

تصویر ابو عبد الرحمن کردی

خویندهواری

رنگه‌یه‌کی سه‌خت و درێژ له کوردستاندا

غازی حسەن

مەنتەدی اقرا الشەفافی

www.iqra.ahlamontada.com

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ النُّقَافِي)

براي دانلود كتابهاي مختلف مراجعه: (مُنْتَدَى اقرا النفاي)

بۆدایەزانانی جوێریها کتیب:سەردانی: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ النُّقَافِي)

www.lqra.ahlamontada.com

www.lqra.ahlamontada.com

للكتيب (كوردی , عربي , فارسي)

خوینده‌واری

رینگه‌یه‌کی سەخت و درێژ له کوردستاندا

غازی حەسەن

ناوی کتیب: خوینده‌واری ریگه‌یه‌کی سه‌خت و درێژ له کوردستاندا

نووسینی: غازى حه‌سەن

بلاوکراوه‌ی ئاراس - ژماره: ۸۰۹

هه‌له‌گری: فه‌ره‌اد ئه‌که‌به‌ری + شێرزاد فه‌قی ئیسماعیل

دهره‌ینانی هونه‌ریی ناوه‌وه: کارزان عه‌بدولحه‌مید

به‌رگ: مریه‌م موته‌قییان

چاپی یه‌که‌م، هه‌ولێر - ۲۰۰۸

له‌ به‌رپه‌وه‌به‌رایه‌تی گشتیی کتیب‌خانه‌ گشتیه‌کان له‌ هه‌ولێر ژماره‌ ۱۶۸۳ ی سالی ۲۰۰۸ ی

دراوه‌تی

ئەو دەولەتەنەي كەلەينەن لە پىكەتەنەكەي ئىستادا، بىر يارى مافى
 ھەر تاكىك لە خویندەوارىدا دەدەن و لەگەل ئەو دەن كە پۆشنىرى
 بەرەو گەشەكردنىكى ھەموو لاگرى كەسايەتتى مەرقايەتى و بۆ
 ھەستەكردن بەكەرامەتى ئاراستە بىكرىت و ھىزى پىزگرتن و
 مافەكانى مەرق و ئازادىيە بنچىنەيىيەكانى پتر بكا، ھەرەكو
 لەگەل ئەو ھەشەن كە پۆشنىرى تەوانا بە ھەموو كەسەك بەدا كە
 بەشەو ھەيەكى كارىگەر لەكۆمەلگەيەكى ئازاددا، بەشدارى لە يەكتر
 گەيشتن و لەيەكتر بوردن بىكات و لە دۆستايەتتى نىوان ھەموو
 نەتەو ھەكان و تەوخم و پەگەزى يان ئايىنىدا بەھىز بىكات بىيە
 پىشتىوانى چالاكىي نەتەو ھەيەكەرتو ھەكان بۆپاراستنى ئاشتى
 پىشت ئەستور بىكات.

بەندى ۱۳ى پىكەتەنەي نىو دەولەتى.

باری گشتی خوینده‌واری

به‌شيوه‌ي‌کي گشتي باري پُوشنبيري له خوارووي کوردستاندا له پاش له‌ناوچووني
ئه‌ماره‌تي بابان هه‌تا شه‌ري يه‌که‌مي جيهاني وه‌کو به‌شه‌کاني تري کوردستان له‌چاو
ولاتاني تر دا زور دواکه‌وتوو بووه و حکومته‌ي عوسماني و ئيران که به‌جووته ده‌ستيان
به‌سه‌ر کوردستاندا گرتبوو و هيچ جوړه بايه‌خيکيان به‌خوينده‌واري له‌ناو ميلله‌تي کوردا
نه‌داوه و هه‌ولييان ده‌دا هه‌ر ته‌قه‌لايه‌ک له‌و ږووه‌وه پوچه‌ل بکه‌نه‌وه. سالمی شاعير له‌و
شيعره‌يدا که بۆ وه‌لامی شيعره‌که‌ي (نالي) ي وتوو، باسي ئه‌و سه‌رده‌مه‌ي ناوچه‌ي
باباني داگيرکراوي کردووه که چوَن که‌وتووته ژير بالي ره‌شي عوسمانلييه‌وه و
خوينده‌واري و رُوشنبيري پشتگوي خراوه.

وھکو چۆن لە دواى پووخانى ئەمارەتى بابان بە دەستى عوسمانلىيەکان ئیتر
خویندەوارى کەوتە کزى و شۆینى خویندن و فیڕگەکان بى ناز مانەوھو
سەرپەرشتیکەریکی خەمخۆر و دلسۆز و دەسەلاتدارى ئەوتۆ نەبووھە کە پەرە بە خویندن
بدات، ھەر بەو جۆرەش لە کوردستانى ئێراندا، پووخاندنى ئەمارەتى ئەردەلان،
خویندەوارى و شۆینى خویندگاگان لاواز بوون و مایەوھە سەر تاكولۆکە ھەرکەس بەجیا
مشوورى خۆى و مندالى خواردووھو خویندن و خویندەوارى لەناو چەند کەسیکی کەمدا
ماوھتەوھو شیوھى (گۆزان) کە شیوھە زمانىکى رەسمىى ناو میرنشینى ئەردەلان بوو، وردە
وردە بەکارھینانى کەم بووھوھە. بەلام لەدواى شۆپشى مەشرووتە لە ئێران و تورکیادا،
کوردیش لە ھەردوولا کەوتنە خۆ و ھەندیک لەو کوردانەى تورکیا کە پەيوھندیان
بەناوچەى ژوورى خۆرئاوای ئێرانەوھە بووھە و شیوھى زمانەکەیان لەگەل ھەندیک
ناوچەدا لەیەک چووھە، توانیویانە لەناو ھەندیک شاردا چالاکییەکی پۆشنبیری و
خویندەوارى بنویتن.

له‌كۆتاییی سهدی پیشو به‌م لاوه له‌خواروی کوردستاندا روشدی مولکی و روشدی عه‌سکه‌ری که له‌سلیمانی له‌سالی ۱۸۹۳ز. کراوته‌وه. گیانیکی تازه‌ی به‌خشیوه به‌ناوچه‌که‌و ژماره‌یه‌ک خۆینده‌وار له‌ (ئه‌ری باب‌ه‌)ی ناو مزگه‌وته‌کان پزگاریان بووه‌و به‌مندالی چوونه‌ته‌ئو قوتابخانه‌یه‌ له‌دوای چه‌ند سالی‌ک له‌وانه‌یه‌ ژماره‌یه‌ک ئه‌فسه‌ر و خۆینده‌واری رۆشنبیر پی‌ گه‌یشتن که توانییان له‌دوای شه‌ری یه‌که‌می جیهانی رۆلکی

ئاشكرا ببينن (پوشدى عەسكەرى سەعيد پاشاى خەندان لە سلېمانى دای نابوو).
 خويندن لە شوێنەکانى تر جگە لە لەم دوو قوتابخانە، بریتی بوون لە خانەقا و ژووری
 مزگوتەکان کە چەند مەلایەکی زیروک و وریا و چەند شاعیرێکیان تیا دا هەلکەوتوو.^(۱)
 بەهۆی نالەبارییى بارى ئابووری و کۆمەڵایەتى دواکەوتوویی دەستپێشتوان و
 داگیرکەرانی کوردستان، دواکەوتنێکی هەمە لایەنە کوردەواریی داگرتبوو، رووخانی
 ئیمارەتەکان و گەڕان بەدوای خويندن لە مزگوتەکاندا ئەرکی خويندنی قورس کردبوو،
 بەرپێژەیهک کۆتەر و هەری دواکەوتن زāl بوو، لە چەند سەدەیهکدا بەقەد ژمارەى پەنجەکانى
 هەردوو دەست خويندەوار و کەسانى دیار دەدۆزیتەو، کە ئەمە کارەساتێکی گەورەیه،
 هەروەها ئەو تاقە سوارەى بەکۆششى خۆى فێرى خويندن بوو، نەیتوانیوە ببێتە
 قوتابخانە و بنکەیهکی میلی بۆ بلۆکردنەوێ خويندەواری. رووخانی ئیمارەتەکانى
 بۆتان و ئەرەلان و بادینان و سۆران و بابان کاریگەرییهکی زۆریان لەسەر وەستانی
 خويندەواری و زālبوونی دواکەوتن بەجێ هێشتوو.

دوای ئەو سەرھەڵدان و گۆرانکارییانەى لە سەرھەتای سەدەى بیستەم لەناو دەسەڵاتی
 دارزیوی عوسمانیدا پەیدا بوون، ئەستەمبۆل بوو وە کوێ دیاری خويندەوارانى کورد. لە
 کاتی ئەو کەفوکۆلەدا ژمارەیهک لە کوردی پۆشنبیر لەوانەى لە سوپای عوسمانلیدا بوون
 یا فەرمانبەر بوون یا قوتابی ناو قوتابخانەکان، یا کاسب و بازرگان بوون. دەستیان
 کرد بە کردنەوێ قوتابخانەى کوردی بۆ فێرکردنی منداڵان و کۆمەڵ و پێکخراوی
 سیاسى و کۆمەڵایەتى و پۆشنبیری ھاتنە کایەو و توانییان لە کۆبوونەو و کۆنفراس
 و کۆنگرەکاندا دەورێکی گرینگ ببینن.

لە خوارووی کوردستاندا لە زەمانى ئەمارەتى بابان و لەدوای رووخانی گەلیک زاناو
 خويندەوار هەبوون، وەکو محەمەد ئیبن حاج و مەولانا خالیدی نەقشبەندى و شیخ
 مارفى نۆدەھى کە لە قامووسی کوردی عەرەبیدا، کە بەشیر بۆ کاک ئەحمەدى کۆری
 داناو بەناوی ئەحمەدییهو بۆ ئەوێ فێرى عەرەبى بکات، و مەلا عەبدورەحمانى
 نووشەبى و مەلا مەحمودی دێلێژەى باوکی مەلای چاومارى بەناویانگ و، کاک
 ئەحمەدى شیخ و مەلا سەعیدی زۆلەبى و زاناکانى بیارە و تەوێلە و جەلى زادە و مەلای
 گەورە لە کۆی، گەلیک زانا لە کوردستانی ئێران کە پێوەندییهکی زۆریان بەخوارووی

کوردستانهوه بوو و هه‌ندیک له زاناکانی مه‌ردۆخی (ناوچه‌ی سنه) هاتوونه ناوچه‌کانی خوارووی کوردستان و ده‌وری خۆیان بینیوه وه‌کو (شیخ بابا عه‌لی) له سلیمانیدا^(۲).

له‌مه‌ر نه‌خوینده‌واری و کۆله‌واریی کورد، که بووه‌ته هۆکاری دیار بۆ توانده‌وه و لاوازیوونی که‌سیتی و پاشکه‌وتوویی له‌ پروی هۆشیاری کۆمه‌لاتی و لاوازیوونی رۆشنییری، م. ره‌سول هاوار ده‌بیژیت، «له‌سایه و سیبه‌ری ئه‌و پژیمه زۆردارانیه‌ی له‌ تورکیای عوسمانی و ئیزانی قاجاریدا هه‌بوون، که شان به‌شانیسی سیاسه‌تی توانده‌وه‌ی میلله‌ته‌ بچوکه‌کان به‌کارده‌هات، به‌تایبه‌تی له‌ تورکیادا، له‌م دۆخدا کورده‌ دامه‌زراوه‌کان به‌ره به‌ره نیشانه‌ی نه‌ته‌وایه‌تییی خۆیان له‌ده‌ست چوو و له‌ ناو تورک و فارس و عه‌ره‌به‌کاندا توانه‌وه ئه‌وه‌ی یارمه‌تییی ئه‌م سیاسه‌ته‌ی ده‌داو وای ده‌کرد سه‌ر بگریت دواکه‌وتوویی کورده‌ خۆی بوو له‌ مه‌یدانی خوینده‌واریدا.

ئه‌وه‌نده به‌سه‌ بلێین که له‌سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌مدا له‌ هه‌موو کوردستاندا، کوردستانی تورکیا و ئیزان و عیراقدا یه‌ک دانه قوتابخانه‌ی کوردی نه‌بوو، ئه‌گه‌ر له‌سه‌ر ئه‌و ژماره‌یه‌ی «گافان» داویتی، ده‌رباره‌ی راده‌ی خوینده‌واریتی کورد له‌م سه‌رده‌مدا که گوايه کورده‌کان له‌ ئیزان ۹۵٪ نه‌خوینده‌وار بوون و له‌تورکیا ۹۰٪ و له‌ عیراقدا ۸۵٪ و له‌سووریا ۸۰٪ ئه‌گه‌ر به‌پێی ئه‌م ژمارانه‌ حوکم بدری، ده‌توانین بلێین له‌سه‌ده‌ی نۆزده‌مدا له‌ناو کورده‌کاندا به‌ده‌مگه‌ن یه‌کێک دۆزراوه‌ته‌وه‌ خوینده‌وه‌ و نووسینی زانیییت. زۆربه‌ی ئاغا و به‌گه‌کانیش نه‌خوینده‌وار بوون، له‌م ماوه‌یدا یه‌ک نووسراو به‌کوردی ده‌رنه‌ده‌چوو. هه‌روه‌ها پۆژنامه‌یه‌کی کوردی نه‌بوو، بگه‌ هه‌تا نووسینیکی تایبه‌تی کوردی نه‌بوو، یه‌که‌م په‌رتووک به‌ زمانی کوردی له‌ ئه‌سته‌مبۆل له‌ ساڵی ۱۸۹۷دا له‌ چاپ درا، یه‌که‌م پۆژنامه‌ی کوردیش له‌ ساڵی ۱۸۹۸ له‌ قاهیره‌ ده‌رچوو، له‌و هه‌ژاری و بێ ده‌رامه‌تییه‌ی چینی زه‌حمه‌تکێشی تورک و ئیزانی ده‌یکێشا کورد هه‌تا له‌وه‌شدا له‌وانی پتر ده‌چێژاو بێ ده‌رامه‌تتر بوون^(۳).

بۆیه‌که‌م جار له‌ پۆما (گارزۆنی) که‌ قه‌شه‌یه‌کی ئیتالییه‌ ساڵی ۱۷۸۷ کتێبکی به‌کوردی و ئیتالیایی چاپ کردووه. ساڵی ۹۲۰ پێش یه‌که‌م کتێب که‌ سه‌رتاپای

(۲) م. هاوار

(۳) گۆفاری براهه‌تی ژماره‌ (۹) ساڵی (۱) خولی دووم، سه‌ره‌تای کانونی یه‌که‌می ۱۹۷۰، کتێبی براهه‌تی و کێشه‌ی کورد، و دکتۆر کاوس قه‌فتان. ل ۱۴

كوردی بێت و به‌ئهرکی كورد چاپ كرابێت كتێبی ئه‌نجومه‌نی ئه‌ده‌بیاتی كورد، كه ئه‌مین فه‌یزی به‌گی ئه‌فسه‌رو پۆشنه‌یر له‌ ئه‌سته‌نبۆل چاپی كرده‌وه. له‌ بیسته‌كاندا (٢٨) كتێب و له‌سییه‌كاندا (١٥٠) كتێب له‌ (١٩٣٩-١٩٤٥) ته‌نیا (٥٢) كتێب چاپ كراوه. بۆ زانیاری زیاتر به‌روانه: هه‌فته‌نامه‌ی گولان، غازێ حه‌سه‌ن، پۆشنه‌یری كوردی له‌ سه‌ده‌یه‌كه‌دا، ژ. (٢٦) ١٣/١/٢٠٠٠

له‌مه‌ر كێشه و ئاسته‌نگه‌كانی به‌رده‌م خۆینه‌هاری قسه و باسی زۆر هه‌ن، ئه‌گه‌ر ئه‌مه باری سه‌ده‌ی نۆزه‌م بوو، به‌لام له‌ سه‌ده‌ی وریابوونه‌وه‌ی گه‌لان و دروستبوونی چه‌ندین ده‌وله‌تی تازه، نه‌ته‌وه‌یی كورد به‌هۆی زوڵم و چه‌وسانه‌وه‌ی سیاسیه‌وه له‌ سه‌ر سه‌ختترین قوناغه‌كانی دواكه‌وتن ژیاوه و لێنه‌گه‌راون به‌زمانی زگماکی خۆیه بخوێنی، ئه‌و خۆینه‌نه‌ی كه هۆشیاڕیی نه‌ته‌وه‌یی لاواز كرده‌وه و نه‌خۆینه‌هاری و كوێره‌هه‌ری زۆری له‌ كوردستاندا به‌لاو كرده‌وته‌وه. (لازاریف) باسی پتر له‌سه‌د ساڵ پێش ئه‌و سه‌رنجانه ده‌كات كه هه‌ندێك پۆژنامه نووسی چيكۆسڵوفاکی (میرۆ سلاف زیكمۆند) و (نیرژی گانزینگا) باس له‌ ساڵی ١٩٥٨ ده‌كه‌ن و ساڵی ١٩٦٢ له‌پراگی چيكدا له‌ كتێبی «كوردستان و لا‌تی راپه‌رین و ئه‌فسانه و هیوا» ده‌نووسن: كورد ئیتر ئه‌و میله‌ته نییه به‌زمانی لووس ته‌فره‌ بدری، بۆیه ئاماده‌یه ئیش بكات به‌لام نایه‌وێت بێده‌نگ بێت، چۆن بێده‌نگ بێت كاتێك باش ده‌زانیت كه‌وا نیشتمانكه‌ی كه‌وتووته سه‌ر گۆمێکی بێ سنوور له‌ ئالتووونی ره‌ش، كه ته‌نیا تا ساڵی ١٩٥٠ سێسه‌د ملیۆن ته‌ن نه‌وتی لێ هه‌لنجراره، كه‌چی ئه‌میش تا ئیستا له‌سه‌ر لووتكه شاخه‌كانییا تاریکی شه‌وه زه‌نگ هه‌روه‌ك سه‌رده‌می كاوه‌ی ئاسنگه‌ر به‌چراوگه ده‌ره‌وینێته‌وه».

كورد ته‌نیا گیرۆده‌ی تاریکی شه‌وه زه‌نگ نییه، له‌ویش زیاتر به‌ده‌ست تاریکی نه‌خۆینه‌هارییه‌وه ده‌نالیته هه‌ر (٤٠) هه‌زار كورد له‌ تورکیادا قوتابخانه‌یه‌کی سه‌ره‌تاییان به‌رده‌كه‌وێت، كورد بێده‌نگ نابێت، ئیش ده‌كات و له‌ كۆری ئیش پیاوی نه‌مري وه‌ك نه‌جمه‌دین مه‌لا دروست ده‌كات^(٤).

له‌ سه‌ده‌ی نۆزه‌ و سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌مدا، ئه‌مریکیه‌كان هاتوونه‌ته كوردستان، کاری به‌لاوكرده‌وه‌ی فکری دینیان گرتۆته ئه‌ستۆ، له‌ (وان، خه‌ربوت، بتلیس، دیاره‌كر،

(٤) گۆفاری براهیه‌تی ژ (٦) ساڵی (١) خولی دووهم، تشرینی یه‌که‌می ١٩٧٠، د. كه‌مال مه‌زه‌هر ئه‌حمه‌د، كوردستان و لا‌تی راپه‌رین و ئه‌فسانه و هیوا. ل ١٧.

میردین، مووش) و ناوچه‌کانی تر کاریان کردووه و ئامانجیان پالێشتی ئەرمن بوو. کورد ئهم نیازه‌یان زانیبوو. چاپخانه‌یان له (ئه‌نقاهیه) هه‌بوو، (١٦٠٠) کتییی دینیان به‌ کوردی چاپ کرد. سالی (١٨٧٨) قوتابخانه‌یان له‌ خه‌ریوت به‌ناوی (کولیژا فراتی) کلیه‌ی فرات کرده‌وه. ته‌نیا ئەرمنه‌نییه‌کان تیدا ده‌یانخویند و به‌ ئەرمنه‌نیش بوو، سالی (١٩٠٨) بریاریان دا قوتابی کوردیش تیدا بخوینیت، به‌لام ئەرمنه‌نییه‌کان ئهمه‌یان ره‌فز کرده‌وه، له‌ شاری (تارسوس) قوتابخانه‌یه‌کیان به‌ناوی (ئاموزگاری عزیز باقلوس) کرده‌وه، قوتابی کوردیش سالانی (١٩٠٢ - ١٩٠٣) ده‌چوونه‌ ئهم قوتابخانه‌یه‌ بۆ خویندن.^(٥)

عوسمانیه‌کان سالی ١٨٦٥ یاسای به‌پێوه‌بردنی ولاتی ژێر ده‌ستیان له‌ عێراق داناو له‌ سه‌ر شێوه‌ی ویلایه‌ت و سنجا و ناحیه، کاره‌کانیش له‌ پێگه‌ی ئه‌نجومه‌نی ویلایه‌ت که «والی» سه‌رۆکیه‌تی ده‌کرد، به‌پێوه‌ ده‌چوون، له‌و سه‌رده‌مه‌دا سی ویلایه‌ت مووسل و به‌غدا و به‌سه‌ره‌ هه‌بوون که هه‌ریه‌ک له‌وانه‌ش ژماره‌یه‌ک «سنجاقی» یان به‌سه‌ره‌وه‌ بوون. تا سالی ١٨٨٣ هه‌چ جو‌ره‌ ده‌زگایه‌کی په‌روه‌رده‌یی له‌ بواری په‌روه‌رده‌ و مه‌عارف له‌ عێراقدا نه‌بووه، ئه‌و ساله‌ له‌ ویلایه‌ته‌کان ئه‌نجومه‌نی مه‌عارفی دامه‌زراو ئه‌وانه‌ش سه‌ر به‌دیوانی وه‌زاره‌تی مه‌عارفی بالا بوون. یه‌که‌م ئه‌نجومه‌نی مه‌عارفی له‌ ولایه‌تی به‌غدا سالی ١٨٨٤ دامه‌زراو دواتر له‌ سه‌ر هه‌مان شێوه‌ له‌ ویلایه‌تی مووسل و به‌سه‌رش دامه‌زراو لێژنه‌ی مه‌عاریفیش له‌ هه‌ندێک سنجا دامه‌زرا^(٦).

ئه‌نجومه‌نی مه‌عاریف پتر بۆ به‌پێوه‌بردنی کاره‌کان و به‌شێوه‌یه‌کی نه‌گونجاو پێک خرابوو، ده‌وله‌تی عوسمانی زۆر سوور نه‌بوو له‌ سه‌ر په‌ره‌پێدانی پو‌شنبیری له‌ عێراق و بلا‌وکردنه‌وه‌ی خوینده‌واری، که‌سانی لاواز که‌وتبوونه‌ ناو ئه‌نجومه‌کانی مه‌عارف و هه‌ندێکیان هه‌ر ته‌نیا که‌سایه‌تی دیاری ویلایه‌ته‌که‌ بوون و بۆ پێکخستن و په‌یوه‌ندی به‌ئه‌نجومه‌نی مه‌عاریف له‌لایه‌ن حکومه‌ته‌وه‌ دامه‌زێنرا‌بوون.

خویندن له‌و سه‌رده‌مه‌دا به‌م شێوه‌یه‌ بوو: خویندنی سه‌ره‌تایی و پو‌شديه (ناوه‌ندی)

(٥) حنان عیسی الجبوري مشكلات ادارة المدرسية الثانوية في العراق، بغداد، مطبعة الارشاد، ١٩٧٠، ٦١ ل.

(٦) گولان العربی، ژ (٢٩) تشرینی یه‌که‌می ١٩٩٨، الکشاف امریکا من قبل الکورد (١٩١٥ - ١٩٣٠) پو‌هات ئالاکوم - ترکیا، ترجمه‌ عبدالحمید سعید.

قۇئاغى دووم ئامادىيى و (سلطانيه) بووه له سىيهم قۇئاغيشدا خوئندنى بالا هه بوو. به مەر جيگيش قوتابخانهى سهرتايييان له گهرهك و گوندهكاندا دهكردهوه، كه ژمارهى خانووهكانى له (۵۰۰) پتر بووايه. له شاروچكهكانيش نهگر (۵۰۰) خانوو هه بووايه، قوتابخانهى روشديه (ناوهندى) يان دهكردهوه، جا دانىشتوانهكهى موسلمان بوونايه، ياخود نا. خوئندن له قۇئاغى سهرتايى و روشديه له (ناوهندى) ۴ سال بووه و بههردووكيان دهيكرد ۸ سال (۷).

ئه مه پتر بووه له بهردهم درهنگ كرانهوى قوتابخانه و بلاوكردهوى خوئندهوارى چ له عىراق بهگشتى و چ له كوردستان بهتاييهتى، دهبيت ئامازه بهوه بكهين لهو سهردهمهدا كوردستان وهكو ولايتكى دواكهوتوى سىستىمى دهر بهگايهتى و خيئهكى بهسىتى بهرهو خوئندهوارى و خوئندن دهجوو، ههروهها له ئاكامى دواكهوتن و قورسى بارى ژيان و ماهر و مهئىي خهلكهكهى و باجى زورى دهسهلاتدارانى عوسمانى داهيزرانىكى مهرگ هيئن بوو، كه ئه مانه دهبوونه پتر له بهردهم چوونه بهر خوئندن و كرانهوى قوتابخانه رهسميهكانى، دهسهلاتى ناوخويى سهرهك خيئهكان و پهيوهستبوونى جوتيار و پهنجهر و وهزيرى نه دار بهزهوييهوه، دهرهتتى خوئندنى گهليك بهرتسك كردبووه، چونكه لهو سهردهمهدا دهبووايه خهرجيات و پيوستى قوتابخانه سهرتاييهكان له لايهن خهلكى گهرهك و گوندهوه دابين بكرى، خوئندنى روشديهش له لايهن سندووقى مهعاريف دابين دهكرا. ئهگر قۇئاغى يهكه مى خوئندنى سهرتايى و روشديه به خوڤايى بووايه، وهلى دهبووايه له قۇئاغى خوئندنى ئامادىيى و پهيمانگا (سلطانيه) و بالا قوتابى كرئيهكى سادهى دهدا (۸). ئه مهش دهبووه باجىكى ترى قورسى سهر شانى خهلكهكه.

خوئندنى ئامادهيش له ههر شارو شاروچكه يه كدا دهكرايهوه، كه ژمارهى خانووهكانى له (۱۰۰۰) هزار پتر بووايه و له سندووقى مهعاريف پارهكهى خهرج دهكرا، ئهوانهى

(۷) ههمان سهرچاوه، ل ۶۲ بهيئى زانياريه تۆماركراوهكان، يهكهم وهزارهتى مهعاريف له دهولتهتى عوسمانى دواى چاكسازيهكانى هيلى گلخانه سالى ۱۸۳۹ دامهزراوه، سالى ۱۸۶۹ سىستهمى مهعاريف گشتى دهرچووه، بهم پئيه سىستهمى مهدهنى تهواو بؤڤيربوونى رهسمى سهر به دهولتهتى دامهزراوه. د. عبد الفتاح عهلى بۆتانى، مدرسه ۱۱ آذار اول مدرسه كوردية في مدينة الموصل الطبعة الاولى ۱۹۹۹، ص ۲۵

(۸) ههمان سهرچاوه ل ۶۴.

لېيان دھوئېند خاوهنى بېروانامەى ناوھندى بوون، سى سالى تېيدا دھوئېندرا، له قۇناغى (سلطانيه)ش بەدوو قۇناغ خويۇند تەواو دھکراو دوو ھۆبەى ھەبوو. ھۆبەى يەكەميان پېى دھگوترا (ھۆبەى خويۇندى بالا) سى سالى، يا چوار سالى تېيدا دھوئېندرا و دەرچووى ئامادەيى وەر دھگرت. ھۆبەى دووھميش ناوى (گشتى) بوو، سى سالى تېيدا دھوئېندراو دەر سەکانى قۇناغى ئامادەيى بەشيوھيەكى سادە تېيدا دھوئېندران.

له خويۇندى بالا يا (قوتابخانەى بالا)دا، که مەبەستيان خانەى مامۇستايان و خانەى ھونەر و سەرجهم قوتابخانە ھونەرى و پيشەيپيەکان بوو، ئامانجى پېگەياندىنى مامۇستاي سەرھتايى و ناوھندى و ئامادەيى بوو، له ناوھندى ھەر ويلايەتک خانەيەكى مامۇستايان کرايەو و دەرچووى ناوھندى وەرگرت، خويۇند بەزمانى توركى بوو، زۆربەى مامۇستايانىش تورک بوون، ئەمەش وای دھکرد که قوتابى لە دەر سەکان نەگات(۹) و نەشتوانيت بەزمانى زگماكى خوى بخويۇنيت.

کوردستان له وکاتەدا پېک ھاتبوو له ويلايەتى مووسل و کەرکوک و ھەولير و سلیمانى، راستە قوتابخانە له سەر دهميکى زوى دەسەلاتى عوسمانىيەکان له مووسل دامەزراو، بەلام بەھوى دواکەوتنى دەسەلاتى عوسمانىيەو و بارودۇخى سياسىي ئەوکات قوتابخانە له ويلايەتى مووسلدا بالا نەبووتەو، يەکەم جار سالى ۱۸۶۱ له سەردەمى کەنعان پاشا قوتابخانەى روشديه له مووسل کرايەو، تا سالى ۱۸۹۰ يەک قوتابخانەى روشديه و يەک قوتابخانەى سەرھتايى ھەبوون.

له سالى ۱۸۹۴ يش قوتابخانەى (روشديه) له سنجا قەکانى سەر بەويلايەتى مووسل بەم شيوھيە کرايەو.

قوتابخانەى روشديهى کورپان له ھەولير، ژمارەى قوتابىيەکانى (۲۹) بوو، قوتابخانەى روشديهى کورپان له پواندز ژمارەى قوتابىيەکانى (۳۰) بوون، ھەر وھا قوتابخانەى روشديهى کورپان له سەلاحیە کە ژمارەى قوتابىيەکانى (۱۹) و قوتابخانەى روشديهى عەسکەرى له سلیمانى ژمارەى قوتابىيەکانى (۱۳۸) کەس بوو. سالى ۱۸۹۵ قوتابخانەى روشديه له مووسل گۇرا بو قوتابخانەى (ئامادەيى مەلەكى) بەپېى سالنامەى ۱۳۲۵ کۆچى، ژمارەى قوتابىيەکانى ئەم قوتابخانەيە گەيشە (۲۴) قوتابى و زۆربەى مامۇستاکانىش ئەفسەرى تورک بوون بەپەلى (زۆرباش).

(۹) ھەمان سەرچاو، ل ۶۶.

سالى ۱۹۰۸ قوتابخانهى (ئامادهيى مەلەكى) ويلايهتى مووسل بەم جوړه بوو.

- قوتابخانهى ئامادهيى مەلەكى له مووسل (۲۴۱) قوتابى.

- قوتابخانهى ئامادهيى مەلەكى له كەركوك (۱۳۵) قوتابى.

- قوتابخانهى ئامادهيى مەلەكى له سلېمانى (۱۶۳) قوتابى.

خویندن بەزمانى توركى بوو، هەتا پێزماسى عەرەبىش بەتوركى دەخویندرا، لە سیستمى قوتابخانە کە شیوەیەکی عەسکەرى بەسەرۆه بوو، لەو سەردەمدا قوتابى دەبوایە دروشمى (پادشاهم جوق پاشا) بۆلێنەو، سەربارى ئەو سروودە تورکیانە مەدحى سولتانیان دەکرد (۱۰).

سەبارەت بە خویندەوارى، شارى سلېمانى پێش شارەکانى تر دیت، پێم وایە ئەمەش بۆ دوا ئیماراتى کوردی بگەرێتەو کە لە کۆتایی سەدەى نۆزدە لەم شارەدا کۆتایی پى ھات و ھەرۆھە ژمارەیکى دیاریش لە زانایانى ناودار لەم ناوچەى پۆلیان گێراو، ئەمانەش تێکرا بوونەتە پێگە خۆشکەر کە مەسەلەى خویندن و بلابوونەو ھى خویندەوارى پتر پوو لەم شارە بکات (قوتابخانەى روشدیە) پەرە بسێنێت و مەسەلەى پۆشنبیری شان بەشانى پۆلى سیاسى کۆمەلایەتیی شارەکە، گەشەى کردووە و یەکەم زانکۆى کوردستانیش لەدوای نیوێ سەدەى بیستەم لەم شارەدا دروست کراو.

ئێستا دەگەرێنەو سەر مەسەلەى قوتابخانەى روشدیە لە سلېمانى و پایگەکانى گەشەکردنى. لەم شارەدا ھەوێلێن قوتابخانەیکە دروست بوو پێت قوتابخانەى روشدى مۆلکى و روشدى عەسکەرى بوو، کە ئەوێ دووھەمیان ھەندیک پاش یەکەمیان بە تەقەلای سەعید پاشای خەندان لە سالى (۱۳۱۱) کۆچى و ۱۸۹۳ زاینى کراوەتەو. دەوریکى گرینگی بوو وە ژمارەیکى باشى خویندەوارى پى گەیاندووە کە بوون بە ئەفسەر لە سوپای عوسمانیدا پایەى بەرزىان بوو و گەراوەتەو کوردستان و دواى شەرى یەکەمى جیھانى ھەندیکیان لە حوکمدارییەکەى شێخ مەحمود ھاوکارییان کردووە و ھەرچەند ئەوانە لە دوایدا بەھاندان و بەھەرپەشەى ئینگلیزەکان لە شێخ تەکینەو و چوونە ناو دەزگاكانى عێراقەو.

تەوفیق وەھبى لە باسى دامەزراندنى مەکتەبى عەسکەرى لە بەغدا دەلێت، لەو پێنج کەسەى کە مەکتەبى عەسکەرییان لە بەغدا داناو خەریکی رێک و پێکخستنى کاروبارى

(۱۰) ھەمان سەرچاوە، ل ۷۲

سوڀاي عىراق بوون له دهست پيكر دنيا سى كهسى له وانه كورد بوون (ياسين هاشمى و ئه مین و خوځى). ههروهها له باسى پوشديهى عهسكهري گوتوويهتى (حاجى قلندر) كابرايهكى زور زيرهك بووه و باش فهراشى ئه وه مekteبه بووه، بهلام كه ماموستا يه كه نه چووايه ته پوله وه ئه وه جيگه ي دهگريته وه و قوتابيهه كان ئه وهنده يان خوځ دهويست خوا خواى ئه وه يان بو وه موو پوژيگ ماموستا يه كيان نه چيته پوله وه. له مه ر (ئه مین فه يزي بهگ) ده لیت، زيرهك و بليمه تى و امان كه م بووه.

سه رچا وه كان زوړ به يان ده لیت له وه سه رده مدا خویندن له قوتابخانه كاندا به توركى بووه و نامه نووسين له گه ل يه كتر دا به زوړى فارسى بووه، تاكولؤ كه يه كيكي وه كو كاك ئه حمده ي شيخ كه به كوردى ده رسى و توتوه لای هه نديك كه س جيگه ي په مخنه بووه و حاجى قادري شاعير له شيعريكي دا باسى كورديكي لای خوځايى كردووه كه له كوځيه وه چووه بو ئه سته نبول و گله يي له وه كردووه كه كاك ئه حمده به كوردى ده رس ده لیت وه وه حاجى قادريش به شيعره ناسرا وه كه ي لى تووړه بووه و پى و توه: «هيشتا له سه ر كه رى ماوى: چا بوو مستيكم نه دا له نيوى چاوى» (۱۱).

خوينده وارى به شيويه كي گشتى له كوردستان دا كزولا واز بووه، له م باره يه وه ماموستا م. ر. هاوار وها باسى خوينده وارى دهكات. به بېرم دى هه تا سه رده مى مندالى ئيمه ش له شوينكي وه كو شارى سلیماني هه نديك جار يه كى: ئه گه ر نامه يه كي له شوينى دووړه وه بو به اتايه، يا خوځى نامه يه كي بنووسيا يه گه ر كاو گه ر كه ده گه را به شوين خوينده واريكدا كه نامه كه ي بو بخوینتته وه يا نامه يه كي بو بنووسيت (۱۲).

گوماني تيدا نييه له و كاتدا كوردستانى باشوور خه ريكي بووژانده وه يه كي باش بو، كورده كان سه رته له ئه سته مبول ده ستيان به بووژانه وه كرد، خه ريكي كردنه وه ي قوتابخانه بوون. (كوځه لى نه شرو مه عاريفى كورد) قوتابخانه ي كورد يي كرده وه، خه ليل خه يالى ده ست به كار بوو، عه بدوړه حمان به درخان به هه مان شيوه. له به شه كانى ترى كوردستان سه ركوتى شوړشى كورد ده كرا، له باشوور پوژنامه به زمانى كوردى ده رده چوو، حكومه تى كوردى دامه زرا، سلیماني له بووژانه وه ي روښن بريد بو.

خوينده وارانى كارتیكراو به جموجولى ئه سته مبول و ئه وروپا دواى گه رانه وه يان

(۱۱) م. ر. هاوار - به رگى يه كه م.

(۱۲) هه مان سه رچا وه.

كەوتنە كار، كەچى ھېشتا لە شارىكى ۋەكو سلىمانى خويندەوار بۇ نووسىن و خويندەنەۋى نامە و چىنگ نەكەوتوۋە، مستەفا پاشا يامولكى كە خاۋەنى پۇژنامەى (بانگ كوردستان) و (جەمىيەتى كوردستان) و ھەزىرى مەعارىفى ھكۈمەتى كوردستان بوو، لە ژمارەى (۱) ى (بانگ كوردستان) دەلىت: «پارچە كاغزى كە بۇ نوشته چەورو شىرىن بن، اويش لە فرنگستانەۋە، دىن، لە صدا چوارمان تيا نىە كە كاغەزى كس بۇ كس و كارى شرىكى محرمى بو عائلەى خۆى بنوسى»^(۱۳) يانى كەمتر (۴٪) خەلك لەو سەردەمەدا خويندەوار بوون و دەست و خەتياى ھەبوۋە، كە ژمارىەكى كەمىش تۈانيويەتى بەكوردى بخوينىت و بنووسىت، چونكە خويندن بەكوردى نەبوۋە، ئەۋەى بەكوردىشى خويندوۋە و دەرسى گوتوۋەتەۋە، كەوتوۋەتە بەر لۆمەى دواكەوتوۋان رەخەيان لى گرتوۋە.

لە تەك ئەۋەى ھەندىك ھاتنەۋە كوردستان و كۆشايان، ژمارەيەكىش نەھاتنەۋە سلىمانى و ئەو ژمارەيەش ھاتنەۋە بۇ ھارىكارى دەسلەت نشىنى شىخ مەحمۇد كەوتنەۋە دلەراۋكى ۋەكو لە يادداشتەكانى قەدرى جەمىل بەگ و بلەج شىركۆ ھەندىك ناويان دىت ئەگەر لەو سەردەمەدا لە خۆيان ببووردايە و روويان بكردايە لاي شىخ مەحمۇد، ھەلوئىست لە خواروۋى كوردستان دىگۇرا^(۱۴).

لەسەر ناۋچەكانى شىخان ھەولەين ناۋچەكانى دەقەرى بادىنان كە لەسەردەمىكى زۆر زودا عوسمانىيەكان قوتابخانەيان تىدا كىرۇتەۋە، بەنيزى بەرەنگار بوونەۋەى بىرۈرەى خەلكەكەى و بلاۋكردنەۋەى بۆچوون و باۋەرى خۆيان، بۆيە برىاريان دا قوتابخانە لە ناۋچەكانى شىخان و شەبەك و سارەلو بكنەۋە، بۆپىگەياندىنى مامۇستايانىش بۇ ئەو ناۋچانە، برىارى دروستكردنى (قوتابخانەى شىخ عدى) بۇ فېربوون و خويندىنى زانستا بالاكان درا. دەرچوۋانى مەكتەبە ئەھلىيەكانى تىدا قىبۇل كرا. سالى ۱۸۹۹ لە مووسل خانەى مامۇستايان كرايەۋە و دواى سالى ۱۹۰۸ گەشەى پى درا، لەگەل ھاتنى سوپاى ئىنگلىز بۇ مووسل ئەم قوتابخانەيە داخرا.^(۱۵) يەكەم قوتابخانەى نوئ لە شارى مووسل سالى ۱۸۴۰ لەسەر دومىنيكانە تەبشيريەكان

(۱۳) م.ر. ھاۋارل ۹۴ بېۋانە ژ (۱) بانگ كوردستان ۸/۲/۱۹۲۲.

(۱۴) ھەمان سەرچاۋە ل ۹۶.

(۱۵) حنان عيس الجبورى ل ۷۴.

دامه‌زراوه. دواتر ژماره‌یه‌ك قوتابخانه‌ی تر له شارو گونده مه‌سیحیه‌كانی پوژه‌ه‌لاتی پووباری دیجله دامه‌زراون، سالی ۱۸۷۴ له شاری مووسل (۱۱) قوتابخانه‌ی له‌م جوړه و ده قوتابخانه‌ی تر له گونده مه‌سیحیه‌كان هه‌بوون، له نیویاندا «قوتابخانه‌ی أخوات المحبة» هه‌بووه، بایه‌خی به‌پراختیانی ئافره‌تانی مووسل له کاری دهستی و دوورین و نه‌خش ده‌دا. له‌ناو قوتابییه‌كاندا ئافره‌تی مووسلمانیش ده‌یانخویند. باسی میژوو و جوگرافیا و بیرکاری ده‌کرد و زمانه‌كانی عه‌ره‌بی و فهره‌نسی و ئیتالی و ئیسپانی ده‌خویندراڼ.

یه‌كه‌م قوتابخانه‌ی ره‌سمی عوسمانییه‌كان له مووسل سالی ۱۸۶۱ دامه‌زراوه، ئه‌وه‌ش قوتابخانه‌یه‌كی سه‌ره‌تایی بووه، له‌ناوچه‌ی (باب لكش). سالی ۱۸۹۰ قوتابخانه‌ی رشديه (ناوه‌ندی). دامه‌زراوه و سالی ۱۸۹۴ قوتابخانه‌یه‌كی تری سه‌ره‌تایی كراوه‌ته‌وه، هه‌مان سالیس دائره‌ی مه‌عاریف له‌م شاره دامه‌زراوه سالی ۱۸۹۵ یش روشديه گوزراوه بو دواناوه‌ندی (مكتب اعدادی ملكی) (۱۶).

له‌م پيشه‌كیه‌ خیرایه‌دا ده‌بیت ئامازه به‌وه‌ش بکه‌ین که له ناوچه‌كانی بادینان له‌ته‌ك خویندن له‌ مزگه‌وت و خویندنی دینی، خویندن له‌ سایه‌ی ده‌سه‌لاتی عوسمانی به‌ته‌واوی پشتگوێ خرابوو، ئه‌و شوینه‌ بچووك و به‌ژماره كه‌مانه‌ی تازه‌ش دامه‌زراوون، به‌كوردی تییدا نه‌ده‌خویندراو له‌ چوار سه‌ده (۱۵۱۵-۱۹۱۸) كه‌ ماوه‌ی ده‌سه‌لاتی عوسمانییه‌كانه له‌ كوردستاندا خویندن بایه‌خی پی نه‌دراوه. له‌ سالتنامه‌ی موسلدا له‌ نیوان (۱۸۹۰- ۱۹۱۲) ته‌نیا ئامازه به‌ چهند قوتابخانه‌یه‌كی ره‌سمی له‌ ناوچه‌ی بادینان كراوه. ته‌نیا سالی ۱۸۹۴ ئامازه‌كراوه كه‌ (۱۱) قوتابخانه‌ی ئه‌هلی بو مندالان له‌ دهوك (۷) بو موسلمانان و (۲) بو مه‌سیحیه‌كان، (۲)ش بو جووه‌كان و ته‌نیا ده‌رسی ئاینیان تییدا ده‌خویندرا. دواتر ئامازه به‌وه‌ ده‌كریت كه‌ له‌ زاخو (كتیبخانه‌)یه‌ك و قوتابخانه‌یه‌كی

(۱۶) د. عبدالفتاح علی بوتانی، مدرسة «۱۱ آذار اول مدرسة كوردية في مدينة الموصل مع نبذة تاريخية عن التعليم في كردستان - العراق. طبعة الاولى ۱۹۹۹ اصدارات جريدة برایتی، ص ۲۶ به‌پیی ئه‌و زانیاریانه‌ی له‌ کتیی ناوبراودا هاتوون، سالی ۱۹۰۵ ژماره‌ی قوتابخانه‌ی سه‌ره‌تایی له‌ مووسل (۳۰) قوتابخانه بووه. سالتنامه‌ی مووسل ۱۳۳۰ كۆچی و ۱۹۱۲ زاینی ده‌لی: ته‌نیا (۷) قوتابخانه‌ی کوپان و کچان له‌ مووسل هه‌بوون، سه‌رباری قوتابخانه‌ی ئاماده‌یی کوپان و قوتابخانه‌ی روشیه‌ی کچان و خانه‌ی ماموستایان. سالی ۱۹۱۰ش ئیتیحاد و ته‌ره‌قی قوتابخانه‌ی «مکتب الوطنی»ی بو مندالی هه‌ژاران کردوته‌وه. ص ۲۷.

سەرەتايى لە دەۋك سالى ۱۹۰۷ كراۋە و سالى ۱۹۱۲ ش ئاماژە بەۋە دەكات كە قوتا پخانەى سەرەتايى لە ئاكرى و ئامىدى و سنجارو دەۋك و زاخۇ و تەلە عەفەر ھەيە (۱۷).

لەم سەرەتايە كورتەدا دەردەكەۋى كە خويىندىن لە كوردستاندا زۆر دواكە وتوۋە، ئەۋىش كارىگەرىيى راستەوخۆى لەسەر پاشكەوتنى ھۆشيارى و مەسەلەى نەتەۋەيى و كۆپرەۋەرىيى كۆمەلگاي كوردەۋارىدا ھەبوۋە. تەنبا كارەساتى نەخۆشىي نەخويىندەۋارى لە لاى پۆشنىبىر پۆشنگەرەكانى كورد ھەستى پى كراۋە، لەشيعر و لەيەكەمىن پۆژنامەى كوردى «كوردستان ۲ نىسانى ۱۸۹۸) و پۆژنامە و كۆقارو داۋاكاريىە سياسىيەكانى سەدەى نۆزدەم و سەرەتاي سەدەى بىستەم مەسەلەى داۋاكردنى خويىندىن و كردنەۋەى قوتا پخانە و بايەخدان بە زمانى كوردى بوۋە.

خویندن به کوردی .. ښکته یه که می داوا نه ته وه ییبه کانمان

بهر له شهري يه که می جیهانی، باری ناله باری ژبانی ئابووری و کۆمه لایه تی له کوردستاندا وهک زۆریه ی ههره زۆری ناوچه کانی تری ئێران و دهوله تی عوسمانی گه شتوبوه ئاستیک زیاتر له جاران کۆمه لانی خه لک بجو لێنیت و ههستی نه ته وه ییبه ی بزوینیت. ئه مه و چه ند هۆیه کی تر کاریکی وایان کردبوو پوژ به پوژ ژماره ی ئه و که سانه ی سه ربه خو یی، یان به لای که مه وه خودموختاری (ئوتونومی) ی کوردیان ده ویت له زیاده بوندا بیت و ئه مه له په ره سه ندنی هه ندیک چالاکیی سیاسی و کۆمه لایه تیدا خو ی نواند، ئه وه بوو بهر له شه ر ژماره ی کۆمه ل و پیکخوا وه سیاسیه نه ئینییه کانی کوردستان زو ر بوو، تا ده هات سه نگیان له ناو کۆمه لانی خه لک و به تاییه تی پو شنبیراندا پتر ده بوو، ئه م کۆمه ل و پیکخوا وانه به هه ر چوارلادا که و تنه بلا و کرد نه وه ی به یاننامه و په خشه (نشره) ی ئه و تو که پرپوون له ههستی نه ته وه یی و رق و کینه ی په و بهرام بهر زو رو زو رداریی میری و کار به ده ستانی. یه کیک له و په خشانه له ژیر ئه م نا وه پرمانایه دا بلا و ده کرایه وه «ئه ف خو له خو لی ئه مه یه» که به ئاشکرا دژی ده سه لاتی تورک ده دا و ده یگوت «تورک به ه یچ جو ریک به رپو وه بر دنی کوردستانیان له بار دانییه» (۱۸).

له ته ک دروستبوونی کۆمه لیک کۆمه له و پیکخوا وه کو کۆمه له ی عه زم قه ویی کورد و هیزی کوردو کۆمه له ی هیقیی کوردو کۆمه له ی به رزی و پیکشه و تنی کوردو کۆمه له ی ئیستخلاصی کوردستان و هتد. بایه خی پو شنبیری و پو لی پو شنبیری به دیار ده که ویت بایه خی خویندن و په ره پیدانی زما نی کوردی له پو ژنامه ی کوردستانی ۲۲ نیسانی (۱۸۹۸) وه هاندانی خه لک بو کرد نه وه ی قوتا بخانه و خویندن و فیرپوون ها ته نیو با سانه وه، (قوتا بخانه و خویندن) به مانای سه رده م و دوور له مزگه وت و حو جره و سوود و مرگرتن له به رزی و پیکشه و تنی زانست و زانیاریی ئه وان سه رده مدا به ئامانجی سه ره کی و راسته وخو ی بزای سیاسی و کۆمه لایه تی و پو شنبیری بوو.

د. که مال مه زه ره گوته نی یه کیک له پوه هره گرنگه نو ییه کانی خه باتی پو شنبیری

(۱۸) د. که مال مه زه ره ئه مه م، کوردستان له ساله کانی شه ری یه که می جیهانیدا، چاپخانه ی کۆری

زانیاری کورد - به غدا، ۱۹۷۵، ل ۳۵.

کۆمەڵ و پێکخراو و پیاوێ سیاسییە ناو دارەکانی ئەو سەردەمە کوردستان بریتی بوو
لە بایەخدان بەبەلاوکردنەوهی خویندن و خویندەواری لەناو منداڵ و لاوی تازە
پێگەشتووی کورد لەگەڵ خزمەتکردنی زمان و ئەدەبی گەلی کورد وەک دوو ھۆی
کاریگەری پاراستن و پەرەپێدانی نەریت و ھەستی نەتەوایی لەناو کۆمەڵانی خەڵکدا.

عەشیرەت مەكتەبى

سولتانەكانى عوسمانى ھەر تەنیا بەو ھەوستان سوارى ھەمىدى بۇ تىكدانى رىزەكانى كورد پىك بەيىن، كە لەكاتى پىويست بۇ دژايەتى ئەر مەن و لىكترازاندنى يەكپىزى كوردان بەكارى بەيىن، كە پىكھىنانى سوارى ھەمىدى يارمەتتەكى زۆرى سولتانى لە بى ھىزكردن و شىواندى بزووتنەوئى كورد دا، ھەر لەگەل پىكھىنانىدا ھەندىك قوتابخانەى كوردىشيان كوردەو، مندالى ئاغاو و سەرھۆزە كوردەكان تىياندا دەرسى ئاينى و جەنگىيان دەخوئند. و ايان دانابوو كە لەم قوتابخانەىدا نەوئەكە نوى لەكورە ئاغا و سەرەشیرەتە كوردەكان پى بگەيەنن بۇ ئەوئى لە داھاتوودا ببىتە پالپشتى پزىمى دەربەگى سولتان و كارويارى سوپايى و ئىدارى عەشیرەتەكانيان پى بسپىرن، ھەشت مىيۆن لىرە لە خەزىنەى دەولەت بۇ دامەزاندنى ئەم قوتابخانەى تەرخان كرابوو. لە سالى ۱۸۹۵ لە پانتۆس و سەلمان و تەپراخ و وان و مودراك و شۆيەكانى تر ئەم قوتابخانە كرابوونەو، ھەرەك پ. پى. ئاقرىانوڧ دەلەت: «مەزگەوتىكيان دروست كوردبوو و حوجرەيەكىشيان تىدا كوردبوو ھەو كە لەرووى سياسىيەو بەيەخىكى زۆرى ھەيە» (۲۰).

ئەمەى لەسەر ھەو بەنىوى (عەشیرەت مەكتەبى) باسى لىوھەكراو، كارىك بوو لەلایەك بۇ دلىاكردى فرىودراوھەكانى ئەوانەى لە سوارى ھەمىدى بەشداربوون، لەلایەكى تریش بۇ گوپرايەلى ئەو مەبەستانەى دەسلەتدارانى ئەوكتى عوسمانلى دەیانەوئە ئەمەش لەوھە دەردەكەوئى كە گریازنۆڧى جىگرى قونسوللى پووسى لە وان، لەوتارى (كورد و سوارى كورددا) بايەخ و گەرنىكى ئەم قوتابخانەى بەم جۆرە دەردەخات «كۆششى سولتان بۇ ئەوئە گوايە ئەم كوردە كىويانە بكاتە شارستانى».

ئەگەر مەبەستى بەشارستانى كوردنیاو دەپەوئە بەرەو پىشەوە بچن، لە باتى ئەوئەى لەسەر سنوورى پووسىا و توركىا قوتابخانە بكاتەو، دەبووايە لە كوردستان خۇیدا ئەمەى بەكردبووايە (۲۱).

(۲۰) جەلىلى جەلىل، ھەندى سىماى ژيانى كۆمەلایەتى و سیاسى و كلتورى كوردى، و. ئەنەر قادر محەمەد، ستۆكھۆلم، ۱۹۹۳، ۱۸.

(۲۱) ھەمان سەرچاوە ۱۵.

ئەم لايەنە پرونتەر دەردەكەوئیت كە ئەم دېرانیە لە نووسینەكەى پ. یى. ئافریانوف دەخوئیننەو. بەكۆمەل خوئندى منداڵانى كورد لە بەردەستى ئەو مەلا توركانەدا، كە كئیبەكانیان پېر بوون لە فەنتازىای ئاینى نا ئاشنا بەكورد، ھەرھەھا فېرە توركى كوردیان بەو شێوھە، سەرى لەسیاسیەتى بەتورك كوردنى كوردەو دەردەچوو و ھەر ئەمەش ھۆى سیاسى كوردنەوھى ئەم قوتابخانە بوو^(۲۲). لەمەش مەترسیدارتەر یەكێك لە پەيامنێرەكانى ئەو سەردەمە دەلێت لە راستیدا سولتان بەم ھۆیەو توانیى منداڵى سەرۆك ھۆزە كوردەكان ەك بارمەتە لای خۆى گل بداتەو. سولتان خۆشى زۆر جار ئەم راستییەى دووبارە كرددۆتەو^(۲۳).

سالى ۱۸۹۲ (عەشیرەت مەكتەبى) یان لە ئەستەمبۆل كوردەو، لەم قوتابخانەیدا منداڵى بنەمالە ناسراوھەكانى كورد و عەرەب و ئەلبانییەكانیش دەیانخوئند، لەم قوتابخانەیدا كاتێكى زۆریان بۆ فێركردنى كاروبارى جەنگى و قورئان لەبەر كردن تەرخان كرددبوو، ئەوانەى ئەم جۆرە قوتابخانەیان تەواو دەكرد، دەیانتوانى بچنە كۆلێژە سوپایییەكانەو و لەوێش خوئندنى سوپایى بەرز تەواو بكەن. كار بەمە نەوەستا، ئەوانەى لەو شوێنانە دەیانخوئند لە منداڵى خانەوادە دیارەكانى كورد، پێگەى رزگاریى و ئازادیى كوردیان گرتەبەر و ئامانجەكانى دەسلەتدارانى سولتانى عوسمانى نەھاتە دى، لەم بارەو سالى ۱۹۰۳ پۆژنامەى (گنچاك) ى ئەرمەنى وەھای نووسیو: «ئەو منداڵە كوردانە لەگەڵ ئەوەشدا، لەقوتابخانە ناوەندییە تورکییەكاندا دەخوئین، پەيوەندییان لەگەڵ خەلك و بەرەى ئازادیخوازانى قوستەنتەنییەدا پەیدا كرددوو، لەوێ ئەو بیرە لە دایك بوو، كە سولتان بەتوندوتیژی دەچوو بەگژیدا، بیرى ئازادی و سەربەخۆی نەتەوھى، ئەو لاوانەى بەچاكى لە سیاسەتى چەوت و ناھەموارى سولتان تى گەیشتون و پەيوەندییەكى پتەو و بەردەوامیان لەگەڵ رێكخراو شۆڤشگیرییەكانى

(۲۲) ھەمان سەرچاوە ل ۱۹.

(۲۳) ھەمان سەرچاوە، ل ۲۰، لەم پروووە ئۆسمان سەبرى لە بیرەویریەكانى باسى چوونە قوتابخانەى منداڵە دەربەگەكانى كورى كرددوو، (سلوبك) كە كورێ سەرەك عەشیرەتى «ئوزى بند» بوو بەچووكى باوكى ئاردوویەتیە قوتابخانەى عەشایرى كە سولتان عەبدولھەمید بۆمنداڵى سەرۆك عەشیرەتەكان دروستى كرددبوو، ئەم كەسە دواى دەرچوون لەم قوتابخانەى چۆتە قوتابخانەى جەنگى تا بۆتە ببناشى. بپوانە مذكرات الاستاذ اوسمان صبري - ترجمة دلاور زنگي - چاپى یەكەم - چاپخانەى امیرال، بنان - ل ۱۱۹.

قوسته نته نییه دا هیه، به‌ئێ! بیرێ «کوردستانیکی ئازاد و سهر به‌خۆ» که تا سهرده مانێکی نزیکیش به‌خه ونێکی به‌دی نه‌هاتوو له‌قه‌له‌م ده‌در، بووه به‌رنامه‌ی کۆمه‌لی ئهم لاوه کوردانه». هه‌ر له‌م پرانگه‌یه‌شه‌وه سولتان ساڵی ۱۹۰۷ «عه‌شیره‌ت مه‌کته‌بی» ی داخست (۲۴).

ده‌بێت ئاماژه‌ به‌وه بکه‌ین که بنه‌ماله‌کانی به‌درخان و بابان و بنه‌ماله‌ دیاره‌کانی تر زۆریان له‌ ئه‌سته‌مبول کۆ کرابوونه‌وه، له‌ ژێر فشاربوون، به‌لام پۆشنبیره‌کانیان و نه‌وانه‌ی له‌ ئیداره و سوپا کاریان ده‌کرد، پۆلی به‌رچاویان له‌ بلاوکردنه‌وه‌ی خوێنده‌واری و هوشیاری نه‌ته‌وه‌ییدا گیرا و جه‌لیلی جه‌لیل گوته‌نی سولتان ده‌یه‌ویست دۆست و پیاو بۆ پشتگیری حوکه‌م بپروکراتیه‌ سوپاییه‌که‌ی په‌یدا بکات، هه‌ر بۆ ئهم مه‌به‌سته‌ش گه‌لێکی نابوونه به‌ر خوێندن که‌سانیکی زۆر که‌م له‌م بنه‌مالانه‌ خزمه‌تی سولتانیان ده‌کرد. زۆربه‌ی زۆریان به‌تایبه‌تی خوێنده‌وارو پۆشنبیره‌کانیان پێگه‌ی تیکۆشانی ئازادیخوازیان گرتبووه به‌ر، که‌ ساڵی ۱۸۷۸ کورپانی به‌درخان به‌گ، عوسمان به‌گ و حسێن به‌گ که‌ له‌ سوپای عوسمانیدا بوون و هه‌میشه‌ش رابه‌ری خه‌باتی نه‌ته‌وه‌ییه‌ی کوردیان ده‌کرد، هانی میلله‌تیان ده‌دا و داوای سهر به‌خۆی کوردستانیان ده‌کرد به‌مه‌ش نه‌وه‌ستا بیروباوه‌ری دژ به‌سولتان له‌ ناو قوتابییانی قوتابخانه‌ جه‌نگیه‌یه‌کانی شاره‌کانی تریشدا بلاو بوو بووه‌وه. بۆ نمونه له‌ ساڵی ۱۹۰۳ له‌ قوتابخانه‌ سوپاییه‌که‌ی به‌غدا (پوشدییه‌ی عه‌سکه‌ری). عه‌رب و کورد دوو کۆمه‌له‌ی دژ به‌ سولتانیان دامه‌زراندبوو، ژهنه‌رالی موته‌سه‌ریفی به‌غدا، توانیی ناکوکی بخاته‌ ئێو قوتابییه‌ عه‌رب و کورده‌کانه‌وه به‌م بیانوه‌وه قوتابخانه‌که‌ی داخست و هه‌موو ئه‌وانه‌شی گرت، گوایه «ئاژاوهایان نابوووه و گیره‌ شیۆنییان کردبوو» (۲۵).

پێویسته‌ بلێین کورده‌ پۆشنبیره‌کانی ژێرده‌سه‌لاتی عوسمانی بوونه مه‌شخه‌ل هه‌لگری بووژانه‌وه‌ی کلتووری و هانده‌ر بۆ دارشتنی بناخه‌ی خوێنده‌واری و بیروپرای ئازادی لای پۆشنبیرانی کوردو کاره‌کانی ده‌ستپێکی سه‌ده‌ی بیستم و دروستکردنی کۆمه‌له‌و پێکخراوه‌ سیاسیه‌کان و دروستکردنی قوتابخانه‌ی کوردی و خوێندن به‌کوردی و بایه‌خدان به‌پێزمان و زمانی کوردی و چاپکردنی کتێب و پۆژنامه و گوڤاره‌ زمانه‌ی کوردی به‌لگه‌ی ئه‌وه‌ن پۆشنبیرانی ئه‌و سهرده‌مه‌ سوودیان له‌و قوتابخانه‌ و هه‌رگرتوه‌

(۲۴) هه‌مان سه‌رچاوه، ۲۱.

(۲۵) هه‌مان سه‌رچاوه، ۲۳.

و ئەمەش پېچەوانەى مەرامەكانى سولتان دەرچوو.

ئە.د. ژىلتىكۆف و يو، ئا، پىترۆسيان لەم ڕووە نووسىويانە كە «قوتابخانە و مامۇستاكەكان لە ژىر چاودىرى و سانسۆرىكى توندوتىژى وەزارەتى ڕۆشەنبىرى و ئەنجومەنى ڕۆشەنبىرى وىلايەتەكاندا بوون» لەو سەردەمەشدا هەرچى چاپەمەنىيەك ئەگەر راستەوخۆ خزمەتى پزىمى نەكردبايە، بانگى بەهيزكردنى نەدايە، ڕيگەى دەرچوونى نەدەدرا. كەچى لەگەڵ ئەو هەموو زەبرو زەنگەشدا لە توركيە ئەدەبىياتى واپەيدا بوويوو، كە راستەوخۆ يا پەنامەكى خزمەتى گەشەسەندن و بەرەو پيشەوەرچوونى كەلتورى كورد بكات. (٢٦)

لە لىزەوارى (عەشیرەت مەكتەبى) دا گەلێك شەنگەبى و شۆرەسوارى بوارى خويندەوارى ئەوتۆ دروست بوون، كە دەبێت هەردەم لە بوارى بلاوكردنەوێى خويندەوارى و دروستكردنى بنەماكانى خويندن و كردنەوێى قوتابخانەو پەرەپێدانى زمانى كوردى ناويان بهێنين و لەم سەنگەرە تەنگەبەرەى سولتانەكاندا هەنگاوەكانيان بەرەو دۇنيایەكى فراوان دەست پى كرد، گەرچى بەهەژارى و نەدارىش بوو.

کۆشى كۆمەلە سىياسىيەكان

(كۆمەلەى ھارىكارى و پېشكەوتنى كورد) يەككە لەو كۆمەلە سىياسى و پۇشنىبرى و كۆمەلەى تىيانەى لە ئاقارى پۇشنىبرى و خويندەوارى كوردىدا دەورىكى بالايان گېرا. لە ئابى ۱۹۰۸ دەرفەت پەخسا ئەم كۆمەلەىە دابمەزىت و ھەولەى يەكپوونى پۇشنىبرانى كوردى دا، ئەم كۆمەلەىە لەتەك بايەخى زۆرى بەزمانى كوردى كە لە يەككە بەندەكانى بەرنامەكەيدا نووسراو «بۇ ساناكردنى چوونە قوتابخانەى سەرەتايى باشتەر پەرەو گەشە بەنوسىنى كوردى و ئامادەكردنى پېزمانى زمانى كوردى لە فەرھەنگ كە سەنگايى زانستى ھەبى، بدريت و كۆمەلە، خەلاتى ھاندان بەو كەسانە دەبەخشيت كە لە نووسىنى باشتەرىن كتيبي قوتابخانە سەردەكەون».

لە پۇژنامەى «كورد تعاون و ترقى جمعيتى غزە تەسى» بابان زانە، لە وتارىكى راشكاوانە باسى گرینگى خويندەن و فېرپوونى زمانى كوردى دەكات و داکۆكى لەو دەكات كە «زۆر پېويستە منداللى كورد زمانى دايك و باوكيان بخوينن». ھەر لەو سەردەمەدا مامۇستا عومەر عەونى ئەفەندى كە مامۇستاي قوتابخانەى روشدىەى (مەھرە عزيز) بوو، كتيبيكى بەنئوى «پېزمانى كوردى و جېبەجى بوونى لە ئەدەب» داناو.

لە بەرنامەى (كۆمەلەى ھارىكارى و پېشكەوتنى كورد) راشكاوانە باسى بايەخى خويندەن و بللوكردنەوى خويندەوارى و پەرەپېدانى پۇشنىبرى ھەبە و دەلەيت كۆمەلە ھەول دەدات لەتەك وەزارەتى پەرەمەردە، قوتابخانەى سەرەتايى و ناوھندى و دواناوەندى لە ناوچەكانى [كوردستان] دروست بكات، كاتيك وەزارەت نەيكات ئەو خوى و لەسەر ئەركى خوى ئەو ئەركە رادەپەرېنيت و بەپىنى ھەندىك سەرچاوە كۆمەلە قوتابخانەىەكى بۇ مندالانى كورد لە ئەستەمبول كردهو و چاپخانەىەكىشى دامەزراند، بەلام دواى نەمانى كۆمەلە قوتابخانەكەشى داخرا (۲۷).

نابيت لەتەك كارى ئەم كۆمەلەىە پۇلى مامۇستايەكى نەبەردى وەكو خەليل خەيالى كە يەككە بوو لەوانەى لە كارو خەباتى پۇژانەياندا جېگەىەكى بەرز و شايانىان بۇ ئەم

(۲۷) گولان العربى، الجبهة الكردية للتعاون والتقدم ونشاطاتها (۱۹۰۸ - ۱۹۰۹) بقلم محمد طيفون، ترجمة د. هوراز سوار، مراقبة د. عبدالفتاح علي بوتاني العدد (۳۳) شباط، ۱۹۹۹، ص ۵۷.

باسە دانابوو. ئەم نىشتمانپەرورە دۇسۆزە بەگەرمى ھانى پۇشنىبىرانى كوردى دەدا بەچاويكى دووربىنەوۈ بېرواننە ئەم ئەركە گىرنگەى سەر شانىيان و ھەمىشە و لەھەموو شوئىنېك باسى ئەوۈى كىردوۈە كە نەخوئىندەۋارى يەككە لە دەرەدە گەرەكانى كۆمەلگەى كورد. بەھاندانى مامۇستا خەيالى ژمارەيەك لە پۇشنىبىرانى شاگردو ھاۋەلى، «كورد تەمىم مەعارف جەمەيتى» كۆمەلەى بىلاۋكردنەۋەى خوئىندەۋارى كوردىيان دامەزەندە كە بەر لە شەر فېرگەيەكى تاييەتەى لە ئەستەمبول بۇ مىندالانى كورد كىردەۋە(۲۸).

ھەنگاۋى يەكەمى كۆمەلەكەو كۆششى خەلىل خەيالى پېچكە شكاندنىكى بى وئىنەيە لەمىژۋوى خوئىندەۋارى كوردىدا، چونكە تا ئەۋكاتە ھىچ جۆرە سەرچاۋەيەك چىنگ ناكەۋىت ئامازە بەكارىكى ۋەھا بدا كە كۆمەلەيەكى سىياسى و مامۇستايەكى كوردى خوئىندەۋارى تامەزىۋى فېكرى نەتەۋەيىي كوردو رىزگارىي كوردستان، قوتابخانەيەكى خوئىندى سەرەتايى بەرەسمى بىكاتەۋە. ئەمەش بوۋە مايەى تۆمارىكى مىژۋوى.

(۲۸) د.كەمال مەزھەر، كوردستان لە سالتەكانى شەرى جىھانى يەكەم، ل ۳۷.

یه که م قوتابخانه‌ی کوردی

دوای ئەو پابوونە پۆشنبیرییه‌ی کوردانی پۆشنگەر وهه‌لگرانی ئالای رزگاری و ئازادی له‌ده‌ست سوێتانی عوسمانی و ژماره‌یه‌ک کۆمه‌له‌ و پیکخواویان دروست کرد، له‌وکاته‌دا کورد به‌ده‌ست نه‌خوێنده‌واری ده‌ینالاندو دووچاری کوێره‌وه‌ی و دواکه‌وتنیکی مه‌ترسیدار هاتبوو. پۆشنبیران به‌هۆشیارییه‌کی زۆره‌وه‌ که‌وتنه‌ کار بو‌ پیکه‌هێنانی بزووتنه‌وه‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی - پۆشنبیری له‌پێناو فیڕکردن و بلاوکردنه‌وه‌ی مه‌عاریف و زانیاری و خوێنده‌واری.

هه‌وه‌لێن کۆشش ئەوه‌یه‌ کۆمه‌له‌ی بلاوکردنه‌وه‌ی مه‌عاریفی کوردی سالی ۱۹۰۸ دامه‌زرا، خۆی بو‌ بلاوکردنه‌وه‌ی خوێنده‌واری ته‌رخان کردو خه‌لیل خه‌یالی رێبه‌ری بلاوکردنه‌وه‌ی له‌کوردستان و له‌یه‌که‌مین پێشه‌نگانی دروستکردنی قوتابخانه له‌کوردستانی مه‌زند، به‌ردی بناغه‌ی خوێندنی له‌ قوتابخانه‌ دانا و ئەمه‌ی ئەم‌رۆ ده‌یپینن به‌هه‌نگاوی یه‌که‌می ئەو شو‌ره‌ پۆشنبیره‌ خۆنه‌ویسته‌ ده‌ستی پێ کرد. هه‌ر ئەو کاته‌ش که‌ خه‌لیل خه‌یالی له‌ به‌ناوایانگه‌ترین دامه‌زێنه‌رانی ئەم کۆمه‌له‌یه‌ بوو، قوتابخانه‌یه‌کی کوردی بو‌ فیڕکردنی خوێندنی منداڵانی جالیه‌ی کورد له‌ پایته‌ختی عوسمانی به‌ناوی (قوتابخانه‌ی ده‌ستوری) (۲۹) له‌لایه‌ن کۆمه‌له‌ دامه‌زرا که‌ ئامانجی کۆمه‌له‌ بلاوکردنه‌وه‌ی پۆشنبیری کوردی بوو. به‌رنامه‌ی خوێندنه‌که‌شی وه‌کو قوتابخانی تورکییه‌کانی تر سه‌ر به‌ وه‌زاره‌تی مه‌عاریفی سه‌رده‌می ئیسماعیل هه‌قی بابانی وه‌زیری مه‌عاریف بوو. به‌رپوه‌به‌ری قوتابخانه‌که‌ درایه‌ ده‌ست عه‌بدوره‌حمان به‌درخان و ئەوکاته‌ (۳۰) قوتابی تییدا ده‌یانخوێند و پاش ماوه‌یه‌ک ژماره‌یان زیادی کرد، ئەم قوتابخانه‌یه‌ به‌یارمه‌تی ده‌وله‌مه‌نده‌ کورده‌کانی ئەستانه‌ کرایه‌وه‌.. ئەمه‌ یه‌که‌م قوتابخانه‌ی په‌سمی کوردیه‌، که‌ کورد خۆیان به‌رپه‌سمی بیکه‌نه‌وه‌ و کۆمه‌کی بکه‌ن و به‌رنامه‌ی وه‌کو وه‌زاره‌تی ه‌کومه‌ت بی‌ت. کتییی رێزمانی کوردی له‌م ماوه‌یه‌ چاپ کردوه‌، مامۆستا‌کانی که‌ ده‌رسیان تی‌دا گو‌تۆته‌وه‌، ئەحمه‌د کوردی زاده و سه‌عید نه‌وره‌سی بوون.

(۲۹) (عبدالله محمد علي، كردستان في عهد الدولة العثمانية، من منتصف القرن الخامس عشر الى بدء الحرب العالمية الأولى، جامعة صلاح الدين، رسالة دكتوراه، ص ۱۸۱).

لەم قوتابخانەیدا وەکو د. کەمال ئاماژەى پى کردووە خویندن بەزمانى کوردى بوو، شاگردەکان بەگيانى کوردایەتى گۆش دەکران، بەلام بەداخووە زۆرى نەخایاند و بەناچارى دەرگای ئەم قوتابخانەىە داخرا (٣٠).

وەکو ئاماژەمان پى کرد کۆمەڵەو پێکخواوە سیاسى و کۆمەڵایەتییەکانى ئەو سەردەمە بایەخىکى زۆریان بەمەسەلەى خویندن و بلأوکردنەوێى خویندەوارى و کردنەوێى قوتابخانە و فێربوون و چاپکردنى کتیبى کوردى و پێزمانى کوردى داو، چەندین ھەولێ دلسۆزانە لە چوارچێوێ ھەلومەرجەکەو تواناکانى سەردەمەکە دراو، پێگەیان نەک تەنیا بۆ بلأوبوونەوێى خویندەوارى و پێگەیاندى سەدان و ھەزار خودان قەلەم و خویند. خوش کرد، بەلکە بوونە پێگە خوشکەرىش بۆ کارى سیاسى و پەرەسەندنى ھۆشيارىنى نەتەوہیى.

کۆمەڵەى تەعمیمى مەعاریفى کورد کە بەلگەنامە و بەرنامەکانى لە (ژێرى) ئەستەنبول لە سالى ١٩١٩ بلأو کرانەتەوہ لە بەیانىکى بەم جۆرە ھەندىک لە ئامانجەکانى و بۆچوونەکانى دەخاتە ڕوو، کە لە بەشىکى بەیانەکەیدا ھاتووہ: مەبەست لە پێکھێنانى کۆمەڵەکەمان درێژەپێدانى گۆشى سیاسى گەلەکەمان و بۆپێشەوہ بردنەتى بەپێى بنچینەىەکى زانستى ھاوچەرخ... لە بەشىکى تردا ھاتووہ، بەلام ئێمە لەم سەردەمى شارستانەتییەدا لە پێناوێ داواکردنى مافى ڕەواى خۆماندا تووشى گەلێک کێشە دەبین. دەلێت ئەگەر گەلان لەم سەدەیدا بۆ گەیشتن بە مافى خۆیان، خواوہنى زمان و میژووین، ئەوا دامەزرای میلیى خۆیانیان دەبێت و تەنیا ئەمانە نیشانەو ناسنامەى داپینکردنى دادپەرورەین... لە درێژەى بەیانەکەدا دەلێت: ئەمڕۆ وێرای ئەوہ کە کورد خواوہنى گەنجینەىەکى کتیب دانان نییە و ئەوہ زیانىکى گەورەى پى گەیاندووہ، بەلام چاک کردنەوێى ئەم بارە لە لایەن کورد خۆیەوہ کارىکى زەحمەت نییە، توانایى داھێنانى میلەت زمان و پێزمان بەفراوانى و پێکویکى و بەھیممەت و کاتىکى کورت خایان داڕشتوون و گەیاندوونییە ئاستىکى بەرز... زۆر شتىکى ناخۆشە کە ئێمە لەم سەدەیدا سەرقالى پێکخستن و ھاوئاهەنگ کردنى زمان بین، کەوا بەردى بناغەى مرقایە تییە و، ئەم ناتەواویيە دەخەینە ئەستۆى زۆریەى زۆرى میلەت و لەم ڕووەوہ بەرپرسانىش (٣١).

(٣٠) د. کەمال مەزھەر کوردستان لە سەلەکانى شەپى جیھانى یەکەم، ل ٣٧.

(٣١) (گەلاوێژى نوێ، بەیاننامەى کۆمەڵەى تەعمیمى مەعاریفى کورد، د. شیراز کەرىم، شریف سالىح،

ژمارە (١) مایسى ١٩٩٧، ل ١٨٦.

كۆمەلە لەسەر بنچىنەيەكى شارستانی و كەلك وەرگرتن لە پېشكەوتنى سەردەمەكە و لەسەر بنچىنەى ئەوەى كە زمان و مېژوو دوو كۆلەگەى سەرەكىى بوونى نەتەوون و ھۆكارن بۆ دامەزراندنى دەزگای مىللى، كوردیش دەبىت لەم بارەو ھەو خۆى پێك خاتەو و ھەولێ چاپكردنى كىتیبان بەدات كە تا ئەو كاتە بەنەبووى دادەنێن، بۆیە بەرپرسىتى دەخاتە سەر زۆرىنەى مىللەت ئەمەش وا لە مىللەت دەكا ھەموو بگەونە بەر خۆ پەرسین و بىركردنەو و بپەرسن تاوان و بەرپرسىتى ئێمە لەم ڕووەو چىيە و چ كارابىن باشە؟!

لە ستایشى زمانى كوردیدا و بوونى ڕەگى مېژووپییەو و لە بەیانەكەدا ھەسەف كراو، زمانى ئێمە لەلایەنى ڕێكۆپیكییەو بەدارووبارى ئەمڕۆیەو، دەتوانىت بەپێى پێداویستى سەردەم خۆ لە زۆر زمانى دیکە بەسەرکەوتووتر دابنێت.. ئەو بەرھەمە كلاسیکیانەى چەرخێك لەمەوپێش كە بۆمان مانەو، دەرى دەخەن كەوا زمانى كوردی خاوەنى ئەدەبىكى دەرکەوتوو بوو، بەلام، چونكە بەخت و چارەنووس یارمەتییان نەداو ناچار گیرۆدەى حالى خرابى ئەمڕۆى بوو... لە درێژەى ئەم بەیانەدا بڕگەيەكى گرنگ بۆ باسێكى جیددى تەرخان كراو كە ئەویش مەملەتێى كۆن و نوێ و شێوازى كۆن و بەسەرچوو، شێوازى سەردەمانە، مەملەتێى بەشارستانی كردنى كۆمەلگا و بەداوەكەوتوویى ھێشتنەو و بەفرەكردنى ئاسۆى ڕۆشنبىرى و خوێندن لەبەرەمبەر گۆشەگیر مانەو بەرتەسك كردنەو خۆندن لە حوجرە و مزگەوتان، كە بەم شێوێیە دەلێت: ماوێیەكى درێژخایان بەئاو و تاووەو بەھۆى دەرسدادانى ئاینییەو كە پێم نەبوونى شیاو نییە، ئەو بەنێو خەلكدا بڵاوكرايەو كە پەرەدەى مىللى و ڕێزگرتن لە ھەلگرانى بىرى زانستى و پێشوازی لێكردنیان بە بنچینەى ئیمان دەژمێردرێن. ئەم جۆرە قسانە بەشێوێك لە نێو كوردان و لە ئاستى وێژدان و ھەستاندا كارىگەر بوون، ئەو ھاوار و بانگەوازە بەئاگاھێنە كە راستییەكانى بەچەشنێكى دیارو ئاشكرا بڵاو دەكردەو، لە ھىچ گۆیەكدا بەئاستەم دەنگى نەدایەو. بەلكە ڕەقیشیان لەوانە ھەلدەستا كە لە وشتانە دەوان و داویان دەكرد، مۆرى ڕەشى كەفرۆ نەفرەتى بەنێو چەوانیاندا بەدریخت. ئەوھتا كورد تا ئێستا بەتەرزىكى فێلاوى و خەلك فریودەرەنە پێك خراو و ئەمە لەلایەن ئەو كۆرە تاوانبارانەو بەجێ ھێنراو، كە پۆژێك لە پۆژانە سزای ھەرە قورسى نەك دنیا بگرە ھى قیامەتیش دەگەن، ئەو كوردە كە بەدیلى لە نێو بازەنەيەكى تەنگ و تارى بێ ئاگاىیدا دەژیا، تین و توانى ئەو نەبوو بىر لە زمان و مېژوو و ژيانى خۆى بكاتەو. تەنانت ئەو جموجۆلە شارستانیەتیش نەدەبینى كە مەروڤى گەياندبوو

بەرزترین تروپىكى بەختەۋەرى و خوشگوزەرانى. چاۋى لەدەرۋى درواسىش نەبوو كە خەرىكى جوانكردن و پىكىخستنى شارەكانيان بوون و لە ئاستيدا چاۋبەستەو مىشك قفلكرائ، بەلئوۋارى ھەلئىرى نەماندا پرو بەدۆزەخ راى دەكرى... ئىدى پروناكپىرانى مىللەت بى پەروا دەستيان بەو كارانە كورد كە دەبنە ھۆى رزگار كوردنى ئەو داھاتوۋەى كورد كەوا لەژىر زەمىنە تارىكەكانيدا دەكوللا. كۆمەلەى (تەعمىمى مەعارىف و نەشرىياتى كوردى) بەو بىرپارە لەخۆ بردووانە و پىكىشىيە ترسناكە ھاتە مەيدان... كۆمەلەكەمان بەئارەزوۋى ژياندىنى ھەموو كوردان و بە لە بىربردنەۋەى شتە لەدەستچوۋەكانى پابردو، بۆ بەئەنجام گەياندىنى چالاككەكانى سەبارەت بەزمان و مېژوو و زانستە ھاۋچەرخەكان، شىلگىرانە بەشۋىن ئەو پىداۋىستىيانەدا دەگەرىت. «كۆمەلە گۇفارى (ژىن) ى خستوۋەتە ژىر دەستى خۆى كە زۆر دەمىكە تا خوا ھەز بكات لە بلأو بوونەۋە دايە» (۳۲).

ئەم دىپە بەشىكى ئەو بەياننامەيە بوو، بەلام نابى ئەو لە بىر بكەين كە كۆمەلەكە ھەرجىيەك بووبى و چۆن دروست بوو بى، ئەركى پاراستنى زمان و بلأوكردنەۋەى و خويندەۋارى و چاپكردن و دەرچوواندىنى رۆژنامە و كىتەبى لەئەستۆگرتوۋە.. بانگەۋازى خەلك و وشىياران دەكات ئىتر بەكەنارى پىر لە ھەلئىرى دواكەوتن و نەخويندەۋارى و چاۋى بەستەكى رانەكەن.

پىمان وايە لەمەش گرنگتر ئەو بەرنامەيە كە لە ژمارە (۱۰) ى ۱۹۱۹/۲/۲ گۇفارى (ژىن) بلأو كراۋەتەۋە. بەرنامەكە (۲۰) بەندە، لە بەشى ھەرە زۆرى پى لەسەر خويندن و بارى پۆشنىرى و ئەو شتانە دادەگرىت كە پەيوەستن بەلأوكردنەۋەى خويندەۋارىيەۋە.

دەقى بەرنامەى كۆمەلەى (تەعمىمى مەعارىف و نەشرى كوردى) (۳۳).

۱- ھەموو ھەفتەيەك كۆمەلەك زانىارى بلأودەكاتەۋە.

۲- ئەو بەرھەمانەى زاناو ئەدىب و شاعىرانى كورد كە بەزمانى كوردى نووسراون چاپ دەكرىن.

۳- بلأوكردنەۋەى كىتەبى كوردى كە ھەموو شىۋە زمانەكانى كوردى بەخۆگرتى.

۴- ئەۋەى كە لە كىتەبەكانى رىزماندا لەبەر دەست دابىت، چاپ دەكرى.

(۳۲) ھەمان سەرچاۋە.

(۳۳) ھەمان سەرچاۋە.

- ۵- دابىنكردى ئۇ كىتابىنى كەلە قۇناغى سەرەتايىدا دەخۇنرىن.
- ۶- كۆمەلىك پەندى پېشىنان كە بەشپۇە زمانى جۇراوجۇر گوتراون، بىلادەكرىنەۋە.
- ۷- كۆكرىنەۋە و بىلادىكرىنەۋە زانىارى لە بارەى دابونەرىتى كوردەۋە لە شۆپنە جىا جىاكانى كوردستاندا.
- ۸- ھەرچى كىتەپكى بەزمانەكانى خۇرەلاتى و خۇرئاۋايى تايبەت بەمىژوو و جوگرافىاي كورد و كوردستان ھەن بىلادەكرىنەۋە.
- ۹- كىتەپ لەسەر مىژوو و جوگرافىاي كۆن وتازەى كورد دادەنرىت.
- ۱۰- ژياننامەى پىاۋانى ناۋدارى كۆن و تازە بىلادەكرىنەۋە.
- ۱۱- كوردەۋەى كىتەپخانەىكەلەپوورى ناۋچەى و بىگانەى تىدا بىت.
- ۱۲- قوتابخانەى شەۋانە دەكاتەۋە.
- ۱۳- دەستەى ورد بوۋنەۋە بۇ ئۇ ناۋچانە دەنرىت كە كوردىان تىدا نىشتەجىيە.
- ۱۴- چاپخانەىكە بۇ كۆمەلە دادەمەزىننىت.
- ۱۵- ھەۋل دەدات لە نىۋ كرىكارانى كوردا رېكخستىنكى پىشەى و ھەرەۋەزى دابەمەزىننىت.
- ۱۶- تىدەكۆشەت بەپى دەسەلات بەشەك لەۋ مىندالە كوردانە كە لە ئەستەمبۇل بە سەرگەردانى دەسوۋپنەۋە، لە شۆپنە پىشەىيە ھەمەجۇرەكاندا بخاتە بەر شاگردى و ھەرچى خەرجىيەك كە بۇ مىسۇگەركردنى بەردەۋامىيان پىۋىست بىت، رېكۋىك دابىنى بكات.
- ۱۷- كوردەۋەى قوتابخانەىكى پىشەسازى تايبەتى شەۋانە بۇ مىندالە كوردە ھەتىو و بى خاۋەنەكان.
- ۱۸- ھەۋل دەدات قوتابخانەىكى شەۋانەى تايبەت بۇ فېربوۋنى پىشە و سىنات بۇ كچانى ھەتىو و بى خاۋەنى كورد بكاتەۋە.
- ۱۹- ھەۋل دەدات مۇزەخانەىكە بۇ ئۇ كەلۋەلەنە بكاتەۋە كە پىاۋ و ژنى كورد رۇژانە لە مالەكانىاندا بەكارى دەھىنن و ھىندىك ئامىر و كەلۋەلى خۇمالىش لە مۇزەخانەكەدا دادەننىت.
- ۲۰- ئىش بۇ دامەزىراندنى خانەىكى مامۇستايانى كورد دەكات.

د. عەبدولستار تاهیر شەریف دەلێت، ئەم کۆمەڵەیە سالی ١٩٠٨ دامەزراوە و کۆمەڵەیەکی ئەدەبی و پەرورەدییە، قوتابخانەی کوردی (چەمبەرلی تاش) که خەلیل خەیلی بەرپۆشەری بوو کردۆتەو، بۆ فێرکردن و پێخوێندنی مندالی کورد لە ئەستەمبۆل، که چی دواي دەست بەسەرداگرتنی تورکە لاوەکان کۆمەڵەکه و قوتابخانەکش داخرا (٣٤).

پەڕەوی ناوخی کۆمەڵەکه وەک د. عەبدولستار تاهیر شەریف ناماژەي پێ کردوو (١٥) بەندەو بەرنامەکەشی (٢٠) بەندە. وەک لەسەرەو تۆماریان کردوو. رەنگە فەیسەل دەباغی نووسەریش بەهۆی تۆمارکردنی راستییەکهی دکتۆر کەمال مەزھەر لە ناماژە کردنی بەهۆی که بەرنامەي کۆمەڵەکه (٢٠) بەندە (٣٥)، لێی تێکەل بووی لەگەڵ ئەهۆی که د. عەبدولستار تاهیر شەریف، باسی کردوو، پەڕەوی ناوخی کۆمەڵەکهی، نەک بەرنامەکه.

لێرە بۆمان روون دەبێتەو کۆمەڵەکه هەولی داو قوتابخانەي (سەنعەتی و پیشەيی) و (شەوی) بۆ کوپان و کچان هەتیوی لێقەوماوی کورد لە ئەستەنبۆل و (خانەي مامۆستایانی کورد) و قوتابخانەي (پیشەسازی) و (مۆزەخانە) و (کتێبخانە) و (چاپکردنی کتێب) بکاتەو. ئەمە بەرنامەي کاری ناسۆی ئەم کۆمەڵەیه بوو. ئەو کۆمەڵەي بناغەیهکی بەرفراوان و پتەوی لە بەرنامە بوو بۆ مەسەلەي پەرەپێدان و پێگەیاندنی خوێندەوار لە کوردستاندا. لەو کوردستانەي بەدەست داگیرکەران و هیزی دواکەوتووی وابەستە بەکوێرەهەری ناوخواوە دەینالاند و لە باریکی ئابووری و کۆمەڵایەتی و دەروونی دژوار و نالەباردا دەژیا.

جەلێلی جەلێلی لەم بارەو نووسیویەتی، ئەم کۆمەڵەیه هەولی زۆری دەدا، خوێندەواری لەناو کورداندا بلاو بکاتەو، ئەندامەکانی ئەمەیان بە ئەرکیکی سەرەکی سەرشاری خۆیان دەزانی. هەر بۆ ئەم مەبەستەش لێژنەي «کورد و نەشر مەعاریفی»یان دامەزرا. ئەرکی ئەم لێژنەیهش کردنەهۆي قوتابخانە و بەزمانی کوردی کتێب دەرکردن بوو. ئەندامانی ئەم لێژنەیه لەگەڵ وەزیری رۆشنبیری تورکیادا رێک کەوتبوون

(٣٤) د. عبدالستار طاهر شريف، الجمعيات والمنظمات والحزاب الكردية في نصف قرن

١٩٠٨-١٩٥٨، شركة المعرفة، بغداد، ١٩٨٩، ص ٣٥.

(٣٥) فيصل دباغ - أعضاء على كتاب الجمعيات والمنظمات والحزاب في نصف قرن ١٩٠٨-١٩٥٨ ص ٢٥.

و بۆ ئەم ئامانجە کاریان دەکرد. خەلیل خەيالى خەلکی مۆتکا، دەوریکى بالای لەم پرۆژەیدا دەبینی. کاتى لە ئەستەنبول قوتابخانە یەکیان کردووە عەبدولرحمان بەدرخان (۳۰) لیرەى تورکی پیشکەش کردو بەلێنى ئەوەشى دا کە بەردەوام یارمەتیی قوتابخانەکە بدات، ئەم قوتابخانە یە لە شەقامى «خواجە پاشا» لە گەرەکی «دیشانبول» بوو، دەوریکى دیاری لە ژيانى کولتووری کوردەکانى ئەستەنبولدا هەبوو. رۆژنامەکانى پایتەخت بەتایبەتیش «هۆریزۆن» و «ئازاتە مارت» و «ژاماناک» و گەلێکی تر دەربارەى کردنەوێ ئەم قوتابخانەیان نووسىو. بەرنامەى قوتابخانەکە ئاسایی بوو. یەمانئیری «هۆریزۆن» دەربارەى ئەرك و پرۆگرامى مامۆستایانى ئەم قوتابخانە یە دەلێت: «ناویان نابوو قوتابخانەى دەستورى» هەرچەندە ئەوەشى نەدەگەیاند، کە تەنیا دەستورى تیدا بخوێنرێت، بەلام خوێندنەکیان بەجۆش و گیانی دەستورەو بوو لە سەرەتادا تەنیا «سى» منداڵە کورد بوون، دواتر ژمارەیان زۆری کرد.

لێژنەکە داوی کردنەوێ قوتابخانەى لە کوردستاندا دەکرد، راستییەکەشى ئەمە کاریکی ئاسان نەبوو، چونکە ئەو کادیرو مامۆستایانى لە ئەستەنبول دەست دەکووتن، لە دیهاتەکانى کوردستاندا نەبوون، رۆژنامەى «ئازاتە مارت»ى ئەرمەنى پیرۆزیایى لە پۆشنبیرە کوردەکان کردووە و نووسیویەتی: «هەچ گیروگرفت و نارەحەتییهک کە دێتە بەردەم رۆشنبیری کوردەو، نابێت وایان لى بکات دەست هەلگرن و واز لەم کارە بهێنن. چونکە داهااتوو و چارەنووسی میللهتەکیان بەندە بە هوشیاری و خوێندەواری و خەباتی سەختەو دژی هەموو باریکی دژوار و نالەبار» (۳۶).

کوردە پووناکبیرەکان دەستیان بە بزاڤیکى پۆشنبیری پر بایەخ کرد، لەتەک بایەخدان بە مەسەلە سیاسییەکان، هەولێ زۆریان بۆ کردنەوێ قوتابخانە و دەرچوانى کتیبى کوردی و دانانى ئەلف و بێی کوردی و پێژمانى کوردی دەدا، کاریگەریی جۆولانەوێ پۆشنبیری و پیشکەوتنى ئەوروپا لەلایەک و هاندان و پیرۆزیایی رۆژنامەو گەلانى تری ناوچەکە بەتایبەتى ئەرمەنییهکان کە چارەنووسیان پێکەو لکابوو، لەلایەکی تر پۆلیان دەگێرا، کە پۆشنبیرانى کورد خاوە خاوە نەکەن و سورین لەسەر کارەکانیان، چونکە بناغەى پیشکەوتن «خوێندەواری و زانست».

پەیدا بوونی نووسین بە کوردی هەنگاوێکی گەورە بوو، جاران ئەمە کۆسپێکی گەورەى

بەرەو پېشەوۈ چوونى كولتورۇرى كورد بوو، تېكۆشەرانى كورد لە ھەموو پروپھەكى ئەم مەسەلەيە، لە لاپەرەكانى گۆقارى «پۆزى كورد» دەدوان. لەو سەردەمەدا لە ئەستەنبول «كۆمەلەى چاككردن و بلاوكردنەوۈى ئەلف و بى» دامەزرا. ئەركى بنەرەتى دانانى ئەلف و بېيەكى تازەى كوردى بوو. عەبدولرەزاق بەدرخان لەم بارەو نووسىويەتى: «لەبەر ئەوۈى ئەم ئەلف و بېيە كوردىيەى (ئىستا) بناغەكەى عەرەبىيە و سىستىمى فۆنەتېكى زمانى كوردىش لەگەل ھى عەرەبىدا ناگونجىت لەبەر ئەو پېداويسىتى دانانى ئەم ئەلف و بېيە ھاتە كايەو». لەم بارەو سالىح بەدرخانېش پېشنىارى ئەلف و بېيەكى جى سەرنجى كردوو، داواشى كردوو، گەر كوردەكان بىر لە دانانى ئەلف و بېيەكى كوردى بكنەو بو ئەم مەبەستە گۆشەيكېش بۇ بىروپا گۆرپنەو لە پۆزى كوردى تەرخان بكنە (۳۷).

باسكردنى رۆلى پۆزنامە و گۆقارەكان لە نووسىنى لە مەر بلاوكردنەوۈى خويندن و خويندەوارى و ھاندانى خەك بۇ كردنەوۈى قوتابخانە و بايەخدان بەخۇ رۆشنېر كردن باسېكى درېزو بەرفرەيە، نامانەوېت لېرەدا تېكەلئى ئەم باسەى بكنەى، بەلام جىيە خويەتى لە باسېكى سەربەخۇدا لېكۆلېنەوۈى لە مەر بكرېت. ھەر ھېندە بەسە لەو بارەو ھەلوئىستى (پۆزى كورد) لەم چەند دېرە كورت بكنەىنەو كە دەلېت: «قوتابخانە كۆنەكانى كوردستان ھەر حوجرەو مەدرەسەى ئاينى بوون». گۆقارەكە مەبەستى بوو كە گرېنگى بەزانستە دنيايىيەكان بدرېت، بۆيە لەم بارەو عەبدولكەرىمى سەرنووسەرى لە وتارى «منداڵ بۆچ زوو فېرى خويندن بى» دا، رەخنەى لە رېيازى دەرزوتنەوۈى حوجرە گرتوو و وتوويەتى لەگەل ئەو ھەشدا لېرە ماويەكى زۆرە دەخوئېن، بەلام لە سەرەقاو بە ئاسانى فېرى خويندەوارى نابن. دەلېت: «بوتەحسىلى علوم ملای او مزگوتە اول امر دكا جامى بخونە، فقىە چەند سال لگل ردو بدلى عصام الدين و عبدالغفور و عبدالكريم و محمد افنديا مشغول دىى نهايت اوندە فیر دىى زید بەچى بۆرەو راء عمرە بەچى منصوبە» دوايش دەلېن ئەمە يارمەتى قوتابى نادات كە بە زووى لە مەسەلەى سىياسى و رووداوەكانى ولات تېيگات. لە قوتابخانەكاندا دەبېت باسى دېموكراتىيەت و پەرلەمان و ئۆتۆكراتىيەت و ياسا و دەستور و ھەند بخوئېنرى، چەند چاكە ئەگەر منداڵ زانستى ئابوورى و كشتوكال و كېميا بخوئېنئى (۳۸).

(۳۷) ھەمان سەرچاوە ل ۹۵.

(۳۸) ھەمان سەرچاوە ل ۹۶.

دوای پاشگەز بوونەوێ تورکە لاوەکان لە بەلێنەکانیان و هااتنە سەر کاری ئەتاتۆرک و پشت کردنە هەموو ئەو بەلێنەکانی لە کاتی شەڕ و ململانێی بەکۆردی دابوون و سەرکۆتی خۆیناویی شۆرش و ڕاپەرینهکانی کوردستان. قەدەغەکردنی ئاخواوتنی کۆردی و بەرپرسی بوونی نەتەوێ کۆردیان لە تورکیا ڕاگەیاندووە لە دوای شەڕی یەکەمی جیهانی و گۆڕانی ناو تورکیا لە بیستەکان (کۆردی بەتورکی شاخاوی) ناوزەد کردووە تا ئەمڕۆ نە خۆیندن بەزمانی کۆردی ڕینگێ پێ دەدرێت و نە کۆرد وەک نەتەوێ و زمان دانی پێانراوە، نە دەهێلی لە شوێنە ڕەسمییەکان بە کۆردی بنێات. نۆرەدین زازا دەلێت: لە سییەکان لە تورکیا کێشە بوو، ناکۆکی لە نێوان کۆپی مووچە خۆری تورک و قوتابییانی تر لە دیاربەکر و ناوچەکانی دەوروێشتی زۆر توند بوو. بەرپۆهەری قوتابخانە قوتابیانی خستبوو ژیڕ سیاسەتی (تەتریک) بەتەواوی وشێ کۆرد و قسەکردن بەکۆردیان قەدەغە کرد، تاکەیشە ئەوێ ڕۆژیک بەرپۆهەر بانگی قوتابییهکی بەناوی (بحری) کردو پێی گوت تەنیا دەبێت بەزمانی تورکی قسە بکەن و زمانی تر قەدەغەیه، دەنا بەتوندی سزا دەدرێن، لە ئاکامدا لە خۆیندن دەریان کرد، چونکە (بحری) لە وەلامی بەرپۆهەر گوتی من ئەوێ دەزانم، هیچ هێزێک نییه زمانی دایکم پێ تەرك بکات (٣٩).

لە تەواوی یەک سەدەی ڕابردوودا هیچ هەولێکی تر بۆ کردنەوێ قوتابخانە ڕەسمی بە زمانی کۆردی لە تورکیا و لە کوردستانی باکور سەری نەگرتوو. ڕاستە ئەمڕۆ ژمارەیهکی زۆر خۆیندەوار و پەسپۆر و مامۆستا و نووسەر و هونەرماند و زاناو زمانەوان هەن و گۆفەر و پۆژنامە کۆردی بەزمانی کۆردی دەردەچێ. لە ئەستەنبول و ئەنفەر بە ئاشکرا لەدوای گۆڕانکاری نەوێدەکان پۆژنامە و گۆفاری کۆردی دەردەچێ، بەلام ڕینگێ ئاخواوتن و خۆیندنی ڕەسمی گیراوە دان بەبوونی کۆرد و زمانی کۆردیدا نەنراوە و قەدەغەیه. لەگەڵ ئەوەشدا ئەمڕۆ ئاستی هوشیاری و خۆیندەواری و نووسینی و چاپکردنی کتێب و پۆژنامە و گۆفەر بە زمانی کۆردی لەناو کۆردەکانی کوردستان باکوور زۆر بوو بەسەدان کەس دەنووسن و شت چاپ و بڵاو دەکەنەو.

کوردستان وڵاتیکی دەوڵەتمەند نەک هەر لە روی کشتوکالییهو، بەلکە زۆری کەرەستە خاوی، (ئاسنی خاوی و نەوت) دەکەوێ ناو کوردستانەو. بەلام لە کوردستاندا لە سالی ١٩٧٠ بۆهەر (١٠,٠٠٠) کەس، پزیشکیک هەبوو کەچی (٤/٣) بۆهەرمان ژمارە

له دانیشتووانی تورک هه‌بوون^(٤٠)، کورد دوچارى گه‌لیک کیشی چاره‌نووساز کراوه‌توه، کیشی دا‌کۆکیکردن له ژیان و به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ی مردنی به‌کۆمه‌له. گه‌یشقووته ئه‌وه‌ی که گوندو شاری ته‌خت بکه‌ن، به‌لکه ناوی کوردیش بقه‌ بی‌ت، و‌ه‌کو ئه‌وه‌ی له که‌رکوک و شاره‌کانی تر ده‌کرا، یا ئه‌وه‌ی له کوردستانی پۆژه‌ه‌لات و با‌کۆر ئه‌نجام دراوه. که ئه‌مه‌ش کوشنده‌تره، و‌ه‌ها با‌س کراوه که له کوردستاندا به‌رده‌وام نه‌ک هه‌ر ناوی شارو دێ و ناوچه کوردیه‌کان ده‌گۆڕن، به‌ل‌کو ته‌نانه‌ت ناوی که‌سانی کوردیش ده‌گۆڕن^(٤١).

پێ‌ی‌ی‌ست به‌ به‌ل‌که هه‌ینانه‌وه نییه، کورد له پ‌و‌وی خ‌و‌ی‌ندن و رۆ‌ش‌ن‌ب‌ی‌ریه‌وه له‌ژێر فشاری‌کی زۆر قورسی مه‌ترسیداردایه. سه‌ره‌تا چۆن له سه‌ده‌ی بی‌سته‌م پۆ‌ش‌ن‌ب‌ی‌ران که‌وته‌ن خۆ بۆ پ‌ر‌ۆ‌سه‌ی رۆ‌ش‌ه‌نگه‌ری و بلا‌و‌کردنه‌وه‌ی خ‌و‌ی‌نده‌واری و پشت به‌ستن به‌زانست، ئه‌مه‌پۆ‌ش له سه‌رده‌می عه‌وله‌مه و کۆم‌پ‌یوت‌ه‌ر و ئه‌نته‌رنه‌ت له‌به‌ش‌ی‌کی هه‌ره‌ زۆ‌رو سه‌ره‌کی کوردستاندا خ‌و‌ی‌ندن به‌ زمانی کوردی یاسا‌غه و له‌سه‌ر به‌کاره‌ینانی زمانی کوردی له‌ شو‌ینه ره‌سمیه‌کاندا که‌سانی و‌ه‌کو (له‌یلا زانا) زیندانی ده‌ک‌ری‌ن. له‌ته‌ک تاز‌ه‌کرانه‌وه‌ی خ‌و‌ی‌ندن له‌ زان‌کۆی ئازاد له‌ ئی‌ران و بوونی که‌نالی ئاسمانی سه‌حه‌ر به‌ زمانی کوردی، که‌چی خ‌و‌ی‌ندن به‌ زمانی کوردی نه‌بووته عاده‌ت و ده‌سته‌یه‌ک له‌ رۆ‌ش‌ن‌ب‌ی‌رانی کورد له‌ هه‌ندیک شاری و‌ه‌کو (سه‌ن) قوتا‌بخانه‌ی تایبه‌تیان بۆ و‌ت‌نه‌وه‌و (فێ‌ر‌کردنی خ‌و‌ی‌ندن و نووسین به‌ کوردی) له‌سه‌ر ئه‌ر‌کی خ‌و‌یان کردۆ‌ته‌وه، که ئه‌م حا‌له‌ته‌ پ‌تر له‌ سه‌د سا‌ل کورده‌ رۆ‌ش‌ن‌ب‌ی‌ره‌کان ده‌ستیان داوه‌تی و ئه‌مه‌پۆ‌ش له‌سه‌ر هه‌مان شێ‌وه‌ی به‌ر ته‌س‌ک و ساده‌ ماوه‌ته‌وه.

له‌ تورکیادا چه‌وسانه‌وه و ناوه‌ینانی کورد و ناو‌ب‌ردنی به‌ تورکی ک‌ی‌وی و قه‌ده‌غه‌کردنی زمانی کوردی گه‌یشقووته ئاستی یاسا‌کانیان و به‌ره‌سمی و پاش‌کاو‌ی ناوه‌یتانی کورد بقه‌ و قه‌ده‌غه‌ کراوه. بۆ‌ و‌ینه‌ به‌ندی ٨٩ له‌ یاسای تورکی ٦٤٨ می‌ژ‌و‌وی ١٢ ته‌مموزی ١٩٦٥ له‌باره‌ی حزبه‌ سیاسیه‌که‌نه‌وه که له‌ سا‌لی ١٩٨٤ خراونه‌ته‌ ناو

(٤٠) پێ‌گای ئاستی و سۆسیالیزم، مه‌به‌دی دا‌کۆکیکردن له‌ مافه‌کانی مرۆ‌ف له‌ یاسای ها‌و‌چه‌رخ‌ی نێ‌وده‌وله‌تی و مه‌سه‌له‌ی کورد، د. پیری شالیار، و. د‌ل‌زار، ژ (١٩) سا‌لی چواره‌م ئابی ١٩٨٩، ل. ٧٠ (٤١) (هه‌مان سه‌رچاوه‌ ل ٧١ سا‌لی ١٩٧٠ کورد (٥٠٪) ناوچه‌ نا‌کوردیه‌کانی تورکیای پێ‌ک ده‌هه‌ینا. ژۆ‌ریه‌یان زمانی خ‌و‌یان له‌بیر کرد‌بو‌و. بر‌وانه‌ ها-ف موریس و جون بلوج، لا اص‌د‌قاء سوی الجبال، ترخ‌مه‌ راج آل محمد، مر‌اج‌عة و تقدیم هادی العلوي، لب‌نان، ل. ١٦٤.

ياسای نوئی تورکی و له سهردهمی کهنعان ئیقرین وهها وهسف دهکات. «له حزبه سیاسیهکان قهدهغهیه داکوکی لهبیری بوونی هیچ کهمینیهکی نهتهوهیی بکهنهوه به شیوهیهکی سهرهخو و لهسر بنچینهکانی نهتهوایهتی و روشنبیری و دینی یان زمان یان ههولئ تیکدانی ئاسایشی نهتهوهیی بدن له پئگهی پشتگیری کردنی پهرهپیدان یان پرویاگهنده بو زمان و روشنبیرییهکی تر جگه له زمان و روشنبیری تورکی» (٤٢).

ئهمهش زور به پرونی ئهوهمان بو دهردهخات که دای ئهو میژووه دوورو درێژه کورد بههیچ شیوهیهک له ههندیک بهشی کوردستان نهیتوانیوه سوود له دهرقهتهکان وهرگیری، یا بهجۆریک سهرکوت کراوه که مافی ئاخاوتن به زمانی زگماکی خوئی بی نهدری و نهتوانی بایهخ به روشنبیری و زمانی کوردی بدا و به زمانی زگماکی بخوینیت و دهرگاکانی بوورانهوه و خویندهواری لهسر داخراون و بهتایبهتیش ئهمه بهراشکاوی له یاساکانی تورکیادا پهنگیان داوهتهوه و کورد له فیزیوون به زمانی دایک و نووسینی و قسهکردن به زمانی کوردی و گوینگرتن له موسیقایی کوردی و لهبهکردنی جلکی کوردی قهدهغه دهکریت. (٤٣) گوڤاری (ئاسیا و ئهفریقای ئهمپو) بپاری ویلایهتی سیرتی لهمهپ قهدهغهکردنی زمانی کوردی که نمونهی ههموو ناچهکانی تری کوردستانه، بهم جۆره بلاو کردوتهوه: «بينا لهسر فهرمانهکانی ویلایهتی سیرت، (سیرت له باشووری پۆژهلاتی تورکیادا ههلهکوتووه)، لهسر فهرمانبههکانی فهرمانگه دهولهتییهکاندا سهپینراوه که تهنیا زمانی تورکی بهکاربهینن، سههرای عهرهبیش که له نهژادا دهچنهوه سهه ناوچه دراوسییهکانی سووریه و عیراق. جا به پئی دهنگوباسی پۆژنامهکان ههر کهسیک بهم بپاراهوه دهستگیر نهبی تووشی دهرکردن دی» (٤٤).

کورد بههوی کویرهوهی و چهوسانهوه بهدهر له ههموو عورف و یاسایهکی نیو نهتهوهیی و نیودهولتهی دهکوت کراوه و له مافه سههرمتاییهکانی فیزیوون و خویندن و سوود وهرگرتن له یاسا گشتیهکانی نیو دهولهتیش بی بهش کراوه. چارهنووسی به هوی قهدهری پر له کویرهوهی، یا ههلهکوتنی جوگرافیا، یا پیلانی نیوتهتهوهیی تا ئیستاش ههر ئهوه بووه بچهوسیتتهوهو نهیتوانیوه به سوود وهرگرتن له فیزیوون و پهرهپیدانی روشنبیری گشه بکات. بهجۆریک جینۆساید کراوه که باسکردنی موورچرک به لهشی مروڤدا دهینیت.

(٤٢) ههمان سهراچاوه. ل ٧٢.

(٤٣) ههمان سهراچاوه. ل ٧٤.

(٤٤) ههمان سهراچاوه. ل ٧٤.

راسته له بهندهكانى (٣٨ و ٣٩ و ٤٠) پهمانى لوزان دان به مافى كورددا نراوه كه بریتیه لهوى حكومهتى تورکیا بهلین دهادت بهوى ئهو كوردانهى بهژماره له تورك كه مترن له توركیادا، مافى تهواوى ناخاوتنیان ههیه و له ناو خویاندا و له بهر دانگا و بۆیان ههیه پوژنامه و گوڤار و كتیپ به كوردی دهریكهن و یانهى كوردی زانستى و كوومهلالیهتى و پهروهدهش دروست بكهن، بۆشیان ههیه به ئازادى به سهرتاسهرى توركیادا ها توچۆ بكهن، هه موو ئهو مافانهشیان هه بیته كه تورك پینی دراوه (٤٥).

ئهم دهقى ئهو بریاره نیو دهوله تییهیه كه كورد تا ئه مپروش پیى نه گه یشتوو، پیچه وانه له زور سهردهم له بهردهم ئهم وینه تراژیدیایهى به سهر كورد هیئراوه، هیچ قسه و باسیك نه بووه و بریارهكانیش پشتگوێ خراون، یا كورد وهكو گه مهیهكى نیودهولهتى بهكار هیئراوه و مافى خویندن و فیربوونی به زمانى خویشى لی قهدهغه كراوه، ئهو مافى بۆ گه لان و نه تهوهكان به سهرهتاییتین مافى مروڤانهیان دادهنری. وینهى ههقی سهركو تکران و له نیوبردن هینده فراوان بووه، كه رۆشنبیرانى كورد نه توانن له بهر داكوکی له ژيانى گشتى و ژيانى ئاسایى، داكوکی له مهسهلهى فیربوون و زمان و خویندن بكهن. بلهچ شیركو نووسیویهتى: ژمارهى ئهوانهش كه له نیشتمانى خویان دهركران و له بهر نیشتمان پهروه ریبیان ئازار دران، لهو ماوهیهدا گه یشتنه نزیکه یهك ملیون كهس. ئهگهر ئاماریكى رهسمیشان له بهر دهستدا نه بیته، بۆ ئهوانهى به سهلامهتى گه یشتنه ئهو شوینانهى به زور تیایاندا نیشتهجی کران، ریی ئهوه مان لی ناگرئ به دلنیا یییه وه بلین ژمارهى ئهوانهى به دههه ریه له بهر سهرما و ماندوو بوون و برسیتى مردن، ئهوانهشیان كه به دهستى ئهو سهربازانهى تورك كوژران، كه بۆ پاسهوانى لهگهڵ ئهم رانه مهړه مروڤانهدا ها تیبوون، ئیجگار زور بوون (٤٦). ئهم وینه مه رگه ساتاوییه لهم پوژگاردها به جوړیك په رهى سهندوو، كه هه زاره ها گوند و شوینه راو رهز و باخ تهخت و سووتاو و بى مروڤ بهیلرینه وه.

(٤٥) بلهچ شیركو، كیشهى كورد، دیرینه و ئیستا، و. محمهد باقى چاپی سییهه، ١٩٩٢، ل ٨٧.

(٤٦) هه مان سهرچاوه. ل ٨٧، سالى ١٩٢٣ و له سینی ئازارى ١٩٢٤ دواى ئهوى ئهجمهنى بالاى ئوممه هه لوه شیرایه وه. كه مال ئه تا تورك به بریارىكى رسمى بهكارهینانى زمانى كوردی و خویندن و بلاوكردهوى به زمانى كوردی قهدهغه كرد.

بروانه ها- ف موريس و جون لوج. لا اصدقاء سوى الجبال، ترجمة راج آل محمد. مراجعة وتقديم هادي العلوي لبنان، ص ١٦٢.

به پښوېستې د هزانين له شوښنې بايه خدان به فېربوونى زانست و زانيارى و نهو گفټ و برپارانې له سهكو نيو د هوله تپيه كاندا له مهر كورد دراون، له برى كړدنه وهى قوتا بخانه و فېربوونى زمانى كوردى ئهم وښه دلته زڼنه بخهينه پوو، ئينجا د هزانين گهلى كورد چټو گهليكي غدر لى كراوه و غدره كهش پله به پله فېرو توندتر بووه.

به بيانووى بهرپا بوونى شوږشى ئاگرى داخ ژماره ى (۳۲۰) گونديان كاډول كړدو دانېشتووانى ئهم گوندانه شيان كه ژماره يان (۱۰۰۰۰) كهس بوون هموويان پيرو مندال و ئافرهت بوون، له دولى (زيلان) دا كو كړدنه وه به فېرو كه ئاگر بارانيان كړدن به ناسيرنترين شيوه هموويان له ناوېردن. زياتر له (۱۰۰) رووناكپيرى نېشتمانپه روهى كورد يان گرت و هېر به زيندوويه تى خستنيانه زهرپاچه ى (وان) وه.

له دهوروبه رى جو له ميړگ مه لېه ندى هكارى (۳۰۰) گونديان سووتاندو زياتر له (۵۰۰) ئافرهت و مندالى ئهو ناوه يان به درېدانه ترين شيوه كوشت. له نزيك هېردوو چپاى ئاگرى داخ و تهنرك (۴۰۰) گونديان كاډول كړد. له ناوچه كانى بهر و چالديران (۸۳) گونديان كاډول كړد و (۵۹۰) كه سيشيان كوشت. له پاريزگاي هكارى بهر و بيت الشبا بېش نزيكه ى (۱۲۰) گوند و كيڼگه سووتيندران و كاډول كړان (۴۷).

هېروهې ئورلېنى زاگوردوف-ى بولگارى له مهر تراژيدى كورد له بواره كانى روښنپيرى و فېركردن و تهنروسى له كوردستاندا ئهمه ى نووسيوه: ۳۳۶ پوليسخانه و پاسگه ى جه ندرمه له نو ويلايه تى له تيكرپاى هېژده ويلايه ته كانى روژه لاتدا هېن، كه زوربه ى دانېشتووانيان كوردن كه چى ته نيا ۵۰ ماموستا و ۲۰ پزيشك و ۶ دهرمانخانه يان هېه، له ولاتدا كوردستان له باره ى مندال مردنه وه له پله ى يه كه مدايه (۴۸).

ئهم باسه مان بو ئه وه خستووه ته بهرچاو كه بزانيان كورد چهند زولمى لى كراوه، له برى زانست و خوښدن هموو توانايه كه بو پر چه ككردن و بلاو كړدنه وهى سهرېاز و سهرېازگه و پوليس دراوه، كه له برى ئه وه دتوانريت توانا ماديه كان بو په رپيدانى روښنپيرى و سه قامگير كړدى ئهم نه ته وه دپرينه خېرج بكړى.

له تازه ترين وښه ى قه ده غه كړدى زمانى كوردى له سهره تاي هشتاكاندا پړك له ۱۵-

(۴۷) هېمان سهرچاوه، ل ۹۵

(۴۸) هېمان سهرچاوه، ل ۷۴.

۱۹ی حوزەیرانی ۱۹۸۱، نووسەری دیاری کورد محەمەد ئەمین بوز ئەرسەلان لە کۆنگرەیی یەکیکیتی نووسەرە نۆدەهۆلەتییهکاندا لە شاری (لاتی)، فینلەندا بەسترا، وەها گوتاری داو سەرنجی نامادەبووانی بۆ وێنە دلتەزێنەکانی چەوسانەوێ کورد راکێشا و گوتی:

تکا دەکەم ئایا دەتوانن بیخەنە بەرچاوتان کە زمانیک هەیە و ناتوانی پێی بنووسرێت؟ ئایا دەتوانن بیخەنە بەرچاوتان کە ئەدەبیك هەیە و پێی نادریت بنووسرێت یان بخویندریت؟ ئایا دەتوانن بیخەنە بەرچاوتان کە گەلیك هەیە ژمارەیی لە دە ملیۆنە ریی پێی نادریت کە زمان و ئەدەبەکی خۆی بەکاربهێتی؟

ئایا دەتوانن بێننە بەرچاوتان کە رۆشنبیریك هەیە گەفی نەمانی لێ دەکریت؟ ئایا دەتوانن بیخەنە بەرچاوتان کە بەملیۆن مندال هەن پێیان پێی نادری کە بەزمانی دایکی خۆیان بخوینن و پێیان پێی نادری جگە لەو کە زمانیک بێگانه بەکاربهێتن؟ ئایا دەتوانن بیخەنە بەرچاوتان کە دەهۆلەتیك هەیە مۆری لەسەر ئو یاسا و پەیمانە دەهۆلەتییانە کردوو کە پەییوەندییان بە مافەکانی مرۆفەو هەیە، بەلام لەگەڵ ئەمەشدا دەیهوێت رۆشنبیری و وێژەیی گەلەکانی لەناو بیات، زمانیان بەرامبەر بەگەلەکانی تری جیهان قەدەغە بکات کە پێن لە پێکخراوی مافی مرۆف(۴۹).

ئەمە لە نوێترین سەردەمدا دەبیتریت، لە عێراقیشدا لە تەک بوونی کورد لە دەستووری عێراق و بریاری ئازاری ۱۹۷۰ و پەرەسەندنی خویندن و خویندەواری بە زمانی کوردی و بوونی دەزگای رۆشنبیری و هتد، لە سەرەتای هەشتاکان بریاری قەدەغەکردن و گۆڕینی خویندنیان دا، بەلام رووبەرپرووی هەلمەتی مانگرتن و خویشاندانی قوتابیان بوونەو و نەیانتوانی ئەم بریارە جێبهجێ بکەن. کە دەزانین لە سەد سالی رابردوودا لەتەك پەرۆشی رۆشنبیرانی کورد بۆ بلاوکردنەوێ خویندن و فێربوون بە زمانی کوردی و سوود وەرگرتن لە زانستەکانی سەردەم، بە سەدان قوتابخانەش داخراون و یا تێکدراون لە گوند و شارۆچکەکان.

لە وێنەیهکی تری بچوکی مەسەلەیی خویندەواری لە شارێکی کوردستاندا (دیاربەکر) بەم جۆرە باسی خویندن دەکریت، ئەم باسە دوایین سالەکانی سەدەیی بیستەمی مەبەستە: بارودۆخی خویندن لە دیاربەکر زۆر دژوارە، چونکە دەهۆلەتی تورکیا لەسەر

(۴۹) رێگای ناستیی، سۆسیالیزم، ژمارە (۱۹) ی ئابی ۱۹۸۹ ل ۷۵.

سیستمیکی سرمایه‌داری دواکه‌وتوو دەرپوات و که‌ره‌سته‌ی قوتابخانه وه که‌له‌م و ده‌فته‌ر و شتی وا به پاره‌یه و که‌م که‌س ده‌توانی‌ت خویندن ته‌واو بکات و بگاته کۆلیژمه‌کان بۆیه چینی فهرمانبه‌ران ژماره‌ی زۆر که‌مه و (۱۰٪) ی خه‌لکی به‌ریکۆپیتی خویندن ته‌واو ده‌که‌ن.

به‌لام چینی خوینده‌وار به‌تایبه‌تی قوتابیانی زانکۆ و زانکۆی دیجله له دیاربه‌کر هه‌یه و چینیکی زۆر شو‌پشگێ‌پ و پێشکه‌وتخواره و بیروباوه‌ری نیشتمانپه‌روه‌ری و کوردایه‌تی له‌ناو خه‌لکدا ب‌لاو ده‌که‌نه‌وه و ته‌نانه‌ت جار ناچار دژی ده‌وله‌ت خو‌پشان‌دانیش سازده‌که‌ن و زۆر به‌ په‌رو‌شه‌وه به‌شداری له بۆنه نه‌ته‌واتیبه‌کاندا ده‌که‌ن وه‌ک جه‌ژنی نه‌ورۆز و هتد. به‌د‌ر‌پ‌دانه‌ترین شیوه‌ش حکومه‌ت هه‌ول ده‌دات، هه‌ستی رزگاربخوازی قوتابییان و زه‌حمه‌ت‌کێشان کپ بکاته‌وه^(۵۰).

له‌م وینه‌یه‌دا، ده‌گه‌ینه وینه‌یه‌کی تری په‌ره‌سه‌ندنی مه‌سه‌له‌ی بایه‌خ‌دان به‌ زمان و خویندنی کوردی له‌ کوردستاندا. زانکۆی سه‌لاحه‌دین و سلیمانی و ده‌وک و ژماره‌یه‌کی زۆری په‌یمانگا و سه‌دان قوتابخانه‌ی هونه‌ری و پیشه‌یی و ئاماده‌یی و ناوه‌ندی و سه‌ره‌تایی به‌ زمانی کوردی له‌ کوردستاندا - (باشوور) هه‌ن، ب‌لا‌و‌ک‌را‌وه‌ی کوردی و په‌خشی رادیو و ته‌له‌فزیو‌نی کوردی هه‌یه له‌ ئێران. له‌ تورکیاش له‌م دوو ساله‌دا باسی دانی مافی پ‌ۆ‌شن‌ب‌یرانی کوردان ها‌ت‌و‌وه‌ پ‌ێ‌شه‌وه و باس له‌ ر‌ێ‌گه‌ دانی په‌خشی کوردی که‌نالی ئاسمانیی ته‌له‌فزیو‌ن و خویندن به‌ کوردی ده‌ک‌ر‌ئ و ئه‌م مه‌سه‌له‌یه‌ش گر‌ئ دراوه به‌ دوا‌پ‌ۆ‌ژی تورکیا له‌ چوونه‌ ناو بازا‌ری ئه‌رو‌پ‌ای ها‌و‌به‌ش. پ‌اس‌ته‌ ک‌ور‌د وه‌کو نه‌ته‌وه‌یه‌کی د‌ی‌ر‌ین نه‌یت‌وان‌ی‌وه وه‌کو گه‌ل‌یک‌ی ئازاد و سه‌ره‌خ‌ۆ سوود له‌ ته‌وا‌وی مافی

(۵۰) (پ‌ز‌گ‌اری، دیاربه‌کر مه‌ل‌به‌ندی چه‌وسانه‌وه و نه‌قین ژ (۷) ۳/۴/۱۹۹۴. ل ۴)

کۆچی ناوخۆیی کوردان له‌ تورکیا پ‌ۆ‌ل‌یک‌ی گرنگی گ‌ێ‌را له‌ دواکه‌وتنی هه‌ریمه‌کانی پ‌ۆ‌ژه‌لاتدا هانی زۆر لاوی کور و هه‌ندێک کچی زیره‌کی دا ب‌چه‌ شاره‌ تورکییه‌کان له‌ پ‌ینا‌و ف‌ی‌ر‌بو‌ون. له‌ئێ‌و ئه‌و که‌سانه‌دا کور و کچی ئاغای ده‌وله‌م‌ه‌ند بوون پاره‌ی زۆریان خه‌رج ده‌کرد. له‌ قوتابخانه و زانکۆکان ئازادی و پ‌ێ‌شکه‌وتنی ئابوورییان له‌ شاره‌ تورکییه‌کاندا ده‌گه‌ل دواکه‌وتن و هه‌ژاری سه‌رکۆتی ناوچه‌ کور‌دییه‌کان به‌را‌ور‌دیان ده‌کرد، زۆربه‌یان به‌ره‌و ف‌ک‌ری چه‌پی تورکی چوون، به‌لایه‌نی که‌مه‌وه ئه‌و کوردانه که‌ ب‌ۆ گ‌ون‌ده‌کانیان وه‌کو مام‌ۆ‌ستا و مووچه‌خ‌ۆر گه‌رانه‌وه، ب‌ۆ نه‌وه‌ی نو‌ئ‌ ئه‌و شتانه‌یان ده‌گوا‌زنه‌وه، که‌ ب‌ینی‌بو‌ویان.

بروانه، ها-ف موريس و جون بلوج، ترجمه راج آل حمد ل ۱۶۵
لا أصدقاء سوى الجبال.

مروڤانی و نه ته وهییه کانی وهرگرئ و له م باره شهوه چۆن وهکو مروڤ و خاك جینۆساید دهكرئ، له مه پ خویندن و فیروونیش له بهردهم شالاوی جینۆسایدی شیواندن و قه دهغه کردنی زمان و بلاوکردنه وهیه.

باشترین ئاماژهیه که له م باسه دا ئه وهیه که کلنتۆنی سه روکی ئه مریکا له پوژی ۱۵ ی تشرینی دووه می ۱۹۹۹ پێشکەشی په رله مانی تورکی کردو له مه پ خویندن به زمانی زگماکی کوردی گوتی: «له ئه مریکاش که زمانی هیندییه سووره کان له قوتابخانه که دوو چاری باری دهروونی و ناله بار هاتن تا گه یشتنه ئه وهی له م ترسه ی له ئه نجامی به کاره یانی زمانی زگماکی له ئه مریکا دوو چاری هاتبوون، مه رگیان پێ خوشتربوو. کورده کانی تورکیاش له به رکاره یانی زمانی کوردی له قوتابخانه ناوخییه کان وان. به کاره یانی زمانی دایک له قوتابخانه کانی کوردستان و شوینه کانی تر نه که هر قه دهغه یه به لکه له ئاکامدا دوو چاری ئه شکه نجه و لیدانیش ده بنه وه. پێویسته فیروکردنی شوینی ترس بگریته وه. کورد و تورک دراوسی و هاو به شن له بازرگانی و په ره پیدانی سیاسه تی په ره رده یی. که ئه مه ش پێویستی به شیوه یه کی سیاسی له بار هه یه بۆ پزگرتنی مافی کو مه لگای کوردی له فیرووون و خویندن به زمانی کوردی، له گه ل هاندانی مندا لانی تورکیا بۆ قسه کردن به هه ردوو زمان. ئه مه قسه کانی سه روکی ئه مریکایه. که کورد خو شی له مه زیاتری له ئه ستۆیه بۆ فیرووون و بلاوکردنه وهی خویندی کوردی (۵۱).

(۵۱) (سه رنوسه ری گوڤاری WAR سه عید قه روژ له دیار به کرده لیت: ۶ په رتووی مندا لانمان ده رکرد، (۱۰) دانه مان دایه نووسینگه ی گوڤاری (پوژا تازه) بۆ فروشتنی. که پو لیس ده ستی به ساردا گرت ئه و (۱۰) په رتووه کی بر دبوون گو تبه و یان: «ئیه به و په رتووه می شکی مندا لان ده شیوین، زمانی کوردی هه ر نییه، ئیه کێ فیزی زمانی کوردی ده که ن، هه ره ها ده لێن هه زاران خوینده وار له کورده ستاندا هه ن، زانکو هه یه «رایه الحریه، خطاب الرئیس الامریکی (بیل کلنتون) فی الجمعیه الوطنیه، ترکیه العظمی (البرلمان) بتاریخ ۱۵ تشرین الثاني ۱۹۹۹، ترجمه عن الانترنت د. سعدي البرزنجي، رئیس جامعة صلاح الدين العدد (۹) ۲۰۰۰/۲/۱ ل ۴» هه موویان خویندن و نووسینی لاتینی ده زانن، که چی پێژه ی فروشتنی هه موو بلاو کراوه کور دییه کان زۆر که مه. ئیه مه (۱۰۰۰) دانه له WAR چاپ ده که ی و ته نیا (۵۰۰) دانه ی لی ده فروشری. ئه مه ش بۆ ئه وه ده گه ریتته وه هه ست و بی ری نه ته وه یی له نیو ماندا دروست نه بووه به شیوه یه کی گه لیزی و جه ما وه ری بلاو نه بو ته وه.

به وانه میدیا. دیداریک له گه ل سه عید قه روژ سه رنوسه ری وار- ژ (۷۸) ۱۱/۱/۲۰۰۰ ل ۴.

ههنگاوێك بۆ په‌ره‌پێدانی خوێنده‌واری

له‌ سه‌رده‌می ئینگلیزه‌كاندا

كوردیش به‌هۆی گۆرپانكاریه‌یه‌ گه‌رماو گه‌رمه‌ گه‌وره‌كانی ناوچه‌كه‌ دووچارى گه‌لێك كێشه‌و ئاسته‌نگ هاتوو، له‌ته‌كه‌ به‌ پێله‌وه‌ چوونی پووداو هه‌كان، هه‌میشه‌ش باجی قورسی داوه‌. له‌مه‌ڕ مه‌سه‌له‌ی خوێنده‌واری و خوێندنیش هه‌روا بووه‌. كوردستانی باشوور دواى شه‌ڕی قورسی یه‌كه‌می جیهانی كه‌وته‌ ژێر ركێفی ئینگلیزه‌كان. ویلایه‌تى مووسڵ و ئه‌و سیستهم و ئیداره‌ی هه‌بوو نه‌ما، كورد كرایه‌ قوربانیه‌ی ئه‌و نه‌ته‌وه‌ی هه‌بوو، سیقه‌ر خرایه‌ دواوه‌ و به‌رژه‌وه‌نده‌ نۆو ده‌وله‌تییه‌كان له‌مه‌ڕ كورد به‌ لۆزان كۆتاییان هات.. ئه‌مه‌ش راسته‌وخۆ كاریگه‌ریی له‌سه‌ر دواپۆژی خوێندن و بارى پۆشنبیری جی هێشتوو.

ره‌فیق حیلمی له‌ وینه‌كێشانی باسی سه‌رده‌مه‌كه‌ گوتیه‌تى: «له‌ ته‌مه‌نى پانزده‌ سالی‌دا، كه‌ هێشتا له‌ قوتابخانه‌ی ناوه‌ندى ده‌مخویند، ده‌سم دابوو شه‌عر وتن، به‌لام ئه‌وسا كه‌ خویندن له‌ ولاته‌كه‌ماندا و له‌ هه‌موو عیراقد به‌ (تورکی) بوو، بۆیه‌ منیش به‌ تورکی شه‌عرم ده‌هۆنیه‌وه‌، چونكه‌ ده‌بێ راست بپۆین كه‌ هێشتا بیرى نیشتمانى و میلله‌ت له‌وئ بمینی، ته‌نانه‌ت باسی هه‌رچى شتێك كه‌ ببێته‌ هۆی رووناکیی میشكمان له‌م لایه‌نه‌وه‌، پى به‌بیری ئیমে‌دا هاتنى نه‌زانیبوو و نه‌یدۆزیبۆوه‌.

ئینجا دیاره‌ كه‌ ئه‌و شه‌عرا نه‌ی ده‌ورى مندالیم بریتی بوو له‌ لاساییکردنه‌وه‌یه‌كى ئه‌و شاعیره‌ توركانه‌ كه‌ له‌و سه‌رده‌مه‌دا ناویكیان هه‌بوو، له‌و گۆڤارو نامیلکه‌كانی ئه‌و پۆژانه‌دا به‌رچاومان ده‌كه‌وتن و ده‌مانخوینده‌وه‌. نه‌ك من وه‌يا ئه‌وانه‌ی كه‌ ئه‌و پۆژه‌ له‌ ته‌مه‌نى منا بوون، ته‌نانه‌ت شاعیری به‌رزو ناودارى كورد، عورفى به‌گى (دیاره‌یه‌كرى) كه‌ یه‌كێ بوو له‌ نیشتمانپه‌روه‌ره‌كانی كورد، و خلووصی بتلیسی، (موده‌عی عموومى)، یه‌كێ له‌ كورده‌ ناوواره‌كانی بتلیس، هه‌ر به‌ تورکی ده‌یاننووسی و شه‌عریان داوه‌نا». ئینجا ده‌لێت: «چ من و چ خویننه‌ره‌ كورده‌كانی تری ئه‌م پۆژگاره‌ هه‌ر به‌ تورکی له‌سه‌ر نووسین و شه‌عر وتنه‌وه‌ پۆشیتین» (٥٢).

(٥٢) پۆشنبیری نوێ، گه‌شتی ره‌فیق حیلمی و قه‌له‌م، پروفیسۆر د. عه‌زهدین مسته‌فا ره‌سول ژ (١٠٨).

كانوونی یه‌كه‌می ١٩٨٣، ل ١٤٣.

ئەمە وئەنە يەككى كۆتمى سەردەمانى دەسلەتلى عوسمانىيە، ئەو سەردەمانەى خويىندن بە توركى زال بوو، تەنيا لە كوردستاندا بە ھۆى ھەلومەرجى سياسى. كۆمەلايەتى خويىندن بە توركىش زۆر بلاو نەبوو تەو، ژمارەيەكى كەم قوتابخانە كراونە تەو، ھەر تەنيا «حوجرە» پيگە و بنكەى فيربوون بوو، لەمەش خراپتر لە ناوچوونى ئىمارەتەكانى كورد (بابان، سۆران، بۆتان، بادىنان، ئەردەلان...) بوو. سەربارى ئەو ھەش خويىندن لەو كاتدا گرفتى زۆرى لەبەردەم بوو. گرتەكانىش تەنيا ھۆكارى سياسى نەبوون، بەلكە پەيوەست بوون بە كۆمەلەك كيشەى تر، كە ئەم كۆسپ و كيشانەش كاريگەرييان لەسەر پەوشى خويىندن لە كوردستان ھەبوو و پرۆسەكەيان سست كردوو. لەو ھۆكارانە كەمى ژمارەى مامۇستايان و بەتايبەتى زۆربەى مامۇستايانى سەردەمى عوسمانى ئەفسەر بوون، لە كاتى شەرى يەكەمى جىھانىدا چوونەو رىزى سوپا، سەربارى كەمى بىنايەى قوتابخانە لەلایەن سوپاى عوسمانىيەو بۆ مەبەستى شەرىش بەكاردەھىزان، خالىكى تر كەمى ميزانىيەى خويىندن بوو كە (٤،٠٪) كە دەيكردە (٦٥٠٠) رۆپيە بۆ مەعارىف تەرخان كرابوو، رەنگە گرفتى ترى ھەرەگەرەشى، سىستەمى خويىندن بووبى^(٥٣).

د. عەزەدين مستەفا پەسول لەمەر ھەلومەرجى سەردەمى كۆن لە كوردستاندا وەھا باسى سەردەمەكە دەكات: مۆلكى بابان كەوتبوو چنگى رۆم، نالى بە ئاوارەبى سەرى نايەو، سالم ھەر بەدەردى مەحنەتى شارو غەربىي مرد. لە شوئى مەشخەلى شىعەرى بابان و دەرسى كوردى، شىخى نۆدى و حاجى قادر وتەنى ھەر كاك ئەحمەد مابوو بە كوردى دەرسى شەرى دەوتەو. لە ئەمانى ميرنیشنى بابانەو تا حوكمرانىي شىخ مەحمودى حەفید، نەخشەى وشەى كوردى بەو چەشنە بوو. كە ھەر ترووسكەيكە لە مزگەوتە مابوو، مەھوى و شىخ پەزا و خاكى و موخلىس و ھەندىكى تر دەيانويست، مەشخەلەكەى نالى و سالم و كوردى نەكۆژتەو بەلام لە لايەكى ترەو "رۆشى عەسكەرى" لاوانى لە مزگەوت دادەبەرى و بەرەو ئەستەنبولى دەبردن و دەيوست ھىزى مېشك و بازوويان بۆ خزمەتى سوپاى عوسمانى بەكاربىنى. ئەو بوو لەوى دەبوون بە ئەفسەر كە دەستيان دەدايە قەلەم بە توركى دەياننووسى، ئەگەر بۆ كوردىشيان بنووسايە ئەو رەفيع حىلمى لە ھەمووان راستگويانە تر وتى: بەلى شىعەرەكان بە توركى بوون، بەلام مەش بەھالى خۆم قسە دەكەم، ئەو شىعەرەنەى كە بە توركى دامدەنا

(٥٣) حنان يحيى الجبوري، مشكلات ادارة المدرسة الثانوية في العراق، بغداد، ١٩٧٠، ل. ٩٠.

هه‌مووی بۆ کورد بوو، وه‌یا فریادی کوردستانی تیا ده‌بیسترا لێره لای مه‌لا شاعیر و خۆینده‌واره‌کانمان هاوکیشتیک له‌ نیوان به‌ کوردی و به‌ زمانی تر نووسین هه‌بوو، به‌لام زۆر به‌ قورسی به‌لای کوردیدا داده‌شکا: وه‌لی له‌ ئه‌سته‌نبول له‌گه‌ڵ هه‌لهاتنی گزنگی پۆژنامه‌ی «کوردستان» ده‌رچوونی کۆمه‌لی گۆفاری وه‌ک «پۆژی کورد» و «ژین» دا دیسان هاوکیشتیک له‌ نیوان به‌ تورکی و کوردی نووسیندا هه‌بوو و زۆرتر فریادی کوردستانه‌ که به‌ تورکی ده‌بیسترا.

ئهم هاوکیشه‌ له‌ به‌ره‌می زۆریه‌ی شاعیر و نووسه‌رانی ئهو سه‌رده‌مدا ده‌بینرێ و لای هه‌ریه‌که‌یان به‌ جۆریکه‌ پۆژگار زۆر ناخایانی، جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی به‌ریابوو، ئهو ده‌وله‌ته‌ مه‌زنه‌ی پێی ده‌وترا «پیاوی نه‌خۆش، یا زه‌لامی نه‌خۆش» وه‌ک لال له‌ به‌ر ده‌ستی دوژمنانیا که‌وت و ئهو خاکی له‌ خه‌لکی داگیر کړدبوو سه‌ره‌له‌نوێ له‌ نیوان ئه‌واندا دا به‌ش کړا، خاکی کوردیش به‌شی ئه‌وه‌ بوو که‌ ده‌یزانین. به‌لام له‌ نیوان دا به‌شکړنه‌وه‌و جه‌نگدا چه‌ند سالێکی هه‌ژاندن و راپه‌رین هه‌یه، که‌ له‌ میژووی کورددا ره‌فیق حیلمی خۆی له‌ (یادداشت) به‌نرخه‌کانیدا سه‌رناوی (کوردستانی عێراق و شۆرشه‌کانی شیخ مه‌حمودی) بۆ هه‌لبژاردوه‌وه‌. تاك تاك و پۆل پۆل ئهو خۆینده‌واره‌ له‌ ئه‌سته‌نبۆله‌وه‌ ده‌هاتنه‌وه‌و هه‌ریه‌که‌ به‌چه‌شنیک قۆلی لی هه‌له‌کړد(٥٤).

سالی ١٩١٣ ئیبراهیم حیلمی له‌ وتاریکی که‌ له‌ گۆفاری (لغة العرب) جزمی چواره‌می بلأوکړدوه‌ته‌وه‌ وه‌ها وه‌سفی سلیمانی ده‌کات: دانیشته‌وانی لیوای سلیمانی ده‌گاته‌ (٥١,٦٠٠) که‌س و به‌سه‌ر (٥) قه‌زاو (٣٥٣) دێ دا به‌ش بووه‌. شاره‌که‌ (٥) هه‌زار مال ده‌گرێته‌وه‌ خۆی، زیاتر له‌ (٥٠٠) دوکان و (٧) گه‌رماو چه‌ند جێگایه‌کی بۆ پێسته‌ خو‌شک‌کردن تێدا یه‌. هه‌روه‌ها زیاتر له‌ (٢٠) قوتابخانه‌ی سه‌ره‌تایی هه‌یه، دوو قوتابخانه‌ی ئاماده‌بیه‌شی لێیه‌، یه‌کێکیان مولکیه‌ و ئه‌وه‌که‌ی دیکه‌یان سه‌ربازیه‌. له‌و سه‌رده‌می دوا ییدا میری هه‌ردووکیانی دروست کړد، که‌ سووره‌ له‌ سه‌ر ئه‌وه‌ی دانیشته‌وانه‌که‌ی خۆینده‌وارو پێشکه‌وتووبن. ئه‌وانه‌ی تاكو ئیستاش له‌ ده‌وری نه‌زانین دان، دیان و جووله‌کانیشی هه‌یج قوتابخانه‌یه‌کیان نییه‌. (٤٠) مزگه‌وت و که‌نیه‌یه‌کی بچووکێ تێدا یه‌. هه‌روه‌ه‌ کلێسایه‌کی بچووکێ جووله‌که‌کانیشی لێیه‌.

له‌باره‌ی زمانه‌وه‌ش ده‌لێت: ئهو زمانه‌ی تێیدا به‌کار دێت کوردیه‌، هه‌رچه‌نده‌ ئه‌وه‌ زمانی دانیشته‌وانه‌که‌یه‌، به‌لام عاره‌بیش ده‌زانن، زۆربه‌شیان شاره‌زایی ته‌واویان تێیدا

ههیه، ته‌نانه‌ت زانایانی به‌نیویانگ و نووسهران و شاعیران و زمانه‌وان و مه‌لای زۆری تیدا هه‌لکه‌وتوو، له‌وانه‌ش هه‌ندیکیان له‌ خزمه‌تکردنی حکومه‌تدا پێشکه‌وتن و پله و پایه‌ی به‌رزیان ده‌ستگیر بووه. هه‌ندیکیشیان به‌هره‌ی نووسین و ره‌وانبێژی و زمان پاراواییان به‌ده‌ست هێناوه و به‌چهند زمانیکی وه‌کو فه‌ره‌نسیای و فارسی و تورکی قسه ده‌که‌ن. زمانی تورکیش فه‌رمانیه‌رانی میری و هه‌موو خاوه‌ن دیوه‌خانه‌کان قسه‌ی پێ ده‌که‌ن، به‌لام له‌پاش زمانی تورکی زمانی عاره‌بی له‌ هه‌موو زمانه‌کان باوو بلاوتره^(٥٥).

هاتنی ئینگلیز گۆرانیکی سیاسی دروست کرد، کاریگه‌ریی له‌سه‌ر زۆر بوار چی هێشت، کورد ئه‌گه‌ر به‌ره‌نگاری ئینگلیزیش بوو پێتوو، به‌لام له‌ ئاکامی هه‌لومه‌رجی تازهدا حکومه‌تی کوردستانی خواروو دروست بوو، خۆی‌دنی قوتابخانه‌کان له‌ فره‌بوون دابوو، زمانی کوردی خه‌ریک بوو بچه‌سپێت و ببێته‌ زمانی خۆی‌دند و کورد به‌ره‌ به‌ره‌ په‌ره‌ی به‌ بووژانه‌وه و سه‌ره‌ه‌لدانی هوشیاریی نه‌ته‌وه‌ییی خۆی دهدا، نوێنه‌ره کورده‌کان له‌ په‌رله‌مانی عێراقیدا داوای مافه‌کانیان له‌ پووی (خۆی‌دند به‌ کوردی و په‌رمێدانی پۆشنبیری) به‌ پوونی ده‌کرد.

داوای هاتنی ئینگلیزو ویلایه‌تی مووسل^(٥٦) گۆرا، ته‌نیا مووسل خۆی ده‌گرتوه، ناوچه

(٥٥) گۆقاری پۆشنبیری نوێ، لیوای سلیمانی، ئازاد عه‌بدولواحید کردوو به‌کوردی، ژ (١١٦) کانونی یه‌که‌می ١٩٨٨ ل ٦٢.

(٥٦) مووسل شارێکی وازییه‌نراوی کوردیه، بوونی ویلایه‌تی مووسل به‌لگه‌یه‌کی به‌هێزه‌ بۆ کوردی بوونی ئهم شاره‌ له‌دیر زمانه‌وه زۆر له‌ گه‌پیده و جوگرافی ناسه‌کان داوای رووخانی نه‌ینه‌وا سالی ٦١٢ پێش زایی‌ن ده‌لێن، ئهم شاره‌ له‌سه‌ر به‌شی پۆژناوای پووباری دیجله هه‌لکه‌وتوو له‌به‌شی پۆژه‌ه‌لاتی، نووسینه‌کانی (ئه‌لئه‌زه‌ری سالی ٩٤٥ز) مردوو و ئه‌لمه‌سه‌عوودی سالی ٩٥٦ز مردوو و ئیبن حوقل سالی ٩٧٧ز مردوو و ئه‌لئه‌نساری که‌ سالی ١٣٢٦ مردوو ده‌لێن، کورد له‌ مووسل له‌ زمانێ کۆنه‌وه‌ جیگیر بووه. له‌ناو شاره‌که‌ و ده‌رمه‌یدا گه‌رمکیان هه‌بووه. باشت‌ترین به‌لگه‌ش ئهم وته‌یه‌ی جه‌نه‌رال (ساندرس) هه‌ که‌ له‌ کردنه‌وه‌ی پردی نوێ که‌ مووسل به‌ به‌شی پۆژه‌ه‌لاتی پووباری دیجله ده‌به‌ستێته‌وه‌ که‌ وتووێتی و له‌ ژماره (٣٥١) ی پۆژنامه‌ی (الموصل) که‌ له‌ پۆژی ٢٢ نازاری ١٩٢١ ده‌رچوو، بلا‌وکراوه‌ته‌وه‌ و ده‌لێت: «ناشاردێته‌وه‌ که‌ ده‌سه‌کوتی ئهم پرده‌ ده‌بێته‌ ئه‌لقه‌یه‌کی گرینگ له‌ ئه‌لقه‌کانی گواستنه‌وه‌ که‌ ولاتی کوردستان به‌ عێراق ده‌به‌ستێته‌وه‌...» لیژنه‌ی لیک‌ۆلینه‌وه‌ی نی‌وده‌وله‌تیش که‌ له‌ کێشه‌ی مووسلیان کۆلی‌وه‌ته‌وه‌ ناما‌زیان کردوو که‌ «ئهو کۆمه‌له‌ به‌یه‌که‌ به‌ستراوه‌ی که‌ له‌ ناوچه‌یه‌کی فراوان دانێشتوو، کورد و عه‌ره‌بن، ئهو هێله‌ی ئهم دوو نه‌ژاده‌ لێک ده‌کاته‌وه‌ پووباری دیجله‌یه». بر‌وانه‌ د. عه‌بدالفتاح علي بوتانی، مدرسه ١١ آذار اول مدرسه ص (١٤-١٥).

کوردییەکان وەک چوارەم ناوچە هاڵە ئاراوێ که شارەکانی کوردستانی دەرگرتووە، هەرەها هەر لەو دەمدا حکومەتی کوردستانی خوارو بەرێبەراییەتی شیخ مەحمود وەک ناوچەیهکی دەسلاتی سەرێخۆ دەست بەکار بوو. پشکنەر بەرپرسی کاروبارەکانی مەعاریفی کوردستانی دەرگرت و راستەخۆ پەڕێندییان بە مەعاریفی گشتی لە بەغدا هەبوو. لەبەرئەوەی کێشە و یلایەتی مووسڵ، پەڕێشە و کۆنی بەکوردووە وابەستە و ناوچەیهکی زۆری کوردنشین لە مووسڵ هەن و بەشێک لە گەڕەکان کوردی تێدا دەرژین و ئەم ویلایەتە مانای کوردستان و ناوچە کوردنشینەکانی گەیانوو، بەکوردووش شارێکە ئێمە پشتگوێمان خستوو. بۆیە لەم باسدا دەبێت ئاماژە بۆ بکەین و بایەخی بۆ بدەین.

دوای هاتنی ئینگلیز لە ساڵی ١٩١٨ بۆ مووسڵ. کابتن (ئەدورد بیز) که سەرپرشتیاری مەعاریفی مووسڵی دەرگرت، دەرگەل کۆلۆنیل (لچمان) بەیەکەوێ زنجیرێک سەردانی قوتابخانەکانی ئەم شارەیان کرد، زۆری قوتابخانەکانیان لەبەر کەمی مامۆستا داخست. بەلام داویان لە قوتابیەکانی ئامادەیی کرد، دوام بکەن. یەکەم دواناوەندی رسمی ساڵی ١٩١٩ لە مووسڵ کرایەو. (٥٧) لەوکاتدا (٦) قوتابخانەی سەرەتایی کۆرپان و سێ قوتابخانەی سەرەتایی کچان و قوتابخانەی ئامادەیی و پیشەسازی و خانەی مامۆستایان و ژمارەیک قوتابخانەی مەسیحی و جووێکان هەبوو. لە کاتوونی یەکەمی ١٩١٨ بەدەستپێشخەری (بیز) هەموو قوتابخانەکانی عوسمانی داخران تەنیا (مدرسة الوطن) نەبێت. (٥٨)

پێچەوانەی زانیاریەکانی پێشوو. د. عەبدولفەتاح علی بۆتانی دەڵێت، ئامادەبێش داخراو قوتابیەکانی بەسەر قوتابخانەی (الوطن) و (الخصرية) دابەش کران و قوتابخانەیهکی تازە سەرەتایی بەناوی (الخرجية) و دوو قوتابخانەی کچانی لە ساڵی ١٩١٩ بەناوی «حديقة المعرفة» و «الخزامية» کردووە بەدوای ئامادەکردنی مامۆستایانی پێویست بیز، هەندێک قوتابخانەی کردنوو که پێشتر لە مووسڵ دای خستبوون، یا لە ناوچەکانی سەر بەم هەرێمە وەک دھۆک و ئاکری و زاخۆ. (٥٩)

ئەو کاتە ئارامی نەچەسپا بوو، کوردستان بەهۆی کۆمەڵێک هۆکاری بابەتی و خودی

(٥٧) حنان عیسی الجبوري، ل ٩٦.

(٥٨) د. عبدالفتاح علي بوتاني، مدرسة ١١ آذار ل ٣١.

(٥٩) هەمان سەرچاو ل ٣١.

وہزعی ھیندہ باش نہبوو، تا بہ سہرسامییہوہ باسی بکریٔت، ھەرچەندە ھاتنی ئینگلیز زۆرشتی گۆری، پیشکەوتن و مەدەنیەت و بەرنامە و سیستەمی خویندن کاریگەریی زۆریان ھەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا مەینەتیپەکان لەو زۆرتەر بوون بەچەند ھەنگاویکی بچووک سارپۆ بکریٔنەوہ. ئەگەر ئینگلیز بۆ نەتەوہی عەرەب بووہ خوۆشی و دامەزراندنی کیانی عێراق، بەلام بۆ کورد وەھا نەھاتەوہ.

نوینەرائی ئینگلیز کە مەعاریفیان بەرپۆہ دەبرد، بەشیوہیەکی گشتی ھەموویان ئەو پێچکەیان دەرگرت کە لەسەرەتاوہ دایان نابوو، دواى میجەر (بوومن)یش لەسەر ھەمان پێگە پویشن، ناوہندی پیشەسازی لە بەغدا و بەسەر کرانەوہ، دواناوەندیی کەرکووک و سلێمانی کرانەوہ(٦٠).

نەتەوہی کورد نەیتوانی وەک عەرەب سوود لە ھەلومەرجی تازە وەرگری، ناارامی و شۆرش و پەلاماری عەسکەری دژی کوردستان درێژە ھەبوو. بەریتانییەکان بۆ یەکەم جار لە کوردستاندا قوتابخانەیان بە زمانی کوردی کردەوہ، کە ئەو کاتە لە عێراقدا ساڵی ١٩١٩ (٧٥) قوتابخانەى سەرەتایی ھەبوون، پتر بەزمانی عەرەبی دەخویندرا کە ژمارەیان (٥٦) قوتابخانە و بە تورکی (١١) و (٧) قوتابخانەش بە زمانی کوردی تێیدا دەخویندرا، لەناویاندا قوتابخانەى کوردی گوندی (ئەلگوجلی) شەبەکان بوو. عبدالرزاق ئەلھلالی دەلیٔت لەم قوتابخانەیدا بە زاری (شەبەک)ی کوردی دەرس دەگوتراوہ کە ھەندیک گوندی دەورو پشتی مووسل قسەى پێ دەکەن(٦١).

بە پێى سەرژمێریی ساڵی ٢٠-١٩٢١ ژمارەى قوتابخانە سەرەتایییەکانی عێراق (٨٨) قوتابخانە و ژمارەى مامۆستایانی (٤٨٦) و ژمارەى قوتابییەکانیشی (٨٠٠١) بوو.

(٦٠) حنان عیسی الجبوری، ل ٩٨.

(٦١) د. عبدالفتاح علي بوتانی، ل ٣١.

بۆ نموونە وەھا باسی خویندن و قوتابخانە لەو سەردەمەدا لە ھەڵبەجە کراوہ: تەنیا قوتابخانەییەکی سەرەتایی بەناوی (قوتابخانەى یەکەمى سەرەتایی) لە ھەڵبەجە ھەبووہ کە ئەوکات بینایەى حکومی بۆ قوتابخانە نەبووہ. لە ماڵە کۆنەکانی (کەرم بەگی داود بەگ)دا دەخویندرا. ئەویش دەکەوتە بەشی خۆرئاوای شاروہ. ئیستا کارگەى پاکژکردنەوہی تووتنە. قوتابخانەییەکی ناوەندییش ھەبووہ. ئەویش لە خانووی خەلک لە پشت (سەرا)کەوہ بوو. زۆربەى منداڵان لە (حوجرە و مزگوت و تەکیە) دەیانخویند.

بەروانە: گۆقاری خەرمانە، کەشکۆل، ھەڵبەجە لە ھەلدیری میژوودا، ژ (٨) ساڵی ١٩٩٣ ل ٤.

سهریاری ئه‌وانه‌ش سی قوتابخانه‌ی دواناوه‌ندی له مووسل و به‌غداو به‌سره‌هه‌بوونه و ژماره‌ی مامۆستاکانیان (۳۲) و (۱۱۰) قوتابیشیان هه‌بووه. (۶۲)

به‌پێی راپۆرته‌که‌ی (ساطع الحصری) که له بیره‌وه‌رییه‌کانی له‌مه‌ر خۆیندنی ئاماده‌یی سالی ۲۲-۱۹۲۳ بلاوی کردۆته‌وه ده‌لیت ئه‌وسال له به‌غداو مووسل واته سالی یه‌که‌می خۆیندن (شه‌ش) قوتابی ده‌رچوون و دووم سال (۵) قوتابی به‌لام له قوتابخانه‌ی دواناوه‌ندی به‌سره‌و که‌رکوک و مکو دوو قوتابخانه‌ی پیشوونه‌بوون، له‌سه‌ر بنچینه‌یه‌کی به‌هێز دانه‌مه‌زایوون، ژماره‌یه‌کی که‌م قوتابی تێیاندا ده‌وامیان ده‌کرد (۶۳).

سالی ۲۵-۱۹۲۶ قوتابخانه‌ی تازه‌ی دواناوه‌ندی له شاره‌کانی عێراقدا ده‌کرانه‌وه، له کوردستانیشدا هه‌مان سال له هه‌ولێر و سلێمانی قوتابخانه‌ی دواناوه‌ندی کرانه‌وه، دوا‌ی ئه‌وه‌ی ژماره‌یه‌کی که‌م قوتابییان بو‌ په‌یدا کرا. ژماره‌ی قوتابیانی دواناوه‌ندی که‌رکوک (۱۹) قوتابی بووه (۶۴).

له سالی خۆیندنی ۲۷-۱۹۲۸دا له ناوه‌ندی هه‌ولێر ته‌نیا (۱۵) قوتابی ده‌وامیان کردووه. که ئه‌و کاته سه‌رجه‌م قوتابیانی عێراق ژماره‌یان (۱۰۵۸) بووه و له (۱۱) قوتابخانه له شاره جیاکان ده‌یانخویند. سالی ۱۹۲۹ ژماره‌یان گه‌یشه‌ (۱۵) قوتابخانه‌ی ناوه‌ندی و (۱۳۰۹) قوتابیانیان ناویان بو‌خویندن تو‌مارکراوه و ژماره‌ی مامۆستایانیش (۱۳۰) بووه (۶۵).

کو‌سپ له‌به‌رده‌م به‌رده‌وامبوون له خۆیندن و ته‌واوکردنی پله‌کانی خۆیندن سه‌باره‌ت به قوتابی کورد له‌م رۆژگا‌رده‌ها زه‌حمه‌ت بووه. چونکه قوتابیانی کورد له‌وان سالاندا ده‌بووایه‌ پوو له که‌رکوک و مووسل و به‌غدا بکه‌ن، ئه‌مه‌ش رێگر بووه له‌به‌رده‌م ته‌واوکردنی خۆیندن و به‌ده‌سته‌تێنانی بر‌وانامه و پێگه‌یان‌دنی کادری پسپۆر بو‌ پرکردنه‌وه‌ی ئه‌و پێدا‌و‌یستییانه‌ی له قوتابخانه‌کان دروست ده‌بوون، له‌وکاته‌دا زۆربه‌ی مامۆستایانی پیاو و ئافره‌ت له مووسلدا ده‌هێنانه هه‌ولێر و شاره‌کانی تر بو‌ ئه‌وه‌ی

(۶۲) حنان عیسی الجبوری، ل ۹۹.

(۶۳) هه‌مان سه‌رچاوه‌ ل ۱۱۳.

(۶۴) هه‌مان سه‌رچاوه‌ ل ۱۱۷.

(۶۵) هه‌مان سه‌رچاوه‌ ل ۱۱۸.

دەرس بۆلگەنە و منداڵی کورد فێری خوێندن بکەن. بۆ پتر خستنه پووی باری پەرورده له نیوان سالانی ۱۹۲۰. ۱۹۴۵ لەم خستنه بنۆن، ئەم خستنه سەرجهم عێراق دەگرێتەوه که پێژە ی کوردستان تییدا زۆر کهمه.

خستنه ی ژماره (۱) (۶۶)

سال	ژماره ی قوتابخانه	ژماره ی قوتابی	ژماره ی ماموستا
۱۹۲۰	۱۹	۲۰۸۲	۱۲۹
۱۹۳۰	۱۶ کوربان ۳ کچان	۱۹۰۶ کوربان ۱۷۶ کچ	۱۲۷ پیاو ۲۲ کچان
۱۹۴۰	۶۰	۱۳۹۵۹	۴۹۵
۱۹۴۵	۷۱	۱۱۳۰۹	۵۳۹

سەبارەت بە بایەخدان بە خوێندن لە کوردستاندا، دواکەوتن بالا بوو. ناوچهکانی کوردستان بە دەست نەزانی و نەخوێندەوارییه و دەیاننالا ئە بەتایبەتیش که هێشتا خوێندنی کوردی باو نەبوو. سەرەتای سالی ۱۹۲۴ بایەخدان بە شارە کوردیهکان لە لایەن وەزارەتی ناوخوا عێراقی سەرنجی وەزارەتی مەعاریف پادەکشیت. لێژنە ی نیۆدەولەتی تایبەت بە کیشە ی مووسل پاسپاردە ی داوه که خوێندن بە کوردی بۆ ویکرێتەوه، کۆمەڵە ی گەلان لە ۱۶ کانونی یەکه می ۱۹۲۵ برپاریکی لەم باره وه وەرگرت و هەمان شتی بە نوێنەرانی بەریتانی لە بەغدا راگەیاندوو. دیسان لە سالی ۱۹۲۶ وەزارەتی ناوخوا داوای کردوو بایەخی پتر بە فێرکردن و بۆ وکردنەوه ی زمانی کوردی لە هەریمی کوردستان بدەن. سیاسەتی وەزارەتی مەعاریف لەم بۆ وکردنەوه ی فێرکردن لە کوردستان بەتوندی لە لایەن نوێنەر و کەسایەتییه کوردەکانه وه پەخنی لی گێرا. (۶۷)

باسی خوێندن و هەولەکانی چەسپاندنی زمانی کوردی لە بۆ وکردنەوه ی فێرکردن و خوێندەواری کوردستاندا باسیکی سەرێهخۆ و درێژ، ژماره یه ک نوێنەر و لایەن و کەسیتی پۆشنبرو کۆمەڵایه تی کورد کەوتنه خۆ و بەدەنگیکی بەرز ناره زاییان لەمەر سیاسەتی دواخستن و پشتگۆی خستنی خوێندن لە کوردستان دەربرپوه.

(۶۶) هەمان سەرچاوه ۱۲۵.

(۶۷) د. عبدالفتاح علي بوتانی، مدرسة ۱۱ آذار ص ۳۲.

سەرۆك وهزیرانی عێراق له ساڵی ۱۹۲۶ دا سیاسهتی حكوومهتهكه‌ی بهرامبهر كورد پوون كردهوه و هه‌ممو وهزیره‌كانی ناگادار كردهوه له‌وه‌ی كه سیاسهتی عێراق بریتیه‌ له‌وه‌ی فهرمانبه‌رانی ناوچه‌ كوردیه‌كان له‌ كورد دابنرێن و زمانی كوردیی‌ش له‌ كاروباری روژانه‌دا به‌كاربه‌نرێ. (۶۸)

دیاره ئەمه له ئەنجامی ئهو هەلومەرجه تازهیه هاتوووه که ئینگلیز ویستوویهتی له عێراقدا بیخولقی بێ، کورد له دوو لایهنهوه دهیتوانی فشار دروست بکات. شۆرشى شیخ مهحمود ههرچهنده ئهوکاته له نسکوو سستی بوو، دوومه میان بههوی ئهو هەلومەرجهی بۆ نوێنه ره کوردهکان هاتبوو پهشهو. دهتوانرا ململانێی نێو خۆی عێراقی لهناو لایهنهکان، مەزه به کان، ههروهها ستراتیژو بهرهوهندی ئینگلیز و شیوازی شارستانیانهی ئەم ولاته سوود لی وهرگرن. راسته ئهوکاته شۆرش و پۆلى شیخ مهحمود روو له کری بوو، بهلام پاشماوه وئهو کهشهی له سایهی جوولانهوهی ئهو هاته کایهوه، کاریگهری زوری له پرووی میلی دروست کرد و تا ئهمڕوش کورد له بیریان نهکردوه له گۆرانی و دانیشن و کوژی سیاسی و میلی باسی لێوه دهکهن و ئاهی بۆ ههلهکهشن.

بهیڙی ډوکیومهنټی ژماره C.O-730-103 له راپورټی (۴) یدا که له ۱۹۲۶/۲/۱۸
ثاماده کړاوه که له برځی (۱۰۸) یدا وها له مه ر نوینه ریکی کورد و خواسته کانیان
دماخفت. (۶۹)

«محەمەد حەبیب تالەبانی که نائیبکی کوردی شاری کەرکووکە لە بەغدا کۆبوونەتەوە و لە ناوڤایاندا گفتوگۆیان کرد دەربارەى ئەوەى بەیانیک لە لایەن حکوومەتى عێراقەوه دەرچیت که بریتی بێت لە مانەى خوارەوه:

١- ئىعتراڧ بىكرىت به زمانى كوردى وهكو زمانىكى رهسمى له په‌رله‌ماندا و نائىبى كورد بوى هه‌بىت له كۆمونه‌وه‌كانى په‌رله‌ماندا به كوردى بىروړا و بۆچوونى خوى ده‌ربهرىت.

(۶۸) م. ر. هاوار بهرگی دووهم، ل ۶۰۶.

(۶۹) همان سهرچاوه، ل ۶۰۵

ماموستا هادی العلوی دهلیت: دان به‌گورد ومکو نه‌توه نرا، له‌سه‌رمه‌ای دامه‌زاندنی ده‌وله‌تی خۆیی عێراقی، قوتابخانه له کوردستانی عێراق بۆ خۆیندنی زمانی کوردی شان به‌شانی عه‌ره‌بی کرایه‌وه، ئه‌وه له پۆشنگیری کوردی عێراق دروست بوون. ب‌روانه‌ها-ف موریس و جون بلوج. لا اصدقاء سوى الجبال، راج آل محمد، مراجعة وتقديم هادی العلوی. ل ٦٩.

۲- پښوېسته همموو ياساو برپاره رسمييه کاني حکومت شان به شاني زماني عهره بي به زماني کوردیش بلاو بکړينه وه.

۳- هم داخوازيه بخريته بهرچاوي دهزگاکاني ناوچه کوردپيه کان.

۴- داوا بکړئ سيپه کي فهرمانبهران و نهنجومه ني وهزيران کورد بن.

له دريژه ي هاتنه گوړپي به رسمي ناسيني زماني کوردی له دام و دهزگاکان و خویندن و بهکارهيناني، شتي تازه هاتنه ئاراوه. نوينه ره کوردهکان چوست و بهتاو که وخته کار کردن و داواي جيپه جي کردنی هم قسانه ي سرؤک وهزيرانی عيراقی ئو کاتيان دهکرد، ههروه ها له زور شوین داواي چاککردنی باري خویندن و قوتابخانه کان و تهندروستی و... هتد دهکن.

هم باره وه سکرتريري نهنجومه ني وهزيران له ۲۲-۲۳/۱/۱۹۲۶ نامه يه کي دهرياره ي ئو وتاره ي سرؤک وهزيران که له پيشتر باس کرا بو همموو وهزيره کان ناردووه و وتوويه تي:

بو همموو وهزيره کان:

«بېگومان سياهتتان ئو وتارهتان بيست که سرؤکي وهزيران له مهجليسي نوابد (جاران پي دهوترا مهجليسي مبعوثان) وتبووي و پوژنامه کانيش بلاويان کرده وه. ئو وتاره بريتييه له سياسته ي حکومت که دهيه ويت رووني بکاته وه که پښوېسته فهرمانبهران له ناوچه کوردپيه کاندا همموو کورد بن و زماني کوردی زمانپکي رسمي بيت. بويه سياده تي سرؤک وهزيران داواي کرد که تکاتان لي بکه م هم سياسته بخريته بهرچاو و به جي بهنيريت له هر کاروباريکدا که په يوهندي به ناوچه کوردپيه کانوه هه بي» (۷۰).

هم هه لومهرجه دهرفته ي زوري بو به رسمي ناسيني زماني کوردی و خویندن به کوردی له کوردستاني باشور په خساند، نهگه به قسه ش بيت باس له کورد و مهسه له ي بلاو کرده نه وه ي فیرکردن و خویندن به کوردی دهکرا، بو ئه وه ي زمانه که ي به رسمي و له شوينه رسمييه کان به کاربه نيرئ. م. ر. هاوار له چوارچيوه ي ئو کتپه ي دهرياره ي شورشي شيخ مه محمودی نووسيوه، له باسي زماني کوردی وهامان بو دهگيرپته وه: له راستيدا وهک سرؤک وهزيران (عبدولموحسين ئه لسه عدون)، تهنيا شتيکي روالهت بووه

(۷۰) ههمان سرچاوه، ل ۶۰۷.

و قسه و نووسینی سهرکاغز بووه، چونکه به پئی یاسای ههمیشه یی عیراق (القانون الاساسی) که له نازاری سالی ۱۹۲۵ دا دەرچوو بوو له ماددهی (۷) یدا دهلیت: «زمانی عهربی زمانی رهسمی نهم ولاته - عیراق - دهلیت، به لام به پئی یاسایه کی تری تایبه تی ده توانریت زمانی تریش بکریت به رهسمی». بیگومان له سالی ۱۹۲۶ دا که عهبدولموحسین نه لسه عدون نه و تاره ی له پهرله ماندا وتوو به پئی یاسایه که نه بووه به لکو ههر قسه ی خو ی بووه و نه و یاسایه ههره کو خو ی مایه وه تا له سالی ۱۹۳۱ دا نه وسا یاسای زمانه ناوچه ییه کان ژماره (۷۴) دەرچوو که له و یاسایه دا به پئی نهم به لینه ی که له ژماره (۷) ی یاسای ههمیشه یی عیراقدا به لئن درابوو له کومه له ی گه لان به و پئییه زمانی کوردییش کرا به زمانیکی رهسمی له و شوینانه ی که زورییه دانیشقوانی کورد زبان و زمانی کوردی به پئی نه وه کرا به زمانی رهسمی له ناوچه کوردییه کاند(۷۱).

نه و نوینره کوردانه ی له و کاته دا قسه یان ده کرد و نارازییی بوون، نمونه عه لی که مال بهگ که داوای گرتنه وه ی ناوچه ی بادینان بو زمانی کوردی کردو مه معروف جیاووک که له نه نجومه نی نوینره رایه تی هیژشی کرده سهر (ساطع الحصری) و داوای کرد له عیراق دهر بکریت، ههره ها وه زیرو میژوونووسی کورد محهمه دهمین زه کی (۱۸۸۰-۱۹۴۸) کتیبیکی به ناوی (دو ته قه لای بی سور) سالی ۱۹۳۵ بلا و کرده وه، که کتیبه که بریتی بوو له دو نامه ی نووسر که ئاراسته ی مه لیک فه یسه ل و نوینره ی به ریتانی له عیراق کراون(۷۲).

که باسی خویندن بکهین، به هیچ شیوه یه که ناتوانین کو ششه کانی نهم که سایه تی و ناوداران له بیر بکریت، که کو ششی به سوودیان بو چه سپاندنی زمانی کوردی له قوتا بخانه کان به شیوه یه کی ده ستوری و رهسمی داوه. له نامه کی محهمه دهمین زه کی بهگ ها توه که له سالی ۱۹۲۶ بیست و پینج

(۷۱) ههمان سهرچاوه، ل ۶۰۷.

(۷۲) د. عبدالفتاح علی بوتانی، مدرسه ۱۱ آزار، ل ۳۳، له وهش زیاتر به پئی نووسینه کانی منذر الموصلي که له «ساطع الحصری» ی وه رگرتوه دوو نهفسه ری کرد ته و فیک وه بی و نهمین زه کی بهگ داوای وه رگرتانی ههمو کتیبه کانی خویندنیان بو زمانی کوردی کردوه. تا نه وه ی دهلیت نهمین زه کی بهگ داوای خویندننی زمانی کوردی له کولیزی جهنگیش کردوه. بروهانه گولان العربی ژ(۵۴) تده ۲۰۰۰ محمد عهبدوللا، کاکه سور.

قوتابخانه له ناوچه كوردییهكان هه‌بووه و (٥)یان به‌كلدانی و عه‌ره‌بی و (١٦)یان به‌ته‌نیا به‌زمانی كوردی بوون و (٤)ه‌كی تریش له‌پرووی زمانه‌وه‌تیکه‌ل بوون. هه‌روه‌ها له‌مه‌ر سیاسه‌تی نه‌ژاده‌پرستانه‌ی حکومه‌ت دژی كورد، بواری خویندن له‌نامه‌ی دوومه‌یدا وه‌ها له‌باسی سالی ١٩٢٧ قسه‌ده‌كات كه‌ ده‌لین له‌ ناوچه‌ كوردییه‌كان (٢٧) قوتابخانه‌ی كوردی هه‌بووه، به‌شی میزانییه‌كه‌ی له‌مه‌عاریفی عیراق (٤٪) بووه و هه‌مان سال ته‌نیا (١٪)ی داها‌تی سلیمانی و (٢,٥٪) داها‌تی هه‌ولێر بۆ كاروباری فیكر كردن له‌هه‌ردوو پارێزگا ته‌رخان كراوه. كه‌ له‌هه‌مان ماوه‌دا (٣٨٪) داها‌تی به‌غداو (٢٢,٨٪) داها‌تی مووسل و (١٨٪)ی داها‌تی كه‌ربه‌لاو (٢١٪) داها‌تی به‌سه‌ره‌ بۆ په‌روه‌رده‌ی ئه‌م پارێزگایانه ته‌رخان كراوه (٧٣).

میژوو نووسی كورد له‌مه‌ر خویندن له‌ كوردستاندا له‌ سالی ١٩٣٠ به‌م جۆره ئاماژه‌ی به‌باری فیكر كردن كردووه:

- ١- له‌ پارێزگای سلیمانی خویندن له‌ قوتابخانه‌ی سه‌ره‌تایی به‌زمانی كوردی بووه.
- ٢- له‌ پارێزگای كه‌ركوك هه‌رچه‌نده زۆریه‌ی كوردن، لێ‌رده‌ ته‌نیا سێ قوتابخانه‌ی كوردی له‌ كزی (٢٤) قوتابخانه‌ هه‌یه. كه‌ پێویسته‌ پتر له‌ نیوه‌ی قوتابخانه‌كان به‌ كوردی بن به‌ پێی سه‌رژمی‌ری دانیش‌تووان و دابه‌ش‌كردنی نه‌ته‌وه‌یی.
- ٣- له‌ پارێزگای مووسل هیچ قوتابخانه‌یه‌كی كوردی نییه‌ هه‌تا له‌ قه‌زا كوردییه‌كانی وه‌كو (ده‌وك و ئاكری و زاخو و ئامیدی و شیخان). به‌لام د. عه‌بدولفه‌تاح عه‌لی بۆتانی له‌ راست‌كردنه‌وه‌ی هه‌له‌یه‌كی میژوویی ده‌لێت: سالی ١٩٢٧ (١٣) قوتابخانه‌ی كوردی له‌م قه‌زایانه هه‌بووه، له‌م هه‌له‌یه‌ محمه‌د ئه‌مین زه‌كی به‌گ پش‌تی به‌ كیتابی به‌رپۆه‌به‌رایه‌تی مه‌عاریفی ناوچه‌ی مووسل ژماره‌ (١-٣٥) به‌ستووه‌ كه‌ ئه‌و كات بۆ وه‌زاره‌تی مه‌عاریفی نارده‌وه‌ (٧٤).

به‌پێی ئه‌و به‌یاریانه‌ی ئه‌و كات ده‌رچوونه، ده‌بووايه‌ زمانی كوردی به‌ په‌سمی بخویندری، به‌لام به‌هۆی سیاسه‌تی نه‌ژاده‌پرستانه و هه‌لومه‌رجی سه‌ختی ئابووری - كۆمه‌لایه‌تی و به‌دوا كه‌وتوو مانه‌وه‌ی ناوچه‌كه، كورد نه‌یتوانیوه‌ به‌ ته‌واوی سوود له‌م به‌یاری و پاسپاردانه وه‌رگرت كه‌ حکومه‌تی عیراقی كه‌ له‌ نیسانی ١٩٣٠ ده‌رباره‌ی زمانه‌ ناوخیییه‌كان و به‌یاره‌كانی كۆمه‌له‌ی گه‌لان ده‌ریان كردوون.

(٧٣) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ٣٤.

(٧٤) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ٣٦.

لەمەپ رېگە خوڭشکردن بۆ بەکارهێنانی زمانی کوردی بەرپەسەمی نوێنەری باوەرپێکراوی بەریتانی لە راپۆرتێکی لە ساڵی ١٩٣٠ بۆ کۆمەڵەی گەلان بەرزى کردوووەتەو بەرپورپاکانی وەها چر کردوووەتەو: (دەرکەوت کە کوردەکان ئەگەر لە پەیمانەکە هیچ بەندێک بۆ مانەوێ مافەکانیان نەبێ، ترسیان زیاد دەکات، باشترین رېگە بۆ مانەوێ برپاو و متمانەیان، ئەوێە حکوومەتی عێراق هەندێک چارەسەری ئیداری و دارپشتن و تەشریعی بکات، تا ئەم بارودۆخە لە کوردستان لەسەر بنچینەییەکی هەمیشەیی بێت و نوێنەری بەریتانیا ئەم کێشەیی لەگەڵ مەلیک فەیسەل و سەرۆک وەزیران و راپۆژکاران باس کردوو، لەگەڵیان هەولێ شتە پێویستەکانیانم داوێ کە کورد بانگەشە بۆ دەکەن. یەکەم هەنگاو دانانی یاسای بەکارهێنانی زمانی کوردییە، ئینجا دامەزراندنی مەکتەبی وەرگێڕان لە وەزارەتی ناوخوا لە بەغدا بۆ وەرگێڕانی یاسا و رێسا و فەرمانەکانی بە زمانی کوردی بە کوێردنەوێ قوتابخانە کوردییەکانی هەولێر و کەرکووک و سلێمانی لە ژێر ئیدارەیی یەک پشکنەر و دامەزراندنی جێگرای بەرپەسەمی ناوخوا گشتیی کوردی، ئەمانە هەموویان پێش کوێایی ساڵی ١٩٣٠ بکری). (٧٥)

هەر بەم بۆنەو و لەژێر پۆشایی ئەو، هەر کاتە کورد لە ناوخوا و نوێنەران ئینگلیز و راسپاردەکانی کۆمەڵەی گەلان جەختی لەسەر دەکردوو وەزارەتی ناوخوا بەیانێکی لەمەپ بەکارهێنانی زمانی کوردی لە ١٠ ی نیسانی ١٩٣٠ بڵاوکردوو: «وەزارەت وای بینی دواي کارگرتنە دەست، دەبینیت ئەوێ گرینگە و جێی متمانە و دانیایی خواستەکانی گەلە، لەوانە هەندێک مەسەلە تاییەتە بە بەشیکی دانیشتوانی لیوایەکانی باکوور و برپاری داوێ بەرنامەییەکی یاسایی ئامادە بکات و دەرخاتە بەردەم ئەنجومەنی میللەت لە کوێونەوێ داها توویدا تا زمانی کوردی ببێتە زمانێکی رەسمی لە ناوچە کوردییەکان، بە پالپشتی مادەیی حەفدەهەمی یاسای هەمیشەیی و حکوومەت سوور دەبێت لەسەر ئەو رېگەیی ئەو گەفتانەیی پێشتر لە عێراق بە کورد دراوێ». (٧٦)

(٧٥) عبدالرزاق الحسنی، تأریخ الوزارات العراقية، الجزء الثالث، مطبعة دار الکتب، بغداد، ١٩٧٤ ل ١١ - ئەم بەیانە لە ژمارە (١٢٨) ی ١٠ ی نیسانی ١٩٣٠ ی رۆژنامەیی (البلاذ) بڵاوکراووە.

(٧٦) هەمان سەرچاوە، ل ١٢

ساڵی ١٩٤٦ لە سلێمانی ٧٦٠ قوتایی کچ و کوێر لە (٥) قوتابخانەیی سەرەتایی بوون (١٦١٠) قوتایی کوێریش لە (٨) قوتابخانەیی سەرەتایی و (١٠٠) کچیش لە (١) قوتابخانەیی ناوهندی و (٣٢٠) کوێریش لە دواناوەندی بوون. برپانە هاوێرێ نامە، ل ٢١٢. شارێ سلێمانی ل ٤٥٨.

لەم بارەوه دەست بەکارکرا، ئەنجومەنی وەزیرانی عێراقی لەکۆبوونەوهی ٥ی ئابی ١٩٣٠ بڕیاری دا وەکێلی سەرۆک ئەنجومەنی وەزیران و وەزیری ناوخۆ و داد سەردانی کوردستان بکەن لە ٨ی ئابی ١٩٣٠ ھاتنە کەرکوک و لە ٩ی ھەمان مانگ ھاتنە ھەولێر و وەکێلی سەرۆکی وەزیران لە بەشێکی وتارەکەی لەم سەردانیدا ئەم قسانەى کرد: «ئاشکرایە کە ئێمە بەرپرسیاری کارەکانمان لە ئەستۆیە، بەیانیکمان بۆ لاکردەوه و تیایدا دەرمان خستوو کە ئامادەین بەرنامەیەکی یاسایی لەمەپ زمانی کوردی لەو شوێنانەى کە زۆرینەى کوردی تێدا نیشتەجێیە، لە راستیدا بەرنامەکە ئامادە کراوە و دەمخێتە بەردەم ئەنجومەنی نوێنەرایەتی لە کۆبوونەوهی داھاتوودا، ھەرچۆنیکە تائەمە دەبێ. فەرمانمان دەرکردوو کە دائیرە تایبەتمەندییەکان کاریان بپروات بە پێی توانا، تا دەگوازیێنەوه و پێگەی ئاسایی دەگرن. ئەو کارانەى دادوهری و ئیدارە و مەعاریف دەمخێتەوه. حکوومەت پشکنەرێکی مەعاریف بۆ پشکنین بە وێنەییەکی گشتی لە قوتابخانەکانی لیوای سلێمانی و لیوای ھەولێر و کەرکوک، حکوومەت خەریکی دەست بەکاربوونە بۆ ئامادەکردنی مەھەزو ئەفسەر و پۆلیس و مووچەخۆران کە زمانی کوردی دەزانن تا لە ناوچە کوردییەکان بەکاریان بهێنن(٧٧).

ھەر لەو بۆنەیەدا و لەم سەفەرە، نوێنەری ئینگلیز لە وتاریکیدا لەم بارەوه ئەم قسانەى کرد، کە ئەم بەشێکیەتی:

تێ دەگەن جەنابی پایە بەرز وەکێلی سەرۆک وەزیران چی پێ گوتن، حکوومەتی عێراقی توانای ئەوەی ھەیە کە ئەوەی لەسەرەتی رای گەیەنێت، حکوومەتی پۆشنگەر دەتوانێ دان بەو ھەقیقەتەدا بنێ کە زمانی کوردی وەکو زمانی عەرەبی زمانێکی نەتەوایییە لە بەشێکی گرنکی عێراقدا، نایەوێت منداڵانی کورد بێخە ژێر ئەویارەى کە زمانی عەرەبی وەک زمانێکی نەتەواییی خۆی بخوێنێ. زۆر لە ھێچ کوردێک ناکات کە بە زمانێک داکۆکی لە خۆی بکات یا دادگایی بکری بەزمانێک کە تێی ناگات، ئەمەش ئەوە دەسەپێنێت کە دەبێت مووچەخۆری وا دا بەمەزنیان کە کوردی بزانی لە ھەموو جۆرە لق و ئیدارە و ناوەندەکان و ناوچە کوردییەکان(٧٨).

ھەرچەندە نەگەشتنە ئەو ئاستەى بەتەواوی کەلک لە بەکارھێنانی زمانی کوردی لە

(٧٧) ھەمان سەرچاوە، ل ٦١.

(٧٨) ھەمان سەرچاوە، ل ٦٢.

خوێندن و فێزکردن و مەریگن، کۆسپی زۆر لەبەردەم پەرەسەندنی پرۆسەی پەرورە و فێزکردن بە گشتی هەبوون، بەلام لە ماوەی ئینتیدایی بەریتانی (٢٤-١٩٣٢) لەمەر سیاسەتی فێزکردن لە کوردستانی باشووردا کاری ئیجابی کرا، بەلای کەمەو دەبێت ئاماژە بۆوە بکەین کە بنچینەی سیستەم و پرۆگرامی خوێندنی کوردی داڕشترا، کە پێشتر کوردستان بەخۆیوە نەیدبوو هەرچەندە گەیی لەدەست کەمیی ژمارەی قوتابخانەکانیش هەبوو، تا شۆڕشی ١٤ی تەمموزی ١٩٥٨ تەنیا (٢٣٠)ی قوتابخانەی سەرەتایی لە کوردستانی باشوور هەبوون، لە ماوەی ٣٠ سالد لەکۆی هەزارمنداڵی کوردی تەنیا (١٣) منداڵ دەیانقوانی بچنە بەر خوێندن لە قونای سەرەتایی (٧٩).

شاراو نییه کە قونایەکانی خوێندن دووچاری ناستەنگ و کێشەیی زۆر هاتوون، تا ئەمڕۆکە خوێندن و پرۆسەی پەرورە بەشیوەی سروشتی بەرپۆه نەچوو. هەرچەندە زمانی کوردی لە نامە ناردن و فێربوون بۆ هەولێ فەرمانبەرانی بەریتانی دەرگەڕێتەو، بەلام حکومەتی مەلەکی دواي سالی ١٩٣٢ لە پاشەکشە بوون بەرامبەر مافەکانی گەل و مەسەلەیی فێربوون بە زمانی کوردی، کە تەنیا لە سلیمانی و هەولێر بە زمانی کوردی قوتابخانە مابوو، تا شۆڕشی ١٤ی تەمموز بەرپابوو (٨٠).

ئەمەیی باسمان کرد بەشێکە لەو بارە گشتییەیی لە سەرەتای بیستەکانی ئەم سەدەیی و

(٧٩) د. عبدالفتاح علي بوتاني، ل ٣٨، لە هاورێ نامەدا دەلێت سالی ١٩٥٢ ژمارەی خوێندکارانی کچ لە شاری هەولێر گەشتە ٧٥٩ کەس و لە سلیمانی ١١٣٢ و مامۆستایانی ناوەندی لە هەولێر (٣٩) و لە سلیمانی (٤٩) بوون. هاورێ نامە ل ٢١٩.

(٨٠) د. عبدالفتاح علي بوتاني، ل ٣٩
ژمارەی قوتابخانە کوردییەکان سالی ١٩٣١ گەشتە ٤١ قوتابخانە و زۆربەیی مامۆستاكان کورد بوون. بۆ پێکڕەنەوێ پرۆگرام و کتیی قوتابخانە دەست کرا بەوەرگێڕانی بۆ زمانی کوردی.

کاپتن (جیروم فاری) یارمەتیدەری مەعاریفی گشتی لە بەغدا لەگەڵ حاکمی سیاسی سلیمانی میجر سۆن سالی ١٩١٩ هەولێ دانانی رێزمانی سانا و نووسینیان بۆ زمانی کوردی. کە گەراو بەغدا وە کتایکی تایبەتی بۆ خوێنەری کوردی بە تایبەتی دانا. خوێندنی بە کوردی بەرپۆه دەچوو. لە شەش قوتابخانە لە سالی ١٩١٩ بە کوردی دەخوێندرا لەگەڵ یە ک قوتابخانە بە زاری شەبەک (نزیک مووسل).

بروانە: بیرى نوێ، سلام ابراهيم كبة، الحاسوب و اللغة الكردية، ژ (٢٥، ٢٦) آذار و حزيران ٥٥ ج ص ١٨٢.

پاش هاتنى ئىنگلىز بۇ عىراق و پاشگەز بوونەوھى دەولەتە مەزنەكان لە پەيمانى سىقەر و گۆپىنى بە لۆزان و بى ئومىد و لەت و پەت بوونى نەتەوھى كورد كۆتايى ھات و، كورد كە بووتە قوربانى گەمە نىو دەولەتتەيەكان، لە ھەمان كاتتەدا نەيھەشتووە سوود لە زمان و كەلتور و فەرھەنگى پەسەنى خۆى وەرگرى و ھەميشە زمانى دەسلەتدارانى بەسەردا سەپىنراو و بەزۆرى زۆردارەكانى ھەول دراوہ زمانى زگماكى خۆى لەبىر بەرىتەوہ، بەو ھۆيەى كە نەھيئەلداروہ بە زمانى خۆى فەزى بى و بخوینى.

لە رېپورتاژىكى پوژنامەى (ژين) كە لە ژمارە (٢٥٧) ى ١٤ ئابى ١٩٣٠ بىلاوكراوہ لە ھەوالى ئەم سەردانەى بەرپرسانى حكومەتى عىراق و مەندوبى سامى بەرىتانی، لەمەن ھەلۆستى پوشتىبىرى ناودارى كورد مەعرووف جياووك لەبەردەم وەفدەكە و لە قسەكانى بۇ وەفدەكە، ئەم قسانە تۆمار كراون بەم جۆرە:

موقەرەپاتى عوسبەتولئومەم چنە؟

١- لوغەتى كوردى پەسمى بى.

٢- دەبى مەئموورەكانى كوردستان لە عونصورى كوردى بن، لە درىژەى رېپورتاژكەدا ھاتووە.. لەو ئەسنایەدا موفەتیشى ئىدارى گەراپەوہ و موقەرەپاتى عوسبەتولئومەمى تەسلىمى جىگرى مەندوبى سامى كرد.

ئەویش فەرموى ئەمە موقەرەپاتى عوسبەتولئومەمە. مولاھەزە: (جەعفەر پاشا موصىر بوو ئەيگوت نابى مەئموورەكانى كورد لە عونصورى كورد بن، دەبى ھەر كوردى بزانن!) جىگرى مەندوبى سامى خویندىيەوہ و تەرجومە كراو مەعلوم بوو كە دەلى: «ئەبى مەئموورەكان لە عونصورى كورد بن». ئىنجا مامۆستا جياووك پتر لەسەر قسەكانى پوشت و گوتى: «وا ئەزانم فەقەرەى ئەخیرەى قەرارى عوسبەتولئومەم ئەلى: «ئەگەر تەبدىلىك لە حكومەتى عىراقدا بوو، ئەبى حوكمىكى زاتى بەگوێرەى رەغائىبات بدرى بە كوردەكان». مەندوبى سامى گوتى: دوينى ئەم قسەيەم لە كەركوكىش بىست. ماددەيەكى وا نىيە!!». جياووك جوابى داىوہ گوتى: «لە سەترى ئەخیرى ئەم ماددەيە ھەيە».

لە دواى ئەمە مامۆستا جياووك ھاتەوہ سەر ئەصلى مەوزووع و گوتى:

وھو عەرزەم كردن بەيانەكەى جەعفەر پاشا دوو شتى تىايە: ئىتھادى كورد و عەرەب. جەعفەر پاشا چاك دەزانى ئىمە لەگەل عەرەبا مومكىن نىيە بە سورەتى تەوحىد بژين.

به‌لام به‌صووره‌تیکی وه‌کو ئاویستریا (نهمسا) و مه‌جهرستان قابیله (واته فیدرالی) ئینجا گوتی: میلله‌ت له‌ حالێ ئینتباهدایه. له‌ پاش ئهمه‌ش جه‌ریده‌کانی به‌غدا هاوار ده‌که‌ن ئیمه‌ عهره‌بین و حکومه‌تمان عهره‌بییه، ئه‌بێ کورده‌کان وه‌کو ئهرمه‌نییه‌کان لێ بکه‌ن! ئیتر مومکین نییه‌ پێکه‌وه‌ بژین».

له‌سه‌ر ئهمه‌ جه‌عفهر پاشا به‌ ته‌هه‌ووره‌وه‌ گوتی: «من قسه‌ت ناده‌مێ و حه‌قت نییه‌ ناوی عهره‌ب بێنی». مامۆستا جیاووک گوتی: من قسه‌م له‌ به‌رپێژ جیگری مه‌ندووپی سامی وه‌رگرتوووه‌ به‌نده‌ش به‌قه‌ده‌ر توو پێژ له‌ عهره‌ب ده‌نێم، به‌لام کوردم و کورد حه‌قی خۆی ئه‌وێ، ئینجا فهرمووی:

«بێینه‌وه‌ سه‌ر ماده‌ی دووهم: ته‌ناقوزێکی زاهیری له‌ قسه‌کانی جه‌عفهر پاشادا هه‌یه، چونکه‌ له‌ جیهه‌تیکه‌وه‌ ئه‌فه‌رمووی حکومه‌ت مه‌شغولی قانونیکه‌ بۆ ته‌ئمنی حقووقی کوردان، له‌ جیهه‌تیکی دیکه‌وه‌ ئه‌لێ: بۆ ئهم حقووقه‌ موغایری ئووصله‌ ماده‌یه‌ک داخیلی موعاهاه‌ده‌که‌ بکری‌ت. به‌نده‌ ئه‌لێم به‌ نه‌زه‌ریکی حقووقی مومکینه‌ ماده‌یه‌ک داخیلی موعاهاه‌ده‌که‌ بکری‌ که‌ ئه‌و ماده‌یه‌ به‌ قانونیکه‌ی خاص حقووقی کورده‌کان ته‌ئمین بکات، له‌مه‌دا مانع چییه‌؟ خولاصه‌ هه‌موو کورده‌کان مونتەزیری ته‌تبیقی قهراری عوسبه‌تولئومه‌مه‌».(۸۱)

(۸۱) گۆفاری هه‌ولێز، مافه‌ره‌وه‌ری کارگێڕو نووسه‌رو کورد په‌روه‌ر مه‌عروف جیاووک، که‌ریم شاره‌زا،

ژ (۲) ساڵی ۱۹۹۹، ل ۱۸۳

به‌پێی سه‌رچاوه‌کان: ژماره‌یه‌ک نوێنه‌رانی کورد له‌ شویات و ئازاری ساڵی ۱۹۳۱ یادداشت‌یکیان پێشکه‌شی مه‌ندووپی سامی و سه‌روک وه‌زیرانی عێراق کردوووه‌، داوای پارێزگای ده‌وک و پێکه‌ینانی به‌رپوه‌ره‌رایه‌تییه‌کی مه‌عاریفی گشتی تایبه‌ت به‌ شاره‌کانی کوردستان ده‌که‌ن که‌ به‌رپوه‌ره‌که‌ی کورد بێت و بنکه‌که‌ی له‌ یه‌کێک له‌ شاره‌کانی کوردستان بێت، زمانی کوردی زمانی ره‌سمی کوردستانی عێراق بێت و یه‌کسانی له‌مه‌سه‌له‌ی سه‌رفکردنی میزانیه‌ له‌ نێوان ناوچه‌ کورديه‌کان و ناوچه‌کانی تر هه‌بێ. ئهم قسانه‌ له‌ به‌شی سییه‌می کتێبه‌که‌ی (عبدالرزاق حسنی، تاریخ الوزارات العراقية ص ۶۵-۶۶، بغداد ۱۹۸۸، ج ۳). هاتوووه‌ بپروانه‌ د. عبدالفتاح علي بوتانی، مدرسة ۱۱ آذار ل ۶۹.

لە كۆمارەوه . . بۆ شۆرشى مىللى ئەيلوول

دواى شۆپشى ۱۴ى تەمموزى ۱۹۵۸ كەشكى تىرى سىياسى و كۆمەلایەتى و ئابوورى لە كوردستاندا ھاتە ئاراو. گەلى كورد بۆ يەكەمىن جار لە دەستوورى عىراقى وەكو شەرىكىكى نەتەوھىيە لە عىراقدا چەسپىنرا و مافەكانى بووھ مافى ياساى، ئەمە ھەوھلەين دەسكەوتى سىياسى ياساى كوردە. ھەروھەا دواى شۆپش لە ئاكامى پتەو و فرەبوونى خەباتى سىياسى نەتەوھىيە و بە كۆمەلایەتى بوونى سىياسەت لەناو پىزەكانى كوردداو پەرەسەندنى ھۆشيارى لای پۆلەكانى كورد و بايەخى پۆشنېرى و خويندەوارىش لە جاران زۆرتەر بوو. لە ئاكامى چاكسازى كشتوكاڵىش بەشى ھەرە زۆرى پۆلەكانى گەل دەرھەتە چاكترىان بۆ ھاتە پىش بۆ ئەوھى سوود لە قوتابخانە و بىلابوونەوھى خويندەوارى وەرېگرن.

بهینى (ماددهى ۳) ى دهستوورى عىراق كه له ۲۷ ته‌ممووزى ۱۹۵۸ يه‌كسانى نىوان كورد و عه‌رب له ح‌قووق و هاوبه‌شيان له نىشتمان. له‌مه‌ر خويندنىش به‌رپوه‌ه‌رايه‌تپه‌كى تايبه‌ت له وه‌زاره‌تى مه‌عاريف بو‌په‌ره‌پيدانى فيركردن له كوردستانى با‌شور پي‌ك هات (۸۲).

ریڤیکه‌ستنی سیاسی و جه‌ماوهریی کوردیی ئاشکرا، هاتنه مه‌یدانه‌وه، ژماره‌یه‌که بـلاوکراوه ده‌رکه‌وتن تا له ساڵی ۱۹۶۱ له‌گه‌ڵ هه‌لگیرسانی شوێشی میلی و چه‌کدارانه‌ی ئه‌یلوول که‌وته‌وه ژیر فشار و په‌لاماردان و شۆقینه‌ت و دیکتانۆریه‌ت رووی له عیراق

(٨٢) عبدالفتاح على بوتاني، مدرسة ١١ آذار ٤٠

هەر له ساڵه‌كانى (٦١-١٩٦٩) باری ته‌ندروستى و خویندن به‌ره‌و خراپى بوو، زۆریه‌ى قوتابخانه‌كانى حكومه‌ت له گونده‌كانى كوردستان به‌هۆى شه‌رمه‌و یا پووخیندران و كاول كړان یا له‌لایه‌ن حكومه‌ته‌وه داخړان. نه‌خویندمه‌واری به‌شێمه‌یه‌كی فره‌ بلأو بووه‌م سیاسه‌تى دسه‌لانداریانى عێراق دواى هه‌لگیرسانى شۆرش، سیاسه‌تى رینگه‌ گرتن بوو له‌ بلأوبوونه‌وى خویندمه‌واری له‌ كوردستاندا. هه‌رچه‌نده‌ توانای شۆرش لاوازش بوو، به‌لام له‌م ماوه‌یه‌ قوتابخانه‌ى سه‌رمه‌تایى و قوتابخانه‌یه‌كی ناوه‌ندى كردمه‌م. بره‌وه‌ آ، پ. عن‌ التعلیم فی كوردستان العراق، مطبعه‌ خه‌بات ١٩٨٦ ل ١٩.

کردهوه و گهلی کوردستانیش دووچارى بارىكى سهختى ژيان هات.

دەرفەتێكى باش دواى گۆزانی شیوهی حوکم لە دواى شۆرشى چواردهی تەمموز بۆ مندالانی کورد هاته ئاراوه، تا بە زمانی زگماکی خۆیان بخوینن. لە کۆنگرەى سییهى قوتابییانى عێراق (یەكیتیى گشتیى قوتابییان لە کۆمارى عێراقدا) که لە کانونى دووهى ۱۹۶۰ لە بەغدا بەسترا لەمەڕ کوردستان ئەم راسپاردانه هاتوون:

۱- خویندنى میژووی گهلی کورد لە قوتابخانه کوردییهکان بهتایبهتی و عێراق بهگشتی.

۲- زمانی کوردی زمانێکی رهسمی ههموو قوتابخانهکانی کوردستانی عێراق بێ و له خویندنى سالی ۱۹۶۰-۱۹۶۱ دەست بهجیبهجی بوونی بکری.

۳- کردنهوی ئامۆزگای بالا له کوردستان.

۴- دانانی پلانێکی گشتی بۆ کردنهوی زانکۆی کوردی و دهستکردن به ئامادهکردنی پێویستییهکانی بۆ له دایک بوونی.

۵- زیادکردنی ژماره‌ی قوتابییه کوردهکان له وهفدانه‌ی بۆ خویندن ده‌نێردرین له لایهن حکومه‌ته‌وه و به‌رپوه‌به‌رایه‌تی مه‌عاریف خویندنی کوردیش سه‌ره‌رشتی ئەمه بکات.

۶- خویندنی ده‌قی وه‌رگیردراوی ئەده‌بی کوردی له قوتابخانه‌کانی عێراقدا له چوارچێوه‌ی پرۆگرامی خویندنه‌وه‌ی ئەده‌بیدا. (۸۳)

له کۆنگره‌ی یه‌که‌می مامۆستایانی کورد له شەقلاوه. که ۱۱-۱۳ ئەیلولی ۱۹۵۹ له شەقلاوه به‌سترا، (۳۰۰) که‌س تێیدا به‌شداربوون، دواى وتاردان شەش لیژنه بۆ زمان و میژوو، وه‌رگیران و دانان و بلاوکرده‌وه، پرۆگرام، ئیداره، نه‌هێشتنی نه‌خوینداری پێک هات. ئەم کۆنگره‌یه ئەم بڕیارانه‌ی ده‌رکرد:

۱- دامه‌زراندنی کۆپی زمانه‌وانیی کورد، بۆ دانانی فه‌ره‌ه‌نگی‌کی یه‌ک‌گرتووی زمانی کورد.

۲- خویندنی میژووی نه‌ته‌وه‌ییی کورد له هه‌موو قوتابخانه‌کانی کوردستان و عێراق.

۳- ده‌بی خویندنی قوتابی کوردی له قۆناغی سه‌ره‌تایی به‌ زمانی کوردی بێ و له پۆلی سێشه‌وه زمانی عه‌ره‌بی بخویندری.

(۸۳) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۴۱.

- ۴- دانانی پېژماني كوردی له لايهن ليژنه يه كي زمانه واني پسيوړه وه.
 - ۵- ده بېت دهرسه كاني پولي پينجه م و شه شهمي سهره تايبي كوردی يه كسان بي له گهل
عهره بي.
 - ۶- كړدنه وهی به شی زمانی كوردی له زانكوی به غدا.
 - ۷- خویندنی زمانی كوردی به شیوهی په سمی له قوتا بخانه كانی ناوهندی و دواناوهندی
و خانه ی ماموستانان.
 - ۸- ده بی خویندن له باخچه ی مندان له كوردستاندا ته نیا به زمانی كوردی بی.
 - ۹- پيوسته هر كتابيكي كوردی وشه كانی له هه موو شیوه زاركان پيك بین.
 - ۱۰- نارندنی قوتا بییه زیره ك و داهینه رهكان بو دهره وهی عیراق بو ته واو كړدنی
خویندنی بالا.
 - ۱۱- چاپكړدنی كتیبي كوردی، به چاپ و بلاو كړدنه وهی به ره مه نه ده بییه كان.
 - ۱۲- دامه زرانندی چاپخانه ی هه مه جوړ و هاندانی بزافی پوژنامه گه ری له كوردستاندا.
- نهم زانیارانه له وتاره كهی د. عه بدولفه تاح عه لی بو تانی له ژماره (۹۹۶) ی
۲۲/۹/۲۰۰۰ پوژنامه ی خه بات وهرگیراون كه له مهر كوڼگره ی یه كه می ماموستانان
بلاوی كړدو ته وه. به بونه ی به ستنی كوڼفرانسی په روه ده بی له هه ولیر دوا ی تیپه ری
(۴۱) سال به سر كوڼفرانسی یه كه می ماموستانانی كورد له شه قلاوه.
- نابی ئوه له بیر بکه ی، نهم كوڼگره یه کاریگه ریبه کی میژووی زوری له سر پرۆسه ی
خویندنی كوردی هیه و تا نه مپو ش ناتولری بایه خی نهم كوڼوونه یه وه پشتگو ی بخری
كه یه كه مین هه ولی كورده، دوا ی شوړشی ۱۴ ی ته ممووزی ۱۹۵۸ به م جوړه بو
په ره پیدانی خویندنی كوردی كاری بو بكری و ببیته جی بایه خی ده زگا كانی راگه یاندن
له عیراقدا بو یه كه مجار به شی كوردی له زانكوی به غدا دوا ی سالی ۱۹۵۸ كرایه وه. نهم
به شه پو لیكي گرینگی له پیگه یاندنی ماموستا و ئه دیب و پو شنبیرانی كورد بینی و هر
له م پیگه یه شه وه زمانی كوردی چوار چیوه یه کی زانستی وهرگرت و په ری پی درا.
- نهم پیشنیارانه راسته وخو خزمهت به په ره سه ندنی پروگرامی خویندن دهكات و گیانی
ته بایی و هاویه شی له پروی ده ستووری و دهروونی له نیوان نه ته وهی كورد و عهره ب
دروست دهكات، به لام به داخه وه نهم وهزه له بهر گرتنه به ری پیبازی توندپه وی شو قینی

و رهگه زیه‌رستی نه‌توانرا بکریته به‌ردی بناغهی دواپوژیکیی گه‌شه‌سهندووی به‌خته‌وهر. ئەمەش بووه هۆی به‌ره به‌ره وه‌ستان و سستبوونی پرۆسەیی خویندن له کوردستاندا، له سالانی ۶۰-۱۹۶۱ دە‌بوایه (۲۷۰) هه‌زار منداڵ له تهمەنی خویندن بنێردینه به‌ر خویندن که‌چی ته‌نیا (۱۳۶) هه‌زار منداڵ چوونه قوتابخانه‌ واته (۳۴٪) منداڵانی کوردستان له خویندن بێ‌یه‌ش بوون، ئەم پێ‌ژه‌یه‌ش له سالانی شوێشی کوردی که له ۱۱ ی ئه‌یلوولی ۱۹۶۱ هه‌لگیرسا، پتر بوو. (۸۴)

پرۆسەیی خویندن ئیتر تووشی ته‌نگه‌زو ئاسته‌نگ هات، زۆریه‌ی قوتابخانه‌ی ناوچه ئازادکراوه‌کان خویندنیان تێدا راوه‌ستا. یا به‌ر ئاواریانی دوژمن که‌وتن. له سایه‌ی شوێشدا هه‌ولیکیی زۆر بۆ به‌رده‌وامبوونی خویندن درا. حکومه‌تی مه‌رکه‌زی عێراق له کاتی ئاساییدا نه‌یویستوو ه‌شارستانیانه‌ خویندن له قازانجی به‌ره‌و پێ‌شه‌وه‌ چوونی که‌سیتی منداڵ و نه‌وه‌ی کورد به‌پێ‌وه‌ بجێ، جا له کاتی‌کدا شوێشی میلی و به‌ره‌فره‌ی ئه‌یلوول ده‌ستی پێ کرد، ئەوه به‌ سروشتی نه‌یویستوو ئاست و پێ‌ژه‌ی قوتابیانی کوردستان له ئاستی شاره‌کانی تر بێت، هه‌روه‌ها ئەو کات له بری خه‌رجی بۆ به‌ره‌پێ‌دانی قوتابخانه‌کان، هه‌موو توانای بۆ شه‌ر له کوردستاندا به‌ فێ‌رۆ ده‌دا.

به‌ پێی سه‌رژمێریه‌یه‌کانی شه‌سته‌کان ژماره‌ی قوتابیانی وا بووه: ژماره‌ی قوتابیانی قوتابخانه‌ سه‌ره‌تاییه‌یه‌کانی ده‌وله‌ت له (۷۴۲،۵۹۶) قوتابی کور و کچ له سالیی خویندنی ۱۹۶۰-۱۹۶۱ گه‌یشه‌ (۱،۰۱۴۸۲۹) قوتابی له سالیی خویندنی ۱۹۶۹-۱۹۷۰. که‌چی ژماره‌ی قوتابیانی له‌چاو پێ‌ژه‌ی گه‌شه‌کردن و زۆر بوونی ژماره‌ی دانیش‌تووان کورتی هێناوه، له سالیی خویندنی ۱۹۶۰-۱۹۶۱ له‌کۆی هه‌زار که‌س ته‌نیا ۱۱۲ قوتابی سه‌ره‌تایی هه‌بووه، که‌چی له سالیی خویندنی ۱۹۶۹-۱۹۷۰ له‌کۆی هه‌زار ۱۰۹ قوتابی خویندوویانه. بۆ زانیاری زیاتر بر‌وانه ئەم خسته‌یه‌ی خواره‌وه که پێ‌ژه‌ی چوونه قوتابخانه‌ی هه‌ر سالێک له‌کۆی هه‌زار منداڵ که هه‌قی چوونه قوتابخانه‌ی له تهمەنی (۶-۷) سالیی هه‌یه‌ ده‌رده‌خات.

(۸۴) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۴۱ هه‌روه‌ها آ. پ. ئاماژه‌ی کردووه که (۲۰۷) هه‌زار منداڵ له تهمەنی چوونه قوتابخانه‌ بوونه که‌چی له سه‌رچاوه‌ی یه‌که‌م هاتوو (۲۷۰) هه‌زار منداڵ. یه‌که‌م مافیه‌ش بۆ کوردان له‌و کاتدا ئازادی پوژنامه‌گه‌ری و خویندن بوو، که له دوو سال پتر درێژه‌ی نه‌کێشا. بر‌وانه آ. پ. عن التعليم في كردستان العراق مطبعة خبات ۱۹۸۶ ل ۱۸.

خشتەى ژمارە (۲) (۸۵)

ژمارەى قوتابییانی سەرەتایی تەمەن (۶-۷) سأل له قۇناغى سەرەتایی له سألئى خویندنى ۹۶۹-۱۹۷۰.

شار	پژەى چوونە قوتابخانە کە ھەزار کەس / بەپێى ژمارەى دانیشتوان
بەغدا	۱۳۱
دیالە	۱۲۲
بەسرە	۱۲۰
ھەولێر	۷۰
سلیمانی	۶۹
زىقار	۸۱

لەم خشتەى ھەدا دیار دەکەوئ پژەى خویندنى منداڵانى کورد له شارەکانى ھەولێرو سلیمانی لەچاو ھەموو شارەکانى تر زۆر کەمترە، ئەمەش ھۆکارى سیاسى و ئیدارى و ھونەرىى خوئى ھەيە و بایەخدانى کەمتر بەشارەکانى کوردستان دەگرێتەو ھەکو چۆن لە سەرەتای سألئى ۱۹۳۰ دا پۆشنبیرو نوینەرە کوردەکان داوایان کردوو پتر بایەخ بە مەسەلەى خویندن بدريت، دواى پتر لە (۳۰) سأل ئەم مەسەلەيە ھەر ھەکو خوئى ماوتەو ھەر بەم پێشەش پژەى دەرچووانى قۇناغى خویندنى سەرەتایی کەم بوو. لە ھەزار کەس تەنیا (۱۱۰) قوتابى دەرچوون. لەجیاتى تەواوکردنى قۇناغەکان بە (۶) سأل بە (۱۱) سأل تەواویان کردوو. بەپێى سەرژمیریەکان ھەر قوتابیيەك له سألئى خویندنى ۹۶۰-۱۹۶۱ (۱۸،۷) دینارى لئى سەرف کراو، کەچى پژەکەى له سألئى خویندنى ۹۶۹-۱۹۷۰ گەیشتوو تە (۳۶،۵) دینار (۸۶).

بەپارو پاسپاردەکانى (یەکییتیى مامۆستایانى کۆمارى عێراق) کە ئەو پەرى توندی و پاشگەز بوونەو ھى تێدایە بەرامبەر مافە سروشتییە پۆشنبیریەکانى فێربوون و خویندن

(۸۵) گۆڤارى پەر ھەردە و زانست، ژمارە (۲)، سألئى (۱) ل ۶۳.

(۸۶) ھەمان سەرچاو

بێگومان گوتمان ئیتەر لەم سألەدا واتە ۱۹۶۱ بەدواو، دەست بە پاشەکشەکرا، ئەم پاشەکشە ناستە جیاکانى گرتەو لە کۆنگرەى چوارەمى سەندیکای مامۆستایانى عێراقدا کە لە شوباتى ۱۹۶۲ بەسترا ئەم ھەنگاوانە بەرەو دواو پێشنيار کرا:

۱- یەکیخستنى پڕۆگرامى خویندن لە ھەموو عێراق بەزمانى عەرەبى.

۲- گۆرینی وشەى (کوردستان) بە (ناوچەى باکوور) لە کتیب و پڕۆگرامەکان. =

لە کوردستاندا، لەتەك پەرەسەندنی شۆرشی کوردستان، ئاستی خویندن لە پاشا گەردانیدا بوو بە جۆرێك كە پێژەى نەخویندەوارى لە پەرەسەندنی بوو تاوەكو گەشتە ئەوەى لە ساڵى ١٩٦٩ پێژەى نەخویندەوارى گەشتە (٨٠٪). لەتەك دامەزراندنى یەكێتیی قوتابییانى کوردستان، لە پەنگدانەوێ ئەو پاشگەز بوونەو گشتییە بوو دەرەق بە قوتابى و مەسەلەى پەرورەدە و فێرکردن لە کوردستاندا، لە ئاکامى ھەلۆیستى نەژادپەرستانى (سەندیکای مامۆستایان لە کۆمارى عێراقدا) و ئەو کۆنگرەى لە ساڵى ١٩٦٢ بەستیان، لە ئاکامى ئەو بۆچوونانەى كە داواى نەهێشتنى زمانى کوردی لە خویندن و سزادانى مامۆستایانى بەشدار لە شۆرشی ئەیلوول دەکەن لە ١٦ ئایارى ١٩٦٢ مامۆستایانى کوردستان «یەكێتیی مامۆستایانى کوردستانیان» داوا بەستنى کۆنگرە راگەیاندا.

گرفته‌كان زۆن، گرتەبەرى سیاسەتى نەژادپەرستى و پێیازى شۆقینى نەتەوێى لە داواى شەستەكان و كەمكردنەوێ پێژەى قوتابخانەكان و كەمى ژمارەى مامۆستا و كێشەى شۆرش و پشتگوێخستنى پەرورەدە لە کوردستان و دووری واقیعى پرۆگرامى خویندن لە خواست و ئاواتەكانى قوتابییانى کوردستان، بڵاویوونەوێ نەخویندەوارى لە کوردستان بەتایبەتى لە ناو ئافەرەتان، نەبوونی کۆلیژ و خانەى پێگەیاندى مامۆستایان و پێشەى و پەسپۆر لە بواری پەرورەدە، پێژەى دواکەوتنى پرۆسەى پەرورەیان پتر کرد. بەپێى سەرژمێرى وەزارەتى پەرورەدى عێراق لە ساڵى خویندنى ٩٥٩-١٩٦٠. ژمارەى قوتابخانە پێشەییەکان لە عێراقدا بەم شێوەیە بوو: کشتوكال (١٠) و (١١) پێشەسازى و = ٣- دامەزراندنى کتێبخانەى عەرەبى لە ناوچە کوردییەکاندا.

٤- خویندنى زمانى عەرەبى بەشێوەیەكى ھونەرى تایبەت لە ھەموو قوناغەكانى خویندن لە (باکور).

٥- ھاندانى نووسەر و دانەرانى کورد بۆ نووسین بەعەرەبى.

٦- لابردنى بېیارەكانى لیژنەى دیراساتى کوردی لە کۆنگرەى سیپەم بۆ دامەزراندنى کۆلیژى پەرورەدە لە کوردستاندا.

٧- سڤنەوێ بەرپۆھەراپەتەى مەعاریفى گشتییى خویندنى کوردی.

٨- سڤنەوێ بەستنى کۆنگرەى تایبەت بە مامۆستایانى کورد، لەبەرئەو سەندیکا نوێنەراپەتیی ھەمووان دەکات.

٩- دانەمەزراندنى کۆڤى زانیاری کوردی.

١٠- توندترین سزا بەریتە ئەو مامۆستایانەى لە بزوتنەوێ جوداخاوی کۆنەپەرستى لە باکورى کۆمارى عێراق بەشداربوون. برۆانە عبدالفتاح عالى بوتانى، مدرسة ١١ آذار، ل ٤٢.

(۱۴) هونەری مالی که کۆی گشتییان تیکرا (۳۵) قوتابخانەى پیشەیی بووه. لەم سالى خویندندا (۶۳۲۹) قوتابی خویندووێانە و لەناوچەکانى کوردستاندا (۲۳۵۴) قوتابی کچ و کورەهەبوون ژمارەى قوتابخانە پیشەییەکانى کوردستان بەم جۆرە بووه: کشتوکالى (۳) و (۴) پیشەسازى و هونەرى مال (۴) که تیکرا (۱۱) قوتابخانەى پیشەیی بوون. بێگومان قوتابخانەى کچان لە کوردستاندا زۆر پشتگوێ خراوه، ژمارەیهکی ئیجگار کەم قوتابخانەى کچان کراوەتەوه، بەتایبەتى لە گوندان، که ئەمەش وای کردووه ژمارەیهکی زۆر لە ئافەرەتان نەتوانن بچنە بەر خویندن و شون پەنجە لەسەر پەوشى شارستانی و مەدەنى و پۆشنبیریى کوردستان لە سەرەتا و سالاى دیمایى سەدى بیستەم وەکو پێویست دابنێن و تا ئەمڕۆش ئافەرەتانى دیار بە پەنجەکانى دەست دەژمێردرێن و مەگەر لەم بیست سالاى دواى ئافەرەتان پتر هاتبە کۆرى خویندەوه. لە سییهکاندا لە شارێکى وەکو هەولێر تەنیا یەک مامۆستای ئافرەت هەبووه و مامۆستایانى یەکەم قوتابخانەى سەرەتایى کچان (قەلات) هەر شەشیان هەر سالاى یەکێک لە مووسلرا هینراونه هەولێر بۆ دەرس گوتنەوه. بەپێى سەرچاوەکانى مەعاریفى عێراقى سالى ۱۹۴۲-۱۹۴۴ ژمارەى قوتابخانەى کچان لە شارەکانى کوردستاندا (۴۵) قوتابخانە بووه لە کۆى (۱۱۲) قوتابخانەى سەرەتایى. که لە ناویاندا تەنیا (۱) یەک قوتابخانەى کچان لە دیهات بەرپەسمى هەبووه و لەوه زیاتر لە هیچ دیهاتیکی تر قوتابخانەى کچان لەم دەرو سالاى ئەدا نەکراوەتەوه.

خشتەى ژمارە (۳)

ژمارەى قوتابخانە سەرەتاییهکان لە هەندیک ناوچهى کوردستان و خواروو ناوهراستى عێراقدا لە سالى ۱۹۴۲-۱۹۴۴

شوێن	ژمارەى قوتابخانە سەرەتاییهکان
باکور (کوردستان)	۱۱۲ (۴۵) ی هی کچانە
ناوهراست	۱۵۷
لە گوندەکانى باکورى کوردستان	۱۱۸ تەنیا یەکیان هی ئافەرەتانە
خواروو	۱۴۳ (۷) یان بۆ کچان بوو.
لە گوندەکانى ناوهراست	۱۴۶ (۱۴) یان بۆ کچان بووه.
نەهیشتنى نەخویندەوارى لە باکورى کوردستان	۴۱ تەنیا بۆ پیاوان بووه
نەهیشتنى نەخویندەوارى لە ناوهراست	۱۴۸ تەنیا بۆ کورپان
نەهیشتنى نەخویندەوارى خواروو	۷۷ تەنیا کورپان و یەکیکیان بۆ ئافەرەتان بووه.

خشته‌ی ژماره (٤)

ژماره‌ی قوتابخانه سه‌ره‌تاییه‌کانی کوردستان له سالی خویندنی ٩٥٠-١٩٥١

شوین	ژماره‌ی قوتابخانه	کوربان	کچان
شار	٢٣٩	١٤١	٤٨
گوند	١١٥	١١٢	٣

به‌پیتی سه‌رژمیرییه‌کانی ئەو کات پێژە‌ی نه‌خوینده‌واری له کوردستاندا (٦٧,١٥٪) بووه و ئافره‌تانی نه‌خوینده‌وار (٨٧,٠٢٪) بووه و ژماره‌ی نه‌خوینده‌واری له لادییه‌کان گه‌یشتووه‌ته (٨٠,٨٪) (٨٦).

ئهمه‌ ده‌ری ده‌خات که تا ئاستیکی به‌رز له‌و سالانه‌دا کورد له‌چاو ته‌واوی عیراقدا دواکه‌وتوو.

لێره‌دا پێویسته به‌ خێرای چاو به‌سه‌ر په‌ره‌سه‌ندنی شیوازی پرۆسه‌ی په‌روه‌رده له کوردستان بخشین، به‌تایبه‌ت دوا‌ی ئەوه‌ی پاش شو‌رشی ١٤ ته‌موز خویندن و په‌روه‌رده چوو به‌پله‌یه‌کی له‌بارترو زمانی کوردی به‌ شیوه‌یه‌کی یاسایی که‌وته ژێر رۆشنایی بایه‌خ پێدانه‌وه، وه‌کو یه‌که‌م هه‌نگاو سالی ١٩٥٩ ده‌زگایه‌که به‌ناوی (به‌رپێوه‌به‌ریتی زانیاری گشتیی کوردیه‌وه - المديرية العامة للمعارف الكردية) دامه‌زرا. سه‌ره‌تا کادر که‌م بوو و مه‌ودای خویندنی کوردیش ته‌نیا له قوتابخانه سه‌ره‌تاییه‌کان و له هه‌موو ناوچه کوردیه‌کانیش نه‌بوو.

سالی ١٩٦٧ به‌پیتی یاسای ژماره (١٧) ئەم به‌رپێوه‌به‌راتییه ناوی گۆ‌پا بو‌ به‌رپێوه‌به‌رایه‌تی گشتیی په‌روه‌رده‌ی کورد (المديرية العامة للدراسات الكردية)، هه‌رچه‌نده دیسان مه‌ودای خویندنی کوردی سنووردار بوو. گه‌وره‌ترین و فراوانترین هه‌نگاو ئەوه‌بوو که له دوا‌ی رێککه‌وتنی ئازاری ١٩٧٠ هاویشترا، خویندنی زمانی کوردی بایه‌خیکی تایبه‌تی پێ دراو یه‌کێک بوو له خاڵه سه‌ره‌کییه‌کانی ئەم رێککه‌وتنه می‌ژووپییه‌ی له ئاکامی شو‌رشی میلی ئه‌یلوولی ١٩٦١ به‌ده‌ست هات. ئەوه‌بوو له سالی

(٨٦) گۆ‌قاری گولان العربی، مشاكل التعليم في كردستان، هیاس کاکه‌یی، ژ(٨) ٢٥/١/١٩٩٧، ص ٥٨

له ١١/١١/١٩٥٢ قوتابخانه‌ی پیشه‌سازی له سلیمانی کرایه‌وه هه‌ر له‌همان شاردا سالی ١٩٥٦ خانه‌ی مامۆستایان، بو‌ کوربان و کچان کرایه‌وه. ب‌روانه هاو‌پێ نامه.

١٩٧٢ بەپێی یاسای ژماره (٢٢) ئەم وەختە قەوارەکی گەشەدار و تایبەتی بۆ بەرپۆڵەبەراتییەکی دامەزرا، ئەم بەرپۆڵەبەرایەتیە لە هەشت بەشی سەرەکی پەیدا بوو: (بەرپۆڵەبەرایەتی سەرپەرشتیی پەرورەیی، بەرپۆڵەبەرایەتی سەرژمێری و (احصاء)، بەرپۆڵەبەرایەتی ژمێریاری). ئەگەر دیقەت بدەین لە ساڵی ١٩٥٠-١٩٥٩ تەنیا (١٠) کتێب لە بۆری پەرورە چاپ کراون، کەچی لە ساڵی ١٩٧٢ ئەم ژمارە گەشتوووە (٨٦) کتێب و لە ساڵی ١٩٦٩-١٩٧٠ بەرپۆڵەبەرایەتی گشتی خوێندنی کوردی تیکرا (٢٨) کتێبی چاپ کردوو کە ژمارەیان (٢٤٥٠٠٠) دانە، لە کاتی کدا ساڵی ١٩٧٤-١٩٧٥ گەشتە (٨٠) کتێب و ژمارەیان (٨٣٨،٠٠٠) دانە بوو و ساڵی ٧٨-١٩٧٩ ئەم بەرپۆڵەبەرایەتیە (١،٢٥٣،٠٠٠) دانە کتێبی چاپ کردوو. (٨٧)

ئەمە بەری خەبەتی ئەو پۆشنبیری دلسۆزانە کە بەردی بناغە یە کەمەین قوتابخانەی کوردییان دامەزراند، یا لە سییهکاندا ویستیان لە پێگەی بەرپرسی ناسینی زمانی کوردی لە خوێندنی قوتابخانەکاندا بەشی تایبەتیش بۆ بەرپۆڵەبەردنی کاروباری فێرکردن و پەرورە لە وەزارەتی مەعاریفی عێراق دروست بکری و دوای ١٩٥٨ مەسەلە چوو قوناقی پێشکەوتوو تر و بەرپۆڵەبەرایەتی تایبەتی بۆ خوێندنی کوردی دامەزراند و زانکۆی سلیمانی دواتر دامەزرا، ئینجا کۆپی زانیاری و بەشی کوردی لە کۆلیژی ئەدەبیاتی زانکۆی بەغدا و پاشتر گواستەوێ بۆ کۆلیژی پەرورە و دەزگای پۆشنبیری و بلاوکردنەوێ کوردی دامەزرا. ئەمپۆش لە کوردستانی دوای پاپەرین مەسەلە پەرورە و فێرکردن بەجۆرێک گەشە سەندوو، کە بە هیچ شێوەیەک بەراورد ناکری بە قوناقەکانی تری میژووی خوێندەواری نە لە کوردستانی باشوور و نە لە گەل بەشەکانی تری کوردستاندا.

بۆ بەرچاو خستنی پەرەسەندنی باری پۆشنبیری و خوێندەواری، ئەم خستە دەخەینە بەرچاو کە پێژەری بوونی دکتۆر لە تەواوی شارەکانی عێراقدا پیشان دەدات، دەبینن شارەکانی کوردستان بە بەراورد لە گەل زۆری شارەکانی تر، چەند لە دوایە.

(٨٧) گۆڤاری پۆشنبیری نوێ، خوێندنی کوردی لە ناوچەی ئۆتۆنۆمی، د. احسان فؤاد، ژ (٩٩) ئەیلوولی ساڵی ١٩٨٣، ل ٢٩.

خشتەى ژمارە (٥) (٨٨)

خشتەى بوونی دکتۆر لە شارەکانی عێراق و کوردستان لە ساڵی ١٩٦١

یەكەى ئىدارى	ژمارەى دكتۆرى پیاو و ئافەرەت لە بواری ددان و سەیدەلیه	ژمارەى نهخۆشخانه	عیادی دهرەكى
مووسل	١٠١	١٠٠	٩
ههولێر	٣٢	٤٢	٣
سلێمانی	٤٧	٨٦	٧
كهركوك	٨٦	٤٢	٦
دیالا	٤٥	٤٤	٥
بهغدا	١١٥٩	١١٦	٢٠
رومادی	٦١	٥٢	٦
كهربهلا	٧٤	٣٤	٥
حله	٧٦	٥٠	١١
دیوانیه	٤٨	٣٣	٤
كووت	٢١	٢٠	٨
ناسریه	٢٣	٢٢	٨
عمارە	٢٨	١٩	٤
بەسرە	١٦٨	٤٥	٢٠
كۆی گشتی	١٩٦٩	٧٠٥	١١٦

بۆمان دهرەكهوئ لە ساڵی ١٩٦١ لە كۆی ١٩٦٩ دكتۆر لە شارەکانی مووسل و ههولێر و سلێمانی و كهركوك تێكرا (٢٦٦) دكتۆر ههبووه، لە كۆی (٧٠٥) نهخۆشخانهش (٢٧٠) نهخۆشخانه لهه چوار شارە دروست كراون. بێگومان بهشی ههره زۆریشی كهوتووته پارێزگای مووسل، یانی شارەکانی تر لهو ئاسته نهبوونه. ئەم نمونهیه بۆ ئهوهیه تا توێژهری ئهمرۆ به دروستی بزانی کوردستان له ئاكامی ئەم وهزعه گشتییه پووبهپووی بووه، نهیتوانیوه بهتهواوی سوود له ههلهمهرجی گشتی وهبرگرێ.

له خشتەیهکی تردا که تایبەته به خوێندنی ساڵی (٩٦١-١٩٦٢) بهراورێکی ترممان لهمهپ ئاستی ژمارەى قوتابخانه و مامۆستایان و قوتابیانی کۆپو کچ له تهواوی شارەکانی کوردستان چنگ دهکهوئ، ههروهها له بهراورد لهگهڵ شارەکانی تر بۆمان

دەردەكەوئى كە جياوازىيەكى زۆر لە بايەخدان بە پرۆسەى خويندن لە نىوان تەواوى شارەكان هەيه و نەژادپەرستى و بەرچاوتەنگى نەتەوهى و هەتا مەزەهەبىيش.

خشتەى ژمارە (٦) (٨٩)

ژمارەى قوتابخانە سەرەتايىيەكان و ژمارەى ماموستا و قوتابىيەكانيان لە سالى

خويندن ١٩٦٢-١٩٦١

لە پوژنانى خويندن سەرەتاي شۆرشي ئەيلوولى سالى ١٩٦١ لە كۆى (٣٨٠٣) قوتابخانە

يەكەى نيدارى	ژمارەى قوتابخانە	ژمارەى ماموستا و ئەوانەى دەرس دەلێنەوه	ژمارەى قوتابىيانى كۆچ	ژمارەى قوتابىيانى كچ
مووسل	٤٧١	٣٢٤١	٦٣٩٤٣	٢٢٧٧٥
هەولير	٢٣٦	١٠٩٢	١٩٣٣٥	٦٢٠٨
سلېمانى	٢٢٩	٩٧٥	١٨٤٩٨	٦١٨٩
كەرکوک	٣٣٢	١٥٠٠	٣٣٧١٢	١٢٣٢١
ديالا	٢٦٥	١٦٨٠	٣٣٩١٨	١٠٩٠٥
پهغدا	٧٤٠	٧٥١٤	١٣٢٧٢٧	٧٥٥٢٣
رومادى	٢٠٣	١٣٢٠	٢٦٤٢٦	٦٢٩٩
كەربەلا	٩٧	٨٦٦	١٩٩٧٣	٩٨٧٢
حله	٢٠٠	١٤٧٨	٣٣٨٥٨	٩١٥١
كوت	١٩١	١٠٤٣	٢١٣٨١	٦٦٩٧
عمارە	١٧١	١١٢٤	٢٤٣١١	٧٣٨٨
ناسرە	١٩٤	١٤٣٨	٣٧٧٦٧	٨٧٩٠
ديوانيه	٢١٣	١٤٧٩	١١٢٣١	٣٧٩٢
بەسرە	٢٦١	٢٣٤٥	٥٤٦٢٤	٢٤٣٢٢
كۆى گشتى	٣٨٠٣	٢٧٠٩٥	٥٣١٧٠٤	٢٠١٢٣٢

لە تەواوى عىراق لە هەر چوار شارى كوردستاندا (مووسل، هەولير، سلېمانى) كەرکوک، (١٢٦٨) قوتابخانە هەبوو كە (٤٧١)ى لە مووسل بوو و لە كۆى (٢٧٠٩٥) ماموستاشدا لە هەر چوار شاردا (٦٨٠٨) ماموستايە دەرسيان گوتوو تەوه. كە نزيكەى نيوهى بەتەنيا لە مووسل بوو و ژمارەى ماموستايانى مووسل (٣٢٤١) ماموستا بوو، لە كۆى (٧٣، ٩٣٦)

(٨٩) هەمان سەرچاوه، ل ١٤٤.

قوتابی که (۵۳۱۷۰۴) ی کوپ و (۲۰۱۲۳۲) ی کچه له هەر چوار شارد که کوردستان پێک دههینن (۱۸۲۹۸۱) قوتابییه له سالی خویندنی ۹۶۱-۱۹۶۲ دهرسیان خویندوو و (۱۳۵۴۸۸) کوپ و (۴۷۴۹۳) کچ بوون. تههیا له شاری مووسلدا کۆی گشتیی قوتابییهکانی کوردستان. (۸۶۷۱۸) قوتابی چوونه ته بهرخویندن. یا نزیکهی نیوهی ژمارهی تهواوی قوتابیانی (ههولێر و سلیمانی و کهرکوک) دهرگرتوه، ئهم ژمارهیه ئهوهمان بو دهرمهخات که له سالهکانی شۆرشدا کهمتر توانراوه قوتابیانی کورد به ئاسودهیی بچنه بهرخویندن.

خشتهی ژماره (۷) (۹۰)

خشتهی قوتابخانه ناوهندییهکان و خانهی ماموستایان و ژمارهی قوتابییهکانیان
له سالی خویندنی ۹۶۱-۱۹۶۲

خانهی ماموستایان				
شار	ژمارهی قوتابخانه	ژمارهی قوتابی کچ و کوپ	ژمارهی قوتابخانه	ژمارهی قوتابی
مووسل	۳۶	۱۴۸۰۸	۲	۸۵۳
ههولێر	۱۰	۲۹۴۰	۲	۳۹۲
سلیمانی	۱۰	۳۰۵۵	۲	۲۷۴
کهرکوک	۱۵	۵۵۳۷	۲	۴۸۴
دیالا	۱۹	۶۱۰۰	۲	۷۶۰
بهغدا	۱۰۰	۴۱۹۸۸	۲	۱۰۲۷
رومادی	۱۷	۵۶۸۰	۲	۳۹۱
کهربهلا	۱۲	۵۶۳۳	۲	۳۳۱
حله	۲۰	۷۳۱۸	۲	۴۸۳
کوت	۱۶	۴۱۰۵	۲	۴۷۲
عماره	۱۱	۴۳۲۵	۲	۴۳۸
ناسریه	۱۲	۴۹۸۱	۲	۴۸۶
دیوانیه	۱۵	۵۰۳۸	۲	۵۷۵
بهسره	۲۳	۱۱۷۸۶	۲	۵۱۵
	۳۱۶	۱۲۳۲۹۴	۲۸	۷۴۸۴

(۹۰) ههمان سهراوه، ل ۱۴۵.

له‌مەر خۆیڤندى قوئاغى ئاماده‌يى له كۆى (٣١٦) قوتابخانه له‌سەر عىراقدا له چوار شارى كوردستاندا (مووسل و هه‌ولێر و سلێمانى و كهركوك) (٧١) قوتابخانه هه‌نه ، كه (٣٦) به‌ته‌نيا له مووسله و هه‌روه‌ها له كۆى (١٢٣٢٩٤) قوتابيش له‌م چوار شارهدا (٢٦٣٤٠) قوتابى ده‌واميان كردوه له خۆیڤندى سالى ١٩٦٢-٦١ و له‌هه‌ر چوار شاريشدا (٨) قوتابخانه‌ى خانه‌ى مامۆستايان هه‌بووه و له كۆى (٧٤٨٤) قوتابيشدا (٢٠٠٣) قوتابى له هه‌ر چوار شار ده‌واميان كردوه و (٨٥٣) به‌ته‌نيا له مووسل بوونه. له سه‌رحه‌م سه‌رژمێرىيه‌كاندا ده‌رده‌كه‌وێت كه له سى شارى كوردستاندا و هه‌ندىك شارى خواروى عىراقدا، كه به‌ر رقى مه‌زه‌به‌ى كه‌وتوون، ئاستى خۆیڤندن وه‌كو پێويست نيه‌ و ژماره‌ى قوتابخانه و قوتابى و مامۆستاكانيان كه‌مه، ئه‌مه‌ش بو سىياسه‌تى نه‌ژاد په‌رستى شۆڤنچىيانه و مه‌زه‌به‌ى ده‌گه‌رپێته‌وه كه دژى كورد و موسلمانه شيعه‌كانى خواروى عىراق په‌يره‌وه‌كراوه.

که مه‌سه‌له‌ی خویندن و منداڵ ناردنه به‌رخویندن پێوه‌ندیی راس‌ته‌وخۆشی به‌باری ئابووری و بژێوی خێزان و هه‌لومه‌رجی کۆمه‌لایه‌تی کۆمه‌لگاشه‌وه‌ هه‌بووه‌. واته‌ سه‌رباری بارودۆخی سیاسیی و شۆرش له‌لایه‌ن و سیاسه‌تی ره‌گه‌زه‌په‌رستی دژی کوردان له‌لایه‌کی تر، نه‌ریت و بیروپای باوی کۆمه‌ڵیش له‌ مله‌لانییه‌کی سه‌ختدا بووه‌ بۆ شکانه‌ی تۆقی باره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌که‌ تا منداڵ له‌ قوتابخانه‌ فیزی زانست بێت و چاوی بکریته‌وه‌، ئه‌مه‌ش به‌فیتی ده‌ست رۆیشه‌توانی چینی بالا‌ی کۆمه‌ڵ ده‌کرا، هه‌روه‌ها ئاستی زیان له‌ کوردستانی عیراقددا زۆر نزم بوو، پێژهی گشتیی کرێی مانگانه‌ی کارگه‌ریکی بیناسازی له‌ ده‌زگا ده‌وله‌تییه‌کاندا (٤٨) دینار و له‌ که‌رتی تایبه‌تیشدا (١٥) دینار بوو. له‌بارودۆخیکێ وادا کارگه‌ران له‌ کوردستاندا ژيانیکێ کوله‌مه‌رگیان ده‌برده‌ سه‌ر و خۆیان و خێزانه‌کانیان هه‌میشه‌ له‌ ژێر ته‌وژم و هه‌ره‌شه‌ی برسیه‌تی و نه‌خۆشی و نه‌خوینه‌هه‌واری و بیکاریدا بوون، خه‌زه‌تگوزارییه‌ ته‌ندروستی و خویندن و په‌روه‌رده‌یییه‌کانی کوردستان له‌ ئاستیکێ زۆر نزمدا بوون، بۆ ٤٦ هه‌زار که‌س ته‌نیا یه‌ک قوتابخانه‌ و بۆ (١٥) هه‌زار که‌سیش ته‌نیا یه‌ک پزیشیک هه‌بوو له‌ کوردستاندا^(١١).

کهچی لهو سهردهمهدا لهتهك ههژاری و نه‌داریی خه‌لکه‌که، حکومه‌تی عیراق سائی ۱۹۶۱ (۱۰،۳) ملیۆن دیناری له (۴۱،۶) هه‌زار مروۆ له بواری دامو ده‌زگا‌کانی (۹۱) گۆفاری سه‌نهری برابه‌تی، پێکهاته‌ی کۆمه‌لایه‌تی کوردستانی عیراق له سالانی شه‌سته‌کاندا، د‌دلیر ئیسماعیل شاه‌ویس، ژماره (۱۳) ئه‌یلولی ۱۹۹۹، ل ۱۷۰.

و مزارهتی ناوځو و پارهیەکی زۆریش لە شەڕ سەرف کرد. میزانی سۆیا و پۆلیسیش سالی ۱۹۶۳، ۳۷.۷٪ میزانیەکی گشتی داگرتبوو، بەپێی هەندیک سەرچاوەی ناپەسمی حکوومەت پۆزانی (۵۰۰) هەزار دیناری تەرخان کردبوو بۆ شەڕ و ئیدارەیی کاروباری سەربازی لە کوردستان و تا سالی ۱۹۷۰ ش لەسەر ئەم پێڕەو پۆیش. لە سالی ۱۹۸۶-۱۹۹۱ یەش ئەو پارە لە شەڕ دژی گەلی کورد خەرج کراوە زۆر زۆر لەو پترە و دووقاتی ئەو دەبێت، لە ۳ ی نیسانی ۱۹۶۵ حکوومەتی عارف شەڕیکی سەرتاسەری دژی کورد لە زاخو تا خانەقین بەدریژایی ۵۰۰ کم دەست پێ کرد (۵۰) هەزار کەسی تێدا بەکار هێنابوو. ئەم زانیارییانە و زیاتریش لە کتێبەکی (آ.پ) بەناوی (عن التعليم في كردستان العراق) دەخویندێتەو، کە پۆلی راستی سیاسەتی دەسەڵاتدارانی عێراق دەردەخات.

کەچی ئامادە نەبوون قوتابخانە دروست بکەن و هەزارەها کەسی ئاوارە لە جێگە و پێگەیی خۆی پێگەیی ژبانی ئاسایی لێ نەگرن و باری تەندروستی چاک بکەنەو، بەپارەیهکی وای لێ هات لە ئاکامی سیاسەتی نەژادپەرستانەیان لە کۆتایی سالی ۱۹۶۹ نزیکەی (۸۰٪) کورد نەخویندەوار مانەو و (۳۴٪) منداڵی تەمەنی خویندن نەیانتوانی بخوینن، لەهەمان کاتیشدا ئەم پارە زۆر و زەبەندەیان لە شەڕ سەرف کرد.

پیکه و تنی ۱۱ ی نازار و بایه خدان به خویندنی کوردی

دوای ئەوێ شۆرشی ئەیلوول دە سالی رەبەق خەبات لە پێناو پرزگاریی کورد درێژە پێ دا، لەتەک بایەخدان بەمەسەلەیی خویندەواری و کردنەوێ قوتابخانە لە ناوچە ئازاد کراوەکانی ژێر دەسلاتی خوێ و کردنەوێ بەشی خویندەواری و لەش ساغی کە سەر بە ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆرش بوو، هەروەها پێگەیاندنی مامۆستا بۆ دەرس و تەنەو لە ئەکادیمیای سەربەشۆرش... چارەسەری کێشەیی کورد هەوێ هەنگاو و داوای لە پێگە دۆزینەو بۆ خویندنی بەزمانی کوردی و کردنەوێ قوتابخانە لە گوند و شارەکانی کوردستان بوو، ئەمەش پێگەیی دەسلاتی شۆرشی کورد و دەزگا و بنکە پیشەیی و زانستی و پۆشنییریەکانی کورد و پۆژنامە و گۆڤارەکان بانگەشەیی بۆ دەکرا و کۆششی زۆری لە پێناو خەرج دەکرا، چونکە دەزانری خویندنی سەرچاوە و هیزی زانستە و زانستیش لە تاریکی و دواکەوتن بەرەو پێشکەوتنمان دەبات.

بایەخی خویندنی و گرینگیی داواکردنی کردنەوێ قوتابخانە و دەزگای پۆشنییری و بلۆکردنەو و چاپ و زمانزانی لێرەپا جەختی لەسەر کرایەو و بەدیاردەکەوێ کە سەرۆکی ئەو کاتی عێراق شەوی ۱۱-۳-۱۹۷۰ لە رادیۆو تەلەفزیۆنی عێراق بەرەسمی چۆن بەنەهەکانی بەیاننامەیی ۱۱ ی نازاری میژوویی خویندەوێ و لە چەند شۆننیکدا بەپروونی ئەو مەسەلەییە دەخاتە پوو، وەک لە دەقی خویندەوێکە (ئەحمەد حەسەن ئەلبەکر) دا هاتوو:

۳- بەهۆی ئەو دواکەوتنەو کە لەمەوپێش تووشی نەتەوێ کورد بوو لە بارەیی پۆشنییری و پەرورەکردنەو، نەخشەییەک دادەنری بۆ چارکردنی ئەم دواکەوتووییە، ئەوێش لەم پێگایانەیی خوارەو:

۱- پەلەپەل کردن بۆ جێبەجێی کردنی بریارەکانی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆرش لەبارەیی زمان و مافە پۆشنییریەکانی گەلی کوردەو، و پێوەندکردنی پرۆگرامە تایبەتیەکانی کاروباری نەتەوێی کورد لە رادیۆ و تەلەفزیۆندا بەبەرێوەبەرانی گشتیی پۆشنییری و راگەیانندی کوردییەو.

ب- گێڕانەوێ ئەو قوتابییانە کە دەرکراون یا خوێان ناچار بوون واز لە خویندنی بێتن بەهۆی پۆژانی شەڕو شۆری ناوچەیی کوردەوارییەو، بۆ قوتابخانەکانیان بەبێ گۆڤدانە تەمەنیان.

ج- کردنه وهی قوتابخانهی زۆر له ناوچهی کورده واریداو، بهرزکردنه وهی پلهی پهروه دهکرن و فیژکردن و، وهرگرتنی قوتابییان له زانکۆ و کۆلیژه سوپاییهکان و، له ناو ئهو قوتابییهانهدا که دهزدریڼ بۆ دهره وه بۆ خویندن به به عسه و زهماله، به پیتی نیسه تیکی راست و به جی (۹۲).

پێککه وتنی ۱۱ ی ئازار ههلو مه رجیکی له باری بۆ به ره سمی تر داننان به مافه کانی کورد و له ناویاندا گه شه کردنی زمان و خویندنی کوردی پێک هینا. سه رده میکی ژێرین و که شیکی له بارتەر له سالانی پێشوو بۆ په ره پێدانی خویندن و فیژبوون په خسێنرا، به تایبه تی که له سه ره تادا تین و هێزی شۆرش به هێزیوو، گه لی کورد به توندی خۆی به چاره نووسی شۆرش و سه رکردایه تیه که یه وه به ستابوو، حکوومه تیش بۆ که مکردنه وهی ئهم تین و تاوه و دامرکاندنه وهی نه ته وهی کورد به خێرای دهستی کرد به بلاو کردنه وهی خویندن و خوینده واری له کوردستاندا.

پێویسته له م باره وه ئاماژه به راسپارده کانی سییه مین کۆنگره ی مامۆستایانی کوردستان بکه ین که له ۵ ی ئابی ۱۹۷۰ له ژێر دروشمی (ناشتی، زانست، براهه تی) له ناوپردان به سترا (۲۱۰) ئه ندام له ماوه ی سێ رۆژ له ژێر چاودێریی بارزانیی نه مر تیییدا به شداربوون. له (۱۲) خالدا راسپارده کانیان راگه یاند. که ده کرێت وه کو به رنامه یه کی گشتی پێیاز و داواکانی پهروه ده و فیژکردن له کوردستانی هه وه لێن مانگه کانی دوا ی ده ستپێکردنی قوئاغی تازه ی پاش ۱۱ ی ئازاری ۱۹۷۰ باسی لێوه بکه ین و، لایه نی پرۆگرام و پێداویستییه کانی خویندنی ش به گشتی ده خاته رپوو، که ئه مانه بوون: (۹۳)

۱- کتییی خویندن له قوتابخانه کانی کوردستان به جوړێک بێت له گه ل پێویستی گه لی کورد و ئامانج و ئاواته کانی بگوئجێت. جوغرافیا و میژووی کوردستان له هه موو قوتابخانه کانی عیرا قدا بگوترێته وه.

۲- زویه زوو یاسای کوپی زمانه وانیی کوردی دابنری و کاری بۆ ئاماده بکرێت.

۳- له ناوچه کانی کورده واریدا خویندنی سه ره تایی و ناوه ندی به کوردی بی.

۴- زویه زوو یاسای به رپوه به راپه تیی رۆشن بیری کوردی دابنری و میلاکی بۆ ریکخه ری.

(۹۲) گۆفاری براهه تی ژ (۱) سالی (۱) خولی دووم ۶/۱/ ۱۹۷۰ ل. ۶.

(۹۳) گۆفاری براهه تی ژ (۴) سالی (۱) خولی دووم سه ره تای ئه یلولی ۱۵. ۱۹۷۰ ل.

۵- قوتابخانه‌کانی پارتی دیموکراتی کوردستان بکرین به قوتابخانه‌ی په‌سمی له سه‌ری ساله‌وه و که‌ره‌سته‌یان بۆ ئاماده بکری.

۶- قوتابخانه داخراوه‌کان بکرینه‌وه. ته‌نیا ناوچه‌ی دهۆک (۸۷) قوتابخانه داخراوه.

۷- میری چاره بدۆزیته‌وه بۆ کارگیرى به‌شى خوينده‌وارى و له‌ش ساغى سه‌ر به‌پارتى دیموکراتى کوردستان.

۸- به‌شيوه‌یه‌کى بى لایه‌ن چارى مه‌سه‌له‌ی مامۆستایان و قوتابخانه‌کانی کوردستان بکری و، نوێنه‌رى هه‌بى له لیژنه‌کانی گواسته‌وه‌ی مامۆستایان و ریکخستنى کادردا له مه‌رکه‌زى هه‌موو ناوچه‌کانی کوردستاندا.

۹- دوو یارمه‌تیدهر دابنرین بۆ به‌رپوه‌به‌ریی په‌روه‌رده و فیژکردنى دیاله و نه‌ینه‌وا بۆ سه‌ره‌رشتیى جیبه‌جی کردنى پرۆژه‌ی ده‌رس و تنه‌وه به‌کوردی.

۱۰- ده‌فته‌رى به‌که‌لوڤى له یه‌کێک له مه‌رکه‌زه‌کانی ناوچه‌کانی کوردستاندا ته‌ماشاش بکری.

۱۱- گۆشه‌یه‌ک بدری به (ی.م.ت) له ته‌له‌فزیوۆنى که‌رکووک و مووسڵدا.

۱۲- داوا له نه‌قابه‌ی مه‌رکه‌زى بۆ نه‌کردنى ئه‌و کۆبوونه‌وه‌یه که ناوی لی نراوه کۆبوونه‌وه‌ی مامۆستایانى کوردستان.

زانست باشت‌ترین چه‌کى رزگاریه

وتارى یه‌که‌مى کۆنگره‌ی سییه‌مى یه‌کێتیی مامۆستایانى کورد، گوتاریکی سه‌روکی نه‌ته‌وه‌ی کورد بارزانیی نه‌مر بوو، که کۆنگره‌که پیشکه‌شی کردووه و بایه‌خ به‌پێگه‌یاندى منداڵان و زانست و زانیاری ده‌دات و زانست به‌باشترین چه‌کى رزگاری ده‌زانیت. له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌م گوتاره وه‌کو گوتاریکی ره‌سمی تو‌مار کراوی سه‌ره‌کرده‌ی ناوداری کورده و له قوناغیکی میژوویی وه‌کو ۱۱ ی نازار و له کۆنگره‌ی مامۆستایان پیشکه‌ش کراوه، په‌یوه‌سته به‌ره‌وشی خویندن و مه‌سه‌له‌ی خوينده‌وارى له کوردستاندا، وه‌کو خۆی لی‌رده‌دا ده‌ینووسینه‌وه:

خوشکان! برایان!

خوش هاتنیکی گه‌رمى خۆتان و، پیرۆزبایی کۆنگره‌که‌تان لی ئه‌که‌م و، داواى سه‌رکه‌وتنتان بۆ ده‌که‌م له ته‌قه‌لاتاندا له پیناوی نیشتیمان و پێگه‌یاندنیا وه‌بۆ ده‌رس

وتنه وه بۆ مندا لانی کوردستان و زانست و زانیاری فیژکردن. هیوام وایه خویمان له ناوخویمان یاریده یه کتر بدهین و هاوکاریش له گهل حکومهتی نیشتیمان پهروه بکهین بۆ جیگیر کردنی بناغهی ناشتییهکی پایه دار و هاریکاری نیشتیمانی له ناو هه موانا و، بۆ یهکیهتی نیشتیمان.

زانست باشتترین چهکیکه گهلانی پی رزگار ببن له تاریکی و بچنه ناو جیهانی روناکییه وه. له بهر ئه وهی داواتان لی دهکهم به باشتترین شیوه چهکی زانست بخه نه کار، به جۆریکی وا که له گهل باری ولاته که مانا بگونجی و به پیی پیوستیهکانی پیشکته و تنی بی، شتی گرنگ ئه وهیه ههرچی دهکهمین له چوار چیوهی هاوکاریی هه موو پۆلهکانی گهلی عیراقدای بی و له گهل حکومهتدا بیکهین بۆ ئه وهی ههرا و ئاژاوه نه هیلین و پینگای پهیدا بوونی تهنگ و چهله مهی نه دهین و مهوادی شتی وانه دهین که زیانی بۆ سوودی گشتی هه بی ديسان به خیر هاتنتان لی دهکهمه وه ههر خوش بن (۹۴).

له درێژهی پۆلی مامۆستایان له نیو شۆرشى ئهیلوولی میللیدا، که تازهترین ئهزمونی کورده له ژیر دهسهلاتی شۆرش و له ههلو مهرجیکی زۆر سهختدا، له تهك شهپی بهرگری له مان و نه مان بتوانیت له تهك دامهزراندنی رادیوی شۆرش و دهركردنی پۆژنامه و گۆقاری پێشمه رگه و بوارهکانی تری پۆشنبیری بایهخ به خویندهواری و پۆشنبیران و مامۆستایان و زانایانی ئاینی و زانست پهروه ران بدا و شۆینی شیایان له نیو جه رگهی شۆرشدا بۆ دیاری بکا. به لگهی بایه خدان به کردنه وهی قوتابخانه له ناوچهکانی ژیر دهسهلاتی شۆرش و ههلو مه رجی دژواری خویندن له کوردستان و کۆششهکانی بۆ پینگه یاندنی مندالی کورد و خویندنی زمانی کوردی لهم وتاره ده رده که وی که سه عید ناکام به ناوی یهکییتی نووسه رانی کورد له سییه م کۆنگره ی مامۆستایان پیشکته شی کردووه، له بهر وابسته یی به باسه که مان دهقی وتاره که ی رهش نووس ده که ی نه وه:

سه روکی خوشه و یست کاک مسته فا بارزانی

میوانه به رێژه کان

مامۆستایانی خوشه و یست... ئه ندامانی سییه مین کۆنگره ی مامۆستایانی کوردستان جیی دلشادی مه که به ناوی یهکییتی نووسه رانی کورده وه، پیروزیایی کۆنگره تان بکه م، کۆنگره ی ناشتی و زانیاری و برایه تی و ئاواتی سه رکه و تننتان بۆ بخوازم.

(۹۴) گۆقاری برایه تی ژ (۴) سالی (۱) خولی دووم سه ره تای ئهیلوول ۱۹۷۰، ل ۱۴.

لەسایەیی شۆرشی کوردستان و ئەنجامە سەرکەوتوانەکەپەوه، لە پاشایانزەیی نازارەوه تا ئێستا ئەمە سییەمین کۆنگرەیی کوردییە لەم شوێنەدا دەبەسترت و پۆلەکانی گەلی کورد، بەهەموو نازادی و سەر بەستییەوه لە دەوری یەکتەر کۆ دەبنەوه و لە بارەیی پەرەپێدانی داخوایییە پێشەپییەکانی خۆیانەوه دەدوین و پێگای چارەسەر کردن و باشتەر بوونیان بۆ دەدۆزنەوه.

یەکییتی نووسەرانی کورد کە شانازیی بانگکران و بەشدار بوونی کردنەوهی کۆنگرەتانی دراوتی یەکیکە لەو بەرەمە پیرۆزانەیی بەهۆی پەنج و تەقەلای مامۆستایانەوه پێک هاتوه و پاداشتییکی بچووکە و بۆ ئەرکی پڕ لە پیت و ماندوو بوونی مامۆستایان نەک تەنیا ئەدیپ و نووسەر و شاعیر بەلکو تەواوی هونەر مەند و ئەندازیار و پەشپۆر و فەیلەسوف و گشت لقێک لە لقەکانی تری زانیاری لە جیهاندا، لە یەکەم دەرسەوه تا دەگاتە دوا پلەیی فیزیوون لەسایەیی مامۆستایانەوه.

چاکەیی مامۆستا لە سەر گەل و چینی جۆر بە جۆرەکانی لە ژمارە نایەت و وەکو پێشینان و وتوویانە پێویستە مامۆستا بگەیهنرێتە رادەیی پەرستن و کێنۆش بۆ بردن. بەلام لە هەمان کاتدا مامۆستا کانیشت دەبێ فەرمانە پیرۆزەکیان بە لەخۆبردوویی بەجی بنین و بەتایبەتی ئێوه مامۆستایانی کوردستان ئەرکیکی گران تان کەوتوو تە سەر شان.

نیشتمانیانە کەمان ماوهی دە سال لە ژێر ئاگر و ئاسن ژیاوه و لە هەموو بەروبوومی ژیان و پێگەیشتن بەشپراو بووه. قوتابخانەکان بەبۆمبا رووخاوه، کتیب و دەفتەری قوتابی سووتاو، ئەو ساوایانەیی لە سەرەتای شۆرشی کوردستان لە پۆلەکانی سەرەتاییدا بوون دەستیان لە خۆیندن هەلگرت و ئەوهی دەیانزانی لە بیریان چووه، ئەو چینه کۆرپانەیی لە ماوهی دە سالی رابردوودا پێ دەگەیشتن نەک قوتابخانەیان نەدەدی بەلکو ناوی کتیب و دەرس و خۆیندنیان بەرگوئی نەدەکوت.

دە سالی رەبەق تیپ تیپ منالی کۆرپەیی کورد گەیشتنە تەمەنی خۆیندن و بازی بەسەردا، قوتابخانەیی نەپینی و بەنەخۆیندەواری مایەوه... لە مەیدانی زانست دە سال پاش کەوتین و لە کۆری پێشکەوتنی گەلانا بەدەیان سال.

جا ئەرکی سەر شانی ئێوه مامۆستا بەرپێزەکانی کوردستان دووقات خۆماندوو کردن و رەنج کێشانه، چونکە هەر ئێوه دەتوانن تۆلەیی دە سالی لەدەسچوو بۆ پۆلەکانمان بکەینەوه.

دەرس بەساویان بۆلین، بەرەبەرەکانی نەخویندەواری بکەن، تۆوی کوردایەتی و کوردستان پەرەوری لە شار و لادیکانا بچین و خۆتان بگەیهننە رادە و ئەو ئەرکە قورسە پێتان سپێرداوە.

براکانم شۆرش دە سألە کورد هەر چەندە زۆرانبازی مان و نەمان بوو، هەموو توانایەک لە پێناوی (کوردستان یان نەمان) دا بەخت دەکرا، هەرچەندە بەدەرەمەتییەکەم و سامانیکی هێجگار لاوازه دەبووایە بەرەو پیری هەزاران جۆرە پێداویستی و کەموکوپی بچێ بۆ بەرپۆه بردنێکی کۆلەمەرگی، پێشمەرگە قارەمانەکانی و لە هۆی مویی بکاتەوه تا بتوانێ ئاشی بەسامی شەری خۆیناوی بەسەرا سەپاوی رزگاریی لە خول نەکەوێ... لەگەڵ ئەوەش لایەنی زانست و زانیاری نەخستبوو لاوه. بەشی زانست و لەش ساغی لە مەکتەبی تەنفیزی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆرش لەگەرمەیی شەڕ لە ناوچە رزگارکراوەکاندا گەلیک قوتابخانەیی کردەوه، منالە ساواکان تەنەکی خالییان کرد بەرەحە و دیواریان رەش کرد لە جیاتی سەبوورە و بەجوار پێنج منال لە کۆنە کتیبیکە خۆیندیان، ئاویان دەس پێ کرد بەلام نەوستان و درێژەیان پێ دا، سێ دەورە دوای بەدوای یەک لە ئەکادیمی پێگەیانندی مامۆستایانی کوردستان دەرچوون و بەسەر لادیکانا دابەش کران، سەرکەوتنی شۆرش و بلاوبوونەوی خۆیندەواری شان بەشانی یەکتەر بەرز بوونەوه پێشکەوتن. مامۆستاکانمان قەلەم بەدەست و تەنگ لە شاندا دەرسیان ئەوتەوه، بێگومان ئەگەر شەڕ درێژی بکێشایە، تیری ناوخۆ (اکتفای زاتی) مان لە بارەیی خۆیندەوه پێک هێنابوو، ئەشکەوتەکان جگە لە بنکەیی پێشمەرگە جێگای مابوو بێ بەقوتابخانەیی ساویانیش.

مامۆستا خۆشەویستەکان لەم کۆنگرەیانەکاندا بەرپەری ئازادییەوه لە گیرۆدەگرفتەکانی پێشەیی خۆتان دەکۆڵنەوه و نەخشەی پێشخستنی زانستی کوردستان دەکێشن... ئەمە یەکیەکە لە بەرەمەکانی یانزە ئازار و ئەویش ئەنجامی گومان لێ نەکراوی شۆرش دە سألەمان و بەنرخێ خۆینی ئەو شەهیدانە کراوه کە خۆیان کردە پرد بۆ بەرپەنەوی میللەتی کورد لە لاقاوی هەرپەشەیی دوژمن بەرەو یەکەم قوناخی رزگاری. جا هەر دەرگایەکی خۆشیمان لێ بکێتەوه، هەر شەنەبایەکی ئازادی و بووژاندەوه لە کوردستانا بشنیتەوه، هەر جۆرە جیاوازییەک لە نیوانی ژێر دەستی و سەرەخۆییدا هەست بکری، هەر کۆبوونەوه و کۆنگرەیهکی سەرەستانە بگیری، هۆی ئاشکرا و

پێکھێنەری بناغەییەکی ھیزی کۆلەندەری پێشمەرگە کوردستانە و بەخوینی ئالی
شەھیدانمان سەنراوە.

با ئەم دوو ناو، ناوی ھیزی پێشمەرگە و گیانی شەھیدان ھەمیشە لەبەر چاومان بن
و لە گۆچەکەمانا بزرنگینەو و ھەتا ھەتایە لە پەرەگەکی دڵمانا جێیان بکەینەو و
میشکی کۆرپەکانمانیان پێ ئاوەدەین... با سەری ریز و قەدر زانین لە ئاستیان
دانەوین و دڵنیابین کە ئەم چیاوانە بێ خاوەن نین و بیگانە تیايانا ناژی. تەجروبە
یەکەمجار ھەرچەندە گران و بەئێش بێ، دووپاتکردنەوی ئاسانتەر.

ئێتر ھیوادارم کۆنگرەکەتان سەرکەوتوو بێ و باشتترین ڕێگا بدۆزنەو بۆ خزمەت و
پیشخستنی زانست و زانیاری لە کوردستان» (٩٥).

لە ڕۆژی ٢٧ی ئەیلوول ١٩٧٠ دا ڕۆژنامەی (التآخی) وتاریکی لەمەڕ کێشە
خوێندەواری و دواکەوتنی کردنەوی قوتابخانە و بێ کار بوونی دەرچوانی خانە
مامۆستایان و بێ بەش بوونی ھەزارەھا مندالی کورد لە خوێندن و ھاندانی
کاربەدەستانی عێراق بۆ بەخۆکەوتن لە جێبەجێ کردنی رێککەوتنی ١١ی ئازاری
١٩٧٠ بەتایبەتی لە بواری پەرورەدەو کردنەوی قوتابخانە لە کوردستاندا، لەم بارەو
نامەیەکی کراوەی لقی نەینەوای یەکێتی مامۆستایانی کوردستانی بلۆک کردووەتەو،
بۆ دەوڵەتمەند کردنی ئەم بایە ئێمە کە پەییوەستە بەسیاسەتی دەوڵەتەکانی
کوردستانی پێو لکێندراو و بواری خوێندن و خوێندەواری لەو ماوەی گرینگە
میژووییە کە ھەرچەرخانێکی دیاری لە کاروانی خوێندنی زمانی کوردی و
خوێندەواری و قوتابخانە لە میژووی سیاسی و ڕۆشنبیری تۆمار کردووە، دەنوسینەو
کە دەلیت: لەم ڕۆژانەدا نامەیەکی سەرکراوەی لقی نەینەوای یەکێتی مامۆستایانی
کوردستانمان بلۆک کردووە، لە بارەو ئەووە کە ھیشتا (سەدو دە) قوتابخانەو ناوچە
کوردەکانی پارێزگاری نەینەو ھەر داخراون، چونکە ھەندیکیان ھیشتا مامۆستایان بۆ
دانەنراو و، ھەندیکیشان کە لاوھشیان نەماوە!

ئەگەر بێت و بڵێن ھەر کام لەم قوتابخانانە یەکی پەنجا قوتابیان تێدا بوو، ئەو
وادەگەینێ پتر لە (٥) ھەزار کوڕ و کچی کورد ئەمسال بێبەش دەبن لە خێر و بەرکەتی
خوێندەواری، ئەمەش تەنیا لەم ناوچەیدا، جا ئاخۆ باری ناوچەکانی تری کوردستان

چۆن بىت كە كەمترىيان لەم ناوچەيە تووش نەبوو لە وىزانى و بىكەسى و گوئ پىنەدان. ئەم بانگەوازەي يەكيتىي مامۇستايانى كوردستان لە نەينەوا مانايەكى ئىجگار قوولئ ھەيە. چونكە كۆمەلانى خەلكى ئەو ناوچە بىكەسە دەيانەوئ منداڵەكانيان بخوئىن، لەو باوەرپەدا بوون مادەم بەيانى يانزەي مارت بەئاشكرا باسى ئەم مەسەلەيەي كردوو، زۆرى پئ ناچئ قوتابخانەكانيان ئاوەدان دەكرىنەو و مامۇستايان بۆ دادەنرىن. كەچى وا شەش مانگ بەسەر ئەم بەيانەدا تىپەرى و ئەو شەش مانگە بەس بوو بۆ ئەو كە لە ھەر گوندىكا مالئك بكرىتەو و لە جياتى شىلمان بەدار و پەردوو سەرى بگيرئ و، لە جياتى رەحەلە تەختە جەسەرى تىاداخرىت بۆ ئەوئ منداڵەكان بىبەش نەبن لە خوئىدن و، ئەمەش پارەيەكى واى تئ نەدەچوو، ھەرچەند ھەرچەندىشى تئ چووايە قەيدى نەدەكرد و، پىويست بوو. لەگەل ئەو شەھىچ ديار نىيە و بايەك بەلاى گوئى كەسدا تئ نەپەريو.

ھەزاران دەرچووى مامۇستا بئ ئىش بەسەر جادەكاندا دەسوورپىنەو، پىويستيان بەئىشكە پئى بژىن. لادىيە كوردەكانىش بەو پەرى سۆزەو دەيانەوئ منداڵەكانيان بخەنەبەر خوئىدن، دە بۆچى ئەوانە ناكەن بە مامۇستا و خوئىدن بۆ ئەم منداڵە كوردانەش دابىن و مسۆگەر ناكەن؟ نەكردنەوئ ئەو قوتابخانەي بەھىچ جورئك لەگەل شۆرش و شۆرشگىرى پئك ناكەوئ و، لەگەل رىبازى ھىچ حكومەتىكى نىشتىمانپەروردا ناگونجىت. دلسۆزى بۆ گەلى كورد و بژاردنەوئ دواكەوتن ئەم چەند سەلەش ھەرگىز بەو نەبئى كە ئەو قوتابخانە بەداخراوى بمىنئتەو.

بىانوى داھاتنى سالى نوئ و، نەبوونى پارە و شتى وا ناچئ بەگوئى كەسدا، چونكە ھىچ حوكمىكى نىشتىمانپەرور و شۆرشگىر باوەرى بەم جورە بىانوانە نىيە. بەرھەم و دەسكەوتى ھەر دەولەتىكى پىشكەوتنخواز دەبئ بۆ ئەم جورە بابەتەنە تەرخان بكرئ و، دەبئ خوئىدن ئامانجى يەكەم و تەندروستى ئامانجى دووم بىت. كەواتە ئەركى يەكەمى سەرشانى كار بەدەستان كردنەوئ قوتابخانە وىران كراوھەكانى كوردستانە و، دواكەي يەكيتىي مامۇستايانى كوردستان لە نەينەوا دەبئ بۆ ھەموو ناوچەكانى كوردستان تەماشە بكرئ.

جىبەجئ نەكردنى ئەم داوايە دەبئ بەھۆى بئ باوەرى و، ئىمەش نامانەوئ بئ باوەرى بلاو ببىتەو، ھىچ كون و كەلەبەرىك بەكوئتە ھاوكارى و ئاشتى و

دۆستایه‌تی نیوان ئیمه و میرییه‌وه و کردنه‌وهی قوتابخانه‌کانی کوردستان به‌کۆلی شیره‌وه نییه^(۹۶).

نووسه‌رانی کورد پێشه‌نگایه‌تییه‌کی دیاریان له‌م بارودۆخه نوێیه ده‌کرد، باری پۆشنبیری و بلاوکردنه‌وهی خۆیندن به‌گه‌رمی که‌وتنه‌کار بۆ بوورانه‌وهی که‌سیتی کورد، ئامانجی کاره‌کانی پۆشنبیران و نووسه‌ران بوو.

برپاره‌کانی کۆنگره‌ی یه‌که‌می یه‌کیتی نووسه‌رانی کورد

له‌ خاڵی (۱۴) ی برپاره‌کانیاندا هاتوه.

«داوی دامه‌زراندنی مه‌لبه‌ندیکی له‌ چاپدان و بلاوکردنه‌وهی کتییی کوردی له‌ لایه‌ن میرییه‌وه به‌و مه‌رجه‌ که‌ خزمه‌تی بیرى پێشکه‌وتووی کوردی و جیهانی بکات و داوی ماوه‌ په‌یدا کردن بۆ نووسه‌ران و ئه‌دیبا‌نی کورد که‌ به‌ره‌میان له‌ چاپ به‌دن و بلاوی بکه‌نه‌وه».

خاڵی (۱۵) ده‌لێت: «داوی دانانی قانونی خۆته‌رخان کردن بۆ پۆشنبیرانی کورد بۆ ئه‌وه‌ی لێهاتووه‌کانیان ده‌سیان ببی بۆ خه‌ریکبوونی ژيانده‌وه و بووراندوهی ئه‌ده‌بی کوردی».

له‌ خاڵی (۱۶، ۱۷) شدا داوا ده‌که‌ن «داوی ده‌سویرد کردن بۆ خستنه‌کارى به‌رپۆه‌به‌رایه‌تی پۆشنبیری کورد و فه‌راهمه‌کردنی هه‌موو ده‌سه‌لاتیک بۆ ئه‌وه‌ی بتوانیت خزمه‌تی بیرى پێشکه‌وتووی کوردی بکا.

داوی جیه‌جی کردنى پڕۆژه‌ی بلاوکردنه‌وهی خۆیندن به‌کوردی له‌ هه‌موو لایه‌کی کوردستاندا و، لابرده‌ی ته‌گه‌ره له‌ رێیدا، نه‌خوازه‌ لا له‌و ناوچانه‌ی که‌ کۆنه‌په‌رستان به‌ده‌س و ده‌م خه‌ریکن کۆسپی ده‌خه‌نه‌ به‌ر».

له‌ داوای خاڵیدا که‌ (۱۸) هیه ده‌لێن: «داوی کردنه‌وهی کۆلیژیکى ئه‌ده‌بی له‌ زانکۆی سلێمانی له‌یه‌کى له‌ موخافه‌زه‌کان کوردستاندا»^(۹۷).

له‌ داوی ساڵی ۱۹۷۰ پڕۆسه‌ی خۆیندنی کوردی و به‌ره‌سمی کردنى خۆیندنی به‌زمانی کوردی هه‌نگاوی مه‌زنی بۆ پێشه‌وه‌ نا، له‌ماوه‌ی نیوان ۱۹۷۰-۱۹۷۴ که‌ گفتوگۆ هه‌بوو،

(۹۶) گۆڤاری براهی‌تی ژماره (۷) ساڵی (۱) خولی دووم ناوه‌راستی تشرینی یه‌که‌می ۱۹۷۰ ل ۵.

(۹۷) گۆڤاری براهی‌تی ژماره (۲) ساڵی (۱) خولی دووم ته‌مموزی ۱۹۷۰ ل ۵۰.

زانکۆی سلیمانی گەشەیی کرد بەشیوەی کوردستانی و ئامۆژگای مامۆستایانی مەلەبەندی لە هەولێر کرایهوه، زمانی کوردی بوووە زمانی فێرکردنی رەسمی لە قوتابخانەکانی کوردستان و زمانی کوردی سەرباری ئەوەش لە هەموو پارێزگاکانی عێراق بوووە دەرسی خوێندن (٩٨).

دوای پێککەوتنی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ی میژووێ بۆ یەکەم جار لە میژوودا کورد توانیی وەک لایەنێکی سەرەکی لە پێگەی گفتوگۆ لە گەڵ دەوڵەت و لە چوارچێوەی دەستوور و یاسادا بێتە خاوەنی خودمۆختاری دامو دەزگای بەرپۆهەبردنی هەبێ. بۆ یەکەم جارێش خوێندنی کوردی گەیشته ئەم ئاستە بەرز و بەرفراوانە و وەک یەکێک لە دەسکەوتەکانی ئەم قۆناغە دەست کرا بە گۆڕانکاری و دانانی بەرنامەی تازە و کردنەوێ قوتابخانە و دامەزراندنەوێ قوتابخانەکان و هاتنە کاری یەکێتی نووسەرانی کورد و دامەزراندنی کۆپی زانیاری کورد و دەزگای پۆشنبیری بڵاوکردنەوێ کوردی و کۆمەڵەی پۆشنبیری کورد و بەرپۆهەبرایەتی پۆشنبیری گشتی کوردی و دەرچوونی بریاری بەیاننامەی ئازار و ... هتد. هەروەها دەرچوونی ژمارەیهک پۆژنامه و گۆڤاری کوردی وەک (التآخی) و برایەتی، پۆژی کوردستان، گۆڤاری برایەتی، هاوکاری، بەیان، پۆشنبیری نوێ، کادر، پەرەورده و زانست و هتد.

لە سەرەتای حەفتاکاندا دەست کرا بە جێبەجێ بوونی مەسەلەی پەرەورده و فێرکردن لە نەینەوا. قوتابخانە سەرەتاییەکانی شێخان و ئاکری دەستیان بە خوێندنی کوردی کرد و قوتابخانە کوردییەکانی شەنگاریش نوێ کرانەو. لە کەرکوک نزیکەی ١٨٥ قوتابخانەی سەرەتایی و (١٨) فێرگەی ناوەندی و ئامادەیی کوڕان و کچان جوێ کرانەو و هەرچی خانەقین و جەلەولا و سەعیدیهشن پتر لە (٥٠) قوتابخانەی سەرەتایی و نزیکەی (١٠) فێرگەی ناوەندیی کوڕان و کچان گەیشتونەتە دوا قۆناغەکانی دەست بە کاربوونەو.

لە بارە ی کتێبهوه وهزیری ئەو کاتی کاروباری ژووورو دەلی: لە بارە ی کتێب و چاپەمەنیی کوردیشەو، جاری لەبەرەو، کتێبه عەرەبییهکانی پۆلی یەکەمی ناوەندی هەموو کوڕان، بە کوردی و زۆر بەیان لە چاپ دراون. هەروەها چوار پێنج کتێبی سەرەتایی تازە دانراوی ئەم سال بە کوردی و لە گەڵ چەند کتێبی تردا لە چاپ دراون.

(٩٨) پۆژنامه ی خەبات، التربية والتعليم في کوردستان ١٩٩١-١٩٩٨ بحث قام به شمال رمضان (١)

حهوت ككتيبي زمان و ئەدەبى كوردى بۇ پۇلى ناوەندى و ئامادەبىيەكان دانراون و زۆربەيان لە چاپ دران. ئىم ككتيبانە شەشيان بۇ ناوچەى كوردەوارى و يەككىيان بۇ پۇلى شەشى ناوچە عەرەبىيەكان دانراو.

جگە لەمەش ئەلف و بىيەكى بژار كراوى ئاشنا بەهەردو شىۋە كوردىيەكە لە چاپ دراو. مېژووى گەلى كورد لە پۇلى چوارەمى سەرەتايىيەو تا شەشى ئامادەيى لە سەرەتسەرى ھەموو عىراقدا دەخويندرى. لە كەركوك و دھۆك و ئامىدى و زاخو و نەينەوا و شەنگار و شىخان و خانەقەين و سەر و دەورەى فېركردنى زمانى كوردىيان تيا كراوئەتو(۹۹).

(۹۹) گۆڭارى پەرورەدە و زانست، ژمارە (۱) سالى (۱) ل ۵ مېژووى دەرچوونى بەسەرەو نىيە. بەيتى ئەو لىكۆلىنەو زانستى و مېژوويىيە د. عبدالفتاح على بۇتانى لەمەر خويندن لە مووسل و كردنەوئەى يەكەمىن قوتابخانەى كوردى لە شارى مووسل كردوويەتى. بەرئۆبەرەيتى خويندنى كوردى گشتى بەھارىكارى و ھەماھەنگى لەگەل بەرئۆبەرەيتى پەرورەدى پارىزگاي نەينەوا، بۇ جىبەجى كوردنى پرۆژەى خويندنى كوردى لەناو شارەكە و لە گەرەكەكانى كوردى تىدا دەژىن. بۇ ديارىكردنى ئەو ناوچانەى لەم پارىزگايە خويندنى كوردى دەيانگرىتەو لە نىسانى ۱۹۷۰ لىژنەيەك بەسەرۆكايەتى حوسەين عەزىز رەشوانى (سەرپەرشتكارى تايپەتمەند) و ئەندامىەيتى د. رەزا دامرجى (بەرئۆبەرەى گشتى لە ديوانى و مزارەيتى كاروبارى ياكور- نوينەرى توركمان) و د. كاوس قەفتان و شەمال عارف (نوینەرى بەرئۆبەرەيتى گشتىيى خويندنى كوردى) و حەقى ئىسماعىل ئەلفەحام چووە پال لىژنەيەكە كە جىگرى بەرئۆبەرەى پەرورەدى پارىزگاي نەينەوا بوو. لىژنەكە سەردانىكى فراوانى بۇ شەنگار و ئاكرى و تەلەغفەر و شىخان و عەينزەلە و زمار و بەعشىقە و تەلكيف و ئەلقوش كرد. لە ئاكرى و ھەموو قوتابخانەكانى شەنگار و شىخان و بەعشىقە و عەينزەلە و ئاكرى و زمار خويندن بەزمانى كوردى گرنيو. لە تەلەغفەرىش پۇلىك بۇ خويندنى كوردى لە قوتابخانەى ئەلسەعدىيە سەرەتايىي كوران كرايەو، دواتر بوو دوو پۇل و مامۇستا محەمەدەمىن محەمەد ئەرکى ئىدارەى ھەردو پۇلى لە ئەستۆ گرتبوو. لە قوتابخانەكانى شەنگار و عەينزەلەش لە ھەموو قوتابخانەكانى خويندن پۇل بۇ قوتايىيە عەرەبەكان كرايەو. سەرەتا بېريار درا دوو قوتابخانەى (۲) پۇلى لەناو مووسل بۇ كوران و كچان بكرئىنەو. بۇ جىبەجى بوونى بېريار و كە لەمەر پرۆژەى خويندنى كوردى لەم شارەدا، مامۇستا مستەفا مەحمود عەقراوى (كە دەرچووى بەشى زمانى كوردى) بوو، كرايە جىگرى بەرئۆبەرەى پەرورەدى پارىزگاي مووسل بۇ كاروبارى خويندنى كوردى، ئىسماعىل عەبدولعەزىز ئەلدەودى كە (دەرچووى بەشى كوردى) كرايە بەرپەرسى پرۆگرام و ككتيبي كوردى و عەبدولجەبار حامد (مامۇستا) لە بەرئۆبەرەيتى چالاكىي قوتابخانەكان و =

پۆیسته ئاماژه به کۆشش و کاره دروسته کانی (به پۆیه به رایه تیی گشتیی خویندنی کوردی) له به غدا بکهین که له سه ره تای جیه جی کردنی ریککه و تنامه ی (۱۱) ی نازاری ۱۹۷۰ که و ته خو و چالاکییه کی به فراوان ، جی ئومیدی بو په ره پیدانی خویندنی کوردی و زمان و میژووی کوری هینانه ئاراوه. ئه مهش هه ر بو میژوو به شیکه له ببیلوگرافیی هه ندیک له کاره کانی ئه م به پۆیه به رایه تیی و چۆنیه تیی بایه خدان به زمان و خویندنی کوردی، که تا ئه و کاته به م جو ره فراوان و ره سمیه کاره کان به جووله و به ره م نه که و تبه وون.

یه که م: چاپ کردنی کتیی قوتابخانه کان

۱- ۲۹۵،۰۰۰ دانه کتیی قوتابخانه سه ره تاییه کان.

۲- بو یه که م جار ۴۳،۰۰۰ دانه کتیب بو پۆلی یه که می ناوه ندیه کان.

۳- بو یه که م جار ۲۶،۰۰۰ دانه کتیی (زمان و ئه ده بی کوردی) بو قوناغی خویندنی ناوه ندی و ئاماده یی له پۆلی یه که مه وه تا شه شه م.

۴- بو یه که م جار له میژووی عیرا قدا زمانی کوردی له پۆلی شه شه می ئاماده ییدا خویندرا، بو ئه م مه به سه ۱۹،۰۰۰ دانه کتیب به ناوی (خویندنه وه ی کوردی) یه وه چاپ کرا. که ئه و سا له ۳۸۳،۵۰۰ دانه کتیب چاپ کرا.

= فوئاد عه بدولوه اب (مامۆستا) له به شی هۆیه ی چالاکی وهرزی و دوو مامۆستاش که ماله دین عیزه دین بریفکانی و هه سین عه لی بنگلی کرانه سه ره پرشتکاری په ره ده یی. هه ره ها سه ره پرشتکاری پیشووش (مه مه د سالح که ریم خان عه قراوی) یان بو کار له گه ل دانرا. ئه مانه ده سه ته یه کی بجووی کاروباری خویندنی کوردییان له م شاره پیک ده هینا.

به وانه د. عبدالفتاح علی بوتانی، مدرسه ۱۱ اذار، ل ۴۶-۴۷.

به پیتی هه ولیکی پۆژنامه ی ژین ژماره (۶) ی ۱۴/۱/۱۹۷۱ لاپه ره (۳) له ۱۱ ی نازاره وه تا کو ۱۴/۱/۱۹۷۱ ئه م قوتابخانه له پارێزگای سلیمانی دروست کراون: قوتابخانه یه کی سه ره تای ۶ پۆلی له سه رچنار قوتابخانه یه کی سه ره تای له ئابلاغ، ۵ قوتابخانه ی سه ره تای له ناو سلیمانی، یه ک قوتابخانه له به کره جو و یه کیک له سه رچنار. قوتابخانه یه کی ئاماده یی له سلیمانی و ۳ قوتابخانه ی ناوه ندی له سلیمانی و قوتابخانه یه کی تری ۱۲ پۆلی له سلیمانی، ئینجا له م گوندانه ش یه ک و قوتابخانه یان تیا دا دروست کراوه: ژاله، ناشتی، بارام، بارئ گه وره، سه رکان، باوه کوچه ک، که لکه سماق، دوکان. له گه ل قوتابخانه یه کی ناوه ندی له قه لادزی و کرانه وه ی قوتابخانه ی گوندی گه زمک. به وانه ژین ژ (۶) له ۱۴/۱/۱۹۷۱.

دووهم: یارمه‌تی نووسهر و دانهره‌کان

۱۵۰۰ دینار تهرخان کرا و لیژنه‌یه‌ک له دکتور عیزه‌دین مسته‌فا و ماموستایان مه‌لا شکور و جه‌میل به‌هادین و عه‌بدولره‌زاق بیمار و نورى عه‌لى ئەمین پێک هێنرا. یارمه‌تی (۱۶) نووسهر و دانهریان به‌پاره‌دا که کتیبه‌کانیان بریتی بوون له:

- ۱- چیرۆک و شانویی ۴ کتیب.
- ۲- فۆلکلور ۳ کتیب.
- ۳- زانیاری و میژوو ۳ کتیب.
- ۴- لیکۆلینه‌وه‌ی وێژه ۲ کتیب.
- ۵- ناین ۱ کتیب.

سێهه‌م: ده‌وره‌ی راهینان

بۆ راهینانی ئەو ماموستایانه‌که تا ئیستا به‌زمانی کوردی دهرسیان به‌قوتابیان نه‌داوه و پاش ئەوه‌ی که خویندن له هه‌موو شاره‌کانی کوردستاندا کرا به‌کوردی، گورج به‌رپۆه‌به‌رایه‌تی خویندنی گشتیی کوردی به‌هاریکاری و ه‌زاره‌تی په‌روه‌رده و فێرکردن که‌وته‌خۆ بۆ کردنه‌وه‌ی چهند خولیکی فێرکردن و راهینانی دهرس گوتنه‌وه به‌زمانی کوردی به‌م جۆره و له‌م شوینانه‌ ده‌وره‌ کرایه‌وه:

- ۱- له ده‌وک ۱۲۲ ماموستای کور و کچ هی سه‌ره‌تای و ئاماده‌یی تیا به‌شدار بوون.
 - ۲- له که‌رکوک ۸۰ ماموستای کور و کچ هی سه‌ره‌تایی و ئاماده‌یی تیا به‌شدار بوون.
 - ۳- له خا‌نه‌قین ۸۰ ماموستای کور و کچ هی سه‌ره‌تایی و ئاماده‌یی تیا به‌شدار بوون.
- هه‌روه‌ها سێ خولی تر له قه‌زاکانی ئاکری و شه‌نگار و شێخان کرانه‌وه و به‌نیازی نه‌وه‌ش کاریان کردووه که خولی له‌م جۆره له هه‌موو شاره‌کانی کوردستان بکه‌نه‌وه.

چواره‌م: به‌رنامه‌ی خویندنی میژوو و ئەده‌بی کوردی.

بریاردارا میژووی نه‌ته‌وه‌ی کوردیش له هه‌موو قوتابخانه‌کانی عیرا‌قدا بخویندری، به‌رپۆه‌به‌رایه‌تی به‌راوێژ کردن له‌گه‌ڵ به‌رپۆه‌به‌رایه‌تی په‌روه‌رده‌ی هه‌ولێر و سلێمانی و به‌رنامه‌ی دهرسه‌کانی میژووی کوردی نووسی و به‌شیوه‌ی نامیلکه چاپ کراوه به‌سه‌ر هه‌موو پۆلی قوتابخانه‌کاندا دا‌به‌ش کرا.

بۆ زمان و ئەدەبی کوردی بەهەمان شێوە، بەرنامەی دەرسی دانراو (٦) لیژنە لە مامۆستا و نووسەر و ویژە پەرەوان دروست کرا، بۆ دانانی کتییە زمان و ئەدەبی کوردی بۆ هەر شەش پۆلی ناوەندی و ئامادەیی.

پێنجەم: جێگیرکردن و جێبەجێ کردنی خوێندن بەزمانی کوردی:

ئەم لیژنە بۆ هێنانەدیی بەرنامەی کارەکان چوونە شارەکانی کوردستان و دەست بەکار بوون:

١- لیژنەیەک لە مامۆستا حوسێن پەشوانی و عوسمان عەلی قادر پێک هات و چوونە پارێزگاكانی دیالە و کەرکوک و نەینەوا بۆ دیاریکردنی قوتابخانە کوردییەکان و ناوگۆڕینیان و دانانی بەرپۆڵەبەرە کوردەکان تێیاندا و زانیانی پێویستییان.

٢- لیژنەیەک تر لە مامۆستایان شکور مستەفا و جەمیل بەهادین بۆ دیاریکردن و چەسپاندنی قوتابخانە سەرەتایی و ناوەندی و ئامادەییەکانی کەرکوک و خانەقین و مەندەلی و بۆ سەرژمێری مامۆستا و قوتابیە کوردەکان و ژمارە کتییە پێویستییان و پشکنینەوی (دەرەوی راھێنان)ەکان.

٣- دواى لیژنەیەکى بالا لە بەرپۆڵەبەراییەتیی خوێندنی کوردی و وەزارەتی پەرەردە و فێرکردن لەم مامۆستایانە پێکھاتن (عەبدوللا شالی بەرپۆڵەبەری گشتی، شکور مستەفا، فائق ئەلعبیدی پشکنەری ئیداری لە وەزارەتی پەرەردە، بەدر فارس ئەلسەعد پشکنەری ئیداری لە وەزارەتی پەرەردە). ئەم لیژنەیە لە کوردستان گەرا بۆ چەسپاندنی قوتابخانە کوردییەکان لەو ناوچانەی خوێندنی کوردی دەیانگریتەو و لیکۆلینەو لە گێروگرەفەکانی ئاگادار بوون لە پێویستیەکانی و دەرس کردنی خوێندنی کوردی لە چاو ھەموو عیراقد (١٠٠).

ئەم ھەنگاوانە بەرپۆڵەبەراییەتیی خوێندنی گشتیی کوردی لە ساڵی ٧٠-١٩٧١ ناویەتی بۆ کردنەوی قوتابخانەکان و دەرس گوتنەوی بەزمانی کوردی و خوێندنی زمان و ئەدەبی کوردی و میژووی کورد لە قوتابخانەکان و سەرتاسەری عیراقد، خەونیکی گەورە کوردینی بوو، سەرەتایەکی زیرین لە بواری پۆشنیبری و ھوشیاری و گەشاندنەوی فکری و کەسیتی پۆلە کورد دەستی پێ کرد. لەم ساڵەدا ئەم کارانەشی کردوو.

(١٠٠) گۆفاری پەرەردە و زانست ژ (١)، ساڵی (١) ل ١٠٠ لەمەر لیژنەکە نەینەوا و کارەکانی بپوانە پەرەوێزی ژمارە-٩٦.

۱- دامه‌زاندنی کتێبخانه‌یه‌ك كه ژماره‌یه‌ك كتێبی باش و سه‌رچاوه‌ی میژوو و ئه‌ده‌ب و زانیاری کوردی تێدا بووه.

۲- داوای دامه‌زاندنی چاپخانه‌یه‌کی کوردیی کرد، بۆ ئه‌وه‌ی به‌سه‌رگیروگرفتی چاپکردنی کتێبی کوردیدا زāl بێ.

۳- کارکردن بۆ وه‌رگێژان و دۆزینه‌وه‌ی زاراوه‌ی زانستی و وێژه‌یی و جێگیرکردنیان له کتێبه‌ کوردیه‌کاندا. جگه له دروستکردنی نه‌خشه و نیگاری پوونکردنه‌وه‌ی بۆ قوتابییان.

۴- بۆ نه‌هێشتنی نه‌خوێنده‌واری له کوردستاندا تێ کۆشاهه.

۵- بۆ یه‌که‌م جار زمانی کوردی که‌وته ناو تاقیکردنه‌وه‌ی گشتی، که له ساڵی ۱۹۷۲-۹۷۱ خوێندنه‌وه ده‌ست پێ ده‌کات.

۶- هه‌ر له‌و میانه‌شدا، گوڤاری په‌روه‌رده و زانستیان له ساڵی ۱۹۷۱ دا چاپ و بلاوکرده‌وه.

له‌و ماوه‌یه‌دا ئه‌گه‌ر کاروباره‌کان وه‌کو خۆیان به‌رپۆه نه‌چووین و کۆسپ و کێشه‌ش له‌ رێگه‌دا ما‌بین، وه‌لی زه‌مینه‌ میژوو‌یییه‌که و دڵسۆزی کارگه‌ران بۆ چه‌سپاندنیان ده‌سکه‌وته‌کانی ئه‌م قۆناغه و په‌روشییان بۆ په‌ره‌پێدانی خوێندنی کوردی وای کردبوو، که په‌له‌ له‌ کاره‌کانی بکه‌ن و له‌لایه‌ن ده‌سه‌لاتدارانی کورد و شو‌پشه‌وه به‌وردی چاو‌دێری هاتنه‌دی به‌نامه‌کان ده‌کراو به‌تایبه‌تیش له‌ بواری په‌روه‌رده... ئه‌مه‌ش وای کرد ئه‌مه له‌ ئاینده‌شدا بیه‌ت شتێکی جێگیر و به‌شێکی سه‌ره‌کی له‌ خواستی جه‌ماوه‌ری کوردستان و به‌ هۆشیاری زۆره‌وه خه‌لک بۆ به‌رده‌وامبوونیان له‌سه‌ر فێربوون و خوێندن وای کرد، ده‌سه‌لاتدارانی به‌غدا نه‌توان خوێندن به‌زمانی کوردی به‌ته‌واوی بنه‌پ بکه‌ن و نه‌یهێژن. هه‌ر چه‌نده هه‌ولی زۆریان دا قه‌ده‌غه‌کردن و نه‌هێشتنی خوێندن به‌زمانی کوردی به‌تایبه‌تی له‌ نیوان (۱۹۸۰-۱۹۹۰)، به‌لام پووبه‌پرووی نا‌په‌زایی و خۆپیشاندان و رابوونی قوتابییانی نیشتمانی‌په‌ره‌ر هاتن، چونکه ئه‌م مه‌سه‌له‌یه (زمانی کوردی) بووه به‌شێك له‌ تیکۆشانی نیشتمانی و رزگاری و هوشیاری کۆمه‌لایه‌تی و پو‌شنبیری کورد.

چونکه باسی ئێمه مه‌سه‌له‌ی خوێنده‌واری و په‌ره‌سه‌ندنی خوێندن و فێرکردنه‌ له کوردستاندا ده‌بی دیسان ئاماژه به‌کاره‌کانی ئه‌م به‌رپۆه‌به‌رایه‌تییه بکه‌ین که له‌م

ماوەیەدا بۆگەشەکردنی خوێندنی کوردی لە کوردستانی باشوور داویتی:

لە پۆژانی ٤-٥ تاکو ١١/٥/١٩٧١ سییەمین کۆپی پیلاندانانی خوێندنی گشتی ئەنجام درا، عەبدوللّا شالّی بەرپۆەبەری گشتیی خوێندنی بالا و نوێنەری وەزارەتی کاروباری ژووورو لەم کۆرەدا دەربارەى خوێندنی کوردی یاداشتێکی پێشکەش بە سەرۆکی کۆرەکە کرد. بۆ کردنەوهی کۆلیجی پەرورەدە لە زانکۆی سلیمانی تا مامۆستایانی کورد پێ بگەیهنن.

لە سالّی ١٩٧١ دا ئەم بەرپۆەبەرایەتییه کەوتە خۆ بۆ دانانی کۆمەلە کتێبێک لە بارەى ریزمان و ئەدەبی کوردییەوه و وەرگێڕانی کتێبەکانی پلەى خوێندنی ناوەندى بۆ سەر زمانى کوردی جگە لە و کتێبانەى وەرگێڕدراوە سەر زمانى کوردی و (٧) کتێبیش دانرا. سالّی ١٩٧١ یش (٢٠) کتێب وەرگێڕاونەتە سەر زمانى کوردی.

کتێبە دانراوەکانیش ئەمانەن:

- ١- زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلى یەكەمى ناوەندى.
- ٢- زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلى دووهمى ناوەندى.
- ٣- زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلى سییەمى ناوەندى.
- ٤- زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلى چوارەمى سانهوى و پێشەى.
- ٥- زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلى پێنجەمى سانهوى.
- ٦- زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلى شەشەمى سانهوى.
- ٧- خوێندنەوهى کوردی بۆ قوتابییانى پۆلى شەشەمى سانهوى (ئەوانەى کورد نین).

وەرگێڕدراو بۆ:

پۆلى یەكەمى ناوەندى (سالّی ١٩٧١ - ١٩٧٢)

١- میژووی چاخە کۆنەکان.

٢- جوگرافیای گشتی.

٣- ماتماتیک.

٤- پەرورەدەى ئایینی.

٥- پەرورەدەى نیشتمانی و کۆمەلایەتى.

- ۶- سەرەتای زانیاری گشتی.
- قوتابخانه سەرەتایییهکان سالی (۱۹۷۱ - ۱۹۷۲)
- ۷- میژووی عەرب و ئیسلام بۆ پۆلی پینجەم.
- ۸- میژووی عیراق بۆ پۆلی شەشەم.
- ۹- پەرورەدی کۆمەلایەتی بۆ پۆلی چوارەم.
- ۱۰- جوگرافیای عەرەبستان بۆ پۆلی شەشەم.
- ۱۱- خۆیندنەوی کوردی بۆ پۆلی چوارەم.
- پۆلی دووهمی ناوەندی سالی (۱۹۷۲-۱۹۷۳)
- ۱۲- پەرورەدی ئایینی.
- ۱۳- سەرەتای ئەندازە.
- ۱۴- جەبری ناوەندی
- ۱۵- جوگرافیای عەرەبستان.
- ۱۶- میژووی عەرب و ئیسلام.
- ۱۷- کیمیا.
- ۱۸- پەرورەدی کۆمەلایەتی.
- ۱۹- بایۆلۆژی و تەندروستی.
- قوتابخانه سەرەتایییهکانی سالی (۱۹۷۲-۱۹۷۳)
- ۲۰- زانیاری و پەرورەدی تەندروستی بۆ پۆلی چوارەم.
- ۲۱- زانیاری و پەرورەدی تەندروستی بۆ پۆلی پینجەم.
- ۲۲- زانیاری تەندروستی بۆ پۆلی شەشەم
- ۲۳- پەرورەدی نیشتمانی بۆ پۆلی پینجەم.
- ۲۴- پەرورەدی نیشتمانی بۆ پۆلی شەشەم.
- ۲۵- جوگرافیا بۆ پۆلی پینجەم.
- ۲۶- خۆیندنەوی کوردی بۆ پۆلی پینجەم.

۲۷- خويندنه وهی کوردی بۆ پۆلی شه شه.

۲۸- ماتماتيکي نوێ بۆ پۆلی يه کهم.

پۆلی يه کهمی ناوهندی سالی (۱۹۷۲-۱۹۷۳)

۲۹- سه ره تاي زانباري گشتي.

۳۰- جوگرافياي گشتي.

۳۱- په روه رده ی نيشتمانی و کۆمه لایه تی (۱۰۱).

ده بێت له کرده وه دیاره کانی ئەم قوناغه ئەوه له بیر نه کهین که نووسەر و پۆشنبیر و زانایانی کورد که وتنه خو و کاریکی زۆریان له بواری پۆشنبیری و کهلتووری و زمانه وانی بۆ پێشه وه بردنی خويندن و په ره پێدانی خويندنه واری بینیوه، نه وه یه کی تازه له پۆشنبیران له م ماوه یه دا به گیان و بیر کردنه وه ی تازه ها تنه مه یدان و گه شه کردنیکی به رچاو له بواری پۆژنامه گه ری و شیعەر و ئەده بیاتی کوردی سه ری هه لدا، قه لەم و بیر کردنه وه بۆ زانست و پێشکه وتن ته رخان کرا. ژماره یه کی دیار هاریکاری سه رکه وتنی پرۆسه ی خويندن و خويندنه وارییان له سالی ۱۹۷۱ له بواری په روه رده و فیژکردن له دانان و وه رگێرانی کتیب پێشکه ش به به رپۆه به رایه تی گشتی خويندنی کوردی کردوه. ئەم نووسەر و ئەدیب و زمانه وان و پۆشنبیر و پسپۆرانه ش ئەمانه ن، که نابیت شوێنیان له پته وکردنی سه ره تاکانی ئەم قوتا بخانه ی خويندن و فیژکردنی کوردی کوێر بکریته وه.

به غدا:

دکتور کهمال مه زه هەر، عه لئه دین سه جادی، عه بدوره حمانی هه ژار، شیخ محهمه دی خال، دکتور ئیحسان فوئاد، د. عیزه دین مسته فا، د. مارف خه زنه دار، د. نه سرین فه خری، عه بدولقادر قه زاز، سه عید ناکام، محهمه دی مه لا که ریم، شکور مسته فا، جه مال بابان، نوری عه لی ئەمین، سادق به ها ئه دین، عه بدولره زاق بیمار، محهمه د ئەمین عوسمان، فه ره یدون عه لی ئەمین، کهمال مه حمود فه ره ج، ئەحمه د غه فور، د. ئەحمه د عوسمان، کامل به سیر، عومه ر که ریم، حافز مسته فا قازی، ره فیق چالاک، مسته فا نه ریمان، دکتور عه بدوره حمان نورجان، موحه مه د په سوول هاوار، حسین عه قراوی، عه زیز ئیسماعیل شوان، خه لیل عه بدوللا، هادی ئیسماعیل، فازل شه وکه ت.

(۱۰۱) گو قاری په روه رده و زانست ژ (۲) سالی (۱) ل ۸۵.

سليمانی:

شاكر فه تاج، عهبدوللا ميديا، مستهفا صالح كهريم، نهحمده ههردى، كهمال جهلال
غەريب، حهمه صالح سهعيد، كامهران موكرى، على شهونم، نهبويهكر ههورى، محهمده
مستهفا كوردى، عومهر عهبدورهحيم، موهرهم محهمده نهمين، موهمده ههوين، دارا
عومهر، فايق عارف، فهريدون محهمده فهريج.

ههولير:

حسین پەشوانی، کهمال غەمبار، محەممەد کەریم ھەورامی، کەریم شارەزا، محەجید ئاسفەگەر، ئەمین محەممەد، عەلی عەبدوللا ھەژار، محەممەد مەلاقادەر، مەسعوود عەبدولقادر، عەبدوللا ئیسماعیل، محەممەد ئیسماعیل.

کھر کووک:

عبدالجبار جهباری، تاهیر صادق، لهتيف بهرزنجي، فاتح محمەد ئەمین، سوبحی داودی، مستەفا وهیسی، ئیبراهیم سهید، خەزەل رەشید،

ههروه‌ها ئه‌م مامۆستایانه‌ش به‌شدار بوون:

کہریم دہولت، دکتور ئەمین عەلی سەعید، دکتور عەزیز ئەحمەد، گیوی موکریان.

دەردەكەوئیت (۷۲) كەس لە شارەزا و نووسەران ھاریکاری پێشخستنی خوئێدنی زمانی كوردی بوون و بەپێی توانا بەشدارییان لەم ئەرکە مێژووییەدا كردووە، بەلام جێی سەرسۆرمانە كە لە (نەینەوا و دەھۆك) هیچ كەسێك ناوی بەپێی شارەكان نەهاتووە وەكو ئەوێ لە بەغدا و كەرکوك و ھەولێر و سلێمانی دیار دەكەوێ. (۳۳) كەس لە بەغدا و (۱۶) لە سلێمانی و (۱۱) لە ھەولێر و (۸) كەسیش لە كەرکوك و (۴) كەسیش بەگشتی ھاریکاری كردوون.

هه‌روه‌ها ده‌بێت ئاماژە بە ژمارە یەک ناوی تریش بکەین کە لە کۆنەوه تا ئێمە پڕۆ پۆلیان
هەبووه لە نووسینی کتێبی قوتابخانەکان، یا وەرگیران لە پڕۆگرامی خوێندن وەک:

توفیق وهبی، سعید سدی، عبدالواحد نووری، رشید نجیب، فایق بیکهس، د. عبداللہ نقشبندی، عزیز محمہ قادر، رمزی قہزان، عبداللہ گوران، ئیبراہیم ئەمین بالدار، علائەدین سەجادی، د. عزیز ئەحمەد ئەمین، د. جوامیر مەجید سەلیم، د. دارا رشید جەودەت، د. حکمەت توفیق، د. نەجدەت بەرەیم محمەد، د. علی توفیق قادر،

د. کهمال خوښناو، مهسعوود محهمه، علي ئيحيان سابىر حەكىم، موسا عەبدولسەمەد، محهمه علي مەحمود، مەلا عەبدولكەرىم، عوسمان علي قادر، ئەبوو زەيد سەدى، جەليل بەهائەدين، عەزىز رحىم، جەمال مەحمود فەرەج، محهمه عارف رەئوف، عومەر كەرىم مامە، شەمال عارف، محەيدىن بەرزنجى، عوسمان علي شىخ، سەعيد فەهيم، بورهان نەقشبەندى، محهمه علي عەبدوللا شەونم، مەجيد ئەحمەد حەداد، حەيدەر هەمزە، ئەنوەر سەلىمان، خەدر حوسەين، نەجيب عەبدورەحمان، فەيسەل مەستەفا ئەلحاج، عومەر شىخ عەبدوللا، محهمه ئەحمەد، ئەمىن محهمه مەحمود، حەسەن رەشوانى، عەبدوللا زىياري، نوري عەبدوللا، محهمه رەشىد مەلا علي، جەمال غەفوور، عەبدولكەرىم محهمه باراوى، رەئوف شىخ سالىح، ئەنوەر فەخرى، فوئاد عەزەت، توفىق شەفيق، جەمال عەبدول، شىروان علي ئەمىن، نوري عارف، محهمه ئەمىن حەسەن، عەبدولوەهاب سىراج، عومەر عارف محهمه (١٠٢).

بەو پىيە دەردەكە ویت (٥٧) كەس لە بەغدا و (٢٠) لە هەولێر و (٨) كەس لە كەركوك و (٣٨) پىشان لە سەلىمانى بەشدارىيان لەم پرۆژەيە كەردووە كە پەيوەستە بەپەرەپێدانى خوێندن و زمانى كوردی.

لە چوارچێوەی ئەو زەمینەى ها تە ئاراو، لە لایەن كوردەو پەلەى زۆر لە كەردنەوێ قوتابخانە و پركەردنەوێ پىوێستىيەكان و چا كەردنەوێ قوتابخانە داخراوەكان دەرگا. بەپێى هەوالەكانى ئەوان سەردەمان كە لە (بلاوكراوێ دەنگوێاس) پەرورەدەى دھۆك كە پى دەچیت لە كۆتايىيى مانگى ١٠ و سەرەتای مانگى ١١ ی ١٩٧١ بلاوێكریتەو ئەم هەوالانەى تىدایە: بۆ بلاو كەردنەوێ پەرورەدە و زانیاری لە بامەپنى قوتابخانەيەكى ناوهندى يەك پۆلى كرايەو. هەرەها بۆ يەكەم جار (٥٣) قوتابخانەى سەرەتايى لە دھۆك و گوندەكانى پارێزگای دھۆك كراونەتەو بەپێى بەيانى بەرپۆوەبەرایەتییى پەرورەدەى دھۆك كە لە ٩/٩/١٩٧١ بلاو كراوتەو، جگە لەوانەش (١٠) قوتابخانەى داخراو سەرلەنوێ كراونەتەو. لە خولەكانى بەهێزكردن و فيركردنى زمان و ئەدەبى كوردی بۆ مامۆستايان بەم شێوێهە كار كراو:

١- لە ئامېدى (٥٢) مامۆستای كۆر و كچ بەشدارى خولەكە بوون.

٢- لە بامەپنى (٤٢) مامۆستای كۆر و كچ بەشدارى خولەكە بوون.

- ۳- له شاری دهوځدا له (۴) خول، (۱۴۲) ماموستای کوږ و کچ بهشدار بوون.
 - ۴- له زاخو (۳) خولی راهینان کرایه وه (۱۳۰) ماموستای کوږ و کچ تیډا بهشدار بوون.
 - ۵- له ناکړی (۲۹) ماموستای کوږ و کچ بهشداري خوله که بوون.
 - ۶- له بهرواری بالا (۳۸) ماموستای کوږ و کچ بهشداري خوله که بوون.
- له چوارچیوهی ههواله کان له تاقیکردنه وهی گشتی، خویندنی سره تایی له دهوځدا (۷۹.۱۸٪) قوتابیان له تاقیکردنه وه دمرچوون (۱۰۳).
- له ناکامی بهر فرهبوون و به کارهاتنی بواری په رومرده هر له سالی ۱۹۷۱ دا به پړوه بهری گشتی خویندنی کوردی به هاریکاری وه زارمتی په رومرده هم چالاکیان هی بۆ پرکردنه وهی پیدایستی هکانی خویندن و په ره پیدانی فیږکردن له کوردستان نه نجام داوه: له شهنګار خولیکی فیږکردن و به هیڅکردنی ماموستایان کرایه وه (۵۴) ماموستای کوږ و کچ تیډا بهشدار بوون، له شیخانیش دوو خولی (۵۴) ماموستای کوږ کچ تیډا بهشدار بوون، ههروها له ههردوو خولی مووسل (۹۵) ماموستای کوږ و کچ بهشداریان کرد و له کهرکووکیش (۸۲) ماموستای کوږ و کچ له دوو خول بهشدار بوون و له خانه قین له چوار خولدا (۱۱۲) ماموستای کوږ و کچ بهشداریان هه بووه و له خولی به عشیقه شدا (۳۶) ماموستای کوږ و کچ ناماده بوون و له نهلقووشیش خولیکی فیږکردن و راهینان کراوه ته وه.
- دهبیت بلنن که له په رومرده ی سلیمانیش خولیکی ههشت ههفته یی بۆ (۶۹) رابه ر (مرشد) بۆ فیږکردن و دهرس و تنه وه به پوختی کرایه وه (۱۰۴).
- له سالی ۱۹۷۲ شدا بهم شیوهیه هه ندیک خولی راهینان و فیږکردن کرایه وه

(۱۰۳) هه مان سرچاوه. به پتی زانیاریه کان هر له وکاتدا له زانکوی سلیمانی له مهر دمرچووانی په کهم خولی زانکوی سلیمانی هم ههواله له پوژنامه ی ژین بلاو کراوه ته وه که له کولیزی کشتوکالی له کوی (۷۲) کهس (۶۱) یان دمرچوونه و له کولیزی زانستی له کوی (۱۲۷) قوتابی (۷۳) یان دمرچوون.

بروانه پوژنامه ی (ژین) ژ (۷۴) له ۱۹۷۲/۶/۲۹ ل. ۲
(۱۰۴) گوڅاری په رومرده و زانست ژ (۲) سالی (۱) ۸۸.

خشتەى ژمارە (۸) (۱۰۵)

خولەکانى فېرکردن و راهبىنانى زمانى كوردى له قۇناغى سەرەتايى سالى ۱۹۷۲

ژمارەى مامۇستايانى بەشدار كۆپ و كچ		شوئىن	
ژمارەى خولەكان			
۳	۱۴۲	دەھوك	پاريزگای دەھوك
۳	۱۵۵	زاخو	
۱	۴۵	ئاميدى	
۲	۹۱	مووسل	پاريزگای نەينەوا
۲	۵۳	شېخان	
۱	۱۸	شەنگار	
۲	۸۰	پاريزگای کەرکوک	
۲	۸۴	خانەقین	پاريزگای دیالە
۱	۳۵	جەلەولا	

هەر وەسا له ئاماریکی تردا له پتەوکردن و راهبىنانى مامۇستايان و پێگەياندنیان له قۇناغى ئامادەیی له سالى خويندنى ۱۹۷۲ دا، بەم جۆره ژماریهك مامۇستا چوونەته خولەكانەوه.

خشتەى ژمارە (۹) (۱۰۶)

خولى فېرکردن و راهبىنانى مامۇستايانى قۇناغى ئامادەیی سالى ۱۹۷۲

ژمارەى خولەكان	ژمارەى مامۇستايانى بەشدار كۆپ و كچ	شوین
۳	۲۹	كەرکوک
۳	۳۲	سلیمانی
۳	۸ ئەمانە له شارەكانى سلیمانى و كەرکوک و هەولێر و دیالە بوون	بەغدا

(۱۰۵) گۆفارى پەرورەدە و زانست ژ(۵) سالى (۳) بەهارى ۱۹۸۳، ل ۷۵

له دوو سالى يەكەمى رېككەوتنى ئازار خويندنى كوردى باش بووژايەوه له سالانى

۱۹۷۵-۱۹۷۴ نزیکەى ۶۰۰ قوتابخانەى سەرەتايى و ناوەندى و دواناوەندى و ئامۆژگارى له

كوردستان و زانكۆى سلیمانى كرايهوه، برۆانه آب. عن تعليم فى كوردستان العراق، ل ۲۳.

(۱۰۶) گۆفارى پەرورەدە و زانست ژ(۵) سالى (۳) بەهارى ۱۹۷۳، ل ۷۳.

تەلەفزیونی پەرۋەردەى كوردى

بۇ يەكەم چار لە مېژوۋى راگەياندن و پەرۋەردەشەۋە دەرس ئامادەكردن بۇ تەلەفزیونی پەرۋەردەى لە لایەن كوردان و بەزمانى كوردى ئەۋەولە بوو كە لە لایەن بەرپۆەبەرایەتیی گشتی خویندنى كوردى دراۋە لە تۆماركردنى (۲۱) دەرس بۇ پۆلى سىيەمى ناۋەندى لە ۱۹۷۳/۲/۱۰ تا ۱۹۷۳/۲/۲۰، بۇ ئەۋەى لە مانگى نىسانى ۱۹۷۳ لە تەلەفزیونی كەركوك بىلاۋىكرىنەۋە.

لە دووومە ھەولدا ئەم ھەوالەش لەم بارەۋە دەخویندريتەۋە

بەپیتی نووسراوى ژمارە (۲۵۴) پۆزى ۱۹۷۳/۲/۱۷ بەشى ھۆلى فيركردن لە بەرپۆەبەرایەتیی گشتی خویندنى كوردى لە بەغدا چوار فىلمى منالان و شريتكى تۆماركراوى نارد بۇ بەرپۆەبەرایەتیی پەرۋەردەى كەركوك (خویندنى كوردى) تا لە تەلەفزیونی كەركوكەۋە بۇ مائالە خۆشەويستەكانمان بىلاۋىكەنەۋە. (۱۰۷)

ئەمەش لایەنكى ترى ھۆكارەكانى پەرۋەردەى، قوتابىيانى كورد دەتوانن باشتر بەزمانى زگماكى خۆيان سوود لە دەرسە تۆماركراۋەكان ۋەرىگرن و لە پووى دەروونيشەۋە ھەنگاۋىكى يەكەمە بۇ چەسپاندنى تواناي سەرخستنى تەۋاۋى فيركردن بەزمانى كوردى و سوود ۋەرىگرتن لە ئامراز و كەرەستە تازەكانى پەرۋەردە.

يەكەك لە پېۋىستىيەكانى خویندن كىتیبە، بۇ بىلاۋىكرىنەۋەى ئەم بۆشايىيە ژمارەيەكى زۆر كىتیب چاپ كرا، لەم خىشتەيەدا پېژەى ئەۋ كىتیبانەمان بۇ تۆماركراۋە كە لە خویندنى سالى ۱۹۷۴-۱۹۷۵ چاپ كراون و دواتر نيزدراون بۇ قوتابخانەكان، يا ماۋنەتەۋە، و لە خىشتەى ژمارە (۱۱)ش پېژەى كىتیبە چاپكراۋەكانى سالى ۱۹۷۵-۱۹۷۶ دەردەكەۋى.

خشتەى ژمارە (۱۰)

ژمارەى ئەو کتیبە کوردییانەى لە سالى خویندنى ۱۹۷۴-۱۹۷۵ دا چاپ کراون

کتیبەکان	هاتوو لە چاپخانه	نیر دراو بو قوتابخانەکان	ئەوی ماوەتەرە
کتیبی قوناغی سەرەتایی	۱،۵۳۱،۹۸۲	۱،۴۲۲،۳۶۱	۱۰۹،۶۲۱
کتیبی قوناغی ناوەندی	۴۴۰،۹۲۴	۳۸۷،۱۸۰	۵۳،۷۴۴
تیبی قوناغی ئامادەیی	۲۱۰،۴۳۸	۱۴۶،۰۵۸	۶۴،۳۸۰
کتیبخاڤەکان	۱۵،۲۱۱	۱۵،۱۵۸	۵۳
کەرەستەکانی فیژکردن	۱۸،۳۰۹	۱۸،۱۴۸	۲۴۱

خشتەى ژمارە (۱۱) (۱۰۸)

کتیبە چاپکراوەکانی سالى خویندنى ۱۹۷۵-۱۹۷۶

قوناغی خویندن	ژمارەى خویندن	ریژەى چاپی کتیب
سەرەتایی	۲۷	۵۴۵/۰۰۰ دانە
ناوەندی و ئامادەیی	۶	۲۴۸/۰۰۰ دانە

هەرەها (۱۳) کتیبش وەرگیرداراونە سەر زمانى کوردی، بەم شیوەیە

بیرکاری پۆلى پینجەمى سەرەتایی

ئابوورى پۆلى پینجەمى ئەدەبى ئامادەیی

ئابوورى پۆلى شەشەمى ئەدەبى ئامادەیی

پەرورەدى ئاین پۆلى شەشەمى ئامادەیی (ئەدەبى و زانستى)

بیرکاری گشتى، پۆلى شەشەمى ئامادەیی- ئەدەبى

میژووى شارستانی عەرەبى و ئیسلامى شەشەمى ئامادەیی- ئەدەبى

(۱۰۸) گوڤارى پەرورە و زانست ژمارە (۱۰) سالى (۵) زستانى ۱۹۷۶، ل ۱۲۵-۱۲۸.

شەشى ئامادەيى زانستى	كىميا
شەشى ئامادەيى - ئەدەبى	جوگرافيا
شەشى ئامادەيى - زانستى	ئەندازە
شەشى ئامادەيى - زانستى	فيزىاء
شەشى ئامادەيى - زانستى.	گيانەۋەرزانى

ھەروھە (۶) كىتېبى تر بەناۋى (زمان ر ئەدەبى كوردى) بۇ قۇناغى ناۋەندى و نامادەيى دانراون.

چاپخانهى ھەولير

بەھۆى ھەلومەرچى تازەى كوردستان پييدا تيدەپەرى، خويندن باش بووزايەۋە، خەلك پرووى لە خويندن كرد ھاندانئىكى لەبار بۇ پەرەسەندى چۈنە قوتابخانە ھاتە ئاراۋە، سالانە ژمارەيەكى زۆرى كىتېب چاپ دەرگان، تا سالى ۱۹۷۱ تەنیا كىتېبى قۇناغى سەرھتايى بەكوردى سەدان ھەزارى لى چاپ دەرگا، داۋى رېككەۋتنى سالى ۱۹۷۰ لە قۇناغەكانى تريسدا (ئامادەيى ناۋەندى) خويندن و كىتېب بوۋە كوردى، گرفتى ئەم پرۆسەيە چاپكردنى كىتېب بوۋ، چاپخانەى تايبەت بۇ چاپكردنى كىتېبى كوردى نەبوۋ، كاغەز بەدەست نەدەكەۋت بەرپۆۋەبەرايەتى گشتى خويندنى كوردى داۋى دامەزراندنى چاپخانەيەكى دەرگا، چۈنكە داۋى ۱۹۷۰ رېژە و ژمارەى چاپكردنى كىتېب زۆر بوۋ، خۆى لە (۸۰۰) ھەزار و ھەندىك جارىش يەك مليون دەدا، سالانە (۹۰) كىتېب دەبوۋايە چاپ بكرى بۇ قۇناغەكانى خويندن لەگەل ژمارەيەك نامىلكە و سەرچاۋە و ئامرازى پەرۋەردەيى چاپكراۋ.

لە شارى ھەولير سالى ۱۹۷۴ برپارى دامەزراندنى ئەم چاپخانەيە درا و لەگەل كۆمپانايى لايىنوتايبەرى ئىنگلىزى رېك كەۋتن بۇ دانانى سى مەكىنەى لىر برىسى چاپ ئەمە گەرەتيرىن چاپخانەيە و زۆرتيرىن ژمارەى كىتېب چاپ دەرگا. برپاردرا كە ئەم پرۆژەيە پەيوەست بكرى بە بەرپۆۋەبەرايەتى گشتى خويندنى كوردى كە لە ئەنجامى رېككەۋتنى ۱۹۷۰ ئەم بايەخەى پى درا و داۋى دانانى چاپخانەى دەرگا، ئەمەش بەبرپارى ژمارە ۴۳۷۸۳/۱/۲۷ ۱۹۷۷ ئەم چاپخانەيە خرايە سەر بەرپۆۋەبەرايەتى گشتى كاروبارى ئيدارى و دارايى ۋەزارەتى پەرۋەردە و ناۋنرا (چاپخانەى ۋەزارەتى پەرۋەردە ژمارە-۲).

بۆ پتر خستنه پروی ههلمه رجی خویندن له سالی ۱۹۷۵ د، دهی بۆ ئه و سه چاوانه بگه پینه وه که به ژماره باس له په ره سه ندنی خویندن کوردی دهکن، ئه گه ر جاریکی تر شه ر به سه ر کورد و شوپش و ئه زمسونی ئه و چوار ساله ی له ماوه یه ی رابردو و نه سه پیند رایه وه، بی گومان ده توانی ئاستی خویندن و خوینده واری زۆر له وه چاکتر بکرایه که له دوایین مانگه کانی پیکه وه ژیا نی شوپشی کورد و ده سه لاتی ناوه ندی له به غدا پێدا تیده په رین، خو ئه گه ر پیلانی شوومی جه زائیریش وه که نه خشه یه کی نیوده وه لته ی دژی شوپشی کوردستان و ده سه که وه کانی شوپشی ئه یلول نه هاتبا یه ئاراوه، خویندن زۆر له مه فراوانتر و کاریگه رتر ده بوو.

وه رگیرانی قوتابییانی تازه له سالی خویندن ۱۹۷۵-۱۹۷۶ له قوئاغی سه ره تای (۱۹۳.۳) بووه. خو پایی بوونی خویندن هانده ریکی له بار بوو بۆ ئه وه ی مندالانی کورد بچه به ر خویندن و سوود له به رنامه ی فیکردن وه رگیرن. ئه مه به رزترین ژماره ی چوونه قوتابخانه ی قوتابیانی کورد له به رای میژوو تا ئه و پۆژه ده گریته وه، سه رده می بووژانه وه ی چوار ساله ی پۆشنبیری و خویندن و خوینده واری کوردی بووه به ردی بناغه یه کی پته و بۆ فره بوون و به میلی بوونی چوونه قوتابخانه و خویندن و جی هیشتنی تاریکی. بۆ ئه م مه به سه ته سه یری خسته ی ژماره (۱۲، ۱۳، ۱۴) (۱۰۹) بکه، که تایبه ته به رپۆژه ی ده رچووانی قوئاغه کانی سه ره تای و ناوه ندی و وه رگیرانی قوتابیانی له قوئاغی ناوه ندی و قوتابخانه پیشه ییه کان و خانه ی ماموستایان و هونه ره جوانه کان.

خسته ی ژماره (۱۲)

ژماره ی وه رگیراوانی قوتابیانی وه رگیرای سه ره تای و ناوه ندی سالی

۱۹۷۶-۱۹۷۵

پله ی خویندن	ده رچووانی نیر	ده رچووانی می	کۆی گشتی
سه ره تای	۸۷۳۹۵	۳۵۷۸۲	۱۲۳۱۷۹
ناوه ندی	۳۵۹۵۵	۱۶۹۳۴	۵۲۸۸۹

(۱۰۹) گۆفاری په روه رده و زانست ژ (۱۵) به ماری ۱۹۷۹، ته گه ره کانی سه ری کرداری په روه رده و پێشیار بۆ ته خت کردنیان، ۱۲.

خشته‌ی ژماره (۱۳)

وه‌گیرانی قوتابییان له پۆلی یه‌که‌می ناوه‌ندی

چەشن	یه‌کی ناوه‌ندی	رێژه‌ی وه‌گیرانه‌که له پله‌ی ناوه‌ندی
نێرینه	۸۶۸۰۵	٪۹۹.۳
مێینه	۳۵۴۵۷	٪۹۱.۱
کۆی گشتی	۱۲۲ ۲۶۲	٪۹۳.۳

خشته‌ی ژماره (۱۴)

قوتابیانی وه‌گیراو له ئاماده‌بیه پیشه‌بیه‌کان و خانه‌ی مامۆستایان و هونه‌ره

جوانه‌کان ساڵی ۱۹۷۵-۱۹۷۶

چەشن	کشتوکال	پیشه‌سازی	بازرگانی	چاره‌می گشتی	خانه‌ی مامۆستایان	هونه‌ره‌جوانه‌کان
نێرینه	۱۴۲۵	۳۲۵۲	۱۴۰۷	۲۷۱۰۳	۲۱۵۷	۲۶۰
مێینه	-	۲۶۰	۱۳۱۹	۱۰۳۲۸	۴۸۴۸	۷۰
کۆی گشتی	۱۴۲۵	۳۵۱۲	۲۷۹۸	۳۷۴۳۱	۷۰۰۵	۳۳۰
نێرینه	٪۴	٪۹	٪۴	٪۷۵.۴	٪۶	٪۰.۷
مێینه	-	٪۱.۵	۸	۶۱	۲۸.۶	۰.۴
کۆی گشتی	٪۲.۷	٪۶.۶	۵.۳	۷۰.۸	۱۳	۰.۶

به‌مه‌ دهرده‌که‌وی ئه‌و رێژه‌ی چوونه‌ته‌ قوتابخانه‌ پیشه‌بیه‌کانی له‌ چاو ناوه‌ندییه‌کان (۱۴.۶٪) یه‌. هه‌روه‌ها رێژه‌ی ئه‌وانه‌ی چوونه‌ته‌ پۆلی چواره‌می ئاماده‌یی له‌ چاو دهرچووانی ناوه‌ندی (۷۰.۸٪) ه‌. رێژه‌ی ئه‌وانه‌ی له‌ خانه‌ی مامۆستایان وه‌گیراون له‌ چاو سه‌رجه‌م دهرچووانی ناوه‌ندی (۱۳٪) ه‌ بووه‌. رێژه‌ی وه‌گیرانی دهرچووانی ناوه‌ندی له‌ قوتابخانه‌ی هونه‌ره‌ جوانه‌کان (۰.۶٪) ه‌. ئه‌م رێژه‌یه‌ هه‌وه‌لێن ساڵی نسکۆی شوێشی ۱۹۷۵ ده‌گرێته‌وه‌. که‌ کاره‌ساتێکی گه‌وره‌ له‌م ساڵه‌دا به‌سه‌رگه‌لی کوردستان و دواپۆژی هات و له‌ ئه‌نجامی نسکۆی شوێش هه‌زاره‌ها خێزان ئاواره‌ی دهره‌وه‌ و خواروو و

ناوهراسی عیراق بوون. ژمارهیهکی یهکجار زۆری مامۆستا و قهرمانبهر راگوێزرانهوه،
یا له پیشه‌ی مامۆستایه‌تی دوور خراانهوه.

بۆ زیاتر به‌رچاوخستنی چۆنیه‌تی به‌پۆه‌چوونی پرۆسه‌ی په‌روه‌رده و بایه‌خدا
به‌چاپکردنی کتیی قوتابخانه‌کان له کوردستاندا، ئه‌و کتییانه‌ی به‌کوردی چاپ کراون
له نیوان سالانی ۱۹۶۰-۱۹۷۳ ئهم خسته‌یه ژماره‌یه‌کی وردی هه‌موو ئه‌و سالانه و پێژه
و ژماره‌ی دانه چاپکراوه‌کانی کتیی کوردیمان له قوناغه‌کانی سه‌ره‌تایی و ناوه‌ندی و
ئاماده‌یی پیشان ده‌دات.

خسته‌ی ژماره (۱۵) (۱۱۰)

ژماره‌ی ئه‌و کتیه کوردییانه‌ی بۆ قوتابخانه‌کانی کوردستان له نیوان سالی ۱۹۶۰
- ۱۹۷۳ چاپ کراون

پله‌ی خۆیندن					
سال	ژماره‌ی کتیب	سه‌ره‌تایی	ناوه‌ندی	ئاماده‌یی	دانه
۱۹۶۱- ۱۹۶۰	۲۳	سه‌ره‌تایی	۳۳۹/۵۰۰
۱۹۶۲- ۱۹۶۱	۲۸	سه‌ره‌تایی	۴۴۷/۰۰
۱۹۶۳- ۱۹۶۲	۳۰	سه‌ره‌تایی	۲۰۱/۵۰
۱۹۶۴- ۱۹۶۳
۱۹۶۵- ۱۹۶۴	۱۸	سه‌ره‌تایی	۱۵۱/۰۰۰
۱۹۶۶- ۱۹۶۵	۲۷	سه‌ره‌تایی	۲۱۶/۰۰۰
۱۹۶۷- ۱۹۶۶	۲۵	سه‌ره‌تایی	۲۳۵/۰۰۰
۱۹۶۸- ۱۹۶۷	۲۷	سه‌ره‌تایی	۲۷۰,۰۰۰
۱۹۶۹- ۱۹۶۸	۲۵	سه‌ره‌تایی	۱۸۳,۰۰۰
۱۹۷۰- ۱۹۶۹	۲۸	سه‌ره‌تایی	۲۴۵,۰۰۰
۱۹۷۱- ۱۹۷۰	۲۸	سه‌ره‌تایی	۲۹۷,۰۰۰

(۱۱۰) گۆفاری په‌روه‌رده و زانست ژماره (۵) سالی (۳) به‌هاری ۱۹۷۳ ل ۷۹.

٦٠,٠٠٠	...	ناوهندی	...	٩	١٩٧٠-١٩٧١
٢٦,٠٠٠	ئامادەیی	٣	١٩٧٠-١٩٧١
٥٨١,٠٠٠	سەرەتایی	٢٧	١٩٧١-١٩٧٢
١٩٤,٠٠٠	...	ناوهندی	...	١٥	١٩٧١-١٩٧٢
٢٨,٠٠٠	ئامادەیی	٣	١٩٧١-١٩٧٢
٦٢٩,٠٠٠	سەرەتایی	٢٨	١٩٧٢-١٩٧٣
١٦٨,٥٠٠	...	ناوهندی	...	١٨	١٩٧٢-١٩٧٣
٤٥,٠٠٠	ئامادەیی	٥	١٩٧٢-١٩٧٣

خوێندنی کوردی بەتایبەتی و خوێندن بەگشتی لە کوردستاندا بە زۆر قووناغدا تێ پەڕیوە، لە سەرەتای ئەم سەدەیە بۆ سەردەمی پاشایەتی لە عێراق و دواتر بۆ سەردەمی شۆڕشی ١٤ تەمموز و ئینجا شۆڕشی ئەیلوولی ١٩٦١ و تا کۆرپێککەوتنی ئازاری ١٩٧٠ و جاریکی تر هەلگیرسانەووی شۆڕشی کوردستان، تا سالی ١٩٧٠ خوێندنی کوردی تەنیا لە شارێ سلیمانی و هەولێر هەبوو، هیچ قوتابخانەیەکی کوردی لە کەرکوک تا شۆڕشی ١٤ی تەموزی ١٩٥٨ و لە ناوچەکانی بادینانیش تا سالی ١٩٧٠ هیچ قوتابخانەیەکی بۆ خوێندنی کوردی نەبوو (١١١).

تا سالی هەفتاش تەنیا لە قووناغی سەرەتایی خوێندن بە کوردی هەبوو و لەم سالی دا خوێندن بە کوردی لە قووناغی ئامادەیی و ناوهندی دەستی پێ کرد، ئینجا دواتر بەشی کوردی لە زانکۆی سلیمانی و کۆلیژی ئەدەبیاتی زانکۆی بەغداش کرایەو. کە ژمارەییەکی زۆر ئەدی و نووسەر و شاعیری کوردی ئەم سەردەمە دەرچووی ئەم زانکۆیانەن. لەوێش گرینگتر بۆ یەکەم جار لە شارێ مووسڵدا بپاری خوێندنی کوردی درا و قوتابخانەیەکی بەناوی (١١)ی ئازار کرایەو. بایسی ئەم قوتابخانەیە لە سالی ١٩٧١-١٩٧٥، تا کاتی تێکچوونی شۆڕش، بایسیکی تایبەتە و هیژا د.عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی لیکۆلێنەووی تایبەتی لە مەڕ کردوو و بلأوی کردوو تەو (١١٢).

(١١١) «عبدالفتاح علی بوتانی، مدرسة» آذار، ل ٣٩.

(١١٢) هەمان سەرچاوە ل ٤٤

ئەم قوتابخانە کوردییە کە بەناوی ١١ی ئازاری سەرەتاییی کۆرپانە لە ٥ی تشرینی یەکەمی =

گرفته‌كانى خويندنى ئەو سەردەمە

كۆسپ و كېشەى زۆر لە رېگەى فېربوون و خويندن لە كوردستاندا ھەبوو. كۆسپى ھونەرى و كۆمەلايەتى و ئابورى و تا دەگاتە سىياسى، كە ھىچ جىگەى گەفوگۆ و شاراوش نىيە، بارى سىياسى و ئەو رېياز و سىياسەتى لە سەرتاپاى ولات لە شەستەكان و ھەفتاكان پىادە كراو و دواتر لە شىوازى تر پەنگى پى دراوتەو، كارىگەرىي راستەوخۆى لە سەر پەوشى خويندن و ئايندەى ئەم پرۆسە شارستانى و گرینگە داناو. لەوانە دەكرى ئاماژە بە ھۆكارى ھونەرى بكەين.

۱- داخران و نەمانى گەلێك قوتابخانە و پۆل كە راستەوخۆ زيانى بە ژمارەيەك قوتابى گەياندوو.

۲- ھەندێك مامۇستا لەبەر كەمىي مامۇستا دەرسى تەواوى قۇناغ و پۆلەكانيان، دەگوتەو بى ئەوئەى رەچاوى ئەو بەكرى كە تايبەتمەند نىيە لە دەرسەكانى، جارى

= ۱۹۷۱ لە قوتابخانەى تەتبىقاتى خانەى مامۇستايانى سەرەتاى لە گەرەكى نەبى يونس كە زۆربەى دانىشتوانەكەى كوردن، كراوتەو. ژمارەى قوتابىيەكانى لە كرانهوئەى (۲۷۵) كەس بوو، سالى خويندنى (۱۹۷۲-۱۹۷۳) ژمارەى قوتابىيەكانى گەشتوئە (۳۷۷) و سالى (۱۹۷۳-۱۹۷۴) ئەم قوتابخانەى پېشوازي لە دەيان قوتابىي كۆپ و كچ كرد كە لە ناوچەكانى ئاكرى و شىخان بەزمانى كوردى دەيانخويند و لە ئاكامى ھەلگىرسانەوئەى شەر لە كوردستاندا لە ۱۱ ئازارى ۱۹۷۴ قوتابخانەكانيان جېھېشت. لە ئاكامى نىسكۆى شۆرشى كوردستان لە ۶ ئازارى ۱۹۷۵ ئەم قوتابخانەيەش لە سالى خويندنى ۱۹۷۴-۱۹۷۵ داخرا و سالى خويندنى ۱۹۷۵-۱۹۷۶ زۆربەى مامۇستاكاني گواسترانەو قوتابخانەكانى تر سالى ۱۹۸۲ بەرپۆھەرايەتیی پەرمەردە قوتابخانەى لە كۆپان بۆ كچان گۆرپى. ژمارەى مامۇستاكاني سەرەتا (۱۱) مامۇستا و دواتر بوونە (۱۴) مامۇستا. بەيانى ھەموو پۆلێك سروودى (ئەى رەقىب) لە گۆرەپانى قوتابخانەكە دەخويندراو و ھەكو تەواوى قوتابخانە كوردىيەكانى تر. لە ئازادى و جەژنى نەورۆزى ۱۹۷۲ قوتابىيانى ئەم قوتابخانەى سروودى (ئەى رەقىب)يان لەگەل ژمارەيەك سروودى تر بۆ كەنالى تەلەفزیونى مووسل تۆمار كرد. لە ئاھەنگى بەھارى ۱۹۷۳ بەھارىكارى قوتابخانەى خەنسە ئۆپەرىتتى (نان چێكرن)يان پېشكەش كرد و لە كەنالى تەلەفزیونىش تۆماركرا، پروانە ھەمان سەرچاو. بۆ زانیاری زياتر و ژمارەى قوتابى و دەرسەكان و شىوئەى خويندن و ناوى مامۇستاكان.

واهه بووه مامۆستایێك به‌ریوه‌به‌ر و مامۆستا و پاك‌كه‌ره‌وه‌ی قوتابخانه‌كه‌ش بووه.

۳- نه‌بوونی که‌ره‌سته و پیداو‌یستی په‌روه‌ده‌یی له‌ قوت‌ابخانه‌کان له (رحله و ته‌خته‌په‌شه و هوکار و که‌ره‌سته‌کانی تری یارمه‌تیدر بو ړوونکړنه‌وه و پیگه‌یاندن و راه‌یانی قوت‌اب‌ییان و سوود و ه‌رنه‌گرتن له ئام‌پره پ‌شکه‌وت‌ووه‌کانی په‌روه‌ده.

۴- که می خولی راهینان و پیگه یاندنی ماموستایان و دابه زینی ئاستی خویندن.

۵- بۆشایی لە قوتابخانەکان و نەبوونی مامۆستا، بووئە مایە ئازاوە و گرفت لە بەرێوەبردن و خوێندندا. ئەگەر بەنموونە بۆشایی و نەبوونی مامۆستا لە ساڵی ۱۹۷۲ - ۱۹۷۳ بەپێی راپۆرتی یەکییتی مامۆستایانی کوردستان بکەین بۆمان دەردەکەوێ: (۲۹۷) بۆشایی لە قوتابخانە سەرەتاییەکانی کورپان هەیه و (۱۲۰) مامۆستاش زمانی کوردییان نەزانیوه و لەبەر ئەوەی خوێندن بەزمانی کوردییە ئەوە وای کردووه بەم ھۆیەوه پێژە بۆشایی و نەبوونی مامۆستا بگاتە (۴۳۰) ھەر لەم راپۆرتەدا کە ساڵی ۱۹۷۳ بۆیان کردۆتەو، وای رەچاو دەکەن کە لە ساڵی خوێندنی ۱۹۷۳-۱۹۷۴ ئەم بۆشایییە بگاتە (۲۰۰۰).

ههروهه بۆشایی قوئای ناوهندی و ئامادهیش له مه که متر نییه، که هه مان راپۆرت بهم شیوهیه ئاماژهی پێگهروهوه بۆ دهرسی ماتماتیک (۱۱۰) بۆشایی له سلیمانی و ههولێره. له سلیمانی تهنیا بیرکاری (۱۸) بۆشایی ههیه، له ناوچهکانی کوردستان (۲۳) بۆشایی فیزیا و بیرکاری، (۴۰) کیمیا و (۲۳) زانستی و ژیان، (۳۰) مێژوو و (۱۰) جوگرافیا و (۱۰) هونهر و (۵) زمانی عهرهبی و ئینگلیزی و کوردیش له بنه پهرتا هیجی بۆدیاری نهکراوه و پێویستی بهمه زۆر ههیه (۱۱۳).

ههروهه به پیتی ئه و بنه ما زانستی و پهروه ده بییه ی له خویندن دانراوه، له گه ل ژماره و پێژهی ماموستایان ناگونجی و ئه و په ره سندن و زۆر بوونه ی له ژماره ی قوتابییان ههیه له گه ل ژماره ی ماموستایان هاوکیشی نابیت و له هه فتاکان ئه گه ره ره ماموستایه ک ۲۲ قوتابی به رکه وتبی و جاری واهیه (۱۶) ی به رده که ویت. ئیستا زۆر له وه زیاتره، خوله کانی شوێش و ئابلوکه دانی گونده کان و مه سه له ی به سه ربازی گرتنی ماموستا و راوانانی بۆ (جهیشی شه عبی) و سووتاندن و ته ختکردنی پتر له (۴۰۰۰)

گونڊ، گرافته که لهم بارهوه گوره تر بوو. تهنیا له کوټایي حهفتاکانی سهدهی بیستد له بهر کهمیی ماموستا وای لی هات ماموستای عه رب له مووسل و شوینهکانی تر بینن و به زمانی عهره بی دهرس بلینه وه و ئهم بو شاییه پرکه نه وه به دوو ئامانج.

یه کهم: پرکردنه وهی بو شاییه کان ئه گهرنا ماموستایک به ماندوویه تی پوژانه له مووسل را چوئن ده توانیت بیت له ههولیر دهرس بلینه وه و بگه رته وه، ده بیت چوئن هیز و توانا و سهلیقه ی پیگه یاندنی پترله (۳۰ - ۴۰) قوتابی له یه ههول ده بیت.

دووه م: ئامانجی سه ره کی ئه وه بوو سه ره تایه ک بخولقیئن بو راهیئانی قوتابیانی کورد له سه ر زمانی عهره بی، تا له کاتی گوژین و قه دهغه کردنی خویندن به زمانی کوردی و پاشگه ز بوونه وه له به ندهکانی پیکه و تنامه ی ۱۱ ی ئازاری ۱۹۷۰، وهکو له سه ره تای هه شتاکان ئهم هه نگاوه یان ناو، دوو چاری فه شل هات و پرویه پرووی خو پیشاندان و نارهبازی سه رتاسه ری له کوردستان هاتن و ئاستی نیشتمانیه ره ری و کاریگه ری شوړشی چه کداری له وه پتر و به هیزتر بوو، ده سه لاتدارانی عیراقی بتوانن ئه و ئامانجه به سانایی و بی پرویه پروو بوونه وه و کیسه بپیکن.

۶- به هوئی کهمیی قوتابخانه سه ره تا له ناو شاره کاندا خانووی ئه هلی به کری دمیگرا و ده کریه قوتابخانه و دواتر له بهر زوړی ژماره ی قوتابییان ئه و قوتابخانه ی دروست کرابوون، دوو ده وام جاری وا هه بووه سی ده وامیان له پوژیکدا لی کراوه، هه ر ده وامه ش قوتابخانه یه کی سه ره خه بووه. خو له گونده کان بینای تایبه تی بو قوتابخانه هه ر زوړ ده گمه ن بووه.

نابیت ئه وه وه شیرین که ژماره یه ک ئاستهنگی تر هه بوونه له وانه:

- که له وپه لی سه ره کیی قوتابخانه

- لاوازی پوولی سه ره شتیارانی په ره ده یی.

- لاوازی بوونی پیگه ی ماموستا به تایبه تی دوی هه شتاکان و که تا ئه مپووش له لاواز بوونی زیاتره... سه ره تا له پاونان و خوشاردنه وه و پاکردن له بهر (جهیشی شه عبی) و دوی راپه رینیش به هوئی نه بوونی و که م داها تی و لاوازی باریی دارایی که ماموستا په نای وه بهر کار و په یدا کردنی نان له سه ر شوسته برد، له پرووی کو مه لایه تییه وه که سایه تی لاواز ده بیت له بهر چاوی قوتابییهکانی.

- نەمانى وانەى مېژوو جوگرافىيەى كوردستان لە بەرنامەكانى خويندن و زالبوونى
عەرەبچىيەتى و بەرنامەى نىشتەمانى عەرەبى لەسەر خويندن و نەگونجەنى
پروگرامەكانى خويندن لەگەل تواناى قوتابىيان.

- لاوازىي رۆشنبىرى و پەرورەدىي مامۇستا.

- تەواونەبوون و لاوازى پروگرامەكانى راھىنان.

- لاوازى ئىدارىي قوتابخانە لەسەر بنچىنەيەكى حزبى، نەك پەرورەدىي.

- بى ھىزىي دەسلەلاتى دەزگای پشکين.

خالىكى تر كېشەكانى سەرەتاي سالى ۱۹۷۲ لە مەسلەى چاپکردنى كتيبي كوردى
خويندن و دەزگا بەرپرەسەكانى تايبەتى بەخويندن كوردى كە لەسەر بنچىنە جىبەجى
کردنى رېككەوتنامەى ۱۱ى ئازار دەست بەكاربوون، لە بچوكترين گرفتيدا بۆ
چاپکردنى كتيبە كوردىيەكانى قوتابخانە ئەوا دەست پى دەكات:

تاوتويکردن و گوپىنى بەرنامەى، خويندن و لەنگەر نەگرتنى كە وەزارەتى پەرورەدى
عىراقى ھەميشە سال بەسال دەستى تىدايە و خەرىكى دانانى شتى تازە و بزارکردنە
ھۆيەكى گەرەى دواكەوتنى كتيبە. ئىنجا گرفتەكانى تر لەم خالانە دواى ھۆكارە
سەرەكى و گەرەكە دىنە پيش؛ دەست نەكەوتنى كاغەز و بەش نەکردنى بۆ لە چاپدانى
كتيبي كوردىيش و عەرەبىش ھۆيەكى ترە و ئەويش بەدەست دەزگای گشتىي
پوژنامەگەرى و چاپكارىيە و لەم و لەم بەولاولە ھىچ لايەكى تر ناتوانيت كاغەز
بە چاپخانەكان بەدات. شاگردى كورد لە چاپخانەكانى ناو بازار كەمن و ھەرەھا لە
چاپدانى كتيبي كوردى تىياندا شتىكى ئاسان نيە. بەرپوئەبەرايەتىي گشتىي خويندنى
كوردىيش پەخنە لە خويان دەگرئ و كەم دەسلەلاتى و پوتىنيەتى كارەكانى بەھۆكارىكى
ترى دواكەوتن و گرفتەكان دەزانئ. دەلێن زۆريەى كارەكان بەرپزە پوتىنيكى دوور و
دريژ و پىچاوپىچدا دەپوون و تا دوا بايى خوى دەگرئت ماويەكى زۆرى دەوئ. ئەويش
بۆ چاپکردنى كتيبيك ئەم قۇناغانە دەبیت بېرن:

۱- لىژنەى وەرگىزان سى مانگى بەلای كەمەو دەوئ.

۲- خويندەنەوى لانىكەمى پسپوړىك دوو ھەفتەى گەرەكە.

۳- كارەكە دەچیتە وەزارەتى پەرورەدە و دواتر ئەنجومەنى پەرورەدە، ئەمەش چەند
ھەفتەيەكى پيوستە.

۴- دواى ئەمە دەدریته دەزگای گشتیی رۆژنامهگەری و چاپکاری. ئەویش چەند پۆژیکى دەوێت. تا دەیداته (مناقصه) که ئەویش دوو یا سێ هەفتەى بەلای کەمەوه دەوێ.

۵- ئینجا چاپخانه له سێ مانگ که متر لێ نابێتهوه.

۶- دۆزینەوهی پسپۆری سەرپەرشتی کاری چاپیش کاتیکی دەوێ.

۷- دواى چاپ شارەزایەکی تر پێیدا دەچێتهوه تا تەدقیقی بکاتهوه و پێیدا بچێتهوه.

۸- گەشتنەوه بۆی کتییى ماوهیەکی گەرەکه ئینجا کارەکانی بەرپۆهەرایەتیى شارەکانیش بوەستى (۱۱۴).

لەم خستەیه‌دا کێشەى بینانەى قوتابخانەکان و ژمارەى زۆرى قوتابییان له قوتابخانەکان و ئەو قوتابخانانەى پتر له یەك دەوامیان تیا دەکری و بینایەکان حکوومى یا ئەهلین. بنۆرە خستەى ژمارە (۱۶)

خستەى ژمارە (۱۶) (۱۱۵)

خستەى قوتابخانەکانی کوردستان له خوێندنى سالى ۱۹۷۵-۱۹۷۶

بەپێى چاکى و خراپییان و پێژەى دەوام تیداکردنیان و خواوەنداریتیان.

(۱۱۴) گوڤارى پەرورده و زانست ژ (۳) سالى (۲) به‌هاری ۱۹۷۲ ل ۱۰۸.

(۱۱۵) گوڤارى پەرورده و زانست ژ (۵) ل ۲۰

لەمەر هەولەکانی تری نەهێشتنی نەخوێندەواری ئەم هەوالەمان له تەك پڕۆسەى خوێندن له‌شارى هەولێر سوودبەخش دەبێ، که دەلێت ۱/۵/۱۹۷۰ بەرپۆهەرایەتیى پەروردهى هەولێر (هۆبەى نەهێشتنی نەخوێندەواری) کردووه‌ته‌وه له ۱/۷/۱۹۷۰ش یەکییى مامۆستایانى کوردستان-لقى هەولێر (۷) بنکەى بۆ ئەم مەبەستەى سەرموه کردووه‌ته‌وه. له ۱/۵/۱۹۷۰ تا ۱۸/۹/۱۹۷۱ (۱۰۷) بنکەى پیاوان له‌گوندەکان دامەزراوه و له دواى ۸/۹/۱۹۷۱یش (۲۱) بنکەى تر کراونه‌ته‌وه. (۱۶) بنکەى تاییبەتى بۆ ئافەرەتانیى له دێهاتەکان کراونه‌ته‌وه. (۷۶۷) پیاو و (۱۸۷۴) ئافەرەتیش لەم بنکانه‌ فێرى خوێندن دەکری. جگه له‌ بوونی (۱۷) بنکەى پیاوان و (۲۰) ی ئافەرەتان له‌ناو شارى هەولێر.

بروانه رۆژنامه‌ى ژین، نەخوێندەواری و پڕۆیشتنیکى بى نەهاتنەوه، عبدالغنى على یحیی ژ (۵۷) سالى (۲) ۱۷/۲/۱۹۷۲ ل ۱.

بروانه رۆژنامه‌ى ژین (۱۴۶) له ۷/۲/۱۹۷۴ وتووێژێك له‌گەل مامۆستا سامى حسین نازم بەرپۆهەبەرى پەروردهى سلیمانى له‌ شێوهى پرسیار و وه‌لام. ل ۲۰.

پلەى خويندىنى چاك	چۆنىيەتتى خانوووهكان		چەند قوتابخانە لە يە يەك خانوودا ھەن			خاوەن خانوو		كۆى گشتى قوتابخانەكان
	ئىستاكارى و چاكرىدەپە	دەست نادەن	تەك قوتابخانە	توو قوتابخانە	تەك قوتابخانە	حكومى كرى	خەلات	
سەرەتايى ٢٧٤٤	١٩٣٣	١١٦٩	٣١٩٤	١٦٣٧	٢٩٥	٤٦٧٧	٦٢٣	٥٨٤٦
ئامادەپى ٤٣٧	٢١٧	٤٤	٤٨٢	١٧٣	٤٣	٥٨٧	١٩	٦٩٨

بى گومان لەتەك ئەم ھۆكارانەى باس كران، ھۆكارى تريس زۆرن، وەكو پيشتر ئامارەمان كرد، نيازى نەژاد پەرستانەى دەسلەتداران بەرامبەر وەزعى گەشەسەندنى كوردستان لە ھەموويان پتر بوو بەجۆرێك كە ھەر لە سەرەتاي دەست پيكرەنەوى شۆرش لە نازارى ١٩٧٤ و دواتر لە ناوېردنى شۆرشەكە لە پيلانىكى گەلە كۆمەككى دەولى لە شەشى نازارى ١٩٧٥، كوردیان كرده بەقوربانى بەرژەوەندييە چەتەكانيان، كە دواتر مەترسیدارتيرين شەريان لە ھەشتاكان لەسەر كەلاكى ئەم گەلە كۆمەككىيە بەرپاكردەو كە ناوچەكەى دووچارى مەترسیدارتيرين كيشە كردهو و سەدەھا ھەزار مروؤفیش بوونە سووتەمەنى شەرەكە. ھەمسيان كورد لەم ناوھ زيانى گەورەى بەركەوتووئەتەو.

لەم ماوھەدا لە ١٩٧٠-١٩٧٤ لەبەر سياسەتى نەژادپەرستانە، ئەم تەنگەژە و جياوازييانەش بەردەوام بوون.

- پيژەى قوتاببيانى پاريزگاكانى سلیمانى و دەوك و ھەولير لەچاو كۆى دانیشتوان، كەمتر بوو لە پيژەى تەواوى شارەكانى تر.

- ھيچ قوتاببيەكى كورد لە كۆليژ ھيزى ئاسمانى لە نيوان (١٩٦٤-١٩٧٤) قبوول نەكرا.

- پيژەى قوتاببيە وەرگيراوھەكانى كورد لە كۆليژى سەربازى و پوليس لە نيوان (٢-٥٪) بوو لە سالاھەكانى ١٩٧٠-١٩٧٤.

- زۆر بەدەگمەن قوتاببي كورد لە كۆليژى ئەرکانى سەربازى وەردەگيران.

- پيژەى قوتاببيە كوردەكان دەرەفتى خويندنيان لە دىراساتى بالا زۆر كەم بوو لە نيوان سالى ١٩٦١-١٩٧٤ لە (٣-٤٪) تى نەپەراندبوو كە بۆ زەمالات و ناردنە دەرەو.

- ميزانيەكى نەگۆر يا ديارىكراو بۆ فيركردن لە كوردستان نەبوو.

- زۆر كه مېش قوتابى كورد له كۆلژى ئەندازىارى و پزىشكى و پزىشكى ددان
 وەردەگيران بەهەنجهتى نزمى پلهكانى دەرچوونيان. (١١٦)
 ھەروەھا بارودۆخى خویندن لە شارى سلیمانى بەم جۆرە بوو:

قوناغەكان	قوتابى	قوتابى	قوتابى	قوتابخانەى	قوتابخانەى	ژ. ما.	ژ. ما.	ناوشارى سلیمانى
كوپ	كچ	كوپن	كچان	پیاو	ئافەرەت	سەرھەتایى	قوتابخانەى	سەرھەتایى
سەرھەتایى	٤٠٢٧٢	١٢١٦٦	٤٣٠	١٥٣	١٦٠٩	٥٤٩	لەم سائەدا ٤٠	قوتابخانەى
كۆى گشتى	٥٢٤٣٨	٩٨٣	٢٥٥٨				قوتابخانەى	كوپان و ٣٢
ناوەندى	٦٧١٥	٢٣٦٥	٣١	١٠	٢٢٨	١١٣	قوتابخانەى	كوپان و ٣٢
كۆى گشتى	٩٠٨٠	٤١	٣٤١				قوتابخانەى	كوپان و ٣٢
ئامادەبى	٦٠٥	٤٢٥	١	١	٢٢	٢٣	قوتابخانەى	كوپان و ٣٢
كۆى گشتى	١٠٣٠	٢	٤٥				قوتابخانەى	كوپان و ٣٢
باخچەى ساوايان			٣				قوتابخانەى	كوپان و ٣٢
سەرھەتایى و ئەھلى			٢				قوتابخانەى	كوپان و ٣٢
ھونەرى مالى	-	٣٩			-	٥	لە سائەدا ٧٠	قوتابخانەى
كۆى گشتى	٣٩				٥		قوتابخانەى	كوپان و ٣٢
بازرگانی	١١٨	١٠٣			٧	٢	قوتابخانەى	كوپان و ٣٢
كۆى گشتى	٢٥٣				٩		قوتابخانەى	كوپان و ٣٢
پیشەسازی	٢٥٣	-			٢٩	-	قوتابخانەى	كوپان و ٣٢
كۆى گشتى	٢٥٣				٢٩		قوتابخانەى	كوپان و ٣٢
كشتوكال	٢٦٢	-			٢٤	-	قوتابخانەى	كوپان و ٣٢
كۆى گشتى	٢٦٢				٢٤		قوتابخانەى	كوپان و ٣٢

(١١٦) أ. پ. عن التعليم في كردستان العراق، آيار ١٩٨٦ مطبعة خەبات. ل. ٢٧
 ئەم كۆتیبە كە نرخیكى میژووییى ھەیه و زانستیایە و وریایانە لە سالى ١٩٨٦ لە ناوجەرگەى
 شۆرش نووسراوە، ھى نووسەر و پۆژنامەنووسى ناودار (فەلەكەدین كاكەیی) بەناوى (أ. پ.)
 نووسیویەتى گەلێك ژمارە و میژووی لەمەڕ خویندن لە كوردستانی عێراق تێدا، بەتایبەتى ھى
 ئەم بیست سائەى دواى و سائەكانى شۆرشى تازەى گەلى كوردستان و ناوچە خاپووركراوەكان
 و نازادكراوەكانى ژێر دەسلاتی شۆرش.

بههۆی سیاسهتی راگواستن له ناوچهگهلی کوردیدا بهمهبهستی بهعهربهکردن، بهتایبهتیش ئهواراگواستنه نهخشه بۆ دارپژراوهی له دواى ناوهراستی ههفتاکان دهستی پى کرد، نهك ههر بووه هۆی داخرانى قوتابخانهکان و راپیچکردنی لاوانی کورد بۆ سهربازی و بیکارکردنیان، بهلکو بهشی زۆری گوندهکانی کوردستان تهخت کران تا بهههشديك شاروچکهش دهگا.

له بهعهربهکردنی زانکۆی سلیمانی دواى نسکۆی شۆرش دهست بهپاشهکشه و سپینهوهی سیمای کوردی و کوردستانی له خویندن کرا، ههستی شۆڤینی کاربهدهستان، ئهوهشی پى ههزم نهدهکرا ناوی کوردستان و نهتهوهی کورد له پرۆگرامهکانی خویندن بیت. وهکو چۆن پيشتر نهقابهی مامۆستایانی کۆماری عێراقی داوایان کردبوو. ئهوهبوو له سههرهتای سالی ١٩٧٤ حکومهت دهستی بهکهمکردنهوهی خویندنی کوردی کرد بهتایبهتی له کاتی جیهجی کردنی سیاسهتی بهعهربهکردنی و گۆڕینی شوناسی نهتهوهیی و میژوویی چهند ناوچهیهکی فراوانی کوردستان وهکو کهرکوک و خانهقین و شەنگار، و هتد. دهسلات دژایهتی خویندنی کوردی کرد و ناوی قوتابخانه کوردی و، دائیره و گهڕهکه کوردیهکانی بۆ ناوی دوور له کوردی گۆڕی. دهستی بهگواستنهوهی مامۆستایانی کورد کرد بۆ پووجهلکردنهوه و ههرهس پێهینانی خویندنی کوردی تیاياندا(١١٧).

بۆ پاشگهزی تهواو و بناغهدانان له پروی یاسایییهوه بۆ ئهوه گهشهکردنهی گهلی کورد له ماوهی چهند سالیکیدا بهخۆیهوهی دی، حکومهت ههولی دا شیوه دارپشتنی خۆی بۆ پێکهوتنی یانزهی ئازار فهرز بکات، بۆ ئهم ئامانجه له ١١ ئازاری ١٩٧٤ یاسایهکی تایبهتی بهحکومی زاتی دهکرد، که دهريارهی خویندن له کوردستاندا بهم جوړه پایان داوهتهوه و دهلێن:

أ- زمانی کوردی زمانی پهسمى دهبیئت لهتهك زمانی عهرهبی له ناوچهكه.

ب- زمانی کوردی دهبیئت زمانی فێرکردنی کوردان له ناوچهكه، دهبی له خویندن زمانی عهرهبی له ههموو قوناغهکانی فێرکردن و کارهکان ئیلامی بی.

ج- شۆینی خویندن له ناوچهكه بۆ رۆلهکانی نهتهوهی عهرهبی دروست دهکریت و دهبیئت خویندن تییدا بهزمانی عهرهبی بیئت و خویندنی زمانی کوردی ئیلامیه.

د- رۆلەكانى ناوچەكە تېكرا مافيان ھەيە قوتابخانە بەئارەزووى خويان بۇ خويندەن ھەلبېزىرن بىي لە بەرچاوغرتنى زمانى دايك.

ھ- خويندەن لە ھەموو قۇناغەكانى لە ناوچەكە دەخريتە ژيىر سياسەتى پەرورەدە و فيرکردنى گشتيى دەولەت(۱۱۸).

ئەم سياسەتى پاشگەز بووونەوھەيە لە كۆتاييى ھەفتاكاندا زۆر زەقتەر بەدياركەوت، ئەوكاتەي مەسەلەي راگواستنى بەشى زۆرى گوندەكانى سەرسنور جيبەجىي كران، لە سالى خويندەنى ۱۹۷۷-۱۹۷۸ ھكۆومەت پرۆگرامى ئىجتىماعياتى لەخويندەن بۇ عەرەبى گۆزى، ئەمەش وەكو سەرەتايەك بۇ گۆزىنى تەوايى خويندەن بۇ عەرەبى، سەربارى گۆزىنى تەوايى ناوەرۆكى بەرنامەكانى خويندەن و دووركەوتنەوھەي لە واقىعى ميژوويى و پۇشنبيرى و كەسييتى كورد و خالىي بوون لە باس و ئامانجەكانى مرقايەتى و پەرورەدى زانستيانەي.

لەم دوو خشتەي خوارەمدا ژمارە (۱۷ و ۱۸) باس لە بەراوردى كوردستان و ناوچەكانى ناوەرەست و باشورى عىراق كراو، دىراسەيەكى راستەوخويە باس لە پيويستى زيادبوونى قوتابى و مامۇستا لە قوتابخانەكان دەكا. لە خشتەكەدا كە باس لە خويندەنى سەرەتايى دەكا، دەردەكەوي كە ريزەي قوتابى لە قوتابخانە لە ۲۴۴ بۇ ۲۷۷ زيادى كردوو، ئەمەش بۇ ئەو دەگەرپتەو دواي دەرچوونى برپارى خويندەنى بەزۆرى لە قۇناغى سەرەتاييدا، ئەم ريزەيە زيادى كردوو. وەلى ئەگەر لە خشتەي تايبەت بەدابەشى ھەريى قوتابخانە سەرەتاييەكان بنۆرپن، دەردەكەوي ژمارەي قوتابيان بو ھەر مامۇستايەك لە ناوچەكانى ناوەرەست و خوارو لە دابەزىنە كەچى لە كوردستان (ناوچەي باكور) (مووسل و ھەولير و دەوك و سلیمانى و كەرگوك) وەكو خوي ماوئەتەو ھەر (۲۴) قوتابى لە سالى ۱۹۷۷ يەك مامۇستاي بەركەوتوو و لە سالى خويندەنى ۱۹۸۴-۱۹۸۵ بەھمان شيو ماوئەتەو. كەچى لە ناوەرەست و خوارو گۆراو لە (۲۶) قوتابى بۇ يەك مامۇستا لە ناوەرەست دابەزيو بۇ (۲۳) و لە خوارووش لە (۳۰) قوتابى بۇ مامۇستايەك دابەزيو بۇ (۲۵) قوتابى.

(۱۱۸) ھەمان سەرچاو، ل ۲۴-۲۵

بۇ پتر دەرکەوتنى بايەخەندان بەخويندەوارى لە كوردستاندا لە سالى ۱۹۷۸ بەنموونە دەھينەو كە لە شارى دەوكدا (۲۴۵۶۲) نيز و (۳۶۷۵۵) مئى نەخويندەوار بوون بۇ نەھيشتنى نەخويندەوارى پيويستيان بە (۹۰۵) مامۇستاي پياو و (۱۳۴۸) مامۇستاي ئافرەت دەبي. كە تەنيا لەم سالەدا (۴۶) مەلەنديان بۇ كراوئەو و (۱۵۵۷) كەس تييدا دەخوين.

خشتەى ژمارە (١٧) (١١٩)

دابەشکردنى ھەريئى لەمەپ فيرکردنى قوناغى سەرھتايى سالى خويندنى

١٩٧٧-١٩٧٨

ھەريئ	قوتابخانە	قوتابى	ماموستا	قوتابى- قوتابخانە	قوتابى- ماموستا
باکور	٢٨٧٤	٤٦٤٩١٥	١٩٤٤٠	١٦٢	٢٤
ناوەپراست	٣٩٥٢	١١٤٠٣٥٨	٤٣٧٠١	٢٨٩	٢٦
خواروو	١٥٦١	٤٤٣٢٩٣	١٤٩١٩	٢٨٤	٣٠
تيكرا	٨٣٨٧	٢٠٤٨٠٥٥٦	٧٨٠٦٠	٢٤٤	٢٦

خشتەى ژمارە (١٨) (١٢٠)

دابەشکردنى ھەريئى لەمەپ فيرکردنى قوناغى سەرھتايى سالى خويندنى

١٩٨٤-١٩٨٥

ھەريئ	قوتابخانە	قوتابى	ماموستا	قوتابى- قوتابخانە	قوتابى- ماموستا
باکور	٣٥٦٠	٦٦٦,٨٣٨	٢٧,٣١١	١٨٧	٢٤
ناوەپراست	٤٤٤٤	١,٥٠٥,٧٠٤	٦٤,٨٧٩	٣٣٩	٢٣
خواروو	١٩١٠	٥٧٣,٧٥٥	٢٣,٢٠٩	٣٠٠	٢٥
تيكرا	٩٩١٤	٢,٧٤٦,٢٩٧	١١٥,٣٩٩	٢٧٧	٢٤

بەلگەى ئەوھە لە ھەشتاکان و لە دواى دەستپيکردنەوھى شۆرشى کوردستانى باشوور و فرەببون و کاریگەرتر بوونى سیاسەتى راگواستن و تەختکردنى گوندان، بەتایبەتى کەرکوک و ھەولێر و سلێمانى و ھۆک و بەشێكى مووسڵ، نەویستراوھ گۆرانی ئیجابییى بەرچا و لە خزمەتى قوتابخانە سەرھتاییبەکانى بکرى ژمارەبەکى ئیجگار زۆرى ماموستا بەھۆى راکردن لە سەربازى و یا ھۆکارى سیاسى دەستیان لە دەرس گوتنەوھە ھەلگرتوھە، دەرچووانى تازەش بەھەمان شێوھ نەیانتوانیوھ ئەم بۆشاییبە پر بکەنەوھ. سەربارى راگواستن و داخستنى قوتابخانەکان و تیکدانیان.

(١١٩) مجلة دارسات للاجيال، التغير الكمى والنوعي للخدمات التعليمية فى العراق، د.

فاضل عباس السعدى، العدد (١) شباط ١٩٩٠

(١٢٠) ھەمان سەرچاوھ.

له پاریزگای ههولێردا له خۆیڤندنی سالی ۱۹۷۵-۱۹۷۶ (۴۱۰) بۆشایی مامۆستا له خۆیڤندنی سه‌ره‌تایی و (۲۱۰) بۆشایی له خۆیڤندنی دواناوه‌ندی هه‌بووه و دواى كۆششیان (۱۰۵) مامۆستایان به‌رامبه‌ر زیادبوونی (۱۳۳۱۶) قوتابی زیاد كردوه بۆ پركرڤنه‌وه‌ی بۆشایییه‌كه له‌گه‌ڵ (۴۷) قوتابخانه‌ی نوێ واته (۱۲۷) قوتایی نوێ یه‌ك مامۆستای به‌رده‌كه‌وى (۱۲۱).

ٲهم دوو خشته يه ي خوارو و ه ش دابه شكر دني پره سه ن دني خو ي ن دني سآله كاني
١٩٧٧-١٩٧٨ و ١٩٨٤-١٩٨٥ دهگري ته وه له قوناغي دواناو ه ندي و بهر او ردي همرسي
ناوچه كه دهكات. بيگومان كه دقيقه تي خشته ي ژماره (١٩ و ٢٠) دهدين ده بينين پيژهي
قوتاب يياني كوردستان له (٣٠) بو (٣٣) بوهر ماموستايه ك له نيوان سالاني
١٩٧٧-١٩٧٨ و ١٩٨٤-١٩٨٥ بهر ز بوته وه پيچه وانه ي ناوچه ي ناوهر پراسته و له هي
خوارو و ه ش پتره.

(١٢١) مجله الثقافة الجديدة، تطور التعليم فى محافظة اربيل، العدد ٨٧ تشرين الثانى. ١٩٧٦ ل ٥٩. بهيى هـوالى رۆژنامەى (هاوکارى) ژماره ٨١٧/٥١٢/١٩٨٥ له چوارقورنە (٣٠١٢) قوتابى هەن و تەنیا (٢٤) مامۆستايشان ههيه. ئامۆژش دەكات كه قوتابخانەى وا ههيه (٤٨٧) قوتابىي تێدايه و تەنیا يەك مامۆستايان ههيه. بەم شێوەيش ئامازە بەم کێشەيه دەکەن، بڕوانە: آ.ب. عەن التعلیم فى کوردستان العراق، ل ٥٤.

ناوی قوتابخانه	ژماره‌ی قوتابی	ژماره‌ی ماموستا
ئاماده‌یی چوارقورنهی تیکه‌لاو	۵۵۱	۶ ماموستا له‌گه‌ل به‌رێوه‌به‌ر
چوارقورنهی سه‌ره‌تایی کورپان	۴۸۷	۱ ماموستا له‌گه‌ل به‌رێوه‌به‌ر
ئالان و چۆمانی تیکه‌لاو	۵۲۲	۴ ماموستا له‌گه‌ل به‌رێوه‌به‌ر
تارای تیکه‌لاو	۲۲۰	۱ ماموستا له‌گه‌ل به‌رێوه‌به‌ر
کارۆخی تیکه‌لاو	۲۵۲	۱ ماموستا له‌گه‌ل به‌رێوه‌به‌ر
سانکۆ تیکه‌لاو	۳۲۷	۱ ماموستا له‌گه‌ل به‌رێوه‌به‌ر
کاوه‌ی کورپان	۳۳۵	۳ ماموستا له‌گه‌ل به‌رێوه‌به‌ر
چوارقورنهی کچان	۳۱۸	۷ ماموستا له‌گه‌ل به‌رێوه‌به‌ر

خشته‌ی ژماره (۱۹) (۱۲۲)

دابه‌شکردنی ههریمی بۆ خزمه‌تی فیئرکردن له قوئاغی دواناوه‌ندی له ماوه‌ی

۱۹۷۷-۱۹۷۸

ههریم	قوتابخانه	قوتابی	ماموستا	قوتابی-قوتابخانه	قوتابی-ماموستا
باکور	۳۱۲	۱۲۵.۹۰۲	۴۲۴۰	۳۹۷	۳۰
ناوه‌پاست	۷۹۱	۴۲۱.۳۷۴	۱۳.۵۱۲	۵۳۳	۳۱
خواروو	۲۷۶	۱۱۷.۰۲۱	۳۵۰۴	۴۲۴	۳۳
تیکرا	۱۳۸۴	۶۶۴.۲۹۷	۲۱.۲۵۶	۴۸۰	۳۱

خشته‌ی ژماره (۲۰) (۱۲۳)

دابه‌شکردنی ههریمی بۆ خزمه‌تی فیئرکردن له قوئاغی دواناوه‌ندی له ماوه‌ی

۱۹۸۵-۱۹۸۴

ههریم	قوتابخانه	قوتابی	ماموستا	قوتابی-قوتابخانه	قوتابی-ماموستا
باکور	۵۲۰	۲۰۷/۲۲۶	۶۳۲۵	۳۹۹	۳۳
ناوه‌پاست	۱۱۸۱	۵۸۷/۴۳۱	۲۱/۵۲۸	۴۹۷	۲۷
خواروو	۴۰۸	۲۰۱/۹۶۵	۵۶۰۳	۴۹۵	۳۶
تیکرا	۲۱۰۹	۹۹۶/۶۲۲	۳۳/۴۶۶	۴۷۳	۳۰

به‌پیتی ئەژماره‌کان سالی ۱۹۸۴-۱۹۸۵ ژماره‌ی قوتابییانی زانکۆ و ئامۆژگا هونهریه‌کان له هه‌موو پۆله‌کان گه‌یشه ۱۷۹-۱۱۶ قوتابی کۆر و کچ. که تییدا ۲۶، ۱۳۵ وازیان له خویندن هیناوه و دابراون که تییدا (۱۸٪) ئافره‌تن، که ده‌کاته (۲۲.۵٪) ی ژماره‌ی تیکرای قوتابییانی ئەو ساله له خویندن دابراون و ته‌واویان نه‌کردوه. (۱۲۴)

(۱۲۲) هه‌مان سه‌رچاوه.

(۱۲۳) هه‌مان سه‌رچاوه.

(۱۲۴) هه‌مان سه‌رچاوه.

لهم خشته یه شدا که له خوارموه هاتووو ژماره (۲۱ و ۲۲) باس له فیربوونی بالا و پهرسه ندنه کانی دهکات.

خشته ی ژماره (۲۱) (۱۲۵)

پهرسه ندنی خزمه تی فیربوونی بالا ۱۹۷۷-۱۹۷۸

سال	کوچ	کچ	تیکرا
۱۹۷۸-۱۹۷۷	۵۴/۸۴۸	۲۵/۴۹۷	۸۰/۳۴۵
۱۹۸۵-۱۹۸۴	۷۸/۶۷۶	۳۷/۵۰۳	۱۱۶/۱۷۹

خشته ی ژماره (۲۲) (۱۲۶)

پهرسه ندنی خزمه تی فیربوونی بالا له ماوه ی ۱۹۸۴-۱۹۸۵

سال	نیر	می	تیکرا	قوتابی-ماموستا
۱۹۷۸-۱۹۷۷	۲۹۰۳	۶۲۱	۲۵۲۴	۲۳
۱۹۸۵-۱۹۸۴	۵۶۱۰	۱۳۴۸	۶۹۵۸	۱۷

(۱۲۵) هه مان سه رچاوه، ل ۲۱۸.

(۱۲۶) هه مان سه رچاوه، ل ۲۱۸.

قوتابخانه و خویندنی کوردی له سلیمانی

بۆ ئەوەی هەندیک بگەرێنەوه سەر باری خویندنی کوردی و کرانهوهی قوتابخانه له شارمکانی کوردستاندا، ده‌بێت بۆ وینه‌کێشانه‌وهی واقعی خوینده‌واری هەندیک بۆ دواوه بگەرێنەوه، هه‌رچه‌نده به‌پێی سه‌رچاوه‌کانی به‌رده‌ست ته‌مه‌نی کرانه‌وهی قوتابخانه به‌زمانی جیاکان له کوردستاندا ته‌مه‌نی زۆر کۆن نییه، له‌گه‌ڵ ئەوه‌شدا پێنگا‌فی هه‌وراز و نشیوی بریوه، ئاسوده‌یی پووی له پۆشنگه‌ران و دلتەنگیش دوژمنانی داگرتووه، له‌وه‌ی بێنیویانه ژماره‌یه‌کی یه‌کجار که‌می پۆله‌کانی کورد له سایه‌ی خویندن ده‌بووژێنه‌وه و دواپۆژ به‌پۆشنی و به‌عه‌قل و چاوی خۆیان ده‌بینن.

کورد به‌پێی به‌نده‌کانی ٦٢ و ٦٣ و ٦٤ ی په‌یماننامه‌ی (سیقه‌ر - ئابی ١٩٢٠) ده‌بوایه له تورکیا و کوردستانی باشوور بوویوونایه خاوه‌ن ماف و کیانی خۆیان، هه‌روه‌ها به‌پێی بریارێ کۆمه‌له‌ی گه‌لانی‌ش سا‌لی ١٩٢٥ دان به‌مافه نه‌ته‌وه‌یی و به‌کاره‌ینانی په‌سمی زمانی کوردی درا. له راپۆرتی لیژنه‌ی لی‌کۆلێنه‌وه‌ی مه‌سه‌له‌ی ویلايه‌تی مووس‌ل به‌راشکاوی ها‌تووه «دامه‌زراندنی مووچه‌خۆره‌کان له باری ئیداری و دادوهری و فی‌زکردنی کوردی بن و زمانی کوردی ب‌ب‌یته زمانیک‌ی په‌سمی له ئیداره و خزمه‌تگوزاریدا».

له سییه‌کان می‌ژوو نووس ئەمین زه‌کی به‌گ (١٨٨٠-١٩٤٨) (١٢٧) مه‌سه‌له‌ی خویندنی له کتێبێک به‌وردی خسته‌وته پوو، جیاوازی و بۆچوونی په‌گه‌زیه‌رستانه‌ی ده‌سه‌لاتداران ده‌ره‌ه‌ق به‌ مافی کورد، له نامه‌ی یه‌که‌می که له ٢٤ ی شو‌باتی ١٩٢٦ بۆ مه‌لیک فه‌یسه‌لی یه‌که‌می نار‌دووه، وه‌ها با‌سی وه‌زعی خویندن له کوردستان ده‌کا: له ناوچه کوردیه‌کاندا سا‌لی ١٩٢٦ (٢٥) قوتابخانه هه‌بووه و (٥) به‌زمانی کلدانی و عه‌ره‌بی و

(١٢٧) ئەم کتێبه سا‌لی ١٩٣٥ به‌ناوی (محاو‌لتان غی‌ر مجد‌تیی‌ن). له چاپخانه‌ی مه‌ریوانی له به‌غدا ب‌لا‌وکرا‌وه‌ته‌وه. چاپی له‌گه‌ڵ پێشه‌کی و پێدا‌چوونه‌وه و ب‌ژا‌رکردنی به‌زمانی کوردی له لایه‌ن سه‌باحی غالب سا‌لی ١٩٨٤ له لهن‌ده‌ن چاپ کرا‌وه‌ته‌وه.

٤٪ می‌زانیه‌یان بۆ کوردستان ته‌رخان کردووه و سا‌لی ١٩٢١-١٩٢٢ ته‌نیا ٣.٣٪ می‌زانیه‌یان بۆ مه‌عاریف دانا‌وه و سا‌لی ١٩٢٨-١٩٢٩ ش گه‌یشته‌وته ٥.٥٪. ب‌روانه‌ی. پ عن‌ التعلیم فی‌ کردستان العراق ص ٧.

(١٦)یان بەزمانی کوردی و (٤)هەکی تریان بەزمانی تیگەل بوون. ژمارەى مامۆستاکانیان (٥٢) مامۆستا بوو و زۆریەیان کورد بوون تەنیا هەشتیان نەبێت، بەلام کوردییان دەزانی. ئینجا باسی نەژادپەرستی دژی باری خوێندنى کوردی له شارەکانی کوردستان دەکا، که چۆن میزانیەى جودا و نایەکسانیان بو دیاری کردوون.

له درێژى باسەکهیدا دەلى له هەزار کەسى عێراقى تەنیا (٨) کەس له قوناعى سەرەتایى دەخوێن. بەرامبەر (١٥٧) له هەزار کەسى بەریتانى و (١٤٤) فەرەنسى و (١٥٣) ئیسپانى و (٩٦) بلغاری و (٨٨)ى یۆنانى، ئەمە پێش شەرى یەكەمى جیهانییە. سەربارى (٣٪) پێژەى کوردان له خوێندنى بالا، ئەم میژوونووسە دەلیت پێژەى مووچەخۆرى کوردی له لیواکانى دەرەوێ لیوا کوردەکان ٥٪ پتر نییە، کەچی له شارێكى کوردی وەكو سلیمانى ٢٦٪ مووچەخۆرەکانى کورد نین، که دەبێت ٩٩٪ى مووچەخۆرەکان کورد بوونایە. لەمەپ سالى ١٩٣٠ دەلى:

– له لیواى سلیمانى خوێندنى قوتابخانە سەرەتاییەکان کوردییە.

– له لیواى هەولێرش خوێندن له زۆریەى قوتابخانەکان بەکوردییە.

– له لیواى کەرکوک (هەرچەندە زۆریەیان کوردن) تەنیا (٣) قوتابخانەى کوردی له تێکرای ٢٤ قوتابخانە هەیە، کە دەبوایە بەپێى سەرژمێرى دانیشتوان نیوێ پترى قوتابخانەکان کوردی بوونایە (١٢٨).

ئەمە کورتە باسیكى خێرای ئەو باردۆخە سەرەتایییە یەكە له کوردستانی باشووردا لەمەپ خوێندنى کوردی و بلأوکردنەوێ خوێندەوارى هاتوووتە ئاراو. راستە نەژادپەرستەکان بەتوندی دەیانویست کورد له مافەکانى بى بەش بکەن، سادەترین ماف بەکارهێنانى زمان و خوێندنە بەکوردی، دووچارى پلار و گرفتیان دەکرد. لەم بارەوێ هەندێک دەیانگوت زمانى کوردی دەرەقەتى فێرکردن له قوتابخانەکان نایە، لەو بیانووێ کە:

(١٢٨) أ. پ. عن التعليم في كردستان العراق. ل٩٠-٩١

زیاترى ئەم زانیارییانەش له کتێبەكەى «عبدالفتاح على بوتانى كه سالى ١٩٩٩ له هەولێر چاپ كراوه دوویات كراوێتووه و راستى ئەم بۆچوونانە دەسەلمێنن كه هەردوو كتێب و كاتى خۆى میژوونوووسى دیار محەمەد ئەمین زەگى بەگ نووسیبوێتى.. بڕوانە د. عبدالفتاح على بوتانى، مدرسة ١١ آذار. ل٣٤.

١- ناتوانیت زمانی خویندن و نووسین بئ..

٢- کتییی خویندنی کوردی نییه.

٣- پئوسته فییری زمانی عهره بی بین، بهکه لکی قوتابیانی کورد له خویندنی پسپوری و پلهی فه رمانبه ری حکومه ت دیت.

له م باره شه وه محمه د ئه مین زه گی به گ راشکاوانه له م کتابهیدا وه لامی ئه م بۆچونه نه ژادیه رستانه یه ی داوه ته وه ده لئ:

١- زمانی کوردی بئ توانا و ده سه لات نییه، سه رچاوه ی ئه ده بی و دینی به کوردی هه یه و الیستیک له ناوی شاعیر و زانایانی گه وه ی کوردی خسته وه ته به رچاو.

٢- نه بوونی کتییی قوتابخانه ی کوردی له بنچینه دا بۆ فره نه کردنی بوار له به رده م مامۆستا و پۆشن بیرانی کورد ده گه رپه ته وه. هه روه ها نه بوونی میزانیه ی پئویست بۆ دانانی وه ها کتیییک، ژماره و سه رژمیری له مه ر جوداوازی نه ته وه یی له به شی فیرکردن ناوه ده ییت.

٣- له مه ر پئویستی فیربوونی زمانی عهره بی ده لیت ئه گه ر مه به ست له مه زانستی و ئیداریه و سیاسی نییه، ده توانریت چه ند سه عاتیک زیاد بۆ فیربوونی زمانی عهره بی له لایه ن قوتابی کورده وه ته رخان بکری. (١٢٩)

سلیمانی شوینیکی گرینگ له بوا ری خوینده واری و پۆشن بیریی کوردی له کورده ستان ده گری، له زه مانیک ی زوه وه بایه خ به خوینده واری و شیع ر و ئه ده بیات به زمانی کوردی و با سی دینی و شیکردنه وه ی قورئان به زمانی کوردی (١٣٠) و بلا و کردنه وه ی خوینده واری به زمانی کوردی و پۆژنامه و نووسین به کوردی دراوه.

د. عیزه دین مسته فا ره سوول له باره ی ئه م شاره وه ده لئ: یه که م چاپخانه که له کورده ستاندا که وتبیته کار، له شاری سلیمانی بووه. یه که م پۆژنامه ی کوردی که له ناو کورده ستاندا ده رچووبئ له شاری سلیمانی بووه. یه که م جار له میژووی کورده دا له شاری

(١٢٩) أ. پ. عن التعليم فی کردستان العراق. ل ١١-١٢

(١٣٠) له وینه ی کاک ئه حمه دی شیخ که به کوردی ده رسی دینی گوتوه ته وه و که وتوه ته به ر په خنه و گله یی نه خوینده واران و حاجی قادری کۆبیش له مباره وه شیع ری گوتوه و که یف خو شیی به م په وته ی کاک ئه حمه دی شیخ ده رده بری.

سلیمانی خویندن به کوردی دهستی پی کردووه. یه کهم سروودی کوردی له شاری
سلیمانیه وه بهرزبوو ته وه و یه کهم تووماری قهوانی کوردی به دهنگی هونه رمه ندیکی ئەم
شاره بووه. زانستی کوردی یه کهم ههولدانی نه هیشتنی نه خوینده وارییه و له م شارهدا
سهری ههلاوه (۱۳۱)

ئه گهر ئەم قسانه پرسیار و وه لامیش ههله گرن، به لام هیچ گومانی تیدا نییه شاری
سلیمانی به هوی تازهیی شارکه و مانه وهی کاریگه ریی تام و بونی دهسه لاتی کوردیی
بابانه کان و مانه وهی دهسه لاتی شیعی و ئه دهیی ئه وان سه رده می بابانه کان و تین و
تاوی پۆشنبیری و کوردینی به سه ر سلیمانیدا زال بووه و له پرووی هوشیاریه وه له چه ند
لایه نیکه وه ده ست سووکی و ههنگای خیرایان ناوه، به تایبه تی له بواری خویندن
به کوردی و بلاو کردنه وهی خوینده واری چ جای ئه و گوژان و پرووداوانه ی له بیسته کاند
پروویان دا و حکومه تی خوارووی کوردستان به سه روکایه تی مه لیک مه محمود دامه زرا
و بووه به ردیکی پته وی بناغه ی کار و کوشتی بۆ بلاو کردنه وهی خوینده واری و
کرده وهی قوتابخانه و دواتر په ره گرتنی پۆشنبیری و بایه خدان به زمانی کورد و
نووسین به زمانی کوردی، که ئه مه ش به شیکی بۆ پۆلی ئه و خوینده واران هه گه رپته وه که
له ئهسته مبول میشکیان و ئاسوی بیرکرده وه یان کرابوو وه و جیی په نه یان له سه ر
پرووداوه کانی سلیمانی به زهقی دیاره.

قوتابخانه که باسی سه ره کیی ئیمه یه، له سلیمانی له زه مانیکی زوودا کراوه ته وه،
به پپی قسه کانی ناو کتییی (شاری سلیمانی) قوتابخانه ی تازه بابته بۆ دروستکردنی
کادیر بۆ کاری میری له سه رده می تورکدا له سلیمانی دامه زراوه، به لام تا سه رده میکی
دوو ره نه ی توانی جیی مزگه وت چۆل بکات. هه رچی کوردی خویندنی شه له م قوتابخانه دا
ئه وه له سه رده می شیخ مه محموده وه ده ست پی ده کات و تا ئیستاش قوتابخانه کانی
سلیمانی و ده ورپه ری به کوردی ده خوینن. له زه مان عوسمانیاندا ئەم قوتابخانه
هه بوون. سه رنجی خسته ی ژماره ی (۲۳) بده.

(۱۳۱) ئەکره می مه محمودی سالحی ره شه، شاری سلیمانی، به رگی یه کهم، ۱۹۸۷، ل. ۱۰.

ناوی قوتابخانه‌کانی پارێزگای سلێمانی له ساڵی ۱۸۹۲ به‌دواوه

ناوی قوتابخانه	ژماره‌ی قوتابخانه	ژماره‌ی ماموستا	ژماره‌ی قوتابی	ساڵی دامه‌زراندنی
پوشدیه‌ی عه‌سکهری	۱	۱۳	۱۰۶	۱۸۹۲
سه‌ره‌تاییی کورپان	۲	—	—	۱۸۹۹
کلدانی سه‌ره‌تایی	۳	—	۱۳	۱۸۱۵
جووله‌که‌ی سه‌ره‌تایی	۴	—	۲۵	—
ئه‌عدادییه‌ی مولکی	۵	۷	۷۰	۱۸۶۸
سه‌ره‌تایی منالان (الابتدائیه‌ی للاحداث)	۶	۴	۱۰۰	
سه‌ره‌تایی دووم (الابتدائیه‌ی الثانیه‌)	۷	۲	۵۰	
سه‌ره‌تایی یه‌که‌م له‌ سیتکه‌	۸	۱	۲۷	
سه‌ره‌تایی یه‌که‌م له‌ هه‌له‌جه‌	۹	۱	۳۰	
سه‌ره‌تایی یه‌که‌م له‌ چه‌مه‌مال	۱۰	۱	۳۰	
سه‌ره‌تایی یه‌که‌م له‌ پێنجوێن	۱۱	۱	۲۵	
سه‌ره‌تایی یه‌که‌م به‌ ناغه‌جله‌ر	۱۲	۱	۱۷	
سه‌ره‌تایی یه‌که‌م له‌ پشدر	۱۳	۱	۹۱	

هه‌ر له‌م باره‌وه ئه‌که‌رمی مه‌حمودی سالحی ره‌شه له‌ کتێبه‌که‌یدا به‌م جوژه‌ باسی کرانه‌وه‌ی قوتابخانه‌کان و گه‌شه‌سهندنیانی کردووه. قوتابخانه‌ی ئه‌عدادییه‌ی مولکی له‌ ساڵی ۱۹۰۸ له‌ سه‌ر فه‌رمانی سه‌فه‌وت به‌گ که‌ له‌ و کاتدا قانیدی عه‌سکهری سلێمانی بوو ۵۰۰ لیهری به‌پیتاک له‌ ناو سامانداره‌کانی شاره‌که‌دا کوژکرده‌وه و ئه‌و بێنایه‌ی پێ کرد. ئه‌م قوتابخانه‌یه‌ له‌ ساڵی ۱۹۰۸-۱۹۱۴ ز له‌ شوینی قوتابخانه‌ی فه‌یسه‌لییه‌ی جاران بوو، که‌ ئیستا بازاڕی (عصریه‌)ه‌ پاشان گوێزرایه‌وه‌ بۆ مالی حاجی هه‌سه‌نه‌ فندی سه‌روسه‌را له‌ به‌ر ئه‌وه‌ی له‌ شه‌ری یه‌که‌می جیهانییدا بوو به‌شوینی سه‌رکرایه‌تییه‌ی سوپای عوسمانی. مودیره‌کان پیاویکی تورک بووه‌، به‌ناوی (فایه‌ق وه‌یسه‌ل). هه‌روه‌ها

(۱۳۲) شاری سلێمانی، ل ۴۴۵، بۆ پتر زانیاری، بڕوانه‌ ئه‌مین زه‌گی به‌گ، میژووی سلێمانی. ساڵی ۱۸۹۳ قوتابخانه‌ی پوشدیه‌ی سه‌ربازی له‌ شاری سلێمانی له‌ لایه‌ن سه‌عید پاشای خه‌ندان کراوه‌ته‌وه‌. هاوړی نامه، ل ۱۱۳.

قوتابخانه‌ی روشدیه‌ی عسکری شویته‌ک‌ی جارانی خسته‌خانه‌ی خواره‌وه، که تا سالی ۱۹۱۴ جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی ده‌وامی کردووه. مودیره‌که‌یان (په‌شید زه‌کی کابان) بووه. پاشان ئه‌م قوتابخانه‌یه له‌سالی ۱۹۱۵ بوو به‌قوتابخانه‌ی سهره‌تایی به‌ناوی قوتابخانه‌ی (تشویقیه) پاشان سالی ۱۹۱۶ گواستییه‌وه بۆ مالی قادر ئه‌فه‌ندی گه‌وره له‌ گه‌رکی ده‌رگه‌زین. مودیر و ماموستا‌کانی ئه‌مانه بوون (زیور ئه‌فه‌ندی مودیر، مه‌لا سه‌عید ئه‌فه‌ندی و شیخ عه‌بدولرحمان ئه‌فه‌ندی و شیخ مه‌حمود ئه‌فه‌ندی و علی ئه‌فه‌ندی دیاربه‌کری و جه‌بار ئه‌فه‌ندی ماموستا بوون). سالی ۱۹۱۶ ئه‌م قوتابخانه‌یه‌ش بووه به‌خسته‌خانه‌ی تورکه‌کان و سالی ۱۹۱۹ له‌گه‌ل هاتنی ئینگلیزه‌کان بووه خسته‌خانه‌ی مولکی. هه‌روه‌ها قوتابخانه‌یه‌کی سهره‌تایی کوران که شش پۆلی هه‌بوو ناوی (برهان الترقی) بوو، شویته‌ک‌ی له‌ خوار قوتابخانه‌ی گوژی‌زی کوران لای بازاری شوشه و مودیره‌که‌یان (سه‌ید ئه‌حمه‌دی مه‌ره‌خه‌س) بوو. قوتابخانه‌یه‌کی سهره‌تایی کچان هه‌بوو شویته‌ک‌ی پشتی سه‌را لای کاریزی ئه‌حمه‌د زه‌نگه‌نه و مودیره‌که‌یان ناوی (مه‌لیحه‌ی شیخ سه‌لام) ژنی ماموستا (عه‌بدوللا نووری) خوشکی شه‌مه‌دین سه‌لام (حه‌سه‌ن فه‌لاح) بوو، سالی ۱۹۱۵ ئه‌م قوتابخانه‌یه به‌رده‌وام بوو تا هاتنی ئینگلیز له‌ سالی ۱۹۱۸ (۱۳۳).

(۱۳۳) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۴۷۷.

بۆ ئه‌وه‌ی وردتر له‌ مه‌سه‌له‌ی په‌ره‌سه‌ندن و دروستبوونی قوتابخانه‌ی سلیمانی بنۆرین، هه‌ر له‌مه‌ر ئه‌م قوتابخانه‌یه که ناویان له‌ سه‌ره‌تا (مه‌کته‌بی یه‌که‌م و مه‌کته‌بی دووهم) بووه به‌م جو‌ره له‌ سه‌رچاوه‌یه‌کی باس له‌ دروست بوون و په‌ره‌سه‌ندنیان کراوه: له‌ سه‌ره‌تای دامه‌زراندنی حکومه‌تی عێراق له‌ ۱۹۲۱ قوتابخانه‌ی مه‌کته‌بی یه‌که‌م کرایه‌وه، هه‌ر ئه‌وکاته مه‌کته‌بیکی تر له‌ خانه‌ک‌ی سه‌عدی مارف له‌ مه‌یدانی ماسته‌که له‌ شویته‌کی چه‌په‌کدا کرایه‌وه، له‌ نزیک خانه‌قای مه‌حوی پێیان ده‌وت (مه‌کته‌بی دووهم). ئه‌و سه‌رده‌مانه له‌ مه‌کته‌بی یه‌که‌مدا ته‌نیا تا پۆلی دووهمی ناوه‌ندی ده‌خوینرا، زیاتر کورپی به‌مه‌اله ناسراو و ده‌ست پێش‌توو‌ه‌کان پوویان تی ده‌کرد، له‌ مه‌کته‌بی دووهمدا تا پۆلی پێنجه‌می سهره‌تایی هه‌بوو. به‌پێی زانیاره‌کانی ماموستا فوئاد ره‌شید بگ که ماوه‌یه‌ک به‌ریوه‌به‌ری ئه‌م قوتابخانه‌یه بووه و هه‌روه‌ها قسه‌ی نه‌ندازیار (نوری کاکه‌ حه‌مه) و (توفیقه‌ فه‌نی ناغا فه‌تحو‌للا) که قوتایی ئه‌م قوتابخانه‌یه بوون، به‌ر له‌ به‌ریابوونی شه‌ری یه‌که‌می جیهانی ئه‌م خویندنگایه به‌باربووی کۆمه‌کی دانیش‌توانی شار و به‌هه‌ماهه‌نگی سه‌رۆکی شاره‌وانیی ئه‌و سه‌رده‌مه دروست کراوه، که سه‌رده‌می ده‌سه‌لاتی عوسمانیه‌یه‌کان بووه. دواتر ناو‌نراوه (ئاماده‌یی مولکی)، هه‌رچه‌نده =

ئەو قوتابخانەيەي كە لە سەردەمی توركەكاندا كرابوونەووە هێچیان نەمان، قوتابخانەيەك لەم سەردەمەدا كرايەووە، بەناوی (نمونهی سەعادەت) يەكەم جار لە مائى نەجیب ئەفەندى لە لاى مائى حاجى قادرى جەبار كرايەووە و لەوێووە گواستيانەووە بۆ شۆيى مەلەبەندى عەسكەرى توركەكان كە پێيان دەوت (قشڵە) بەرامبەر مزگەوتى گەورە و تەنیشەت باخى مىللى، كە ئیستا خەستەخانەيە ئەم قوتابخانەيە لە سالى ١٩١٩ تا سالى ١٩٢١ دەوامى كرد، مودیرەكەى عەبدوللا نوری و دواتر رەشید زەكى كابان بوو تە مودیرى. مامۆستاكانیش ئەمانە بوون (مەلا سەعید ئەفەندى، زۆرەر ئەفەندى، عەبدوللا سەبرى، محەمەد باشقە، ئەحمەد عزیز ئاغا، كاپتان ھۆلدا كە ئەفسەریكى ئینگلیزى بوو دەرسى ئینگلیزى دەگوتەووە). ئەم قوتابخانەيە دوو پۆلى ناوهندى لەگەڵدا كرايەووە (١٣٤).

باسى سەردەمی دەسەلاتى شیخ مەحمود، دواتر باسى دەكەین، دواى نەمانى حكومەتى خوارووی كوردستان، جارىكى دى قوتابخانەى تازە دەستى پێ كردهووە، راستە ماوێ چەند سال ئەگەر كەمیش بوو بێت، بوو يەكەمین ئەزموونى خو

= يەكەم جار ئەم قوتابخانەيە ناوی (پوشدەيى عەسكەرى) بوو، لەناو بینای تیمارگەى ناو بازاردا بوو، دەرچووانى ئەم خۆیەنگایە بۆ گەشتن بەپەلە و بايەى سوپا پرویان دەرکە (بەغدا و ئەستانە). ئەو سەردەمە (فایق فەیسەل) بەرپۆبەر بوو، لە سالى ١٩١٤ ئەم بینایە كرايە بارەگای فەرماندەیی سوپا، ناوێناو دەرگا بەنیشگەى سیاسى، لە سالى ١٩١٦ دا ئەم خۆیەنگایە لەناو بارەگای تیمارگای ناو بازارە و بەناوی (تەشویقیە) وە كرايەووە، مامۆستاكانى بریتى بوون لە (زۆرەر ئەفەندى، مەلا سەعید كابان، شیخ ئەورەحمەنى نەسیب، عەلى ئەفەندى، خەلكى كوردستانی باكور، عبدولجەبارە فەندى، شیخ مەحمود، حەمدیە فەندى، سەید ئەحمەدى بەرزنجى، لە سالى ١٩١٧ ئەم شۆیە كرا بەبارەگای مەلىك مەحمود، لە سالى ١٩١٨ كە ئینگلیزەكان سلیمانیان داگیر كرد، ئەم بینایە كرا بەبارەگای سیاسى میجەر سۆن. بڕوانە پۆژنامەى ئالای نازادى، ژ (٣٩٠) ١١/١٢/٢٠٠٠، نیو سەدە مەكتەبى يەكەم و مەكتەبى دووهم و پۆلى پەرورەدى مامۆستایان.

هەرۆهە سالى ١٩٢٨ يەكەمین پەرتووکی زمانى كوردی بۆ قوتابیانی كورد لە سلیمانى لە لایەن (مەلا سەعید كابان) دوە بەنیوی (مختصرى صرف نحوى كوردی) دانرا. بڕوانە ھاوړى نامە، ل ٧٧. سالى ١٩٢٩ (كتیبي پێژمانى كوردی) لە لایەن توفیق وەهبى نووسراو. بڕوانە ھاوړى نامە، ل ١٧٨، لە سالى ١٩٣٠ كتیبي (دەستووری زمانى كوردی) نووسیو، بڕوانە ھەمان سەرچاوە، ل ١٧٣.

(١٣٤) ھەمان سەرچاوە، ل ٤٤٩.

بەرپۆتەبەرىي كوردى و كردنەوئى قوتابخانە و خویندن بەزمانى كوردى. تین و تاوى خەلك پووپەرەكانى پۇژنامەكانى ئەوكات لە كۆكردنەوئى كۆمەكى بۇ خویندن و بلاو كردنەوئى خویندەوارى دەبیندى، بەلگەپەكى زیندوو بەئەوئى كە نەتەوئى كورد هەولئى داوئە سوودى تەواو لەو دەرەتەنە وەرپگىرى كە بۆى پەخساو و لەناو دەریای تارىكد كۆششى كردوو و چرای زانست و خویندەوارى هەلكا.

لە قۇناغى تازەدا، دواى پووخاننى حكومەتى خوارووى كوردستان، بەسەرۆكایەتیی شیخ مەحمودى نەمر، قوتابخانەكان بەم جۆرە دەستیان پى كراپەو.

قوتابخانەى سەرەتایی یەكەم: (١٣٥)

لە پۆلى یەكی سەرەتایی تا دووئى ناوئەندى لە مالى بابا عەلى شیخ مەحمود بەرامبەر مزگەوتى گەورە و بەرپۆتەبەركەى (سالى ئەفەندى قەفتان) بوو. دواتر گوازراپەو بۇ شوینى مەكتەبى سیاسى میجرسون، شوینی مەكتەبى فەیسەلیەى جاران.

قوتابخانەى سەرەتایی دووئەم:

تا پۆلى چوارەمى هەبوو، لە سابوونكەران لە مالى یەكتا بەگ و بەرپۆتەبەركەى (توفیق فکرت) بوو. بەرامبەر خانەى غەفور شالى لە گەرەكى دەرگەزین، دواتر

(١٣٥) هەمان سەرچاو، ل ٤٦٥.

عەبدوللا كەرىم مەحمود لەمەر ئەم قوتابخانە و تووئەتى لە سالى ١٩٢٠ خویندنگای (تەشوقیە) گوێزراپەو بۇ (قشله) سەریازگەى جاران، دواتر ناوئەكە گۆرا بە (مەكتەبى یەكەم) لە خانووئەكى ئیستای شیخ بابە عەلى كورپ شیخ مەحمود لە گەرەكى كانئیسكان بەرامبەر مزگەوتى گەورە تا سالى ١٩٢٤ هەر بەو ناوە مامۇستا عەبدوللا عەزیز هەولیزى مامۇستای ئەم قوتابخانەى بوو، ئەلف و باى كوردى و دیدەوانی دەوتەو. لە سالى (١٩٢٨ - ١٩٢٩) كرا بەدوو قوتابخانە و لە شوینەكەى خۆى بینای سیاسى مایەو، نەزۆمى سەرەو تا پۆلى پینجەم و شەشەمى سەرەتایی تیدا بوو، لە نەزۆمى خوارەوئەشدا دوو پۆلى ناوئەندى تیدا بوو، كە ئەو كاتە لە هەموو قۇناغى ناوئەندى چوار قوتابى هەبوو. یەكێكیان ناوى (ئەحمەد رەفیق حاجى فەرەج) بوو. بەرپۆتەبەرى ئەم قوتابخانەى توفیق فکرت عەبدورەحمان باوکی د. حكەمتى سەرۆكى زانكۆى سلیمانى بوو.

بروانە پۇژنامەى ئالای ئازادى ژ (٣٩٠) ١٢/١١/٢٠٠٠ ل ٥.

گوئزرایهوه بۇ خانەكەى (سەعەى مارف)ى باوكى رەزا سەعید و مامۇستا حەمە عەلى بىناكە لە خوار مەیدانى ماستەكەوه بوو، بەرپۆه بەرەكانى تریش ئەمانە بوون، عەبدورەحمان قەرەداغى باوكى د. حكمت و عەلى ئاغا و شەوقى سەعید كە یەككە لە پەسپۆرەكانى بوارى پەرورەدەییى ئەو سەردەمە. لە سالى ۱۹۳۰ گوئزرایهوه بۇ سابوونكران بۇ خانى (یەكتا بەگ) بریتی بوو لە چوار پۆل، مامۇستاكانى ئەوكات (رەفەتە فەنى، مەلا سەعید كابان، خالد رەشید، عەبدوللا، شاكەر سەید حەكیم ناسراو بەشاگیرە رەش). سالى (۱۹۳۱-۱۹۳۲) خویندگاكە گوئزرایهوه بۇ خانەى (جەمیل سائیب)ى باوكى شازاد سائیب (نزیك مزگەوتى گەورە لە تەنیش خانووى شیخ قادری حەفیدو حەسەخانى نەقیب هەرچوار پۆل بوو و مودیرەكەى توفیق فكرەت و مامۇستاكانىش نەزەتە فەنى و فەتاح شەشى خانە، واحیدە فەنى، خالد عەبدوللا سەعید بوونە (۱۳۶).

قوتابخانەى زانستى شەو(*)

سالى ۱۹۲۶ پاش داواكردى چەند كەسك تانییان ئەم قوتابخانەى بەكەنەوه بۇ ئەو قوتابیانی بەرپۆر ئیش و کاریان هەبووه و نەیانتوانیوه بچە قوتابخانەى پۆر. وەكو گوتراوه ئەم قوتابخانەى لەلایەن ئەحمەد بەگى توفیق بەگ دامەزراوه.

قوتابخانەى دووهمى ئیبتدائى:

لە مالى سەعەى مارف كۆلانى بەرامبەر مەیدانى ماستەكە كرایهوه، تا شەشى

(۱۳۶) ئالای نازادى، ژ ۲۰۰۰/۱۱/۱۲ ۳۹۰ ل ۵. عەبدوللا كەرىم مەحمود.

لە درژەى ئەم باسەدا وەها نووسراوه: سالى ۱۹۲۳ كە لافاوه گەورەكە قومما پاشكۆیهكى ئەم قوتابخانەى كرایهوه بەناوى (شعبە) دواتر گوئزرایهوه بۇ خانى حاجى سالم قاسم، كرینیەكەى (۵) دینار بووه. ئەم خانووه هى باوكى حاكەم ئەحمەدى باپیرى د. بەرەم سالى بووه ئیستا لە شوینەكەى سینما دلشاده. دواتر ناوێكەى بووه (خالییدە).

هەر وەها لەمەر قوتابخانەى زانستى شەو، برۆانە هاویر ئامەل ۱۷۳.

(*) لەشارى سلیمانیدا (كۆمەلەى زانستى) یش هەبووه، ئەفسەر و مامۇستا، سالى قەفتان بۆتە بەشك لە دەستەى دەرەس و تەنەوى ئەم كۆمەلەى لە سلیمانیدا. ئەم كۆمەلەى بۇ ئامانجى ئەدەب و پەرورە دە لەسەرەتای بەهاری ۱۹۲۶ دامەزراوه واپى دەچى ئەم قوتابخانەى شەو لە ناوى كۆمەلەكەیهوه هاتى. برۆانە گولان العربى: ژ (۵۴) ۲۰۰۰ دور الضباط الكورد.

سهرتايی تېداوو، بهرپوهبهرمکهی شیخ قادر نووری بوو له سالی ۱۹۲۸ دامهزرا (۱۳۷).

قوتابخانهی دواناوهندیی کوران:

دوای سالی ۱۹۳۰ کرایهوه، مکتبهی یهکم که پولهکانی زیادی کرد، ناوهندیان لی جیاکرایهوه، چوو شوینی مکتبهی غازی جاران که نیستا خستهخانهی (جمهوری)ه دوایی بووه دواناوهندی و بهرپوهبهرمکهی نهامنه بوون (رهشید زهکی کابان، عبداللانووری مهندي- ۱۹۳۵، بهفیق حیلمی، وهدیغ فتهحوللا میرزا- ۱۹۴۶).

قوتابخانهی سهرتايی فیهیسهلیه: (۱۳۸)

دوای سالی ۱۹۳۰ دامهزرا و له یهکهوه تا شمش، شوینی بازاری عهسری بوو که ناوهندیان لی جیاکردهوه بووه، مکتبهی سهرتايی، بهرپوهبهرمکهی نهامنه بوون (علی شوقی، فوناد رهشید، جهلال محمهد سهیفوللا).

(۱۳۷) شاری سلیمانی - ل ۴۵۳-۴۶۵.

(۱۳۸) سالی ۱۹۳۴ ناوی قوتابخانهکان گوران، ناوی مکتبهی یهکم گورا بهفیهیسهلیه، بهناوی شا فیهیسهلی یهکم عیراقوه. ماموستا سالح قهفتان تا سالی ۱۹۳۶ لهم مکتبه ماوهتهوه. دوای سالی ۱۹۳۶ ماموستا علی ناغا شوقی سهعید کرایه بهرپوهبهری قوتابخانهکه. دواتر ماموستا فوناد رهشید بووه بهرپوهبهری نهم قوتابخانهی تا ۱۹۶۶/۹/۱۰، له دوای شورش ۱۴ ی تمموزی ۱۹۵۸ ناوی گورا بو (العزه) پاش ماویهک ناوهکی بووه سهرکهوتن. دوای مائناوایی ماموستا جهلال، ماموستا بهجهت مهلا سهعید کرایه بهرپوهبهر و ههر ههمان سال ناوهکهی گورا به (رایهنگه - تطبیقات) دار المومین تا سالی (۱۹۶۹-۱۹۷۰) ماموستا بهجهت کابان کرا بهکارمهندي پهروردهی یهکییتی راهینان، عبداللانووره پرهزا و رهشید بهرزنجی بوون بهبریکار و یارمهتیدهری. بهییتی فهرمانی پهروردهی گشتی، پوژی ۱۹۷۰/۹/۲۹ ناوی قوتابخانهکه کرایه پیشکهوتن، بهلام جاریکی تر دوویاره کرایهوه (راهینگی نمونهی)، دوای ههول و کوششی کهریم زمند ۲۴۳۶/۱۳ خرا سر پرویهری قوتابخانهکه و فراوان کرا. ماموستاکانی نهامنه بوون (عبداللانووره شیخ خالید، نهحمهد چاوشین، عوسمان شیخ مستهفا خال، عومر محمهد قادر، کهمال عزیز، رهشید هورامی، جهبار شیخ غهفور، حمه عزیز نهمین، عزیزت عزیز، علی رازی و چند ماموستایهکی تر له ۱۹۷۴/۱۲/۱۲ ماموستا محمهد علی حسین کرایه بهرپوهبهر و دوای نویش فایهق نهحمهد بوو. نینجا حمه رحیم پهمزان کرایه بهرپوهبهر. پروانه پوژنامهی ئالای نازادی، ژ (۳۹۰) ۱۱/۱۲/۲۰۰۰هـ.

قوتابخانه‌ی گویزه:

دوای سالی ۱۹۳۰ دامه‌زراوه، بهرام‌بهر سینه‌ما گویزه بووه، به‌پړیوه‌بهره‌کانی ئه‌مانه بوون (عزیز فهرج س‌ه‌لیم، عبدالغ‌ه‌فوور مه‌لا علی مه‌لکه‌ندی، ره‌ئوف حاجی ئه‌مین).

قوتابخانه‌ی ئه‌یوبیه:

دوای سالی ۱۹۳۰ دامه‌زراوه، له‌گه‌ر‌ه‌کی چوارباغ له‌مائی داره‌گه‌ر‌ه، به‌پړیوه‌بهره‌کانی ئه‌مانه بوون (علی شه‌وقی، عزیز س‌ال‌ح گورون، جه‌مال مه‌جید س‌ه‌لیم). ئه‌م قوتابخانه‌یه س‌هر‌تا ناوی مه‌کته‌بی دووهم بووه، دوای ناو‌گو‌ږانی گوا‌زراوه‌ته‌وه‌ بۆ لای گومرگه‌ سووتاوه‌که بۆ خانه‌ی حاجی مح‌مه‌دی ل‌اوه.

قوتابخانه‌ی خالیدیه:

دوای سالی ۱۹۳۰ دامه‌زراوه‌له‌ ده‌رگه‌زین، له‌مائی حاجی س‌ال‌ح قاسم خوار سینه‌مای دل‌شاده، به‌پړیوه‌بهره‌کانی ئه‌مانه بوون (عبدالواحد نووری، مه‌جید علی، مسته‌فا به‌جه‌ت مه‌ولوود، یونس توفیق). به‌پټی نووسینه‌که‌ی عبدالل‌ا‌ه‌ کریم مه‌حموود ئه‌مه قوتابخانه‌ی (شعبه) بووه ناوی گو‌ږاوه‌ بۆ ئه‌م ناوه‌ تازه.

قوتابخانه‌ی کانیسکان:

دوای سالی ۱۹۳۰ دامه‌زراوه، له‌گه‌ر‌ه‌کی کانیسکان س‌ه‌رووی مزگه‌وتی گه‌وره، شوینی قوتابخانه‌ی ری‌زانی کچان. به‌پړیوه‌بهره‌کانی ئه‌مانه بوون (توفیق فکرت، عزیز فهرج س‌ه‌لیم، شیخ ئه‌بویه‌کر «ه‌ه‌ردی».

قوتابخانه‌ی ئه‌میر عبدال‌تیل‌ا:

دوای سالی ۱۹۳۰ دامه‌زراوه، له‌گه‌ر‌ه‌کی ده‌رگه‌زین، له‌مائی عوم‌ه‌ری س‌ه‌لام ئاغا بووه، به‌پړیوه‌بهره‌کانی بریتی بوون له‌ (حسین س‌ال‌ح ئاغا، علی موزه‌فر).

سانه‌ویی کوران:

سالی ۱۹۴۷ بیناکه‌ی ته‌واو بوو له‌ پشت خه‌سته‌خانه‌ی جمه‌ووری، به‌پړیوه‌بهره‌کانی ئه‌مانه بوون (جه‌لال نه‌ال سالی ۱۹۴۷، مووسا س‌ه‌مه‌د ۱۹۴۹، سلیمان س‌ال‌ح سالی ۱۹۵۳، مه‌عروف دلی سالی ۱۹۵۴).

قوتابخانه‌ی غازی:

له سه‌ره‌تا له گه‌ره‌کی جووله‌کان بوو، به‌رپۆه‌به‌ره‌کانی ئه‌مانه‌ بوون (مه‌لا محهمه‌د سه‌یفوللا، فه‌وزی ره‌شید، عه‌زیز فه‌ره‌ج سه‌لیم، مه‌جید سه‌عید، عه‌لی محهمه‌د سه‌دیق، عه‌لی موزه‌فه‌ر).

قوتابخانه‌ی مه‌لکه‌ندی:

له دوا‌ی سا‌لی ۱۹۳۰ دامه‌زراوه، گه‌ره‌کی مه‌لکه‌ندی له ما‌لی عه‌ونی ئه‌فه‌ندی حاجی گوروون بووه. (ره‌شید که‌ریم) به‌رپۆه‌به‌ری بووه، دوا‌ی گواسترا‌نه‌وه‌ی بۆ گه‌ره‌کی گا‌وران (عه‌زیز میرزا سا‌لح) بووه به‌رپۆه‌به‌ری. هه‌روه‌ها ئه‌م قوتابخانا‌نه‌ش له سلیمانی هه‌بو‌نه دوا‌ی سا‌لی ۱۹۵۸ - ۱۹۶۰ دامه‌زراون.

- ۱- قوتابخانه‌ی سه‌رکه‌وتن (فه‌یسه‌لی کۆن) به‌رپۆه‌به‌ری جه‌لال محهمه‌د سه‌یفوللا
- ۲- قوتابخانه‌ی وه‌تن به‌رپۆه‌به‌ری هاشم سه‌دیق
- ۳- قوتابخانه‌ی بیکه‌س به‌رپۆه‌به‌ری تاهیر یه‌حیا
- ۴- قوتابخانه‌ی زیوه‌ر به‌رپۆه‌به‌ری ئه‌حمه‌د سه‌عید مه‌ولود
- ۵- قوتابخانه‌ی جه‌مهوری به‌رپۆه‌به‌ری حه‌بیبه‌ شیخ ئه‌حمه‌د
- ۶- قوتابخانه‌ی سه‌یوان به‌رپۆه‌به‌ری عه‌زیز میرزا سا‌لح
- ۷- قوتابخانه‌ی ده‌رگه‌زێن به‌رپۆه‌به‌ری ره‌ئوف حاجی ئه‌مین
- ۸- قوتابخانه‌ی بارزان (عه‌بدولئیلا‌ی کۆن) به‌رپۆه‌به‌ری به‌هجه‌ت سه‌عید کاپان
- ۹- قوتابخانه‌ی سه‌رچنار له سه‌رچنار به‌رپۆه‌به‌ری محهمه‌د عارف عه‌بدولره‌حمان
- ۱۰- قوتابخانه‌ی به‌که‌رمجۆ له به‌که‌رمجۆ به‌رپۆه‌به‌ری ئه‌نوه‌ر کۆخی
- ۱۱- قوتابخانه‌ی پیره‌مه‌گرون (غازی‌ی کۆن) به‌رپۆه‌به‌ری عه‌بدولغه‌فوور مه‌لا عه‌لی

له سا‌لی ۱۹۵۰-۱۹۵۸ یش ئه‌م قوتابخانا‌نه‌ کرانه‌وه

- ۱- سه‌ره‌تاییی سه‌ر شه‌قامی کو‌ران به‌رپۆه‌به‌ره‌که‌ی محهمه‌د ره‌شید مه‌حمود
- ۲- سه‌ره‌تاییی سه‌لاحه‌دین به‌رپۆه‌به‌ری محهمه‌د توفیق عه‌زیز
- ۳- سه‌ره‌تاییی (فه‌یسه‌لیه‌) ی شه‌و به‌رپۆه‌به‌ره‌که‌ی جه‌لال محهمه‌د سه‌یفوللا

٤- ناوهندی کوپان له ده‌رگه‌زین سالی ١٩٥٤ کرایه‌وه له مالی عومەر سام ناغا بوو به‌ریوه‌به‌ره‌که‌ی ئەحمەد ئیبراهیم فەتاح بوو.

٥- ناوهندی پیشه‌سازی (صناعه). له ١١/١١/١٩٥٤ کرایه‌وه هەر له شوینی ئیستا و به‌ریوه‌به‌ره‌که‌ی ئەمانه بوون (ناجی جه‌عفر سندووق، عه‌بدولحه‌مید جاسم، عه‌زیز سه‌عید عه‌باس).

٦- خانه‌ی ماموستایان (دار المعلمین) له گه‌ره‌کی شۆرش شوینی قوتابخانه‌ی یه‌کیته‌ی سالی ١٩٥٦ دامه‌زراره‌، به‌ریوه‌به‌ری (که‌مال محمه‌د ئەمین) بووه.

٧- ناوهندی کشتوکالی (زراعة) سالی ١٩٥٧ له کانێسکان دامه‌زراره‌، به‌ریوه‌به‌ره‌که‌ی عه‌بدوللا ئیبراهیم سه‌راج بووه.

قوتابخانه‌ی کچان له سلیمانی

قوتابخانه‌ی سه‌ره‌تایی کچان: (١٣٩)

سالی ١٩٢٦ کراوه‌ته‌وه له گه‌ره‌کی سابوونکه‌ران له مالی عه‌لی به‌گ فه‌تحو‌للا به‌گ. به‌ریوه‌به‌ری (گوزیده خانی ژنی عه‌زیز یامولکی بووه و سالی ١٩٢٨ گواسترایه‌وه به‌رامبه‌ر مالی شیخ قادری حه‌فید و ناو‌نرا (زه‌هرا). دوا‌یی قوتابخانه‌ی (زه‌هرا) گواسترایه‌وه ده‌رگه‌زین، له سه‌ر گۆل خوار مالی عه‌زت به‌گی وه‌سمان پاشا له مالی حاجی ئەحمەد پیروژ. به‌ریوه‌به‌ره‌که‌ی فاتیمه‌خانی محی‌دین نه‌فه‌ندی، ژنی ئەحمەد به‌گی ساحیبق‌ران (حه‌مدی)، شاعیر بووه. هه‌روه‌ها مسته‌فا به‌جه‌ت و فه‌خریه‌خانی هاوسه‌ری که‌ هه‌ولێری بوو، یه‌که‌م که‌س بوون کچه‌که‌ی خۆیان له قوتابخانه‌ی کوپان داناره‌. ئەمین زه‌کی به‌گ ئەوکاته‌ وه‌زیری مه‌عارف بووه، به‌ردی بناغه‌ی دروستکردنی بینایه‌ی ئەم قوتابخانه‌ی له سالی ١٩٢٧ به‌خۆی داناره‌ له‌م ئاهه‌نگه‌شدا میچه‌ر سو‌ن ناماده‌ بووه.

قوتابخانه‌ی سه‌ره‌تایی (صدیقه):

به‌رامبه‌ر مالی شیخ قادری حه‌فید، به‌ریوه‌به‌ره‌که‌ی زه‌هرا خانی کچی مسته‌فا پاشا، ژنی عه‌زت به‌گی وه‌سمان پاشا بووه، ئەم قوتابخانه‌یه‌ سالی ١٩٢٨ دامه‌زراره‌، ئەو کاته‌ی (زه‌هرا) گواسترایه‌وه ده‌رگه‌زین.

(١٣٩) یه‌که‌م ئاهه‌نگیش له‌و قوتابخانه‌یه‌دا به‌ناماده‌بوونی هاو‌لاتیانی سلیمانی حه‌فسه‌ت عیرقانی خوشکی جه‌مال عیرقانی نه‌فسه‌ر، وتاری تیدا خویندۆته‌وه. پروانه، گولان العربی، محمد عبدالله کاسور، الدور السياسي والثقافي للضباط الكرد (٥٤) ت، ٢٠٠٠ ل ٩٠.

قوتابخانه‌ی سهرتايی گۆڤه:

له ده‌رويه‌ری سالی ۱۹۲۸ دامه‌زراوه، له‌گه‌ره‌کی گۆڤه‌ی قه‌زازه‌کان، به‌پۆه‌به‌ره‌کانی ئەمانه‌ بوون (مه‌لیحه‌ی شیخ سه‌لام ژنی مامۆستا عه‌بدوللا نووری خوشکی شه‌مه‌دین (حه‌سه‌ن فه‌لاح)، زینه‌ ئەحمه‌د موختار، سالی ۱۹۲۸ دامه‌زراوه، ئامینه‌ حه‌سه‌ن)

قوتابخانه‌ی سهرتايی عیراقیه:

له‌ کۆلانی پشتی مرگه‌وتی گه‌وره‌ له‌ مالی ئەحمه‌د به‌گی مه‌ته‌سه‌ریف دامه‌زراوه، به‌پۆه‌به‌ره‌کانی بریتی بوون له‌ (زه‌کیه‌ رزوقی قستۆ، په‌روین مسته‌فا، سه‌بریه‌ حسێن نازم).

ناوه‌ندی کچان:

سالی ۱۹۳۸ بۆیه‌که‌م جار له‌ شوینی سهرتايی (صدیقه‌) کرایه‌وه‌ و به‌پۆه‌به‌ره‌کانی (زه‌هراخانی ژنی عزه‌ت به‌گی وه‌سمان پاشا، عه‌تییه‌ گرابیت، بوون. ئەم قوتابخانه‌یه‌ (صدیقه‌) که‌ بووه‌ ناوه‌ندی گواسترایه‌وه‌ پشت مالی بابا عه‌لی شیخ مه‌حموود له‌ مالی فه‌ره‌ج. به‌پۆه‌به‌ره‌که‌ی (فاتیمه‌خانی سالحه‌فه‌ندی قه‌فتان) بوو. دواتر گواسترایه‌وه‌ مالی فه‌قی ره‌شیدی قه‌شان و به‌پۆه‌به‌ره‌که‌ی (شه‌فیقه‌ سه‌عید-۱۹۵۳).

(الاحداث المختلطة):

سالی ۱۹۴۰ قوتابخانه‌ی مندلانی تیکه‌لاو (الاحداث المختلطة) به‌رامبه‌ر مالی حه‌مه‌ی ئەوره‌حمان ئاغا کرایه‌وه‌، به‌پۆه‌به‌ره‌کانی ئەمانه‌ بوون (فاتیمه‌خانی محی‌دین ئەفه‌ندی، وه‌هبیه‌ غه‌فوره‌).

سانه‌ویی کچان:

پاش سالی ۱۹۴۷ سانه‌ویی کچان له‌ شوینی ناوه‌ندییه‌که‌ کرایه‌وه‌، به‌پۆه‌به‌ره‌کانی ئەمانه‌ بوون (گولنار ئەحمه‌دموختار، نزیه‌ سه‌عید شیخ حسێن، نه‌سرین مسته‌فا مه‌زه‌ره‌-۱۹۵۸). له‌ سالی ۱۹۵۰-۱۹۵۸ یش ئەم قوتابخانه‌ی کراوه‌وه‌

۱- سهرتايی (ملکه‌ عالیه‌) له‌ ئەسحابه‌ سپی به‌پۆه‌به‌ره‌ی شه‌فیقه‌ سه‌عید بووه‌.

۲- سهرتايی (تاج) له‌ مالی ره‌فیک حیلمی به‌پۆه‌به‌ره‌که‌ی شه‌فیقه‌ مه‌حموود بووه‌.

۳- سهرتايی مه‌لکه‌ندی له‌ مه‌لکه‌ندی پیرمه‌سوور به‌پۆه‌به‌ره‌ی ئەخته‌ر سالح عه‌باس بووه‌.

۴- خانه‌ی مامۆستایان (دار المعلمات) ی سهرتايی کچان سالی ۱۹۵۶ دامه‌زراوه‌ له‌

شەقامى مەولەوى لە مالى نورى بەگى ھەمەد بەگ بەرامبەر دووكانى (ھەمە عەلى مەدھۇش) بەرپۆھبەرى (غەنىيە عەباس ئەلەزاوى) بوو.

۵- قوتابخانەى تىكەلاو پىشتى باخى گىشتى. بەرپۆھبەرى (سعاد ھەكىم).

۶- باخچەى مندالان (روضە الاطفال) بەرپۆھبەرى كافىيە پەفەت.

۷- قوتابخانەى ھونەرى مالدارى سالى ۱۹۵۷-۱۹۵۸ دامەزراو. لە پىشدا لە سەنەوېى

كچان بەرامبەر مالى شىخ قادرى ھەفید بوو: بەرپۆھبەرى نەسرین مستەفا مەزھەر-

۱۹۵۸-۱۹۵۹، گواستیانەو، بەرامبەر مزگەوتى گەورە شوینی مەخزەنى مەعارىف

بەرپۆھبەرى (گەلاوێژ عەزیز فەرەج) بوو.

لە سالى ۱۹۵۸-۱۹۶۰ یش ئەم قوتابخانانە دامەزراون.

قوتابخانەى نىشتەمان: تەنىشت مالى فەقى رەشىدى قشان (صدىقەى كۆن)

بەرپۆھبەرى شەفىقە سەعید. قوتابخانەى سەربەستى: لە خانووى رەفىق ھىلمى (ملکە

عالىيەى كۆن) بەرپۆھبەرى بەھىيە فەتھوللا. قوتابخانەى گولالە: لە گەرەكى گاوران

(زەھراى كچان) بەرپۆھبەرى مەسوومە سەلح. قوتابخانەى پووناكى: لە پىشت يانەى

فەرمانبەرەن بەرپۆھبەرى رافەدە نەشەت ئەھمەد. قوتابخانەى خانزاد: لە سەرشەقام،

شىووى قازى بەرپۆھبەرى منیرە سەلح قەفتان. قوتابخانەى خەبات لەلاى مالى ھەمەى

ئاوڕەحمان ئاغا بەرپۆھبەرى لەتيفە نوورى قەفتان. قوتابخانەى ئازادى (تاجى كۆن)

تەنىشت قوتابخانەى پووناكى بەرپۆھبەرى شەفىقە مەحمود. قوتابخانەى بلیسە پىشت

یانەى فەرمانبەرەن لەگەل قوتابخانەى پووناكىدا جووت بوون بەرپۆھبەرى بەدریە

عەلى بوو. قوتابخانەى سەرچنار- لە سەرچنار بەرپۆھبەرى سەبریە عوسمان پىشەدرى.

قوتابخانەى ئازادى ئىواران، بەرامبەر ئەسحابە سېى لە خانووى حاجى مەحمود

سامى بەرپۆھبەرى سەلىمە ھەرىم.

سەلىمانى لە چاوشارەكانى تری كوردستاندا، چاكتەر لەرپووى بىلاو كەردنەوھى

خوێندەوارى و كەردنەوھى قوتابخانەى كوردى پى گەشستوو، ئەگەر بەراوردىك لە نىوان

كەردنەوھى قوتابخانە لە شارەكانى تری كوردستان و بوونى قوتابخانەى كچان و

مامۇستايانى ئافرەت بەكەين، لە ھەولێر و كۆيە زۆر لە مامۇستا ئافرەتەكان لەسەرەتا لە

مووسل ھینراون بۆ دەرس گوتنەو، كەچى لە سەلىمانى زۆربەيان كچ و خیزانى پیاوانى

دیار و كەسایەتى ناسراوێى ناو شارن. ئەمەش وای كەردوو پێگەى خوێندەوارى لەبارتەر

و گونجاوتر بێت، لەچاوشوین و شارەكانى دیدا.

به‌پي زانياريه‌كان ژماره‌ي قوتابياني ناوه‌ندي^(۱۴۰) له سلیماني تا سالی ۱۹۱۴ (۱۶۳) قوتابی بوونه و سالی ۱۹۱۵ش پيژي قوتابياني سلیماني (۱۰٪) هه‌موو قوتابياني عيراق و باشوري کوردستاني پيک هيناهه.^(۱۴۱)

ههروهه به پێی زانیارییهکی نێوگۆفاری (گهلاویژ) که له ساڵی ۱۹۴۷ بـلاوکراوه تهوه وهزعی خوێندن و ژمارهی قوتابی و قوتابخانهکانی ناو سلیمانی بهم شیوهیه بوو.

خشته‌ی ژماره (۲۴) (۱۴۲)

ژماره‌ی قوتابخانه و قوتابی و ماموستانان له شاری سلیمانی سالی ۱۹۴۷.

ناوی قوتابخانه	ژماره‌ی قوتابخانه	ژماره‌ی قوتابی	ژماره‌ی ماموستا
سانه‌ویی کورپان	۱	۳۲۰	۱۴
سانه‌ویی کچان	۱	۱۰۰	۳
سهره‌تایی کورپان	۸	۱۶۱۰	۵۳
سهره‌تایی کچان	۵	۷۶۰	۳۹
کۆی گشتی	۱۵	۲۷۹۰	۱۰۹

(١٤٠) ئەم ژمارەیه بۆ ئەو ومختە زۆرە و ئەم پێژێشە کە دانراوە پێچهوانەی بۆچوونەکانی ئەمین زەکی بەگ دەردەخات، بۆیە پێویستی بەلیتوردبوونەو هەیە. نوری شاویس لەمەر خۆیندن و کردنەوێ یەکەم قوتابخانەی ناوەندی لە سلێمانی دەلیت: پۆلی سێی ناوەندی بۆیەکەم جار لە لیوای سلێمانی لە ساڵی ١٩٣٤ کرایەو، کە ژمارە ی مامۆستاکانی لە پەنجەکانی هەردوو دەست تێ نەدەپڕین بەو پێیە تا ناوەرستی سییەکان قوتابخانەی دواناوەندی لە ناوچە کوردییەکان نەبوو. سەیری پەراوێزی ژمارە ١٣٦ بکەن

بروانە آ.ب. عن التعليم في كردستان العراق، ص ١٣.

(۱۴۱) ہاوری باخہوان، ہاوری نامہ، ل ۱۳۱-۱۳۳.

(١٤٢) شاری سلیمانی، ل. ٤٥٨، ههروهه بپوانه هاوړئ نامه، ل. ٢١٩. بهم ژماره دهمدمکهوئ که ١٠٪ پښتو خویندن له عراق و کوردستان پیک ناهینیت، له سالی ١٩٥٢ له بهرواردیکی بچووکا دهمدمکهوئ له ههولیر (٧٥٩) و قوتابی و سلیمانی (١١٣٢) و ژماره ی ماموستایانیش بهم جوړه بووه ههولیر (٣٩) و سلیمانی (٤٩). یانی لهجیاتی گه شهکردنی له چاو سالی ١٩١٠-١٩١٥ که ژماره ی دانیشتوان له نیو سهددا ژور لهوه پتر بوو، تا ئهم ژماره کهمه بنیورینه بهرخویندن. که ئهمش بهلگه ی بوونی نهژاد پرستی و بایهخنه دانه بهخویندنی کوردی و ناوچه کوردیبهکان.

خویندن له سەردەمی یەكەمی حكومهتی كورددا

دەگەل ئەوەلین هەنگاوەكانی دروستبوونی حكومهتی خواروی كوردستان بەسەرۆكایەتی شیخ مەحمود ئەو پۆشنبیرانەی لەوی بوون، یا پێشتر گەلانی کاریان بۆ بلاو كردنەوی خویندەواری بەدەستەوه بوو، زەمینەی لەبارتریان بۆ هەلکەوت دەست بەکار بکەن، پۆژنامەکانی ئەو کات وتاری هەمە جۆریان لەمەر بایەخی خویندن و خویندەواری تێدا، هانی خەلک دەدەن بۆ فێربوون و گەیشتنە ئاستی گەلانی دنیا لە ڕێگەی بلاوکردنەوی مەعاریف و خویندەواری و دەربازبوون لە کوێرەوهری.

بەپێی سەرچاوەکان لە سەردەمی دەسەلاتی کوردی لە سلیمانی چوار قوتابخانە هەبوو و بەم شیوەیە و مامۆستاکانیشی ئەمانەن کە لە خوارووە ناویان دەهێنین و دەبێت لە ۱۰ ی تشرینی یەكەمی ۱۹۲۲ لەسەر بریاری وەزارەتی مەعاریف کە یامولکی وەزیری بوو ڕێک خراییت. لە یەكەم ئەزمونی دەسەلات و ئیدارە کوردیدا لەتەك پێکھێنانی وەزارەتەکان (وەزارەتی مەعاریف) یەك دامەزراوە، ئەم وەزارەتە بەلگەی بیرکردنەوه و کارکردن بوو بۆ پەرەپێدانی پۆشنبیری کوردی و (موسەفە پاشا یامولکی) پۆشنبیر و پۆشنگەر وەزیری بوو. ئەم پیاو لەم هەلومەرجەدا وەکو کەسیکی لیوێشاو و پۆشنبیریکی دووربین و گەرموگۆر لە بەشداریی کار و ئەرکەکان ناوی دێت. قوتابخانە و مامۆستاکان بەم شیوەیە بەپێی بریاریک دابەش کران.

۱- قوتابخانەی ناوەندی- مەحمودی:

زەفیع حیلمی بەرپۆهەر و مامۆستاکانیش (سالح پەقەت، خواجە ئەفەندی، سەعید سەدقی، زیوەر ئەفەندی، سەعید ئەدیپ قەزان) بوون.

۲- قوتابخانەی سەرەتایی قادری:

شیخ مەحمود زەدی بەرپۆهەر و مامۆستاکانیش (سەعید زەکی، عەزیز ئەفەندی) بوون.

۳- قوتابخانەی سەرەتایی رەئوفی:

سەعید عاکف بەرپۆهەر و مامۆستاکانیشی (ئەحمەد ئەفەندی و محەمەد رەمزی رەحیم) بوون.

۴- قوتابخانەى سەرەتايىي لەتيفى:

ئەحمەد ھەمدى عزيز ئاغا بەرپۆھبەر و مامۇستاكانىش (فايق ئەفەندى و ئەحمەد ھەمدى) بوون.

لە قوتابخانەكاندا دەرسەكان لەو سەردەمدا بەگەرمى و بەرپۆكويىكى دەوتراو، قوتابىيەكانىش زۆر بەشەوق بوون و بەدل دەچوونە مەكتەب و لەدەورى ھكۈومەتى كوردا لە جازان زياتر و گەلىك باشتر پوويان كىردبوو. قوتابخانەكان و سەريان كىردبوو سەر خويندن (۱۴۳).

پيۇستە ئامازەيەك بەسەردەمى ئەوكاتى سلىمانى لەمەر خويندن بگەين و يەككى وەكو رەشىد زەكى بابان لەبىر نەكەين كە دەرسى گوتۆتەو و شوينى لە بوارى فيزىكرن ديارە. ئەوكات قوتابخانەى (نمونهيى سعادەت) لە سلىمانى ھەبوو لە ژمارە (۱۸)ى رۆژى ۲۶ ئابى ۱۹۲۰ بۆ وەرگرتنى قوتابىي ئەم بانگەوازەى لە رۆژنامەى (پيشكەوتن) بلاو كىردۆتەو:

«مكتب نمونه سعادەت لە رۆژى ۱۷ آب/ ۱۹۲۰دا قوتابىي قيد و قبول ئەكا و لە يكم رۆژى ايلول ۱۹۲۰ دست آكرى بەخويندن. ھر كس دىھوى مندالى خوى بنيرى كە بەقد زانينى خوى لە صنفەكانا قيد دكرى. كتب، دفتر، قلم، كاغز، مركب، تباشير، ھموى خوراييه و پارە ناسينريت» (۱۴۴).

يانى بەپيى ئەم بانگەوازە لە ھاوينى ۱۹۲۰ دەبى قوتابخانەكە كرابيئەو و گرینكى لەوھيە خويندن تييدا خۇپايى بوو، كە بۆ ئەوكات و سەردەم ھەنگاويكى باش بوو، ھانى خەلكى بدرى بچنە بەر خويندن و ترسى دابىنكردى پيۇستىيەكانى خويندنيشان نەبى. كە لەوكاتدا نەبوونى و كەم دەرامەتى ھۆكاريكى ئابوورىي بەھيژبوو لەبەردەم چوونە قوتابخانە، زۆربەى ئەوانەى دىيانخويند مندالى ئەفسەر و مووچەخۇرانى دەسەلاتدارانى دەستە و دايەرەكانى دامودەزگاكانى عوسمانى بوون، وەلى، ھاتنى ئينگليزەكان ھەندىك سووكە گۇرپانكارىي دروست كىردو، لە رۆژنامەى (پيشكەوتن) كە ئەوان واتە ئينگليزەكان دەريان دەكرد و لەژىر دەسەلاتى ئەوان (خويندن بەخۇپايى) كراو.

(۱۴۳) م. ر. ھاوار، بەرگى دووھ. ل ۳۴۱

(۱۴۴) ھەمان سەرچاوە، ل ۳۶۱.

پیرمیردی زانا و پوښنبیر و پوژنامه نووس له مېرئوان سرده می خویندن و باری پوښنبیری سلیمانی وها دهنووسی: له دهوړی پیښودا که پوژنامه یه کمان دهست دهکوت هرچی خوینده وار بوو لئی گرد دهوونه وه، وهکو هه نگوینیان له کلوروی دارا دوزیپتته وه دهستاو دهستیان پی دهکرد، هرچند باشیش تی نه دهگه یشتن، چونکه بهتورکی بوو. زمانی تورکییش نهوسا له م شارهدا یه کیکی وهکو (ئه حمده ئه فنه ندیبه خره) ی نهرز و حالچی و بهگر ئه فنه ندی کاتب دهیانزانی. که له ئهسته نبوله وه هاتمه وه بو سلیمانی شاریکی ویران کراو، قهومیکی سرگهردان و پهریشان «نه خسته خانه، نه قوتابخانه، نه ماموستا و نه هیچی تپادا بوو... زیوهر و مهلا سه عید کابان بی پاره و پوول بوون، ده دوازه مندالیان کوکړدبووه دهرسیان پی دهوتن. تنیا له گهرمه می دهسه لاتی شیخ مه محمود که ئالای سهریه خوئی هه لکړدبوو، له بهر کم دهرامه تی و وزه و توانای جولانه وهی خوینده واری هر نه وه بوو که بتوانریت چوار قوتابخانه هه بیت. بهله ناوچوونی فرمانرپه وای شیخ مه محمود گور و ته ور می خه لکی بو پهره پی دانی خوینده واری و گه شه کردن خاو بوونه وه هاتنه کزی. چونکه زوری خوینده واران و پوښنبیران چاره نووسی خویان به شیخه وه بوو که ناچار له گه لیا هه لاتن و بهم لاو لای ولاتدا بلاو بوونه وه دیاره شیواندی جولانه وهی نیشتیمانی به وای خویا باری چالاکی زور شتی تریشی بی نازکردن (۱۴۵).

پوژنامه کانی نهو سرده م گه لیک بابته یان تپدا بلاو کړدوه ته وه، که بو نه مړو و باسکردنی مهسه لهی خویندن و خوینده واری سهرچاوهی به سوودن و زور مهسه لهی شاراوه روون دهکته وه ... چ له دانانی نهو چوار قوتابخانه یه له سرده می دهسه لاتی مه لیک مه محمود کراونه ته وه، چ له بایه خدانی نه م نه زمونه کورتخایه نه به مهسه لهی کړدنه وهی قوتابخانه و فیروون و بلاو کړدنه وهی خوینده واری و چاپکردنی پوژنامه و هاندانی خه لک بو خوینده واری. ناوه کان له ژماره (۱۳) ی بانگی کوردستان ۱۹۲۲/۱۱/۳ بهم شیوه یه دیاری کراوه:

«له زیر اداره ی رفیق حلمی افندی که حقیقتا له آذ کیای شبان وطنه مکتبکی اعدادی حوت صنفی (۳ صنفی رشديه) به ناو مبارک حضرت حکمدار، یعنی (اعدادی محمودی) و مکتب رشديه کی جوئ به ناوی جناب سپهسالار شیخ عبدالقادر افندی وه یعنی (رشديه،

قادریه) و دو مکتب ابتدائی بہناوب مخدومان حضرت حوکمدارہوہ (رؤفیت) و (لطیفیہ) تشکیل و بہو نہوعہیش بو ناوئرانیان مساعده فرموا». (۱۴۶)

میجہرسون لہمہر قوتابخانہ و ژمارہی قوتابییان لہو کاتدا نووسیویہتی: ژمارہی قوتابیانی سلیمانی (۹۰) قوتابی بوو کہ بہزمانی کوردی دہوئندرا، ہولڈرا تیپیکی فتبول لہ سلیمانیدا پیک بیت، بہلام ئەو تہقہلایہ سہری نہگرت (۱۴۷).

وہکو چون وہزعی سیاسی نہیتوانی ئارامی بہخویہوہ ببینیت، باری پوشنبیری و خوئندہواریش ہەر وابوو. راستہ حکوومہتی خوارووی کوردستان، زوو کہوتہ بایہخدان بہم ہوارانہ، لہتہک پیکھینانی وہزارہتی مہعاریف و ہاندانی ماموستا پوشنبیرہکان، رۆژنامہشی چاپ و بلاو دہکردہوہ و چوار قوتابخانہشی دامہزراند.

لہمہر پەرہسہندنی خوئندن لہ شاری سلیمانی ئەم خشتہیہ بارودوخہکہمان بو پروون دہکاتہوہ. کہ باسی سالانی ۱۹۷۴-۱۹۷۶ و ۱۹۷۶-۱۹۷۷ دہکات.

(۱۴۶) ہمان سہرچاوہ بہرگی دووم، ل ۳۴۴.

(۱۴۷) ہمان سہرچاوہ ل ۱۳۷.

خشته‌ی ژماره (۲۵) (۱۴۸)

سەر ژمییری دهریاره‌ی چالاکی په‌روه‌ده‌یی پاریزگای سلیمانی

ژماره‌ی قوتابیانی سالی	ژماره‌ی ئەندامانی بنه‌مائە‌ی	ژماره‌ی قوتابخانه‌کان	بينا دروست کراوه‌کان بۆ قوتابخانه‌کان	ژماره‌ی قوتابخانه	قوتانگی خۆێندن	باخچه‌ی ساوان
خۆێندنی ۱۹۷۷-۷۶	دەرس وتنه‌وه ۷۶-۱۹۷۷	ئەوانه‌ی تازه کراونه‌ته‌وه	۱۹۷۷-۱۹۷۴			
کۆپ	کچ	کۆپ	کچ			
۶۷۵	۲۷۹	۵۷۹	۳۲	۳	—	۱۱
۵۶۹۹۸	۲۳۹۸۰	۱۸۴۲	۹۶۴	۳۱	۳۷	۶۷۸
۱۱۶۸۹	۴۵۹۶	۳۵۲	۱۸۹	۶	۱۳	۶۵
۸۵۱	۱۰۶	۴۵	۷	—	—	۱
۳۷۰	—	۲۷	—	—	—	۱
۱۰۸	۱۱۰	۵	۶	—	—	۱
۳۲۲	—	۱۴	۱۴	—	—	۱
—	—	۵۲۵	—	—	—	۱
—	—	—	—	—	—	—
۲۲۴	—	۱۹	—	—	—	۱

تێبینی: ۱- ژماره‌ی ئەو قوتابخانه‌نە‌ی خوراکیان تیادا دابه‌ش ده‌کړی (۱۲۰) قوتابخانه‌یه.

۲- ژماره‌ی مه‌ل‌به‌ندی قه‌لاجو‌کردنی نه‌خو‌ێنده‌واری له‌ پاریزگا‌که (۲۰۷) مه‌ل‌به‌ند و (۴۴۵۲) که‌س تیایدا ده‌خو‌ێنن.

(۱۴۸) گۆفاری پۆشن‌بیری. ژماره‌ی به‌سره‌وه نه‌ماوه.

ئەگەر بەكورتىش بېت، پېويستە ئامازەيەك بە بەرايىيە مېژووويىيەكانى رېۋىشتىرى و
بارى خويىندەوارى ھەولېر بېكەين، ئەو ھەولېرى ھەزارەھا سالى ژیانى تېدا بەردەوامە
و تا ئەمروڭ بى شەر و تالان كاۋلكارى نەبوو.

لە سەدەكانى زاین كە پاپای گەورە ھاتە ئەم شارە، شەست قوتابخانەى تېدا دروست
كرد و لە ناوياندا قوتابخانەى بەناويانگى كفر عوزيل كە ۱۶ كم لە خوارووى ھەولېر
بوو و (ياقوت ھەمەوى) لە (معجم البلدان) ناوى دەھيئيت. سەمەنى دەلى بوليس
مامۇستاي قوتابخانە بوو، نزيكەى سى سال لە ھەولېر و سرجيوس كە بە (ملفان خرە)
ناسراو بە ھەمان شيوە لە قوتابخانەى) ھەزە مامۇستا بوو. بەناويانگترين
قوتابخانەى ئەم شارە لە سەردەمى ئەتا بەگى بوو بەناوى قوتابخانەى ئەلعلقيە لە
دروستكردى عەباس خضر ابن نصر العقيلي. و دامەزراندنى قوتابخانەى قەلات سالى
۱۱۳۸ز سەربارى قوتابخانەى الجماھريە و قوتابخانەى موزەفەريە كە موزەفەردين
كەوكەبەرى دروستى كردوو. لەگەلشيدا (خانەى الحديث موزەفەريەى) دروست كردوو،
تا مەغولەكان تالانيان كردوو لە سالى ۱۲۳۷ز.

ژمارەيەكى ناسراوى گەورە و ديارى ئەو سەردەمە لە ھەولېر ژياون سەردانيان
كردوو وەكو (ئيبىن خەلەكان و ئيبىن مستەوفى) و ئەمانەش سەردانيان كردوو (ئيبىن
حسين ئەلەيلەنس ۱۲۳۷ز) (شاعيرى جوو يەحيا بن سليمان)، (ئيبىن مخوس ئيبىن
ئىبراھيم ئەلئومەوى كە زاناي نەحو و ھكمە و ئەلمنتيق) بوو. (شاعير ابو موزەفەر
جەمالەدين عەبدورەحمان ئيبىن ھەمەد) (ئەبوو بەرەكان كەمالەدين بن ھەمدان) و
گەلېكى تر... لە بېتواتەش گەلېك زاناي گەورە لە سەدەى نۆزدەم لى ھەلکەوتوون (۱۶۹).

بۆ ئەم زانيارىيانە و گەلېك باسى تر لەمەر ھەولېر سەرچاوەى پر بايەخ ھەن و گەلېك
بوارى گرینگى ئەم شارەش تا ئىستا بەتاريكى و پەردە پۆشى ماونەتەو.

گەشەکردنى خويندن لە ھەولير

ھەولير و دەوروپشتى لە ماوەى دەسەلاتى بەريتانيەکان لە نيوانى سالانى ۱۹۲۱-۱۹۳۲ ھەندىك گەشەى کرد، ئەمەش بۆ چەند ھۆيەك دەگەرپتەو، پيش ھەموويان نەماتى سىستەمى ئىدارى دواکەوتوو عوسمانى کە ئىدارىەكى لامەرکەزى پشتى بە باج دەبەست و، گواستەوھى بۆ سىستەمى سەرمايەدارى پيشکەوتوو کە پشتى بە ئىدارەى مەرکەزى لە فەرمانرەوایى دەبەست، ئەمەش وای کرد بە شێوھەكى گشتى ھەندىك ھۆکارى شارستانی نوێ بێنە ناوچەکەو، کارىگەرى بکاتە سەر گەشەکردنى ريزەى لە بواری خويندن و خزمەتى تەندروستى و چاککردنى بالاخانەى حکومى و دروستکردنى رېگاووان پیکخستنى ھاتوچۆ و جگە لەوێش ديارەى کۆمەلایەتى و ئابوورى لەم بارەو، لە يەكێک لەو راپورتە بەردەوامانەى بۆ ناوێند بەرز دەرکەو لەمەر چۆنلەتیی بەرپۆھەچوونى کارەکان، دەربارەى بارى خويندن و قوتابخانەکان لە راپورتى تايبەتى، مانگى ئەيارى ۱۹۲۵ بەم جۆرە باس کراو:

«سوپاس بۆ خوا ھەموو ئەو قوتابخانانەى لەم لىوايەدا (واتە ھەولير-غ) ھەن بەرەو بەرزى و باشى، بە شێوھەكى کە شایستەى پیا ھەلدان و باسە دەچیت، ھىومان ئەوھە بىنايەى قوتابخانەيەكى تازەش لە کۆتايى حوزەيرانى ۱۹۲۵ تەواو بى» (۱۵۰).

بەھێنى راپورتى ئىدارى مانگى مايسى ۱۹۲۵ مۆتەسەرىفى ھەولير، ھەوالى کردنەوھى قوتابخانە تازەيەکە تۆمار کراو و تايیدا ھاتوو:

«قوتابخانەيەكى تازە لە ھەولير لە ۱۹۲۵/۹/۲۱ کرایەو بەھەموو خویشى و رېکيبەکەو قوتابىەکان بە «چاپوکى و زەوقىكى زۆرەو» دەوامى تیدا دەکەن. نزیکەى ژمارەى قوتابىەکانى گەشتۆتە (۳۰) کەس و بەرپۆھەرەکەى رەشید ئەفەندییە و ھەر لەم قوتابخانەيەدا لە مانگى شوباتى ۱۹۳۰ شانۆگەرى (سەلاحەدینى ئەيوى) پيشکەش کرا» (۱۵۱).

(۱۵۰) اسماعيل شکر رەسول، اربيل دراسة تاريخية في دورها الفكري والسياسي (۱۹۳۹-۱۹۵۸) رسالة دكتورا ۱۹۹۹، ص ۲۵. ئەم زانيارىيانە لە م. و. ر. رقم الملف ۴۸/و/ ۴ موضوع الملف تقارير شهرية لمصرفية اربيل، تقرير الادارى لشهر مايس ۱۹۲۵، متصرفية اربيل، العدد ۲۴، ۱۷۳۴ سري، التاريخ ۴ حزيران ۱۹۲۵ ص ۲ وەرگيراو.

(۱۵۱) ھەمان سەرچاو، ص ۲۶.

له‌مه‌ر په‌رۆشی و لی‌خۆش‌هاتنی خۆ‌ئێ‌دن و تامة‌زۆیی خه‌لکی هه‌ولێ‌ر له‌ راپۆرتی کانونی یه‌که‌می ١٩٢٥دا به‌وردی ئاماژه‌ به‌حه‌ز و ویستی شاری هه‌ولێ‌ر بۆ کرانه‌وه‌ی قوتابخانه‌ و چوونه‌ خۆ‌ئێ‌دن و شیوازی له‌ خۆ‌ئێ‌دن و باس کراوه‌: دانیش‌تووانی ئاره‌زوومه‌دن، داوای زۆریان بۆ فێ‌ربوون نیشان ده‌ده‌ن، مامۆستاکانیش هه‌ولێ‌ر چاک بۆ به‌رز کردنه‌وه‌ی کاروباری مه‌عاریف ده‌ده‌ن».(١٥٢)

داوای ئه‌و گۆڕانکاریانه‌ی له‌ ناوچه‌ که‌ و عیراقداروویان دا و ده‌سه‌لاتی عوسمانیه‌کان پیاوه‌ نه‌خۆشه‌که‌ کز و سیس بوو، بزوتنه‌وه‌ی سیاسی رۆشن‌بیری کوردیش له‌ په‌ره‌سه‌ندن بوو، راپه‌رینه‌کان له‌ لایه‌ که‌ و گه‌رانه‌وه‌ی رۆشن‌بیرانی کورد له‌ ئه‌ستانه‌ و هاتنه‌وه‌ی سه‌ریاره‌ نیشتمانی‌په‌روه‌ره‌کان و هاتنی ئینگلیزی ئه‌وروپایی بۆ عێراق و کوردستان و دامه‌زراندنی حکومه‌تی خوارووی کوردستان به‌سه‌رۆکایه‌تی مه‌لیک مه‌حمود و ده‌رچوونی رۆژنامه‌ و گۆڤار به‌زمانی کوردی و ده‌رچوونی بریاری خۆ‌ئێ‌دن به‌کوردی و داواکانی نوێ‌نه‌رانی کورد له‌ ئه‌نجومه‌نی عیراکی له‌ به‌غدا بۆ بایه‌خدا‌ن به‌خۆ‌ئێ‌دنی زمانی کوردی و په‌ره‌پێدانی مه‌عاریف له‌ کوردستاندا، هه‌ولێ‌ریش جو‌ریکی له‌ بووژاندنه‌وه‌ی له‌ باری خۆ‌ئێ‌ده‌واریه‌وه‌ به‌خۆ‌وه‌ بینی.

خۆ‌ئێ‌دن له‌ هه‌ولێ‌ر ساڵی ١٩٣٣ - ١٩٣٤ گه‌شه‌کردنیکی به‌خۆ‌وه‌ بینی و له‌م ساڵه‌دا ژماره‌ی قوتابخانه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی لیوای هه‌ولێ‌ریش به‌گشتی (٢٢) قوتابخانه‌ بووه‌، دوویان هی کچان و یه‌که‌ قوتابخانه‌ی ناوه‌ندیش له‌ ناو هه‌ولێ‌ر هه‌بووه‌. له‌ نیۆ (١٣) باخچه‌ی ساوایاندا، یه‌که‌ باخچه‌ی ساوایان له‌ ناو هه‌ولێ‌ر له‌ ساڵی ١٩٣٥ کراوه‌ته‌وه‌ که‌ ژماره‌ی منداڵه‌کانی گه‌یش‌تۆته‌ (٣٠) منداڵ. هه‌ر له‌ ساڵی ١٩٣٥دا دوو قوتابی هه‌ل‌بژێ‌ردراون تا به‌شداری یه‌که‌م به‌عه‌سی زانستی په‌سمی عێراق بکه‌ن که‌ بۆ خۆ‌ئێ‌دن په‌وانه‌ی ده‌ره‌وه‌یان کردوون و ژماره‌ی تێک‌رای ئه‌وانه‌ی چوون (٤٦) قوتابی له‌ سه‌رتاسه‌ری عێراق بوون.(١٥٣)

(١٥٢) هه‌مان سه‌رچاوه‌، ص ٢٦.

(١٥٣) هه‌مان سه‌رچاوه‌ ص ٣٧. ساڵی ١٩٢٥ ته‌نیا ٢٥ قوتابخانه‌ له‌ ناوچه‌کانی کوردستان و ساڵی ١٩٢٧ گه‌یش‌ته‌ (٢٧) قوتابخانه‌ که‌ ته‌نیا (١٦) یان له‌ ساڵی ١٩٢٥ به‌کوردی خۆ‌ئێ‌دنیان تێ‌دا بوو. له‌ ساڵی ١٩٣٠ ته‌نیا له‌ لیوای سلێ‌مانی و هه‌ولێ‌ر له‌ قوتابخانه‌ سه‌ره‌تاییه‌کاندا به‌کوردی ده‌موخێ‌ندرا. آب. عن تعلیم فی کردستان العراق، ص ٧.

یه کهم قوتابخانه‌ی کچان:

له باسوخواسی کرانه‌وه‌ی یه کهم قوتابخانه‌ی کچان و گه شه‌کردنی وه‌ها باس کراوه ئه و قوتابخانه‌ی بۆ یه کهم جار له میژووی هه‌ولێر له ئه‌یلوولی ۱۹۲۷ وه‌کو قوتابخانه‌یه‌کی سه‌ره‌تایی کچان له سه‌رده‌می موته‌سه‌ریف (مه‌جید یه‌عقوبی) کرایه‌وه ئه‌م قوتابخانه‌یه له‌ناو قه‌لات له‌ خانوویه‌کی بچووک به‌رامبه‌ر ده‌رگای ئه‌حمه‌دی ده‌ستی پێ کرد و سه‌ره‌تا یه‌ک پۆل بوو (۳۵) قوتایی تیاند دا ده‌خویند. مامۆستا و به‌رپوه‌به‌ریشیان (قه‌دریه‌ حه‌سه‌ن) بوو که له (مووسل) را هینرایه هه‌ولێر. سالی (۱۹۲۷-۱۹۲۸) به‌هه‌مان شیوه مامۆستایه‌کی تریان به‌ناوی (عه‌تیه ئه‌مین قازی) و سالی دواتر یه‌کیکی تریان به‌ناوی (ره‌فیه ئه‌حمه‌د به‌رزنجی) و سالی چواره‌م مامۆستایه‌کی تریان به‌ناوی (ماری سادق زلو) و (کلوله ئه‌سطفیان) هه‌ر هه‌موویان له (مووسل) را هینان، چونکه هه‌ر سالی پۆلیکی تازه‌تریان ده‌کرده‌وه، سالی چواره‌م قوتابخانه‌که‌یان له‌به‌ر بچووی گراسته‌وه، خانوویه‌کی گه‌وره‌تر له‌ ته‌نیشته‌ ته‌نکی ناوی قه‌لات و سالی پاشر له‌به‌رامبه‌ر ده‌رگای سه‌ره‌کی قه‌لات خانوویه‌کی حکومه‌تیان بۆ ته‌رخان کرد. سالی ۱۹۳۲-۱۹۳۳ پۆلی شه‌شه‌میش کرایه‌وه و ژماره‌ی قوتابییه‌کانی ئه‌م پۆله ته‌نیا (۱۱) که‌س بووه و (۳) که‌سیان له‌ ده‌ره‌وه‌ی هه‌ولێر هاتوون. هه‌ر له‌م سالی دا ناوی قوتابخانه‌که بۆ (قوتابخانه‌ی ئه‌ریلی کچانی سه‌ره‌تایی) گۆرا.

بۆ یه‌که‌م جاریش به‌شدارییان له‌ تاقیکردنه‌وه‌ی به‌که‌لۆری کرد و چوار قوتابی له‌ تاقیکردنه‌وه‌ ده‌رچوون یه‌کیکیان له‌ناو هه‌ولێر و دووه‌که‌ی تریش له‌ ده‌ره‌وه‌ی هه‌ولێر. ئه‌و ئافه‌رته هه‌ولێرییه‌ی له‌ تاقیکردنه‌وه‌ی که‌لۆری سه‌رکه‌وت، چووه‌ خانه‌ی مامۆستایانی به‌غدا و بووه‌ یه‌که‌م مامۆستای ئافه‌رتی هه‌ولێر و هه‌نوکه‌ خانه‌نشینه‌.

دوای په‌رسه‌ندنی خویندن له‌ هه‌ولێر ئه‌م قوتابخانه‌یه کرایه دوو به‌ش، یه‌که‌میان (قوتابخانه‌ی خانزادی کچان) له‌ گه‌ڕه‌کی عه‌ره‌ب و دووه‌میان هه‌ر له‌ قه‌لات به‌ناوی (قوتابخانه‌ی قه‌لای کچانی سه‌ره‌تایی)، پێش ئه‌وه‌ش له‌ کۆتایی چله‌کاندا (قوتابخانه‌ی یه‌که‌می کچان) له‌ گه‌ڕه‌کی عه‌ره‌ب کرایه‌وه که له‌ چوار پۆل پێک هاتبوو، به‌رپوه‌به‌رکه‌شی خاتوو (بدور یه‌عقوب) بووه. دوای ئه‌وه‌ی (قوتابخانه‌ی ئه‌یوبیه‌ی کچان) له‌ گه‌ڕه‌کی عه‌ره‌بی نوێ له‌ نزیک بنکه‌ی گه‌یاندن و ته‌له‌فۆناتی ئیستا و پاشان

(قوتابخانه‌ی خانه‌قای کچانی سهره‌تایی) کرانه‌وه (۱۰۴).

هه‌ولێر له بیسته‌کانی سه‌ده‌ی بیسته‌مدا ده‌ستی کردووه به‌ گۆڕان و فراوانبوون و گه‌شه‌کردن، له‌ ساڵی ۱۹۲۶ به‌دواوه هه‌ولێر ورده‌ ورده‌ ده‌ستی به‌گۆڕین کرد، تا ئه‌و کاته‌ی دانیشتیوانی زۆریان له‌ قه‌لات بوون، قه‌لات (۳) گه‌ره‌کی تێدا بوو که به‌گه‌ره‌کی تۆبخانه و سه‌را و ته‌کیه‌ ناو ده‌بران.

به‌پێی نووسینه‌کانی مامۆستا هادی ره‌شید چاوشلی له‌ بیسته‌کاندا ته‌نیا یه‌ك قوتابخانه له‌م شاره‌دا هه‌بووه له‌سه‌ر شه‌قامی سه‌لاحه‌دین به‌رامبه‌ر بازاڕی گه‌وره و له‌ ساڵی ۱۹۲۵-۱۹۲۶ قوتابخانه‌ی تازه‌ دروست کراوه که تا ئێستا جیگا که‌ی پارێزگای هه‌ولێره، جگه له‌مه‌ش له‌وکاتدا قوتابخانه‌یه‌کی تر کرایه‌وه له‌ گه‌ره‌کی ته‌عجیل و پاش ساڵی ۱۹۳۰ سییه‌م قوتابخانه له‌ سه‌ر شه‌قامی موزه‌فهریه به‌رامبه‌ر قه‌لات کرایه‌وه. ئه‌و قوتابخانه‌ی کچان پاش ساڵی ۱۹۳۶ له‌ قه‌لات (۱۰۵) دامه‌زراوه که راستیه‌که‌ی ئه‌وه‌یه که له‌ پێشتر ئاماژه‌مان بۆ کرد ئه‌م قوتابخانه‌یه له‌ ئه‌یلوولی ساڵی ۱۹۲۷ کراوه‌ته‌وه. . زۆر که‌سی تر که باسی میژووی شاری هه‌ولێر ده‌کات، ئاماژه ته‌نیا به‌بوونی ئه‌م ژماره قوتابخانه‌یه ده‌کهن بۆ به‌ده‌بیه‌ختی و کلۆلی کورد، زۆر دره‌نگ و به‌کاوه‌خۆ خوێندن و خوێنده‌واری په‌ره‌ی سه‌ندووه... (قوتابخانه‌ی ئه‌ربیل الاولی) که یه‌که‌م قوتابخانه‌ی هه‌ولێره، سه‌ره‌تا له‌ شوێنی (مطعم تاجریان) ی ئێستا بووه، دواتر گوازاوه‌ته‌وه قوتابخانه‌ی (ئێبن خه‌له‌کان).

دووه‌م قوتابخانه‌ش له‌ گه‌ره‌کی عه‌ره‌بی نوێ به‌رامه به‌ر مایکروفی هه‌نوکه بوو، به‌رپۆه‌به‌ره‌که‌ی عه‌بدوره‌حمان ئه‌لچه‌له‌بی بوو، ساڵی ۱۹۵۳ براوته شوێنی ئێستای پارێزگای هه‌ولێر و ساڵی ۱۹۴۸ به‌رپۆه‌به‌ره‌که‌ی ئه‌حمه‌د ناجی بووه و هه‌ر ئه‌وسا له (۳۰) قوتابی تێدا بووه و پاشان جومه‌عه محمه‌د ئه‌له‌سه‌غار بۆته به‌رپۆیه‌ری (۱۰۶).

(۱۰۴) جریده خهبات، العدد (۸۳۴) ۱۹۹۷/۷/۲۵، احمد البیاتی، قبل ۶۰ عاماً افتتحت اول مدرسة ابتدائية للبنات في اربيل. هه‌روه‌ها له ئاکامی پۆلی سه‌ربازه کورده‌کان له سلێمانی، ئه‌وه‌هاش له مه‌سه‌له‌ی هاندانی خوێندن ئه‌مێن رواندزی ئه‌فسه‌رو پۆشنبیریش له پواندز کچی خۆی (هێدی) نارده به‌رخوێندن له‌شاردا. پڕوانه گولان العری، دور الضباط الکرد، ژ، (۵۴) ت ۳ ۲۰۰۰.

(۱۰۵) هادی ره‌شید چاوشلی، هه‌ولێر له‌گه‌ل کاروانی قه‌له‌ک، به‌غدا، چاپخانه‌ی الجاحظ، ۱۹۸۷، ل ۱۳. (۱۰۶) جریده خهبات، تعقیب حول موضوع زکریات عن بدايات التعليم واول المعلمين في اربيل، صالح احمد الينا، العدد (۸۳۰) ۱۹۹۷/۶/۲۰ ل ۱۱.

سالی ۱۹۳۲ قوتابخانه‌ی موزه‌فهریه له هه‌ولێر دامه‌زراوه و (۱۰۷) ژماره‌یه‌ك پۆشنیبر و زانا و مامۆستای دیار سهره‌تای خوێندنیان له‌م قوتابخانه‌یه‌ ده‌ست پێ کردووه، ده‌بی سهرنج بۆ ئه‌وه‌ ڕاکێشین که له‌ یه‌که‌م قوتابخانه‌ی کورانی هه‌ولێر، زمانی کوردی وه‌کو ده‌رسێکی قوتابخانه‌که‌ خوێندراوه.

له‌ باسه‌که‌مان دوور ناکه‌وینه‌وه‌ که باسی قوتابخانه‌کانی ئه‌و مزگه‌وتانه‌ش ده‌که‌ین له‌ سهره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌مدا له‌ هه‌ولێر شوێنێکی به‌رزیان له‌ بڵاوکردنه‌وه‌ی خوێنده‌واری و فیڕکردنی خوێندن و پێگه‌یاندنی فه‌قی و مه‌لا و قورئان خوێندا هه‌بووه، چونکه‌ مزگه‌وت و حوچره‌ و مه‌لاهه‌تی و فه‌قیته‌ی پانتاییه‌کی فراوان و پێشه‌وه‌یی و ته‌نیا له‌ مه‌سه‌له‌ی بڵاو بوونه‌وه‌ی فیڕبوونی خوێندن و قه‌له‌م گرتن و شاعیریته‌ی خوێنده‌واری و سهره‌له‌دانی ئه‌ده‌بیاتی شیعی و په‌خشانی کوردی ده‌گرن.

له‌ به‌ر ئه‌وه‌ی جێی خۆیه‌تی سهره‌په‌نجیه‌ی میژوو بۆ قوتابخانه‌کانی ئه‌و مزگه‌وتانه‌ و مامۆستایانه‌ درێژ بکه‌ین که له‌ ناو هه‌ولێردا بوونه‌ته‌ شوێنی فیڕبوونی خوێنده‌وه‌ و خوێنده‌واری:

۱- مزگه‌وتی گه‌وره‌ی قه‌لات- قوتابخانه‌یه‌کی ئایینی پێشکه‌وتوو بووه، ئه‌و مامۆستایانه‌ (مه‌لا ئه‌بوو به‌کری کورپی عوسمان) (به‌مه‌لا ئه‌بوو به‌کری یه‌که‌م ناسراوه) و مه‌لا عومه‌ره‌ فه‌ندی کورپی ئه‌بوو به‌کری یه‌که‌م و مه‌لا ئه‌بوو به‌کره‌ فه‌ندی که‌ به‌مه‌لا گچکه‌ ناوده‌برا و کورپی حاجی عومه‌ره‌ فه‌ندی و مه‌لا شیخ جه‌میله‌ فه‌ندی کورپی عه‌لی و مه‌لا شیخ عه‌لی فه‌ندی کورپی ئه‌بوو به‌کره‌ فه‌ندی و مه‌لا عوسمانه‌ فه‌ندی کورپی ئه‌بوو به‌کره‌ فه‌ندی و حاجی عومه‌ره‌ فه‌ندی کورپی مه‌لا ئه‌بوو به‌کر ئه‌فه‌ندی که‌ به‌مه‌لا گچکه‌ ناوده‌برا و مه‌لا به‌کره‌ فه‌ندی کورپی حاجی عومه‌ره‌ فه‌ندی که‌ به‌مه‌لا ئه‌فه‌ندی ناسرابوو. عزه‌دین مه‌لا فه‌ندی محمه‌د ره‌شاد موختی و چه‌ند مامۆستایه‌کی تر ده‌رسیان تێدا گوتوووه‌ته‌وه‌ و خوێنده‌واریکی زۆریان تێدا پێ گه‌یاندوووه. ئه‌و مه‌لا ئه‌فه‌ندییه‌ی ڕابه‌ریی ڕای گشتی له‌ هه‌ولێر له‌ هه‌موو که‌سیکی تر پتر ده‌کرد، هه‌ر ئه‌و ئیجازه‌ی پتر له‌ (۱۰۰) قوتابی زانست دا و شیعی به‌ زمانی کوردی و عه‌ره‌بی و تورکی ده‌گوت. (۱۰۸)

(۱۰۷) جریده‌ خه‌بات، العده‌ تنزک، طارق ابراهیم شریف، العدد (۸۶۴) ۲۷/۲/۱۹۹۸.

(۱۰۸) اسماعیل شکور، اربیل فی دوره‌ها ص ۷۷.

۲- قوتابخانه‌ی مزگه‌وتی گچک‌ه‌ی قه‌لات، ئه‌سعه‌ده‌ فهندی مه‌لا ئیبراهیم دو‌غره‌مه‌چی
ده‌رسی لێی وتۆته‌وه، گه‌لی مه‌لای گه‌وره‌ و خوێنده‌واری پێ گه‌یانده‌وه.

۳- قوتابخانه‌ی مزگه‌وتی گچک‌ه‌ی قه‌لات قوتابخانه‌ی ئه‌سعه‌ده‌فهندی گراوی مه‌لا
ئه‌حمه‌د مه‌لا په‌سوول گراوی و مه‌لا سوله‌یمان مه‌لا په‌سوول گراوی و مه‌لا
عه‌بدولره‌حمان مه‌لا په‌سوول گراوی بووه‌ و ده‌رسیان تێیدا داوه‌ و سوخته‌ و فقه‌ی و
موسته‌عه‌یدیکی باشیان پێ گه‌یانده‌وه.

۴- مزگه‌وت و قوتابخانه‌ی خانه‌قا له‌ خواره‌وه، مه‌لا ئه‌حمه‌د زه‌لام و شیخ مه‌لا هیدایه‌ت
نه‌قشبه‌ندی و شیخ یه‌حیا نه‌قشبه‌ندی و شیخ مه‌زه‌ری شیخ یه‌حیا نه‌قشبه‌ندی و
مه‌لا شه‌ریفی به‌شیریانی ده‌رسیان تێیدا داوه‌.

۵- قوتابخانه‌ی مزگه‌وتی شیخ ئه‌بوو به‌کر- شیخ مه‌لا ئه‌بوو به‌کر شیخ مه‌لا محه‌مه‌د
هه‌رشه‌می و شیخ عه‌بدولره‌حمان شیخ ئه‌بو به‌کر و شیخ عه‌بدوللا ئه‌بوو به‌کر و شیخ
مسته‌فا شیخ ئه‌بو به‌کر ده‌رسیان تێیدا گوتۆته‌وه.

۶- قوتابخانه‌ و مزگه‌وتی دیره‌ برووشه‌- مه‌لا سلیمان مه‌لا عه‌بدوللا و مه‌لا سالحی دیره‌
برووشه‌ و حاجی مه‌لا عه‌بدوللا دیره‌ برووشه‌ ده‌رسیان لێ داوه‌ته‌وه.

۷- قوتابخانه‌ و مزگه‌وتی ناو بازاڕی نه‌جاڕان - مه‌لا حسێن موفه‌سیر ده‌رسی لێ
داوه‌ته‌وه.

۸- قوتابخانه‌ و مزگه‌وتی شیخی چۆلی- مه‌لا ته‌ها مه‌لا یونس و مه‌لا حاجی ئه‌لیاس
ئه‌فه‌ندی ده‌رسیان تێیدا گوتۆته‌وه.

۹- له‌ قوتابخانه‌ی مزگه‌وتی حه‌یده‌ری و مزگه‌وتی شیخ نووره‌دین و مه‌حموود پاشا و
مزگه‌وتی شیخ ئه‌حمه‌د ئه‌سعه‌د نه‌قشبه‌ندی ده‌رسی ئاینی گوتراوه‌ته‌وه.

۱۰- مه‌لا عه‌بدوللا محه‌مه‌ده‌مین که‌ به‌ مه‌لا عه‌بدوللای کونه‌فلووسه‌ ناسراوه، له‌ گه‌ل
کوڕه‌کانی مه‌لا عه‌لی و مه‌لا فائز له‌ مزگه‌وتی نیو بازاڕ ده‌رسیان داوه‌ته‌وه.

۱۱- ماموستا مه‌لا سالح کۆزه‌پانکه‌یش له‌ مزگه‌وتی داودیه‌ له‌ قه‌لات ده‌رسی گوتۆته‌وه
و مه‌لا یه‌کی پایه‌ به‌رز بووه‌. (۱۵۹)

دیاره‌ له‌ ته‌ك ئه‌وانه‌شدا له‌ گه‌لیك گوند و شاروچک‌ه‌ی تری هه‌ولێر و کوردستان حوچره‌

و مزگه و ته كان بۇ خوينده وارى شويىنى بهرزيان هه بووه، مهلاكان پيشهنگى
بلا و بوونه وى خوينده وارى و دواتر هوشيارىيى سياسى و نه ته و هبى بوون، هه ر ئه و انيش
بوونه پيشهنگى دامه زاندى ئه ده بياتى كلاسيكى كورد و هانى خويندن و وريا بوونه و
و هوشيارىيان داوه و له هه ندىك سهردهم رابه رايه تى و تيكه لا و ييان له گه ل شوړش و
رابه رينه كانيش پهيدا كرده و.

له زور شوينيش (سوخته خانه) هه بووه، مهلا له ماله و له چه شنى قوتابخانه يه كى
بچوك دهرسيان فيرى ساوايان كرده و، له چه شنى قوناغى سهره تايى بووه و بهر بهر
ئاستى فير بوون و خوينده وارى منداليان بهر و پيشه و برده و. سهد مه و لوود
بيخالى (۱۶۰) له بير هاتنه كانى له مهر هه و لير دهر باره ي سوخته كان كه خو شى سهره تاي
فيري بوونى له وى ده ست پى كرده و ده لئيت: خو م يه كي ك بووم له و سوختانه ي ماموستا
(مهلا حكيم داود) كه ماله كه ي له گهر كه ي خانه قا له كو لانى پشت مزگه وتى خانه قا بو،
سى پاره و جزوعه مه و ته باره ك و الزارياتم خويندوه، به يانيان چيشته نكا و يكي زو
پرومان ده كرده مالى ماموستا ي نهر. جا وانه بى هه ر ئه و ماموستا يه سوخته خانه ي
هه بووى، هه ندىكى تريش له نيو شارى هه و لير له گهر كه كانى تر هه بوون. له مالى
ماموستا بهر پز داد نه يشتين و پرومان له ديوار ده كرد و پشتمان ده كه وته ماموستا، جا
ئه گهر يه كي ك سالوزى بكر دبا. ماموستا دار قه لانگيكي شكى دريژى له ته ك خو ي دادنه
له و كاته ي دهرسى به سوخته يه ك دها به ده سته كه ي تريشى به و دار شكه به ئيشه ناو
ملانى سوخته سالوزه ته وه زله كه ي گهرم ده كرده و، له گه ل ته پز يندار له نيو ملانى
هه قاله كانى ترى به كار ده كه وتن له خويندن، خو ئه گهر يه كي ك زياتر ئازا و هيان بنا بابه و
يا له ره وان كرده چهند دهر سيك دوا بكه و تابا له فه لاقه دهر، فه لاقه جوړه سزايه كى
تاييه تى سوخته يه، ئه و سوخته ي سزا دهر، به فه لاقه هه ر دوو لاقيان له گوزينگه و
به په تي ك يا واله يه كى قايم يا به ده سمالى له يه ك ده به ست، به دار يكي ريكي دريژى له
شيوه ي (تيروك) په ته كه يان هه لده و يز ينيه ئالى يه ك تا باش ده شتا- توند- ده بو.
ئه و سا به دوو سوخته ي تر ئه و سهر و ئه و سهرى داره كه يان ده گرت و هه ر دوو قاچه
به ستر او هكه ي سوخته تاوان باره كه يان بهر ز ده كرده و و ماموستا ش به شوړ كه دار
هه نارىك يا كه وه تي ك يا كنير به لالووكي ك وهر ده گه رايه ژير پيى به ژماردن دوو يان سى
يان پينچ يا ده دارى له ژير پيى گير ده كرد، جا به و سزادانه گه لى سوخته ي بزى و

نارهت چاويان دهشكاو زياتر خوځيان هان ددها بو پهوشت باشي و دهرس پهوان
 كردن... بي نهوهي باوكي سوخته قهلس بيت. ماموستا فيركردني سوختهي بهئركيكي
 پيوست دهزاني، نهو نهركه خستبووه نهستوي خوځي و بهجني بگيه نيټ. سره مانگيش
 هريك له نيمه چوار پهنجاييمان بو ماموستا دهرد، ناوه ناوه كهله شهركنيكش نهو
 چوار پهنجا -ريال- بوو. رياليش پارچه دراويك بوو به چوار پهنجايي دهچوو، سره پراي
 نهو پاره و شهكرهش هندی نايهت هه بوون كه سوختهي پتي دهگيشت دهبووايه پاداشت
 بو ماموستا بيني وهك نايهتي (يمنعون الماعون) جلي ماموستا دژوونه، بينه قالبهك
 سابوونه. ان شانك هو الا بتر- بو مزگهوتي بينه بهره داريكي تهر- واما بنعمة ربك
 فحدث- بو ماموستا بينه بهرخيكي بهگوريس- انه كان توابا- مريشكه رهش لو
 ماموستاي كه باباه... هتد) پاش ختمكردني قورئاني پيروژ دهستمان دهكرد به خوځندني
 كتيبي نهحه دييه، پاش نهو كتيبه سوخته دهچوو پهلي فقه، نهو كاته دهچوو لهي
 مهلايهكي كه.

باسي مهلايهتي و چوځيهتي په رهسه ندني خوځندن و بلاويوونهوي له شار و
 ديها ته كاني كوردستان باسيكي سهر به خوځيه و سهرباري نهو هس ژياني فقه پيه كان و
 چوځيه تيي ئيجازه دان و پيوړه سمى وهرگرتني ئيجازهي قوناغه كاني خوځندن و
 بيره وهر پيه كاني مهلا و ماموستاياني نايني و خوځنده وارانې نهو سردهمه ته ژپيه له
 به سهرهات و په ند و نوكته خوځ و هره چنده له چاو ژماره ي كوردان، رپژه يه كي
 ئيجگار كه م چوونه ته بهر خوځندن و خلكيكي زور كه م له بهر زولمي كومه لايه تي و
 زورداري دژمناني نه ته وه ي كورد و قورسيي باري ژيان، دهر فتيان بو هلكه و تووه
 بخوځنن، له گهل نه وه شدا ژماره يه كه س سوويان وهرگرتووه و بوونه ته سوخته و دواي
 به كوله مهرگي شاروشار، دي به دي و ناوچه به ناوچه گه پاون هه زار ههنگاويان بو
 فيربووني وشه و ديړيكي تازهي خوځندن بريوه.

دهگه رپينه وه سهر خوځندن له سيبه كاني سه ده ي بيستم له ههولير، نهو سه ده ي كه باري
 پوښنبري كوردي ههنگاويكي باشي بو پيشه وه ناوه. خوځنده واري چووته پيش، به لام
 ناستهنگي زور بوون و دژايه تي كراوه. قوتاباياني ههولير لهو كاته دا به ده ست كه ميي
 قوتابخانه و ماموستا و شاره زاي په روه رديي و نه بووني قوتابخانه ي ناوه ندي و
 ناماده يي كچان و كوران دهيانا لاند، بويه ناچار بوون بو ته واركردني خوځندن پوو له
 كهركوك يا مووسل، يا خود به غدا بكن.

مانگرتنی قوتابیانی کوئی

لهو کائدا بههوی پهرسهندننی بزاڤی سیاسی و کۆمه‌لایهتی و پۆشنییری و چاپبوونی پۆژنامه و گه‌شه‌کردنی خویندن و فراوانبوونی خوینده‌واری و نووسینه‌کانی سهر پۆژنامه‌کان بۆ هاندانی فیژیوون و په‌روه‌رده و مه‌عریفه‌ت و زانست و کردنه‌وهی قوتابخانه و بایه‌خدا‌ن به‌زمانی کوردی هاندەر بوون، قوتابیانی کورد بیر له پی‌شه‌وه‌چوونی خویندن و فیژیوونی زمانی کوردی بکه‌نه‌وه.

ئه‌و کات قوتابخانه‌کانی هه‌ولێر و هه‌کو تیگرای قوتابخانه‌کانی ناوچه کوردیه‌کانی تر بوون، له قو‌نا‌غی تازه‌دا په‌وتیکێ مه‌ترسیداری فشار له‌سهر خویندنی زمانی کوردی سه‌ری هه‌لدا که سنوور به‌زاندنیکێ پوون بوو دژی یاسای زمانه ناو‌خ‌وییه‌کان (١٦١). ئه‌م فشارانه‌ی شۆقینی و هه‌کو (ساطع الحصرری) یان له دواوه‌ی بووه و ئه‌مه‌ش بووه هوی کاردانه‌وه‌یه‌کی توند له ریزی پۆشنییری کورد و له‌و برووسکانه‌وه‌ی دهنواند که و هه‌کو نار په‌زایی له هه‌ولێر و ده‌ورویشتی ده‌گه‌یشته‌ به‌غدا، ئه‌مه‌ش وای کرد قوتابیانی کۆیسنجق له‌سه‌ره‌تای سا‌لی ١٩٣٦ مانیان گرت، که ئه‌مه‌یه‌که‌مین مانگرتنه له میژووی بزاڤی قوتابیانی کورددا و په‌نگه له هی عیراقیش بێ و، نوینهری سلیمانی عه‌لی که‌مال به‌حه‌ماسه‌وه ئه‌م باب‌ه‌ته‌ی له‌ناو ئه‌نجومه‌نی نوینهران ته‌قاند‌وه (١٦٢).

بارو‌د‌و‌خ‌ی سیاسی کاریه‌گریی راسته‌وخ‌وی له‌سه‌ر به‌پۆه‌چوونی هی‌واش و له‌سه‌ره‌خ‌وی خویندن له کوردستان کرد‌وه، به‌تاییه‌تیش ده‌زانی له سییه‌کان و چله‌کانی ئه‌م قو‌نا‌غه‌دا تا ده‌هات پۆلی پۆشنییران و خوینده‌واران پتر ده‌بوو، ده‌رچوونی گو‌فاری

(١٦١) اسماعیل شکر، اربیل دراسته‌ تاریخیه‌ فی دورها الفکر، ل ٣٧. ئه‌م یاسایه له ژێر نمره‌ی (٧٤) له سا‌لی ١٩٣١ ده‌رچووه به‌پشت به‌ستن به‌ماده‌ی (٧) ده‌ستووری هه‌میشه‌یی عیراق دراوه، دان به‌په‌سمی بوونی زمانی کوردی له به‌کاره‌ینانی له عیراق له خویندن و دانیه‌رکان و دادگانه‌نراوه، پ‌روانه م. ر. هاوار. به‌رگی یه‌که‌م.

هه‌روه‌ها به‌پێی برگی (٥) ی قسه‌کانی وه‌زیری مسته‌عمه‌راتی به‌ریتانیا له وتاریکی له سا‌لی ١٩٢٦ ده‌رده‌که‌وێ که ئه‌و کاته زمانی کوردی له دادگا ته‌نیا له سلیمانی و کۆیی به‌کاره‌یتراوه. ئه‌م زانیاریانه‌ی له نامه‌که‌ی میژوونووس ئه‌مین زه‌کی به‌گ که سا‌لی ١٩٣٥ بلاوی کرد‌و‌ت‌مه له‌مه‌ر وه‌زعی خویندن له کوردستان و به‌کاره‌ینانی زمانی کوردی.

پ‌روانه آپ. عن تعلیم فی کردستان العراق، ل ١١.

(١٦٢) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ٣٨.

ئەگەر دىققەتى ئەم خىستەيە بدەين بۆمان دەردەكەوئى كە ھەولئىر لە چاۋ ژمارەى دانىشتوۋانى لە چ ئاستىكى نزمى خويندن و دواكەوتن لە پوۋى پەرۋەردەيى دەژى و بىگومانىشە كە ئەمە لە سەرتاپاى شارەكانى كوردستانى باشۋور پەنگى داۋەتەۋە و لە بەشەكانى كوردستانىشدا وئپاى دواكەوتنى خويندن زمانى كوردىش لە بنەپەتەۋە قەدەمغەيە و بڧە بوۋە و بەكارھيئانى بۆ ئاخاوتن لە دامو دەزگا رەسمىيەكان سزاي قورسى بەدواۋە بوۋە.

لەم سالانەى لە خىستەى ژمارە (۲۶) ديارى كراۋە، پئژەى قوتابيانى ئامادەيى لە كەمبۈنەۋە دايە. ھەر لە ھەمان ئەو سالانەدا ھىچ قوتابخانەيەكى ناۋەندى و ئامادەيى كچان نەبوۋە و كە ئەو كاتە لە تىكراى عىراق (۱۸) قوتابخانەى كچان ھەبوۋە و سالى ۱۹۴۰ ژمارەى قوتابىيە كچەكان (۲،۴۶۹) قوتابى بوۋە، كەچى لە سلىمانى ژمارەى قوتابىيە كچەكانى قۇناغى ناۋەندى سالى ۱۹۴۰ (۴۱) قوتابى و سالى ۱۹۴۴ كەيشتۋتە (۶۱) قوتابى.

ھەروەھا سەرچاۋەكان ئامازەى ئەۋە دەكەن كە ۋەزەى خويندن و پئژەى قوتابىيانى سەرەتاپى لەۋە باشتر نەبوۋە، كە لەم سالانەدا قۇناغەكانى ترى خويندن پييدا تى پەريون (۱۶۴).

ئىسماعىل شوكر لە نامەى دكتوراكەى كە تايبەتە بەشارى ھەولئىر و بارى پۆشنىرىيى ئەوان سالان، ئەو سالانەى گۆزانى گەۋرە لە جىھان چاۋمپوان دەكراۋ پۆژەھلات لە بوۋژانەۋمىيەك بو، مەسەلەى فيكرى پيشكەۋتنخۋازى كارىگەريى لەسەر خويندن و ھاندان بۆ كردنەۋەى قوتابخانە و خويندەۋارى ھەبوۋە، دروشمى زانست و فيزيوون بەرز بوون، بەم جۆرە باس لە كوئىرەۋەريى شارىكى كەۋنارا دەكا و پئژەى نەخويندەۋارمان بۆ ديارى دەكا كە پئژەكەى لە لىۋاى ھەولئىر گەيشتۋتە ۹۶٪ لە سالى ۱۹۵۲، ئەم پئژەيە لە ھەموو پئژەكانى شارەكانى عىراق بەرزترە و جگەلە ناسرىە كەلە دواى ھەولئىر دى.

خىستەى ژمارە (۲۷) (۱۶۵)

ژمارەى دانىشتۋانى لىۋاى			نەخويندەۋار			خويندەۋار		
ھەولئىر			نافرەت	پىاو	تىكرا	نافرەت	پىاو	تىكرا
۲۳۹.۷۷۶	۷۸.۲۶۳	۱۰۷.۹۴۰	۱۸۶.۲۰۳	۱.۰۰۹	۸.۴۰۱	۹.۴۱۰		

(۱۶۴) ھەمان سەرچاۋە، ل ۷۱.

(۱۶۵) ھەمان سەرچاۋە، ل ۷۳.

خشتەى ژمارە (٢٨) (١٦٦)

ژمارەى قوتابخانە سەرەتاییە رەسمییەکانى لیواى هەولێر

لە سالانى ١٩٥٢-١٩٤٨

سال	ئەحداث	کچان	کوپان	تیکرا
١٩٤٩-١٩٤٨	--	٦	٥٠	٥٦
١٩٥٠-١٩٤٩	--	٦	٤٥	٥١
١٩٥١-١٩٥٠	--	٦	٤٠	٤٦
١٩٥٢-١٩٥١	١	٦	٤٠	٤٧

هەر بەپێى ئەو بەراوردەى لەمەر پێژەى قوتابییانى کورد لە هەولێر چ بەپێى سەرژمێرى دانیشتوانەکەى لەچاو هەندیک شارى تر و چ بەپێى بەراورد دەرگەل سەرچەم قوتابییانى عێراق، ئەم پێژەى هەولێر بەکلۆلى و مەینەت بۆ شارەکە و بەداکەوتووی هێشتەنەوى بارى پۆشنبیری و خوێندەوارى شارەکە دەرژمێرد. لە خوێندنى سالى ١٩٥٢-١٩٥١ دا هەولێر لە دواى هەموو لیواکانى ترى عێراق لە ژمارە کەمى قوتابیيان دیت لەچاو (٢٥٣، ١٩٩) قوتابى لە تیکرای عێراقدا. هەروەها ئەگەر بەراوردیکیش لەگەل (دلیم) بکەین ئەو دەرەکەوئ زۆر لە (دلیم)یش کەمتر بایەخ بەژمارە و پێژەى قوتابیيانى هەولێر دراوه.

هەروەها لە سالى ١٩٥٢-١٩٥١ (٥، ١٦١) قوتابى لە ئامادەیی ئەهلى و بیگانه و خانەى مامۆستایان و خولە پەرەدەییەکان و قوتابخانە پیشەییەکانى عێراق خوێندوویانە، کەچى لە هەولێردا تەنیا (٢) قوتابى توانیویانە لەم شوێنانە بخوێنن (١٦٧).

ئەگەر ئەو وەزعی قوتابخانەکان و ئاستى خوێندن و پێژەى قوتابیيان بوو، لەچاو پێژەى گشتى عێراقدا، گومانى تیدا نییه کە پێداویستییەکانى خوێندن گرتنى زۆرى بۆ پەرەسەندنى خوێندن دروست کردووه، نەبوونی کەرەستە و پێداویستییەکان و کەمى پێژەى مامۆستا و ئاستەنگەکانى بەردەم پێگەیاندىان و نەبوونی قوتابخانە و بنکەى پێگەیاندى مامۆستایان کێشەیکى گەورەى ئەو سەرەدەى هەولێر و شارەکانى ترى کوردستان بووه. سالى خوێندنى ١٩٤٣-١٩٤٤ ژمارەى مامۆستایانى پیاو (٥٦) بووه

(١٦٦) هەمان سەرچاوه، ل ٧٣.

(١٦٧) هەمان سەرچاوه، ل ٧٦.

و له تیکرای (۱۸۱۳) مامۆستای پیاو له عیراقد و (۲۱) مامۆستای ئافرهت له تیکرای (۱۹۴۹) مامۆستای ئافرهت له عیراقد. له سالی خویندنی ۱۹۵۱-۱۹۵۲ یشدا پێژهی سه‌رحهم مامۆستای پیاو له ژمارهی (۵,۰۵۱) مامۆستا له عیراق و (۳۹) مامۆستای ئافرهت له‌ناو (۲,۳۳۷) مامۆستای ئافرهت له‌گشت عیراقد. هه‌روه‌ها وه‌زاره‌تی مه‌عاریفی عیراق سالی ۱۹۴۷-۱۹۴۸ خانه‌ی مامۆستایانی له‌ شه‌قلاوه‌ کردووه‌ته‌وه‌، به‌لام زوو ده‌رگایان داخستووته‌وه‌ و (۱۶۸) نه‌یان‌ه‌یشتوووه‌ پووناکی ببینیته‌.

ئه‌وانه‌ی ده‌خوینه‌وه‌

دیاردیه‌کی تری شارستانی په‌رمگرتنی پێژهی خوینده‌وارانیه‌تی. کورد له‌ سه‌رتاسه‌ری کوردستاندا ده‌رفه‌تی له‌باری بۆ هه‌لنه‌که‌وتوووه‌ پێژهی خوینده‌وارانی زیاد بکات و ئه‌وانه‌ی ده‌توانن بخویننه‌وه‌ و بنووسن بگه‌نه‌ ئاستی گه‌لانی تر و ئه‌و ولاته‌نیه‌ی به‌سه‌ریاندا دا به‌ش کراون.

نزیکه‌ی ۹۰٪ی کوردی سه‌ده‌ی نوێده‌م نه‌خوینده‌وار بوون و (۱۶۹) لازاریف ده‌لی: به‌ده‌گه‌من یه‌کیته‌ ده‌ست ده‌که‌وی له‌ناو کورد بتوانی بخویننه‌وه‌ و بنووسی. ئه‌وه‌ی له‌ حوجره‌ی مزگه‌وتانیش فیتری خوینده‌نه‌وه‌ بووه‌، نه‌یان‌توانیوه‌ له‌ چه‌شنی خوینده‌واریه‌کی مام ناوه‌ندی، یا ساده‌ی وه‌کو ئه‌مڕۆ خۆ بگه‌یینه‌ ئاستی خوینده‌ران و په‌لوی بۆ به‌نیو ده‌ریای زانستاندا به‌اوێژن... ته‌نیا وای لی هات دروشمی یه‌که‌م (پۆژنامه‌ی کوردستان ۲۲ نیسان ۱۸۹۸) خویندن و فیژیوون بیت... (خانی و حاجی) دوو پێشه‌نگی شیعری و فکری نه‌ته‌وه‌یی بانگه‌وازی خویندن و خوینده‌واری بکه‌ن و نه‌زانین به‌بێ بکه‌ن... کۆمه‌له‌ و گرووپه‌ سیاسیه‌-کۆمه‌لایه‌تی- پۆشن‌بیرییه‌کان له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌مدا بانگه‌وازی خویندن و خوینده‌واری و په‌ره‌پێدانی مه‌عریفه‌ت و ئاواکردنی زانست و به‌رز کردنی زانیارییان کرد و هه‌ولی کردنه‌وه‌ی قوتابخانه‌ و فیژکردن و خویندنی زمانی کوردی‌بیان داوه‌... له‌ (ئه‌ستانه‌ و خۆی) و یه‌ریقان و ئینجا هه‌وله‌کانی پۆشن‌بیرانی په‌وشنگه‌رانی گه‌راوه‌ له‌ ئه‌سته‌نبۆل بۆ سلێمانی و هه‌وله‌کانی کۆمه‌له‌ی زانستی و په‌یدا (۱۶۸) هه‌مان سه‌رچاوه‌، ل ۷۶.

(۱۶۹) که‌ تینۆپین له‌ کوردستانی باشووردا له‌ نیوان سالانی ۱۹۶۱- ۱۹۷۰ پێژهی نه‌خوینده‌واری له‌ناو کوردان گه‌یشتوووه‌ته‌ (۸۰٪). جا ئه‌مه‌ به‌راورد ده‌گه‌ل سه‌ده‌ی نوێده‌م یانی هه‌ول دراوه‌ کورد زۆر له‌وه‌ به‌داکه‌وتوووتر بمینیته‌وه‌ که‌ بیری لی ده‌کرێته‌وه‌، به‌روانه‌. آپ. عن التعليم في کوردستان، ل ۱۹.

بوونی قوتابخانه‌ی ره‌سمی له بیسته‌کان له هه‌ولێر و خۆیندنێ زمانی کوردی و کۆششه پۆشنبیرییه‌کانی کوردانی سووریا و خۆیندن له مالا‌ن و کردنه‌وه‌ی قوتابخانه و چاپکردنی کتییی پێزمانی کوردی له‌لایهن جه‌لاده‌ت به‌درخان و توفیق وه‌هبی و ئه‌وانی تر ئاسۆی خۆینده‌وارییان فراوانتر ده‌کرد.

له‌گه‌ل هه‌موو کۆسپه‌کان، قوتابخانه‌کان هاریکار و پێگه‌ خۆشکه‌ریکی گریڤه‌ک بوون بۆ پێشکه‌وتنی فکری و پۆشنبیری پوناکبیرانی کورد، پێژهی خۆینده‌واری له‌ زیادبوونا بووه و به‌پێی سه‌رژمیرییه‌ گشتییاکانی کراون، سا‌لی ١٩٤٧ خۆینده‌واران پێژهبان گه‌یشته ٥,٦٥٪ و سا‌لی ١٩٥٧ گه‌یشته ٨,٥٪. له‌ نیو پیاواندا پێژه‌که زۆرت‌ره (١٣,١٨٪) له‌چاو ژماره‌ی خۆینده‌واران له‌ناو ئافره‌تاندا.

به‌پێی سه‌رژمیری ١٩٥٧ له‌هه‌ولێر (١,١٤٣) ده‌توانن بخۆیننه‌وه و خۆینده‌وارییان هه‌یه و ئه‌وانه‌ی ده‌توانن بنووسن و بخۆیننه‌وه ژماره‌یان (١,١١٦) که‌س بووه، ژماره‌ی ده‌رچووانی قوتابخانه‌ی سه‌ره‌تاییش له‌هه‌مان سا‌لدا (١,١١٦) که‌س و (٣٢٩) که‌سیش بره‌وانامه‌ی زانکۆیان هه‌بووه. (٢٤) که‌سیش بره‌وانامه‌یان له‌ ده‌ره‌وه‌ی عیراق وه‌رگرتوه و (٥٢) که‌سیش ئیجازه‌ی خۆیندنێ ئاینیی ناوه‌ندیان هه‌یه و (١٠) که‌سیش ئیجازه‌ی خۆیندنێ ئاینیی بالاییان هه‌بووه.

شاری هه‌ولێر: (٤٧٨) که‌س توانای خۆیندنه‌وه‌یان هه‌بووه و (٦,٦٠٥) که‌سیش ده‌نووسن و ده‌خۆیننه‌وه و (٥٨٦) که‌سیش ده‌رچووی سه‌ره‌تاییین و (٥٣٨٧) که‌س ده‌رچووی ناوه‌ندی و ئاماده‌یین. (١٢٩) ده‌رچووی زانکۆن و (٢) یش له‌ سه‌رووی به‌که‌لووریوس و (٩)ش ده‌ره‌وه‌ی عیراق و (١٦) ئیجازه‌ی خۆیندنێ ئاینیی ناوه‌ندی و (٣)ش خۆیندنێ ئاینیی بالاییان ته‌واو کردوه.

شاری کۆیه: (١٤٣) که‌س توانای خۆیندنه‌وه‌ی هه‌بووه، (١,٥٩٣) که‌سیش ده‌نووسن و ده‌خۆیننه‌وه. (٢٢٠) که‌س ده‌رچووی سه‌ره‌تاییین و (١٣٤) که‌سیش ده‌رچووی ناوه‌ندی و ئاماده‌یین و (٣٢)ش ده‌رچووی زانکۆن و (٥) که‌سیشیان بره‌وانامه‌ی سه‌رووی به‌که‌لویریۆسیان هه‌یه و (٤) که‌سیش ئیجازه‌ی خۆیندنێ ئاینیی مام ناوه‌ندی و (١) یش ئیجازه‌ی خۆیندنێ بالاییان هه‌بووه (١٧٠).

ئهم پێژهبه‌ی له‌به‌ر چاومه‌انه، کۆیره‌وه‌ری و دواکه‌وتنی نه‌ته‌وه‌ی کورد له‌باری پۆشنبیری

و خویندهواری دهگهینی، راسته له پۆژهلاتدا (نهخویندهواری و نهخۆشی) دوو پهتای قورس، بۆ کوردیش ئهم پهتایه بهدوو شیوه قورستر بووتهوم. چ لهوهی نهتهوهکهی قهدهغه ولهتوبهته و کیانی نییه، چ لهوهی زمانی زگماکیشی قهدهغیه دابهشبوونی دانیشتوان بهپیتی ئاستی خویندهواری بهلگهیهکی کۆمهلایهتی شارستانییه و ئهم دابهش بوونهش بهپیتی برهوانامه و ئاستی خویندهوارییه که جیاوازه، کرداری فێرکردنیش پێگایه که بۆ بهردهوامبوونی پهوتی خویندن و بهرزبوونهوهی پلهی زانیاری. لهم پوانگهیهوه سهرنج له پهرسهندن ئاستی خویندهواریی نێوان سالانی (۱۹۵۷-۱۹۸۷) له شاری ههولێر دههین، بهتایبهتیش دواي زۆر بوونی ژمارهی دانیشتوانی شار بههۆی کۆچکردن و زیاد بوونی ژمارهی مندالبوون وهکو لهم خشتهیه بهدیار دهکەوێت.

خشتهی ژماره (۲۹) (۱۷۱)

دانیشتوانی پارێزگای ههولێر بهپیتی دابهشبوون

سال	دهشت %	شار %	شاری ههولێر %
۱۹۵۷	۲۶.۷	۷۳.۲	۱۴.۶
۱۹۸۷	۷۷.۴	۲۲.۶	۵۷.۸

له سههرژمیری عیراقددا سالێ ۱۹۵۷ پێژهی دانیشتوانی شارو شارۆچکهکانی سهه بهلیوای ههولێر نزیکه ۲۷٪ بوو لهچاو کۆی دانیشتوانی ههموو لیواکه پێژهی دانیشتوانی دهشت ۷۳٪ بوو، شاری ههولێر بهتهنیا ۱۵٪ کۆی ههموو دانیشتوانی پارێزگاکه بوو، کهچی لهسههر ژمیری ۱۹۸۷ پێژهی دانیشتوانی شار و شارۆچکهکان بووه نزیکه ۷۷٪ و دانیشتوانی دێیهکان بووه ۲۳٪. و پێژهی شاری ههولێریش بهتهنیا بووه ۵۸٪ لهکۆی دانیشتوانی پارێزگاکه.

ئهگەر لهم خشتهیه بنۆرین که بۆ پێژهی خویندهواری و نهخویندهواریی شاری ههولێر دروست کراوه، بۆمان دهردکهوێ بهپیتی سههرژمیری ۱۹۵۷ له پارێزگای ههولێر نزیکه ۷۰٪ کۆی دانیشتوان نهخویندهوار بووه. بهلام لهسههرژمیری ۱۹۸۷ دابهزیوه بۆ پێژهی ۳۹٪ که لهماوهی سی سالدا (۳۱٪) ی پێژکه دابهزیوه.

(۱۷۱) گۆفاری ههولێر، ئاکامه کۆمهلایهتییهکانی زۆربوونی دانیشتوانی شاری ههولێر له نێوان سههرژمیری سالانی ۱۹۵۷-۱۹۸۷، عبدالحمید غفور ابراهیم، ژ (۱) نیسانی ۱۹۹۹. ل ۱۶۳.

له‌سه‌ره‌تای چه‌فتاکاندا گۆپانیکی گه‌وره له‌بواری فێزکردن و په‌روه‌رده و په‌ره‌سه‌ندنی بواری پۆشنبیری و خوێنده‌واری هاته‌ ئاراوه. سه‌رباری هه‌ول‌ه‌کانی نه‌هێشتنی نه‌خوێنده‌واری ژماره‌یه‌کی زۆر قوتابخانه‌ی کوپان و کچان و تیکه‌ڵ له‌شار و شاروچکه و گونده‌کانی کوردستان کرانه‌وه.

خشته‌ی ژماره (۳۰) (۱۷۳)

ريژهي نه خوښه واري له پاريزگاي مهولير ۱۹۵۷-۱۹۸۷

سال	
۱۹۵۷	۷۰.۱
۱۹۸۷	۳۹.۱

بەھۆی ئەو ھەلومەرجە سیاسى و کۆمەلایەتى و پۆشنبیرییهى لە دواى پێککەوتنى ١١ى ئازارى ١٩٧٠ دروست بوو، خوێندەوهارى لە زۆر پوی خوێندەواری کوردستان بەرەوپێشەو ھەنگاوی نا، ھەولێریش گەلێک بەرەو پێشەو چوونی لەم پرۆمە بەخۆیەو ینی، کەبرو ھۆی ئەوێ نەك تەنیا (٣٠٪) پێژەى نەخوێندەواری کەم بێتەو، بەلکە ژمارەیهکی زۆر پۆشنبیر و نووسەر و پسپۆر و بروانامەى زانستى و ئەدیب و کەسانى خوێندەوار لە مەیدانەکە وەدیاریکەوتن. ئەگەر لە سالێ ١٩٤٧ ژمارەیهکی ئەکجار کەم خوێندەوار و کەسانى ھەلگری فکری پۆشنبیری و قەلەم و ئەھلى کتیبمان ھەبوو بێ، ئەو دواى ئەو سالە وەک تەقینەوێ کانێی بەھاران وەرچەرخان دروست بوو.

به‌پتی سهر ژمیری ۱۹۵۷ خاوه‌ن بر‌وانامه‌کانی سهرتایی (۶.۵٪) بوون و قو‌ناغی ناوه‌ندی (۱.۸٪) و دواناوه‌ندی و پیشه‌یی و به‌که‌لوریوس که‌متر له (۱) و ماستهر (۰.۰۰۷٪) بوون که‌چی سالی ۱۹۸۷ گۆ‌رانیکی دیار بوو. له پارێزگای هه‌ولێر و شاری هه‌ولێر قو‌ناغی سهرتایی (۱۰.۵٪) و ناوه‌ندی (۲.۶٪) و دواناوه‌ندی (۱.۵٪) و پیشه‌یی (۱.۷٪) به‌که‌لوریوس (۱.۵٪) و ماستهر (۰.۰۳٪) و دکتۆرا (۰.۰۱٪) گۆ‌رانی به‌ره‌وپیشه‌وی کردووه. وه‌کو له خشته‌ی ژماره (۳۱) دا روون ده‌بیته‌وه.

(۱۷۳) مہمان سہرچاؤہ۔

خشتەى ژمارە (۳۱) (۱۷۴)

پژدهى خاوهن برونامهكان له پارێزگای ههولێر ۱۹۵۷-۱۹۸۷

برونامه	% ۱۹۵۷	% ۱۹۸۷
سهرتايى	۶.۵	۱۰.۵
ناوهندى	۱.۸	۲.۶
دواناوهندى	۰.۸	۱.۵
پيشهئى	۰.۶	۱.۷
بهكهلوړيوس	۰.۵	۱.۵
ماستر	۰.۰۰۷	۰.۰۰۳
دكتورا	۰.۰۰۱	۰.۰۰۱

له خشتەيهكى تردا بهم جۆره ژمارهكانى قوتابخانهى و قوتابىيانمان له نيوان سالانى ۱۹۷۴-۱۹۷۵ و ۱۹۷۹-۱۹۸۰ بۆ دهردكهوئ. ئه و سالانهى له دواى پووخانى شۆرشى كورد له دواى خيانهتى ۶ى ئازارى ۱۹۷۵ له كورد كرا، خويندنيش گۆراني بهسهردا هات و بهباريكي تاييهت و ئائاراميدا تى پهرى. دهبنين لهپرووى ژمارهوه گۆراني زۆر له و ماوهيهدا بووه، ژمارهى قوتابخانه و قوتابىيهكان زۆر بووه. بهلام له ههمان كاتيشدا له و كاتهدا حكومەت بريارى گۆرپنى خويندنى بهزمانى كوردى دهرکرد پرۆگرامهكانى خويندنى لهسهر ئامانجهكانى خويان تهسك كرابوووه.

خشتەى ژمارە (۳۲) (۱۷۵)

قوتابخانه	ژماره قوتابخانهكان ۱۹۷۵-۱۹۷۹	ژماره قوتابخانهكان ۱۹۸۰-۱۹۷۹	ژماره قوتابىيان ۱۹۷۵-۱۹۷۹	ژماره قوتابىيان ۱۹۸۰-۱۹۷۹
باخچهى ساوايان	۶	۳۶	۹۰۷	۴۷۱۰
سهرتايى	۵۵۳	۲۴۲۰	۸۶۵۹۸	۲۹۴۸۱۶
ناوهندى و ئامادهئى	۱۱۸	۲۸۱	۲۱۶۴۷	۶۳۲۵۷
قوتابخانه پيشهبييهكان	۷	۱۷	۱۶۵۱	۸۲۰۵
ئاموزگا و دهرگاي ماموستايان	۳	۷	۲۷۹۰	۲۹۸۴
ئاموزگاي ناينى سهرتايى و ناوهندى	۳	۱۴ (۷) سهرتايى	۱۲۲	۲۸۱۴
قوتابخانهى تازه پيگه يشتوان	---	۶	---	۸۲۵

(۱۷۴) ههمان سهراوه.

(۱۷۵) گۆفارى پۆشنبيريى نوئ، ژ (۸۷) تهمموزى ۱۹۸۱، ل. ۱۶.

له خشتهیهکی تردا باری خویندنی سه ره تایبی له سالی ۱۹۷۵-۱۹۷۶ مان بو دهردهکهوئ ههرچهنده نهو کات له قهیرانی بارودوخی ناله باری دواي نسکوی شوپشی کورده. باری خویند شلوق و ناله باری شه.

له خشتهیه کدا بارودوخی نهو کاتی خویندن له پاریزگای ههولیر دا سازینراوه.

خشتهی ژماره (۳۳) (۱۷۶)

په ره سه نندنی واقعی خویندنی دواناوه نندی سالی ۱۹۷۵-۱۹۷۶

سال	ژماره ی قوتابخانه			ژماره ی قوتابی			ژماره ی ماموستایان		
	نیر	می	تیکرا	نیر	می	تیکرا	نیر	می	تیکرا
۱۹۷۶-۷۵	۴۳۳	۱۵۴	۵۸۶	۴۲۹۴۱	۱۶۴۹۳	۵۹۴۳۴	۲۳۴۹	۱۰۷۲	۳۴۲۷
۱۹۷۶-۷۳	۴۰۳	۱۴۰	۵۴۳	۳۶۵۱۱	۹۶۰۷	۴۶۱۱۸	۲۰۶۵	۸۴۷	۲۹۱۲
زیاد بوون	۲۹	۱۴	۴۳	۶۴۳۰	۶۸۸۶	۱۳۳۱۶	۲۸۴	۲۳۱	۵۱۵

(۱۷۶) مجلة الثقافة الجديدة، تطور التعليم في محافظة اربيل، على سامي، العدد ۸۷ تشرين الثاني ۱۹۷۶. ل. ۵۹-۶۵. پێژهی ئافرهتان له م قوناغه (۲۷.۷۵٪) ه وهی ماموستا ئافرهتهکانیش (۳۱.۲۸٪).

دهبینین ئافرهتان به پێژهی (۵۱.۷٪) که نیوهی پێژه که پتره زیادیان کردوه. له قوناغی دواناوه نیدا پێژهی ئافرهتانی قوتابی (۲۹.۴٪) و ماموستای ئافرهتیش (۳۵.۷٪) پێکدههینن. پێژهی زیاد بوونی ژماره ی قوتابییه که کان (۷۲.۰٪) پێکدههینیت. لهو کاته دا له ۱۹۷۴ مانگی نازار ژماره یهکی زوری ماموستایانی کورد چوونه ریزی شوپش و ههروه ها ژماره یهکی زوری قوتابیانی ش له دهره وهی دهسه لاتی حکومهت و له سایه ی شوپش مانه وه تا نسکوی ۱۹۷۵. ههر له خویندنی سالی ۱۹۷۵-۱۹۷۶ ژماره یهکی زور بوشایی ماموستایان پهیدا بوو که بو ههر (۱۲۷) قوتابی یهک ماموستا هه بوو. که میی بینای قوتابخانه و ژماره ی ماموستایان به زهقی به رهوشی نهو کاته وه دیاربوو.

خشتەى ژمارە (٣٤) (١٧٧)

پەرەسەندنى واقىعى خوڭندنى دواناوەندى سالى ١٩٧٥-١٩٧٦ لە پارىژگاي هەولير

سال	ژمارەى قوتابخانە			ژمارەى قوتابى			ژمارەى مامۆستايان		
	نۆير	مى	تۆكرا	نۆير	مى	تۆكرا	نۆير	مى	تۆكرا
١٩٧٦-٧٥	٥٤	١٣	٦٧	١١٥٤٧	٤٨١٠	١٦٣٥٧	٣٥٦	١٩٨	٥٥٤
١٩٧٤-٧٣	٥٠	١٠	٦٠	١٠٨٣٥	٢٩٧٩	١٣٨١٤	٢٨٣	١٢٦	٤٠٩
زىاد بوون	٤	٣	٧	٧١٢	١٨٣١	٢٥٤٣	٧٣	٧٢	١٤٥

هۆكارەكەلەكەبووكانى خوڭندنى ئەوكات سەربارى كەمى ژمارەيى مامۆستا و ژمارەى قوتابخانەكان برىتى بوون، لە هۆكارىكى هەميشەيى كە پلەى سەرەكى لە ئەنجامى نەبوونى پيوستە نامادەكراوكان لە سەرەتاي سالى خوڭندن و نەبوونى بەرنامە و نەخشەدانان لە دابەشكردى كادر و مامۆستاكەكان لە نيوان هەموو ناوچە جياكانى شارەكاندا بوو. حالەتىكى ئر كە جىگەى ئەو بۆشايىيە گەورەى لەو كاتەدا مامۆستا دروستيان كردبوو لە ئەنجامى گواستەنەوى ژمارەيەكى زۆرى مامۆستايان بوو بەهۆى بەشداری كردنيان لە شۆرش بۆ ناوچە دوورەكانى خواروو و ناوەرەستى عىراق، يا دوورخستەنەويان لە بواری پەرورە.

خشته‌ی ژماره (۳۵) (۱۷۸)

چونییته‌ی دابه‌شکردنی قوتابخانه‌کان له نیوان گوند و شار و ناوچه‌کانی تری پارێزگای ههولێر له سالی خویندنی ۱۹۷۵- ۱۹۷۶ دا.

ناوچه	ژماره‌ی قوتابخانه سه‌ره‌تاییه‌کان		ژماره‌ی قوتابخانه‌ی ناوه‌ندی		ژماره‌ی قوتابخانه‌ی دواناوه‌ندی		ژماره‌ی قوتابخانه‌ی ناماده‌یی	
	کچان	کوپان	کچان	کوپان	کچان	کوپان	کچان	کوپان
ناوه‌ندی ههولێر	۵۹	۴۰	۱۰	۵	۴	۲	۳	۱
قه‌زای ناوه‌ندی ههولێر	ش	۵۵	۷	-	۱	۱	-	-
قه‌زای مه‌خمور	۱۰۳	۲۵	۷	۱	۴	-	-	-
قه‌زای شه‌قلاوه	۵۷	۸	۳	-	۲	۱	۱	-
قه‌زای کۆیسنجق	۳۴	۱۸	۵	-	۱	۱	-	-
قه‌زای رواندز	۳۰	۵	۲	۱	۱	-	-	-
قه‌زای زیبار	۱۳	۱	۱	-	-	-	-	-
قه‌زای چۆمان	۳۱	۲	۱	-	۱	-	-	-

له‌م خشته‌یه‌دا دهرمه‌که‌وی که دابه‌شکردنیکی نایه‌کسانی قوتابخانه‌کان له قوناغه‌کانی خویندن هه‌یه، که له‌گه‌ڵ پێوستیه‌یه‌کانی ناوچه جیاوازه‌کان ناگونجی. جیاوازی له نیوان کوپان و کچان زۆر زه‌قه و هه‌روه‌ها (۶۶٪)ی قوتابخانه سه‌ره‌تاییه‌یه‌کانی له ناوه‌ندی

هەولێر و قەزای مەخمور و قەزای ناوەند کۆکراوەتەو و (۲۰٪) ی لە قەزای شەقلاو و کۆیە و (۱۴٪) ش کەوتوووە قەزای پواندۆز و چۆمان و زیبار و لە قونای ناوەندی (۷۰٪) ی لە ناوەندی هەولێر و قەزای مەخمور و قەزای ناوەند (۲۰٪) ی لە قەزای شەقلاو و کۆیە و (۱۰٪) شی کەوتوووە قەزاکانی رواندز و زیبار و چۆمان. سەبارەت بەخوێندنی دواناوەندییش هەروایە لە کۆی (۱۹) قوتابخانەی دواناوەندی (۱۰) یان لە ناوەندی هەولێر و (۶) شیان لە قەزای مەڕکەز و قەزای شەقلاو و کۆیە. یەک قوتابخانەی دواناوەندییش لە پواندۆز و چۆمان هەبوو. بەهەموو پارێزگاکەش تەنیا (۵) قوتابخانەی ئامادەیی هەبوو، (۴) یان لە ناوەندی هەولێر و پێنجەمیان لە قەزای شەقلاو بوو. لە تەواوی ناوچەکانی قوتابخانەی ئامادەیی لەو کاتدا نەبوو.

خشتەى ژمارە (۳۶) (۱۷۹)

باس لە دابەشکردنی قونایەکانی خوێندن لە سالانی ۱۹۷۸-۱۹۹۱ لە شارى هەولێر دەکا بەپێى پێداویستى قوتابخانە بۆ مامۆستایان

قونای پێگەیاندى مامۆستایان	قونای پیشەیی	قونای دواناوەندی	قونای سەرەتایی	باخچەى ساوايان	سال	
—	۶۰۸	۶۰۶	۲۹۴	۱۰۳	۱۳۶	۱۹۷۹-۷۸
۱۵۶۴	۸۶۱	۳۴۸	۳۱۱	۱۹۹	۷۱	۱۹۸۶-۸۵
۷۱۱	۹۴۲	۳۵۸	۳۵۰	۳۵۰	۷۵	۱۹۹۱-۹۰
—	۲۳	۱۸	۳۰	۲۲	۲۱	۱۹۷۹-۷۸
۳۹	۴۶	۱۳	۲۶	۱۷	۱۲	۱۹۸۶-۸۵
۱۷	۲۶	۱۰	۲۱	۲۳	۶	۱۹۹۱-۹۰
۴۱	۳۶	۲۵	۳۰	۲۵	۱۲	تێکرای قوتابی بۆ هۆبە

(۱۷۹). صلاح محمد حفيد، (الوضع الاقتصادي في كردستان العراق وأهم مشاكله) هەولێر، ۱۹۹۳، ص ۹۳ لە خوێندنی سالی ۱۹۷۵-۱۹۷۶ ئەم بریارانە بۆ چاپکردنی بارى خوێندن لە شارى هەولێر دراون.

لەم خشتەیه‌شدا بۆمان دەردەکه‌وێ ژمارە‌ی قوتابیانی بەرامبەر ژمارە‌ی پێویستی قوتابخانە‌کان زۆر زیادی کردووە، که قونای سەرەتایی سالی خۆیندنی (۱۹۷۸-۱۹۷۹) (۱۰۳) قوتابی قوتابخانە‌یه‌کی بەرکەوت، کهچی لە سالی خۆیندنی (۱۹۹۰-۱۹۹۱) گەیشته (۳۵۰) قوتابی که پێژەکه دوو هیندەونیو بوو ته‌وه، لە دواناوهندیش لە (۲۹۴) قوتابی سالی (۱۹۷۸-۱۹۷۹) بوو ته (۳۱۱) لە سالی (۸۵-۱۹۸۶) و (۳۵۰) لە سالی (۱۹۹۰-۱۹۹۱). پێگە‌یاندنی مامۆستایانیش بەهه‌مان شیوه‌ لە (۶۰۸) بوو ته (۸۶۱ و ۹۴۲) لە هه‌رسی سالی خۆیندنی دیاریکراودا. پێژە‌ی قوتابیش بۆ هه‌ر مامۆستایه‌ک وایه، لە هه‌ندیکیان وه‌کو سەرەتایی لە (۲۲) بۆ (۲۳) و لە پێگە‌یاندنی مامۆستایانیش لە (۲۳) بوو ته (۲۶)، به‌لام لە هه‌ندیک قونای تری خۆیندن دابه‌زیوه. به‌مه‌ دەردەکه‌وێ لە کوردستاندا خۆیندن و په‌روه‌رده‌ له‌ ئاستیکی دیاریکراو نه‌پۆشتوو و په‌شیوی و هه‌لچوون و داچوونی زۆری پێوه‌ دیاره.

۱- کردنه‌وه‌ی دووباره‌ی (۱۵۲) قوتابخانه‌ی سەرەتایی و ناوه‌ندی و دواناوهندی.

۲- گێڕانه‌وه‌ی (۴۴۶) مامۆستای سەرەتایی و ناوه‌ندی بۆ مووچه‌کانیان.

۳- دیاری کردنی (۴۵۸۶۴) دینار بۆ یارمه‌تیدانی ئاواره‌کان و پێویستییه‌کانی قوتابی و چاککردنه‌وه‌ی قوتابخانه‌ و کڕینی شته‌ سه‌ره‌کی و پێداویستییه‌کان و تاقیگه‌.

۴- (۱۰) سه‌پاره‌ درا به‌ پێوه‌ به‌ رایه‌تی په‌روه‌رده‌ی هه‌ولێر بۆ هه‌لسوڕانی کاروباره‌کانی.

۵- بریار دانی کردنه‌وه‌ی (۱۳۰) قوتابخانه‌ی سەرەتایی پاش دابینکردنی خاله‌کانی پێویستی دامه‌زراندن.

۶- دانانی پێویستییه‌کانی (۱۵) قوتابخانه‌ له‌ که‌ره‌سته‌ و شتی سه‌ره‌کی پێویست

۷- دیاریکردنی (۱۳۰) پله‌ بۆ دامه‌زراندن.

۸- کردنه‌وه‌ی خانه‌ی مامۆستایان و خانه‌ی مامۆستایانی کچان و ئاماده‌یی بازرگانی.

بروانه‌ الثقافة الجديدة العدد (۸۷) تشرین ثاني ۱۹۷۶.

خشتەى ژمارە (۳۷) (۱۸۰)

ژمارەى قوتابى و منڊالانى تەمەنى خویندن له قوئاغى سەرمتایى و دواى سەرمتایى له
شارى ھەولیر سالى ۱۹۸۷.

سالى خویندنى ۱۹۸۷		قوئاغ
<p>۳۸۸ ۱۰۵۸۰۳ ۲۰۲۲۲۰</p>	<p>ژمارەى قوتابخانەکان ژمارەى قوتابییهکان ژمارەى منڊالان له تەمەنى (۱۱-۶) سالى</p>	سەرمتایى
<p>۱۲۲ ۳۷۴۲۴ ۱۱۶۹۱۲</p>	<p>ژمارەى قوتابخانە ژمارەى قوتابى ژمارەى ئەوانەى تەمەنیان له نیوان (۱۷-۱۲) سالى</p>	<p>دواى قوئاغى سەرمتای، ناوەندى، دواناوەندى، پیشەیییهکان و خانەى مامۆستایان و پەیمانگای مامۆستایان</p>

بەپێى ئەو خشتەى سەرھوہ بۆمان دەرەکەوئ ژمارەیکى یەكجار زۆرى منڊال له
تەمەنى خویندن دانە و له خویندن بى بەش کراون، چونکە ئەوانە تەمەنیان له نیوان (۶-
۱۱) سالییە (۲۰۲۲۲۰) منڊالى، تەنیا (۱۰۵۸۰۳) چوونەتە بەرخویندن، واتە
(۷.۴٪)ى له خویندن داېراون، یاخود نەئیردراونەتە بەرخویندن.

له قوئاغى دواى سەرەتاییش ئەوانەى تەمەنیان له نیوان (۱۷-۱۲) سالییە ژمارەیان
گەیشوووتە (۱۱۶۹۲۱) کەچى تەنیا (۳۷۴۰۴) کەس لەبەر خویندن، واتە (۷۹۴۴۸)
کەسیان نەچوونەتە بەرخویندن کە دەکاتە (۶۸٪) ئەوانەى لەم تەمەنەدا له خویندن نین.
له خشتەى ژمارە (۳۸) یشدا ئاستى بالاترى خویندن و رێژەى قوتابیان دەرەکەوئیت،
خشتەیکە له خویندنى سالى ۱۹۸۵-۱۹۸۶ دەکا، بەدیقەت دەرەکەوئ قوتابییه
کوربەکان زۆر کەم، یا کەمترین رێژەیان له کۆلیژى یاسا و پزیشکى وەرگیراون. ھەندیک
کۆلیژیش ھەبوون بەدەمگەن قوتابیى کوردیان وەرگرتوو، وەکو عەسکەرى و فڕۆکەوانى
و پۆلیسى و ڕاگەیاندن.

(۱۸۰) د. صلاح محمد حفید، ل. ۹۷.

خشتەى ژمارە (۳۸) (۱۸۱)

رېژەى قوتابىيان لە كۆلېژەكان و ژمارەى ھەرقوتابىيەك بۆ مامۇستايەكى زانكۆ سالى
خویندنى (۱۹۸۶-۸۵).

كۆلېژەكان	رېژەى قوتابىيەكان لە ھەر كۆلېژىك	تېكرای قوتابىيان بۆ ھەر مامۇستايەك
كۆلېژى پزىشكى	٪۸.۷	۱۷
كۆلېژى ئەندازە	٪۱۲.۶	۱۹
كۆلېژى كشتوكال	٪۱۱.۱	۵
كۆلېژى زانستى	٪۱۷	۱۱
كۆلېژى ئىدارە و ئىقتىساد	٪۱۷.۸	۴۹
كۆلېژى پەرورەدە	٪۱۵.۳	۱۵
كۆلېژى ئەدەبىيات	٪۱۶.۵	۳۶
كۆلېژى قانون	٪۱	۱۵
تېكرا	٪۱۰۰	۲۱

لەخشتەى ژمارەى (۳۹) وەزعى خویندنى لەشارى ھەولېر لە ھەموو قوناغەكان لە
سالى خویندنى (۱۹۷۶-۱۹۷۷) دەردەخا، ئەم خشتەى رېژەى ژمارەى قوتابخانە و ئەو
قوتابى و مامۇستا و قوتابخانە تازە كراوەكان پيشان دەدا.

(۱۸۱) د. صلاح محمد حفييد، ل. ۹۶.

خشتهی ژماره (۳۹) (۱۸۲)

سەرژمێرییهك دهربارهی چالاکیی پهروهردی پارێزگای ههولێر ۱۹۷۷-۱۹۷۶.

ژماره‌ی ئه‌ندامانی بنه‌ماله‌ی دهرس و تنه‌وه ۱۹۷۷-۷۶		ژماره‌ی قوتابییانی ساڵی خوێندنی ۱۹۷۷-۷۶		ژماره‌ی قوتابخانه‌کان، ئه‌وانه‌ی تازه کراونه‌تهره	بېنا دروستکراوه‌کان بۆ قوتابخانه‌کان ۱۹۷۷-۱۹۷۴	ژماره‌ی قوتابخانه	قوتابخانه‌ی خوێندن
کچ	کور	کچ	کور				
۷۱	—	۶۴۴	۶۸۶	۷	—	۱۳	باخچه‌ی ساوايان
۱۱۴۶	۲۱۷۱	۲۰۲۵۴	۴۵۶۰۹	۴۸	۷۸	۶۱۶	سهره‌تايی
۲۲۳	۳۸۸	۳۷۸۷	۱۳۰۵۶	۵	۱۴	۶۹	ناوه‌ندی و سانه‌وی و ئامانه‌یی
—	۴۲	—	۶۱۸	—	—	۱	ئامانه‌یی پیشه‌سازی
—	۴۱	—	۵۶۹	—	—	۱	ئامانه‌یی کشتوکال
۸	۱۶	۱۱۳	۲۴۵	—	—	۱	ئامانه‌یی بازرگانی
۴	۱۴	—	۷۶۸	—	—	۱	خانه‌ی ماموستایان
۳۱	—	۷۶۵	—	—	—	۱	خانه‌ی ماموستایانی کچ
۷	۲۷	۴۸۸	۴۶۴	—	—	۱	په‌یمانگای ماموستا کور و کچه‌کان
—	۷	—	۸۶	—	—	۱	په‌یمانگای ئیسلامی
<p>تێبینی: ۱- ژماره‌ی ئه‌و قوتابخانه‌نهی خۆراکیان تیا دا به‌سه‌ر (۱۵۰) قوتابخانه‌یه.</p> <p>۲- ژماره‌ی مه‌لێه‌ندی قه‌لاچوکردنی نه‌خوێنده‌واری له‌ پارێزگا که (۱۴۶) مه‌لێه‌ند و ۵۲۲۲ کەس تیا دا ده‌خوێنن.</p>							

(۱۸۲) گۆڤاری پۆشنییری نوی، ژماره‌که‌ی به‌سه‌روه‌ نه‌ماوه. ل ۴۴.

خشتەى ژمارە (٤٠) (١٨٣)

وەزعی خویندن لە شارى ھەولێر لە نیوان سالانى (٧٩-١٩٩١)

سالەکان			قوناغی فیكرکردن	
١٩٩١-٩٩٠	١٩٨٥-٩٨٤	١٩٧٩-٩٧٨		
٣٥	٣٦	١٧	ژمارەى باخچەکان	باخچەى ساوايان
٢٦٤٤	٢٥٦٣	٢٣١٩	ژمارەى منداڵان	
٢١٤	٢١٨	١٠٩	ژمارەى مامۆستايان	
٤٤٨	٤٩٨	٩٣١	ژمارەى قوتابخانەکان	قوناغى خویندنى سەرەتايى
١٥٧٧٤٩	٩٩١٨٨	٩٥٩٩٥	ژمارەى قوتابى	
٦٦٨٦	٥٨٠٦	٤٣٠٧	ژمارەى دەستەى مامۆستايان	
١	١	٢	کشتوکال	خویندنى قوناغى پيشه‌يى
٨	٨	٢	پيشه‌سازى	
٤	٣	٢	بازرگانى	
١٣	١٢	٦	تيكرا	
٤٦٥٧	٤٥٣٧	٣٦٣٤	ژمارەى قوتابى	
٤٦١	٣٥٩	٢٠٤	ژمارەى مامۆستايان	
١٣١	١٠٥	٧٧	ژمارەى قوتابخانەکان	
٣٧٦٥١	٣٢٦٨٤	٢٢٦٤٥	ژمارەى قوتابيان	قوناغى خویندنى دواناوھندى
١٧٨٢	١٢٣٨	٧٥٣	ژمارەى مامۆستا	
٢	٢	١+٢	ژمارەى خانەکانى	
١٨٤٩	١٧٢٢	٥٣٢+١٢٩٢	پەيمانگا	خانەى مامۆستايان و پەيمانگاى پيگهياندنى مامۆستايانى کور و کچ
٧١	٤٨	٣٣+٤٦	ژمارەى قوتابى	
			ژمارەى مامۆستا	
١	١	-	ژمارەى پەيمانگا	پەيمانگاى ھونەرى
٧١١	١٥٦٤	-	ژمارەى قوتابيه‌کان	
٤٣	٤٠	-	ژمارەى مامۆستايان	
١	١	-	ژمارەى زانکۆکان	زانکۆ
٨٤٢٨	٥٨٢١	-	ژمارەى قوتابى	
٥٥٩	٥٤٣	-	ژمارەى مامۆستا	

(١٨٣) د. صلاح محمد حفيد، الوضع الاقتصادي في كردستان العراق، ل٨٩.

دوو وینهی خویندن له پاریز گای ههولیر

بۆ پتر سهرنجدانه باری خویندن له شاری ههولیر و تهواوی پاریزگاکه، بهپۆیستمان زانی وینهی دوو ههولێ خویندن له گوندی عهوینه له چلهکانی سهدهی بیست و بهحرکه لهههمان ماوهدا بخهینه سهر باسهکهمان، که لێره و لهویش نمونه و وینهی تری ئهم بابته گهلیک زۆرن و پۆیستییان بهتۆمارکردن و پێداچوونهوه ههیه. بهو ئاراستهیهی ههر ههولێکی خویندن و بلاوکردنهوهی خویندهواری بهشیکێ له میژووی رۆشنبیر و خویندهواری کورد پێک دههێنن، پێش لهبهرچوونهوه وهکو بیرهوهری و میژوو تۆمار بکری... پهنگه ئهم حالهتانه له ژمارهیهکی یهکجار زۆری قوتابخانه و گوند و ناوچه ههمه جوهرهکانی کوردستانیش بن.

قوتابخانهی عهوینه و پێداگرتن لهسهر خویندن

کهم واپێک کهوتوووه ئاغا، یا کوێخای گوندیک له چلهکانی کوردستاندا بهجووری (حهسهن ئاغای عهوینه) پێ لهسهر دانانی قوتابخانه و بلاوکردنهوهی خویندهواری داگرێ و بهزانست و فیزیوون ژمارهیهک گوندی تریش بهو چرایه پوون کاتهوه که له گوندی خۆی دایگیرساندبوو.

(حهسهن ئاغای عهوینه ۱۹۰۷-۱۹۶۰) که راپرسیکی بۆ کردنهوهی قوتابخانه له عهوینه بهخزمهکانی کرد، دژی وهستان، وهلی ئهو پێی داگرت و له کاتی مهوڵوود خویندندا رایگهیهاند که قوتابخانه دهکاتهوه، ئهوهی ههز ناکات با به (۲۴) سهعاتی تر مالی له عهوینه بار بکات و نهمیێ.

بههه جوهره له (۱/۱۰/۱۹۴۶) یهکهه قوتابخانه له سایهی ههولۆستی ئهم پیاوه له دینی عهوینه کرایهوه و بپاریش درا ئهوهی مندالی له تهمهنی (۶-۱۰) سالانهی ههیه ببینیترته بهر خویندن، ئهگهر نا دهبی بار بکات. بهپێی سههربردهکانی دهیگێرنهوه (کوپ و کچ) ههژار و دهولههمهه لهسهر یهک جوهر پهیره و پرۆگرام و پهروههره کردن و لهیهک هۆیه بهرامهر مامۆستا دانیشتن (۱۸۴).

(۱۸۴) گوژاری ههولیر، عهوینه مهلبهندی رۆشنبیری دهشتی ههولیر، جهلال سنجای، ژماره (۵) زستانی ۲۰۰۰، ل. ۶۸.

دەلەن لە تەك ئەو شەدا، ئیواران قوتابخانە یەكی تریش بۆ نەهیشتنی نەخویندەواری بۆ گەورە و بەسالا چوووەكان كرایەووە و دەوامی دەكرد.

كەریم رەئوف عارف (كەریمە فەندی) یەكەم بەرپۆبەر و مامۆستای ئەم قوتابخانە یە بوو. هەروەها سەید كەمال محەمەد عەلی (١٩٢٧-١٩٩٩/٥/٧) كە پێشتر لە سالی ٤٥-١٩٤٦ بەرپۆبەری قوتابخانە ی گەلە بوو، دیتە ئەم قوتابخانە یە تازە و (١٠) سالی رەبەق بەرپۆبەر و مامۆستای قوتابخانە ی عەوینە بوو. ئەم مامۆستایانە ش لە چل و پەنجاكان تێیدا مامۆستا بوون (كەریم رەئوف عارف، سەید كەمال محەمەد عەلی، تەها ئەفەندی، بویا جویرائیل، مەنسور مەربین، عەبدولباقی و جەمال عوسمان...).

لەم گوندانە ش ئەو كات مندال دەنێردرانە قوتابخانە ی عەوینە (عەلی مەلا داود، سیراو، پێمەر، شێخ شەروان، بەرزە هەوار، زەمزمەك، تەراش، سەید ئەمین، ماجیداو، زاگە...)

دیارە باسی ئەم قوتابخانە یە بۆیە ها تە گۆرێ تا بەشێکی بچووك لە كۆششەكانی بلاویو نەوێ خویندەواری تۆمار بكەین، هەروا پۆلی هەندێك كەس بۆ هاندانی خویندن لەبیرنەكری و ئەو شە بکریتە بەراورد دەگەل ژيانی پر مەینەت و دواکەوتووی ئەو گوندانە ی کە بەهیچ جوړیک لەگەل خویندن ئاشنا نەبوون و دەر فەتیان پێ نەدراو ه سوود وەرگرن، چونکە هەبوونە حەزیان لە وریا بوونەو و کرانەوێ چاو و میشکی کورە جوتیار و پەشو پوتی گوندی نەکردووە تا هەر بەگۆرپرایەلی و دواکەوتوویی بمیننەو.

سالنامە ی (ویلا یەتی مووسل) بەم جوړە باسی هەولێری لە سالی (١٣٠٨ ک-١٨٩٠ ز) ی و (١٣١٠ ک-١٨٩٢ ز) ی کردووە. «قەزای هەولێر دەکەوێتە پوژئاوای مەلەندی لیوا» درێژییەکی ٤٠ سەعاتە پێ و پانییەکی ٢٠ سەعاتە پێ دەبی، لە باشووری پوژه لاتەو بەقەزای کۆیە و رانیە و لە پوژئاوای بەسەنجەقی مووسل و لە باکوڕەو ش بەقەزای رواندز دەورە دراو، پوویاری زاب لە مووسل جیای دەکاتەو و لە قەزای رواندزیشەو دۆلی بەستۆرە.

ژمارە ی دانیشتوانی قەزا (٣٧٦٣) کەسە، لەوانە (٣٢٦٦) موسلمان و (٤٩٧) یشیان غەیرە موسلمانن. شاروچکە کە (١٨٢٢) خانوو و (٦٣٧) دووکان و مەغازە و (٣) حەمام و (٢) مزگەوتی گەورە و (١٠) مزگەوتی گچکە و (١١) قاومەخانە و (٦) قوتابخانە و (٥) مەکاتبی مندالان و (١) قشڵە و (١) حەپسەخانە و (٥) باغ و (٣) باخچە و هتد.

هەروەها سائنامەى (١٣٢٥ك-١٩٠٦ز) وا باسى ھەوليرى تيدا ھاتوو: «ژمارەى دانىشتووانى شاروچكەى ھەولير (٧٥٩٠) كەس دەبىت كە قەلاتىك و سەرايەك و (١٨٢٠) خانوو و (٦٣٧) دووكان و (٣) ھەمام و (٦) مزگەوتى گەورە و (٢) مزگەوتى گچكە و (١١) قوتابخانە و (٦) مەكاتىب مندالان و (١) مەكتەبى روشدىە و (١) ھەپسخانەى تىدايە».

كە لە مەكتەبى روشدىەدا موعلىمى يەكەم عەبدولھەكىم ئەفەندى و موعلىمى دووھم عەبدولقادر ئەفەندى دەرسیان گوتوووتەو. كاتب نەورەس ئەفەندى لە (١٨٩٢ز) لەوئ دەوامى كردوو.

دەبى ئاماژە بەوھش بكەين كە بەپيى سەرژميرى (١٣٠٨ك-١٨٩٠ز) (٣٪) ى دانىشتووانى ھەولير خويندەوار بوون.

لە مەكتەبى روشدىەدا بەپيى سائنامەى (١٣١٢ك-١٨٩٤ز) ھەردوو موعلىمى ناوبراوى سەرھەبەبوونە و ژمارەى قوتابىيەكان (١٨) كەس بوونە.

لە سائنامەى (١٣٢٥ك-١٩٠٦ز) يدا لە مەكتەبى روشدىە موعلىمى يەكەم عەبدولكەرىم ئەفەندى و مەھمەد ئەفەندى و رەئوف ئەفەندى (دەواميان كردوو. سائنامەى (١٣٣٠ك-١٩١٢ز) بەم جۆرە باس لە مەكتەبى روشدىە لە ھەولير دەكات.

موعلىم: عەبدولقادر ئەفەندى

ژمارەى قوتابيان: ٢٩

موعلىمى يەكەمى ئىيتدائى: مەولود ئەفەندى

موعلىمى دووھمى ئىيتدائى: عەبدولكەرىم ئەفەندى.

ژمارەى قوتابيان: ٨٦

مەكتەبى قەلاتى ئىيتدائى

موعلىمى يەكەم: رەئوف ئەفەندى

موعلىمى دووھم: مستەفا ئەفەندى

ژمارەى قوتابيان ٦٩ (١٨٥)

(١٨٥) گۆڤارى ھەولير، لە سائنامەى (ويلايەتى موسلدا)، فەيسەل دەباغ، ژ (٥) زستانى ٢٠٠٠، ل. ٩٨.

له سالی ۱۹۴۴ یه کهم قوتابخانهی سهرتایی له بهحرکه بهناوی (قوتابخانهی بهحرکه) کراوهتهوه. ئهم تهنیا چهند سالیگ خویندنی تیدا بهردهوام بووه، تا بۆ جاری دووم له سالی ۱۹۵۵ دهست بهخویندن کرایهوه. ئهمه کۆنترین قوتابخانهی گهردییه. چهند کهسیکی خهلی ئاواپی گهیشته پله و پایهی بهرز، ههروهها نهبوونی شوینی کات بهسهربردن له ئاواپی و جگه له تیکهلاو بوونی قوتابییان لهگهڵ فقهیی مزگهوتان، تهناوته ههندیک قوتابی له ههردوو شوین دهوامیان دهکرد. ئهم قوتابخانهیه ههتا ناوهندی لی دهخویندراوه دواتر پرویان دهکرد ههولیر بۆ تهواو کردنی ئامادهیی.

سالی ۱۹۷۸ لهگهڵ دروستکردنی کۆمهڵگا قوتابخانهی دواناوهندی لی دروست کراوه و پێش ههفتا پێژهیهکی زۆر کهم له خهلی گوندی کههکانیان دهنارده بهر خویندن و تا ئهمڕۆش واته سالی ۱۹۹۸ ههچ کچیکی ئاواپی خویندنی تهواو نهکردوه (۱۸۶).

لهگهڵ ئهوهشدا خویندن بهریکی بهرپۆه نهچوو. دواي پاپهپینیش گۆرانکاری هاتووته ئاراه و خویندن لهم گونده و له کۆمهڵگای بهحرکه گهرفتی ههیه، چونکه قوتابییان خویندن تهواو ناکهن، یا منداڵان ناچنه بهر خویندن، یاخود واز له خویندن دههینن ئهمهش هۆکارهکانی بۆ ئهمانه دهگهڕێتهوه باری خراپی و مهسرهفی خویندن جۆش و خروۆشی له خویندن کهم کردووتهوه، ههروهها لهو هۆکارانهی خهلی رۆڵهکانیان خستۆته بهر کار و خراپی باری ژیانی فهرمانبهران و دامهزراندنی دهزچووان له دایهههکانی حکومهت و پروداوه جهرگبههکانی ئهم دواپیهه بوونه هۆی ئهوهی خهلیکی زۆر واز له خویندن بهینن.

لهگهڵ ئهوهشدا بوونی قوتابخانه کاری له دانیشتوان کردووه و ئاستی پۆشنییری و کۆمهلایهتی و سیاسیی بهرزکردوونهتهوه، ئهمهش لهکاتی ئاخاوتن و دوورکردنهوهی کتییی پۆشنییری و ئهدهبی دیاره (۱۸۷) بهتاییهتی له نیوان لاوان که نهخویندهاریان کهمه.

(۱۸۶) گۆفاری ههولیر، دایینکاری ریکخستنی کۆمهلایهتی له کۆمهڵگای گوندشین، نوری یاسین

هرزانی، عهبدوللا خورشید، ژماره (۱) زستانی ۱۹۹۸، ۱۰۱.

(۱۸۷) ههمان سهراچه.

- لا بردن و سرینه‌وهی شوینه‌واری پۆشنبیری نه‌ته‌وهی و کهلتووری کوردی له پرۆگرامه‌کانی خویندن

- لا بردنی باسی میژووی نه‌ته‌وهی کورد و جوگرافیاکه‌ی.

- گۆپینی ناوی نه‌و قوتابخانه‌ی ناوی شاعیر و نه‌دیباکی کوردیان لی نرابوو.

- کێشانه‌وه و شارده‌وه‌ی هه‌ندیک کتیی نه‌ده‌ب و میژووی کورد، به‌بیانووی نه‌وه‌ی نه‌مانه‌ ده‌چنه‌ خانه‌ی فکری نه‌ته‌وه‌ی به‌رچاوته‌نگ، به‌نامانجی نه‌هێشتنیان له قوتابخانه و مه‌کته‌به‌ گشتیه‌کان.

- گۆپینی سروودی "ئه‌ی ره‌قیب" و سرووده‌ شوێشگێڕیه‌کانی کوردی بۆ سروودی ساده و دوور له‌ ناوه‌ڕۆکی نه‌ته‌وه‌ی پێشکه‌وتنه‌خواز (١٨٨).

- له‌ هه‌مووشی مه‌ترسیدارتر هه‌لگه‌رانه‌وه‌ بوو له‌ به‌کارهێنانی زمانی کوردی له‌ خویندندا، و به‌کارهێنانی زمانی عه‌ره‌بی وه‌کو زمانی سه‌ره‌کی له‌ خویندن (١٨٩).

- پرۆگرامی خویندن به‌گشتی له‌و تایبه‌تمه‌ندییه‌ دوورخایه‌وه‌ که تایبه‌ته‌ به‌واقیعی کوردستان و کورد و نه‌ته‌وه‌کانی تر، پرۆگرامی خویندن به‌زه‌قی که‌وته‌ پاشه‌ کشه‌ و ساڵ به‌سالی ئاستی زانستی و توانای قوتابی به‌ره‌و دابه‌زین چوو.

- به‌هۆی فشاری ئه‌منی، سه‌ربازی، سوپای میلی، ژماره‌یه‌کی زۆر لاوی کورد نه‌یان‌توانی له‌سه‌ر خویندن به‌رده‌وام بن، دیاره‌ی واژه‌ینان و داب‌پان له‌ خویندن له‌ ریزی منداڵان په‌ره‌ی سه‌ند. به‌هۆی شه‌ری به‌رده‌وام دژی کوردستان و ته‌ختکردنی گونده‌کان و تێکدانی قوتابخانه‌کان (١٩٠).

(١٨٨) مجلة الثقافة الجديدة، العدد (...) ت ١٩٧٢.

(١٨٩) ئهم بڕیاره له ١٩٧٧-١٩٧٨ ده‌رچوو به‌ره‌سمی. که ئه‌نجومه‌نی سه‌رکرده‌یه‌تی شوێشی عێراق بڕیاریدا له‌ ناوچه‌کانی حوکی زاتی به‌عه‌ره‌بی بخویندری و خویندنه‌کesh (٤٠٪) ی ده‌گرتوه‌، آب. عن التعليم في كردستان.

هه‌روه‌ها ئه‌وکاته‌ خویندن له‌ قوتابخانه‌کانی (پیشه‌سازی، کشتوکال، بازرگانی واته‌ سالی ١٩٧٦) به‌زمانی عه‌ره‌بی بوو. هه‌ولی زۆر بۆ که‌مه‌کردنه‌وه‌ی خویندن به‌کوردی به‌شیوازی چۆراوچۆر ده‌درا.

(١٩٠) بڕوانه‌ آب. عن التعليم في كردستان العراق، ل ٥٦، ل ٣٥ له‌م کتێبه‌دا دا هاتوه‌ له‌ سالی ١٩٨٥-١٩٨٦ (٥١٥) قوتابخانه له‌ هه‌رسێ پارێزگای کوردستان داخراون، له‌م ژماره‌یه‌دا (١٤٥) قوتابخانه له‌ پارێزگای هه‌ولێر داخراوه‌ هه‌روه‌ها به‌پێی به‌رپرسه‌کان حکومه‌تی =

کۆیى و خویندن و خوینده‌واری

شارى كۆیه مه‌لبه‌ندى پۆشنیبری و ناودارى وه‌كو (حاجى قادارى كۆیى) شاعیر و مه‌لا محمه‌مدى گه‌ره‌ی كۆیه و كه‌سانى تری ناودار و پۆشنیبر و قه‌لهم به‌ده‌ست و كاران. كۆیه وه‌كو ته‌واوى شاره‌كانى تری كوردستان، هه‌ولێ ته‌ژى هیوا و كارى به‌كرده‌وه‌ی بۆ دروستكردنى قوتابخانه و بلاوكردنه‌وه‌ی خوینده‌واری داوه. ئه‌و شاره‌ی ته‌مه‌نى قوتابخانه تییدا پتر له (١٢٠) سا‌له.. یانى كۆیه مه‌لبه‌ندىكى چالاك و دیار و گه‌شه‌نده‌وى كوردستانه‌ له باوه‌ش گرتنى خوینده‌واری .. پێش ئه‌وه‌ش خویندنى ئاینى په‌مگو پێشه‌ی داکوتاوه و زانایانى ناودارى لێ هه‌لكه‌وتوون و پێشوازیی گه‌لیك (مه‌لا و فه‌قى)ی كوردیش كردوه، كه سه‌وداسه‌رى خویندن و فیڕبوون بوون. بیره‌وه‌رییه‌كانى (چروستانى) و شیعره‌كانى شاعیران و بیره‌وه‌رییه‌كانى مه‌لایان، لیواولێوى پۆلى ئه‌م شاره‌ خویندن له‌باوه‌شگره‌یه.

شه‌مه‌دین سامى خاوه‌نى كتیبی (قاموسى ئه‌علام)، كه له سا‌لى ١٨٩٩ - به‌رامبه‌ر ١٣٠٦ - پۆمى چاپ بووه له مه‌ر كۆیه به‌م جو‌ره دواوه: مه‌لبه‌ندى قه‌زایه‌كه به‌و ناوه و سه‌ر به‌سهنجى شاره‌زوورى سه‌ر به‌ویلايه‌تى مووس‌له. ده‌كه‌ویته باكورى كه‌ركوك و ٧٠ کیلومه‌تر لێ دووره، ژماره‌ی دانیش‌توانى (١٠٠٠٠) كه‌س ده‌بێ و خاوه‌ن قه‌لایه‌كى كۆن و مزگه‌وتیكى گه‌وره و ١٠ مزگه‌وتى بچوك و ٣ قوتابخانه و ٦ مه‌كته‌بى مندا‌لان و ٣ ته‌كه‌یه و ٢٤٠ دووكان و ٣ حه‌مام و ١ فڕن و ١٨ ناشى ئاوه. خه‌لكه‌كه‌ی هه‌ر هه‌موویان كوردی مو‌سلمانن و ئاو و هه‌واشێ تا راده‌یه‌ك خو‌شه (١٩١).

ئهمه‌ ده‌ری ده‌خا سا‌لى (١٨٩٩) ١١ مزگه‌وت و ٣ قوتابخانه و ٦ مه‌كته‌بى مندا‌لان و ٣ ته‌كه‌یه‌كه هه‌ریه‌كه‌یان به‌جۆرێك بنكه‌و داموده‌زگای بلاوكردنه‌وه‌ی خوینده‌واری و خویندن بوون.

= عێراق له‌هه‌مان سا‌لدا (٣٠٪) قوتابخانه‌كانى سه‌ره‌تایى له هه‌ولێر و سلێمانى و ده‌وك داخراون. هه‌ر له‌م زانیارییه‌ به‌پێى بریارى (٢٢٧٩) / ١ / ١٩٨٥ له ب. په‌روه‌رده‌ی هه‌ولێر (٢٠٠) قوتابخانه داخرا.

(١٩١) گۆفارى هه‌ولێر، شارو شاروچه‌كانى پارێزگای هه‌ولێر له قاموسى ئه‌علامى شه‌مه‌دین سامى، فه‌یسه‌ل ده‌باغ، ژماره‌ی (١) زستانى ١٩٩٨، ل. ٩٤.

شارى كۆيە بىنكەيەكى پۇشنىبىرى ديارى كوردستانى باشوورە، شاعىر و نىشتمانپەرورە و پۇشنىبىر و خوينەرى ديار و ھەلەكەتووى لى دروست بوو. راستە بەھۆى دواكەوتووى دەسلەتلى عوسمانىيەكان و ملھورى لە بەرپووبەرايەتى و خوڭورى و دواكەوتووى و دەسترووى دەرەگايەتى لە كوردستاندا، تا سەرھەتلى سەدەى بىستەم خويندەوار و خويندن و كردنەھى قوتابخانە نەكەوتبوو نۆ دىوان و نەبوو بوو نەشعار و كۆمەلەى سياسى و پۇشنىبىرى خورت نەبوون، تا ئامانجەكانى خويندن پرون كەنەو و بانگەشەى كردنەھى قوتابخانە و بەرزكردنەھى ئاستى زانىارى و ھوشيارى و پۇشنىبىرى خەلەكەن... دەگەل پەيدا بوون و ھاتنە مەيدانى پۇشنىبىران و دروستبوونى ھەولەين كۆمەلە سياسى و كۆمەلەيەتى و پۇشنىبىرىيەكان لەلايەن پۇشنىبىر و خويندەوار و نووسەرانى كوردەو، قوناغىكى تازە لە ژيانى خويندەوارى دەستى پى كرد.

حوجرە و مزگوت پۇلى سەرەككىيان لە دەستپىكردى خويندن لە كوردستان بىنيو و ئەوانەى (سوختە و فەقى)ش بوون، بەپەنجەكانى دەست دەژمىردان و بەدەردەسەرى قوناغ و پلەكانى فېربوون و گەيشتنە ئاستى زانستى ئاينىيان دەبرى، بەدووريش نارپۇن ئەگەر بلىين بە (۱۰) گوندان لەوان سەردەمدا خويندەوارىك دەست نەدەكەوت، نامەيەك بخوينتتەو. ئەمەش پىوانەيە بۆ زۆر ناوچە و دەفەرى ترى كوردستان. سوختەخانەكانى كۆيە لە سالى ۱۹۰۰ ژمارەيان گەيشتە (۱۷) و چوارىيان لە قەلات و سىيان لە بايزاغا و (نۆ)ش لە بەفرى قەندى و يەككىكيش لە (ھەوار) بوو (۱۹۲).

مەلاى زانا و ديار دەرسيان تىدا دەگوتەو.

دياردەيەكى ترى گەش و كەم وىنە لە مەسەلەى خويندەوارى لە كۆيە، مەسەلەى خويندنى ئافرەتان لە قوتابخانە و بۆچوونى سەردەمانەى مەلاى گەرە بوو، لە دەستپىشخەرى و ھاندانى كچان بۆ چوونە بەرخويندن لە قوتابخانەكاندا. پيش ئەوئەش كۆيە بوو مەلەندىكى تر بۆ ئافرەتان.

سوختەخانەى ئافرەتان

لەم شارە زانست پەرورەدا، كە كاروانى خويندن و پىنگەياندىنى خويندەوارى ھەمىشە پرپووە لە ميوان و پىگەى كۆشانى گەرم و تەژى بوو، ئافرەتان بەم شىوہە فراوانە لە كوردستاندا نەبوونە و نەيانتوانيوە سوختەخانە بۆ خويان دروست بكەن، بەلام لە كۆيە

(۱۹۲) طاھر احمد حويزى، مېژووى كۆيە، بەرگى دووم بەشى يەكەم، ۱۹۸۴، چاپخانەى، سمير، بغداد،

پتر له شەش سوخته‌خانه‌یان دروست کردووه و دهرسیان تیدا خویندووه. ئەمە له چاو پێژەری خویندەواری ئەم سەرەمە و تەنیا بوونی حوجرە و خویندنی دینی و سەختیی گەڕان لە دەقەرە جیاکان بەدوای فیزیوون و باری دواکەوتووی کۆمەلایەتی، دیار دەبێکە گەش و پێشکەوتوو. ئەمانە ناو و شوێن و ژمارەری سوخته‌خانه‌کانی ئافرهتانی کوردە لە کۆیە:

۱- (فەقی فاتم) کچی عەبدورەحمان، مائی لە گەرەکی بەفریقەندیان بوو، بەرە کەریشی نەکرد. باوکی ئەحمەد رەشی وەسمانی. بەزۆری کچ و کۆری گەرەکی بەفریقەندی و مەدالە حەوێزییەکان لە لای دەیانخویند.

۲- (فەقی زەینەب) کچی وەسمانی رەسولی هەناری، کە لە فەقی فاتم بوو. عەزیز محەمەد قادر سلیمانی و کافیه و زەکیە کچانی حاجی ئەسەد و ئامینە و فەخریە کچانی حەمەد مستەفاغا لە لای خویندوویانە.

۳- (فەقی عەیشی)، کچی حاجی مەلا مستەفا نارنجی، کە دەکاتە ژنی وەستا تاهیری خەیات، (لەتیفە) و ۳ کچ و ۲ کۆری سالح ئەفەندی زابت تەجند لە سەفەر بەرلگی خەلکی سلیمانی و کچە پۆلیسیک و گەلێکی دیکە لای خویندوویانە و فەقی رەحمە کچیشی لای ئەو خویندووییە، کە بوو ژنی حاجی قادری وەستا مەعروفی سۆلدروو.

۴- (فەقی پیرۆز) کچی مەلا حەبیبی ئەحمەدی شەمامی لە گەرەکی بایزغا بوو.

۵- (فەقی حەبیب) خوشکی خەجی دارکەر.

۶- (فەقی گوئی) کە میژدی بەنەجیبایغا کردووه، پێکەوه بوونە فەرەشی مەکتەبی کچان. لە هاوینان دایە خەجی فەقیکانی بۆ دەرەس خویندن دەبردە گوندی (فەقییان) لە باکووری کۆیی. جەلیزادەش فەقیکانی دەبردە (چنارۆک) (۱۹۳).

هەر وەها لەسەر ژمیرییه‌کدا لە کۆیە و شەقلاوه و هیران و ئەو دەقەرەدا بەم شێوێه نامازە بەژمارەری فەقییکان و ناوی ئەو مەلایانە کراوه کە دهرسیان گوتووتهوه و ئێمەش بەم شێوێهە دیکەینە خستە، پێش ئەو دەملێن سەر وەختێک لە کۆیە (۵۰۰) فەقی هەبووه و کۆیە بەنێوبانگە لە رپووتیکردنی فەقی و زانست و ویستەکان بۆ فیز بوون و خویندن. خستەری ژمارە (۴۰) ناوی ئەو گوند و ناوچانەمان بۆ تۆمار دەکات دەرەس ژمارەری فەقیکانیان و ئەو مامۆستا و زانا ئاینیانەری دهرسیان تیدا گوتووتهوه.

(۱۹۳) هەمان سەرچاوه: ل ۱۷۶.

خشته‌ی ژماره (۴۱) (۱۹۴)

ناوچه و گوند	ژماره‌ی فقهی	ناوی ئەو مەلایانە‌ی دەرسیان گوتوووەتەو
بیتواتە	۱۵	مەلای نەبی
هەرتەل	۲۵	مەلای عیسا و مەلای فەتحوڵلا
زیو	۲۰	مەلای عەبدوڵلا هەرتەلی
بیلارو	۲۰	
شیری	۱۵	مەلای عەبدوڵلای سوور
بالیسانی میر و سۆی	۱۲	مەلای مستەفا فازل
بالیسانی میر مەحمەد پەیی	۲۰	مەلای شیخ عومەری بالیسانی و مەلای شیخ تەها
بالیسانی		
خەتی	۲۰	
شەقلاو	۳۰	شیخ مەلای تەهای شەقلاو پەیی
سیسای	۲۰	
هیران	۱۲	مەلای ئیسماعیل ماویلی
بیلینگە	۱۲	مەلای سەعید هەرتەلی
سکتان	۲۵	مەلای عەبدوڵلا و مەلای ئیسماعیل ماویلی
گەرۆتە	۱۰	
نازەنین	۱۰	
سێ گەردکان - ئۆمەر گۆنەت - کانی لەه	۷-۸ فقهی	حاجی مەلای قادر سێگەردکانی مەدرەسە و فەقیحانی لەگەڵ خۆی لە نیوان ئەم سێ گۆندە گەرۆک بوونە
ئۆمەر گۆنەت	-	مەلای سەعید ئاومالی
گۆیتەپە	۱۶	حاجی مەلای قادر کانی دەرپەندی

(۱۹۴) هەمان سەرچاوە، ل ۱۸۰.

ھەرۋەھا لەم گوندانەش مزگەوت و قوتابخانەى خویندنى دىنى ھەبوو. مەلای چاك و فەقەى زۆر دەرسیان تیدا خویندوو.

(قازى بەگى)، (كانى كوردە)، (بۆگد)، (خرابە)، (كانى بى)، (ئیلنجاغى گەورە)، (سیکانى)، (سى گردن)، (ئۆمەر گونبەت)، (سماقولى سەرچاوە)، (سماقولى گرتك)، (جەلى)، (بەردەسپى)، (جل بەسەر).

قوتابخانەى توركى زمان لە كوئى

بەشى ھەرە سەرەكىي خویندن و خویندەوارى و قوتابخانەكانمان بۆ كۆششى تاهر ئەحمەد ھەوئىزى دەگەرپتەووە لە باسى (مىژووى كۆيە) باسى كردوو، بەپىي ئەو ھەولانەى عوسمانىيەكان داويانە بۆ كردنەووى قوتابخانە لە سالى ١٨٨٠ لە بەغدا و مووسل و كەركوك و سلیمانی قوتابخانەیان كردووئەو، ھەر ھەمان سالی ١٨٨٠ لە بەغدا و قوتابخانەيەکیان كردووئەو و بەلام دواى ماویەکی كورت داخراو و ئەم جارە لە سالی ١٩٠٠ دووبارە قوتابخانەیان كردوو بەزۆریش مەبەستیان ئەو بوو مندانلی ئەفسەر و مەئموورەکانی خویان دەرسی تیدا بخوینن.

یەگەم جار لە خانووی (خورشید ئەفەندی) لە گەرەکی بەفریقەندی نزیک ھەمامی ھەسەن ئاغا دەرس دەخویندرا و ناوی (کۆیسنجق ابتدائی) لە سەردەمی (ئیتحاد و تەرەقی) گواسترایەو و خانووی (بلدیە) بەرانبەر مزگەوتی گەورە لە ئاھەنگی کردنەووی ئەم خانوو تازەیی قوتابخانە (حاجی مەلا عەبدوللای جەلی) گوتاریکی خویندەو. بەپىي قسەکانی ناو کتیبی (مىژووى كۆيە) لەسەر دەرگای ھەوشی ئەو مەکتەبە لەسەر مەرمەریکدا نووسرا بوو (اتحاد و ترقی مدرسەسى). ھەتا سالانى ١٩٤٠ یش شوینی مابوو. لێرەدا دەرس بەتورکی دەخویندرا، سەرەتا (٣) سال لە کۆیە دەخویندرا و (٢) سالی یش لە مووسل لە کۆتایی پۆلی شەشەم کرایەو. ژمارەى قوتابیانی پۆلی سێیەم لەو سەردەمەدا (١٥-٢٠) کەس دەبوون. بەم جۆرە عوسمانیيەکان بەناوی دینی ئیسلام ھۆکمرانی ولاتەکانی ژێر دەستیان دەکرد، ھەر خەریکی باج سەندن بوون و نەدەبووایە بەزمانی کوردی بخویندری و ھیندەى بایەخیان بەباج و سەرانە وەرگرتن و رووتاندنەووی خەلک دەدا، ھیندە گوئیان بەمەینەتیەکانی خەلک نەدەدا.

راستە دوو قوتابخانەیان لە بەغدا و کۆیە لە سەردەمی برایم بەگى قائمقامی عوسمانیدا کردوو و بینایەیان بۆ دروست کرد. (١٩٥)

(١٩٥) ھەمان سەرچاوە، ل ١٨٠.

مەسعوود محەمەد لەمەڕ گۆرانی کارییەکانی ئەو سەردەم و زەمانە دەبیژیت ئەو ئینگلیزانە ھەر چییەک بووین لە عوسمانییەکان تێر و تەسەلتر بوون و شیوازی حوکمیان پتر بەرەو شارستانیەتی بوو. بەنموونە نەبیستراوە نەسۆچەر و نەلیقی سوپای ئینگلیز ھەگەمەتی عوسمانلی راو رووتی کردبێ، بەپێچەوانە، یەكەم کاری ئینگلیزەکان دوا داگیرکردنی کۆیە، ئەو بوو کە فەقیرخانەیان دانابوو، شاریان پاکژ کردبوو ھەو لە چلکنی و ناساگی و جەردەیی شەوانە و ئەو تەرەزە نامەردییانە. خەلکی ھەژار بەدیار کەسب و کارییە ھە چ لەشار بووایە چ لە لادئ و ھاوینە ھەوار و ناوشاخ و داخ، ترسی پۆلیس و ئیجارمەر و مەپانەستینی و دەغل ترسینی لئ تەکیبوو ھەو. خولاسە شەو زەنگی حوکمی عوسمانلی و قاتوقری و گرانی و پاوپووتی مەئموورەکان و دەستدریژی دەسلەتدارەکان گەلێک بەرەژێر بوو بوو ھەو. لەمەشدا سەیر و سەمەرە پەیدا نییە، ھەرچی پزیمی پێشکەوتووی وەکو ئینگلیزە چاوانا پێتە سوودی بچوکی باغەلپین و گیسک دزینی ئەم و ئەو کە ئەگەر ھەرچی ببێ بای سەدیەکی مەسەرەفی داگیر کردنە کە ناکات. وابزانم ئەو فەرەحنایییە لە بیستەکاندا بەردەوام بوو تا ئەزمە ی ئابووری دەورووبەری ۱۹۳۰ (۱۹۶۱).

ئەم گوته کورتە ی سەر ھەو چۆن دەبیته بەلەدی باسی قوناغ و سەرە سەرە ھەلگێر و ھەرگێریکی تری باسی بەپیت و بەرەکەتی کێلانی فکر و پەر ھەردە لە کوردەواریدا، ھەروا تخووبیکشە بو ژانی سیاسی، کۆمەلایەتی، پۆشنیبری. راستە حوزنی موکریانی ئەوان دەمان چاپخانە ی دەرواندزئ دامەزراند و گوڤار و کتیی چاپ دەکردن و ھانی خویندەواری دەدا، ئینگلیز چاپخانە ی ھێنایە کوردستان و لە سلیمانی داینا و پۆژنامە ی بەزمانی کوردی دەرکرد. کە ئەمە ئامرازیکێ گرینگە بو بەرزکردنەوی ئاستی خویندەواری و فێرکردن و ھاندانی خەلک بو خویندن، ھەر لەوان زەمانی نوینەرانی کورد لە عێراقدا داوا ی خویندن بەزمانی کوردی و بایەخدان بەمەسەلە ی مەعاریف و دابینکردنی پێداویستیەکانیان دەرکرد. ئەگەر ئەو کاتە خویندەوار لە شاری ھەولێر ۳-۴٪ سەرچەم ژمارە ی دانیشتوان بووایە، بەلام لەو بەدوا بەرەو ژوو ھەلەکشیت. لە کۆیەش ھەروا:

لەبارە ی کرانەو ی قوتابخانە ی رەسمی لە کۆیە گوتراو: لە دوا ی ئەو ی ئینگلیزەکان

باری شاریان هیناوه سهرمخۆ و ههژارخانهکهی له بینایه که گواستهوه، دانیشتووان
 ئاهیکیان هاتهوه بهر، شەر و گرانی دوورکهتنهوه و ته می پهژاره له سهر ولات رهوییهوه.
 برپاری کردنهوهی قوتابخانهی په رسمی درا.

پۆژیکێ مانگی (مایس سالی ۱۹۲۰) سوختهخانهی مه لا سه عیدیان له گهرهکی
 بایزاغا که له مالی خوی بووه به هه موو شتی که وه پێچایه وه و سندوق و دۆشهک و
 مامۆستایان له گه ل گواستهوه. بینای مه کته ب و نه و کاته نزیکه ی (۳۰) سوخته بوون. له
 مانگی حوزههران دهست به خویندن کرا. مه لا په سوول بیتووشی بووه یه که م مودیری نه م
 مه کته به تازه یه و مه لا سه عد کورپی مه حموود خه لیفه ئاکۆ و (عاکف نه فهندی) که هی
 زهمانی عوسمانی و کوردی لای ئاکرئ و ئامیدی بوو، بوونه مامۆستا. سه ره تا ده رس
 به تورکی و فارسی بوو ئینگلیزه کان گوتیان تورکی مه خوینن و له شوینی نه و کوردی
 بخوینن و فارسی قهیدی ناکات (۱۹۷).

له سالی دووم (۱۹۲۱-۱۹۲۲) شدا سوختهکانی مه لا حه بییش چوونه مه کته ب. دوا ی
 ماوه یه کی کورت فارسیش نه ما و عهره بی هاته جیی و ئینگلیزیشیان ده خویند و (سه دیق
 نه فهندی) ئینگلیزی ده گوته وه و دواتر عه لی په فیق نه فهندی خادم ئه لسه جاده و ئینجا
 (نامیق نه فهندی) (مه لا حه ویز نه فهندی سالح قوج ناغا) ش له وی بوونه مامۆستا.
 کتێبه کانیان له میسر بو ده هات و مامۆستا کان بو یان ده کردنه کوردی و
 قوتابییه کانیش ده یاننووسییه وه:

سالی خویندنی (۱۹۲۵-۱۹۲۶) هه ندیک کتییی ئاین و خویندنه وه به کوردی که
 وه رگێدرابوون له به غدا چاپ بوون و هیتران. نه م قوتابخانه یه سه ره تا ناوی (مدرسه
 التعالی بکوسنجق) بوو (۱۹۸).

(۱۹۷) نه محمد حه ویزی، میژووی کۆیه، ل ۱۸۶

وهزیری مستعمراتی به ریتانی سالی ۱۹۲۶ گوتویه تی له دادگای سلیمانی و کۆیه به ته نیا له
 هه موو کوردستاندا له دادگا به کوردی قسه نه کری. یانی له ته ک خویندنی کوردیش، دادگاش
 به کوردی بوو، که به پهی برپارمهکانی نه و کات نه بووایه له هه موو کوردستاندا به په رسمی
 به زمانی کوردی بخوینن و له دادگا و شوینه ره سمیه کلن به کوردی قسه بکن.

آب. عن التعليم في كردستان العراق، ل ۹۱.

۱۹۸- هه مان سه رچاوه، ل ۱۸۸.

یه کهم خویندنی تیکه‌ل له کوران و کچان

کۆیه مه‌نگاوی خیرای بۆ پیشه‌وه دهنه، گۆرانکاریه‌کان کاریان له‌سه‌ر خیرا گه‌شه‌کردنی هوشیاری و پۆشنبیری خه‌لک هه‌بوو، ئه‌و ئاسووده‌یه‌ی په‌یدا بوو... ئه‌و سوخته خانانه‌ی له‌وه پێش ئافره‌تانی کورد دهرسیان تێدا ده‌گوته‌وه، هانده‌ریکی باش بوون بۆ خویندنی کچان وه‌لێ له‌وه‌ش له‌ پێشتر ئه‌وه‌یه که مه‌لای گه‌وره له‌ کۆیه زۆر دلێرانه و بێ گۆدانه قسه و تانه‌ی خه‌لک، کۆتی کۆمه‌لایه‌تی پچراند و بۆیه کهم جار مه‌لایه‌کی زانا و دانای لێهاتووی وه‌کو مه‌لای گه‌وره که‌که‌ی خۆی له‌ سالی (۱۹۲۳-۱۹۲۴) که ناوی (نه‌جیه خان) بوو نارده به‌ر خویندن و (ناجیه محهمدی) خه‌لکی که‌رکوک و سالی ۱۹۲۸-۱۹۲۹ له‌تيفه خانی مه‌لا سه‌دیق ئه‌فه‌ندی و ناجیه خانی مه‌لا عه‌بدولرحمان شه‌ره‌ف ده‌گه‌ل کوران تیکه‌ل بوون و به‌یه‌که‌وه ده‌یانخویند (۱۹۹).

له‌و کاته‌ی جه‌میلاغا قایمقامی کۆیه بوو، وه‌کو سه‌رکه‌رده‌یه‌کی نیشتمانه‌یه‌روهر ده‌مجوولایه‌وه. ئه‌و کاته‌ی مه‌ندوبی سامیی به‌ریتانیا (سی‌ره‌نری دۆیز) سالی ۱۹۲۵ له‌ ڕێگه‌ی شه‌قلاوه و هیران هاته کۆیه. جه‌میلاغا مامۆستاکانی قوتابخانه‌ی کۆیه هان دا تا‌کو قوتابییان سه‌روودی وای بۆین که داخوازی می‌لله‌تی کوردی تێدا بێ و به‌و هیوایه‌ی بن له‌سایه‌ی به‌ریتانیا کورد به‌ ئامانجی خۆی بگات له‌ ده‌روازه‌ی شار قوتابییان ئه‌م سه‌رووده‌یان بۆ گوت:

یاخوا به‌خیری، مه‌ندوبی سامی

سی‌ره‌نری دۆیز، زاتی کرامی

فه‌خره‌ بۆ کوردان ئه‌م زیاره‌ته

باعیسی نه‌جات له‌ ئه‌ساره‌ته!

ته‌ره‌قی ده‌کا، مو‌لکی کورده‌ستان

له‌سایه‌ی عه‌زم و هی‌ممه‌تی ئه‌وان

هۆنراوه‌که مامۆستای قوتابخانه‌ی کۆیه مامۆستا عه‌لی شه‌وقی ناسراو به‌(عه‌لی ئاگا) نووسیه‌تی. هه‌ر له‌ سه‌رده‌می جه‌میلاغا (۱۸۶۹-۱۹۴۶) وه‌کو سلێمانی، شاری کۆیه‌ش هه‌موو نووسراویکی په‌سمی فه‌رمانگه‌کانی حکومه‌ت و دادگا ییککردن له

(۱۹۹) هه‌مان سه‌رچاوه، ۱۸۹.

دادگاگیدا بەزمانی کوردی بوو، خویندنی قوتابخانەى سەرەتایی چەند دەرستیکی نەبێ
کە بەعەرەبی و ئینگلیزی بوون، دەنا هەموو بابەتەکان بەزمانی کوردی دەخویندیان.

دوای ٦ ئیلوولی ١٩٣٠ بەر دەرکی سەرای سلیمانی، لە سەرەتای خویندنی سالی
١٩٣٠-١٩٣١ لە قوتابخانەى کۆیە قوتابیانی پۆلەکانی پێنجەم و شەشەم لە دژی چەند
مامۆستایەکی کە مەیلی کوردایەتییان نەبوو مانیان گرت و ویستیان دەستیان بۆ درێژ
بکەن، بەلام جەمیلاغا نەیهیشت نیشەکە گەرە بێ و خۆی بۆ لیکۆلینەوه چوووە قوتابخانە
و کیشەکەى چارەسەر کرد و قوتابیەکانی لەگەڵ مامۆستاکانیان ئاشت کردووە (٢٠٠).

لەتەک ئەم بەرەو پێشە چوونەش دواکەوتن هەرمابوو، کوێرەوهری کاری خۆی دەکرد،
خەڵکانێک هەبوون بەرامبەر ئەو هەلوێستەى مەلای گەرە و کچی خۆی دەرگەڵ کوران
دەناردە مەکتەب، کەچی هەبوو لە سالی ١٩٢٤ بۆ یەكەم جار جلکی (کەشافە) هاتە
کۆیى لەبەر ئەوەى سەرچۆکیان پووت بوو، خووزەشیان لەسەر دەکرد، هەندێک باوک
کۆرەکانیان لە مەکتەب دەرئنا و لەسەر دەهۆل هەلگرتنیش هەندێک قوتابی وازیان لە
قوتابخانە هێنا (٢٠١).

ئەگەر سەرئێوە بدەینە خشتەى ژمارە (٤٢) رێژە و ژمارەى دەرچووانی قوتابیانی
بەکەلۆرى لە شارى کۆیە پێشان دەدات لە نێوان سالانی (١٩٢٣-١٩٨٢). وێنەکە دەرى
دەخا بارى خویندەوارى کوردی چەند کۆل و بەستەزمان بوووە سالی وا هەبوووە تەنیا
(١) قوتابی سەرکەوتوو. ژمارەى دەرچووان لە (١٣) سالی یەكەم لە (١٩٢٣-١٩٣٥)
لە (١٠) قوتابی تێ نەپەراندوو. لە سالانى دواتر (١٩٣٦-١٩٤١) ییش لە نێوان
(١٦ و ٣٢) قوتابی بوو و هەلکشان و داکشان هەبوو. لە سالی ١٩٤٢ چارێکی تر
دابەزیووەتووە سەر (١٠) قوتابی. ئەمەش پێوەندى بەبارودۆخى ولات و پرووداو
سیاسیەکان و بارى کۆمەلایەتیەوه هەیه. لە شەش سالدا (١١٤١) قوتابی لە کۆی
گشتى قوتابیەکاندا پۆلى شەش سەرەتاییان تەواو کردوو. یانى ئەگەر لێکی بدەینەوه
سالانەدا لە کۆیە و کەمتر لە (١٩) قوتابی قوناغى سەرەتاییان تەواو کردوو و
بەشیوێهەکی گشتى کەچی سالی (١٩٢٩) تەنیا یەك قوتابی ئەم قوناغەى بریو. ئەم

(٢٠٠) گۆڤارى هەولێر، کارگێڕ و پیاوی سیاسى کورد. جەمیلاغای حەوێزى ١٨٦٩-١٩٤٦، کەرىم
شارەزا، ژ (٥) زستانی ٢٠٠٠ ل ١٣٤ هەروەها بۆ نەرەزایى دەرپرین دژی دەسەڵاتداران و نەژاد
پەرسى، سالی ١٩٣٦ قوتابیانی قوتابخانەى کۆیە مانیان گرت. اسماعیل شوکر، اربیل دراستە
تاریخى. ل ٣٧.

(٢٠١) طاهر احمد حوێزى، ل ١٩٣.

پژیههش له چاو دانیشتوان و خویندهوار بوونی کۆمه‌لگای کورده‌واری پژهیه‌کی
 جهرگبهره و مایه‌ی دامان و دواکه‌وتنه.

خشته‌ی ژماره (٤٢) (٢٠٢)

ژماره‌ی ئه‌و قوتابییانه‌ی له به‌که‌لۆریا له خویندنی سالانی ١٩٨٢-١٩٢٣ له کۆیه
 پۆلی شه‌شی سه‌ره‌تاییان بریوه و سه‌رکه‌وتون

ژماره‌ی قوتابیه‌کان	سال
٢	١٩٢٣
٢	١٩٢٤
٢	١٩٢٥
٢	١٩٢٦
٤	١٩٢٧
٤	١٩٢٨
١	١٩٢٩
٢	١٩٣٠
١٠	١٩٣١
٨	١٩٣٢
٢	١٩٣٣
٩	١٩٣٤
٨	١٩٣٥
١٦	١٩٣٦
٢٧	١٩٣٧
٢٥	١٩٣٨
١٨	١٩٣٩
١٥	١٩٤٠
٣٢	١٩٤١
١٠	١٩٤٢
٩٤٢ قوتابی پۆلی شه‌شمی سه‌ره‌تاییان بریوه و سه‌رکه‌وتون.	١٩٨٢-١٩٤٣
١١٤١	کۆی گشتی

(٢٠٢) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ٢٠٣.

قوتابخانه‌ی ثانیه‌ی سهره‌تایی کوران

۱۹۳۳/۱۰/۱ قوتابخانه‌ی دووهمی کوران به‌ناوی (ثانیه) له سهردهمی قائممقام سالح زهکی بهگ ساحیبقران له گهرهکی قه‌لات کرایه‌وه. له سهرهتا دوو پۆل بوو، عه‌بدوللا سامی ماموستای یه‌که‌م و عومهر جه‌لال ماموستا بوو، فهره‌جوللا فهراش بوو تییدا. به‌رپۆه‌به‌ره‌کانی ئه‌مانه بوون: عه‌بدوللا سامی، محهمه‌د فاتح مسته‌فا جاری یه‌که‌م، زهکی ئه‌حمه‌د، محهمه‌د فاتح مسته‌فا ۱۹۴۱/۱۰/۱ جاری دووهم، ساب‌ر ئیسماعیل ۱۹۴۲/۹/۱، عه‌بدولکه‌ریم ئیسماعیل ۱۹۴۱/۱۰/۱ جاری دووهم، هاشم سه‌دیق ۱۹۴۲/۹/۱، عه‌بدولکه‌ریم ره‌ئوف عارف ۱۹۴۷/۹/۱۳، ساب‌ر ئیسماعیل ۱۹۴۹/۹/۲۱، ساب‌ر ئیسماعیل جاری دووهم ۱۹۵۶/۹/۲، فه‌تحو‌للا عه‌بدوللا ۱۹۶۶/۱۱/۷، غه‌ریب مسته‌فا.

قوتابخانه‌ی قادریه

سالی ۱۹۵۳ به‌ناوی حاجی قادری کۆبی ناو‌نرا (قادریه) له گهرهکی هه‌واو کرایه‌وه، ماموستا عه‌بدولعه‌مید نوره‌دین کرایه به‌رپۆه‌به‌ر. دواتر زهکی ئه‌حمه‌د کرایه به‌رپۆه‌به‌ر (۲۰۳).

قوتابخانه‌ی کچان

وه‌کو پیشتر ئاماژه‌مان بو کرد سوخته‌خانه‌ی ئافره‌تان له کۆیه کرایه‌وه و بو یه‌که‌مین جاریش له میژووی خوینده‌واری کۆیه‌دا گه‌وره‌ترین زانا و مه‌لای کورد (مه‌لای گه‌وره) کچی خۆی نارده به‌ر خویندن له قوتابخانه‌ی تیکه‌ل له کوپ و کچ.

سالی ۱۹۳۳ یه‌که‌م قوتابخانه‌ی کچان له کۆیه کرایه‌وه و سهره‌تا له خانووی عه‌بدوره‌حمان شه‌ره‌ف له نزیکي مزگه‌وتی گه‌وره له گهرهکی به‌فریقه‌ندیان بوو، پاش چه‌ند سالی‌ک بو گهرهکی بایزاغایان گواسته‌وه و ناو‌نرا (کۆیسنجی کچان) ئه‌م سهردهمی قایمقام سالح زهکی بهگ کرا یه‌که‌مین به‌رپۆه‌به‌ر فه‌زیله‌ی کچی سالح زهکی قازی بوو، پاش ئه‌ویش (عه‌تیبه کچی ئه‌مین قازی) خه‌لکی مووسل بووه به‌رپۆه‌به‌ر. له کاتی کورده‌وه‌ی قوتابخانه‌که‌دا (فه‌تحیه خان) ی خیزانی ماموستا جه‌لال هه‌ویز و تارکی پیشکesh کرد به‌دووری نازانم ئه‌م جوړه و تاردانه‌ش هه‌ر تاقانه و ریچکه‌شکاندن بی،

(۲۰۳) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۲۰۷.

به‌تایبیه‌تی بۆ ئەو سەردەمە. وەکو باس کراوە دوو ئافرەتی دلییری کورد (نەجیبە خان)ی کچی مەلای گەورە و (فەقی گوئی) بەخۆپایە لەم قوتابخانەییەدا وەکو سەرەتایەک دەرسی دین و قورئانیان بە قوتابییەکان دەگوتەو.

جینی خۆیەتی لێرەشدا ناوی ئەم کچانە تۆمار بکەینەوێه که مامۆستا تاهیر ئەحمەد خەوێزی لە کتێبەکیدە ناوی هێنان، که بۆ یەکەم جار چوونەتە قوتابخانەی کچان لە کۆیە و ژمارەشیان کەم نەبوو (٢٤) قوتابی بوون ئەمە ناوەکانیانە (٢٠٤).

(ناجیە عەبدولرحمان شەرەف که لە پیشتر لەگەڵ کوران بەتیکەلی دەبوون، بەلام مەکتەبی تەڕک کردبوو، خانە ئیسماعیل، جەمیلە ئەحمەد ناغا، زەکیە حاجی سابەر، رحمان کاکە حاجی مەحمود، سەبیریە حەمەد مستەفاغا، شوکریە مستەفاغا، سەبیریە سلیمان تابو، خەجاوێ عەبدولرحمان، نامنە حاجی محەمەداغا، عەیشی محەمەداغا، زەکیە حاجی مەجید، لەعلی حاجی جەلال، دلارام بابا عەلی، حەلیمە عەبدولفەتاح ناغا، سەببیحە ئەحمەد عوسمان، لەعلی عەبدوللاغا، عەیشی حاجی حەسین، نامنە مەلا سەعد، حەسیبە سەعدیە مەرووف، عاسمە حوسین حەسەن، حەسیبە خەلف چاوێش، خەجاوێ سلیم)

هەر لەو دەمدا مامۆستا (حەیات ناسر) و (ماریە) که دوو دیانی مووسڵ بوون بەزمانی عەرەبی دەرسیان پێ دەگوتن. دەبی ئاماژەش بەو بکەین لە ئاکامی ئەو پۆلەی زانا و پۆشنییرانی ئەم شارە لەمەڕ هاندانی ئافرەتان بۆ خوێندن و خوێندەواری نوێیەتیانە، تا هەشتاکانی سەدەی بیستەم پتر لە (٦٠) مامۆستای ئافرەت لە کۆیە پێ گەیین و دەرسیان دەگوتەو، که ئەم ژمارەییە بۆ شارێکی وەکو کۆیە لە پڕوی سەرژمێرییەو کەم نییە و جیگەیی بایەخ پێدانه.

خوێندنی ناوەندی و ئامادەیی

لەو سەردەمەدا لە شارەکانی کوردستان قوێناغی ناوەندی نەبوو، دەبوایە بچنە شارەکانی تر بۆ ئەواوکردنی خوێندن، ئەمەش کۆسپ و پێگرتیکی گەورە بوو لەبەردەم درێژەپێدانی خوێندن، چونکە زۆر کەس نەیدەتوانی بچێ لە شارێکی تر بخوێنێ و پارەیی نەبوو. بۆ یەکەم جار بە نووسراوی ژمارە (١٧٨٧٣) ی ١٩٣٧/١١/٦ ی (مدیریەتی معارفی گشتی) پۆلی یەکەمی ناوەندی لە کۆیە کرایەو. لە ١٩٣٧/١١/١٧ ژوورێکیان لە قوتابخانەی کۆیسنجق اولی دانێ. عەلی موزەفەر که مامۆستای سەرەتایی بوو،

(٢٠٤) هەمان سەرچاوێ ل ٢٠٨.

وهكاله‌ی ئیداره‌كه‌ی وهرگرت و دهرسیشی ده‌گوته‌وه. (سه‌دیق نورجان) یش كه ماموستای سهره‌تایی بوو، دهرسی ده‌گوته‌وه. بۆ سالی دواتر گواستیانه‌وه خانووی سلیمانی حاجی عه‌بدولرحیم له گهره‌کی قه‌لاتی. سالی دواتریش گویزاریه‌وه (حه‌سار) ه‌که‌ی لای (زه‌وییه میری) چهند سالیك له‌وئ بوو. ئینجا بۆ بینا تازه‌که‌ی قوتابخانه‌ی (زانستی) یان گواسته‌وه و دواتر گوازاریه‌وه بینا نمونه‌یییه‌که و له سالی (۱۹۳۷-۱۹۸۲) حه‌فده (۱۷) به‌رپۆه‌به‌ری به‌خۆوه دیتوو. ناوه‌ ناوه‌ش له ناوه‌ندی بۆ ئاماده‌یی ده‌گۆردرا. ۱۹۵۳ بووه کرایه ئاماده‌یی و سالی ۱۹۵۶ کرایه‌وه ناوه‌ندی و سالی ۱۹۵۸ کرایه‌وه ئاماده‌یی. (۲۰۵) سالی ۱۹۵۶ یه‌که‌م وه‌جبه‌ی قوتابی که (۱۲) که‌س بوون تییدا وه‌کو ئاماده‌یی دهرچوون. له‌و کاته‌وه (۱۹۳۷-۱۹۸۲) (۶۵۰) قوتابی له ئاماده‌یی کۆیه دهرچوون و تا‌کو سالی خویندنی ۱۹۸۲-۱۹۸۳ (۱۵۸) ماموستا دهرسیان تییدا گوتوه‌ته‌وه. (۲۰۶)

ئاماده‌یی کچان

سالی ۱۹۵۹ ناوه‌ندی کچانی کۆیه کرایه‌وه و سالی ۱۹۷۰ کرایه ئاماده‌یی، ئهم قوتابیانه یه‌که‌م جار له‌م ئاماده‌یییه سهرکه‌وتوون و دهرچوون: فه‌خریه سه‌عید، زه‌کیه حه‌سهن، ئه‌دیبه نه‌جمه‌دین، نه‌جیبه نه‌جمه‌دین، فه‌هیمه ره‌سوول، نه‌سرین حه‌مید حاجی مه‌لا، قه‌دریه حه‌مید، سه‌میره عومه‌ر، سه‌میره سه‌ید حسێن، خه‌یرییه حه‌مه‌ده‌مین، شیرین سه‌ید حوسێن، گۆلبه‌هار حه‌مه‌ده‌مین، سه‌بریه ره‌سوول ئاغا، خه‌یرییه عه‌بدوللا. (۲۰۷)

مه‌سه‌له‌ی خوینده‌واری له‌ کۆیی

هه‌ول ده‌هه‌ین له‌م باسه‌دا ئاماژه به‌ژماره‌ی ئه‌و پێژه خوینده‌وارییه بده‌ین که سالا‌نێك له‌ کۆیی فێربه‌وون و پله‌کانی خویندنیان ته‌واوکرد و گه‌یشته‌ن پله‌ی زانستی به‌رز و که‌سانی خوینده‌وار و به‌سوودیان لی دهرچوو. که بێگومانه ئه‌مه‌ش ئه‌وه پێشان ده‌دا که‌لی کوردستان ئاسته‌کانی پێشکه‌وتنی چهنده و خوینده‌وارانی پێژه‌یان گه‌یشته‌وته چهند و ئه‌مه ده‌بیته بنه‌مایه‌کیش بۆ به‌دوا داچوونی هۆکاره‌کانی گه‌شه‌کردن و پێشکه‌وتن و فراوانبوونی خوینده‌واری و پێچه‌وانه‌ش ئهم پێژانه له‌ سهره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌م تا ۱۹۸۲ ده‌گرێته‌وه.

(۲۰۵) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۲۱۸.

(۲۰۶) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۲۱۹.

(۲۰۷) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۲۲۰.

(٤٧) مامۆستای ئافەرت که خەلکی شاری کۆیەن.

(١٤٧) مامۆستای پیاو که خەلکی شاری کۆیەن.

(٢٦) دکتۆر لەگەڵ (١٣) دکتۆری بەیتەرییە.

(٢٠) کەسیش گەیشتونەتە پلە وەرگرانی دکتۆرا.

(١٣) محامی.

(٤٩) ئەندازیار

(١١) حاکم

(٢٩) ئەفسەری سەربازی و (٩) ئەفسەری پۆلیس لەم شارە پێگەییون (٢٠٨).

قوتابخانەی شەوی

بواریکی تری پەرەپێدانی خوێندەواری و وریا کردنەوێ خەلکی مەسەلەیی
بلاوکردنەوێ خوێندەوارییە لە قوتابخانەکانی شەو. کۆیە سەردەمانیکی زۆرە لەم
بوارە قوتابخانەی شەوانی دروست کردووە و دەرسی تێدا گوتراوەتەو.

سالی (١٩٢٧-١٩٢٨) بۆ یەکەم جار عەبدولخالق ئەفەندی قوتب که مامۆستا بوو،
بینای مەکتەبی کۆیسنجق، مەکتەبیکی شەوانی کردووە و لەگەڵ عومەر ئەمین هەولێری
دەرسیان تێیدا دەگوتەو، عەبدولرحمانە شێرچاودیریان بوو، تا پۆلی چوار دەرسی تێدا
دەخوێندرا. عەبدولخالق ئەفەندی بەهەندیک بازرگانی گوتبوو، دەتوانم بەشەش مانگ
فێری خوێندەوێ و نووسین و خەتتەن بکەم (٢٠٩).

مەلا کاکەش وەکو زۆر کەس و زانای تر لە کوردستاندا بەخۆپایی و لە مالی خۆی
هەولێ فێرکردنی خەلکی دەداو خوێندەواری و زانیاریی بلاوکردەو. ئەو (مەلا
کاکە) یەش که خەلکی بەری سلیمانییە لە بنەپەتدا لە مزگەوتی بایزاغای (پەلک)
دەخوێند، دەرسی تایبەتیشی دەگوتەو، هەر لەم مزگەوتەدا لە ژووریکدا تەختە رەشێکی
هەلواسیبوو دەرسی ئەلفبای بەدانیشتووانی گەرەکهکە دەگوتەو.

هەروەها (محەمەد نافع عەبدولفەتاح ئاغا) سالی (١٩٣٣-١٩٣٤) زۆر هەولێ بۆ

(٢٠٨) هەمان سەرچاوە.

(٢٠٩) هەمان سەرچاوە، ل ٢١٠.

قوتابخانه‌ی شه‌وی دا، زۆر خه‌لکی له دانیشتووی بازار پەیدا کرد، ئەو کاتە جگە له خوێندن و وەرزش گیانی نەتەواوەتی و نیشتمانی پەرورمیریان له ناو خه‌لکه‌که‌ش ب‌لاو د‌ه‌که‌وه، ناوی کوردی و پ‌ژ‌ی‌اش و شه‌و‌یا‌شیان خسته زاران، هه‌ندیک وایان د‌ه‌زانی ئە‌مه‌ خ‌ی‌لافی ئایینه، د‌ژ‌ایه‌تیان د‌ه‌کرد، د‌و‌ای سا‌لی ١٩٣٠ هه‌ندیک له قوتابییه ک‌و‌بییه‌کان که له شاردا د‌ه‌یان‌خوێند له‌م ب‌واره به‌خ‌و‌ر‌ایی د‌ه‌رسیان د‌ه‌گوت‌وه و به‌شار د‌ه‌بوون (٢١٠).

ئ‌ه‌م قوتابخانه‌یه بو‌وه‌ته مایه‌ی زیاتر ب‌لاو بو‌ونه‌وه‌ی خوێندن لای به‌ته‌مه‌ن و کاسب و ف‌ه‌رمانب‌ه‌ر و پ‌و‌لیسه‌کان، هه‌روه‌ها له پ‌ه‌نای ئ‌ه‌م قوتابخانه‌یه که سه‌ر و ه‌ختیک له هه‌ردوو قوتابخانه سه‌ره‌تایییه‌کانی ک‌و‌یه‌ د‌ه‌رسی شه‌وی د‌ه‌خوێندرا، وای لێ هات ته‌ن‌یا له‌ناو پ‌و‌لیسان (٢٠) که‌س هه‌بن بخوێندن و جه‌ز به‌ف‌ی‌ریوونی خوێندن و خ‌ت ب‌که‌ن. سه‌رب‌اری دانیشتووانی تری شار، که له‌ته‌ک خوێندن له‌ناو ئە‌و به‌ته‌مه‌نانه مه‌سه‌له‌ی ف‌ک‌ری و ک‌ۆمه‌لایه‌تی و پ‌ۆشن‌ب‌یری ب‌لاو د‌ه‌ک‌راوه و قوتابخانه‌ ج‌ی‌گه‌ی ف‌ی‌ریوونی ته‌ن‌یا خوێندن و نووسین نه‌بوو، ج‌ی‌گه‌ی ف‌ی‌ریوونی پ‌ۆشن‌ب‌یری و ک‌ۆمه‌لایه‌تی و سیاس‌ی بوو. هه‌ر ئ‌ه‌وانه وێ‌ر‌ای خوێندن، لاتینی ک‌وردیشیان له‌ سیه‌کان ف‌ی‌ر د‌ه‌کردن ئە‌و کات‌ه‌ تاه‌یر ئە‌فه‌ندی مه‌لا سادق و عه‌بدولمه‌ج‌ید ئە‌فه‌ندی نو‌وره‌دین و مه‌مه‌د ف‌ه‌خری ره‌ئوف و مه‌مه‌د خ‌در و مه‌مه‌د حه‌و‌یز د‌ه‌رسیان د‌ه‌گوت‌وه. له‌ د‌ه‌شتدا ته‌مه‌سیلیان د‌ه‌کرد و یاری و گالته‌یان ساز د‌ه‌دا، چایخانه‌ی تاییه‌تیان گرت‌وو (مه‌به‌ست قوتابییه‌کانه). شه‌وی س‌ی‌شه‌موان پ‌یک‌ه‌وه د‌ه‌چ‌و‌ونه حه‌مام و شتی تر (٢١١).

له ١٩/١٠/١٩٥٥ (م‌درسه‌ی ک‌و‌یس‌نجق مسانی) ک‌رایه‌وه و جه‌لال حه‌و‌یزی به‌ر‌ی‌وه‌به‌ری قوتابخانه‌ی ک‌و‌یس‌نجق یه‌که‌م ناوی خه‌لکی ق‌ه‌ید د‌ه‌کرد. ٣١/١٠/١٩٥٩ ناوه‌که‌ی بو‌وه (قه‌ندیلی مسانی) ئ‌ه‌م قوتابخانه‌یه له ٦-٧/١١/١٩٥٩ ک‌رایه‌وه، عه‌بدوللا کاکه‌ بو‌وه یه‌که‌م به‌ر‌ی‌وه‌به‌ری قوتابخانه‌که. میلاکی تاییه‌تی‌شی له‌و کات ب‌ق دان‌را. سا‌لی ١٩٦٣ د‌ه‌رسی خوێندنی ت‌ی‌دا راوه‌ستا و ١٩٦٤ د‌ه‌وامی ت‌ی‌دا ک‌رایه‌وه و سا‌لی ١٩٦٥ تاه‌یر ئ‌ه‌حم‌ه‌د حه‌و‌یزی بو‌وه به‌ر‌ی‌وه‌به‌ری له‌و ماوه‌یه‌دا (٢٥) مام‌و‌ستا له‌م قوتابخانه‌یه د‌ه‌رسیان د‌ه‌گوت‌وه. (٢١٢)

(٢١٠) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ٢١٠.

(٢١١) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ٢١١.

(٢١٢) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ٢١١.

قوتابخانەى كچان

كويىنچى اولى	سەرەتايى	۱۹۳۳				حكومت	ناوى كرايه چناروك
ئاممە	سەرەتايى	۱۹۵۴				حكومت	ناوى كرايه ژيان
شىرىن							
تەقەدوم							
احداث سۇلاڧ	اولىيە	۱۹۵۹	۶	۲	۲۰۰	حكومت	
متوسطە	اولىيە	۱۹۵۷					سالى ۵۷-۱۹۵۸ فەنۇنى مەنزىلى بوو
باخچى ساوايان	سەرەتايى						

دەرەھەى شار

طق طق	سەرەتايى	۱۹۳۰	۶	۸	۱	۱۵۰	حكومت
ھەرموتە	سەرەتايى	۱۹۴۸	۶	۸	۱	۱۴۰	بەخشىن
گۆمە شىن	سەرەتايى	۱۹۴۸	۶	۴	۱	۸۰	ئەھلى
ايلنجاغ	سەرەتايى	۱۹۴۸	۶	۶	۱	۷۰	ئەھلى

لە سالى ۱۹۷۸ شدا (۷۸) قوتابخانەى سەرەتايى و ناوھندى لەناو شارى كۆيە و دەرەھەى شار و گوندەكان ھەبوو، كە ئەمەش ناوھەكانيانن بەيى دابەشبوونيان لە ناوچەكاندا.

قوتابخانەكانى ناو شار

(كۆيىنچى، زانست، حاجى قادىر، باواچى، ھىوا، بەيان، چوار باغ، بېستونى ئىواران،

=زىاتەر لە ۲۰۰ قوتايى لى دىخوينن، لە گۆمەشىنىش ئىستا سەرەتايى و ناوھندى تا پۆلى دووم ھەيە لە شاخەپىسكە ۴۰ قوتايى ئىستا ھەيە بەلام بينايەى قوتابخانەيان نىيە لەگەل (۳) مامۇستا لە گوندى بانى ماران ئىستا قوتابخانەى سەرەتايى ھەيە و پۆلى ناوھندى يەكەمىش ھەيە لە بايزاغاسى سالى ۱۹۹۹ قوتابخانە كراوتەو. تا پۆلى سى سەرەتايى ھەيە يەك مامۇستايان ھەيە بينايەكانيان قورە پروانە پىگاي كوردستان و گەشتىك بۇ گوندەكانى پۇژناواى كۆيە. ژ (۴۵) ۳۰/۴/۲۰۰۱ ل ۶.

”ئەلۋەتەن” خويىندىن بەزىمانى غەربىي) ئەمانە كورپان و ھى كچانىش ئەمانە بوون
(كۆيسىنچى، چنارۇك)، ئامنە (ژيان)، شىرىن، رابەر، سۇلاق، كويسىنچى ئىۋاران، روضە).

قوتابخانەكانى دەرەۋەى شار

(ھەر مۇتەى كورپان، ھەر مۇتەى كچان، سىكتانى تىكەلاۋ، سىننى تىكەلاۋ، شىلەى كورپان،
شىلەى كچان، سماقولى سەرچاۋ، سماقولى گرتگ، سوسە، نازەنن، جەلى كورپان،
جەلىى كچان، شەۋگىپى كچان، شەۋگىپى كورپان، حاجى قەلا، پىيازۇكى كورپان،
پىيازۇكى كچان، تەق تەق كورپان، تەق تەق كچان، شىۋەشان، خرابە، سىگرىكان، سارتك،
ئىلنجاغ و ناۋەندى تەكمىلى، تالەبانى گەرەى كورپان، تالەبانى گەرەى كچان،
باغەجىنر، كانى رەش (تەق تەق)، بانە كولان، شىۋەجان، بۇگى كورپان، بۇگى كچان،
ساتو قەلا، جل بەسەر، تەكەول، شاخە پىسكە، نىرمەگىن، ئۆمەر گونبەت، دىگەلەى كورپان،
دىگەلەى كچان، گۆمەتال بۇ احدات، رەسول بسكول بۇ احدات، باۋەقوب، گۆك تەپەى
كورپان، گۆك تەپەى كچان، بانە موردى كورپان، بانە موردى كچان، گۆمەشىنى كورپان،
گۆمەشىنى كچان، بانى ماران، كىشكە، بەلەبان، ئەشكەفت سەقا، شىۋە پىران).

ناۋەندى و ئامادەىيەكانى كۆيە

سانەۋىي كويسىنچى كورپان، سانەۋىي كويسىنچى ئىۋارانى كورپان، ناۋەندى كويسىنچى
كورپان، ناۋەندى (ئەلشەب) خويىندىن بەزىمانى، ناۋەندى تەق تەق، ناۋەندى تەكمىلى
ئىلنجاغى گەرە، سانەۋىي كويسىنچى كچان. (۲۱۴)

ئەمە پەرەسەندى خويىندىن و دروستبۈونى و كرانهۋەى قوتابخانە لە كۆيە بوو. لەگەل
ئەۋەشدا زۆر لەۋە پتر چاۋەرۋانى ئەم شار و ناۋچە بەرۋارۋانە دىكر، ۋەكو ھەموو
ناۋچەكانى تر بەر سىياسەتى نەژاد پەرستى و زولم و دواكەۋتن خستراۋە لەبەر ئەۋە لە
ھەموو قۇناغەكاندا ھەست بەبوونى لەخۇيردوۋىي مامۇستاكەن دىكرى لە ھاندانى
خويىندىن و كاركردن لەم بۋارەدا.

خویندنی کوردی... که رکوکێ کوردانی نهوت

که رکوک بههۆی نهوێ نهوتی تێدایه و شارێکی گرینگه، یهکێکه لهو شارانهی بهردهوام تهعریب دهکێتهوه و حکومهتهکانی ناوهندان بهوه نانێن که ئهم شاره کوردییه و زمانی خویندنی به کوردی تێدا قهدهغهیه، زوڵمێکی زۆر له هاوولا تییانی کورد دهکێ تا دهگاته بهزۆر (راستکردنهوێ نهتهوه) و گۆڕینی نهتهوه له کورد بۆ عهڕهب، ئهگهر نا جێهێشتنی شارهکه و دهکردنیان بۆ ناوچهکانی (حوکمی زاتی!) که تهنیا (ههولێر و سلێمانی و دهوک) دهکێتهوه، که رکوک و ههندیک شارو ناوچهکانی تر دابڕێنراون له کوردستان. مهسهلهی خویندن به زمانی کوردیش ههروایه، مهگهڕای پێککهوتنی ئازاری ۱۹۷۰ مهرفهتێکی بۆ خویندنی کوردی پهخساندبێت، ئهگهر نا ئهم شاره پۆڵ به پۆڵ مهترسیدار و ناشکراتر کهوتووته بهر چهپۆکی چهوسانهوه و سپینهوێ ئاسهواری کورد (۲۱۵).

له چوار سالی پێککهوتنامهی (۱۹۷۰-۱۹۷۴) ژمارهیهکی باش له قوتابخانهی کوردی له که رکوک و دهوڕوشتی کرایهوه که له شوێنێکی تری ئهم باسه ئاماژهی پێی کراوه.

راسته به ناوی سهركردهیهتی شۆرش بیریاری ژماره (۳۱) له ۱۹۷۴/۳/۲۶ له مهڕ خویندنی زمانی کوردی له ناوچهکانی دهروهوێ به ناو سنووری حوکمی زاتی دا، له ناوهراست و خوارو و دهرسی زمانی کوردی دهخویندرا، بهلام که رکوک له مه پوهوه زۆر

(۲۱۵) قوتابخانه میژووی له م شارهدا زۆر کۆنه، چۆن ویستیان مووسل له بیر کورد بچێتهوه نهوهای ههول دهری که رکوکێ نهوت بکێته قوریانی و له بیر بچێتهوه... که رکوک خالی ستراتیژی خهباتی کورده و ناکرێ وازی لێ بهێندێ. پاش شۆرش ۱۴ ته ممووزی ۱۹۵۸، له سالی خویندنی (۱۹۵۹-۱۹۶۰) بۆ یهکم جار خویندن له قوتابخانهکانی که رکوکدا به رهسمی بوو به کوردی، بهلام زۆری نهبرد ناحهزانی کورد و خویندنی کوردی له پێگهی بهردهوام بوونیدا بوونه کۆسپ، به بیانیوی نهوێ که رکوک قوتابیێ تورکمان و قل قله عهڕهب و ناشووری لێره و لهوێ ههمن. بۆ سالی ئاینده خویندنی کوردی ههڵگیراوه ههموو مناله کوردهی سالی رابردوو به کوردییان خویندبوو، ههموویان له مافی خویندن و فیڕبوون به زمانی زکماکی پێ بهش بوون.

پروانه: پۆڵنامهی براهیهتی، زاھیر پۆڵ بهیانی، خویندن له که رکوک به زمانی زکماکی پۆڵ به پۆڵ یا...؟ (۲۷۷۹) چوار شه مه ۱۷/۲/۱۹۹۹ ک.

دوای نەسکۆی ١٩٧٥ ئابڵۆقەییەکی توند لە سەر خۆیندن و پۆشنبیری کوردی لە کەرکوک لە ئارادا بوو. هەموو قوتابخانە کوردییەکانی ناویان بۆ عەرەبی گۆڕا، یا نەهێشتان کە ئەمانە چەند نمونەییەکیەتی.

قوتابخانەی سەرەتایی:

قوتابخانەی (پیرەمێرد) لە گەرەکێ ئیسکان کرایە (بەکر)، قوتابخانەی (مەولەوی) بۆ (ئیدریسی) و (هەلمەت) بۆ (ئەلەراقیە) و (بەرزان) بۆ (ئوم ئەیمەن) و (بیکەس) بۆ (ئەلحەسەن ئیبن ئەلەهەیسەم) گۆڕدیان.

قوتابخانەی ئامادەیی:

ناوی (ئامادەیی ١١ ی ئازار) یان بۆ (میسلون) گۆڕی و (کاوە) بۆ (معاذ بن جیل) و (ریزان) بۆ (ئەلرافیدەین) و (ئامادەیی کوردستان) بۆ (عبدالمک بن مروان) و (زیوهر) بۆ (ئەندلس) گۆڕدیان. ئەم قوتابخانانەش نەهێڵدیان، ناوەندی باباگۆرگۆڕ و شۆرش و ئامادەیی کوردستان (٢١٦).

لە درێژەی باسی خۆیندن لە شاری زۆر لێکراوی کەرکوک، مامۆستا مستەفا نەزیمان وەها باسی خۆیندەواری و خۆیندن لە نیو شاری کەرکوک لە سییەکان دەگێژێتەوێ لە سییەکاندا قوتابخانەییەکی ناوەندی و دواناوەندی و ئامادەیی لە پارێزگای کەرکوکدا هەبوو، لەو ناوچانەی سەر بە کەرکوک بوو، قوتابخانەی سەرەتایی هەبوو، لە پارێزگاکانی (هەولێر و سلێمانی) سەر و قوتابخانەییەکی ناوەندی هەبوو، دەرچوانیان دەهاتن لە کەرکوک دواناوەندیان تەواو دەکرد لەبەر ئەمە قوتابخانەی ئامادەیییەکی کەرکوک بوو بە مەلەبەندی یەکتەرناسینی قوتابیانی ئەو سێ پارێزگایە.

ئێمە بیست قوتابی بووین چووینە تاقیکردنەوێ بەکالۆریا شانزەمان سەرکەوتین لەم شانزە قوتابییانە دوانیان لەبەر دەستکورتی قوتابخانەیان تەڕ کرد و چواریشیان چوونە (دار المعلمین ریفی) لە پۆستەمیەیی بەغدا. ئەوێ دوایمان لە قوتابخانە ناوەندییەکانی (بەعقوبە، سلێمانی، کەرکوک) چوونە بەر خۆیندن لەوانە چووینە قوتابخانەی ناوەندی کەرکوک ئەم قوتابییانە بووین (حوسین حاجی سەمین، جەلال رەشید، محەمەد ئیسماعیل، وەهاب قەمەر، مەدحەت ئیبراھیم، پێش ئێمەش ئەو قوتابییانە کفری لە ناوەندی کەرکوک دەیانخویند (خورشید کازم، برایم حاجی

حوسین، جەلال مستەفا ریزی، عەبدولقادر محەمەد عەلی زەنگەنە، ئەحمەد قەرەداغی).
ئەوسا بودجەیی عێراق کەم پارە بوو، قوتابی لە پلەی ناوەندی سالانە دوو دیناری دەدا،
قوتابی هەزار لەم پارەییە دەبەخشان. لە کەرکوک ناسیاو سەریان لی دەدا، مامۆستا
مەلا جەمیلی رۆژبەیانێ مەلای مزگەوتی قەردارەکان بوو، دەچووینە زیارەتی و ریزی
دەگرتین و ئامادەیی یارمەتیدانمان بوو. لەو سالانەدا لە عێراق مامۆستا بۆ
قوتابخانەکانی ناوەندی و ئامادەیی ئەوەندە نەبوو، لە سوریا و لوێنان و فەلەستینەو
مامۆستامان بۆ دەهات. لە باسی چلەکاندا کاتی شۆرشی مارسێ ١٩٤١، لەبارە
خوێندنەو دەلی: حکومەتی نوێی بەریتانیا دژی قوتابی وەستا و بەکەلۆریا دواخرا لە
سەرەوێش پێش هەفتەیەک لە ئەیلوول تاقیکردنەوێ بەکەلۆریا چاردر پرسیارەکانیش
زۆر قورس بوون، ئیکمال لە ئارادا نەما، یان دەرچوون یان دواکەوتن. لە پۆلی سییەم
(١٥٠) قوتابی چوونە تاقیکردنەو (١٦) مان سەرکەوتین و ناچار ئەوانەیی دیکەمان
ماینەو بۆ سالی داهااتوو لە پۆلی سییەم دەوامان دەرکەو (٢١٧).

بەپێی سەرژمێرییەکی تر ژمارەیی قوتابخانەکانی کەرکوک لە سەردەمی دەسلاتی
عەبدولسەلام عارف لە خوار ژمارەیی قوتابخانەکانی شارەکانی تر بوو. بەتایبەتیش لە
سەردەمی شۆرشی ئەیلوولدا. برۆانە خستەیی ژمارە (٤٤).

خستەیی ژمارە (٤٤) (٢١٨)

ژمارەیی قوتابخانەکانی ناوەندی و سەرەتایی رەسمی (بێ قوتابخانەیی تایبەتی و
ئەلی و بیانی شەوانە) لە سالی خوێندن ١٩٦٢-١٩٦١ لە کوردستاندا.

ناوی لیوا	ژمارەیی قوتابخانەیی ناوەندی	ژمارەیی قوتابخانەیی سەرەتایی	خانەیی مامۆستایانی	ژمارەیی دانیشتوانی
مووسل	٣٦	٤٧١	کۆر و کچ	لیواکە
هەولێر	١٧	٢٣٦	٢	٢٨٢٤٨٧
سڵیمانی	١٩	٢٢٩	٢	٣١٦٨٣٣
کەرکوک	١٥	٣٣٢	٢	٤٢٢٥٠٨

(٢١٧) مستەفا نەریمان بێرەو مرییەکانی ژیانم، بەغدا ل ٢٧. بەپێی قسەکانی میژوونووس ئەمین زەکی
بەگ لە سییەکاندا لەکۆی (٢٤) قوتابخانەیی لە لیوای کەرکوکدا تەنیا قوتابخانەییەکی کوردی
هەبوو، یانی دەری دماخت خوێندن لە کەرکوک لە سییەکانەو دەستی پێ کردوو ئەک لە
پەنجاکان برۆانە. پ. عن التعليم في كردستان و د. عبدالفتاح علي بوتاني، «مدرسه ١١ آذار.
(٢١٨) أ. پ. التعليم في كردستان العيراق، ل ٤٨.

وهكو دهمزانين به هۆى سياسهتى نهژاد پهريستانهئى نهتهوهيى و ههولدان بۆ گۆرپنى سيماي كوردىي ئهم شاره، بهتوندى كهوتوونهته نانهوى جياوازيى نهتهوايهتى و نههيشتن و ريگهگرتن له بلاويوونهوى خوئندن بهزمانى كوردى. لهم بارهوه كهركوك بهزهقى و راستهوخۆ كهوتووهته ژير فشارى دوژمنانهوه، ئهم سياسهتهش له كۆنهوه ههبووه و ئهمرۆش له جاران پتر بووه و پهري سهندووه. له سيبهكانهوه جياوازي نايهكسانى له نيوان نهتهوهكانى ناو كهركوك پياده كراوه، (٢٤٪)ى مووچه خۆرهكانى كورد دانراون و له كۆى (٢٤) قوتابخانهش له ههموو ليوكه تهنيا (١٣) قوتابخانهى كوردى ههبووه (٢١٩). ئهم حالهته تا ريكههوتى ئادارى سالى ١٩٧٠ دريژهى كيشا، لهو چوار سالهشدا (خوئندنى كوردى) دواى ههوليكى زۆر ئينجا جيبهجى كراوه. يهكيتى قوتاببيانى كوردستان. بهخورتى كهوتوونهته كاركردى بۆ جيبهجى بوونى خوئندن بهزمانى كوردى لهم شارهدا.

بريار وا بوو له سالى خوئندنى ١٩٧١-١٩٧٢ له ناوچه كوردنشينهكانى كهركوكدا خوئندن بكريته كوردى، بهلام كاريهدهستان كۆسيان دروست دهكرد. دهيانگوت دهبي پى بهپى و ورده ورده پۆل بهپۆل بكريتهوه، ئهمهش بيانو بوو. يهكيتى قوتاببيانى كوردستان - لقى كهركوك ئهوكات بۆ فشار خستنه سهر دهسهلاتداران بۆ خيرا ريگهدان بهخوئندنى كوردى راپرسىيان له كفري و كهلار تا پردى و ئاغچه له ر و سهنگاو تا ريان و حهويجهش ئهنجام داوه، ئاكام له قازانجى خوئندنى كوردى كار بهرهو پيشهوه چوو. بهلام بهرپرسانى پهروهدهى كهركوك بهبيانوى ئهوى ههموو قوتاببيانى كهركوك كوردنين ههلسان لهناو قوتاببيانى ناوهندى و دواناوهندى راپرسىيان كرد، ئهويش له قازانجى خوئندنى كوردى تهواو بوو. بۆ جاريكى تر بهبي ئاگادارى يهكيتى قوتاببيانى كوردستان راپرسيهكى تازهيان كرد و ئهويش له قازانجى خوئندنى كوردى تهواو بووه ئهگهر چى ههپهشهو چارهسهركردهوشى لهگهڵ دابوو. لهم پيئاوه يهكيتى ناوپراو خوپيشاندانى سازدا و له ئاكامدا پرۆسهى خوئندن پهكى كهوت. (ليژنهى شوئن شمال) هات و جاريكى تريش هات، له جارى دوهم خوپيشاندان له ئامادهيى كهركوكى كوران و ئامادهيى كهركوكى كچان رحلهكانيان هينايه سهر شهقام. (٢٢٠)

(٢١٩) عن التعليم في كوردستان العراق. ص ١١.

(٢٢٠) پرۆنامهى برايهتى، زاهير پرۆبهيانى، خوئندن له كهركوك بهزمانى زگماكى پۆل به پۆل ژ

(٢٧٧٩) چوارشههمه ١٧/٢/١٩٩٩. ل ٦.

مەسەلەى خۆيىندىن بەزىمانى كوردى لە شارى كەركووكى نەوتدا پىويست بە پىداچوونەو و بىرەوهرى نووسىنەو ەمىە. شارىكى كۆن، دەيان زانا و شاعىر و نووسەر و ناودارى گەوهرى كوردى لى ەل كەوتوو. لە سىيەكان و شەستەكان بەم جۆرە، سىياسەتى نەژاد پەرستى و جوداخوازيان دژى بەكارهێناو و لە (١٩٧٠-١٩٧٤) ىش مەسەلەكە توندتر كەوتوو ەتە ناو باسانەو. دواى ناوانانى ئامادەى كورپانى (كوردستان) و (ئامادەى كچان بە چەمى رېزان) ناحەزانى كورد پتر كەوتنەتە گومان و فشارهێنان، ئەم جارەى بە بيانووى نەبوونى مامۆستا وىستوويانە پەكى خۆيىندى كوردى بخەن، بۆيە كەوتوونەتە خو و مامۆستاي (متطوع) كەوتوونەتە دەرس گوتنەو بۆ ئەو ى خۆيىندى بە زمانى كوردى بەردەوام بى. لەناو شاردا مامۆستاي كورد و ئاشوورى لەخو بردووانە بى پارە دەستيان بە دەرس گوتنەو كەردو، مامۆستاكانىش ەندىكيان ئەمانە بوون. محەمەد مەجىد ژەنگارى بەرپۆبەرى ئامادەى كوردستانى كورپان و سەمىرە موفتى بەرپۆبەرى ئامادەى چەمى رېزانى كچان. ئەم مامۆستايانەش ناويان تۆمار كراو. محەمەد پىرۆز، سوىحى داودى، محەمەد رەشىد مەلا عومەر، ئەحمەد مەلا كەرىم، سەرمەد زەكو (ئاشوورى بو)، جوان نامق، نەوزاد محەمەد سالىح، ست سامىە (ئاشوورى بو)، يوسىف سەعىد، نەجمەدىن كەرىم حاجى، شىرزاد عەبدوالواحىد و دەيانى تر. بەم جۆرە خۆيىندى كوردى بوو واقىع و لە پۆلى يەكى سەرەتايىيەو تا شەشى ئامادەى قوتابىيان دەرسەكانيان تىكرا بە كوردى دەخويند (٢٢١).

خۆيىندى بە زمانى كوردى لەم شارە دىزىن و مەزەندە، گەلەك بەستى و كزى بەرپۆبەرو ەمە چەندە گيانى كوردايەتى و نىشتىمان پەرەوهرى بەهيز بوو، بەلام ئابلقەيەى توند خراوتە سەر كوردەكانى ئەم شارە لە بارى رۆشنىبرى و بەكارهێنانى زمانى كوردى. تا دەمگاتە ئەو ى جارىكى لە چوارچۆوى راگواستن و بەعەرەبكردى دەسەلاتدارانى عىراق لە سالى ٢٠٠٠ رايان گەيانە كە بەرەسمى زمانى كوردى لە قوتابخانە كوردىيەكان قەدەغىە و ەمە چى سەرىچى ئەم بىرپارەش بكات، بەتوندى سزا دەدرى.

(٢٢١) ەمان سەراچاوى پيشو.

بەپى زانىارىيەكانى كا ك تارق جامباز كە لە ٢٠٠٠/١/٢١ لە دىدارىك بۆى باس كردم گوتى: لە سەرەتاي حەفتاكان لىژنەيەك ەات لە ەولير تەنيا (٧) كەس داوايان كرد بە زمانى توركمەنى بخوين. بەلام جىبەجى نەكرا، چونكە دەبووايە (٢٠) كەس داوايەكن، بەلام لە كەركووك كرايەو.

سالى ۱۹۳۳-۱۹۳۴ يەكەم قوتابخانهى كچان لە كفرى كراوەتەو. بەهەرچالەك دە پانزە كچ پەيدا كرا، خانووەكەى عوسمان ئەفەندىيان بۆگرت كە لە ناو كۆلانچىدا بوو، مامۆستايەكى ئافرەت ناوى (ئەماستىك) بوو لە كەركووكەو نەقل كرا، ئەویش ھەر عەبائى بەشانەو بوو، بەلام پىچەى بەرپووەو نەبوو. بوو سەيركەرى خەلكەكە، پۆژىكيان شاگردە خەياتىك خۆى سەرخۆش كرد و لە پىچى كۆلانەكەدا پرى بردە سەر (ئەماستىك) و ماچى كرد، ئەو ئافرەتە بەستەزمانە پۆژى دووم گەراپەو كەركووك و ئەو سالا قوتابخانەكە داخراو كۆرە خەياتەكەش شەش مانگ ھەپس كرا. (۲۲۲)

لە مەپ خويندەن لە شارى كفريى سەر بەكەركووك، مامۆستا مستەفا نەريمان لە يادداشتەكانيدا بەم جۆرە باس لە ھەزەى پەرورەدى كفري و ناوچەكانى دەورەپشتى دەكا و دەلى: سالى ۱۹۳۱ چوومە پۆلى يەكەمى قوتابخانهى سەرەتايى و لە پۆلى پىنجەم (۵) كۆرە بەگزادەش لە كەلار ھاتنە قوتابخانهى كفري، لە قەرە تەپەش دوو قوتابىي تر ھاتبوونە ھەمان قوتابخانەو لە ھەمان پۆل، چونكە لەم دوو شوئە ھەتا پۆلى چوارەم قوتابخانەىكى ئەو ھەبوو. بەرپووەبەرى قوتابخانەمان رەحمەتى (رەشىد عاكف ھورمىزى) بوو، لە پۆلى شەشەم (سەعید بەسىم) لە كەركووكەو ھات و بوو بەرپووەبەر. ئەم زاتانەش مامۆستا بوون (خلووس بەگ، نامىق ئەفەندى كەركووكى، جەلال ئەحمەد كەركووكى، حاجى مەلا ھسەن، ھەكىمى مستەفا رىژى، مستەفا رىژى، مستەفا ئىبراھىم، بەھجەت فەتاح و ھەناوى، مەجید نەجم). سەرچەم مامۆستاكانمان توركمان بوون، ھەندىكيان توركچىتەشيان دەكرد و كتيبي توركيان بەسەرماندا دابەش دەكرد. ئەو كتيبانەى كە لە توركيا لە سەردەمى مستەفا كەمال دەرڤىشا بەھۆى بۆلەبوونەو پیتی لاتینی لە سالى ۱۹۲۸ لەغو كرابوون، من لە پيشدا توركمانىم نەدەزانى، ناچار نیشتمە سەرى و فیری بووم. ھەندىك لەو مامۆستايانەمان رقيان لە قوتابىيە كۆردەكان دەبوو ھەو بە زۆرى زۆردار تەنگيان پيھەلەدەچين.

باوكى رەحمەتىم لە سيبەكانەو تا پەنچاكان لەچاو ئەو پۆژگارە لە پىزى ناودار و پۆشنىر و دەولەمەندەكانى ناو شار بوو، ئەندامى شارەوانى بوو، پولى مالىە و كتيبي كوردی دەفروشت.

(۲۲۲) مستەفا نەريمان، بىرەویریەكانى ژيانم، ل ۲۷ سالى ۱۹۴۹ ش قوتابخانە لە سەنگاو كراوەتەو.

ئىخچە لە پەلەى سەرەتايى وەك مامۇستايانمان توركمان بوون، كىتەبەكانىشمان بەتوركى بوو. سرووديشمان ھەر بەر زمانە بوو وەك (قىرلارندە گىنرندگن بو طوپراغ): (اوزندە والغالانان ئالى بايراغ) واتە دەشت و دەرى ئەم خاكە بگەپى دەبىنى بەيداخى سوورى لەسەر ئەشەكىتەو. سالى ۱۹۳۳كە مەلىك فەيسەلى يەكەم كۆچى دوايىي كرد، يەك دوو مامۇستاي عەرەبيان بۆ فېركردنى سروودى عەرەبى نەقلى ئىرە كرد (كفرى) لەوانە (ياسين و محەمەد سەدىق) بوون. دوايى چوونە كۆلىجى سەربازىيەو بوون بە ئەفسەر (محەمەد سەدىق) ھونەرمەند بوو. (۲۲۳)

يەكەم سروودى كوردى

لەدرىژەى باسى خويندن، بەسەرھاتى يەكەم سروودى كوردى لە خويندن بەلگەيەكى پتەو كە چەند لە ناوچەكانى كەركوك دژى زمان و خويندى كوردى بوون بەرادەيەك كە سادەترين سروودى پەرەردەيى مندا لانىشيان پى ھەزم نەكراو و پى تەنگەتاو بوون. يەكەم مامۇستا كە سروودى كوردى بە قوتابىيانى كفرى و تەبىت ئەو بوو. (محەمەد خورشيد داودى) سالى ۱۹۴۰ سروودى (ئەى تۆپەكە فتبۆلەكە)ى فايق بىكەسى بەقوتابىيەكان گوتووەتەو و لەسەر ئەو كەوتووەتە ژىر پرس و لىكۆلىنەو (۲۲۴) يانى ناوھىنانى خويندن بەكوردى بڤە بوو، تەنيا خويندى سروودى كوردى و فېركردن مندا لان بەزمانى كوردى، لىپرسىنەو و لىكۆلىنەو و سزاي بەدواو بوو. ئەمە بەلگەى ئەو يە كە خويندن بە كوردى لە كفرى و ناوچەكانى دەورويشتى زۆر دواكەوتووە و خويندن بەزمانى توركى بوو.

رۆشنىيرانى سىيەكان

دەبىت لەمەر خويندەوارى و وشيارى لە كفرى باس لە رۆلى رۆشنىيرى ئەو سەردەم و رۆشنىيرانى كفرى بگەين. لەو رۆشنىيرانەى كە شوين پەنجەيان لەم شارەدا ماوەتەو شاعير (خەليل مەوەرە ۱۸۶۳-۱۹۲۳) كە دژى چەوسىنەر وەستاو. ئەو چەوسىنەرە ھەركىيەك و ھەر چىيەك بووبى. لەم ناوچەيە (حەمە بەگى فەتاح بەگى جاف) كە ئەندامى پەرلەمان بوو، لەگەل حەوت نوينەرى پەرلەمان كە دوانيان خەلكى ناوچەكە

(۲۲۳) مستەفا نەريمان بىرەوهرىيەكانى ژيانم، دار الحرية للطباعة، بغداد ۱۹۹۴، ل. ۳۰

(۲۲۴) ھەمان سەرچاو. ل. ۳۱.

بوون يادداشتيكيان دايه ميري، داواي مافي پوښنيري و زانستيان كرد، هر همه بهگ خوي سالي ۱۹۲۹ له شاري كركوك بهرامبر سهرؤك وهزيان (جهعفر عهسكيري) له يانهي فهرمانبهران پارهستاو داواي ئه و مافانهي كردوو. (سهيد محمده جباري و سهيد ئهحمدهي خانقا) پشتيان گرت. ئهوش دهبي له بيرمان نهچي كه (حمة بهگ) يهكم كهسه كه له ئاوايي (كهلار) قوتابخانهي كردبووه. له شاري ناوباريك له تهك عهشيرهتي جاف، شاعير محمده ئهمين بهگ (مينه) بهشاريي شاري له تهك شيخ محمود كرد (۲۲۵).

ههروهها له سيبهكان و چلهكاندا ئه م ئهديب و شاعيرانه له ناوچهي كفري و دهروپشتي ههبوون. (حقي داودي ۱۸۹۶-۱۹۷۹)، (محمده شوكري قهرهداغي ۱۸۹۲-۱۹۶۷)، (مهلا سمايلي ناوجاف ۱۸۷۶-۱۹۴۸)، (مهلا ئهحمدهي زهنگهه ۱۸۸۴-۱۹۵۸)، (جمو بي ناو ۱۹۱۰-۱۹۸۲)، (محمده قهرهداغي ۱۹۱۵-۱۹۷۳)، (قادر ميراخوپ ۱۹۰۵-۱۹۷۴)، (قهمر بهگلر ۱۸۹۶-۱۹۷۸)، (محمده سهعيد جاف ۱۹۲۹)، (د. موكرهم جهمال تالاباني ۱۹۲۳)، (سامي عهلي دهلو ۱۹۲۴)، (مستهفا نهيمان)، هتد... (۲۲۶)

بهسهر هاتي قوتابخانهي دي

خويندهواري له گوند و لاديهكاندا، بهسهرهات و چيرؤكي خوي هيه. پويهپويوونهوي خويندهواري و زهمينه سازدان و هانداني خويندن دوو ناراستهي پيچهوانهي يهكترن و گهليك رووداوي بهدواوه هاتوو. كويرهري و دهسلاتي ناغا و كوئخاي گوند و ههزاري و دواكهوتويي و زاليي دهسلاتي پوحي ديني، گهليك جاران راوي ئه و كووشانهيان كردوو، كه پرؤزي خويندهواري و فيركردني له گوندهكان بلاو كردوتهوه. بو ئه و كاتانه خويندن له مهكتهب «فهرمهسوئي» بووه. بوئه بهرميهكي فراوان و دژوار له ئارا بووه. پويهپويوونهوي سهخت و ههناسهي دريژي گهرهك بووه. له پاريزگاري كركوكدا، له گونده دواكهوتوو و ههزارهكاندا كه نمونهي زوريه هههه زوري كوردستانه، بهم جوړه خويندهواري بلا و كراوتهوه.

(۲۲۵) ههمان سهراچاه. ل ۳۸

(۲۲۶) ههمان سهراچاه. ل ۱۱۰

ئەو ناوچانە ھەژار و پەرلە کوڭرەو ھەری بوون، گەرماو نەبوونی و برسیتەتی و نەخوڭندەواری تاوی لی ھەستاندبوون... خەلکیکی برسی و ھەژار، ناوچەییەکی دواکەوتوو، پەرلە نەخوڭشی... پاشماوھەکانی شەر و پڭکدادان یەکجاری ناوچەکەیی و یران کردبوو. شاعیری ئەم دەفەرە شێخ ئەحمەدی شاکەلی (۱۹۰۳-۱۹۸۲) لەمەپ مەینەتیەکانی ئەم ناوچەییە و ھا دەبیژیت:

و ەرە (نازی) تەماشاکە کە لاوھی کاکی کولیایی

نیاز و نازی چی شێخ مەنازە چەرخێ مینایی

گەلی شێخی بەشاخا دا بناغەمی ناغەشی دەرکرد:

نەمیری زۆری زۆرداری لە بن ھینا بە ئەسپایی

نینجا دەلیت:

ھەموو فەننی ئەفەندی بوو ھەژاری فەوتی نانی کرد:

کە کاتی شاری جی ھینا خزایە ژووری ناوایی

بەسە ھەرفی لەبۆ کەس، کاکە: نۆبەیی خالۆ (حاجی) یە

نەویشم لی بوو ھە ناغایی بە زۆری قاووەوچایی.

مستەفا نەریمان لە باسی سالی ۱۹۴۷ دا و ھا لە مەپ قوتابخانەیی گوندەکان دەدویت: وەک مامۆستایەك چوومە (کۆلە جو) کە کەوتبوو ھە ناوچەیی (زەند ئاباد - زەنگابات) ھو بەشوڭنیککی پەرلە نەخوڭشی و دوور لە قەلەم درابوو. چونکە رڭگەیی نیوان جەلەولا و سلیمانی ھیشتا قیرتاو نەکراوو. جاری خوم بە تەنیا چووم پوانیم دەرگای قوتابخانە داخراو. ناردم فەراشەکەیی ھات ناوی (ئەمین عیراقي) بوو دەرگای کردەو و خۆم پی ناساندو و تەم مەمۆستای نویم ھاتووم دەرس بلیمەو، زەردەخەنەییە گرتی، وتی مامۆستا پڭش تۆ ھەر مامۆستایەك ھاتبی وایان وتوو و نەیانبردوو ھە سەر، و تەم بی ئیواری یەك بەیەك بڭ قوتابیەکانم بۆ بانگ بەکە (مەلا حمە سعید) ی پڭش نوڭژی مزگەوتەکەشم بینی، بەویشم راسپارد ھەروەھا ئامر مەخفەر (ئەحمەد بەگی دەلو)، بۆ پڭژی دووم، ژوو رەکانمان ئامادەکرد و (۲۰) مندالمان بۆ حازرکراو یەك یەك پرسیارم لی کردن کە لەچی پۆلیکدا بوون، ھەندیکیان پۆلی خویان لە بیر چوو بوو ھو، تەماشای تۆمارگەکانم کرد ناوی (۱۰) کەسیانمان دۆزییەو ھەندیکیان لە پۆلی یەكەم و

هەندیکیان لە دووهم و سێهەمدا بوون، ئەو هەفتەی لەوئ بووم توانیمان (۵) مندالی کەش بێنین بەمە ژمارەیان گەیشتە (۲۵) مندال و دابەشم کردنە سەر دوو پۆل (یەکەم و دووهم) و ناوی خوام لێ هینا لە بەیانی زوووە تا عەسر خەریکی دەرس و تنەو بووم. لە دوا پۆژەکانی نیسانی ۱۹۷۴ پشکنێر (فاتح مستەفا) هاتە قوتابخانەی (کۆلە جو) ئەمە یەکەم جار بوو پشکنێر ئەم ناوچەیە ببینی، بە تاقی تەنیا بە دوو پۆل دەرس دەلێمەو زۆری پێ خۆش بوو.

زەنگەبات بریتی بوو لە (۴۰-۴۵) ئاوابی، مالم لە (بانسندوو) بوو، لەگەڵ پشکنێر دوو بە دوو بە پیاسە لە (کۆلە جو) گەیشتیە بانسندوو کە لێک نزیکن، عەلی بەگ خاوەنی دێ هاتە پیشوازییەو بەردنێە دیووخانەکی، زۆری خزمەت موفەتیش کرد ئەویش بە تورکی لە من هەندیک پرساری کرد دەربارەی قوتابخانەی ئەم ناوچەیە و عەلی بەگ لە تورکمانی دەگەشت پێی وت من بۆ سالی داهاوو قوتابخانەیک دروست دەکەم، ئێوەش مامۆستا بۆ بنێرن ئەویش وتی لەم ناوچەیە هەر لە کۆلە جو قوتابخانە هەیە، لەبەر ناخۆشی و ناسازیی شوێنەکە هیچ مامۆستایەکی روی تێ ناکات، خانوویەکیش بۆ مامۆستا نییەو قوتابخانەکەشتان داڕزاو، فاتح بەگ لێی پرسیم چی دەلێت قوتابخانەکی (کۆلە جو) بگوێزێنەو ئێرە (عەلی بەگ) هەلێدایە و وتی زۆر باشە، منیش ئێرەم لەوئ پێ خۆشتر بوو، مامۆستاش لێرە زیاتر ئەحەسێتەو. ئێوارە بۆ پیاسە چووینە دەرەوە، فاتح بەگ بە عەلی بەگی گوت، تۆ ئەگەر لەسەر ئەم گەردە خانوویەکی سێ ژووری لەم هاوینە دروست بکە و حەوش و خانوویەکیش بۆ مامۆستا و (۳۰) قوتابی پەیدا بکە، ئەم دەدەم قوتابخانەکی کۆلە جو بهێنیتە ئێرە. ئەویش دەستی دا بە سنگییەو بەمنی وت مامۆستا ئەم هاوینە لێرە سەرپەرشتیی ئەمە بکە، وتم بە مەرجی سالی داهاوو نەقلی کەرکوک بکریم.

دوای گەڕانەوێ موفەتیش لە مایسی ئەو سالددا هاتنی ئەو زاتە و بریارەکانیم لە دانیشتوانی ئاوابی (کۆلە جو) گەیاندو ئەوانیش بریارەکیان لا گران بوو، منیش پێم وتن ئەمە (۲۰) سالیکی قوتابخانەتان هەیە، نەتانتوانیوە بینایەکی چاک دروست بکەن و مامۆستا بەخێو بکەن و (۴۰-۵۰) قوتابی پەیدا بکەن. ئەمە سەرەنجای هەلسوکهوتی ئێوێ بەرامبەر زانست و مامۆستاو قوتابخانە (۲۲۷).

لە درێژە چیرۆکی خۆیندەواری لە دیهاتەکانی ئەم دەفەرە مستەفا نەریمان درێژە

پئی دها و دهلی: له دووم ههفتهی ئهیلول قوتابخانهکەى بانسندو و قمان کردوه له قوتابخانهیه (٢٠) منداڵ له خودی ئاواپییه که به کور و کچه وه بۆ پۆلی یه کهم ئاماده کرا و (١٥) قوتابی له قوتابخانهی کۆنی کۆلهجۆوه هه موو پوژێ دهاتن تا دواى سال ده کهسیان بهردهوام بوو که له پۆلی دووم و سییهم بوون و له ئاواپییهکانی دهو و پشته وه نزیکه ی (١٠) قوتابی تر هاتن که خۆم یه که به یه که چومه ئهم ئاواپییه به بۆ منداڵ خرپ کردنه وه (قه ره بلاغ، سێ تهپان، تازه شار، حاجیلەر) به رادهیه که سالی نوێی دها ترو ١٩٤٧-١٩٤٨ ژماره ی قوتابیانمان نیوانی (٤٠-٤٥) قوتابی بوون. بۆ فێرکردنیان مه نه هج و جه ده و لیککی تایبه تیم دانا هه ر له به یانییه وه تا سه عات دوو به دوو وه جبه فێرم ده کردن له سه عات (٨) بۆ (١١) بۆ پۆلی یه کهم و (١١) وه بۆ له (٢) بۆ دووم و سییهم. ئهو ساله چومه ئاواپییهکانی دهو و پشت بۆ ئه وه ی گه ره کهانیان هاندهم چاو له عه لی به گ بېرن و قوتابخانه بکه نه وه، وه که قه ره بلاغی گه وه، که ه ی شیخ حه مه نه جیبی شیخ وه هابی تالهانی بوو، ئه وه نده ی پئی نه چوو ئهو سالی دووم قوتابخانه ی کردوه، (سێ تهپان) ی (حه کیم ئه فه نیی وه ناوی) له گه ل کردنه وه ی قوتابخانه نه بوو، (حاجیلەر) به مو لکایه تیبی عانی دی به هجه ت به گی مه جید پاشای بابان بوو، برایم حه مه خانی گێژ کوێخا و وه کیل بوو، ئه ویش وه عدی کردنه وه ی قوتابخانه ی دا (کۆکز) مو لکی حه مه ره شید به گی جاف بوو، که با سی کردنه وه ی قوتابخانه م له لا کردوه وه پئی ناخۆش بوو وتی (کاک سید بی قهزا بێ ده تهو ئ مندا له جوو تیاره کان ببن به مه حامی) له سه ره ئه مه مشتومرمان بوو ئیتر نه چوم به لایدا و ئه ویش ههزی له چاره م نه ده کرد (٢٢٨).

ئه مه واقیع حال ئه م گوند و ده قه رانه بووه، که نه خوێنده واری و نه خوێشی و کوێره وه ری به شی ژماره یه کی یه که جار زۆری گوندهکانی کوردستان بووه. بۆیه مه سه له ی خوێنده واری روویه پرووی گه لێک کێشه بووه، به بیگومان (٥٠) سالی به ره له ویش وه زعه که سه ختر بووه. پاشکه و تن و دواکه و تووی و زالبوونی عه شایری و خێله کی و ده سه لاتی ده ره به گی و فکری دواکه و تووی و زالیی رۆشنبیری و په ره و ده ی رۆحی دینی، کاریگه ری فره فره ی له سه ر کۆمه لگا هه بووه ئه م گاریگه ریه تا ئه مپو ش له شیوازی تر خۆی ده ره ده خاته وه.

به هۆی رووداوهکانی ئهو سه رده مانه ناوچه که به جووله که و تبه و، رۆشنبیر و

خویندهوارانی کورد، ئهوانه‌ی گیانی کوردایه‌تییان تیدا بوو، هه‌ولیان ده‌دا له‌ته‌ک
 بلاو‌کردنه‌وه‌ی خوینده‌وه‌ی و پۆشنبیری جموجۆلی کۆمه‌لایه‌تی، بایسی سیاسی و
 مه‌ینه‌تییه‌کانی کوردیش بێخه‌نه‌نیو باسانه‌وه، دروست بوونی رێکخراوی نه‌ییتی سیاسی
 و بوونی کاریگه‌ریی جوولانه‌وه‌ی شیخ مه‌حمودی نه‌مر له‌سه‌ر ناوچه‌که و کۆماری
 کوردستان له‌مه‌هاباد و بلاو‌کردنه‌وه‌ی ده‌نگویاس له‌نیو‌خه‌ک، بوونی حزبی هیوا له
 ناوچه‌که و بلاو‌بوونه‌وه‌ی ئه‌ندام و هه‌وله‌کانی له‌ناوچه‌دایه‌ کاریگه‌ریی زۆری له‌سه‌ر
 ره‌وشی پۆشنبیری و خوینده‌وه‌ی به‌جی هێشت. له‌چله‌کاندا بوورانه‌وه‌ی کوردایه‌تی و
 خوینده‌وه‌ی هه‌موو پۆژنامه و گو‌فاره‌ کوردیه‌یه‌کان به‌تایبه‌تی (ژین و گه‌لاوێژ و ده‌نگی
 گیتی تازه) ده‌هاتنه‌ کفری. پۆشنبیران و هه‌ندی‌ک له‌دانیشتووانی شار و ده‌وریه‌شتی
 ده‌یان‌خوینده‌وه‌ له‌ناوچه‌که‌دا نزیکه‌ی (۵۰) ئابوونه‌یان هه‌بوو له‌گو‌فاری گه‌لاوێژدا.
 سابیری خالی مسته‌فا نه‌ریمان باوه‌ر پیکراوی ئه‌و گو‌فارو پۆژنامه‌نه‌ بووه‌ (۲۲۹).

به‌م جو‌ره‌ خویندن و کرانه‌وه‌ی قوتابخانه‌ له‌ناوچه‌کانی که‌رکووی به‌نه‌وت داخکراو،
 په‌ره‌ی گرتووه‌و روویه‌رووی دژواریش بووه‌ته‌وه. که‌رکووک نه‌ک هه‌ر له‌رووی گۆرینی
 ناسنامه‌که‌ی، به‌لکه‌ به‌تون‌دیش که‌وتووه‌ته‌ ژێر فشاری نه‌هێشتنی خویندن به‌زمانی
 کوردی. ئه‌گه‌ر که‌رکووک ستراتیژی نه‌گۆڕی مه‌سه‌له‌ی سیاسیی کورد بێ، به‌هه‌مان
 شیوه‌ش له‌رووی زمان و خویندن و ئه‌ده‌بیاتیش هه‌ر وا ده‌مێنێته‌وه. به‌شیکێ زۆری
 خوینده‌رو ئه‌دیب و مامۆستا و ده‌رچووانی زانکۆ و قوتابخانه‌ بالاکان له‌م شاره‌ چوونه‌ته
 به‌ر خویندن و یه‌کتریان ناسیوه و گیانی ته‌بابی و هاوکاری و تیکه‌لبوونی کوردایه‌تی
 تێیاندان دروست بووه.

به‌داخه‌وه به‌هۆی ئه‌و زو‌لمه‌ی له‌که‌رکووک کراوه، ئیمه‌ش ده‌ست کورت مایه‌نه‌وه
 نه‌مانتوانی وه‌کو پێویست ئامار و ژماره‌ و سه‌رژمێری پێویست بۆ خستنه‌ رووی پتری
 واقیعی خویندن و خویندن به‌زمانی کوردی له‌م شاره‌ کوردیه‌یه‌ نه‌وتایه‌ به‌خه‌ینه‌ روو.

خويندن له بادينان - پاريزگای دهوك

دەقەرې بادينان، يانژى بليين پاريزگای دهوك، ناوچه يهكى بهر فراوان، دانىشتووانىكى ساده و دسترۍ وىشتوويى په يوه ندى كۆمه لايهتى دهره بگى عه شاپرى، روو له شارستانى و خويندن. دوزمنان به هوى گرنگى ئهم ناوچه يه هميشه هه وليان ئه وه بووه، به دواكه و توويى بيهيئلنه وه، به هوى زارى ئاخاوتنى كرمانجى سهر وو. به هوى هوكارى سياسى ده يانه وى، ئهم دهقهره و هكو به شيكى جياو جياوازي له دهقهره كانى سوران له كوردستانى باشور سهر بكه، ئهمهش واى كردوو له خويندن زمانى عهره بى تيدا زال بى.

تا درهنگانىكى سهدى بيسهه، دهوك و دهقهره كه وابسته ي ئيدارى نهينه وا بوو. ئهگهر خويندن به زمانى كوردى له پاريزگايه دواش كهوتبى، ماناى ئه وه نيبه له كۆنه وه به كوردى قوتاخانه ي تيدا نه بووه، يا به زمانى كوردى قوتاخانه نه كراوته وه، نه خير ئهم ناوچه يه له ژير فشارى سياسى "پهرتكه و زالبه ي" دوزمنان و به ئه نقهست پشتگوځه ستنى و پاشكه و توويى هيشتنه وه بووه.

له سهرده مى عيراقى نوځى دروستكراوى سهرده مى ئينگليزه كانىشدا، دژايه تىي خويندن كوردى له نهينه وا و ناوچه كوردى يه كانى سهر بهم پاريزگايه به رده وام بووه. به هوى دژايه تى كوردنى خويندن كوردى له لايه ن دهسه لاتدارانه وه، دژايه تى كوردنى خويندن كوردى له شارى مووسل به شيك لهم سياسه ته بوو (٢٣٠).

پيش ئه وهش به هوى بلا و بوونه وى بزاقى سياسى له دهقهره كه و گه يشتنى گوڤار و پوژنامه كوردى يه كان و ههولى كه سايه تىيه سياسى و پوژنبرى يه كان. مه سه له ي خويندن به زمانى كوردى بايه خى پيډراوه. له ويلايه تى مووسلدا كوردى ش ههولى داوه بايه خ به بارى پوژنبرى خوى بدا. شىخ عه بدولسه لام بارزانى (١٨٧٤-١٩١٤) و

(٢٣٠) د. عبدالفتاح علي بوتاني، مدرسة ١١ آذار، ٤٧ل

له دواى پيكره و تنى ١١ ئازارى ١٩٧٠، بايه خى زورتر به خويندن درا يه كيه تىي ماموستايانى كوردستان لقى نهينه وا كه و ته خو بؤ ئهم مه بهسته و هانى خويندن به كوردى و كردنه وه قوتاخانه ي كوردى له شارى مووسل دا.

ژماره يه كېش كەسايەتتې كوردى لە شارى دھۆك، پالېشتى ئەو يادداشتهيان كرد، كە سالى ۱۹۱۱ بۇ دەسلەتدارانى عوسمانى بەرز كردهو، بۇ جېبەجى كوردنى خويندن بە زمانى كوردى لە كوردستاندا، ئەم يادداشتهش بوو ەگرنگرتين ھۆكار بۇ ئەوھى سوپاي عوسمانى پەلامارى بارزان لە نيسانى ۱۹۱۴ بدا شېخ عەبدولسەلاميش لە يەككى كانوونى يەكەمى ۱۹۱۴ لە مووسل لە سىدارە بدرى. (۲۳۱)

يانى بانگەشەى خويندن بەزمانى كوردى لای عوسمانىيەكان مەترسى بوو بۇ سەر دەسلەتلى پاوانخووزى ئەم دەولەتە زلە، وەكو چۆن ئەمپروش بەكارھيئانى زمانى كوردى و خويندن و پەخشى رەسمى راگەياندن بەزمانى كوردى بە مەترسى بۇ سەر لەتبوونى توركيا دەرزانن.

عوسمانىيەكان كە چوار سەدە حوكمى كوردستانيان كردوو، بايەخييان بە فيركردن نەداو. سالنامەى مووسل كە لە نيوان سالانى (۱۸۹۰-۱۹۱۲) دەرچوو دەرى دەخات، كە لە چەند قوتابخانەيەككى رەسمى بەولاولە هيچ قوتابخانەى تر لە ناوچەى بادينان نەبوو. تەنيا يەك ئامازە لە سالى ۱۸۹۴ ھەيە كە (۱۱) مەكتەبى ئەھلى بۇ فير بوونى مندا لان لە دھۆك ھەبوو (۷) ى موسلمانان و (۲) مەسيحى و (۲) جووھكان. (۲۳۲)

زالبى عوسمانىيە دواكە وتووھكان، يەكجارى كيشەى ناوچەكەى قولتر كردبوو، دواكە وتن و نەخويندەوارى و كويزەوهرى و نەخوشى، ئەو ھيندە ژمارە كەمەى قوتابخانەش كە ھەبوون، بەزمانى توركى تييدا دەخويندرا، راستە بزاقى سياسى و پۆشنبيريەكانى گەلانى چوارچيوەى ئيمپراتوريەتى عوسمانى بەھيز بوو، داواى خويندنى بەزمانى زگماكى و چاپ و بلاو بوونەوھى رۆژنامە و گوڤاريان بە زمانى خويان دەكرد، بەلام زالى و بالا دەستى عوسمانىيەكان تا كۆتايى شەرى يەكەمى جيهانى دريژەى كيشا.

تا سالى ۱۸۹۲ چ قوتابخانە لە دەقەرى بادينان، يانزى بيژين پاريزگاي دھۆك نەبوو. دواى ئەم سالە يانزە مەكتەبى فيركردنى ئەھلى لە دھۆك دامەزراو. لەم قوتابخانانەدا تەنيا زاروك فيرى خويندن و نووسين و دەرسى دىنى دەكران. لە دە سالى يەكەمى سەدەى بيستەميش لە دەقەرى بادينان ھەندەك قوتابخانە لە شار

(۲۳۱) ھەمان سەرچاوە ل ۳۰.

(۲۳۲) ھەمان سەرچاوە، ل ۲۸.

و گوتدهكان قهكران، بهم شيوهيه (۳) قوتابخانه له ئامىدى و (۲) له بامهپنى و (۲) له ئهتروش و لهم گوندانهش ههرهكهو قوتابخانهيهكيان تىدابوو. ماى بهپوشكى، سېيندارى، بريفكا. سهرىارى قوتابخانهكانى دهوك و ئاكرى و زاخو. بهپنى سهرچاوهكان پىداويستيهكانى ئهم قوتابخاناه له لايهن خهلكى دابىن دهكران (۲۳۳).

لهم دهقهردها وهكو سهرجهم كوردستان. خوئندن و خوئندهوارى بو حوجره و پولى مهلايان دهگهپتهوه و ئهوانه پيت پيت دهيانويست خوئندهوارى له كوردستاندا بلاو بكهنهوه.

سالنامهى عوسمانى ۱۳۱۰ كۆچى بهم شيوهيه باسى قهزاي دهوك دهكات ۶۶۱۸ خيزان، (۴۵۷۰) موسلمان و (۱۵۵۸) مهسحى و (۴۲۵) جوولهكه و (۷۵) يهزيديه. ژمارهى دانىشتوانى نيزينهكان گهيشته (۷۱۶۲) كهس. ههروهها بهم شيوهيه باسى بينا و ئاوهدانكردنهوهى دهوك دهكا. ژمارهى خانوهكانى (۳۹۹) و مزگهوت (۵)، تهكيه (۱)، بارمگاي حكومى (۱) خان (۴)، دووكان (۵۲) و ئاش (۶)، قوتابخانهى سهرتايى و مهكتبهى مندالان (۲)، كهنيسه (۲) بيستيان و باخچه (۳۵۸) كيگه (۳۲۴).

سالنامهى سالى ۱۳۱۲ش بهم شيوهيه ئامارهى كردوو. خانوو (۳۹۲۹) دووكان و كوگا (۱۴۰)، خان (۷) ئاشى بهرد (۶)، كوگاي دانهيله (۳۶۵)، مزگهوت (۴۵)، تهكيه (۴)، كهنيسه (۲۰) بارمگاي حكومى (۲)، چايخانه (۲)، بيستان و باخچه (۵۰۸۰)، كيگه كشتوكالى (۱۹۶۹۶)، خهستهخانه (۱) مهكتبهى ئههلى (۱۰) بو فيركردنى مندالان. ههر بهپنى سالنامه مهكتبه تاييهتبييهكان ژمارهيان گهيشتهوهته (۱۱)، كه (۷) يان هى موسلمانان و (۲) ي مهسحى و (۲) جووهكان بووه. (۲۳۴)

(۲۳۳) گوفارى دهوك، ئيكهمين قوتابخانه ل دهوكى، مسهدهق توفى، ژماره (۲) كانوننا دوى ۱۹۹۸. ل ۴۰ بهپنى سالنامهى عوسمانى سالى ۱۹۰۷-۱۹۰۸ بهم جوژه باسى چهند لايهنيكى زاخو كراوه، ژمارهى دانىشتوانى تهنيا نيزينه (۴۶۵۷) كهس بووه، دهولتهى عوسمانى سهرژمىزى ميينه نهكردوو. لهم شارهدا (۱۹۰۰) خانوو، (۱۵۰) دووكان و (۴) خان و حمام و ئوتيل و (۱۶) مزگهوت و دوو قوتابخانه و مهكتب ههبوون دوى راپهرينى ۱۹۹۱يش (۲۰) قوتابخانهى سهرتايى و (۱۱) قوتابخانهى ناوهندى و ئامادهى و پيشهى هيه و ژمارهى دانىشتوانى پتر له (۱۶۰) هزار كهس دهبن. بروهان گوفارى دهوك، نبذه عن تاريخ مدينه زاخو، د. عبدالفتاح علي بوتاني، المهندس جمال احمد خالد العدد (۲) كانون الثاني ۱۹۹۸. ل ۱۰۸.

(۲۳۴) گوفارى دهوك، دهوك فى السالنامات العثمانى، د. عبدالفتاح علي بوتاني، ژ (۱) ل ۶۱.

له ئەنجامی لیکۆلینەوه و چاوگێڕانەوه بە باری پۆشنیبری و میژوویی کوردستاندا دەرەکەوئێ کە مەسەلەی خوێندەواری بەشێوە ها و چەرخەکەئێ زۆر تازەییە و لە ناوچەکەش بە هۆی زالبوونی دەسلاتی عوسمانییەکان قوتابخانە و خوێندەواری لە تاریکی بوونە، حوجرە و ژووری مزگوتەکان شوێنی فێربوون بوونە، سەرباری سەختی گۆزەران و ژیان و ئەوباج و سەرانی لە خەلکی هەزار و نەدار ستاندراو، کە نەتەئێ لێ پێون بەوه رابگەن منداڵ و زاروێان بنێرنە بەرخوێندن.

لە سەرچەم دھۆکدا ئەگەر لە سالانی (١٣١٠-١٣١٢ کۆچی) (٤٩٢١) نێزینە هەبووی لە موسلمانان و (١٧٤٧) مەسیحی و (٤٩٤) جوو هەبوون، بەپێی سەرچاوەکان ژمارەئێ قوتابیانی مەکتەبەکانی موسلمان (٢٥٠) قوتابی و مەسیحییەکان (٧٥)، جوووەکان (٤٢) قوتابی بوون. (٢٣٥)

دوای هاتنی ئینگلیزەکان بۆ عێراق، وەزعی کوردستانیش لە هەندێک روووە گۆڕانی بەسەردا هات قوتابخانە لە سلێمانی و هەولێر و دھۆک و کەرکوک و هەندێک ناوچەئێ تر بەرەسمی کرانەوه. لە دھۆکیش ئەو گۆڕانکارییە سەرەکییە کاریگەریی هەبوو. راستە بە پێی سالنامەئێ عوسمانی (١٩٠٧-١٩٠٨) نامازە هەیه کە قوتابخانەئێکی سەرەتایی رەسمی لە دھۆک هەبوو. (٢٣٦)

بەلام وردەکاری و زانیاریی تەواو لەم بارەوه چەنگ نەکەوتوو، بەپێی قسەکانی (مەسەدەق توقی) لە کانوونی دووهمی ١٩١٩ قوتابخانەئێکی دوای هاتنی ئینگلیزەکان لە دھۆک کراوەتەوه، بێ ئەوهی زانیاریی لە مەڕ تۆمار بکړئ. لە دھۆکدا بەم جوړە دەست بەکردنەوهی قوتابخانە کراوه، کە لێرەدا هەندێک لەو سەرەتایە باس دەکەین.

قوتابخانەئێ " المدرسة الملوکية الاميرية " لە دھۆک

قوتابخانەئێ (المدرسة الملوکية الاميرية) یەکەمین قوتابخانەئێ لە پۆژی ٧ ی تشرینی دووهمی ١٩٢٧ لە شارێ دھۆک کراوەتەوه، ئەم قوتابخانەئێ هەندێک جار بە (المدرسة الاميرية) ییش ناسراوه. بەرپۆوەبەرەکەشی ئەحمەد حەمدی خەلکی مووسڵ بووه. شوێنەکەئێ دەکەوتە جێگەئێ هەفتەنامەئێ (پەیمان) ی ئەمڕۆ. هەر ئەم قوتابخانەئێ لە

(٢٣٥) گۆفاری دھۆک ژ (١) ل ٦١.

(٢٣٦) گۆفاری دھۆک ژمارە (٢) ل ٤٠.

سەرەتایی سیه‌کان کرایه (قوتابخانه‌ی دهۆکی کوران) و سالی ۱۹۵۱-۱۹۵۲
 قوتابخانه‌یه‌کی تر به ناوی "قوتابخانه‌ی دهۆکی یه‌که‌می کوران" دروست کرا و سالی
 ۱۹۶۹-۱۹۷۰ ناوه‌که‌ی کرایه "سه‌لاحه‌دینی سهره‌تایی".

ناوی ماموستا‌کانی به‌راستی ده‌ست نه‌که‌وتوون به‌لام له‌ نیوان سالانی
 (۱۹۳۵-۱۹۴۰) ئەم ماموستایانه‌ درسیان تیدا گوتووته‌وه (سه‌لمان داود)، (مه‌جید
 داود عه‌جاج)، (مه‌مه‌د سه‌عید مسته‌فا)، (مه‌مه‌د سه‌عید شاهین)، (به‌شیر مسته‌فا
 عه‌بدوڵلا)، (یوسف عه‌بدوڵلا یوسف) ئەمانه‌ش به‌رپۆه‌به‌ره‌کانی یه‌که‌مین قوتابخانه‌ی
 دهۆک: (ئه‌حمه‌د هه‌مدی ۱۹۲۲/۱۱/۷ تا‌کو ۱۹۲۴/۱۰/۱)، (عه‌بدوڵلا موخ‌لیس له
 ۱۹۲۴/۱۰/۷ تا‌کو ۱۹۳۴/۱۰/۲)، (نه‌زیرئه‌لتالب له‌ ۱۹۳۴/۱۲/۳ تا‌کو
 ۱۹۳۸/۱۰/۳۰)، (ئه‌حمه‌د مه‌مه‌د ئەلدبونی له‌ ۱ تشرینی یه‌که‌می ۱۹۳۸ تا‌کو ۲۴ ی
 ئابی ۱۹۴۰)، (توفیق یونس شه‌ریف ئا‌غا له‌ ۱۹۴۰/۸/۲۴ تا‌کو ۲۴ ئەیلوولی ۱۹۴۸)،
 (ره‌شید عه‌بدوڵلاحه‌سه‌ن له‌ ۱ تشرینی یه‌که‌می ۱۹۴۱ تا‌کو ۶ ئەیلوولی ۱۹۴۷)،
 (عه‌بدوڵلا حاجی به‌دری سندی له‌ ۶ کانونی یه‌که‌می ۱۹۴۷ تا‌کو ۱۶ کانونی
 دووه‌می ۱۹۵۷)، (فازل هه‌مید ئەلسه‌راف له‌ ۲ شوباتی ۱۹۵۷ تا‌کو ۳۰/۹/۱۹۶۲)،
 (مسته‌فا حسێن پێده‌یی له‌ ۹/۱۲/۱۹۶۲ تا‌کو ۳۰/۹/۱۹۶۴)، (سالح مه‌جید عباس
 ۱/۱/۱۹۶۴ تا‌کو ۱۹/۱۱/۱۹۷۰)، (نه‌سه‌ره‌دین عه‌بدوڵلا پێده‌یی له‌ ۷ کانونی
 یه‌که‌می ۱۹۷۰ تا‌کو ۱/۷/۱۹۷۲)، (عارف سالح ره‌شید له‌ ۱ تشرینی یه‌که‌می ۱۹۷۲
 تا‌کو ۲۸/۲/۱۹۷۴)، (هه‌سه‌ن حاجی نه‌عمان له‌ ۳ تشرینی یه‌که‌می ۱۹۷۴ تا‌کو
 ۲۴ تشرینی یه‌که‌می ۱۹۷۶)، (ره‌شید مه‌مه‌د مسته‌فا ئامیدی له‌ ۲۴ تشرینی ۱۹۷۶
 تا‌کو ۱ تیرمه‌هی ۱۹۸۷)، (ئه‌حمه‌د مه‌مه‌د عه‌لی سالی ۱۹۸۷ بووته‌ به‌رپۆه‌به‌ر) (۲۳۷).

بێگومان خوێندن له‌ دهۆکری بادینان به‌ زمانی عه‌ره‌بی بووه، ئەمه‌ کاریگه‌ریی تا‌ ئەم‌پروش
 ماوه‌ له‌ چاو ژماره‌ی دانیش‌توانی دهۆک ریژه‌ی وەرگیران و چوونه‌ به‌رخوێندن که‌مه‌.

له‌ نیوانی سالانی ۱۹۲۸-۱۹۳۵ ته‌نیا (۳۲۸) که‌س چوونه‌ته‌ قوتابخانه‌ و له
 ناویاندا ته‌نیا (۱۵۰) کورد هه‌بووه‌ ئەوانی تر (۶۳) عه‌ره‌ب و (۱۰) تورک و (۵) عێراقیش
 هه‌بوونه‌ (۲۳۸).

(۲۳۷) هه‌مان سه‌رچاوه‌.

(۲۳۸) هه‌مان سه‌رچاوه‌.

وہلئ ئەگەر سەرنجى خىشتەى ژمارە (٤٥) بدەين، مەينەتى خويندەواريمان پتر بۇ دەردەكەوى، كە نيشانى دەدا سالانە چەند قوتابى وەرگيراون و ئەم پېژەيش لە هەلکشان و داشكان بووه. سالى وا هەيه هيج قوتابىيەك تۆمار نەکراوه و کەس نەچووه تە خویندن.

خىشتەى ژمارە (٤٥) (٢٣٩)

ليستی ئەوانەى لە سالانى ١٩٢٨-١٩٣٥ لە يەكەمىن قوتابخانەى دەوك خويندووينا نە بەپيى تەمەن و سالى لەدايكبوونيان

سالى لەدايكبوون	ژمارەى قوتابى
١٩١٤	يەك قوتابى
١٩١٥	نييه
١٩١٦	٦
١٩١٧	٨
١٩١٨	٨
١٩١٩	١٣
١٩٢٠	٧٤
١٩٢١	٣٣
١٩٢٢	٣٧
١٩٢٣	٤٨
١٩٢٤	٣٨
١٩٢٥	٣٠
هەروەها (٩) قوتابيش سالى لەدايكبوونيان تۆمار نەکراوه لە نيوان سالانى ١٩٢٦-١٩٣٠.	

(٢٣٩) هەمان سەرچاوه. ئەم قوتابخانانەش لە سالانى دواتر لەم شويانەدا کراونەتەوه. سالى ١٩٤٤ (لە رەبەسكى و زرکە و سيميل)، سالى ١٩٤٧ (لە شووشى لە دەقەرى ئاکرى) سالى ١٩٥١ قوتابخانەى باعەدرى، شەنگار، سنيق، باران) کرانەوه، سالى ١٩٦٧ لە گوندى خورزاي دەقەرى شىخان و سالى ١٩٧٥ لە گوندى نەپاخىي دەقەرى زييار قوتابخانە کرانەوه.

به پیتی ئه و ناوچانه ی میژوونووس ئه مین زه کی به گ له سییه کان ئاراسته ی کار به ده ستانی ئه وسای عیراقی کردووه. له لیوای مووسل ههچ قوتابخانه یه کی کوردی (خویندنی کوردی) نه بووه، له ههچ له قهزا کوردیه کانیشدا. له م قسه یه دا پشتی به کتابی به ژیه به ریه تیی مه عاریفی ناوچه ی مووسل له وه زارته ی مه عاریف ژماره ۱-۳۵۱ میژووی ۱۹۳۰/۱۱/۲ به ستووه که ده لێن ههچ قوتابخانه یه که له ناوچه که نییه که خویندنی به کوردی تیدا بیت. که چی له و کاته دا (۱۳) قوتابخانه ی کوردی له م قهزایانه له سالی ۱۹۲۷ هه بووه که وه که میژوونووس بۆ خۆم (۱۰) یانم ژماردووه. (۲۴۰)

وهکو ئاماژه مان کرد، خویندنی کوردی ئه گهرچی له م ده قهره کوردیه به سستی به ژیه چوو، به لام هه میشه داواکردنی خویندن و کردنه وه ی قوتابخانه و فیرکردنی داوای که سانی نیشتمانپه روه ر و روشن بیرانی دلسۆزی کورد بووه. ده گه ل هه موو ئه و کۆسپ و فشارانه ی له م ناوچه یه دژی پڕۆسه ی په رومه ده و فیرکردن به ژیه چوو. خویندن هه نگاوی گه روه ی به ره و پیشه وه ناوه. زمانی کوردی زمانی فیربوون و بلاوکردنه وه و خویندنه. له خسته ی ژماره (۴۶) دا ئاماژه به بوونی باخچه ی ساوایانی ده وک له نیوان سالانی (۱۹۷۲-۱۹۸۵) ده که مین که به م جوړه بووه.

خسته ی ژماره (۴۶) (۲۴۱)

باخچه ی ساوایانی ده وک

ناوی باخچه که	ژماره ی مندالان	سالی دامه زاندن
باخچه ی ده وکی ساوایان	۱۱۴	۱۹۷۲
باخچه ی چیمه نی ساوایان	۱۲۰	۱۹۷۳

(۲۴۰) آپ. عن التعليم فی کردستان العراق، مطبعة خهبات ۱۹۸۶، ل. ۱۰.

بۆ هه مان مه به ست بنۆڤه د. عبدالفتاح علي بوتانی، مدرسه ۱۱ آذار، ل ۳۶ قهزاکانی (ده وک، شیخان، زاخو، ئامیدی، ئاکری، تا ۲۷ ماسی ۱۹۶۹ سه ره به پارێزگای مووسل بوون. هه رله باری زمانی کوردیه به هه رچه نه ده له نیسانی ۱۹۳۵ زمانی کوردی بووه ره سمی به لام زۆر ناوچه ی وه کو زاخو و ده وک و ئاکری و شیخان و ئامیدی و خانه قین و مه نه ده لی و ژه نگار و ته له عه ره له م باره وه پشتگۆی خزان و بایه خ به زمانی کوردی نه درا.

(۲۴۱) گۆفاری ده وک، په رومه ده و فیرکردن ل پارێزگه ها ده وک، مه سه ده ق توفی، ژماره (۸) کانونی به کی ۱۹۹۹، ل. ۲۵.

١٩٧٦	٢٠٥	باخچەي گولزارى ساوايان
١٩٨٥	٧٤	باخچەي مانگيشى ساوايان
١٩٧٢	١٧٠	باخچەي زاخۆى ساوايان
١٩٨٣	١٧٣	باخچەي سەر سەنگى ساوايان
١٩٧٨	١٧٠	باخچەي ئاميدىيى ساوايان
	١٠٢٦	كۆي گشتى

هەروەها بە پێى سەرچاوەکان هەر لەم پارێزگایەدا ژمارەى قوتابخانەکان تا راپەرپى ئادارى ١٩٩١ بەم جوړه بووه، که دواى پێککەوتنى ئازارى ١٩٧٠ خویندن به زمانى کوردی تێیدا پەرهی سەند، دواتر له دواى هەشتاوێ رژیـم زۆری هەولدا بو گۆرپینی خویندن به زمانى کوردی، ئەگەر زۆریشی لەم بوارە چەسپاندبێ، بەلام نەیتوانی بنهـبرى گیانی فێر بوونی زمانى کوردی و بـلاویـوونەوهی خوینـدهـواری له دهـقەرکه بکات. بنۆرپه خـشتهی ژماره (٤٧).

خشتهی ژماره (٤٧) (٢٤٢)

ژمارهیان	قوتابخانەکان
٥١٨	سەرەتایی
٧٥	ناوەندی
٣٨	دواناوەندی
١٢	ئامادەیی
٢	بازرگانی
٢	پیشەسازی
٢	ناوەندی ئیسلامی
٦	پهیمانگا
٦٥٥	کۆی گشتی

بو پتر پرونبوونەوهی پەرسەندنی خوینـدهـواری لەم ناوچهیەدا، سەرنجدان له خـشتهی ژماره (٤٨) که تایبەته به خویندن و ژمارەى قوتابخانە و قوتابی و ماموستا و ژمارەى

(٢٤٢) هەمان سەرچاوه

بىناكانى قوتابخانە لە قۇناغە جياكانى پارىزگاي دەۋك، پتر بۇمان دەردەكەۋى كە ئەم ناۋچەيە چەند پىۋىستى بە پەرەپىدان و گەشەپىدانى خوڭندەۋارى و كردنەۋەي قوتابخانە ھەبوۋە. لە سالانى ۱۹۷۶-۱۹۷۷.

خشتەي ژمارە (۴۷)(۲۴۳)

سەرژمىرى دەربارەي چالاكى پەرۋەردەيى پارىزگاي دەۋك ۱۹۷۶-۱۹۷۷.

قۇتاغى خوڭندىن	ژمارەي قوتابخانە	بىنا دروست كراۋەكان بۇ قوتابخانە سالى ۱۹۷۵-۱۹۷۶	ژمارەي قوتابخانەكان ئەوانەي تازە كرانەۋە	ژمارەي قوتاببيانى سالى ۱۹۷۶-۱۹۷۷	ژمارەي ئەندامانى بنەماي دەرس وتنەۋە كچ كوپ
باخچەي ساوايان	۴	۱۷	۱	۲۳۰	۲۵
سەرەتايى	۳۰۲	۶۷	۴۹	۲۲۸۸۵	۸۲۵
ناۋەندى وسانەۋى و ئامادەيى	۲۶	۴	۶	۷۸۲	۱۵۵
ئامادەيى پيشەسازى	۱	-	-	۲۰۹	۱۵
ئامادەيى كشتوركال	۱	-	-	۲۳۷	۱۷
ئامادەيى بازىرگانى	۱	-	-	۵۳	۱
خانەي مامۇستايانى كوپروكچ	۱	-	-	۶۱۶	۲۱
پەيمانگاي مامۇستايان	-	-	-	-	-
پەيمانگاي ئىسلامى	۱	-	-	۵۱	۹
تېببىنى: ژمارەي ئەو قوتابخانانەي خۇراكيان تيا دابەش دەكرى (۹۲) قوتابخانەيە					

(۲۴۳) گۇقارارى پۇشنىبىرىي نوى، ژمارەكەي تۇمار نەكراۋە.

بەم جۆرە بارى خويىندىن و پەرورەدە لە پارىزگاي دەۋك گەشەى سەندوۋە. لەم ماۋەيەدا كە نزيك سەدەيەك دريژەى كيشاۋە، پروسەكە دووچارى گەلەك كيشەو گرفت بووئەتەو، ئەگەر دواى ريككەوتنى ئادارى ۱۹۷۰ خويىندىن لە كوردستاندا ھەنگاۋى چاۋەپوان نەكراۋى ھاويشتى. ئەۋەى دواى ھەشتاكان، بەھۆى سياسەتى راگواستن و كاۋلكردى كوردستان و سياسەتى بەعەرەبكردن و گۆرپىنى زمانى خويىندىن بۆ عەرەبى و سەركوتى نازەزايى قوتابىيان، خويىندىن بۆ دواۋە مى ناو. قوتابخانەى زۆر لە گوندەكان كاۋلكران و داخرا. ژمارەيەكى زۆر قوتابى داپران، يا بەھۆى ھۆكارى سياسى ئاۋارە بوون و نەيانتوانيو. بچنە بەر خويىندىن.

دەۋك ناۋچەيەكى بەرفراوان دەگریتەو. لەچاۋ دانىشتووانەكەى پيوستى زياتر بە قوتابخانە و پەرەپيدانى پروسەى خويىندىن ھەيە. لە سالى ۱۹۷۶-۱۹۷۷ ژمارەى قوتابىيانى سەرەتايى (۲۲۸۸۵) كۆپ و (۸۹۸۶) كچ بوو. كە جياۋازى نيوان ھەردووكيان زۆر. ئينجا لەم سالىدا بەھۆى نىسكۆى شۆرپشەو گەلى كوردستان دووچارى مەينەتى و ناخۆشى و ئاۋارەيى بەرفرە ھاتوۋ. تەنيا (۳۳۷) قوتابخانەش لە ھەموو بادىنان و سەرچەم قۇناغەكانى خويىندىن بوو. كەچى لە سلىمانى لەوكتەدا (۷۶۰) قوتابخانە و لە ھەوليريش (۷۰۵) قوتابخانە دەستنيشان كراون. لە بيرمان نەچى. ئەمە لە سالى دەست پيكرەنەۋى شۆرپى (۱۹۷۴-۱۹۷۵) دەگریتەو. كە لە ھەولير لە ماۋەى سى سالىدا لە (۱۹۷۴-۱۹۷۷) تەنيا (۹۴) بينايەى تازەى قوتابخانە دروست كراۋە و لە سلىمانيش (۵۰) بينايە و (۸۸) بينايە دروست كراۋە، گوايە لەم قۇناغەدا ۋاى پيشان داۋە بايەخى زۆر بەخويىندىن و دروستكردى قوتابخانە دەدات، بۆ ئەۋەى كاردانەۋەى سلبى روۋخانى شۆرپ و ئيرەبەكانى دەسلەتدارانى ناۋەندى لەسەر دانىشتوۋانى كوردستان كەم بكنەۋە. لە بيرمان نەچى جياۋازى زۆرپى لەريژەى قوتابيان لە نيوان شارەكان ھەيە، لە ھەولير (۴۵۶۰۹) قوتابىي كۆپ و ۲۰۲۵۴ قوتابىي كچ) لە قۇناغى سەرەتايى خويىندوويانە، لەسلىمانيش گەيشتوۋەتە (۵۶۹۹۸ كۆپ و ۲۳۹۸۰ كچ) لە قۇناغى سەرەتايىي خويىندىن (۱۹۷۶-۱۹۷۷) تۆمار كراون.

لە بەشەكانى تردا باس لە پەرەسەندى ئەم پروسەيە و بايەخى دەسلەتاتى كوردى بەخويىندىن و بلاۋكرەنەۋە خويىندەۋارى بە زمانى كوردى و پەرەسەندى زانست و فيزبوون دەدەين. كە چۆن ئىستا لە بادىنان زانكۆ و پەيمانگا و ھەزارەكانى خويىندىن و فيزبوون كراۋەنەۋە و سەدان ھەزار قوتابى سووديان لى وەردەگرن.

خویندنی پیشه‌یی له کوردستاندا

کوردستان به هۆی زولم و چهوسانه‌وه‌ی له میژینه له زۆر پرووه دواکه‌وتوو، کورد ئه‌گهر له پرووی خوینده‌واریه‌وه دواکه‌وتوو بوو، نیه‌یتوانیبێت سوود له دهرفته هه‌لکه‌وتوو کانیشت به ته‌واوی وهرگرێ، دوژمنه‌کانیش له ههر هه‌لومه‌رجێک بۆیان چووبێته سهر ده‌نگیان کپ کردوو و سه‌رکوت و چاوبه‌ستراویان کردوو.

گومانی تێدا نییه؛ کوردستان کانگا و سه‌رچاوه‌ی کانزا و نه‌وت و گه‌لێک به‌ره‌می خاو و گرینگه‌ له پرووی ئابووری و پیشه‌سازییه‌وه، بنکه‌یه‌کی گرنگی به‌ره‌مه‌یانی کشتوکالی و ئازهلداریه، به‌لام به‌هیچ شێوه‌یه‌که نه‌هیلداراو به‌گیانی کوردستانی و پیشه‌سازی و پێگه‌یاندنی کوردییانه‌ له پرووی خوینده‌واری و په‌روه‌ده و زانستی پیشه‌یی که‌ ده‌گه‌ل واقیعی به‌ره‌مه‌یانی و پێشکه‌وتنی به‌ره‌مه‌یانی و پێگه‌یاندنی ده‌ستی پیشه‌سازی و کادر و خوینده‌واری پیشه‌یی بێته ئاراو. ئه‌گهر کوردستانی باشوور له ئه‌نجامی پێشقه‌چوونی تێکۆشانی سیاسی و فشاری شوپسه‌ سه‌رکه‌وتووکانی له پرووی خوینده‌واریه‌وه چهند هه‌نگاوێک چووبێته پێش، ئه‌وه له به‌شه‌کانی تری کوردستاندا کپی و دواکه‌وتنیکی به‌رچاوی مه‌ترسیداری له پرووی خوینده‌واری به‌زمانی کوردی و پێگه‌یاندنی په‌روه‌ده‌یی و پیشه‌یی هه‌یه.

به‌باشمان زانی به‌م جوهره‌ سه‌ره‌قه‌له‌مێک ده‌مه‌ر ئه‌م باسه‌ به‌پێی تواناو به‌پێی چنگ که‌وتنی سه‌رچاوه و به‌لگه‌ بخه‌ینه نیو باسه‌که‌مانه‌وه، تا ئاشنایی و رووناکییه‌که له تاریکی مه‌سه‌له‌کان هه‌لایسی و به‌لگه‌ له ئاینده‌دا هه‌بی به‌فوو کردن له ترووسکه، خۆله‌میش و پشکۆی به‌شه‌کان چاکتر بگه‌شێنێته‌وه.

میژووی پیشه‌سازی له عێراق و کوردستاندا هێنده‌ کۆن نییه، بۆ ناوه‌راستی سه‌ده‌ی نوێده‌م ده‌سه‌لات و قه‌له‌مه‌رویی عوسمانیه‌کان ده‌گه‌رێته‌وه. ئینجا له سه‌رده‌می ئینگلیزه‌کان په‌ره‌ی سه‌ندوو و دواتریش چووته‌ چوارچێوه‌یه‌کی تر به‌تایبه‌تی دوا‌ی شوپشی ۱۴ی ته‌مموزی ۱۹۵۸.

نه‌هیلداراو له کوردستاندا پیشه‌سازی و به‌ره‌می پیشه‌سازی و کارگه‌ و بنکه‌ی به‌ره‌مه‌یانی نیشتمانیی کوردستانی بگه‌ن، چونکه‌ پێشکه‌وتنی پیشه‌سازی کاریگه‌ری له‌سه‌ر جوولانه‌وه‌ی ئابووری و دواتر بزاشی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و هوشیاری و

نەتەوھەبیش جی دەھیشت، بۆ ئەوھە کوردستان بەدواکەوتووئی بمینیتەو، نەھیلدراوھ لەم بارەوھ نەئارامی بەخۆوھ ببینی، نەگەشەکردن و پیشکەوتنی بواری بەرھەمینان و پیشەسازی زۆر بەرتەسک بووھ.

بەپێویستی دەزانین لەم بارەوھ، سەرنجی کتییە بەنرخەکەئە د. کەمال مەزھەر ئەحمەد، میژووی چینی کرێکاری عێراقی بەدەین، یاخود لەبارەئە بوونی پیشەسازی، کشتوکال و بازرگانە و بەرھەمی دەستکرد و ناوخۆیی سەرنج بەدەینە نووسراو و سەرچاوھ بیانییەکان کە لەمەڕ ئەم باسە داوون. کاری دەستی و بەرھەمی ناوخۆیی میلی، سابوون، پیستە، چەخماخسازی و بەرھەمی کشتوکالی و خشتبەری و کوورەچیپەتی و دارسازی، کارگەئە چیمەنتۆ و جگەرە و شەکر و مافوور و چنن و کارگەئە نەوت و بەرھەمە ھەمەجۆرەکانی تر لە کوردستاندا، یان کە سەرنجی وردە وردە پەرەسەندنی پێوھندی سەرمایەداری و سەرھەڵدانە جۆرێک لەم پەيوەندییە لەناو منداڵانی کۆمەڵگای کشتوکالی. دەرەبەگی خێلەکی دەدەین، پیشەئە بەرھەمەینانیش پەرەئە سەندووە، کە کاریان لەسەر پێویستی بوونی خۆئەندەواری و قوتابخانەئە پیشەئە لە کوردستان کردووە.

خشتەئە ژمارە (٤٨)، باری دا بەشکردنی دەزگا پیشەسازییەکان و پێژەئە کرێکاران لە سەرچەم شارەکانی عێراق و کوردستان نیشان دراوھ، کە دەبێرنیت کوردستان چەند لە باریکی نالەبار و دواکەوتوودا دژەیت.

خشته‌ی ژماره (٤٨) (٢٤٤)

دابەشکردنی دەزگا پێشەسازییەکان و ژمارە‌ی کرێکارەکان بە‌پێی شارە‌کانی عێراق
سالی (١٩٦٥).

تێکرای پێشەسازییەکان		کەرتی حکومەتی		کەرتی ئاو و بە‌کارەبا	
شار	ژمارە‌ی دەزگا‌کان	ژمارە‌ی کرێکار	ژمارە‌ی دەزگا‌کان	ژمارە‌ی کرێکارەکان	ژمارە‌ی دەزگا‌کان
بە‌غدا	٦٨٧	٥١٩٦١	٨٥	٢٨٢٩٠	١٠
بە‌سەرە	١٥٩	٩٢٢٩	٢٧	٣٦٩٠	٩
مووسڵ	١٠٥	٨٢١٦	٢٥	٤٣١٧	٩
کەرکوک	٣٦	١٦٥٥	١٨	١٢١٦	٨
هەولێر	١٦	٦١٠	١٣	٥٥٤	٦
سلێمانی	٦	١٣٨٢	٧	١٣٣٩	٢
دیالە	٢٤	١٥٦٥	١٧	١٣٢١	٩
ڕومادی	٢١	٥٥٩	٧	٢٥٤	٦
کوت	١٦	٧٠٨	١٠	٣٦٧	٧
عمارە	٢٥	١١٥٦	٦	٢٤٥	٤
حەلە	٤٠	١٩٣٤	١٢	٨١٨	٧
کەربە‌لا	٦٧	٢٤١٥	١٢	١٠٢٧	٤
دیوانیە	٢٦	١١٩٤	١٨	٧٧٥	١٣
ناسریە	٢٤	٧٤٥	٩	٢٨٤	٦
تیکرا	١٢٤٣	٨٣٣٢٩	٢٦٦	٤٤٥٠٠	١٠٠
کۆمپانیای نەوت	٣	١١١٢٨	—	—	—
تیکرای گشتی	١٢٤٦	٩٤٤٥٧	—	—	—

ههروهه‌ها خشته‌ی ژماره (٤٩) ده‌ری ده‌خا له‌ بوا‌ری پ‌یشه‌سازی سا‌لی ١٩٦٥ له‌ کۆ‌ی (١٢٣٤) بن‌که و ده‌زگای پ‌یشه‌سازی له‌ ع‌یراقد، له‌ شاره‌کانی کوردستاندا گه‌‌یشتوو‌ته (٥٨) بن‌که‌ی پ‌یشه‌سازی که‌رکوک ٣٦ و هه‌ول‌یر ١٦ و سل‌یمانی ١٦. ژماره‌ی ئه‌و کر‌یکاران‌ه‌ی له‌م س‌ی شاره‌ کاریان کردوو‌ه و بن‌که‌ی پ‌یشه‌سازییان ت‌یدا بوو‌ه له‌ ت‌یک‌رای کر‌یکارانی پ‌یشه‌سازی (٨٣٣٢٩) ته‌نیا (٣٦٥٧) کر‌یکار له‌ کوردستان له‌م بوا‌ره به‌م جۆره‌ تۆمار کراون (١٦٥٥- که‌رکوک)، (٦١٠- هه‌ول‌یر)، (١٣٨٢- سل‌یمانی). ده‌وک‌یش ناوی نه‌ه‌یتراوه. سه‌ر به‌ پار‌یزگای مووس‌ل بوو‌ه.

خشته‌ی ژماره (٤٩) (٢٤٥)

دابه‌شکردنی ده‌زگا بجوو‌که‌کان و ژماره‌ی کر‌یکاران به‌پ‌ینی شاره‌کان سا‌لی ١٩٦٤.

شار	ژماره‌ی ده‌زگا‌کان	ژماره‌ی کر‌یکاران
به‌غدا	٦٢٨٩	١٤٥٢٢
به‌سه‌ره	١٦٧٤	٣٧٧٤
مووس‌ل	١٩٩٣	٣٩٦٣
که‌رکوک	١٦٤٤	٣٢٨٧
هه‌ول‌یر	٧٣٩	١٧٣٧
سل‌یمانی	٨٧٥	١٨٦٥
دیاله	٦٧١	١٣٥١
ر‌ومادی	٤٣٣	٧٦٧
کوت	٥٧٩	١٠٦٨
عه‌ماره	٨٣٣	١٦٥١
حله	٩٧٣	٢١١٥
که‌ربه‌لا	٢٤٠٢	٦١٩٦
دیوانیه	٨٨٥	٣٠٨٨
ناس‌ریه	٨٣٦	١٤٧٦
ت‌یک‌را	٢٠٧٩٩	٤٥٥٦٧

(٢٤٥) هه‌مان سه‌رچاوه، ل ٤٦.

بەم جۆرە گەشەکردنی پیشەسازی لە شارەکانی کوردستان دەردەکەوێت ئەمەش پێویستی بە پەرەپێدانی پیشە هەیە و دەبێ لە پرۆی زانستی و فێرکردنەوە بایەخی پێ بدرێ. مەبەستمان لەم خشتانە، پێویستی بوونی خوێندن و کردنەوی قوتابخانەیی پیشەییە.

یەکەم قوتابخانەی پیشەسازی که لە عێراق دروست کرابێت ئەو بوو که مەدحت پاشا ساڵی ١٨٧١ ئەو کاتەی والیی عێراق بوو دروستی کردووە هەر ئەو کاتە چاپخانەیکیشی بۆ ئەم ویلايەتە هێناو لەم قوتابخانەی دانا. ژمارەی قوتابییهکانی ساڵی (١٨٧١) (١٤٤) کەس بوون لە منداڵی هەتیو و هەژار پێکھاتبوون و ئەم قوتابخانەیە تا ماوەیەکی درێژ بە ناوی (دار الایتام) مایەو. ئامانجی پێکھێنانی دەستی کاری شارەزا و کرێکاری لیھاتوو بوو. هەروەھا ئامادەکردنی کرێکاری شارەزا بۆ رێکخستنی کاری ئەو چاپخانەی هینابووی. ماوەی خوێندن دوای تەواو کردنی خوێندنی سەرھاتایی (٥) ساڵ بوو، دەستی ئیشی (تیۆری و کار) بوو.

لە دەرستە تیۆرییەکان بێرکاری و میژوو و جوگرافیا و دین و زمانی عەرەبی و فەرەنسی و سەرھتاکانی وێنە و دەستی و وێنە میکانیکی و زانستە پیشەسازییەکان دەخوێندرا و لە کاریش (عملي) ئاسنگەری و میکانیک و پیشەسازی و پستن و مافوو و رایەخ و پینەدۆزی و دروومان و چاپکردن هەبوو. لە بەسەرەش هەولێ دا قوتابخانەیەك ئەگەر ئەھلییش بێ دابمەزری، بەلام ئەستەمبۆل رازی نەبوو (٢٤٦).

ئێتر لە هیچ شارێکی تری عەرەبی عێراقی، قوتابخانەی لەم جۆرە نەکرایەو.

یەكەمین قوتابخانەی پیشەسازی لە کوردستاندا

مەدحت پاشا کە هەولێ پەرەپێدانی ئاوەدانکردنەوە و بلاوکردنەوی زانستی دەدا، لەکاتی دەسلاتی خۆی لە عێراقدا توانیی هەندێک خزمەت پێشکەش بکات ئەگەر خزمەتەکانی بەرتەسک و سنوورداریش بووین، بەلام بۆ ئەو سەردەم گەرە و گرینگ بوون.

لە کوردستانیشدا مەدحت پاشا یەکەم قوتابخانەی پیشەسازی. ساڵی ١٨٧١ لە شاری کەرکووک لە بێنايەکی تايبەت دوای کوێکردنەوی کۆمەك لە دانیشتوانی ئەھلی

کردهوه، وهلی دواي مهدهت پاشا خویندنی تیدا خراپ بوو، بههوی ئهوهی که خهک کۆمهکی نهدهکرد. تاگهیشه ئهوهی سالی ۱۹۱۳ تهنیا یهک ماموستا و یهک کاتبی لی مایهوه و ژماره‌ی قوتابییه‌کانیشی (۱۵) کهس بوون (۲۴۷).

ئه‌گهر ئه‌مه یه‌که‌م قوتابخانه‌ی پیشه‌سازی بی له کوردستاندا، ده‌توانری به‌یه‌که‌م قوتابخانه‌ی ره‌سمیش دابنری که له و سالد چ وه‌کو قوتابخانه‌یه‌کی ره‌سمی هاوچه‌رخ، دوور له زالبوونی خویندنی دینی له‌لایه‌ن ده‌سلاتدارانی حکوومیه‌یه وه دامه‌زراوه، چ وه‌کو یه‌که‌مین قوتابخانه‌ی پیشه‌سازی و یه‌که‌م داموده‌زگای فی‌کرکردن و په‌روه‌ده له کوردستان، راسته ته‌مه‌ن و به‌ره‌می درژ و به‌ره‌ره نه‌بوو، وه‌لی له پرووی میژووییه‌یه ده‌بی هه‌لسه‌نگاندن و به‌دوا داچوونی تاییه‌تیشی له‌مه‌ر بکری.

پێیسته له بیرمان بیت سالی ۱۹۲۵-۱۹۲۶ له شاری مووسل دواناوه‌ندی پیشه‌سازی کراوه‌ته‌وه و هه‌مان به‌رنامه‌ی خویندنی قوتابخانه‌ی پیشه‌سازی به‌غداي هه‌بووه. سالی ۱۹۴۰-۱۹۴۱ قوتابخانه‌که داخراو قوتابییه‌کانی نێردراوه قوتابخانه‌ی پیشه‌سازی به‌غدا و سالی دواي کرایه‌یه وه سالی ۱۹۴۷-۱۹۴۸ جاریکی تر داخرايه‌وه و تا سالی ۱۹۵۶-۱۹۵۷ جاریکی تر سه‌ره‌له‌نوئ کرایه‌یه وه (۲۴۸).

سالی ۱۹۴۶-۱۹۴۷ قوتابخانه‌ی پیشه‌سازی که‌رکووک کرایه‌یه وه. به‌ئامانجی به‌دییه‌نانی کرێکاری شاره‌زا و مه‌علان بو ئه‌وه‌ی له شوینی کرێکاره بیانیه‌کانی کۆمپانیای نه‌وتی بابا گورگور سوودیان لی وه‌ریگرن، له‌م قوتابخانه‌یه‌دا ته‌نیا مندالی ئه‌و کرێکارانه‌یان قبوول ده‌کرد که له کۆمپانیاکه‌دا کاریان ده‌کرد (۲۴۹). ده‌بی ئاماژه به‌وه‌ش بکه‌ین که ژماره‌یه‌ک مندالی کورد له‌م ریگه‌یه‌یه ده‌ستیان به‌خویندن کرد، تیگه‌لی بزاقی سیاسی و چینه‌یه‌تی بوون.

به‌رنامه‌ی خویندنی پیشه‌سازی له‌عێراقدا گۆرانکاری زۆری تیدا کراوه، سه‌ره‌تا له‌ به‌ر که‌م شاره‌زایی ئینگلیزه‌کان قوتابخانه‌ی پیشه‌سازی به‌غدايان به‌ریوه‌ ده‌برد و دواتر هه‌ول درا بو دارشتنی به‌رنامه‌ی گونجاوتر. له به‌غدا سالی ۱۹۵۷ ریبازیکی تازه له‌لایه‌ن وه‌زاره‌تی مه‌عاریفی عێراقی دانرا، به‌لام قوتابخانه‌ی که‌رکووکي نه‌گرتوه. تا

(۲۴۷) هه‌مان سه‌رچاوه‌ ل ۵۶.

(۲۴۸) هه‌مان سه‌رچاوه‌ ل ۶۱.

(۲۴۹) هه‌مان سه‌رچاوه‌ ل ۶۹.

سالی ۱۹۵۷-۱۹۵۸ خۆيىندىن لە پېشەسازىي كەركوك ھەر پېنچ پۇل بوو، دواى ئەمە دەبووايە دەرچووانى پۇلى چوارەمى پېشەسازىي كەركوك خۆيىندىيان لە دواناوەنديي پېشەسازىي بەغدا تەواو بکەن. (۲۵۰) شۆيئەكەشى زۆرباش نەبوو، لەناو ئەو بينايە بوو كە بۇ كۆمەلگەي پۆشنىبرى سالى ۱۹۵۶ دروست كرابوو. قوتابخانەكە بەشى ناوخۆيى و ئىدارە و خۆيىندىن و نادو چىشتخانەي تىدا بوو.

لە سالى ۱۹۵۵-۱۹۵۶ بەپيى راپۆرتى سالانەي مەعاريف دواناوەنديي پېشەسازىي سلىمانى كرايەرە، بەلام تا پۇلى پېنچەمى تىدابوو. بينايەكەي بە (۱۲۵۰) دىنارى سالانەي ئىدارەي محەلى بەكرى گىرابوو و بەشى سەرەمەي بەشى ناوخۆيى و پيويستى بە چاكردەنەو ھەبوو. بە ئامانجى دروستكردى كرىكارى ھونەرى و بەكارھىتان لە پرۆژە پېشەسازى و دەرگا حكومىيەكان كرايەرە. ھەر لە سالى ۱۹۵۷-۱۹۵۸ يشدا بەپيى راپۆرتى مەعاريف لە تەك بەغدا و بەسرە لە شارى كەركوك كيش قوتابخانەي پېشەسازىي شەوى كرايەرە و ماوەي خۆيىندىن دوو سال بوو. سالى ۱۹۵۶ قوتابخانەيەك بۇ مەكىنەو كەرەستەي كشتوكالى لە بەغداو يەككى تر لە مووسل كرانەو. (۲۵۱)

دواى شۆپشى ۱۴ تەمووزى ۱۹۵۸ جاريكى تر ھەول درا بەرنامەكانى خۆيىندىن و پەرۋەردە و شۆوازي فېركردن بگۆردى. دواى ئەو بەرپار درا قوتابخانە پېشەسازىيەكانى شەوان دابخرين.

ئەگەر ئاماژە بەگۆرپانەكانى رەوشى خۆيىندىن و خۆيىندەوارى لەكوردستان لەچاو ھەموو عىراق بکەين ، بۆمان دەرەكەويئ كورد بە ھۆي بارودۇخى سياسى و نەتەوھيى دووچارى گەلەك دواكەوتن ھاتوو، قوتابخانەي پيويست و كادر و مامۆستاي نەبوو، پەيمانگاي ھونەرى و ئەكادىمىي نەديتوو، زانكۆي نەبوو، تا كۆليژى ئەندازەو كشتوكال و بازرگانى بخويئى. ئەو ئامادەيىيە پېشەسازىيەي سەرەتا لەكەركوك و دواتر لە سلىمانى و ئىنجا لە مووسل ھەبوو، كورد وەكو قوتابىيەك لە پوانگەي كوردستانى و كوردىنى سوودى لى وەرەگرتوو. جا ئەگەر سەير بکەين دەبى رىژەي دەرچووانى قوتابى كورد لە شەستەكان لە كۆليژى ئەندازە لە كارەبا و بيناسازى و ميكانيك و ھتد... چەند بوويى، لەو كاتەي كرىكارى كورد لە كۆمپانياي نەوتى كەركوك

(۲۵۰) ھەمان سەرچاوە ل ۷۰-۷۱.

(۲۵۱) ھەمان سەرچاوە.

به هۆی نهژاد په رستیی دهسه لاتداران و بهرچاوته نگی نه ته وه په رستانه کوردیان
د مرده کرد، چتو زه مینه یه کیان بو قوتابی و مندالی کورد رمخساندیی شاره زای هونه رین
و ماموستا و دهستی کاری مه علان و شاره زای لی دروست بووی.

مه لېه ندى مه شقى پيشه سازى نه وتى كهركوك

ئهم مه لېه نده سالى ۱۹۵۱ له لايهن كۆمپانيای نه وتى عيراقى له كهركوك دامه زراوه،
ئهم مه لېه نده ئامانجى ئه وه بووه سالانه (۶۰) قوتابى بو ناوچه كه پيښگه يښت كه سى
به شى له چواران له ناوچه ي كهركوك بن. مه لېه نده كه دهرچوانى سهره تايى وهره گرت
و خويندن تييدا (۵) سال بوو. له چهند به شيك پيښهاتبوو.

قوناغى يه كه مى خويندن پيشه سازى بوو به دوو سال ته واو دهكرا.

قوناغى دووهم سى سال بوو، دوايى قوناغى پيشه يييه كه دهستى پى دهكرد له م
قوناغدا سى به ش هه بوو (ئهنده زى ميكانيكى، كاره با، نه وت) له م مه لېه نده دا (۵) به شى
تريش هه بوو له وانه ۱- به شى بازركانى ۲- به شى خويندن شوان بو مووچه خوړه
بچووكه كان ۳- به شى راهيښان له سهر خويندن پيشه سازى بو چاودير و
سهر په شتكاران و جيبه جيكران ۴- به شى ناردنى مووچه خوړان بو به ريتانيا بو
تايپه تمه ندى كاروبارى پيشه يى ۵- به شى فيربوونى زمانى عهره بى بو مووچه خوړه
بيانيه كان. له سالى ۱۹۶۱ وه وهرگيرانى قوتابييانى تيذا پاكيرا، به بيانوى ئه وه
ژماره ي شاره زيان و دهرچوان له م قوتابخانه يه زور بووه. (۲۵۲)

له خشته ي ژماره (۵۰) دا قوتابييان و ماموستايانى عيراق و بيانى ده خه ينه بهرچاو
كه له نيوان سالى (۱۹۵۱-۱۹۶۳) كه ژماره ي قوتابييانى كۆمپانيای نه وتى عيراقى
له م ماوه يه دا له نيوان هه لسان و دابه زايڼ بووه.

خشته‌ی ژماره (۵۰) (۲۰۲)

ژماره‌ی قوتابیان و مامۆستایانی کۆمپانیای نهوتی عێراقی له‌پۆژی دامه‌زراندنیه‌وه

تێکڕا	مامۆستایانی		قوتابی		سال
	عیراقییه‌کان	بێگانه	ده‌رچوو	وه‌رگیراو	
۵	۴	۱	—	۲۰	۱۹۵۱
۸	۷	۱	—	۶۰	۱۹۵۲
۱۵	۱۴	۱	—	۶۰	۱۹۵۳
۲۳	۲۱	۲	—	۶۰	۱۹۵۴
۲۲	۱۹	۳	—	۶۰	۱۹۵۵
۲۵	۲۳	۲	۹	۶۰	۱۹۵۶
۲۴	۲۲	۲	۲۳	۶۰	۱۹۵۷
۲۵	۲۱	۴	۲۲	۶۰	۱۹۵۸
۲۴	۲۰	۴	۱۷	۵۰	۱۹۵۹
۱۶	۱۰	۶	۱۸	۲۰	۱۹۶۰
۱۷	۱۱	۶	۲۱	—	۱۹۶۱
۱۳	۸	۵	۲۱	—	۱۹۶۲
—	—	—	۲۰	—	۱۹۶۳

دهبى چەند قوتابىي كورد بەشدارىيان كوردبى و چەنديان بەپلەي دەرچوون گەيشتبىن و توانىيىتيان لەم مەلەبەندو كۆمپانىيانە بەشئويەكى ئەكادىمى سوود وەريگرن و بىنە كادري زانستى و لىياتوو لەبوارى بەرھەمھيئەن و پيشەييدا.

لە دىقەتدانى خستەي ژمارە (٥١) كە باس لە مەسرووفات و پىداويستىيەكانى خوێندن لە قوتابخانە پيشەسازىيەكانى ھەندىك شار و پىداويستىيە سالانەي ھەر قوتابىيەك دەكا، كە سلىمانى لەو شارانەيە كە مەترىن پارەي لە دواي نەجەف بو تەرخان كراو. ئەمەش كاريگەري لەسەر پرۆسەي خوێندنى پيشەي كردوو، سالى خوێندنى ١٩٦٥-١٩٦٦ (٩٠) قوتابى لە شارى سلىمانى ھەبوو، سالى ١٩٦٥-١٩٦٦ بوو تەو (٨٥) قوتابى.

خستەي ژمارە (٥١) (٢٥٤)

پژەي سەرفكردنى پارە لە قوتابخانە پيشەسازىيەكان و پىويستى يەك قوتابى لە سالى ١٩٦٥-١٩٦٦ - ١٩٦٥-١٩٦٦

سالى خوێندنى ١٩٦٥-١٩٦٦			سالى خوێندنى ١٩٦٤-١٩٦٥			قوتابخانە
پارەي	ژمارەي	پىويستى	سەرفكراو	قوتابيان	قوتابيان	
بەدينار			بەدينار			
٢٧٥٤٥٣	٢٨٠	٧٧٢١٧	٢٣٢	٣٠٢	٧٠٠٦٢	كەرخ
١٣١٤١٨	٣١٧	٤١٦٦٠	١٦٠٧٨٧	٢٤٤	٣٩٢٣٢	بەسرە
٣٠٠٣٦٢	٨٥	٢٥٥٣١	٢٦٨٢٣٩	٩٠	٢٤١٤٢	سلىمانى
١٤٣٤٤٧	١٤٨	٢١٢٣٠	١٤١٥٣٤	١٥٠	٢١٢٣٠	نەجەف
١٦٥٩٨٠	٢٣٦	٣٩١٦١	١٦١١٩١	٢٠٦	٣٣٢٠٥	كەركوك
١٣٣٢٠٠	٣٢٧	٤٣٥٥٣	١١٤١٥٩	٣٦٧	٤١٨٩٦	مووسل

(٢٥٤) ھەمان سەرجاوھ ل ١٤٥.

له سالى ۱۹۵۹-۱۹۶۶ ريژهى پيويستى ھەر قوتاببيھەك له قوتابى پيشەسازيھەكان
(۱۶۷٪) زيادى كىردوھ، وھكو لەم خشتەيە دەبينى (۲۵۵).

۱۹۶۰-۱۹۶۱	۱۹۶۱-۱۹۶۲	۱۹۶۲-۱۹۶۳	۱۹۶۳-۱۹۶۴	۱۹۶۴-۱۹۶۵	۱۹۶۵-۱۹۶۶	۱۹۶۶-۱۹۶۷
۱۱۷-۷۸۲	۱۷۸-۸۰۸	۱۹۲-۸۷۴	۱۷۷-۱۴۵	۱۷۵-۶۷۲	۱۹۱-۶۱۳	۱۹۶-۸۴۸

له پيڤداچوون بە بەش و لقەكانى قوتابخانەكانى پيشەسازيى عيراقدا ھەست دەكرى كە
ھەندىك بەشى وھكو (راديۆ و چاپخانە و بيناكردن) بە تەواوى پشتگوئى خراون، ديارە
دەسلەتدارانى مەعاريف و پەرورەدە لە عيراق حيسابيان بۆ ئەو كىردوھ كە ئەم سى
بەشە بەتايبەتيش (راديۆ و چاپخانە و بيناكردن) كار لەسەر رەوشى ترى رۆشنبيرى،
كۆمەلايەتى و سياسى دەكەن، بۆيە نابى بايەخيان پى بدرى، بەتايبەتيش لە
كوردستاندا كە بەھيچ جورىك ئەم بەشانە ناويان نايەت و لىيان نزيك نەبوونەتەوھ.
وھكو لەم خشتەيەى خوارەرە بەديار دەكەوى.

خشتەى ژمارە (۵۲) (۲۵۶)

بەشەكانى قوتابخانە پيشەسازيھەكان له سالى ۱۹۶۶-۱۹۶۷

قوتابخانە	ميكانيك	معادن	سباكه	كارهبا	بازرگاني	ئوتومبيل	راديۆ	چاپ	بيناكردن	ژمارەى بەشەكان
كەرخ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۹
ميكانيك	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۳
مووسل	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۷
كەركوك	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۶
بەسرە	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۶
نەجەف	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۵
سلێمانى	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۵

(۲۵۵) ھەمان سەرچاوه. ل. ۱۴۷.

(۲۵۶) ھەمان سەرچاوه. ل. ۱۴۹.

له سالی خویندنی ۱۹۶۶-۱۹۶۷ دا، (۶۳) قوتابی له پیشه‌سازی سلیمانی و (۱۲۵) قوتابیش له پیشه‌سازی کهرکوک و (۱۴۹) قوتابی له مووسل له بهشی ناووخویی بوون. له چاو تیکرای هه‌ر سێ قوتابخانه‌که ریژه‌ی قوتابیانی ناووخویی بهم جوړه بووه، که له بهشی ناووخویی ده‌خه‌وتن، سلیمانی (۷۲٪) و کهرکوک (۵۵٪) و مووسل (۴۴٪) (۲۵۷).

لیژده‌ا که باس له ریژه‌ی قوتابی‌ان و خوینده‌وار ده‌که‌ین نابێ، له سه‌ر ژماره‌ی مامۆستایان پا‌ز بده‌ین، چونکه نه‌بوونی مامۆستا له کوردستاندا و که‌میی ریژه‌که‌ی، گرفتێکی گه‌وره‌ بووه، تا خویندن و ئاستی خوینده‌واری دوا‌که‌وێت و قوتابخانه‌ی تازه نه‌کرێته‌وه و به زمانی عه‌ره‌بی ده‌رسه‌کان بخویندرێن و نامۆیی له خویندن له‌لایه‌ن قوتابیانه‌وه دروست بێ. (سالح عه‌بدوڵڵا س‌ریه) که له سالی ۱۹۶۹ نامه‌ی ماسته‌ره‌که‌ی له‌مه‌ر (فی‌رکردنی پیشه‌سازی له عێراق) دا چاپ کردووه و له‌م ڕووه‌وه بهم جوړه له خشته (۵۳) ژماره‌ی مامۆستا‌کانی له‌م چه‌ند قوتابخانه‌یه دیاری کردووه و که‌م بایه‌خ‌دان به‌ژماره‌ی مامۆستایان له سلیمانی و کهرکوک به‌به‌راورد له‌گه‌ڵ شوێنه‌کانی تر به‌دی‌ار ده‌که‌وێ به‌تایبه‌تی سلیمانی له دوا‌وه‌ی هه‌ر هه‌موویان دێت. ئه‌مه‌ش هۆکاری خۆی هه‌یه. با‌ری په‌روه‌رده به‌تیک‌را دوا‌که‌وتوو بووه، له‌و سا‌له‌شدا شو‌رشی کوردستان له په‌ره‌سه‌ندن بووه، ژماره‌یه‌کی زۆر پۆش‌نبیر و مامۆستا له ریزی شو‌رشدایا بوون.

خشته‌ی ژماره (۵۳) (۲۵۸)

دابەشکردنی مامۆستا ئەكادیمیەكان بەپێی جوړەكانیان و قوتابخانە و ئەو دەرسانە‌ی دەلیتەوه له سالی خویندنی ۱۹۶۶-۱۹۶۷.

دەرسەكان	كەرخ	بەسرە	میکانیك	نەجەف	سلیمانی	موسل	كەرکوک
زمانی عەرەبی و دین	ژمارە‌ی سەعاتەكان	۱۸	۳۴	۸	۱۳	۱۱	۲۰
	مامۆستا	۱	۲مع	-	۱	۳۲	۱
	محازر	-	-	۱ك	-	۱ك	-
زمانی ئینگلیزی	ژمارە‌ی سەعاتەكان	۳۶	۴۱	۲۰	۱۲	۳۹	۲۶
	مامۆستا	۱	۱	۱	-	۱	۱
	محازر	۱	۱	-	۱	-	۱
	موعلیم	-	-	-	-	۱ك	-
بیرکاری و زانست و میکانیک	ژمارە‌ی سەعاتەكان	۶۲	۸۰	۳۲	۲۷	۲۳	۴۶
	مامۆستا	۳	۲۳	-	۱	۱	۱
	محازر	-	-	۲ف	-	-	۲ك
	موعلیم	-	-	-	-	-	۱
کۆمە‌لایەتی	ژمارە‌ی سەعاتەكان	۱۰	۱۶	۴	۸	۶	۱۰
	مامۆستا	۱مع	۱x	۱x	۱	-	۱مع
	محازر	-	۱	-	-	۱ك	۲
	ژمارە‌ی سەعاتەكان	۶	۲	۴	-	-	۲
مسك ئەڵەفاتر	مامۆستا	۱+	-	-	-	-	-
	محازر	-	۱	۱	-	-	۱

(۲۵۸) هەمان سەرچاوه، ل ۱۶۵. رەمزەكانیش بەم جوړەیه م: بەرپۆه‌بەر، مع: جیگری بەرپۆه‌بەر، ك: مامۆستایە له قوتابخانەیه‌كی تر، ف: مامۆستای هونەری، x: هەمان قوتابخانە مامۆستای عەرەبی و کۆمە‌لایەتی دەلیتەوه، +: هەمان مامۆستا بیرکاری و دەرسی و مسك ئەڵەفاتر دەلیتەوه.

به پېښې نهم خشته يه بۆمان روون ده بېته وه، سه عاته كانى دهرس گوته وه له سلېمانى كه تيكر د هكا ته (۱۵) سه عات له هر هه موويان كه متر له ريژه ي سه عاته كانى دهوام له هر سى شارى (سلېمانى و كهركوك و مووسل) كه (۲۸۶) سه عاته، كه چى له قوتابخانه كانى كهرخ و به سره و ميكانيك و نه جهف گه يشتو وه ته (۴۱۱) سه عات. له كاتيكا له باسى مه سروفا تى پيداويستيه كاندا سلېمانى له هه موو قوتابخانه كان پتر ناوى تۆمار كراوه، به پيچه وانه شه وه ريژه و سه عاته كانى دهرس گوته وه له نزمترين ريژه دايه.

له ناو (۳۱) مامؤستاي هونهرى قوتابخانه ي پيشه سازى سلېمانى، ته نيا (۱) مامؤستاي موعاونى بهر كه وتوو و كهركوك (۳) مامؤستا و مووسل (۵) مامؤستا. هر له سه رزميرييه كى تر دا له كوى (۱۵۸) مامؤستا له به شه كاندا له ناو حوت قوتابخانه ي تر له غيرا قدا سلېمانى (۶) مامؤستاي بو تر خان كراوه، له به شى كارها (۲) و معاون (۱) و بازرگانى (۲) و سباكه (۱). له كهركوك و كيش به هه مان شيوه (۶) مامؤستا هن و مووسل (۳). نه مانه مامؤستا و راهينه رن به يه كه وه، يانى ريژه ي مامؤستا زور كه م بووه و پيداويستيه كانى پر نه كردو وه ته وه (۲۵۹).

بو ئه وه ي پتر بايه خى خويندنى پيشه سازى و كشتوكالى و بازرگانيمان له شاره كانى كوردستان بو به ديار بكه وي، ده بى دان به ودا بنئين كه هر چه نده قوتابخانه ي پيشه سازى بو يه كه م جار له شارى نه وتى سپى (كهركوك) كراوه ته وه، به لام له م شاره و له شاره كانى تريش بايه خدان به خويندنى پيشه يى دواكه وتوو. چونكه نهم شاره زو و كه وتوو ته بهر فشارى سياسته ي گوپينى ناسنامه و نه ژادى نه ته وه يى له شاره كانى تريش قوتابخانه ي پيشه يى زور درهنگ كراوه ته وه.

هر له باسى خويندنى پيشه يى كه ئو كاته له شاره كانى سلېمانى و كهركوك و هه وليز و دهوك ته نيا قوتابخانه ي پيشه سازى كراوه ته وه و له هه موو شاره كانيش نه بووه. له خشته ي ژماره (۵۴) به م شيوه قوتابيه كانى قويخانه كانى پيشه سازى له سر پؤل و به شه جوړ به جوړه كان دابه ش كراوه له هه رسى شارى كهركوك و مووسل و سلېمانى.

دابه شکر دنی قوتابی له سر پؤل و به شه عه ملی و ناو خو بییه کان له قوتابخانه
پیشه ساز بییه کان له سالی ۱۹۶۶-۱۹۶۷.

ژماره مویه کان	قوتابخانه	پؤل	براده خراطه حداده احام	سکره	سپاکه کارمیا	تیاره	سپاراک	زادبو	طباعه	بناه	تیکرا	داخل	خارجی	ژماره
۱	یه کم	۴	۴	۱	۲	۱	۱	۱	۵۱	۵	۲۲	۲۲	۲۲	۱
۲	دووم	۱۰	۱۱	۲	۳	۳	۳	۳	۱۱	۸	۶۵	۲۴	۳۲	۲
۳	سینیم	۱۰	۹	۲	۲	۲	۲	۲	۳۱	۶	۱۵	۲۳	۲۸	۳
۴	چوارم	۱۴	۵۱	۵	۴	۵	۴۱	۲۲	۳۱	۷	۱۰۲	۶۵	۴۳	۴
۵	پنجیم	۶	۸۱	۳	۳	۳	۱۸	۱۱	۵۱	۲	۵۷	۳۴	۱۵	۵
۶	ششم	۲	۳	۳	۳	۳	۵	۳	۵	۴	۵۸	۶	۶۱	۶
۷	تیکرا	۴۶	۶۰	۶۱	۷۱	۸۱	۶۲	۸۸	۰۵	۸۸	۱۴۱	۶۳۱	۴۶۱	۷
۸	دووم	۹	۰۱	۶	۳	۳	۶	۰۱	۵	۲	۱۵	۸۸	۲۴	۸
۹	سینیم	۵	۶	۳	۳	۳	۵	۵	۸	۲	۴۳	۱۱	۱۸	۹
۱۰	چوارم	۶	۳	۶	۶	۶	۳	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۱۰
۱۱	پنجیم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۱۱
۱۲	ششم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۱۲
۱۳	تیکرا	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۱۳
۱۴	دووم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۱۴
۱۵	سینیم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۱۵
۱۶	چوارم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۱۶
۱۷	پنجیم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۱۷
۱۸	ششم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۱۸
۱۹	تیکرا	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۱۹
۲۰	دووم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۲۰
۲۱	سینیم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۲۱
۲۲	چوارم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۲۲
۲۳	پنجیم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۲۳
۲۴	ششم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۲۴
۲۵	تیکرا	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۲۵
۲۶	دووم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۲۶
۲۷	سینیم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۲۷
۲۸	چوارم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۲۸
۲۹	پنجیم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۲۹
۳۰	ششم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۳۰
۳۱	تیکرا	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۳۱
۳۲	دووم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۳۲
۳۳	سینیم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۳۳
۳۴	چوارم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۳۴
۳۵	پنجیم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۳۵
۳۶	ششم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۳۶
۳۷	تیکرا	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۳۷
۳۸	دووم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۳۸
۳۹	سینیم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۳۹
۴۰	چوارم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۴۰
۴۱	پنجیم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۴۱
۴۲	ششم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۴۲
۴۳	تیکرا	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۴۳
۴۴	دووم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۴۴
۴۵	سینیم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۴۵
۴۶	چوارم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۴۶
۴۷	پنجیم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۴۷
۴۸	ششم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۴۸
۴۹	تیکرا	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۴۹
۵۰	دووم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۵۰
۵۱	سینیم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۵۱
۵۲	چوارم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۵۲
۵۳	پنجیم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۵۳
۵۴	ششم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۵۴
۵۵	تیکرا	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۵۵
۵۶	دووم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۵۶
۵۷	سینیم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۵۷
۵۸	چوارم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۵۸
۵۹	پنجیم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۵۹
۶۰	ششم	۶	۰۱	۶	۳	۳	۵	۵	۲	۲	۴۳	۲۸	۵۱	۶۰

همان سر چاره، باشکوی ژماره (۲۶۰).

ئەگەر سەرنجى ھەندىك لەخشتەكانى پېشوو لەمەر خويندنى شارى ھەولير و دەوك و سلیمانى بدەين، لەسالى خويندن ۱۹۷۶ - ۱۹۷۷ بۆمان دەردەكەوى خويندنى پيشهیی بەم جۆرە پەرى سەندوو، ئەمەش بۆ پېشكەوتن و ھەنگاوە گرنگانە دەگەرپتەووە كە دواى رېككەوتنامەى سالى ۱۹۷۰ ھاتە ئاراوھو تا ئەمپۆش خويندنى پيشهیی لە كوردستاندا، سالانە ژمارەيەكى زۆر قوتابى بەخووە دەرگى، ئەگەرچى لەبەردەم خويندنى ئامادەيى و دواتر چوونە كۆليژ و ئامۆزگاکان لە پاشەكشەيە، بەلام بايەخى خوى ھەر ماوھو سالانە ژمارەيەكى زۆرى قوتابى لەم قوتابخانە پيشهبييانەدا (پيشەسازى و بازرگانى و كشتوكالى) دەردەچن.

سلیمانى سالى ۱۹۷۶-۱۹۷۷ سى قوتابخانەى پيشەسازى و بازرگانى و كشتوكالىي ئيدا بوو و ژمارەى قوتاببيانى بەم شيوەيە دابەش كراون.

ناوى قوتابخانەكان	قوتابى		مامۇستا	
	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ
پيشەسازى	۸۵۱	۱۰۶	۴۵	۷
كشتوكال	۳۷۰	-	۲۷	-
بازرگانى	۱۰۸	۱۱۰	۵	۶

ھەر وھا لە ھەوليريش بەم شيوەيە بوو كە سى قوتابخانەى لى بوو.

ناوى قوتابخانەكان	قوتابى		مامۇستا	
	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ
پيشەسازى	۶۱۸	-	۴۲	-
كشتوكال	۵۶۹	-	۴۱	-
بازرگانى	۲۴۵	۱۱۳	۱۶	۸

ھەر لە ھەمان سالد لە دەوكيش سى قوتابخانەى پيشەسازى و كشتوكالى و بازرگانى ھەبوو.

ناوى قوتابخانەكان	قوتابى		مامۇستا	
	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ
پيشەسازى	۲۰۹	-	۱۵	-
كشتوكال	۲۳۷	-	۱۷	-
بازرگانى	۵۳	۹	۱	۲

لەم شۆۋە زانىارىيانەدا، لە ھەر سى شارددا، ۹ قوتابخانەى پېشەىى كراونەتەۋە كە
تېكرائى ژمارەى قوتابىيەكانيان (۳۲۷۶ كورۋ ۳۳۸ كچ) لەم نۆقوتابخانەىە
خوئندوويانە و پېژەى كچان لەچاۋكورپان زۆر كەمە. لە سالى ۱۹۷۶-۱۹۷۷ لە شارى
دھۆك تەنيا (۹) كچ و لە ھەولير (۱۱۳) و سلىمانى (۲۱۶) كچ لەم قوتابخانە
پېشەىيانە خوئندوويانە دوو بەشيان لە بازىرگانى خوئندوويانە.

ھەر لەم سالى شىدا لە ھەرسى شارددا (۲۰۹ مامۇستاي پياۋ و ۲۳ مامۇستاي ئافرەت لە
قوتابخانە پېشەسازىيەكاندا ھەبوونە، كە بۆ ئەم سەردەمە، رېژەيەكى زۆر كەمە).

خویندنی کوردی له (خوی)

بو کوماری کوردستان

کوردستان هه لکه وتیکی جوگرافی و ستراتیژی گرینگی له ناوچه که ههیه ولاته زلهیزه کان زور ههولیان داوه له کاتی مملانی و شه پکانیاندا سوودی لی وهرگرن، ئەم شوینه پر بایه خه پوژ به پوژ پتر پوولی به دیار ده که وی. له سه ره تای سه دهی بیستم و له ههولی کوشهکانی کورد بو بایه خدان به خویندهواری و کردنهوی قوتابخانه و خویندنی کوردی، گه پیده و پیاوه ئاینیهکان و پوژه لاتناسی و هکو ئوریلی پوولیان هه بووه.

له پوژه لاتانی کوردستانیش به هوی کومه لیک فاکتەر خویندن به زمانی کوردی دوو چاری دواکه وتن و له هه ندیک سه ره مدها نه شبووه. لیژدها بومان ده ره ده که بایه خی کوردستان له لای پووسه کان، پالی پیوه نابوون بو دامه زرانندی گه لیک کونسولخانه و نهو قوتابخانه ی تاییه تی و بنکه ی ئاینی له هه ندیک شاری کوردستانی تورکیا و ئیراندا و ته نه ات پیش ده ست پیکردنی شه پ به ماوهیه کی که م چاپخانه یه کیشیان له شاری ورمی دانا (۲۶۱).

کار ته نیا به وهنده نه وه ستا، پوژن بیرانی کورد که وتنه خو بو نه وهی سوود له و هه لومهرجه وهرگرن و خویندن به زمانی کوردی ده ست پی بکه ن و خویندهواری بلاو بکه نه وه. عه بدولر هزاق به درخانی به ناویانگ، جیگهی ماموستا خه یالی له ناو کوردی ئیراندا گرتبووه و به گهرمی له هه ول و کوششدا بوو بو بلاو کردنهوی خویندن و خویندهواری له ناویاندا و یه کیک له باسه گرینگهکانی دیوه خانی ئاوه دانی بریتی بوو له باسی نرخه خویندن و هاندانی خه لک بو نه وهی بایه خی پی بده ن. له سه ره تای سالی ۱۹۱۳ له شاری (خوی) کومه لیک پوژن بیرانی دامه زراند و نیازی بوو چاپخانه یه کیشی بو دابینی و پوژنامه یه کی به ناوه وه ده ریکا و له ژیر سه ریهرشتیی نه ودا چه ند قوتابخانه یه کیش بکاته وه. هه نگای هه ره گه وه و پر مانای ئەم کومه له بریتی بوو له کردنهوی یه که م فیگره (قوتابخانه ی) کوردی له شاری (خوی) به پاره ی کۆکراوه ی دانیشتوانی ناوچه که خو یان. ئەم قوتابخانه یه له پوژی ۴ ی تشرینی دووه می ۱۹۱۳

(۲۶۱) ده که مال مه زهر نه حمه د - کوردستان له سالهکانی شه ری یه که می جیهانی، ل ۲۳.

کرایه‌وه، به‌م بۆنه‌یه‌وه له شاری خۆی ئاهه‌نگیکێ گه‌وره سازکرا، ژماره‌ی یه‌که‌م ده‌سته‌ی شاگردانی ئه‌م قوتابخانه‌یه (٢٩) که‌س بوو که به‌زمانی کوردی دهرسیان ده‌خویند و به‌ئەلف و بێی پروسی ده‌یاننووسی و زمان و ئەده‌بی رووسیشیان ده‌خویند. له‌ناو قوتابخانه‌که‌دا نه‌خۆشخانه‌یه‌کی بچووکیش هه‌بوو (٢٦٢).

له‌م باره‌یه‌وه سه‌رچاوه‌کان ئاماژه به‌وه ده‌که‌ن که کوردناسی ناودار ئۆریلی پۆلیکی به‌رچاوی له‌ دانانی ئەلف و بێی کوردی به‌ رووسی بینیه‌وه و هاریکاریی عه‌بدولپه‌زاق به‌درخان بووه‌ بۆ کردنه‌وه‌ی قوتابخانه‌که‌ و خویندن به‌زمانی کوردی.

پاسته‌ ئه‌و چالاکیه‌ی سه‌رته‌ له‌ کوردستانی باکور و پۆژه‌لات ده‌ستی پێ کرد، له‌ کوردستانی باشوور به‌م جۆره نه‌بوو به‌پێوه‌ندیی نێوان هه‌ردوو به‌شی کوردستانی باکور و پۆژه‌لات چ له‌ ڕێگه‌ی شۆرش و راپه‌ڕینه‌کانه‌وه، چ له‌ ڕووی ئه‌وه‌وه‌ فهره‌نگی و پۆشنبیرییه‌ی ده‌درا، پتر بوو، به‌لام ئیستا مه‌سه‌له‌ی خوینده‌واری و خویندن به‌زمانی کوردی و کردنه‌وه‌ی قوتابخانه‌ زۆر دواکه‌وتوو، زمانی کوردی به‌ره‌سمی نه‌ناسراوه، پێچه‌وانه‌ی ئه‌وه‌ی له‌ کوردستانی باشوور به‌رپۆیه‌ ده‌چیت و په‌ره‌ی سه‌ندوو. تا‌قه نه‌زموونی خویندن به‌کوردی له‌ پۆژه‌لاتی کوردستانی ئه‌وه‌بوو که له‌ (خۆی) ده‌ستی پێ کرد و له‌ ماوه‌یه‌کی که‌مدا به‌کۆتا بوو.

وه‌زعه‌که‌ تا پێکه‌ینانی کۆماری کوردستان (مه‌هاباد) درێژه‌ی کیشا و خویندن به‌کوردی و زمانی کوردی بقیه‌ بوو.

تا گه‌یشتووه‌ته ئه‌وه‌ی له‌ ساڵی ١٩٤٥ له‌ سه‌رویه‌ندی پێکه‌ینانی کۆماری کوردستان پتر له‌ (٩٥٪)ی دانیشتوانی کوردستانی ئێران (پۆژه‌لات) نه‌خوینده‌وار بوون و نه‌خوینده‌واری له‌نێو ژناندا سه‌دی سه‌د بوو. ئه‌مرۆش وا مه‌زنده‌ ده‌کرێ به‌پێی بۆچوونه‌کانی قاسملوو پیاوان ٦٠٪ و ژنان ٧٥٪ یان نه‌خوینده‌وارن، که‌ پاده‌ی نه‌خوینده‌واری له‌ نێو ژنانی لادیدا ئیستاش ده‌گاته ٩٥٪، به‌پێی ئامارمه‌کانی هه‌فتاکانی سه‌ده‌ی بیست له‌ کوردستان بۆ هه‌ر (٥٠،٠٠٠) که‌س یه‌ک پزیشک هه‌بووه. ئیستاش وه‌زعه‌ له‌مه‌ باشتر نییه‌. چونکه‌ زۆر له‌ پزیشکه‌کان کوردستانیان به‌جێ هێشتوووه‌ بۆ دهره‌وه‌ی وڵات ڕۆیشتوون (٢٦٣).

(٢٦٢) هه‌مان سه‌رچاوه‌ ل ٣٩

(٢٦٣) عبدالرحمن قاسملوو، چل سال خه‌بات له‌ پێناوی ئازادی، چاپی دووهم، ١٩٨٨ ل ١٥.

ئەمە وئەنەيەكى بچووكى ھەلومەرچى ئەو سەردەمى پۈژھەلاتى كوردستان بوو، لە ولاتىكدا پۈژھى نەخويندەوارى (۹۵٪) بى، دەبى چ كۆلى و كۆرەوهرىيەك چاوپىنى بىكات و چتۇ دژە نازادىيەكى ھەبى، بۇ ئەوھى ھەمىشە چراى زانست و پىشكەوتن و پووناكيبان بەسەردا بكوژىنئىتەوھ. چ مەرگەساتىكە لە كۆتايى ئەم سەدەيەدا نزىكەى پتر لە (۶۵٪) دانىشتووانەكەى نەخويندەوار بن و بەزمانى زگماكى خوشيان نەخوينن.

لە ۲۲ى ژانىوهرى ۱۹۴۶ كۆمارىكى نىشتىمانىي كورد بەسەرۆكايەتتى قازى محەمەد، پىشەواى حىزبى ديموكراتى كوردستان دامەزرا، كە شەخسىيەتتىكى كۆمەلايەتى و خەباتكەرلىكى ھەلگەوتوى گەلى كورد بوو. ئەو حكومەتە نىشتىمانىيەكەمتر لە سالىك خۆى راگرت، بەلام ھەر لەو ماوھ كورئەدا قازانجى زۆرى بەگەلى كورد گەيانە. زمانى كوردى بۇ يەكەم جار بوو بەزمانىكى پەسمى و مندالانى كورد بەزمانى زگماكى خويان قوتابخانەيان بۇ كرايەوھ و كتیب و كۆوار و پۆژنامەى كوردى بەچەشنكىكى بى وئەنە بلاوكرانەوھ. بۇ يەكەم جار تيئاترى كوردى دامەزرا ژنى كورد بۇ يەكەمجار لە ژيانى سياسى و فەرھەنگىي ولاتدا بەشدار بوو(۲۶۴). دەبى ئاماژە بەوھ بگەين كە بزوتنەوھ سياسىيەكانى ئەو سەردەمە بايەخى زۆريان بەرۆشنبىرى بوون و زمانى كوردى و فەرھەنگى كوردى داوھ. حىزبى ديموكراتى كوردستان لەگەل دامەزرانى لە بەيانىكى سياسىدا، ئامانجەكانى لە ھەشت خالى سەرەكى، وەكو داوا و ئەركى سەرەكىي ئەو سەردەم دەرپرپوھ لەو ھەشت خالەدا لە خالى دووھەدا ھاتووھ:

«مافى خويندنى بەزمانى زگماكى خۆى ھەبىت و بەتەواوى كاروبارى ئىدارەكان بەھوى زمانى كوردى بەرپوھ بچىت»(۲۶۵).

ئەگەر ھەندىك بۇ دواوھترىش بگەرپىنەوھ دامەزراندى (كۆمەلەى ژ-ك) بزاڤىكى بەرچاوى لەناو كوردستان دروست كردوھ، بۆچونەكانيان و ئەو ھەلومەرچەى تىدا دروست بوون، بايەخى زۆريان لەسەر پەوشى سياسى و كۆمەلايەتى و پۆشنبىرى ئەو كاتى پۈژھەلاتى كوردستان جى ھىشتوھ. ھەرچەندە ژمارەيەك شاعىر و پۆشنبىر دروست بوون و لە كۆپى وشيار كردنەوھ و بلاوكرنەوھى خويندەوارى بوون، ھاتنى رەزا شا بۇ سەر كار ھەروھكو كارەساتىكى سياسى و ئابوورى بوو بۇ كوردستان،

(۲۶۴) عبدالرحمن قاسملو، كوردستان و كورد، و:عبدلله حسن زادە، ۱۹۷۳، ل ۹۱.

(۲۶۵) عبدالرحمن قاسملو، چل سال خەبات لە پىناو ئازادى، ل ۳۷.

ههروهها کارهساتیکی گهورهش بوو بۆ زمان و ئهدهب و پۆشنبیری کوردی. (٢٦٦)

لهو سهردهمهدا کۆمهلهی ژك بهپیتی ههوالیکی گۆقاری (پۆژی نوێ) یاداشتیکی داوهته
حکومهتی ئێران لهمهپ (زمان و خویندن بهکوردی) وهها یاداشتی کردوه:

١- لهلایهن حکومهتی ئێرانوه زمانێ کوردی بهپرسی دابنری بۆ ههموو ناوچهکانی
کوردستان که ژمارهی دانیشتووانی ٣ ملیۆن پتره.

٢- زمانی کوردی بپی بهزمانی خویندن و بهپۆهبهرایهتی و دادگهری له کوردستاندا.

٣- فهرمانبهران له ههموو کوردستاندا کورد بن.

٤- نهو باجهی (ضریبه) له کوردستاندا کۆ دهکریتهوه دهپی له کوردستانیش بهکار
بهپنریتهوه.

بۆ دروستکردنی خستهخانه و قوتابخانه و ئاوهدانکردنهوی کوردستان نهك بۆ
پازاندنهوی تاران (٢٦٧).

دهپی لیژهدا ئاماژه بهوه بکهین که پۆشنبیران و ههنگرانی فکری رهوشنگهری له
پۆژههلاتی کوردستانی بایهخی زۆریان بهخویندهواری و قهلهم و پۆشنبیری داوه.
حزبی دیموکراتی کوردستان له مهرامنامهکهیدا له سهردهمی کۆماری کوردستان وهها
دهبیژێ: حیزب لهسهر نههه بناغانه دامهزراوه حهقیقهت و عدالته و تهمه دوون، ههروهها
قهلهم و گولهگه نههه بۆ عهلامهتی حیزب قبول کراوه. له بهندی (١٣) شدا دهلیت:
«بهمه بهستی په رهپیدانی زانست و شارستانیتهی له ناو خه لکی کوردستاندا، خویندنی
قوناغهکانی سهرهتایی و ناوهندی دهکریته ئیجباری و، له ههموو قوتابخانهکاندا دهپی
بهزمانی کوردی دهرس بخوینری». له بهندی (١٤) شدا دا هاتوه: «بۆ بهرز کردنهوی
ئاستی زانین و ژیان و شارستانییهتی خه لک، ژمارهیهکی زۆر ناوهندی زانستی
کتیبخانه، قهرائهتخانه، کلووب، تیاتر، مهیدانی وهرزش دادهمهزینی» (٢٦٨).

ئه مهش بهلگهی ئه وهیه که بایهخی زۆر بهباری خویندن و پۆشنبیری دراوه و لایهنی
گرینگی بهرنامهی کاری حیزب و کۆمار بووه. دیاره بهپیتی ئه و سهرچاوانه ی
ههنگاوهکانی کۆمار بۆ بلاوکردنهوی خویندهواری و بایه خدان بهخویندنی زمانی

(٢٦٦) نهوشیروان مستهفا ئه مین، حکومهتی کوردستان، کورد له گه می سۆفیه تیدا، ١٩٩٣، ل ٦٣

(٢٦٧) هه مان سهرچاوه، ل ٦٢.

(٢٦٨) هه مان سهرچاوه، ل ٨٨.

کوردی و باری پۆشنبیری باس دهکن، بووه جێی پشتیوانیی خه‌لکی کوردستان و پۆشنبیران و خوێنده‌وار و شۆر‌شگێڕانی نه‌ته‌وه‌ په‌روه‌ری کوردی ڕوویان تی کرد و بۆیان تی کو‌شان و شه‌ونخوونیان له پیناودا کێشان.

گوتاری پێشه‌وا قازی محهمه‌د

له ئاهه‌نگی ڕێبه‌ندان

پۆژنامه‌ی کوردستان، که یه‌کێک له پۆژنامه دیار و می‌ژوویییه‌کانی زه‌مانی کو‌ماری کوردستانه، ڕێپۆرتاژێکی له‌سه‌ر ئاهه‌نگی ڕێبه‌ندان، ئاهه‌نگی جه‌ژنی سه‌ربه‌خو‌یی و ئازادی کوردستان بلاو کردووه‌ته‌وه. ئه‌و وتاره‌ی پێشه‌وا قازی محهمه‌د، سه‌رکو‌ماری کوردستان له‌م ئاهه‌نگه داوێتی، پێوه‌ندییه‌کی ڕاسته‌وخۆی به‌باسه‌که‌ی ئێمه‌وه هه‌یه، به‌تایبه‌تی له‌و شو‌ێنه‌ی باسی هه‌لومه‌رجی دژواری باری خوێنده‌واری و قه‌ده‌غه‌ بوونی زه‌مانی کوردی ده‌کا له‌سه‌ر باری بایه‌خی ئه‌و ئاماژه‌ی له‌مه‌ر خوێندن به‌زمانی کوردی له‌ ناو گوتاره‌که‌ی پێشه‌وا هه‌یه. ئه‌مه ده‌قی گوتاره‌که‌یه:

نوطقی جه‌نابی پێشه‌وا ره‌ئیس جمه‌ووری به‌رزی کوردستان

«کوردستان مه‌وقیعه‌تی جو‌غرافیا‌یه‌کی مه‌خصوصی هه‌یه که بێ پسانه‌وه‌و بێ ئه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌ و میلله‌تیکی که له‌ نی‌وان دا فاصیل و لیکیان به‌چرێته‌وه‌ کورد به‌سه‌ربه‌که‌وه‌ و پیکه‌وه‌ سکو‌نه‌تیان تێی دا هه‌یه و دارای مالکیه‌تی میلین ده‌وێدا. به‌سه‌ره‌ات و سه‌وابیقی تاریخیان یه‌که و عمو‌مه‌ن تێدا شه‌ریکن. خاوه‌نی ئاداب و عادات و رسومی میلیه‌کی وان که هه‌یج جو‌ره‌ سه‌رده‌مه‌ و جه‌وادئیک نه‌ی توانیوه‌ سستییه‌ک له‌ بناغه‌ی میلیه‌تی ئه‌واندا په‌یدا بکات.

کورد له‌ قه‌دیما پادشا و هوکمدار و ته‌شکیلاتیان بووه. هه‌ر له‌م کوردستانی ئازادی ئیستادا بنه‌ما‌له‌ی ئه‌ومه‌رای موکری که له‌سه‌ر سیلسیله‌ی ئه‌وان (میر سیف الدین) بوه تا ۱۰۲۰ هـ بیلئستیقلال یه‌ک له‌ دوا‌ی یه‌ک: امیر سیف الدین، صارم به‌گ، شیخ حیدر، امیر به‌گ، امیر پاشا تا ده‌گاته‌ قویاد خان به‌ده‌سه‌لات و قودره‌ته‌وه‌ حکومه‌تیان کردوه.

میلله‌تی ره‌شید و به‌غیره‌تی کورد له‌ هه‌موو ده‌وره‌ زه‌مانیکدا هه‌ر که‌س خه‌یال ئیستیلا‌ی نیشتمان ئه‌وانی بویی به‌ره‌نگاری بون و به‌ربه‌ره‌کانیان کردوه و له‌ هه‌یج فیداکاریه‌ک ده‌ستیان دانه‌نواندوه. له‌پاش ده‌ست چونی سه‌ل‌نه‌ت و هوکمداریشیان بو

و هگير خستنه وهی ئیستقلال و ئازادی به ملیۆن قوریانیان داوه له بهر ئه وهی که هه میسه له موبارهزه و مله دا بوون هیچ جوړه ئه زیهت و ئازاریک نه ماوه نهی چیژن و نهی بینن. له گه ل ئه وه شدا هه مو کویره وهی و کوشتن و برینیکیان ته حه مول کردوه و قهت له ئامانج و ئاره زوی خو یان شل نه بونه وه له پړی و ده ست خستنه وهی ئازادیدا و چانیان نه داوه، به دلیکی ئه وه نده به یز و عه زمیکی هینده ئابته وه تیکۆشاو، هیزیکی وا پهیدا نه بوه بتوانی تیکرا خه فه یان بکات. میره کویره یان کوشتوه، بابان سهریان هه لداوه، بابانیان بیده نگ کردوه ئه رده لان بلیند بوون، ئه وانیان له عه رزی داوه بتلیسی بهرز بونه وه و هه زاری دیکه ی وه که ئه وان.

تا له و دوا ییانه دا له پاش شه ری بهینه لمیله ی پیشه وه که دیکتاتۆری ئیران و تورکیا هاتنه سه ر کار و زمان و عادات و مه زه ب و خصوصیا تی میلی کوردیان به جارێک لاواز و کز و که نه فت کرد، له هیچ وه حشییهت و درهنده ییه که رانه وه ستان، خویندن و نویسی زمانی کوردی مه منوع و پۆشینی لیبا سمان قه دهغه بو.

نه یان ده هیشت له هیچ جوړه مه زایا و حقو قیکی به شه رییهت به شمان ببی، پښگای فیر بونی عیلم و صنعه تیان لی بری بوینه وه، هه ر روژه به هانه یه که هه ر ده می به ته شقه له یه که دهسته دهسته و پۆل پۆل کوردی هه ژار و به ده بختیان حه بس و ته بعید ده کردو ده یان کوشتن و له به ینیان ده بردن، حاصل و ده سه رنجی ئه و میلی ته بیچاره یان ده برد بۆ خو یان و ئه وانیشیان برسی و تینو و روتوقوت ده هیشته وه.

تا له شه هریوه ری ۱۳۲۰ دا فریشته ی ئازادی ده ستگای دیکتاتۆری و فاشیستی رضا خانی تیکشکاند. کورد سه ری له وه هه مو و فشار و ئه زتییه که می فارغ بو، فه وری ئیحه ساسی کرد، چۆن ده بی له فرسه ت ئیستفاده بکات و، پښگای سه لاح و وه ده ست خستنی ئازادی ئه و میلی ته چییه و چبکا؟ پیا وانیکی به بیر و هۆش و به شه ره ف که زۆر له میژ بو خویناوی دلی خو یان ده خواره وه و بۆ زه لیلی ئه و میلی ته دو که ل له ده رونیان ده هاته ده ری زۆر زو ته شخیصیان دا که وه ختی کاره و له و فرسه ته ده بی به هه ره وه ریگیری و ئه وه ته واو ئه و پۆژه یه که پشته او پشته مان چا وه پروانی بون. یه که جار و خیرا، بیوچان و راویستان، ده ستیان به کار کرد حیزی دیموکراتی کوردستانیان ته شکل کرد و به ده ستو برد خه ریکی کاروباری میلی بون و به چا ویکی ورد و به دیقه ت ئیحه تیاج و پێداویستی کوردیان ته شخیص داو به دی کرد.

له پېش همموو شتيكدا ئيختيلاف و دوپهرهكي عهشايړي كه به دهسيه و حيله بازي
ئستيعمارچي و ديكتاتوران بؤ ئيستيعمار و خواردن و كروشاندهوي نهو ميلله ته به
قهولي خويان "تفرقه بينداز و حكومت كن" دهيني خست بون و تانه اندازميه كه نهو ناوړه
بليسي ساندبو براي دايك و بابي له يه كه به زانديو، يه كه تي له گوري هلكيرا... ..

چند مه درهسي كچان و كورانمان كردهو، مه درهسي شوانمان دايړكرد و كتيب
به زماني كوردي ته رجه مه كران... كور و كچ و پياوي گه وړه له مه داري سي شوانه و
روژانه به زماني كوردي دهوينا له جياتي نهوي شهش حوت سال خريكي خوينا
و فيروني فارسي بن له مانگيك و دو مانگدا ده بنه خويناوار هممو شتيك دهويناوه
و دهنوسن.

بؤ ناساندني لياقه تي ميللي و درخستني حياتي نه دهبي و فهرهنگي كورد و بؤ
راگه ياندني هاواري خومان به گويي دنياي به شرييه و عدالت محتاجي وه سيله
چاپ و بلاو كړنه وه بوين، چاپخانه ي زور چاك ته نسيس كراو دانرا له شاري خومان دا
به زماني خومان به چاپخانه ي خومان گوغار و روژنامه درهچن و بير و فيكر و
داخوازي ئيمه له دنيا بلاو دهكاتوه.

حاصل و بهروبي ئيمه كه ميقداريكي زور و زموهند و به قيمه ت بؤ فيروني له دهستان
دره هينان و دهستي ئيستعمار سه دهيه كي له پيش ئيمه و بازي دنيا دروست كرد بؤ
زگاري حه كمان ديه وه و تيجاره ت و ئيقتيصادي كوردستان زور ياش ته نمين كرا.

له زماني ديكتاتوريدا كه هممو عه واريضيكيان لي دهساندين كه م و زور وه سيله
له شساغي و مو عاله جه نه حه كيم نه درمان نه مريضخانه ي بؤيان ساز نه كړدين، ئيمه
بؤ خومان مريضخانه ي زور ياش بهو زوانه دايړ دهكدين و له شساغي ولا تمان ته نميني
ده بيت.

هيزكي ميليمان ته تشكيل داوه كه به شه جاعه تيكي ته و او حاضره ديفاع له نيشتان
بكات. دياره موفقيه تي ئيمه سهراسر له عهيني مهرامي ديموكراسي و له نه تيجه ي
فعاليه تي حيزي ديموكراتي كوردستان و به پشتيواني عاله مي ديموكراته له بهر نه وه...
دملتين بزي موئه سيسي ني ديموكرات.....» (٢٦٩)

دهبي ليره دا و كو توماريكي ميژووي په نجه بيخينه سر نهوي كه له گوتاره كه ي

پیشه‌وا قازی محەمەد زۆر بەروونی باس لە ھەنگاوەکانی کۆماری کوردستان بۆ
 بلاوکردنەوێی خۆیندەواری و کردنەوێی قوتابخانەیی شەوورپۆژ و نەخۆشخانە و
 دامەزراندنی چاپخانە و ھەرگێڕانی کتێب و شتی تری پۆشنبیری کراوە.... بەرپۆتەبەری
 قوتابخانەیی کچانی ئەوان خاتوو (یای وێلمەیی صیادیان) کە قوتابخانە کە ناوی
 (مەدرەسەیی پەرەوانەیی کچانی مەھاباد) بوو، لەم بۆنە میژووپییەدا گوتاریکی پێشکەش
 کردوو و ھەما دەستی پێ کردوو کە ئەمەیان دەقی وتارەکیە و لە پۆژنامەیی
 کوردستان بلاو کراوەتەو لەو پێپۆرتاژەیی بەبۆنەیی ئاھەنگی پێبەندان سازکراوە،
 دووریش نییە ئەمە یەکەمین وتاری ئاھەنگی کوردی پۆژھەلات بێ، بەناشکرا لەبەر
 دەم خەڵک پێشکەشی کردبێت.

لە دنیای مۆتەمەدین و زانستدا. ھەر میلەت و نەتەوێیەک، ھەر طایفە و قەوم و تیرە و
 بەرھەیک، بە زمانی خۆی کە دایک لەسەر پشتی لایەکی حەرفێک و دوو حەرف خستووەتیە
 لایوان و دەرگەڵ شیردەزاری کردوون، خۆیندووانە و دەرگەڵ، نوسیوانە و دەرگەڵ، لە
 چوار سنور و ولاتی خۆیاندا بە ئازادی ژیاون و دەرگەڵ. بەلام داخەکەم میلەتی کورد،
 ئەو میلەتەیی کە تارێخ ئیفتیخار و شانازی شەش ھەزار ساڵی وانی لە بیرە و لەبەر
 ئەھمییەت و گەورەیی لەسەر دای کتیبانی داناو، ئەو میلەتەیی لەگەڵ ھەموو
 بەرھەڵستێک لەگەڵ ھەرکەسێک کە پەلاماری نیشتمانی وانی دای بەرھەڵکانییان
 کردو و بست بەبست بەخۆینی خۆیان رایان گرتو، مودەیکە زۆر گرفتاری چنگالی
 رەش و برش و پیسی ئیستبداد و دیکتاتۆری بون. زمان و عادات و ئادابی میللی ئیمە
 قەدەغە کرابوو. لەترسی ئەوێی مقامی دیکتاتۆری و قازانجی ئیستعماری خۆیان
 نەکەوێتە قولە، ئیمەیان لە تەرەقی و زانست و سەرکەوتن دەرگەڵ و نەیان دەھێشت دنیا
 لە ئیستبداد و لیاقەتی ئیمە. میلەتی کورد حالی بێ. تا لەم شەرە گەورەیی دا کە پەری
 عەدالەت و ئازادی بەسەر مۆتەکە و دیوی فاشست و دیکتاتور غالب بو، بەفەرمانی یەکە
 پیای مەیدانی عەدالەت و بەشەردۆستی و ژنالیسموس ستالین ئیمەش لە زیندانی دیلی
 ھاتینە دەر و پێگامان بۆ کراوە. لە ژێر ئامۆژگاری حەکیمانە و شارەزایی کردنی
 پیاوانەیی پیشەوای موعەظەمی کوردستان جنابی قاضی محەمەد دا زمان و دین و
 عادات و ئادابی میللی ئیمە ئازاد بو. ئیستبدادی میللی و لیاقەتی حەقی ژیاانی خۆمان
 بەمۆستەقیلی و سەرەخۆیی بە دنیا نیشان دا. دەستی بەھیزی ئەو پیشەوای مەزن و
 گەورەیی ئەو ھەتا باسکی ئیمە، میلەتی کورد کە تا چوار ساڵ لەو پێش دیل و یەخسیر

بوین، گرتوو و زۆر خیرا له هه موو کهند کولۆ و هه ورازیک و هه سهری خستووین و ئهوا له ژیر بآلی پیروزی و شاهیدی سه عادهت و خوشبهختیمان دهباوش گرتوه. ئیمه ماموستا و قوتابیهکانی مه درسهی کچان موباره کبادی ئه و موفه قیه گه وره به درمالی پیشوای موعظه م عه رض دهکین و ته مه ننا ی قبو لمان هه یه و هه موومان ویکرا به دلیک و زاریک ده لاین: بژی پیشه وای مه زنی کوردستانی گه وره (۲۷۰).

وهکو پیشتر ئاماژه مان پی دا زمانی کوردی له دوا ی ئه و هه وه دلسۆزانه یه ی عه بدولر ه زاق به درخان به هاریکاری ئۆربیلی له (خۆی) درا، ئیتر به هه یج جوړیک ترووسکاییه که بۆ خویندن به زمانی کوردی نه ما، دوا ی هاتنی رهزا شاش به یه کجاری بنیه ی کورد گیرا و نه که خوینده واران، و به لکه ئه دیبانی ش ته نگه تاو کران و هه ناسه برکیان پی خرا. تاقه سه رچاوه و بنکه ی خوینده واری کوردستان مزگه وت و حوچه بوو، ئه وانیش زۆر به ده گمه ن زمانی کوردی تیدا به کار ده یئرا و ده خویندرا.

له ئیران جگه له و تاقه حه فته نامه یه ی سمکۆ له ورمی بۆ ماوه یه کی کورت بی ریگه پیدانی قانونیی حکومه تی تاران ده ری کردبوو، ئیتر ماوه ی ده رچوونی هه یج گوڤار و پۆژنامه یه که، یا چاپ کردنی هه یج کتیبیکی کوردی نه دراوه. به کاره یئانی زمانی کوردی بۆ قسه کردنیش له دائیره کانی ده ولت و له قوتابخانه کاندای قه دهغه بوو. کار به ده ستانی پژی می په هله و ی بوونی کوردیان ئینکار نه ده کرد، وهکو که مالییه کان له تورکیا ده یانکرد، به لام دانیان به ودها نه ده نا که کورد نه ته وه یه کی سه ره خۆی جیاوازه له فارس. وایان بلا و ده کرده وه: کورد یه کی که له قه بیله په سه ن خوین پاکه کانی ئیران و، زمانی کوردی یه کی که له زاراوه پاکه کانی زمانی فارسی. چه ندین ماموستای زانستگای تاران و، زانای ئیرانی له لایه ن کاریه ده ستانه وه پاسپێردران بۆ ئیسه پات کردنی ئه و بۆچوونه لیکن لینه وه و باسی میژوویی و جوگرافی و زمانه وانی و سوسیۆلۆجی بنووسن. له بهر ئه وه هه میشه کورد وای ده کرد که زمانه که ی به ره مزی خۆ ناسین و سه لماندنی ناسنامه ی نه ته وایه تی ی خۆی دابنی. پۆشنی به ره کانی هه ولی دارشتنی پیزمان و پینووسی تاییه تی و راگرتنی ئاخاوتنی زمانه که به پاک ی و، بژار کردنی له وشه ی بیگانه ی عه ره بی و تورکی و فارسی و نووسینی فه ره هنگ به دن (۲۷۱).

(۲۷۰) هه مان سه رچاوه، ل ۱۲۱.

(۲۷۱) هه مان سه رچاوه، ل ۱۴۳.

دەبىت لىكۆلىنەوهكەى نەوشىروان مستەفا لەمەپ كۆمارى كوردستان كە راستەوخۆ شىكردنەوهى گوتار و نووسىنى رۆژنامە و گۆفارهكانى سەردەمى كوردستانى بەبايەخى زۆرەوه سەير بکەين، بەتايبەتیش لەم باسەى ئىمەدا جيگەيەكى باش و ديار پر دەكاتەوه، لەم بارەوه نووسىويەتى: قوتابخانەى حكومەتى لە كوردستاندا يەكجار كەم بوو. بەشى ھەرە زۆرى خەلك نەخويندەوار بوون. ئەوش وەنەبى پروداويكى بەرپەكەوت بووى. بەلكو ئەمە سىياسەتيكى نەخشەكيشراوى رېژيەى پەهلەوى بوو. حكومەتى كوردستان بۆ پرکردنەوهى دەلاقەى پشتگوئىخراوى دەيان سالا چەند ھەنگاويكى گرنگى ھاويشت. مەنافى كەرىمى لە «ھەيئەتى رەئىسەى مىللى» دا دانرا بە «وەزىرى فەرھەنگ» و لەپال ئەودا «ھەيئەتى فەرھەنگى» يەش دامەزرێنرا. «ھەيئەتى فەرھەنگى كوردستان» لە يەكى لە كۆبونەوهكانيدا چەند بېريارىكى گرنگى بەم جۆرە دا:

رۆژى چوارشەممە ١٢ى ١٠ى ٢٤ جەلسەى ھەيئەتى فەرھەنگى كوردستان ساتى دو پيش نيوەرۆگىرا لە بابەت مەكتەب و دانانى دوونەفەر پشكنير بۆ مەكتەبەكان گەفتوگۆى لازم كرا. ئاغايانى على خسروى و رەحيم لشكرى بۆ پشكنيرى ھەلبژاردن و ھوكميان صادر كرا.

١- قەرار درا ئەو مندالانەى بىكەسن وە بەسوال مەشغولن كۆ بكرێنەوه لەناو ميللەتدا بەش بكرين و رۆژانە لە مەكتەبى گەلاوێژ بخوين و بۆ خرکردنەوهى ئەم ھەزار و بى كەسانە بەشارەوانى ئەمەردا كە خريان كاتەوه و بيان داتە دەست ئاغايانى حسين فروھرو مناف كرىمى و ئەوانيش بەنيو ميللەت دابەشيان بکەن.

٢- بەئەكتەرەيتى ئارا پەسند كرا ئاغايانى فروھيرو كرىمى خەلكى بى سەواد حاضركەن كە شەوانە لە مەكتەبدا بەزمانى كوردى بخوين.

٣- پەسند كرا ھەموو نیشانەى (تابلۆ) ئىدارات و مەكتەب و تىجارەتخانان و ھەمارەتان بگۆرن و بەكوردى بنوسرێت.

٤- پەسند كرا ئەو مندالانەى كۆ دەكرێنەوه تەمەنيان لە ٦ تا ١٤ سالان زياتر نەبێت.

٥- لە ئاخىرى جەلسەدا پەسند كرا كە جەلسەى دىكە جوۆرى لىباسى شاگردى مەكتەبەكان مەعلوم بكرێت (٢٧٢).

ناوی قوتابخانه‌کانی سهردهمی کۆماری کوردستان

کاریکی تر پاراستنی زمانی کوردی بوو، گۆرپنی ناوه‌کان له فارسییهوه بۆ کوردی و ڕینگه‌گرتن له بلأوکردنه‌وه‌ی زاراوه و وشه‌ی بیگانه بوو، لهم باره‌وه هه‌یه‌ته‌ی تایبه‌تی به‌فه‌ره‌نگ و قوتابخانه‌کان به‌م شێوه‌ بریاریان داوه، ناوی قوتابخانه‌کانیان دیاری کردووه.

کوردستان ئهم «ئاگاداری»یه‌ی بلأو کردووه‌ته‌وه دهلێت: «به‌پێی ده‌ستوری پێشه‌وا ره‌ئیس‌ی جمهوری کوردستان له ۱۰/۲۰ ی ۱۲۴ه‌ه‌یه‌ته‌یک له ئاگایانی فه‌ره‌ه‌نگی له ئیداره‌ی فه‌ره‌ه‌نگ کۆ بوونه‌وه په‌سند کرا که مه‌درسه‌ی په‌له‌وی به‌نیوی مه‌کته‌بی کرمانجی کوردستان نێودار بێت. خواهیش ده‌که‌ین له‌و تاریخه‌وه به‌نیویکی که په‌سند کراوه: «مه‌کته‌بی کرمانجی» بناسن و قوتابخانه‌کان به‌ناوی «کوردستان» و «که‌لاوێژ» و «پێشه‌وا» ناوێرن. وه‌هه‌یه‌ته هه‌ر ناوی قوتابخانه‌کان گۆرایی، به‌لکو زمانی خۆیندن و جوۆی خۆیندن و، به‌رنامه‌کانی به‌گۆیره‌ی هه‌لومه‌رجی سیاسی نوی گۆران.

کوردستان به‌ئیمزای (معاونی حیزب - طه‌زاده) له کوردستان له‌مه‌ر خۆیندن و به‌ناوی (کۆمیته‌ی مه‌رکه‌زی حیزبی دیموکراتی کوردستان) ئهم ئاگادارییه‌ی بلأو کردووه‌ته‌وه:

«بۆ ته‌واوی ته‌هالی خۆشه‌ویستی سابلاغ راده‌گه‌یه‌ندری: له‌سه‌ر ئهم‌ری پێشه‌وا‌ی موعه‌ظه‌م و قه‌راری حیزبی دیموکراتی کوردستان له‌وه‌ی به‌ولاوه‌ پێویسته‌ بۆ په‌ره‌پێدان و په‌واجی زمانی کوردی خۆیندن له‌ مه‌درسه‌کاندا به‌کوردییه‌. له‌و تاریخه‌وه تا ۱۰ رۆژی دیکه‌ هه‌ر که‌سێک کور و کچی هه‌یه‌ته که عومری ئیق‌تضای خۆیندن بکات ده‌یه‌ت بنێرێته مه‌درسه. ته‌له‌به‌ته هه‌ر که‌سێ له‌و ئهم‌ره‌ روو وهرگێڕی به‌توندترین موجازات ته‌نبی ده‌کریت». هه‌ندێک قوتابخانه‌ی نوی له‌ سابلاغ و بوکان و شنۆ کرانه‌وه، له‌وانه قوتابخانه‌یه‌کی کچانه له‌ شنۆ (۲۷۳).

که‌مینه‌ دینییه‌کان و خۆیندن

هه‌رده‌م له کوردستان هه‌ول دراوه ریزی که‌مینه‌ دینی و نه‌ته‌وه‌بیه‌یه‌کانی تر بگێریت،

کۆماری کوردستانیش پهیرهویی هه مان نه ریتی باوی نۆ کورد هواریی پهیرهو کردووه و پیزی له برایتی و تهبا یی گرتووه، وێرای پهیرهوی دیموکراتیهت و ئازادی دهرفته تی بۆ که مینه دینییهکانیش رهمساندووه سوود وهریگرن. له م باره وه ده بیئت په نجه بۆ ئه وه هه لۆیسته سیاسی و مرۆیییه درێژ بکه ین که حکومه تی کوردستان ریزی مافی فره هنگی و دینی و که مینه دینییهکانی گرتووه، رینگهی به کلیمیهکان واته به جووهکان داوه قوتابخانه ی تایبه تی خۆیان بکه نه وه.

کوردستان له م باره ئاگادارییهکی بلأو کردووه ته وه و تییدا هاتووه:

«به عمومی میله ته کلیمییانی دانیشته و ی مه هاباد راده گه یه نم که له ژیر حیمایه تی حه ضره تی پێشه وای موعه ظه م و مه حبوبی کوردستان و نه ظاره تی ئیداره ی موخته ره می فره نگ به نیجازه له مقاماتی به رزی کوردستان مه دره سه یه ک به نۆو تیکه لی کوردی و عیبری ده که یه نه وه، پتویسته له به ر واری ئه و ئاگادارییه وه مندالانی خۆتان کوپ و کچ به ده فته ری ئه و سه رده مه که رویه ری عه ماره تی داودزاده یه به موعه رفه ی و ته بی بکه یه نی. له غه ییری ئه و صورته دا مه جبوره ن به وه سیله ی شاره وانی حاضر ده کراین. مدیر و سه ره پرشته ی مه دره سه ی عیبری - داودزاده» (٢٧٤).

ده رده که وێ ئه گه ر بارودۆخی چپ و به رژه وه ندی زله یزه کان و ململانی ناوه و ی ئێران بار بووایه، ئاسۆیه کی گه ش له کار و هه نگاوهکانی کۆمار به دی ده کرا، به تایبه تی له ئاسۆی بیر کردنه و ی و ئه و کۆششانه ی بۆ پته و کردنی دیموکراسیه ت و ئازادی و ریزگرته ی بیروپای جیاواز و نه ته وه و مه زه به ی ده نرا. به لآم له ته مه نی کورتی (١١) مانگهی کۆماری کوردستان و ئه وه له م مه رجه ی هه بوو، توانای له وه زیاتر له به ر ده ستدا نه بوو.

گوتاری ههینی به زمانی کوردی

ئه ره کهکانی کۆمار له ناوخۆ زۆر له وه قورستر و فراوانتر بوون، بتوانریت له ماوه یه کی کورتدا به سه ریاندا زآل بێن، بلأو کردنه و ی زمانی کوردی و چه سپاندنی ئه رکێکی له پێشی کۆماری کوردستان بوو، چونکه ئه و کات و ئه مپۆش چه سپاندن و پاراستنی زمانی کوردی ئه رکێکی نه ته وه یی و له پێشه. ئامانجی زمان، بۆ ئامانجێکی سیاسی، چونکه دوژمنان ده یانه وێ زمانی کوردی بسرنه وه تا ناسنامه ی نه ته وه یی کورد نه هیلن. ئه گه ر مه لا کورده کان گیانی نه ته وه ییشیان به ییز بیئت و به شیکێ زۆریان له

(٢٧٤) هه مان سه رچاوه ل ١٤٩.

حوجره خوینده وارییان بلآو کردبیته وه به لام زمانی کوردییان وه لا ناوه و زمانی عهره بی «قورئان» یان، زمانی کار و خوینده وارییان بووه. خانی داوای سهرور بوونی زمانی کوردی و حاجی قادر به لا بۆ ئه وان دهنزیت که زمانی دایکی خویان نازانن و (نالی) له سایه ی شاعر نووسین به سی زمان خوی به خاوه نی سی مؤلکه دیوان ده زانی. نه گهر پوژگارنکی به کوردی شاعر نووسین و به کوردی خوتبه دان عه یب و نه شیواو بووبی، کورد له مهش له به دبختی له پیشه وه بووه. له مزگه وتی گه وره ی شاره کاندای خه تیبی جومعه ده بوو به زمانی عهره بی یان به زمانی ره سمیی ده ولت خوتبه ی جومعه بخوینیته وه. حاجی قادری کوی مشتمرکی توند و تیزی خوی له گهل کابرایه کدا ده گپیته وه له سهر ئه وه ی کابرا ره خنه ی له کاک ئه حمه دی شیخ گرتوه و چونکه قورئانی به کوردی لیکدا وه ته وه.

حیزی دیموکراتی کوردستان، بریاری دا که ئیتر خوتبه ی جومعه ی به کوردی بخویندریته وه، به م بۆنه وه پوژنامه ی کوردستان له ژماره (۱) ی ۱۱/۱۱/۲۶ نه م هه والهی بلآو کردو وه ته وه:

«هه وهل جاره که خطبه ی جومعه ی به کوردی بخویندریته وه»

وه کو برایان هه موو ده زانن سالیکی ته واوه که له لایه ن حیزبه وه ده ستور به ئیمامی جومعه درا بوو که خطبه ی جومعه به کوردی بخویندریته وه، ئیمام له پیشدا خطبه که ی به کوردی ده خوینده وه و پاشان به عهره بی. به لام دوینی ۱۲ ی ۱۱ ی ۱۳۲۴ ئیمام پاش بسمله خطبه که ی به کوردی خوینده وه»

به ئیمزای پیشه وا و ره ئیسی جمهوری به رزی کوردستان له لایه ن حیزبه وه به جه نابی مه لا حسین مجدی ئیمام جومعه و سید محمدی حمیدی ئه مر دراوه که خطبه ی جومعه له سهر ده ستوری ژیرو ته نظیم بکری:

مویاره زه ده گهل خورافات و، ئیحرامی قانون و دین بئمداری و ئیجادی بیمارستان. ته ئئیری ئه منیه ت و ئه همیه ت سه ریازی و وظیفه... ته هیه ی کو ده کستان، چلۆن ده بی پیش به ته راخوم بگیری روحی سیله حشوری. و محدته ی میللی و عه واقیبی ته به هکاری، سوخه نی چینی و دوزیانی وه ده ستور دراوه جه نابی ئیمام جومعه ش ئه مانه ره چاو بکریت و خطبه ی دیهاتیش له م ده ستوره پشتیوانی بکه ن (۲۷۵).

لەم باسەدا بۆمان دەردەکەوی کە لەسەردەمی کۆماری کوردستاندا بووژانەوێهێکی کەم وێنە لە ماوەی (۱۱) مانگی دەسەلاتی کۆماری پەروی دا، وێرایی کردنەوێ قوتابخانەیی کورپان و کچان و خۆیندن ئیلازانی کراو هەتیو و بێ کەس و کارەکان لەلایەن شارەوانی کۆدەرکەرەو و دەنێردەرە بەر خۆیندن، ئافەرەتان و کچان بۆ یەکەم جار لە پۆزەهەلاتی کوردستان بەم شێوەیە هاتنە کۆری کارەو و دەستیان بەخۆیندن و بەشداری راستەوخۆی کۆمەلگا و هێنادی مافەکانیان کرد.

زمانی کوردی نەک لە خۆیندن بەلکە لە مزگەوت، بۆنە ئاینییەکانیش کرایە زمانی رەسمیی حکومەتی کۆماری کوردستان. لێژنەی فەرەهنگی بۆ پاککردنەوێ زمانی کوردی و نووسین بەزمانی کوردی و تابلۆ و نووسینی سەر شۆستە و دوکان و کۆگاكان بەکوردی کرایە بێر.

پشکنەری خۆیندنی قوتابخانە لە کۆمار دانرا، بەرپۆهەری قوتابخانەیی کچان مامۆستایەکی ئافەرەت بوو، ناوی قوتابخانەکان کرایە کوردی و نەک لە مەهاباد بەلکە لە چەند شارێکی تریش قوتابخانە کرایەو. چەند مامۆستایەکی کوردستانی باشوور وەک (محەمەد وردی، عەبدولقادر ئەحمەد، عوسمان دانش، جەمیل بەهائەدین) (۲۷۶). بۆ دەرس گوتنەو و بەشداریکردن لە بلۆککردنەوێ خۆیندەواری چوونە مەهاباد و پۆلیان بینی.

(۲۷۶) هەمان سەرچاوە، ل ۱۱۸.

بێگومان لە پێکھێنانی حکومەتدا لە بەشی فەرەهنگی بایەخی تاییەت بەمەسەلەی مەعاریف و پەرەویرە و فێرکردن دراوە لە سەفەرەکانی وەفدی کۆمار بۆ نازەربایجانی سۆقیەتی (باکو) لە تەک کۆمەکی چەک و هێنانی چاپخانە، داواکراوە کە ژمارەیک قوتابی کورد بۆ تەواو کردنی خۆیندن رەوانەیی ئەوێ بکۆ، ئەمەش لەوکاتەدا هەستکردن بەبەرپرسیتی و بێرکردنەو بوو لە دواپۆزی خۆیندن و زانست و زانیاری لە کوردستاندا. هەرەها سالی ۱۹۵۸ لە ژێر کاریگەری پزگاری کوردانی عیراق و هاندانیان لەو ترسە، دەستی بەسەروکوت کردن و بەعەسکەر ناوچەکی تەنێهەو و خستە ژێر چاودێری توندی ساواک و پۆلیسی نەهێنی و جوولانەوێ کوردی لە گوندیک بۆ گوندیکی تر سنوور بەند کرد. زمانی کوردی لە خۆیندن و فێربوون قەدەغە کرد. قوتابیان ناچار کران قیری خۆیندنی فارسی بن، وەک بەشیک لە سیاسەتی تەهیشتنی ناسنامەیی سەریەخۆی کوردان.

بروانە: هارفی مووس و جون بلوم لا اصدقاء سوى الجبال، ترجمة راج آل محمد، مراجعة و تقديم هادي العلوي. لبنان ل ۱۸۸.

پۆژنامە و گوڤار بەزمانی کوردی دەرچوون، کتابی کوردی چاپ بوون و بۆ قوتابخانە هەول دراوێ کتێب بکێتێ کوردی، چاپخانە دامەزراوە و رادیوی کوردییان داناو و بایەخیان بە کتێبخانە و سینەما و شانۆ داو. کە ئەمانە هەموو بەلگەی ئەوەن کۆماری کوردستان خاڵێکی وەرچەرخی گرنکی بواری خۆبەهاری و خۆبەند لە پۆژەلاتی کوردستان و پەرەپێدانی پۆشنبیری دروست کردووە، وتارەکانی پۆژنامەی کوردستان و گوڤارەکانی ئەو کات بەلگەی ئەوەن کە دەسەلاتدارانی کۆمار پەرۆشی ئەوەبوون خۆبەهاری بۆ بکەنەو و بیریان لەوێ کردووەتووە ژمارەیهک کەس بۆ خۆبەند پەوانەی سۆفیەتی پێشوو بکەن.

دوای کۆمار تا ئەم سالانەش خۆبەند بەزمانی کوردی قەدەغەبوو، قوتابخانەکان خۆبەندیان بە فارسی تێدا بۆ وەرێ. پتر لە (٦٥٪)ی دانیشتووان بەنەخۆبەندەوار دانراون. راستە دوای شۆڕشی ١٩٧٩ی ئێران دەرەفتێکی تازه لەبەر دەم خۆبەندەوار و پۆشنبیر و فەرەنگی کوردی کراوەتووە. وەڵی دیسان ئەو مانای ئەو ناگەیهنێ کە خۆبەند لە قوتابخانەکان بە کوردی نازادە. لە ٢٠٠٠ بەشی کوردی زانکۆی ئازادی لە سنە کرایەو (٢٧٧) لە هەشتاکان بە دوای فەرەنگی کوردی و دەزگای سەلاحەدینی ئەبویی لە

(٢٧٧) هەفتەنامەی گۆلان، غازێ حسەن، پۆشنبیری کوردی لە سەدیهک ژمارە (٢٦١) ٥٣/١٢/٢٠٠٠.

بەپارێداری بۆ یەکەم جار زمانی کوردی لە زانکۆی ئازادی ئیسلامی لە سنە بخۆبەندێ بەرپرسی بەشەکی یارامی وەڵەبەگی سەرنووسەری هەفتەنامەی ئاویەر دەلی: ئەم پڕۆسەیه بەباش دەچێتە پێشوو و لەزوترین کاتدا هاوکاری مامۆستایانی زانکۆکانی کوردستان نووسینی کتێبی زمان و ئەدەبی کوردی دەست پێ دەکا و قوتابیانی ئازیزی زانکۆ بۆ یەکەم جار زمانی زگمکی خۆیان دەخۆبەند ئەم هەوالە ناوەراستی سالی ١٩٩٩ بۆ وەرێوەتووە و ئەمەش بەهەنگاویکی گرینگی پۆشنبیری لە کوردستانی پۆژەلات دابەرنێت و هەر لە مانگی (١٢)ی ١٩٩٩دا بۆ وەرێوەتووە کە زمانی کوردی لە زانکۆی تارانیش بخۆبەندێ.

لە کوردستانی پۆژەلاتدا چەند زانکۆیهک و ئامۆزگایهکی پێگەیانندی مامۆستایان هەیە، هەرچەند خۆبەند بەزمانی کوردی نییه و پڕۆگرامەکانی خۆبەند چ پەڕیوەندییهکیان بەمێژووی رەسەنی کوردەوێ نییه. وەکو ئەمانە زانکۆی کوردستان لە پێش سالی ١٩٧٩ دامەزراوە سەرەتا سەر بەدانشگای کرماشان بوو، ئێستا سەر بەخۆیه و کەوتووێ شارێ (سنە) هەر لە شارێ سنە زانکۆی (ئازادی ئیسلامی و پەیمانی نور و پەیمانگاکانی هونەری و کشتوکالی و پەرەردەیی مامۆستایان هەیە). لە سەقزیش زانکۆی پەیمانی نوور هەیە.

ورمى دامەززان و گوڭقارى سۈرۈ دەردەكەن و كىتىب بەكوردى چاپ كراۋە، گوڭقارى ئاۋىنە و ھەفتەنامە ئاۋىرە و سىروان و چەند بىلاۋكراۋەيەكى تر لە شارەكانى كوردستان و تاران دەردەچن. لە زۆربەي شارەكانى كوردستان ئاۋەندى ئەدەبىي دروست بوون و ژمارەيەكى يەكجار زۆرى نووسەر و شاعىر و ئەدىب و ھونەرمەند دروست بوون و بەكوردى دەنووسن و بەرھەمەكانىيان بىلاۋدەكەنەۋە، بەلام ھىشتا زمانى كوردى بەرپەسمى نەبوۋەتە زمانى دەۋلەت و زمانى خويىندى قوتابخانەكان نىيە. ۋەلى ژمارەي خويىندەۋار و نووسەر و دانا و پسپوڭ و خودان بېروانامە و كەسانى شارەزا گەلىك زۆر بوون و ھەندىكىيان لە ئاستى ئىراندا ناسراون و جىگەي بايەخ و ناۋەينانن. خويىندەۋار و نووسەرى كوردى ئەۋتۇ ھەلكەۋتوون كە دەكرى بۇ ئايندە بكرىنە بەردىكى پتەو بۇ بىناكردنى كۆمەلگايەكى خويىندەۋار و پىشكەۋتو. دەبىي لىرەدا بۇ مېژوۋ ئامارە بەۋە بكەين لەسەر ئاستى پوژھەلاتى كوردستان ئەنجومەنە ئەدەبىيەكان كە خودان قەلەمن، پۇلىكى گەرە لە بىلاۋكردنەۋەي خويىندەۋارى و بەرەو پىشەۋە بردنى زمانى كوردى دەبىنن. لە ئاۋەراستى ۱۹۹۹دا ۋەكو تاقە ئەزموون لە رېگەي ئەنجومەنى ئەدەبىي سەۋە ھەردوۋ مامۇستا (شەرىفى حىيىن پەنەنىي شاعىر) و (ناھىد حىيىنى شاعىر) بەشىۋەيەكى نارەسمى قوتابخانەيان بۇ فېربوونى خويىندە بەزمانى كوردى لە شارى سەنە كرىۋەتەۋە و لە چەشنى بىستەكانى كۆمەلگاي كوردستان و ھەلگىرانى چىراي زانستى خەلك فېرى خويىندەۋارى دەكەن و دەرس دەلىنەۋە و زمانى كوردى فېرى ئەۋ كەسانە دەكەن كە پىرويان تى دەكەن.

لە دىماھىدا پىۋىستە ئامارە بەرپۇلى لايەنە سىياسىيەكانىش لە بىلاۋكردنەۋەي خويىندەۋارى و خويىندە بەزمانى كوردى تىكرا بكەين و بەتايبەتەش حىزى دىموكراتى كوردستانى ئىران كە پتر لە نىۋ سەدەيە تى دەكۆشەت و گرىنگىي زۆرى بەكردنەۋەي قوتابخانە و خويىندە بەزمانى كوردى داۋە ئەمپوڭ قوتابخانە تايبەتەيەكانى جىگەي ئەم گرىنگى پىدانەيە و زۆر كەس لىيەۋە فېرى خويىندە و نووسىنى زمانى كوردى و خويىندەۋارى و پۇشنىبىرى بوۋە. چ لە سەردەمى كۆمار، يا لە شۆرشى ۱۹۷۹ ئىران لەماۋەي دوو سالان ھەۋلى بەرچاۋيان دا، ئەمپوڭ لە كوردستاندا چەند زانكۆ و ئامۇزگايەك ھەن.

كوردەكانى سۆڧيەت و خويندىنى زمانى كوردى

نامانەوئى بچينە نئۆ باسى مېژووى سەرھەلدان و ژيانى سياسى و كۆمەلايەتى و پۇشنبىرى كوردەكانى سۆڧيەت. ئەو ھۆكارانەى كوردى لەم دەڧەرە خولقاندوو. پاشەكشە و ململانئ و ناكۆكپيەكان چى بوون. ئىمە لە دورەو ئىرەيىمان بەو ھەوالانە دەبرد و كە لەمەر كوردەكان لە ژىر سايەى سىستەمى سۆسيالىستى بلاو دەبوونەو... دۆزەخيان بەبەھەشت پيشان دەدا.

خۆ ئەوانەى لە ستايش و خوش گوزەرانى و ئاوەدانى و ئازاد ژيان شتىكى تىرى باس بکرددايە، يەكسەر دەخرايە خانەى كۆنەپرەستى... دەگەل ئەو مافانەى لە سەرەتا شۆرشى ئۆكتۆبەر لەمەر خويندن بەزمانى كوردى و پۇشنبىرى و ئوتونۇمى كوردان بەخشىبونى، دواتر مەرگەسات و دۆزەخ بەچارەيان برا.

پروستريكا؛ گەلئىك شتى ئاشكرا كرد، ژيانى كوردەكان لەو كاتدا كەوتە بەر باس و لىكۆلىنەو... ھەموو مەينەتپيەكانى ھەفتا سالى ھۆكمرانى بەناو (سۆسيالىستى) دەولەت ئاشكرا بوو. نەتەوھەيكى پەرتەوازە، گەلئىكى بەش مەينەت، كە لەسەر چەندىن ناوچە دابەش كراو، نر كە لەبەر دەمكوت كراو.

پروڧسېور شاكرۆيى خەدۇ دەلئى: لە سەردەمى كۆمۇنىستاندا ژمارەى كوردان لە سالى ۱۹۲۶ زياتر لە (۶۱) ھەزار كورد لە ئازەربايجان ھەبوون (۷-۸) ھەزارىش لە جۇرجيا و (۱۰) ھەزارىش لە ئەرمەنستان دەژيان. دواى سى چل سال كۆى ژمارەى كوردە موسلمان و ئىزىدىيەكان گەيشتە زياتر لە ۷۰ ھەزار كەس و ئەوانەى جۇرجياش ۴۵ ھەزار كەس. بەلام ئازەربايجان و رە ژمارەى كوردانى كەم دەكرەو تالە سەرژمىرى ۱۹۷۰ رايگەياند كورد لە ئازەربايجان نىيە.

ناسيۇنالىستەكانى ئازەربايجان ھەرچەندە كارتى كۆمۇنىستىيان لە گىرفان بوو، ئەوانە بىريان دەكرەو چۆن دەبئى لە توركييا بگوتري كورد نىنە و زمانى كوردى بوونى نىيە و لە ھەمان كاتيشدا لە ئازەربايجانىش ناوچەى كوردان و زمانى كوردان و قوتابخانەى كوردى ھەبئى، بۆيەش بەشئوھەيكى ئاشكرا و بەنھيئى و لەژىرەو ھەموو شتىكيان لەناوبرد و ھاتنە سەر ئەو برپارە كە كورد لە ئازەربايجاندا بوونيان نىيە. كورد ھاتە سەركوتكردن و دەركردن، ئەو سىياسەتى پارتى كۆمۇنىست بوو، گەلئىك كەسى بەدواكەوتوو.

و دژى شۆپش تاوانبار دىكىد و سرگون (نفى) دىكىدىن. له ژيړ ئىو بىر و باومرەش ھەوليان دا دىموگرافىيائى ناوچە كوردنشىنەكان بگۆين، ئىگەر كورد پيشتەر له نيو چوار كۆمارى ئىرمەنستان و جورجيا و ئازەربايجان و قازاخستان بوون، ئىو ئىستا لەناو ھەشت كۆمارى پيشووى سۆقيەتدا دەرژين (٢٧٨).

مىللەتيك ئىم دەرەى پى كرابى، تاوانبار و دواكەوتوو، پەش و پووت بن خويندەوارى پەرتەوازە و سەرگون كرابى، بەسەر ژمارەيەك ناوچە و كۆمارى جياجىادا دابەش كرابى، بەبىانوى دژى شۆپش و دواكەوتووى ياخود ھەكوو. بەشیر سەبرى دەلى. ديارە ئەمانەش كاتى خۆى بەبىانوى ئەوئى گوايە كوردن و موسلمانن. و پەيوەندىي خزمایەتى و ژن و ژنخوازاييان لەگەل تورك و فارسدا ھەيە و سەرنجيان بەلاى ئەلمانىيەكاندايە و پشپىنەى سنوور ئەوانى لى دادەنیش (٢٧٩). ئىمە بووئە ھۆى دەرەيەدەركردن و سەرگون و ئاوارەيى كوردان.

پاستە لە سەرەتا قوتابخانە و خويندەن بەزمانى كوردى و دانانى كتيبي پيژمان و خويندنى كوردى دەستى پى كرووو پوژنامەى (ريا تازە) و پادىوى كوردى كراونەتەو: ھەلى بەھارى بووژانەوئى پوژنەبىرى كوردى زۆرگەشەى نەسەندوو. دووچارى سەرگون و پاگواستن و پەرتەوازەيى و نەفەكردن ھاتوون.

لەم باسەماندا تيشك دەخەينە سەر بارى خويندەن و پەرەپيدانى زمانى كوردى و كراونەوئى قوتابخانە لە ناو كوردەكانى سۆقيەتى پيشوو، كە تا ئىستا پەريشان و پەرتەوازە دەرژين. ھەكو ميژوونووسان باسى دىكەن لە ناوچەى لاچين و كوردنشىنەكان مستەفايىق كۆمارىكى دروست كرووو، بەلام يەك پوژ تەمەنى بوو، جا ئىگەر كۆمارىك بۆ يەك پوژ ژيايى، دەبى بارى زمان و خويندنى كوردى چ ھەناسەيەكى دابى: ئەو شار و شاروچكە و گوندانەى كورديان تيا دەرژيا لەو ناوچەيە كەوتبوونە سەرروى كەرەباغەو، ئىگەر كوردەكان لەگەل ئەرمينيا بايەن ئەوا كەرەباغ ئۆتوماتىكى دىكەوئە ژيړ دەستى ئەرمينياو و لە ئازەربايجان دەچرايەو. ئىرمەنەكانىش ئەوسا بەكورديان مۆر دىكىد. ھەرن لەوئى دانيش و بلين ئىمە دەمانەوئى لەگەل ئىرمەن بژين، نەك لەگەل

(٢٧٨) پوژنامەى ميديا، ديدارىك لەگەل پروفيسۆر- شاكروى خدو. ژ (٧٩) ١٥/١١/٢٠٠٠ ل ٥.

(٢٧٩) پوژنامەى ميديا ديدارىك لەگەل «بەشیر سەبرى» ژ (٨٢) ١٥/١٢/٢٠٠٠ ل ٥ ناوبراو (٢٠) سالاھ

ليكوئىنەوئى لە مەر دۆزى كورد لە پروسيا دىكات و ئىستا ئەندامى ليكوئىنەوئى كوردىيە لە روسيا.

ئازەربەيجاننى ئازەربايجان، ئىتر پىروپاگەندەي زۆرىشى بۇ كرا، ۋەك ئەۋەي دەيانگوت لە ئەرمېنىيا ئىستەگى كوردى ھەيە، كور و لە قوتابخانە بەكوردى دەخوئىنن، لە ئازەربايجاننىش ئەمانە ھىچى نىن. كە ئىۋە خەلگى ئازەربايجان و لەۋ مافانە بى مافن، بەلام كە ھاتنە ناو سنوورى ئەرمېنىاۋە، ئىمە لە ھاۋولاتى ئەرمېنىيا حىسبىتان دەكەين. مستەفايىف كە كوردىكە و لە ئۆزبەكىستان دەژيا و پۇلىسى لەۋى تەۋاۋ كورد و خانەنشىن كرا، دواتر ھاتە ئەرمېنىيا و لەگەل (۱۵-۲۰) پىاۋىكى تردا (كۆمارى سوور) يان راگەياند ھەر لەۋى ئالاكەيان ھەلۋاسى و كۆمارىكىيان دامەزراند و دىيارى كورد و لەژىر ئالاكە سەر كۆماريان داناۋ چەند ۋەزارەتلىكىيان ناولى نا و نان و چاپەكىيان خوارد و چۈنەۋە مالى خۇيان و ھەر ئەۋ رۆژەش كۆمارەكە تىك چۈۋ. ئەمەش لەبەر ئەۋەي مستەفايىف گوتبۈۋى ۲۰ ھەزار چەكدار ئامادە دەكەم و ئەمەش ترسى لە ئەرمەنىيەكان باركرد و لە نىۋ خۇيان ھەۋلەكەيان لەناۋ برد (۲۸۰).

ئەم ۋەزە ۋەھا درىژەي كىشاۋە، كورد لە چەند رېۋىكەۋە دوۋچارى چەۋسانەۋە بوۋە و سە رگون كراۋە، د. خالىدى چەتۋ لە باسى ئىشى كوردەكانى سۆقىيەتى پىشۋو دەلىت: لەم كىتەبەدا سوۋد لەۋ كەرەستانە بىنراۋە كە باسى دەستگاكانى پارتى كۆمۇنىست دەكەن لە فېدراسىۋنى پىشت قەفقاسيا لە ناۋ كوردان. چ لە مەيدانى بىنادنانى ئابۋورىدا و چ لە مەيدانى نەھىشتىنى نەخۋىندەۋارى و قوتابخانە كوردنەۋە و كادر ئامادەكروندا و چ لە ئىشكردى ناۋ ژناندا لە پەرەدانا بەبەشدارىي دانىشتۋان لە گورجوگۋلىيى سياسىدا. كەرەسەي سەيرمان دەرپارەي ئىشەكانى سۆقىيەت دەست كەۋت لە كۆزى زەۋيدان بەجوتيارى كەمايەتتەيەكان، كە ئەمە جوتيارى كوردىش دەگرىتەۋە. زەۋى و كرىنى بۇ دانانپان، بۇ دامەزراندنى گوند و قوتابخانە، رېكخستنى دەزگاي بىلاۋ كوردنەۋەي كىتەبى قوتابخانە و ئەدەبىيات و رېۋىنامەي ناۋ كۆمار، پىنگەياندىنى كادرى دەرس وتەنەۋە و كادرى ئەنجۈمەنى ئابۋورى و كۆلخۈزۋ شتى تر (۲۸۱).

(۲۸۰) ھەمان سەرچاۋە.

(۲۸۱) گۇقارى برايەتى، كىتەبى برايەتى، كوردى ئەرمەنىستانى سۆقىيەتى، نوۋسىنى دىكتۇر خالىدى چەتۋ، ۋەرگىزانى دىكتۇر عىزەدەين مستەفارەسول، ژمارە (۱) سالى (۱) خولى دوۋم ۱۹۷۰/۶/۱ ل ۲۶. ئەم كىتەب مىژۋونوۋسى كوردى سۆقىيەت، خالىد مرادۋىچ چەتۋىف لە سالى ۱۹۶۵ لە يەرىشان نوۋسۋىيەتى، ۱۵۴ لاپەرەۋ بەزمانى روۋسى لە لاپەن دەزگاي بىلاۋ كوردنەۋەي ئەكادىمىيائى زانستىي ئەرمەنىستانى سۆقىيەتەۋە بىلاۋ كراۋەتەۋە.

میژووی خویندهواری و بایه‌خدان به‌زمان و فەرهنگی کوردی له سۆقیه‌تی پێشوو، به‌شیکه له پرۆسه‌ی بلاویوونه‌وه‌ی خویندهواری و خویندنی کوردی و بایه‌خدان به‌فێربوونی زمانی کوردی.

له‌و کۆنگره‌ی له ۲۵ ی ئابی ۱۹۶۰ که له‌لایهن پۆژه‌ه‌لاتناسه‌کانه‌وه له مۆسکۆ به‌سترا، تا ئه‌و کاتیش خویندنی کوردی به‌شیک بوو له هۆیه‌کانی لیکۆلینه‌وه‌ی ئێرانی، که له زۆر پروه‌وه لیکۆلینه‌وه‌ی تێدا کراوه.

آ. جابا و فرناند جوستی ده‌ستیکێ بالاییان له پاراستنی که‌لتوو و نووسراوی کوردی هه‌به‌ووه، که له ناویاندا ساڵی ۱۸۷۹ فرناند جوستی فەرهنه‌نگیکێ (کوردی-فەرهنسی) داناوه. پێش شۆرشێ پرۆسیا که‌سانی وه‌کو (پیتر لیخ) و (خاچا دۆر) و (ئه‌بوخیان) و (روما سکیفیتیش) و (ئاخیا زورف) و (جیکوفسکی) و (خالاتیان‌تز) و (جانشاتوراف) و (ف.ب. شارسوا) و هتد پۆلیان له کوردلۆجی هه‌به‌ووه.

نابی پۆلی پروفیسۆر ئوربیلی (۱۸۸۶-۱۹۶۱) به‌ره‌چه‌له‌ک ئهرمه‌نی له بیر بکه‌ین که ساڵی ۱۹۱۶ تا ۱۹۳۷ به‌زمانی کوردی خه‌ریک بووه و پیتی لاتینی داناوه و داویه‌ته کۆمه‌له‌ی (جیهان‌دنی) و به‌کاره‌ینراوه.

له پرۆسیا که‌سانی وه‌کو (چرکس باکوف) له ساڵی ۱۹۳۲ کتیبی زمانی کوردی داناوه و له تورکمانستان به‌کاره‌ینراوه و (پۆسلاتسابالوف) ی گه‌نج، سه‌رباری خانم (ت. آ. ئهریستوفا) که زانایه‌کی ئه‌تنۆگرافی و کۆمه‌لایه‌تییه، لیکۆلینه‌وه‌ی له‌مه‌ر عه‌شیره‌تی کوردی و پۆشنه‌بیری فۆلکلۆری کوردی کردوه.

له لیننگراڤیش که‌سانی شاره‌زا و پیسپۆر وه‌کو (و. ل. فیلیچفسکی) و (ی. ی. کوکرمان) و (کورددویف) و (م. با. رودینکو) و (ئه‌لکسانیان) کاری زۆر بایه‌خیان له بواری کوردناسیدا کردوه و له یریقانیشت که‌سانی وه‌کو (د. جورجین باگراتوفیتش ئه‌کابوف) و (حاجی جندی) و (ئه‌میر ئه‌فدال) و (موفسیزیان ئیکستاتوریان و زکریان و خاتوو بولاتوفا) پۆلیان له لیکۆلینه‌وه‌ی میژوو و ئه‌ده‌بیاتی کوردی دیاره.

له باکوشت ساڵی ۱۹۵۹ ئه‌کادیمیای ئازمه‌ربایجان به‌شی کوردلۆجیی هه‌یه و پێنج لیکۆله‌ره‌وه و کاری تێدا ده‌که‌ن، ده‌بی ئاماژه‌ به‌وه بکه‌ین له تورکمانستان و سه‌مه‌رقه‌ندیش بایه‌خ به‌لیکۆلینه‌وه‌ و کوردلۆجی دراوه و له‌م بواره‌ چهند که‌سیک کاریان کردوه. (۲۸۲)

(۲۸۳) گۆفاری گولان العربی، الکوردلوجیا وتدریس اللغة الكردية في الاتحاد السوفيتی، د. محمد موکری، ترجمه احمد الحنفی، العدد (۲۵) حزیان ۱۹۹۸، ص ۱۰۹.

لێرموه راستهوخۆ دهچینه سه‌ر باسی خوێندنی کوردی و مه‌سه‌له‌ی خوێنده‌واری له‌ناو کوردان. ئه‌و کاته‌ی به‌شی هه‌ره‌ زۆری کورد نه‌خوێنده‌وار بووه‌، سو‌قیه‌ت تازه‌ شو‌ڕشی تێدا کرابوو. شو‌ڕشێک که‌ بانگه‌شه‌ی بزگاری و به‌رزیی مرو‌قی ده‌کرد.

تا سه‌ره‌تاکانی سا‌لی ١٩٢٠ (٩٩٪)ی کورد نه‌خوێنده‌وار بوون له‌ناو کۆماره‌کانی سو‌قیه‌تدا. خوێندنه‌وه‌ و نووسینیان نه‌ده‌زانی، چونکه‌ ناوچه‌که‌یان قوتابخانه‌ی تێدا نه‌بوو، ته‌نیا سێ قوتابخانه‌ له‌ ناوچه‌ی کوردان له‌ قه‌فقاسیا و قه‌زای قارس هه‌بووه‌، قوتابخانه‌ی سه‌ره‌تایی بوون و به‌زمانی پووسی تێیاندا ده‌خوێند، بۆیه‌ هه‌موو لاوه‌کانی ناوچه‌ی (وان) فی‌ری خوێندن و نووسین نه‌بوون. حکومه‌تی سو‌قیه‌تی له‌ سا‌لی ١٩٢٠-١٩٣٠ قوتابخانه‌ی له‌ گونده‌کانی کوردان کرده‌وه‌ و خوێندن به‌زمانی نه‌ته‌وه‌کان بوو. له‌ ئه‌رمینیا به‌زمانی ئه‌رمه‌نی و له‌ ئازهریایجان و تورکمانستان و گورجستان به‌ئازهری و تورکمانی و گورجی ده‌خوێندرا. وه‌زعی کورد له‌ ئه‌رمینیا جیابوو له‌ شو‌ینه‌کانی تر. دوا‌ی سا‌لی ١٩٢٠ هه‌ولێ کردنه‌وه‌ی قوتابخانه‌ به‌زمانی کوردی درا. ریک‌خراوه‌ دۆسته‌کانی ئه‌رمه‌نی و که‌سیکی رو‌شنیبری دۆستی کوردی وه‌کو لازو (هاکوب خازاریان) ده‌وریان له‌م بواره‌دا هه‌بووه‌. هه‌ر بۆیه‌ ئه‌م پیاوه‌ که‌ هه‌زی له‌ په‌روه‌رده‌کردنی مندالی کورد بوو، ئه‌لفبایه‌کی کوردیی به‌پیتی ئه‌رمه‌نی دروست کردو، ب‌پیری چاپکردنی له‌ حکومه‌تی ئه‌رمه‌نی وه‌رگرت و له‌ ژێر ناوی (پوژ) دوا‌ی ئه‌وه‌ی سا‌لی ١٩٢١ له‌ چاپخانه‌ی (Ecimyazine) چاپی کرد. له‌ ته‌ک لازو ئیلخان شاکروف و نورا پولا نو‌قا، پو‌لیان له‌ په‌روه‌رده‌کردنی مندالی کورد دیار بوو، به‌م ئه‌لفوبییه‌ی که‌ لازو داینا‌بوو.

له‌م کاته‌دا حکومه‌تی ئه‌رمه‌نی و پو‌شنیبرانی ده‌رگای کردنه‌وه‌ی قوتابخانه‌ی به‌زمانی کوردی والا کرد، له‌ناو کورداندا ئه‌و وه‌خته‌ کادری زانستی و مامو‌ستای لێهاتوو نه‌بووه‌ به‌زمانی کوردی ده‌رس بلێنه‌وه‌، ته‌نیا ئه‌م دوو که‌سه‌ (نورا پولا نو‌قا و ئیلخان شاکروف) نه‌بی. (٢٨٣).

ده‌رده‌که‌مو‌ی تا ئه‌و کاته‌ کورده‌کان نه‌یان‌توانیوه‌ ده‌رس بلێنه‌وه‌، خوێندن به‌رووسی بوو. ئه‌رمه‌نه‌کان به‌رچا‌وانه‌ که‌وتونه‌ته‌ تاودانی لاوانی کورد بۆ فی‌ر بوون و بلا‌وکردنه‌وه‌ی

(٢٨٣) مجلة الحوار، تأريخ أكراد الاتحاد السوفيتي السابق، وزير اشو، ترجمة ريبير سيليفي، العدد (٢٦-٢٧) شتاء وربيع ٢٠٠٠ السنة السابعة ل٢٥-٣٧.

زمانی کوردی. راسته وەکو پیشتر گوتمان ئامانجیان سیاسی بووه، بەلام خزمەتێکی گەورەیان بەباری پۆشنبیری و زمانی کوردی کردوو.

پاش (۷) سال له شۆڕشی ئۆکتۆبەر، یەكەم قوتابخانەی کوردی لهسەردهستی لازۆ له پایتهختی جۆرجیا کرایهوه و دواتر له سالی ۱۹۲۴ چوه تەبلیسی و قوتابخانەیهکی تری کوردیی لهویش دروست کرد بۆ فیزیوونی مندالی کورد. لازۆ به هاریکاری ئەمینی ئەقدال مندالە هەتیوه بۆ کەسه کوردهکانی له شهقامهکانی بهفلیس کۆکردهوه و له قوتابخانەی کوردی پێی خویندن. له ههمان کاتدا له تەبلیس پۆشنبیریکی کورد بهناوی (کامل بهدرخان) که له دەست تورکهکان رایکردبوو حوکمی له سیدارمەدانی درابوو، مامۆستای قوتابخانەی تورکی بوو له یهکێک له قوتابخانهکانی تەبلیسا که لهسەر به حزبی شیوعی بوو، دەرسی دهگوتەوه. به یارمەتی حکوومهتی جورجیا قوتابخانهیهکی کوردیی بۆ کرێکاره کورده نهخویندهوارمکان کردەوه (۲۸۴).

ئەم هەلومەرجه زەمینهی خۆش کرد به هیواشی ههنگاو بۆ پیشهوه بنێن، پۆشنبیری کوردی دههات به خاوهن بکری، زمانی کوردی زمانی خویندن، (وهزیر نیشۆ) گوتهنی، دۆستی راستهقینهی پۆشنبیری کوردی نهو کاته دهستی پێ کرد که ئەلفبای کوردی به پیتی لاتینی له لایەن هاوولاتی (ئیسحاق مورو غولور)ی ئاشووری دانرا، به هاوکاری زۆری پۆشنبیری دیار (عەرەبی شهۆ). ئەم ئەلف و بایه له ژێر ناوی (فیزیوونی خودی بۆ زمانی کرمانجی) له یهریقان چاپ بوو. له ئاکامی ئەم ههول و کۆششه بوو که پۆژنامهی (پیا تازه) له نازاری ۱۹۳۰ دەرچوو (۲۸۵).

سالی ۱۹۳۱ قوتابخانهی بالا بۆ دەرچواندنی مامۆستای کورد له پێگه یاندنی قوتابخانهی کوردی کرایهوه، جاسمی جەلیلێه پۆشنبیر، کرا به بهریرسی ئەم قوتابخانهیه و حاجی خیری و ئەمینی ئەقدال و وهزیری نادری و تینال مورادوف و برۆمامۆش وەکو مامۆستا دەرسیان تیدا دهگوتەوه. له مهشیاندا نابیت هاریکاری

(۲۸۴) ههمان سرچاوه ئەوکاتیش پۆشنبیرانی وەکو هۆگر بهدرخان و ئەحمەد مرازی و ئەسەد چنگۆ یانەهی کوردیان بۆ پێشکەشکردنی شانۆگەری کردەوه. له سالی ۱۹۲۸ کتییی ئەلف و بای کوردی له یهکیتیی سۆفیەت دانراوه، پروانه هاوڕێ نامه ل ۱۷۶.

(۲۸۵) ئەم پۆژنامهیه تا ئەمڕۆش بهردەوامه، چەند سالیێک به پیتی سلاف چاپ دەکرا. به بهتەمهترین رۆژنامهی کوردی دادەنری. دهبی نامازه بهوه بکهین، پۆشنبیرانی ئەرمانی وەکو (هراجیان کوجار) و (هاوتون مکر دیجیان) دەوری سەرەکیان له دەرچوونی پۆژنامهکدا ههبوو.

پۆشنبیرانی ئەرمانی (فارتان بیتویان، پوبین دیرامبیان ...هتد) لەبیر بکری (٢٨٦).

دوای دانانی ئەلفبای کوردی بەلاتینی کتییی کوردی چاپ کران (جاسمی جەلیل) بوو بەپررسی بلۆکردنەوێ کتییی کوردی سیاسی و ئەدەبی. دەست کرا، بەچاپ و بلۆکردنەوێ کتییی شاعیر و نووسەرانی کوردی وەک (عەرەبی شەمۆ، حاجی خیری، ئەمینی ئەفدال، جاسمی جەلیل، وەزیری نادری، کوردۆ کیخۆ، عەتار شرو...) دوای ئەم هەنگاوێ لە تەگ چاپکردنی کتییی ئەدەبی و فۆلکلۆری، کتییی فێر بوون و خوێندنی کوردیش چاپ کران، وای لێ هات سەرەتای ساڵی ١٩٣٠ لە هەموو قوتابخانەکان بەزمانی کوردی دەخوێندرا (٢٨٧).

ساڵی ١٩٣٠ بەشی ئەدەبیاتی کوردی لە یەکێتی ئەدیبانی ئەرمنیا کرایەوێ حاجی جندی بەشداریی لە کۆنگرە گشتیی ئەدیبانی یەکێتی سۆڤیەتیدا کرد. لە جۆرجیا خوێندن بەزمانی کوردی بەرپۆوە دەچوو. بەلام ناوچە سنوورییەکانی تورکیا وەزعیان خراب بوو کە ئەحمەد میرزا لە بیرەوهرییەکانی لە کاتی سەردانی ئەم ناوچانە گوتیەتی: لێرەدا یەک پۆشنبیری کوردی نییە، مەبەستی ناوچە سنوورییەکانی تورکیایە. بێگومان لەو سەردەمەدا لە تەگ ئەو کارە خزمەتگوزارییانە پێشکەشی کورد دەکران، هەولێ تریش بۆ دەمکوت و لات هێشتنەوێیان هەبوو. هەرچی باسی دواکەوتن و نەزانی و کوێرەوهریی کوردان بخوێنیتەوێ، هەرچی چاوی لە سیاسەتی بەکارهێنان و قۆزینەوێ کورد لە ناوچە بکات، لەلایەن کۆمار و نەتەوهرەکانی ترەوێ نەزانی کورد لە پاشەکشە بوو. دوای ئەم ساڵە وەزە بەرەو خراپی دەچێ.

دوای ساڵی ١٩٣٠ پاشەکشە لە خواستەکانی کورد دەستی پێ کردووە زۆرشت لە

(٢٨٦) هەمان سەرچاوەی پێشوو.

(٢٨٧) هەمان سەرچاوە لە ساڵی ١٩٣٠ چەند لێژنەیک ناردرا بۆ ناو گوندە کوردییەکان تاكو کەرەستە زامانەوانی و نەتەنۆگرافی و فۆلکلۆریی کوردی کوێکریتەوێ، کەدووزانای بەناویانگی (ئەمینی ئەفدال و حاجی جندی) تێدا بوو بپوانە هاوڕێ، باخەوان، هاوڕێ نامە ل(٧). هەروەها (شاخاچا تۆریان) ساڵی ١٩٣٢ کتییی پێژمانی کوردی بەهەردوو زمان (کوردی و ئەرمانی) لە یەرێقان بلۆکردەوێ. بپوانە هاوڕێ نامە ل ١٨٤ و کتییی بەرکوئیکی خەرمانی کوردناسی ل ٩٦. هەروەها لە ساڵانی ١٩٢٠-١٩٣٠ کۆنفرانسی کوردی لە ئەرمنیا بۆ پەرەپێدانی ئەدەب و پۆشنبیری کوردی دەبەسترا. لێکۆلینەوێ بۆ پێگەیانندی کادری کوردی بۆ ئەکەرا، تا زمانێ کوردی بزانێ.

سەردەمى سۆڧىيەتى كرا. بەلام چونكە ئازەربايجان لەژىر كارىگەرىيى توركيادا بو، پئوھندىيە يەككىتېي سۆڧىيەت و كەمالىستانىش گەرم بوون. ئەمانە ھىدى ھىدى كوردىيان لە ئازەربايجان تۈاندەوھ (۲۸۸). بىنكەي دەسەلاتى كوردى گۈزاريەوھ شارۇچكەي (لاچىن) خويىندىنى زمانى كوردى بۇ مىندالان لە باكۇي پايتەختى ئازەربايجان دەستى پى كورد و چەند كىتېبى خويىندىن بەزمانى كوردى چاپ كران. قوتابخانەي پئىگەياندىنى مامۇستاي كوردى لە (شوشى) كرايەوھ، بەلام لەبەر نىيەت خراپىيى ئازەربايجانىيەكان بەرنامەكان بەنيوھ چلى بەرپوھ دەچو. بايەخيان بەفېربوونى مىندالانى كورد بەزمانى باوك و باپيرانيان نەدەدا.

وھزەي كوردەكانى توركىمانستان كەمىك لاگىرتر بو. ھەرچەندە كىتېب و بلاوكرائەكانيان دەگەيشتى، ئەم شۆرشە رۇشنىبىريە بەرپا بو. بەھىۋاشى گەيشتە كوردەكانى توركىمانستان. كىتېبى ئەدەب و خويىندىن گەيشتە (عېشق ئاباد،)، بەلام ئەمەش زۆرى نەكىشا.

دۋاي ھاتنى ستالين سالى ۱۹۳۷ وھزەكە بەتەۋاي پئىچەۋانە بۆۋە، سەربارى راگۋاستن و تۈاندەنەۋى كوردان سالى ۱۹۳۷ ژمارەيەك رۇشنىبىرى كوردىشيان گرت و خستىيانە زىندانەۋە، ھەندىكيان نەفى كران وھكو (حاجى جندى، كوردۇ كىخۇ، ئەحمەد مرازى) يا لە يەرىقانى ئەرمىنيا زىندانى كران، عەرەبى شەمۇ لە براسبۇرغ گىرا و بۇ سىبىريا دوورخرايەۋە. سەربارى ئازارى جەستەيى. مەينەتېي زۆريان دىتوۋە بۇ ئەۋەي بەزۇر دان بەۋە دابىنن كە پئوھندىيان بەكوردەكانى دەرەۋە و بزۈوتنەۋەي (خۇبىبون) ھەيە. وھكو دەلئىن سوۋچى رۇشنىبىراني كوردى ئەرمىنيا كە دەسەلاتدارانيان توورە كوردبو، ھەر تەنبا ئەۋەبو، كە چەند ژمارەيەك رۇژنامەي رپا تازە و كىتېبى كوردىيان بۇ كوردەكانى سووريا ناردبوو (۲۸۹).

(۲۸۸) رۇژنامەي مىدىا ژمارە (۷۹).

(۲۸۹) مجلة الحوار العبدان (۲۶-۲۷).

شاكرۋىي خىدۋەلئىت: سالى ۱۹۳۷-۱۹۳۸ ھەم لە ئازەربايجان و ھەم لە ئەرمەنستان و جۇرجيا گەلى كوردىش لەگەل زۆر گەلى دىكەدا ھاتە سەركۈتكردن، جارى دووم سالى ۱۹۴۴ كورد لە ئازەربايجان و جۇرجيا كورد ھاتنە سرگون كرن و جارى سىيەم سالى ۱۹۴۹. دۋاي مردنى ستالين ئەۋەي وىستى گەرايەۋە شۈننى خۇي و ئەۋى وىستى لە شۈننى تاراۋگەدا مايەۋە. بېروانە رۇژنامەي مىدىا ژ (۷۹) ھەرۋەھا د.بەشپىر سەبرى لەمەپ ھەندىك ناۋچەي كوردان =

بەم جۆرە دەبينىن خويىندى زىمانى كوردى و پۇشنىرى كوردى پەرەى سەندوۋە. لەتەك ئەو بارە ئەرئىيەى لەسەرەتاۋە لەلايەن دەسەلاتدارانى سۆقىيەتى پىشوو پەخسىنرابوو، نەتەۋەيەكى ديار لە پۇشنىيران و خويىنەرانى كورد پى گەين، كە ئەمرو بونەتە كەسانى ناودار، بەرەمەكانيان بەگەرمى و گەۋرەيىيەۋە سەير دەكرين. لەتەك فېربوونى زىمانى كوردى بەرەمە تىرى پۇشنىرىيان داھينا، شانۇگەرى و گۇرانى و مۇسقىقا و بەرەمە كۇكراۋەى فۇلكلورى و لىكۇلىنەۋەى مېژوۋىيى. ئەمروش لەتەك ھەبوونى پۇژنامە و پادىۋ و گۇقارى بە كوردى، خاۋەنى بىنكەى پۇشنىرى و لىكۇلىنەۋەى زانستىي بەسوودن. دواى لەبەر يەك ھەلۋەشانەۋەى سۆقىيەت، كوردەكان پەراگەندەى دەستى سىياسەتى مولكدارى تاييەتى بوون بەجۇرىك كە دەلېن ئەگەر ئەمرو پروسىا رەۋشى ناۋەخوى پروسىا ۋەھا بى و بەرژەۋەندى ئەو ۋلاتە چۆن بپارىزىرى و چۆن بەرگىرى لى بىرى، كى خاۋەنى ئەم پارىزگارىيەى، پارىزگارى لە چى بىكات؟. ئەمانە ھەموو بى چارەسەر ماۋنەتەۋە و كاتى چارەسەرىشى ديار نىيە، لەبەر ئەۋە ناتوانىر ھىچ سىياسەتلىكى پروسى سەبارەت بەكورد ديارى بىرى و ھىچ شتىكىش ديار نىيە (۲۹۰).

كوردەكانى سۆقىيەتى كۆن لە ھەموو كوردان زىاتىر ئىرەيىيان پى بردراۋە و لە ھەمووشيان پتر سەرگەردان و لەت و پەت كراون، بەجۇرىك دواى ھەفتا سال، ئىنجا ئەمرو مەينەتىي ئەم ژمارە زۆرەى كوردان دەرەكەۋى، كە بەناۋ خاۋەنى (ئوتۇنۇمى و كۆمارى سوور) بوون؟! لەو كۆنفرانسەى لە ۲۶ - ۲۷/۷/۱۹۹۰ لە گەرمەى ھەرمەى سۆقىيەتدا پىك ھات كوردەكان لە كۆتايىي كۆنفرانسەكەدا داۋاكارىيەكانيان بەم جۆرە كورت كردوۋەتەۋە.

۱- داۋا دەكەين سۆقىيەت ماف بدا بەكورد و پىۋەندىي رەسمىي رۇشنىرى لەگەل كوردەكانى دەرەۋەى سۆقىيەت بىكا.

۲- داۋا دەكەين لە سۆقىيەت چىتر يارمەتىي ئەو پۇژمانە نەدا كە كورد دىچەۋستىنەۋە.

= كە شۇشئى يەككە لەو ناۋچانە دەلى: لاجىن و قوبادلى و زەنگەنە و شۆش و ناۋچەكانى تر كە ھەموو كوردن، ۋەك بەھەشتى خوا خۇش و چاكتىرىن و بەپىزتىرىن زەۋى لەم ھەرىمەدايە. بىروانە پۇژنامەى مېدىا ژ (۸۲).

(۲۹۰) بىروانە مېدىا ژ (۸۲) ئەمە بىروراي د، بەشىر سەبىرىيە كە لىكۇلىنەۋەى تاييەتى لەمەپ كورد ھەيە و ۲۰ سالە خەرىكى ئەم بۋارەيە.

۳- دامەزراندنى كۆمەلەيك بەناوى (كۆمەلەي كورد لە يەكئىتى سۆڧىيەت).

۴- دروستكردنى مەلەندى پۇشنىبىرى كوردى لە مۇسكۇ لەگەل كوردنەوى چەند لقيك لە ناوچە كورد نشينەكان.

۵ - دامەزراندن و كوردنەوى دەزگايەكى چاپى كوردى لەسەر بنچينەى ئەلف و بىي لاتينى. (۲۹۱)

هەنووكە (ناوەندى لىكۆلىنەوى كوردى) لە پرووسيا ھەيە سەرۆكەكى پروفيسۆر شاكرۆيى خدۆيە. چالاكى دەنۆينن. لە سەد سالىەى پۇژنامەگەرى كوردى قىستقالىكى گەورەيان بەبەشداريى كورد لە زۆر لاوھ سازكرد.

پەنگە وەزەى كورد ئەمپۇ باشتىر بى، بەلام پرويەرووى ھەلومەرچىك بوونەتەو كە نازانن لەناو ئايندەى پرووسيا (يەلتسن و پۇتين) دا بەرەو كۆى دەچن. چونكە وەلامى پروون و ئاشكرائى ئەو ھەموو ئەگەرەنەيان لا نىيە، لە ئەمپۇ پرويەرووى خودى پرووسيان. چ جاي كوردى پەرتەوازە و لات و بى گيان. كە ئەمپۇش دواى سى چارەگە سەدە ھەر لە ھەولئى ئەوھيە زمانەكەى بكاتە ناسنامە و پىي بخوئىنيت و بىر بكااتەو پەرەى پى بدات. بىنگومان ئەگەر لە سەردەمى دەرەبەگايەتى و نىمچە سەرمایەدارى زمان نەيتوانىيى لە پىشەوھى شتە گرینگ و چارەنووس سازەكان بى، ئەو ئەمپۇ لە سەردەمى گەياندن و تەكنەلۇژيا و دەسەلاتى فراوانى وشە، زمان كاريگەرى راستەوخۆى لەسەر ژيان و ئايندەى گەلان ھەيە. زمانى كوردىش بووئە بنەمايەكى گرینگى نەتەوھيى، كە لەو سەردەمەدا لە پىشەوھى ھەرە پىشى خواستە نەتەوھيىيەكانىيەتى.

(۲۹۱) رۇژنامەى براىەتى، كورد لە يەكئىتى سۆڧىيەتى پىشوو و بارودۇخى نوئ، ژ (۶۳۴)

۱۹۹۲/۸/۲۶ ل ۳. نووسىنى كەمال سىد مەروانى، و. ئازاد بلال بەھائەدين.

شياوى باسە تاكو چلەكان ئەلف و بىي لاتينى بەكار دەھيئرا و دواتر ناچار كران بىگۆين بۇ ئەلف و بىي (كىزىل پرووسى).

خویندنی کوردی له دهرهوهی کوردستان

بههوی بلاقوونهوهی کورد له دهرهوهی خاکی کوردستان له کۆنهوه تا ئیستا، ناوهناوهش بوونی زمان و خویندنی کوردی دهبینرئ. ئهگهر دیقته بدهین له سههرهتای سهدهی بیستم خویندنی کوردی له ئهستانه دواتریش له دواى سالى ۱۹۷۰ له بهغدا و زۆر شارى عیراق زمانى کوردی بهرهمى له قوتابخانهکان دهخویندرئ و بهشى زمانى کوردی له کۆلیجی ئهدهبیاتی زانکۆی بهغداش له کۆتاییی شهستهکانهوه ههبووه، وا بریار بوو له زانکۆی تاران زمانى کوردی بخویندرئ ئهمانه ههموویان بایهخی بلاقو بوونهوهی زمانى کوردی دهگهیهنئیت. ئیستا ئهنستیتوتی کورد له پاریس له سۆربۆن ههیه که بهری رهنجی سی و چلهکانی خهباتی نهوهی بهدرخانییهکانه. بهپێویستی دهزانین ئهگهر بهکورتی و خێراش بئ ههندیک ئاماژه بهخویندنی کوردی له دهرهوهی خاکی کوردستان بکهین.

لوبنان ههولێهکانی کامهران بهدرخان

کورد چهند سهدهیهکه له ڕێگهی جۆراو جۆرهوه له لوبنان نیشتهجئ بوون، بهپلهیهک گهیشتوووه که کوردهکان له سیاسهتی ئهمڕۆی دهولتهی لوبناندا شوینی دیاریان ههیه، راسته ئهوان وهکو لوبنانیهکی دلسۆز و کارا کار دهکهن، بهلام له بیریان نهکردوووه که نهژادیان کورده. کوردهکان له لوبنان حزب و پێکخراو و یانهی کوردییان ههیه و پوژانه بلاقو کراوه بۆ دهرخستنی کوردینی خویان دهردهکهن، پێوهندیان بهبزاڤی کوردایهتییهوه ههیه. کامهران بهدرخان لهم بواره شوینی دیاره و نهخشی بهرچاوی له سازدان و خستنه کاری کوردان له لوبناندا ههبووه.

بهشی زۆری کوردهکانی لوبنان له کوردستانی باشوورهوه هاتوون، پێشتر پێش سهردهمی سهلاحهیدینی ئهییوبی لهو شوینه ئاکنجی بوون. کۆمهڵگای کوردی له ههژاری و بێکاری و نهزانی و نهخویندهواری دهژین، پێژهی خویندن له «ئهممهحمهلیه» و «ئۆمهریان» تیکرای ئهواناچانهی کورد له ویدا کۆچیان بۆ لوبنان کردوووه، یهکسان نین لهگهڵ ژمارهیهک لهو ولاته دواکهوتووانهی ئهفریقیا که ئهمڕۆ بۆ پلهی پێشکهوتوو گهشهیان کردوووه. تا ئیستا قوتابخانهی دواناوهندی له «مهعصهرتی» که دهیان گوندی

ههيه، نيهه، له بهر ئه وه حوجره و خويندن لای مه لا ياخود شيخ له زۆربهی گونده كوردیهكان تا ئه مپۆش بڵاوه له و ناوچانهی كوردی لوبنان تینیدا ژیاون و هاتوون زانكو و ئامۆژگا و قوتابخانهی پیشه سازی نیهه، ته نیا ویلایه تی ماردین چهند قوتابخانهی دواناوهندی و سه ره تایی و دیاریکراوی تێدایه. هه موویان زمانی تورکی به کار ده یێن، له بهر ئه وهی زمانی كوردی له ساڵی ۱۹۲۵ وه قه ده غه یه، ئه مه سه به ره ت به چاپکراوی كوردیش هه روایه.

۸۰٪-۹۰٪ ی پۆله کانی جالیه ی كوردی لوبنان له پرووی زانسته وه هه ژارن، مندالیان نه نارێۆته قوتابخانه و به خویندنی قورئان یا (جزء عم) وازیان هیناوه. له م دوایه هه ندیکیان ئه م خاله یان هه ست پێ کردووه و بایه خی زانستیان زانیوه و منداله کانیان بۆ قوتابخانهی (شيخ علی بری) له (بسطه تحتا) ره وان کرد. ساڵی ۱۹۳۷ هه ندیک ته مه نیشیان گه وه بوو ده چوونه قوتابخانهی (عمر الداعوق) له سوق سرسق.

ئهو سیفه ته ی بڵاو بوو هه یچ گونديك بێ ده ره به گ کاره کانی به رپۆه نه ده برا، به پێی سروشتی حاله که ئه مه هاته لوبنان و کاروباری و ئیداری كورده كان له رینگای پیاو ماقوله کانیانه وه راپه رپێزان. ئه مه ش هۆی سه ره کیی داخستنی قوتابخانهی (اللاييك) ی ئیواران که کامه ران به درخان دایه زرانده بوو. به هۆی کیشه یه کی بچووک له نیوان کامه ران به درخان و یه کێک له وانه ی ده یانخویند، به خیرایی بووه هۆی گواستنه وه ی ناکوکییه کان بۆ گه وه ی خیزانه کانیان، ئه ویش به رپۆلی خۆی له گۆره پانی (سوق الخضار) وه ستا و جوینی به هه موو ئه وه که سانه دا که له عه شیره ت و گونده که ی و ئه وانی تر دا ده چوونه (قوتابخانه ی کامه ران). ئه مه هۆکاری سه ره کی بووه بۆ ئه وه ی قوتابخانه که داخوری (۲۹۲).

رهنجی ده رویشانه ی کامه ران به درخان به هۆی ناکوکییه کی بچووک، به ده سته ده ره به گ و خاوهن دێی تووره ده کات و قوتابخانه که دا ده خری، چونکه که س ئاماده نیه قسه ی گه وه ی دێ بشکێنی، به لام رهنجو وشیار کردنه وه ی میللەت ناچێته پایه ی هه یچ...! کامه ران به درخان که بیست سالیك له لوبنان مایه وه، له سه ره تای چله کان هه ولێ زۆری بۆ یارمه تیدانی جالیه ی كوردی له لوبنان داوه و کاری بۆ په ره سه ندنی باری کۆمه لایه تی

(۲۹۲) احمد محمد احمد، اکراد لبنان وتنظیمهم الاجتماعي والسياسي، الطبعة الاولى، لبنان ۱۹۹۵

مکتبه الفقهية ص ۷۱ و ۱۰۰.

جالیه که کردووه ناوبراو، هه رته نیا له سه ر چالاکی راگه یاندن و سیاسی نه وه ستا، رۆژنامه ی (رۆژان و) ی له به یروت دهر کرد و هه ولای دالای فره نسییه کان بۆ یارمه تیدانی کورد هکانی لوبنان له ئاستی فێرکردن بهو هیواییه له نه خوینده واری پرگاریان بکا، مۆله تی کردنه وهی پۆلیک بۆ خویندن، له قوتابخانه ی (اللائییک) له ناوچه ی (الناصره) له سه ره تای چله کان وهرگرت. ئه و کات به شیکی ئیوارانی بۆ فێری بونی زمانی کوردی تیدا دروست کرد، له گه له نه هیشتنی نه خوینده واری. به لām زۆر درێژه ی نه کیشا، به هۆی ئاماده نه بوونی خودی ئه وانه ی تیدا ده یان خویند. هه ندیک ده گێر نه وه دوا ی گه رانه وه یان له کار به مه به ستی پۆشن بیری پرویان تی ده کرد. ئامانجی یه که می نه هیشتنی نه خوینده واری بوو. ئینجا فێری بونی زمان. ئه و کاته ئه وانه ی ده یان خوینده وه و ده یان نووسی له ناو کورد هکانی لوبنان به په نجه ی ده ست ده ژمێردران، ژماره ی به شدار بووانی گه یشته (۷۰-۸۰) که س زۆریه یان کورمانج بوون. به شیکی که میان له (محملیه) و (راجدیه) بوون. هه ندیک له قوتابییه به شدار هکانی ئه مانه بوون: ئیبراهیم خه لیلی مه تی، فهرحۆ عه لی، حه سه ن نه جیم، خه له ف عوسمان، جه میل مه حو (۲۹۳).

هه ندیک له و کۆمه له کوردییانه ی له لوبنان دروست بوون، له ته که ئامانجی سه ره گی و ناشکریان، هه میشه هه ولای هۆشیار کردنه وه و راهیانی نه وه کانێ کوردیان له به رنامه و ئامانجی خۆیان داناوه و ویستوویانه خه لک فێری خویندنه وه و نووسین بکه ن.

کۆمه له ی ئه رزی وهرزشی و پۆشن بیری سالی ۱۹۷۶ پرۆژه یه کی داریشت بۆ دروستکردنی قوتابخانه یه که بۆ مندا لانی کورد له لوبنان، هه موو لیکۆلینه وه یه کی بۆ کرا، لیژنه ی تایبه تی پێکهات بۆ ده ستنیشان کردنی شوێنێکی گونجاو به لām ئه م پرۆژه یه سه ری نه گرت، کۆمه له که له ۱۸ ی ئازاری ۱۹۶۹ دامه زراوه.

هه روه ها کۆمه له ی پۆشن بیری کۆمه لایه تی کورد هکانی لوبنان له ۱۹۷۵/۵/۳ به ژماره (۴۹/۱-) مۆله تی کارکردنی ره سمیی وهرگرتوه بکه ی کۆمه له که له زیدانیه بووه له شوقیه که دا هۆلیکی خویندنه وه و کۆر و کۆبوونه وه و مه کته به یه که و ژووریک بۆ نه هیشتنی نه خوینده واری دامه زرا ندوه. ئامانجی کردنه وه ی پۆلیک بووه بۆ نه هیشتنی نه خوینده واری (۲۹۴).

(۲۹۳) هه مان سه رچاوه ل ۱۰۷-۱۰۸.

(۲۹۴) هه مان سه رچاوه ل ۱۱۵-۱۱۸.

كوردەكانى لوپنان كە كەسانى ھەژار و نەدار و نەخویندەوار بوون، وەكو باس دەكەن ھەركەسێك روو لە لوپنان بكات یەكسەر كوردەكان دەناسیتەو، بەوێ نا كە دیارن و جلویەرك و ھەلسوكەوتیان جیاوازه لەگەڵ خەلكەكەى تر، نەخێر بەلكە بەھۆى ھەژارییانەو یەكسەر دەتوانى دیارى بكەى كە كى كوردە، ھەموویان لە شوێستەو شوێنە ھەژارەكان كاردەكەن. وەكو دەرەكەوئ بەھۆى زالیى پێوەندى عەشایرى و خیلەكى نەیاننوانیو پێشكەون و سوود لەو دەرەتەنە وەریگرن كە بۆیان ھەلكەوتوو.

ئەحمەد محەمەد ئەحمەد لەو لێكۆڵینەوێى لە نامەى ماجستێرەكەى دەرپارەى كوردەكانى لوپنان كردوویەتى دەبیژئ: سوودیان لەم دەرەتەنە وەرنەگرت كە بۆیان پێك ھێنرابوو، بەتایبەتى لە ڕێگەى كامەران بەدرخان وەكو قوتابخانەى شەوانەى (اللايك) و ناسنامە و ڕۆژنامەى (ڕۆژا نو) و (ستێر) سالى ۱۹۴۳ و بەرنامەى رادیوى شەرق ۱۹۴۱. ھەروەھا نەیاننوانیو سوود لەو ڕۆشنايەتیى و ئەو دەرەتەنەى دروستى كردن لە پێناو بڵاویوونەوێى فێربوون لە ناویاندا و پراھێنانى ھەندێك كار وەریگرن تا دواتر كارەكان پاپەرپێن (۲۹۵).

بێگومان ناتوانین بڵێین وەزعی كوردەكان وەكو سالانى ناوەرپاستى سەدەى بیستەم ماوئەتەو، بەلام نەشگەشتووئە ئاستى پێویست، ئەگەر لە چلەكان كار بۆ خویندنى زمانى كوردی و فێربوون كرابی، ئەمڕۆ ئەم ھەولە نابینرئ. راستە لە ڕووى سیاسییەو كەسانى دیار و بەنێوانگ لە لوپنان دەرەكەوتن وەكو جۆنلاتییەكان، بەلام دیسان كورد پێویستی بەزمان و ڕۆشنبیری و كەلتوری كوردی ھەیە.

لە ئەوروپا ... ئوونەییەكى بچووکی خویندنى كوردی

ئەوروپا كە لەم سالەى دوایدا ژمارەییەكى زۆرى كوردی لە ھەموو بەشەكانى كوردستان بەخۆو گرتوو، ھەولێ زۆریشى بەخۆو دیتوو لە مەڕ خویندنى زمانى كوردی... ھەندێك لە دلسۆزانى كورد بۆ پاراستنى زمانى نەوێكانى كورد و ئاگا بوون لەو منداڵانەى لە ئەوروپا تێكەلى كۆمەلگای تازە دەبن، بەخورتى كاردەكەن زمانى كوردی فێرى منداڵان بكەن، لە ھەندێك شوێن لە قوتابخانەكان دەرسى كوردی دەلێنەو. لەم باسەماندا تەنیا چەند نمونەییەكى بچووکی ئەم كۆششەنە باس دەكەین، بەئومێدى ئەوێ لە ئایندەدا فراوانتر باسى بكړئ.

(۲۹۵) ھەمان سەرچاوە ۱۷۷.

له درژیهی کۆشه‌کانی دهرهوه بۆ بایه‌خدان به‌فیربوونی زمانی کوردی و خویندنی کوردی، کتیبیک به‌ناوی (پۆزباش) بۆ فیربوونی ئەلفوبیتی کوردی له ئەوروپا دوا به‌دوای بلاربوونه‌وهی کتیبی ئەلفوبیتی نوێ دئی، هەر لهم بواره‌دا کتیبی تر که‌وته به‌رده‌ستی مندالان و مامۆستایانی کورد، که له پروینکه‌وه ته‌واوکه‌ری کتیبی ئەلفوبیتی نوێیه و پۆلێکی گرنگی ده‌بی بۆ فیرکردنی زمانی کوردی. کتیبی (پۆزباش) کتیبی راهێنانه‌ بۆ فیربوونی ئەلفوبیتی کوردی مامۆستا فه‌ممی کاکه‌یی ئاماده‌ی کردووه، وینه‌کان (ئیشالۆتالبن) کردوونی و فه‌ره‌اد شاکه‌لی له رووی زمانه‌وانیه‌وه پێداچووه‌ته‌وه.

ئهم کتیبه (۱۳۵) لاپه‌رهبه و بۆ هەر پیتێکی کوردی سێ یا چوار لاپه‌ره‌ ته‌رخان کراوه، له‌م لاپه‌رانه‌دا سه‌ره‌پای فیربوونی شیوه‌ی نووسینی پیته‌که، کۆمه‌لیک وینه‌ش دانراون که ده‌نگی ئهو پیته‌یان تیدا به‌کارهاتووه و ده‌بیسترئ بێجگه له‌وه‌ش کۆمه‌لیک مه‌شقی دیکه هه‌ن مندال ده‌توانئ کاریان تیدا بکا و به‌و شیوه‌یه‌ش له‌سه‌ر نووسین و به‌کارهێنانی پیته‌کان رابی.

(کۆمه‌له‌ی ئەلفوبیتی کوردی) پرۆژه‌یه‌که‌و وه‌کو به‌شێک له پرۆژه‌کانی کتیبی (پۆزباش) ده‌ستی پئ کرووه، وای نیاژه له‌ ماوه‌ی یه‌ک دوو سالان به‌شێک له پێویستیه‌کانی شاگرد و قوتابییانی کورد دا بین بکات. (کۆمه‌له‌ی ئەلفوبیتی کوردی) له‌ چه‌ند نووسه‌ر و مامۆستا و زمانه‌وان پێک هاتووه و له‌ ماوه‌ی سێ سالی رابردوودا به‌شیوه‌یه‌کی پێکوپێک و نه‌خشه‌ بۆ دانراو خه‌ریکی ئاماده‌کردنی کتیب بوونه‌ بۆ خویندن و فیرکردن و په‌ره‌پێدانی زمانی کوردی به‌تایبه‌ت له‌ ناو مندالان و لاوانی کورد له‌ دهره‌وه‌ی ولات. ئا به‌م شیوه‌یه‌ نووسراوه و ئاماده‌ کراوه مندال و قوتابی کورد له‌ هەر ولاتێک هه‌ن سوودی لی وهرگرن و له‌ قوتابخانه‌کاندا بکریته‌ بناغه‌یه‌ک بۆ فیرکردنی کوردی.

ئهم کۆمه‌له‌یه‌ خه‌ریکی چاپکردنی کتیبیکێ تر بووه به‌ناوی (گه‌رمیان) که بۆ پله‌ دووه‌مه‌کان له‌ خویندن به‌کارده‌هێندرئ، بۆ ئهو شاگرد و قوتابییانه‌ی که هه‌ندیک کوردی ده‌زانن و شاره‌زای پیته‌کانی کوردين و ده‌توانن تیکستی کورت و بجووکێ پئ بخویننه‌وه.

له‌ پێشه‌کیی کتیبی "پۆزباشدا" نووسراوه "زۆریه‌ی مندالانی کورد ئه‌مڕۆکه‌ له‌ دهره‌وه‌ی ولات له‌به‌ر چه‌ند هۆیه‌که‌ بێگومان یه‌کێکیان نه‌بوونی کتیبی گونجاوی خویندنه‌وه‌ی کورديه‌یه، کتیبیک که داخوازی پێویستیه‌کانی ئه‌وان دا بین بکات و گونجاو بئ له‌گه‌ل پلانی قوتابخانه‌کانی ئه‌و ولاته‌ی تیدا ده‌ژین زمانی خۆیان به‌چاکی نازانن یان فیری

نابن یان له بیریان دهچیته وه ئه مهش مهترسییه کی گه وه دهخاته سر که سایه تی ئه و قوتابییانه و دهبیته هۆی له بیرچوون و فهوتانی کولتووری نه ته وایه تیمان و له دوا ییشدا ئه و مندا لانه ده بنه خاوه نی کولتووری خویان و نه هی ئه و ولاته ی تییدا ده ژین، چونکه ئاگاداربوون و زانین و پهیره و کردنی کولتووری نه ته وایه تی به ردیکی بناغه یه، بۆ تیگه یشتن و وهرگرتنی کولتووریکی دی واته پهروه مرده کردنی مروقی خاوه ن دوو زمان و دوو کهلتوور» (۲۹۶).

دهبی له بیرمان بی هه نووکه له ده ره وه ی کوردستاندا، به تایبه تیش له ئه وروپا بایه خیکی زۆر به پرۆسه ی فیروبوون و خویندنی زمانی کوردی ده درئ و له هه ندیک شوین کتییی خویندن له قوتابخانه کاندایه کار ده هیئرئ و پرۆسه یه کی دیاری چیرۆک و ئه ده بیاتی مندا لان هه یه له زمانی سویدی، یا هیتر ده کرینه کوردی و به شیوه ی قه شهنگ و رهنگاو پهنگ چاپ ده کرین.

مندا لکی کورد به ناوی سه ره به ست زهنگه نه که (۱۵) سالانه، له پێش پرکییه کی چیرۆکی مندا لاندایه که پرۆژنامه ی (تایمز)ی له ندهن سازی دابوو، ئه م مندا له خه لاته که ی برده وه. جیی باسه چیرۆکه که به ناوی (شاره که م هه له به ج) بوو، ههروه ها له قوتابخانه ی (والنکتون) له له ندهن ده خوینی (۲۹۷).

ئه مه نمونه یه کی تره له په ره گرتنی فیروبوون لای مندا لی کورد له ئه وروپا.

له ده زگای بلا و کردنه وه ی (پرۆژانو) کتییکی فیروکردن بۆ مندا لان به پیتی لاتینی چاپ کرا و بلا و کرا وه ته وه ئه م کتیه به پرێز (هالک ئوژتورک) له ستۆکه هۆلم داینا وه و وینه کانیشی (سرت والنیوس و زه ره ده شت سه رگول) کی شاویانه. کتیه که بۆ ئه و مندا لانه یه که تازه ده ست به فیروبوونی زمانی کوردی ده که ن له لاپه ره کانی سه ره تادا جه ختی له سه ره پیته کوردیه کان کرد وه ته وه له برگه و پیت و وشه، ئینجا چیرۆکی کورت. له کۆتاییدا فه ره هه نگۆکه بۆ وشه قورسه کان هه یه و به زمانی سویدی لیک داته وه (۲۹۸).

له زۆر ولاتی تری ئه وروپا، له زۆر شار و ده قه ردا قوتابخانه بۆ خویندنی زمانی کوردی هه یه، هه ول ده دن بۆ ئه وه ی مندا لانی کورد زمانی کوردی له بیر نه که ن.

(۲۹۶) هه فته نامه ی گولان، چالاکی ئه ده بی و پرۆش بیریی کورد له ئه وروپا، ژ (۲۵۶)، ۴۹/۱۹۹۹/۱۲/۱۶.

(۲۹۷) پرۆژنامه ی خه بات ژ (۹۵۸)، ۱۶/۷/۲۰۰۰.

(۲۹۸) مجلة گولان العربي، العدد (۳۱) كانون الاول ۱۹۹۸، ص ۱۴۳.

له ئوسترالیا لەشاری ئەدەلاید قوتابخانەیهکی کوردی بۆ خوێندنی زمانی کوردی
کراوەتەوە.

خوێندنی کوردی لە کەنەدا

پیش راپەرینی ۱۹۹۱، پیش ئەوەی ئەم کۆچە بەکۆمەڵەی کوردان بۆ دەرەوە دەست پێ
بکات هەول و کۆشش بۆ خوێندنی زمانی کوردی هەبوو. لە کەنەدا لە ساڵی (۱۹۸۹) هە
قوتابخانە بۆ فێربوونی زمانی کوردی هەیه.

بەپێی هەوالەکانی پۆزنامە و گوڤارە کوردییەکانی ساڵی ۱۹۸۹. لەو کاتەی لەناو
ولاتدا زمانی کوردی قەدەغە دەکراو قوتابخانە بەهەزارەھا تەخت دەکران و بەسەدان
هەزار منداڵی کورد لە خوێندن بێبەش دەبوون. لە ولاتیکی وەک کەنەدا قوتابخانەی
کوردی بەرپرسی دەکرێتەو. گوڤاری (رێگای ناستی و سۆسیالیزم) (۲۹۹) بە سەردێری
(قوتابخانەی کوردی لە کەنەدا) ئەم هەوالەی بلاوکردووەتە.. کە ئەمڕۆش بایەخێکی
مێژوویی گرینگی لەمەڕ خوێندن و خوێندەواری بە کوردی و بایەخدان بە زمانی کوردی
هەیه، لە هەوالە کەدا هاتووە:

پاش هەول و تەقەلایەکی زۆر و گفتوگۆیەکی بەپێز لەگەڵ (کریم براون) لێرسراو لە
بەرپۆڵەبەراییەتی گشتی پەرۆمردە و فێرکردنی شاری لەندەن لە ئونتاریو بڕیاردا
قوتابخانەیهکی سەرەتایی بۆ منداڵانی کورد بکریتهو. ئەوەی شایانی باسە لە پۆزی
رێکەوتی (۲ ی) ئۆکتۆبەری ۱۹۸۹ قوتابخانە کە کرایه وە لە هەمان پۆژدا یەکەم وانەی
فێرکردنی زمانی کوردی وترايهو.

قوتابخانە کە زۆر بەگەرمی و زۆر دلخۆشی لەلایەن منداڵانی کورد و کوردەکانی
دانیشتووی کەنەدا پێشوازیی کرا.

لەم قوتابخانەیهدا منداڵە کوردەکانی هەموو پارچەکانی کوردستان وانەی فێربوونی
زمانی کوردی وەرەگرن. منداڵەکان زۆریەیان لەشاری لەندەندا دانیشتون
هەندیکیشیان لە شارەکانی دەوروپشتی لەندەنەو دێن لە باری فێرکردندا ئەلفوویی
کوردی بەعەرەبی و ئەلفوویی کوردی بەلاتینی پەیرهو دەکرێت.

خوێنەری ئازیز: «کوردە بەرپێزەکان زۆر خوشحال دەبین کە پشتگیریمان بکەن چ لە
بلاوکردنەوێ هەوال و دەنگویاسی قوتابخانە کەمان یان بەناردنی شتی پەیهوند

(۲۹۹) گوڤاری رێگای ناستی و سۆسیالیزم، کانونی یەکەم ۱۹۸۹ ل ۱۵۸.

بەمنداڵەو، بەهەموو جوړه یارمەتییەك كه خزمەتی قوتابخانەكە بکات.

دکتۆر ئیبراھیم بەرپۆهەری قوتابخانە.

زۆر سوپاس

D.R.Ibrahim
station, 40
P.O.Box 9017
willing RD.1105
south
London, ontario
N6E2Y7
CANADA

هەر وەها لە شاری سانتیاگو لە ساڵی ۱۹۹۸ لە کالیفۆرنیای ئەمریکا قوتابخانەی کوردی بۆ منداڵانی کورد کراوەتەو. ئەمەش بەکوێشی چەند مامۆستایەکی کورد کراوە، بۆ ئەوەی منداڵانی کورد زمانی خۆیان لە بیر نەکەن (۳۰۰). لەم چەند دیڤەدا ئاماژەی خێرامان بۆ چەند هەول و تەقەلایەکی دڵسۆزانەی مامۆستایانی کورد لە دەرەوێ کوردستان کرد، کە بۆ پاراستن و فێرکردنی زمانی کوردی کوێش دەکەن. راستە تا ئێستاش لە ناو کوردستاندا لە هەندێک بەش زمانی کوردی بەکوێی و قەدەغەیه دەزانن لە کوردستانی باشوورد ئێگەر نیمچە سەر بەخۆییەکی (ئیداری - سیاسی) مان هەیە، بەلام زمان و خوێندنی کوردی ئەو بایەخەی پێ نەدراوە، کە سەنگەری نەتەو بەهێز و گەش دەکا. ئاستەنگی لەبەردەم زۆرە. بەعەرەبی بیرکردنەوە بەسەر زمانەکەمان زālە، لە بەشەکانی تر یەکسەر گێڕ دەگۆرێت، یاخود هەندێک جار (چەند مەوێج) ی دەبن. بەلام ئەو مانای ئەو نێیە، ئێتر کورد بوو تە خاوەنی زمانی خۆی و لە ئەوروپا تێکرا بەکوردی دەخوینن، نەخێر کێشە و ئاستەنگی مەزنیان لە پێشە... حزبەکان پۆلی سلبی لە پاشخستنی زمانی کوردیدا دەبینن. ئەوێ سەرئێوەکانی (د.عەبدوللā پەشیو) بخوێنیتەو و کە لەمەر میدیا و زمان دەری بپۆن کارەساتەکی رۆنتر دیتە بەر چاو. بەروونی لەو زمانە سەیر و سۆیەتە دەردەکەوێ کە زۆر بەی خەلکی ئاسایی و هەندێ لە پۆشنییران قسە پێ بکەن. جار جار ئێگەر یەکیێ عەرەبییەکی باش نەزانێ تێیان ناگا... زمانی کوردی چەمکیکی سیاسەت پووە هەرە دیارەکی مەسەلە نەتەوێ کوردە. کوردستان سنووریکی دیاری نییە و هەلکشان و داکشانی رۆبەرەکی بەقەد هەلکشان و داکشانی زمانی کوردییە... سەیری پلاکاتەکان خۆ نیشاندا نە چرۆپرەکانی برایانی باکور بکە، لە میدیا تیڤیدا. لەم ئەوروپایە ئازادە و شەیهی کوردییان تێدا نییە. بۆچی

(۳۰۰) گۆڤاری گولانی عەرەبی، العدد (۲۵) حوزیران ۱۹۹۸، ل. ۱۴۶.

دەبىي لە ئەلمانىيا پىلاكارت بەتوركى بنووسرى؟ تۆ بلىنى كوردەكە باومەرى بەو ھىنابى، كە نەك ھەركورد، بەلگە ئەلمانەكانىش ھەموو توركى دەزان؟ (۳۰۱). بارەكە لەمەش تى دەپەرئى، پىتى ەەرەبى و لاتىنى لەلايەك و ھەر بەشە و شىۋازى خۆى تا دەگاتە حزب حزبانىتى خۆى، لەزۆر شوئىن دىيالىكتەكانى زمانى كوردى، بوونەتە مايەى لىك ھاوئىر بوون و كىشە، مەخابن لە دام و دەزگا رەسمىيەكانى ئەرورپا، دىيالىكتەكانى زمانى كوردى (بەكرەوہ) ەك زمانى سەرەخۆ دانوستانىيان لەگەلدا دەكرى. كورد خۆى دەورىكى بالاى بىنيوہ لە خولقاندنى ئەم كارەساتە نەتەوہىيەدا. ئەگەر مئىدياى كوردان لەم رووہو ھۆشيار نەبى، ئەوا ەك پىشتىرش گوتم لە داھاتووہەكى نئىزىكدا، لە مىللەتئىكەوہ دەبىن بەچەند مىللەتۆكەيەك (۳۰۲). ئەمەى لەم چەند پەيقەدا دەخوئندىرئەوہ، دەرى دەخا كە بەكرەوہ كورد پووبەروروى كارەساتن. لە ناوہوہى كوردستان، داگىركەران دەيانەوئى ھەموو شتئىك كۆيلە بكەن، زمانمان لال و خوار و خىچ بكەن. كەچى لەتەك ھەندىك تەقەلادا، لە ئەرورپاى ئازاد سياسىيەكان زمان دەكەنە ئامرازى سازش و لىك دايرانى نەتەوہەكەمان!

قوتابخانەى بارزان لە (Waterbarg) ئەمريكا (*).

ئەم قوتابخانەيە لە رۆژى ۲/۲/۲۰۰۲ لە لاين مامۇستا (تەيب بامەرنى) كراوہتەوہ بۆ فئىربوونى زمانى كوردى. لەم قوتابخانەيەدا لەتەك فئىربوونى مئژوروى كوردستان و كەلتوروى كوردى و فۆلكلورى كوردى، دەرسى ئاينى و زمانى كوردى و ژياندارى و كشتوكال و وئىنە و ەرزش و سروود گوتراوہ. مالى تەيب قوتابخانە بوو، (۲۵) مندالى كورد دەرسىيان ئىدا خوئندووہ. ھەموو پئويستىيەكان مامۇستاي قوتابخانەى راى پەراندوون، دەرسەكان ھەمان دەرس و كتئىبى كوردستان بوون. قوتابىيەكان پۆلى يەكەميان تەواو كەردووہ، بەھۆى نەبوونى ھارىكارى ئەم قوتابخانە لە رۆژى ۲۰۰۲/۹/۱۵ داخراوہ، چاوەرپى ھارىكارى و ئالىكارى دەزگا كوردى و دلسۆزانى كوردە، بۆ بەردەوامبوون لەسەر فئىربوون و خوئندنى زمانى كوردى.

(۳۰۱) رۆژنامەى مەديا، عەبدوللا پەشئو، چەند سەرنجىكى سەرىتئى دەربارەى مئديا و زمان، ژ (۹۱)

۳.ل.۲۰۰۱/۴/۱

(۳۰۲) ھەمان سەرچاوہ.

(*) ئەم زانبارىيانە لە ديدارىكى تايبەت لە مامۇستاي قوتابخانە (تەيب بامەرنى) ەمرگىراون لە سەرەتاي مانگى ۱۲ى ۲۰۰۲ لە ئەمريكا.

خویندن له سایه‌ی شوږش و نه‌نفالی قوتابخانه

باری خویندن و خوینده‌واری له‌باری سیاسیی گشتیی کوردستان و ئه‌و په‌وشه دژواره به‌دوور نییه، که ده‌یان ساله حکومه‌ته یه که له‌دوای یه‌که‌کانی عیراق به‌ئامانجی سرپنه‌وای ناسنامه نه‌ته‌وه‌یی و زمان و کلتووری کوردان پیاده‌ی ده‌کن و گه‌ره‌کیانه له‌پمگ و ریشه‌وه کورد له زه‌وی هه‌لکه‌نن و بیکه‌نه میوان و نیشته‌جیی مآلوێران‌کراوی بی‌خاک و نیشتی‌مان، له‌به‌رامبه‌ر ئه‌وه‌شدا نه‌ته‌وه‌ی کورد به‌شیوازی هه‌مه‌جۆر که‌وتووه‌ته به‌رگری و به‌ره‌قانی له‌بوونی خۆی، وێرای شوږش و راپه‌رینه‌کان و خه‌باتی چه‌کدارانه شوږش‌گیرانه له‌شاخ و دیهاته‌کاندا، خه‌باتی کلتووری و فره‌هنگی و زمانه‌وانی زۆر به‌نرخ شایسته‌شی کردووه... پوښنبیر و خوینه‌رانی کورد هه‌ولیان داوه‌ زمان و پێزمانی کوردی بچه‌سپێنن و زمانی کوردی بکه‌نه‌ زمانی خویندن و قوتابخانه بکه‌نه‌وه و نووسه‌ر و پوښنبیران به‌شيعر و ئه‌ده‌بیات و وتار نووسین هه‌ولیان داوه‌ بوونی نه‌ته‌وايه‌تی کورد بسه‌لمێنن و به‌ریه‌ست له‌به‌رده‌م شالای گۆڤینی ناسنامه‌ی کورددا پته‌و و به‌هێز بکه‌ن.

راگۆیزان که سامناکترین و کاریگه‌رترین شیوازه‌کانی سرپنه‌وای ئاسه‌وار و ناسنامه‌ی کورده، سه‌رده‌مانیکه‌ دژی‌ه‌ی هه‌یه. راگۆیزان له‌ شیواز و سیاسه‌تی تازه و راشکاوانه له‌ کوردستانی باشوور له‌ سالی ۱۹۶۳ ده‌ستی پێ کردووه، تا گه‌یشه‌ دوا لووتکه‌ی، ئه‌ویش ئه‌نفال و کیمیا باران و سووتاندنی خاک بوو. ئه‌م سیاسه‌ته‌ش به‌م رێگایانه‌ پیاده‌ کرا.

یه‌که‌م: راگۆیزانی کورد بو ئۆردووگا زۆره‌ ملییه‌کان و دانانی عه‌شایری عه‌ره‌ب له‌ جینگایان.

دووهم: راگۆیزان له‌ شار و گونده‌کانی کوردستان بو ناوه‌راست و خوارووی عیراق. سێهه‌م: راگۆیزان له‌و شارانه‌ی پێژم ده‌ستی به‌ته‌عریب کردووه، بو شاره‌کانی تری کوردستان.

چوارهم: راگۆیزانی کورده‌ فه‌لییه‌کان.

پێنجه‌م: تاکتیکی زه‌وی سووتاندن و ته‌ختکردنی گونده‌کان. (۳۰۳)

(۳۰۳) گۆڤاری رێگای ئاشتی و سۆسیالیزم، دژی راگۆیزانی کورد، هاشم کۆچانی، ژ (۸) سالی دووهم

نابی ۱۹۸۷ل ۱۰۱.

لێره‌دا ئه‌و پیلانه‌ فراوانه‌ گه‌لێك لایه‌نی له‌ ژبانی كوردیه‌واری گرتیه‌وه‌، به‌تایبه‌تی كه‌ پێوه‌ندی به‌ بابه‌ته‌كه‌مانه‌وه‌یه‌. له‌ سه‌ره‌تای ساڵی ١٩٦٣ سه‌دان كه‌سیان راگواست و (٢١) گوندیان وه‌كو ده‌سته‌پێك له‌ ده‌ورویه‌ری دویز راگوێزا و پاشانیش نه‌یانیه‌شت ئاوه‌دان بكرێته‌وه‌ و عه‌ره‌بیان له‌ شوێن دانان. چارێکی تر له‌ دواي رێككه‌وتنی ١١ ی ئازار (١٣) گوندیان له‌ ناوچه‌ی دوز و كف‌ری راگوێزا و عه‌شایری عه‌ره‌بیان له‌ جیگا دانان. له‌ ساڵی (١٩٧٣-١٩٧٤) به‌بیانووی شه‌ر له‌ كوردستاندا له‌ كۆمپانیای نه‌وتی كه‌ركوك (١٠٠٠) كریكاری كوردیان له‌كار ده‌ركرد و بۆ شه‌ركانی تر راگوێزرانه‌وه‌. له‌ سه‌ره‌تای هه‌فتاكان (٦٠) هه‌زار كوردی فه‌لی ره‌وانه‌ی ئێران کران و به‌عه‌ره‌بكردن له‌ ناوچه‌كانی ژه‌نگار و سیمیل و باعه‌دری و گونده‌كانی پارێزگای مووسڵ و كه‌ركوك و خانه‌قین درێژه‌ی هه‌بوو. دواي نسكۆكه‌ی ١٩٧٥ نزیکه‌ی (٣٠٠) هه‌زار هاوالاتی كورد بۆ ناوه‌راست و خوارووی عیراق راگوێزران. له‌ ساڵی ٧٥-١٩٧٨ به‌دریژایی سنوری عیراق. ئێران و سو‌ریا و تو‌ركیا كه‌ له‌ (٨٠٠) کیلومه‌تر زیاتره‌ و به‌قوولایی (١٥-٢٠) کیلومه‌تر زیاتر له‌ (١٥٠٠) گوندیان راگوێزا و به‌پێی سه‌رمێرییه‌كانی حكومه‌ت (٢٥٠) هه‌زار هاوالاتی كوردیان له‌ جیگه‌ و رێگه‌ی ژبانی خۆیان هه‌لكه‌ند و ئاواره‌ی شوینی تریان كردن.

له‌ هاوینی ١٩٨١ ییش دانیشتوانی شارۆچكه‌ی گه‌لاله‌ و گونده‌كانی ناوچه‌ی چۆمان كه‌ ژماره‌یان له‌ (٢) هه‌زار خێزان زیاتره‌ راگوێزران، هه‌ر له‌ هه‌مان كاتدا به‌ناوی خسته‌ كاری بێكاران برپاری راگوێزانی (٢٠) هه‌زار خێزانی كورد له‌ شه‌ركانی كوردستانه‌وه‌ بۆ خوارووی عیراق درا. دانیشتوانی بیاره‌ و خورمال و ته‌ویڵه‌ و پێنجوین و ده‌یان گوندی شه‌ره‌زور و ناوچه‌كانی تریش به‌هه‌مان شیوه‌ دوچاری راگوێزان بوونه‌وه‌. پتر له‌ ٥٦ ئۆردوگای زۆره‌ملی دامه‌زرا (٣٠٤).

راگوێزان له‌ دوایین مانگه‌كانی ١٩٨٥ گه‌یشه‌ نزیکه‌ی دوو هه‌زار گوند. هه‌ر له‌م ساڵه‌دا پتر له‌ ٢٠٠ گوند راگوێزرا و له‌ ساڵی ١٩٨٧ دا (٤٩٢) گوندی تری كوردستان كاول كرا، رێككه‌وتنی عیراق و تو‌ركیا بۆ ها‌تنه‌ ناو خاکی یه‌كتر به‌قوولایی (١٥) كم، ئه‌مه‌ش وای كرد ژماره‌یه‌کی ئیجگار زۆر گوند و ئاوه‌دانی ته‌خت بكرین و راگوێزرین و خاكه‌كه‌ش بسووتین. به‌پێی سه‌رچاوه‌كانی ئه‌وكات گونده‌ راگوێزراوه‌كانی

همروه‌ها له سرچاوه‌یه‌کی تردا بهم شیوه‌یه باسی راگو‌یزران و ته‌ختکردنی گونده‌کان کراوه.

ئەم ژمارەيە زياتى كىردوو، چونكە پىروسي پاكواستىن و كاولكىردىنى كوردستان بەردەوام بوو، بەجۆرىك پەرى سەندبوو كە بەشپوئەيكى سەرسوپهينەر ژمارەى تىكدان و داخستنى قوتابخانەكان لە كوردستان لەتەك تەختكردىن و پاكواستنى گونەكان زياتى كىردوو.

(۳۰۵) گوشتاری پیگای ناشتی و سوسپالیزیم، دژی راگویزانی کورد، ژماره (۹) مانگی دوهم تشرینی
دوهم ۱۹۸۷، ل ۱۰۹.

(۳۰۷) گوڤاری ریڳای ئاشتى و سوڤسالىزم ژماره (۹).

جی خۆیەتی لێردا له باسی پاشەکشە پیکردنی پڕۆشنیری کوردیدا، ئاماژە بەوە بکەین کە چۆن حکومەتی دەسلەتدار بریاری گۆڕین و داخستنی بنکە ئەکادیمی و پڕۆشنیری کوردییەکانی داو. بەپێی بریاری (١٦٣) ی ١٩٧٨/١٠/٤ حکومەت کۆری زانیاری کوردی داخست و بەپێی یاسای (٧٠) ی سالی ١٩٨٠ ش هه‌موو بنکە ئەدەبی و کۆمەڵە ھونەری و دەزگا پیشەییەکانی کوردی داخست، کە لە پێککەوتنی نازاری ١٩٧٠ بەدەست ھێنرا بوون (٣٠٨).

ئەگەر ھەندێک بۆ داوێش بگەرێنەو، لە دواى ھەلگیرسانی شۆرشى ئەیلوولى ١٩٦١ و دواتر لە سالی (١٩٧٤-١٩٧٥) شۆرش بایەخێکی دیاری بەخوێندن و کردنەوی قوتابخانە داو. ھەرچەندە باری خوێندن لە ئاکامی پەلاماری عەسکەری حکومەت و ئاور بارانی فرۆکە، زۆر بەسەختی بەرپۆھچوو، زۆر لە قوتابخانەکان لە ئەشکەوت و پەناو پەسیوان دەوامیان تێدا کراو، ئەمەش بەلگەی ئەوێە کورد ئەگەر لە دەستیکدا داکۆکی لە مانەوی خۆی کردبێ، ھاوکاتیش لە خولیکی تردا شەیدای خوێندن و خوێندەواری بوو.

لە سایەى شۆرشى کوردستان وەکو باس کرا لە سالی (١٩٦١-١٩٧٠) بایەخێکی بەرچاو بەپێی توانا بەمەسەلەى خوێندن و ڕاگەیاندن و پێگەیانندی کادری سیاسى و پڕۆشنیری درا، بێ گومان لە کوردستاندا ئەمە یەکەمین شۆرش و ڕاپەڕینی چەکدارانە یە بەم جۆرە و لەم شێوھ گرنگە بایەخ بەخوێندەواری و خوێندن و پڕۆشنیری بدات.

لە دواى ١٩٧٠ و لە کاتی پێککەوتنی ١١ ی نازاری ١٩٧٠ بایەخى خوێندن و بلایوونەوێ خوێندەواری و چاپ و دەرکردنی پۆژنامە و گۆڤار و کتێب و خوێندن بەزمانی کوردی بەشێوھێکی سەرسوڕێنەر بەرفراوان بوو، لە ١٩٧٤ ی شۆرش تر شۆرش دەستی پێ کردووە لە تەنیا سالیکی تەمەنیدا لە ناوچە ئازاد کراوەکان باری خوێندەواری و پڕۆشنیری بەم شێوھێە بایەخى پێدراو خوێندن پەرەى سەند و لەتەك ئەوێەشدا لەسایەى شۆرشى گەلى کورددا ھەلومەرجى سەختى شەر و خەباتى چەکدارانە سێ ئەمینداری گشتی

(٣٠٨) آ.ب. عن التعليم في كردستان العراق. ص ٣٦.

ھەروەھا بەپێی قسەى بەرپرسانی حکومەتى عیراق لە ١٢ نازاری ١٩٨٦ کە باسی پەرەسەندن و پێشکەوتنی خوێندن لە پارێزگاكانى حوکمی زاتى دەکن، دەلێن (١٩١٧) قوتابخانە ھەبە کە ئەم ژمارە یە یەكجار کەمە. لەچاو ئەو ھەموو قوتابخانەى گوندەکان تێک دراون تا ئەو کاتە.

(ئىعلام و پەرۋەردە و تەندروستى و كاروبارى كۆمەلایەتى) دروست کران.

لەگەل دەست پیکردنەوێ شۆرش (۲۳) مامۆستای زانکۆی سلیمانی که خاوەنی بڕوانامەى دکتۆرا و (۱۰) خاوەنی بڕوانامەى ماجستىر و (۱۷) مامۆستای زانکۆش خاوەنی بڕوانامەى بەکالۆریۆس و (۱۶) مووچە خۆرى ئىدارى و ئەندازىار و سەربارى ژمارەيەك مامۆستای زانکۆکانى تر و دوو ئەندامى کارای کۆپى زانیارى کورد و (۳) مامۆستاش که خاوەنی بڕوانامەى دکتۆرا و ماجستىر بوون لە دەرهەوى ولات پێوهندیان بەشۆرشەوه کرد (۳۰۹).

ئەمە لەمەر ئەو مامۆستایانەى لە ئاستى زانکۆ و خودان بڕوانامەى بەرزبوون لە پىزى شۆرش کاریان دەکرد، شۆرش زانکۆی سلیمانی لە قەلادزى کردەوه لە ۲۴ نیسانی ۱۹۷۴ ئەم زانکۆیە کەوتەبەر بۆمبارانى دوژمن و قەسابخانەيەکی دلتەزینی دروست کردو ژمارەيەك قوتابی بوونە قوربانى و ژمارەيەكیش بریندار بوون.

بەپىتى ئەو زانیاریانەى تۆمار کران، ژمارەى قوتابیانى زانکۆ کە پێوهندیان بەشۆرشەوه کرد گەشتە (۱۵۰۰) قوتابى و (۵۵۰۰) مامۆستاش گەشتە پىزى شۆرش و ژمارەى قوتابخانەکانى ناوچەکانى پارێزگای دهۆک و قەزای شىخان و ئاکرى و پارێزگای هەولێر و سلیمانی و کەرکوک گەشتە (۸۵۰) قوتابخانە و ژمارەى قوتابیيەکانیشیان (۶۳۵۰۰) بوو. لە قوناغى ناوەندى و ئامادەييش (۹۵۰۰) قوتابى دەیانخویند (۲۱۰).

ئەمانە ئامارى سەردەمى تەمەنى يەك سألەى شۆرشى کورد و هەلومەرجى ئەو کاتى خویندن بوو، کە لەتەك ئەمانەشدا (۶۳) ئەندامى يەكيتىي نووسەرانى کورد چوونە شاخ و (۳۲۰) (۳۱۱) کادىرى راگەياندن و پۆشنیبرى و هونەرى لەو کاتدا لە پىزى شۆرش بوون. لەتەك هەلومەرجى سەختى ئەوان سەردەمدا، هەول درا لە رێگەى ئەمینداريتیي گشتیي

(۳۰۹) گۆڤارى مەتىن صفحات من اعلام الپارتى. منذ عام ۱۹۷۴ حتى انتفاضة ۱۹۹۱، فلك الدين كاكابى، ژ (۵) نىسان ۱۹۹۶، ل ۶۵.

(۳۱۰) هەمان سەرچاوه (۴۰۰۰) مامۆستای سەرەتایى (۱۵۰۰) مامۆستای ناوەندى و ئامادەيى. (۶۰۰۰) هەزار قوتابى ناوەندى و (۳۵۰۰) قوتابىي دواناوەندى هەبوون و نزیکەى (۶۰۰۰) قوتابىي پۆلى شەشەمى سەرەتایى هەبوون، ئەياندهتوانى ئىمتیحان بکەن، بڕوانە. آب. عن التعليم في كوردستان العراق. ص. ۲۸.

(۳۱۱) هەمان سەرچاوه.

پەروردهی شۆرش بواری خویندن رێك بخری و خویندن له سهدان قوتابخانه بهردهوام بوو له خێوهتگاكانی ئاوارهیی خویندن دهخویندرا و شۆرش توانایهکی دارایی زۆری بۆ ئهم بواره تهرخان كرد و له ماوهیهکی كورتدا سهدان ههزار كتیبی قوتابخانه چاپ کران و پێداویستییهكانی خویندن و قوتابخانه دابین کران و سجلی وهگران و لایهنی بهرپرسی پێوهندیی ئێرانی، دانی بهبروانامهی دهرجوو له لایهن پەروردهیی ئاوارهكان نا. (۳۱۲)

بۆ ئهوهی وردتر له مهسهلهی خویندن و بهردهوامی خویندن له ئاوارهیی پوون بێتهوه، پێویسته سهیری ئهم زانیارییه بکهین که لهم خشتانهی خوارهوه (۵۷، ۵۸، ۵۶، ۵۵) (۳۱۳) بهدیار دهکهون ئهمانهش دواي نسکوی ۱۹۷۵ چوونه ئێران و بهسهر تێکرای ئێراندا دابهش کران و پهersh و بلاو کرانهوه و تا گرینگی زیاتر بهزمانی فارسی بدهن و هیدی هیدی بکهونه ژیر فرههنگ و کارتێکردنی کۆمه لایهتی و شیوه شارستانیهتی و ژبانی فارسی... ئهوهی جیگهی شانازییه سههرپای ههموو کۆسپ و سهختی و گرانییهکی ژبان، که ئهویش هوکاري وهك بهشداری راستهوخوی ئهو پهنا بهرانهمانه بهدریژایی تهمهنیان له شۆرشی خهباتی پرگاریخوازی گهلهکهماندا.

لهم خشتهیهدا ژمارهی بهشداریی قوتابیانی کورد له پهناهندهیی له ئێران له سالی (۱۹۹۸-۱۹۹۰) بهردهخت:

(۳۱۲) ههمان سهراچاوه بۆ زانیاریی پتر بهروانه آب عن التعليم في كردستان العراق له سالی ۱۹۷۴دا له ئاوارهیییدا (۲۵۰۰) قوتابی سههرتایی و (۵۰۰۰) ناوهندی و (۵۵۰) ئامادهیش ههبوون تاقي کردنهوهی کۆتایییان کرد. بهههزارهها قوتابیش له سههرتایی و ناوهندی و ئامادهیی و خانهی ماموستایان و پیشهسازی و کشتوکالییهکان و زانکۆ بههۆی فشاری جکومهت له خویندن دا بران بهروانه آب. عن التعليم في كردستان العراق. ص ۲۸

(۳۱۳) ههفتهنامهی گولان، پهنا بهران و کێشهی بهرنامهی خویندن، ژ (۲۱۳) ۲/ ۱۳/ ۱۹۹۹ ل ۴۱.

خشتهی ژماره (۵۵)

سالی	ژماره‌ی قوتابیانی سره‌تایی و دواناوه‌ندی	ئەو قوتابیانی وازیان له خویندن هیناوه
۱۹۹۰	۱۷۵۰۰	۲۳۰۰
۱۹۹۵	۱۲۷۰۰	۷۵۰
۱۹۹۸	۷۵۰۰	۱۹۰۰
سەرجه‌م	۳۷۷۰۰	۴۹۵۰

خشتهی (۵۶)

سالی	ژماره‌ی قوتابیانی زانکۆ	ئەو قوتابیانی وازیان له خویندن هیناوه
۱۹۹۰	۸۲	۲۹
۱۹۹۵	۱۴۲	۱۵
۱۹۹۸	۲۴۰	۹
سەرجه‌م	۴۶۸	۵۳
ئەوانە‌ی خویندنیان تەواو بووه	۷۶	-----

ئەو قوتابیانی دوا‌ی پاپەرین گه‌راونه‌تەوه کوردستان و له زانکۆکانی کوردستان ده‌خوینن و درێژه‌یان به‌خویندن داوه به‌م شیوه‌یه‌که له خشته‌ی ژماره (۵۷) تۆمار کراوه

خشته‌ی ژماره (۵۷)

له‌م خشته‌یه‌دا ده‌رده‌که‌وێ که ژماره‌یه‌کی زۆری قوتابیانی ئاواره که گه‌راونه‌تەوه

پاریزگا	ژماره‌ی قوتابیانی زانکۆ	ئەو قوتابیانی وازیان له خویندن هیناوه
هه‌ولێر	۳۸۴	۱۴۸
ده‌وک	۳۲	۱۱
سلێمانی	۲۵	۹
سەرجه‌م	۴۴۱	۱۶۸

کوردستان وازیان هیئا که دهکری بهشیکی ئه ژماره دابنری که له زانکۆکان وازیان هیئاوه ئه مهش پێوهندیی بهکۆمهڵێک هۆکارهوهیه، که به زیان بۆ سهڕ دواپۆژی ئه م ژماره قوتابییه دهگهڕێتهوه، که دواى مهینهتی ئاوارهیی، له کوردستانی ئازادیش ناتوانن له سهڕ خۆیندن بهردهوام بن.

له خشتهی ژماره (٥٨) یشدا رێژه و ژماره ی قوتابیانی سههرتایی و ناوهندی پیشان دهدهن دواى راپهڕین هاوونه تهوه کوردستان و دهخوینن. که ئهوانیش بهم شیوهی خوارهوه تۆمار کراون.

خشتهی ژماره (٥٨)

سأل	ژماره ی قوتابیانی سههرتایی	قوتابیانی دهرجوی ئامادهیی	ئهوانه ی وازیان هیئاوه
١٩٩٢	٣٤٠٠	٢٣٥٠	١٢٠٠
١٩٩٥	٤١٠٠	٤٧٠٠	١٩٠٠
١٩٩٨	١٥٠٠	٣٧١٠	٤١٠
سه رجهم	٩٠٠٠	١٠٧٦٠	٣٥١٠

ئه م بارۆدوخه ی ههیه له کوردستاندا کاریگهری زۆری له سهڕ خۆیندن و دواکهوتن و وازهینانی خۆیندن ههیه دهکری له م چهند هۆکاره کورتیان بکهینهوه (شهڕی ناوخوی کوردستان و دیارده ی چاویلکه ری کۆچ بۆ هه نده ران، با ری ئابووری سهخت و کزی با ری هیمنیی مامۆستایان، سهبارته به ئاواره کانی ش سه با ری ئه مانه ش نه بوونی گونجاوی بهرنامه و با ری پۆشن بیرییه له نه یوان ئاواره کان و که شی تازه ی کوردستان) (٣١٤).

ئه مه کورته بهرچاو خستنیکی به سووده بۆ با ری خۆیندن و بوونی خۆینده واری له ریزی ئاواره کان که به هۆی شوڕش و بارودۆخی سیاسی سهختی کوردستان و فشاری دوژمنانه وه ئاواره بوون و پێوه ندییان به شوڕشی کوردستانه وه هه بووه.

با ری خۆیندن و ژیا نی قوتابی یان له پرو ی دهروونی و ئاسایشه وه به سهختترین

قوناغه‌کانی تی په‌ریوه‌دوای نسکۆی ۱۹۷۵. به‌تایبه‌تی له‌هه‌شتاکاندا که قوتابخانه‌کان بوونه مه‌ل‌به‌ندی هوشیاری سیاسی و نیشتمانی و قوتابییان بوونه پیشه‌نگی بزاقی جه‌ماوه‌ری و ده‌ستیان به‌چالاکیی سیاسی و خو‌نیشان‌دان و ره‌زکردنه‌وی سیاسه‌تی داگیرکه‌ران کرد.

له ۱۹/۵/۱۹۸۷ له قوتابخانه‌ی ناوه‌ندی (وه‌ته‌ن) له سلیمانی له لایه‌ن عه‌بدو‌ل‌لا که‌رکو‌کلێ سهر به‌موخابه‌رات ۶ قوتابی ده‌ستگیرکران به‌ناوه‌کانی (کامه‌ران عه‌بدو‌ل‌لا نه‌حمه‌د ۱۹۷۲، بوره‌هان ره‌ئوف ره‌حمان ۱۹۷۳، بژار سالح جه‌لال ۱۹۷۳، نازاد هه‌سه‌ن سووره ۱۹۷۲، رێبوار عومه‌ر فه‌تح‌ول‌لا ۱۹۷۱، نزار جه‌لال سالح ۱۹۷۱)، که دوو پوژ پیش نه‌وه‌ش دوو قوتابی تر له هه‌مان قوتابخانه به‌ناوی (ئیسماعیل مووسا مه‌حموود قه‌ره‌داغی ۱۹۷۲، نه‌سفندیار محمه‌د مه‌جید ۱۹۷۴) گیران.

دوای نه‌وه‌ی په‌وانه‌ی به‌ناو (دادگای شو‌رش) ده‌کرێن له‌به‌ر ته‌مه‌ن بچووکی په‌وانه‌ی نه‌منی سلیمانی ده‌کرێنه‌وه، وه‌کو چۆن هه‌مان کاریان له‌وه‌پیشتریش له‌گه‌ل (۲۵) قوتابی تر به‌هه‌مان شیوه‌ کردبوو (۳۱۵).

له‌مه‌ر بارودۆخی قوتابییان و ئاستی خو‌یندن له‌ سایه‌ی ده‌سه‌لاتی حکومه‌تی عێراقدا له‌ سالانی ۱۹۸۰-۱۹۹۰ و نه‌وه‌له‌لومه‌رجه‌ی قوتابییان له‌ کوردستاندا پێی تێپه‌ریوون، ب‌لا‌وکراوه‌ی (ده‌نگی لاوان و قوتابییان) (۳۱۶). له‌ وتاریکیاندا به‌م جو‌ره‌ باسی هه‌له‌لومه‌رجه‌که‌ ده‌که‌ن: (گومانی تێدا نییه‌ زرووفی شه‌ر و نا‌ئارامی کاری سلبی راسته‌وخۆ ده‌که‌ن له‌ وه‌زعی گشتی قوتابییان و شیوه‌ی بیرکردنه‌وه‌ و ئاستی زانیاری و سیاسییان له‌سه‌ر نه‌م بناغه‌یه‌ش شه‌ری نا‌ره‌وای عێراق دژی ئێران به‌شیوه‌یه‌کی ئاشکرا کاری خراپی له‌سه‌ر ئاستی قوتابیانی کوردستان و عێراق کردوه‌.

به‌ه‌وی شیواندن و نزم‌بوونی ئاستی خو‌یندن و پیش‌ئێلکردنی یاسا بنه‌ره‌تی و گرنگه‌کانی په‌روه‌رده‌ و فێرکردن و دروستکردنی گیروگرفتی جو‌راوجو‌ر و خولقاندنی کو‌سپ و ته‌گه‌ره‌کان. نه‌مه‌ جگه‌ له‌ پو‌لی گومان لێ‌کراوی خراپکارانه‌ی به‌ناو (یه‌ک‌تیی نیشتمانی قوتابییان و لاوانی عێراق). هه‌روه‌ها به‌دریژایی نه‌وه‌نده‌ ساله‌ به‌هه‌زاران

(۳۱۵) جریده (صوت الشیبة والطلبة) العدد (۵) لسان حال اللجنة العليا للتنسيق في المنظمات الطلابية والشبابية الديمقراطية في كردستان العراق، ص ۳.

(۳۱۶) ده‌نگی لاوان و قوتابییان، ژ (۹) تشرینی دووم ۱۹۹۰ ل ۲.

قوتابخانه تېڭ دران و بهدهيان هزار قوتابی له خویندن بئ بهش بوون و سه دانیش شههید و بئ سهروشوین کراون بئ له هزارانیش دهر بهدەر کراون. بهتایبهتی له کوردستان راسته وخوش ئه و هویانه بهسلبی پهنگ ددهنه وه، له سهر نه وهکانی ئیستا و داهاتوو له بری خویندهواری، نه خوشییه کومه لایه تییهکان زیاتر سهر هه لدهدن له نیو کومه لدا له حاله تیکدا که جیهان هه مووی دهستباری یه کتر ددهدن بۆ نه هیشتنی نه خویندهواری و دابینکردنی فیربوون بۆ قوناغهکانی ته مهن جگه له (۸) ساله ی شهر ی ئیزان و عیراق. ئه و مهترسیی هه لگرسانی شهر ی کهنداویشی هاته سهر که ئاکامیکی یه کجار ترسناکی ده بی له سهر خویندن و خویندکاران ته مهش هه موو له سایه ی سیاسه تی دیکتاتورانه ی رژییم و له خویاییبوونی سهر کرده که یه تی ههر ئه م هویانهش ده بنه هاندهر بۆ په ره پیدان به هه موو شیوهکانی خه بات له لایهن خویندکاران و پیکخوا وهکانیانه وه بۆ سووربوون له سهر مافه په واکان و مسوگه رکردنی خویندن به ناشتی و ئاسوده یی بۆ هه موو خویندکاران به بی جیاوازی).

له خویندن سالی ۱۹۸۲-۱۹۸۳ ده رچووانی ئاماده یی ژماره یان گه یشتوته (۱۲۰) هزار قوتابی کوپ و کچ له سهرتاسه ری عیراق، که چی ته نیا (۱۷) هزار قوتابی له زانکۆکان وه رگیرون.

ئه و قوتابیانه ی پله یان له خوار (۷۰) بیته له هه یج شوینیک وه رنه گیراون، که مترین پلهش که له په یمانگا کان وه رگیرایی (۷۶) بووه (۳۱۷). ته مهش بۆ ئه وه بوو زۆرترین ژماره ی قوتابییان و لاوان راپیچی به رهکانی جهنگی خویناوی بهکن.

جهنگ و سیاسه تی تۆقاندن و راگواستنی گوندهکانی کوردستان و فشاری دامو دهزگاکانی حکومه تی ناوهندی کاریگه ریهکی سلبی له سهر خویندن جئ هیشتبوو، قوتابیانیس وه نه بی بییهش بووین له کاره ناله بارهکانی جهنگی قادسیه و به شیویهکی راسته وخو کاری له خویندن کرد و مه لبه ندهکانی خویندن تووشی هه ره سه نینان کردوه. جا چ له نهجامی به کاره یانی زه بروزهنگ بئ که بۆ به زۆر چهک پئ هه لگرتنی قوتابییان و راکیشانیان بۆ به رهکانی جهنگ. یا به هو ی باری گشتی ولات و په شیوی کومه لایه تییه وهی، یاخود به هو ی راکیشانی زۆریه ی ماموستایان بۆ ریزی سوپا له سهرتاسه ری عیراق هه یج مه لبه ندیکی خویندن به دی ناکرئ چه ند ماموستایه کی که م

(۳۱۷) خهباتی قوتابییان، گوڤاری ناوهندی یه کیتی قوتابیانی کورد، ده رچووانی ئاماده یی به ره کوئ؟ به رزان شیر ژ (۴)، ل. ۸، ۱۹۸۴.

نەبىي و زۆرىيەى ھەرە زۆرى خويندگاکان مامۇستاكانى بەشئۆھەكى ئەوتۇ كەمە كە قوتاببيان ناتوانن ھېچ جۆرە سوودىكيان لى وەرېگرن. وىپراى ئەوھى كە زۆر قوتابخانە دەرگاكانيان داخستوو، ئەم دياردەيەش نزيكەى (۵۰٪)ى دېھاتەكانى كوردستانى گرتووتەوھە و دياردەى بى مامۇستايى شارەكانيشى گرتووتەوھە(۲۱۸).

ئەم چەند دېرېرەى سەرەوھە سالى ۱۹۸۴ى خويندنى مەبەستە. لەو كاتەى كە شۆرپشى گەلى كوردستان لە پەرەسەندن و فراوانبووندا بوو. لە ھەمان كاتيشدا كوردستان لە ژىر فشارى راگواستن و گوند سووتاندن و تەقاندەوھى قوتابخانەكان و بى بەش كردنى قوتاببيەكان لە خويندن دەينالاند.

لە مەر ئەو سالانەى كە قوتاببيان بەرپەرېن و مانگرتن دەسلەتدارانيان تەنگەتاو كرد و ژمارەيەك قوتابى لە پووبەرپووبوونەوھى دەزگا سەرکوكتەرەكاندا گيانيان بەخشى و فشارى سەر زانكۆى سەلاھەدين كە تازە لە سلیمانى گویزراپووه بۆ ھەولیر لە پەرەستاندن بوو، بەلام زانكۆ بووېووه سەرچاوهى ھۆشيارى نیشتىمانى و رووبەرپووبوونەوھە. لە پېپۆرتاژىكدا گۆقارى (خەباتى قوتاببيان)(۳۱۹) بەم جۆرە باسى بارودۇخ و ھەلومەرجى زانكۆى سەلاھەدين و دابەشكردنى كۆلیرەكان لەناو شاردادەكا كە لەبەشكىكى بەم جۆرە ھاتووھە: (پژىمە فاشىستەكەى بەعسى كە برپارى راگواستنەوھى زانكۆى دا، تەنیا يەك شتى حىساب كرد، ئەويش لاينى سىياسى بەو مەبەستەى زانكۆى سلیمانى كە بووېووه مەلەندى بۆلۆبوونەوھى بىرە شۆرپشگېرپىيەكان، لەناو بېرى و وىپراى ئەوھى كە شارى سلیمانييش بى بەش بكا لەو دەسكەوتە مەزنە ئابوورى و پۆشنبىرىيە. شىوھى دابەشكردنى كۆلجەكان لە ھەولیر نەك ھەر جىگەى سەرسوپمانە، بەلكو زۆر بەئاشكرا ئەو مەبەستە گلاوھى پزىم دەردەكا، ھەرەك بەم شىوھى خوارەوھە دابەش كراون.

۱- كۆلجى بەرپۆھەردن - گەرەكى سەيداوھ.

۲- كۆلجى پەرورەدە - گەرەكى مەنتكاوھ.

۳- كۆلجى زانبارى - گەرەكى مەباباد.

(۳۱۸) خەباتى قوتاببيان، گۆقارى ناوھندى يەكېتتى قوتاببيانى كورد، ژ (۵) شوبات و نازارى ۱۹۸۴ خويندەنە و قادسيەى دۇراو، ل ۱۱.

(۳۱۹) خەباتى قوتاببيان، ژ (۴) كانوونى دووم ۱۹۸۴، زانكۆى سەلاھەدين لە نۆوان چەوساندەوھە و راپەرپىندا، توانا، ل ۵.

۴- كۆلىجى كشتوكال - ناحيەى ئەسكى كەلەك.

۵- كۆلىجى پزىشكى - گەرەكى تەيراو.

۶- كۆلىجى ئەندازىارى - گەرەكى مەباباد (پىڭاى كەركوك)

۷- كۆلىجى ئاداب - پىڭاى كۆيە.

ئەمەش بەمەبەستى دور خستنهوى قوتابىيەكان بوولەيەكتربەو ئامانجەى
نەتوانن بىرورا بگۆپنەو و بە كردهوى شۆپشگىرپانە ئەنجام بدەن. ھەرۈھا كۆمەلىك
كارى ناسەرعيان كردهو كە لەم خالانەى خواروھە خوڭيان دەنوڭن.

۱- رەفتارەكانى پزىم سەبارت بەقوتابىيان لەناو زانكۆ. ھەرۈھا دەزگا
سەركوتكەرەكان بۆ بلاوھ پىكردى قوتابىيان ئەم كارە نالەبارانەى خواروھەيان
كردون.

ا- دووبارە دابەشكردنهوى قوتابىيان بەسەر پۆلەكان بەمەرچىك ھەر پۆلىك دەستەيەك
لە قوتابىيە سەر بەرپىكخراوھەكانى بەعسى تىدا بى.

ب- دانانى ۲-۳ لە پياوھ سىخورپەكانى دائىرەى ئاسايش لە پۆلەكان لە بەرگى قوتابى
بەمەبەستى چاودىرىكردى راستەوخو قوتابىيان.

ج- دانانى پرسگەيەكى مەرەزى لە زانكۆ بۆ تۆماركردى ناوى ئەو كەسانەى كە دىنە
زانكۆ بۆ دىدەنى قوتابىيان.

ھ- نەھىشتنى سەردانى قوتابىيان لە كۆلىجىكەو بۆ كۆلىجىكى ترى ھەمان زانكۆ.

۲- رەفتارى فاشستەكان سەبارت بەمامۇستاكانى زانكۆ بەمەبەستى كۆنترۆلكردى
زانكۆ.

ا- دامەزراندنى چەند ئەفسەرىكى ئاسايش لە زانكۆكان بەناوى مامۇستا لە ھەر
كۆلىجىك و بوونيان بەئەندام لە ئەنجومەنى مامۇستايانى كۆلىج، ئەمەش
بەمەبەستى زالبوون بەسەر ئەنجومەنەكان و چاودىرىكردى مامۇستاك.

ب- راگواستنهوى ئەو مامۇستايانەى كە سەر بەبەس نىن بۆ بەغدا و بەسەر و مووسل.

ج- دەركردى كۆمەلىك لە مامۇستا نىشتمانپەرۈرەكان و راگواستنهويان بۆ
بەرپۆھەرايەتيە خزمەتگوزارىيەكان كە بەھىچ شۆھەك پىۋەندى بەپسپۇرى
ئەوانەو نىيە.

ه- گوړېنى ئه مېنى كۆليجه كان بهر ئه مېنانهى كه به ته واوى ملكه چى فرمانه كانى پږيتم.

و- دانانى لپړسراوېكى ئاسايش له هر كۆليچك كه خوى لپړسراوى راسته قينهيه بهرام بهر هم موو كاروباريكى كوليچ.

۳- په فتاره كانى پږيتم له به شه ناوځوكان.

أ- دابه شكردى قوتابييان به شيويه كى راسته وخو له لايهن دهزگاي سيخوړپى زانكووه، كه به ليسته يه كى تايبه تى قوتابييه كانيان دهستنيشان ده كرد له گهل ديارى كردنى ژور و ژماره ي به شى ناوځوكه، به مرجى هر ژور ك ترخان كراوه به يه كى يا دوان لهو قوتابييانه ي سهر به دهزگاكانى عه فله قيهه كانن.

ب- دانانى پرسگه يه ك له بهر دهزگاي به شى ناوځو بو تومار كردنى ناوى ئه و كه سانهى سهر له قوتابييه كان ده دن.

ج- قه دهغه كردنى مانه وهى قوتابييان له ساعات ۹ى سهر له به يانى تا ۲ى پاش نيوه پو له به شه ناوځوكان به مه به سى بوارنه دان به نواندى هيچ جوړه چالاكيه ك.

د- دامه زراندى چهنده كه سانكى سيخوړ له به شه ناوځوكان به ناوى لپړسراو و پاكه ره وه به ئامانجى چاوډيړى كردنى به رده وامى قوتابييان.

ه- دانانى ئيشكگرى تايبه تى له ريزى ريځخراوى به عسه فاشسته كان له هر به شى كى ناوځو يى بو گوږگرتن له قوتابييان و جاسوسى كردن له سهر يان.

ئهمه كورته يه كى واقيعى خويندن له كوردستان بو. زانكو وای لى هاتبوو له چه شنى سهر يازگه به چه كدارى و زړيپوش و ئهن نابلوقه درابوو، كه هر له به ره كانى جهنگى ده كرد. له زور قوتابخانه كانيشدا فشار و زورى پږيتم به رده وام بووه. تا ئه وهى مندالى هه رزه كارى خوار ته مهنى ۱۸ سالى له ناو پوړ و له خويندن بگرن و بى سهروشوينيان بگهن.

لهو سهر ژميږيه دا به پيو به رايه تى سهر ژميږى سليمانى ئاماده ي كردوه له دواى سهر ژميږى ۱۹۷۷ هره تاكو سالى ۱۹۹۱ له پاريزگاي سليمانى و كهركوك ... ده رده كه وى كه مه ليه ندى (۵) قهزا و (۲۶) ناحيه و (۲۲۴۵) گوند ويران كراون. هه روه ها (۵۷) گهړه كه له ناحيه و قهزاكان و (۱۸۱۱) مقاطعه له گهل زهوى تهخت كراون. له م

ماوه‌یه‌دا (۱۰۱۰۷۷) خانوو (۱۳۵۴۸) بینای فه‌رمانگه و بینای خزمه‌تگوزاری و دوکان شوینی پیشه‌سازی وێران کران. بهم شیوه (۱۴۰۳۰۵) خیزان که ژماره‌یان ده‌کاته (۸۴۱۸۲۹) کهس ئاواره و نه‌نفال و ده‌ریه‌ده‌ر کران.

بیگومان ئەم کاولکاریه قوتابخانه و تهن‌روستیشی نه‌بواردوو، (۶۸۲) قوتابخانه و (۱۶۵) دامه‌زراوه‌ی تهن‌روستیش وێران کران (۳۲۰).

له سالی ۱۹۸۸ دای وه‌ستانی شه‌ر و له‌دای قوناغی شه‌ری جینوساید دژی کورد، مه‌سه‌له‌ی ته‌ختکردن و وێرانکردنی کوردستان گه‌یشه‌ چله‌پۆیه. نه‌نفال به‌هه‌زاره‌ها گوندیشی وێران کرد و (۱۸۲) هه‌زار مرو‌قی مندال و پیر و په‌که‌وته و ئافره‌ت و پیاوی له‌گه‌رووی بیابان کرد و تا نه‌مرو‌ش بی‌ سه‌ر و شوینن که به‌ چهند قوناغیکدا تی‌ په‌ری وه‌کو (که‌نعان مه‌کیه‌)ی نووسه‌ری عه‌ره‌ب ده‌لی په‌لاماره‌کانی ۱۹۸۸ له‌ نه‌نفال بوونه هۆی وێرانکردنی (۱۲۷۶) گوند. به‌پێی سه‌رچاوه‌کان له‌ سالی ۱۹۸۶ هه‌و نه‌زیکه‌ی (۳۵۰۰) گوند وێران کران که نه‌زیکه‌ی (۸۰٪)ی گونده‌کانی کوردستانی عیراق پێک ده‌هێنیت (۳۲۱).

هه‌رچی بڵیین، ئازاره‌که‌ی ناگاته‌ نه‌وه‌ی که‌ مندالی بی‌ تاوانی کورد نه‌ک هه‌ر قوتابخانه‌ی لی‌ ته‌خت ده‌کری و ته‌خته‌ ره‌شه و کتابی وه‌ژیرگل و دارو په‌ردوو ده‌که‌ون، به‌لکه‌ خودی ئەم منداله‌ش ده‌کرینه‌ خۆراکی بیابان. له‌ بیابانیش له‌ به‌ر تیشکی گه‌رمای رۆژ وشک ده‌کرینه‌وه و دواتریش ئەگه‌ر سه‌گێک لاشه‌که‌یان به‌خوات... ئەگه‌ر نا که‌س نازانی چییان به‌سه‌ردی و چییان لی‌ هاتوو...

له سالی ۱۹۸۴ - ۱۹۸۵ له شاری ده‌وک پریاربوو له‌ سه‌ره‌تای سالی خویندندا خویندنی پۆلی یه‌که‌می سه‌ره‌تایی به‌کوردی بی، به‌لام هه‌ر پێش ده‌ستپێکردنی خویندن، هه‌ندێک لی‌په‌رساو و فه‌رمانبه‌رانی به‌پۆه‌به‌رایه‌تی په‌روه‌ده‌ی ئەم شاره‌ که‌سوکاری قوتابییه‌کانیان ئاگادار کردبووه‌و هه‌ر پرسیاریان لی‌ کردن که‌ خویندن به‌ چ زمانێک بی، به‌عه‌ره‌بی بی و هه‌ر نه‌وه‌شیان جێبه‌جی کرد (۳۲۲).

(۳۲۰) گۆقاری نه‌نفال. ژماره (۱) سالی ۲۰۰۰، ل. ۵۵. گۆقاریکی لی‌کۆلینه‌وه و دۆکیومینته‌ له‌ سلیمانی وه‌زاره‌تی رۆشنییری ده‌ری ده‌کات.

(۳۲۱) که‌نعان مه‌کیه، «القسوة والصمت»، کتییی تایبه‌نه‌ له‌ سه‌ر وه‌زعی کورد، نه‌نفال و نه‌و کاره‌ساتانه‌ی به‌سه‌ر کوردان هاتوون.

(۳۲۲) گۆقاری کومه‌له، ژماره (۱) خولی سییه‌م کانونی دووه‌می ۱۹۸۵، ل. ۶۷.

له گومان به‌دهره که زمانی کوردی و خویندن به‌کوردی له دواى هفتاکان و له ئاکامی پهرسه‌ندن و به‌میللی بوونی شۆرشی کوردستان بووه ئامانجی سه‌ره‌کی، له هه‌شتاکان به‌ربه‌رکانییه‌کی توند له نیوان قوتابیانی ولاتپاریزی کوردستان و حکومه‌تی ناوه‌ندی به‌رپا بوو، له‌وکاته‌ی ویستیان خویندن بکریته‌عه‌ره‌بی! یه‌که‌ پارچه‌ قوتابییان هاتنه‌ شه‌قام... به‌دروستی و به‌کرده‌وه‌ جه‌نگی زمان «ئامانجی زمان» خه‌بات بو زمان له‌م رۆژانه‌ به‌دیارکه‌وت که مه‌سه‌له‌ی خویندن و خویندنی کوردی بووه دروشمیکی سیاسی- نه‌ته‌وه‌یی به‌رز.

که‌س ئاماده‌ نه‌بوو ده‌ستبه‌رداری ئه‌م ده‌سکه‌وتانه‌ بی که به‌دریژی میژوو وه‌ده‌ست هاتوون و له‌ هه‌فتادا بووه‌ خه‌ونی واقیعی کوردان و له‌ هه‌شتاکاندا زمان و خویندنی کوردی بووه‌ شۆرش..

له‌ درێژه‌ی باسه‌که‌ماندا له‌ ساڵی ۱۹۷۵-۱۹۹۱ ژماره‌یه‌کی زۆری قوتابخانه‌ و گوند ته‌خت کران. له‌ سلیمانی و کۆیه‌ و پشتدهریش به‌پیی سه‌رژمییه‌کانی (سه‌رژمییه‌ی سلیمانی) له‌م ماوه‌یه‌دا ئه‌م رێژه‌ زۆره‌ی قوتابخانه‌ ته‌خت کران و داخراون. بێگومان ژماره‌یه‌کی سه‌رسوپه‌ینه‌ر و برپاوپه‌که‌ریشه‌ ناوچه‌کانی کوردستان تیکرا به‌شۆرش تاوانبار کران. قوتابخانه‌ ته‌خت کران و مندالی ساواى کوردیش له‌ خویندن بی به‌ش بوون، یا له‌ باریکی ده‌روونی دژواری ژیرفشاری حکومه‌ت، یا ئاواره‌یی خویندوویانه‌ یان به‌هه‌زارانیان به‌ر شالاوی به‌دناوی ئه‌نفال که‌وتوون. به‌پیی ئه‌و ژماره‌ی له‌ سه‌رژمییه‌که‌دا که‌ له‌ خشته‌ی ژماره‌ (۵۹) دا ده‌رده‌که‌وی له‌ سلیمانی، ده‌ره‌وه‌ی شار (۱۰۴) قوتابخانه‌ و له‌ قه‌زاکانی هه‌له‌بجه‌ (۱۱۲) و پینجیوین (۴۰) و شاریاژیر (۹۲) و پشده‌ر (۵۵) و رانیه‌ (۳۷) و دووکان (۴۶) و ده‌ریه‌ندیخان (۱۶) و چه‌مه‌مال (۸۰) و که‌لار (۱۶) و کفری (۲۷) و کۆیسنج (۵۷) قوتابخانه‌ تیکردان و داخراون که‌ تیکرا ده‌کاته‌ (۶۸۲) قوتابخانه‌.

خشتەى ژمارە (۵۹) (۳۲۳).

سەرژمیری دانیشتووان و قوتابخانە و بینا تیکدراوهکانی قوتابخانەکانی پارێزگاکی سلیمانی و کەرکوک و ئەوقەزا و ناحیانەى سەریەم پارێزگایایەن تا ساڵی ۱۹۹۱ لەلایەن حکومەتی عێراقەوه تیک دراون

ژمارەى ئەو بینایانەى کە قوتابخانە بوون	جۆرى بینای قوتابخانەکان				ژمارەى قوتابخانە	ژمارەى دانیشتیووان	ناوی یەکەى ئیدارى	
	هیتەر	صریفە	قوڕ	بلۆک				
---	---	---	---	---	---	---	شار	ناوەندى
---	---	---	---	---	---	---	گوند	قەزای
---	---	---	---	---	---	---	تیکرا	سلیمانی
---	---	---	---	---	---	---	شار	تانجەپۆ
۲۲	---	---	۵	۱۷	۲۲	۲۱۱۹۴	گوند	
۲۲	---	---	۵	۱۷	۲۲	۲۱۱۹۴	تیکرا	
۲	---	---	---	۲	۳	۲۰۶۷	شار	قەرەداغ
۳۰	---	---	۱۲	۱۸	۳۱	۲۰۳۳۲	گوند	
۳۲	---	---	۱۲	۲۰	۳۲	۲۲۳۹۹	تیکرا	

(۳۲۳) گۆقاری ئەنفال ژمارە (۱) ساڵی ۲۰۰۰ لیکۆلینەوه و دۆکیومینتییه وەزارەتی رۆشنایی دەری دەکات - لە سلیمانی. ل. ۴۹-۵۶ لەم سەرژمیرییدا پشت بەسەرژمیری ۱۹۷۷-۱۹۸۷ ی عێراق بەستراوه. لەم ماوهیهشدا (۱۶۵) دامەزرای تەندروستی تیکدراون (۲۹) پرۆژەى شار و (۱۳۵) ی گوندەکان تیک دراوه.

ژماره ی بڼایه ی قوتاخانه کان				ژماره ی قوتاخانه	ژماره ی دانیشتون	ناوی په که ی ئیداری	
بلوک قور صریفه هیتیر				ژماره ی قوتاخانه	ژماره ی دانیشتون	ناوی په که ی ئیداری	
۲۰			۱۹	۲۰	۱۸۲۹۷	شار	بازیان
۲۰	۰	۰	۱۹	۲۰	۱۸۲۹۷	گونډ	تیکړا
۲۶			۶	۲۸	۲۵۷۸۱	شار	سهرچنار
۲۶	۰	۰	۶	۲۸	۲۵۷۸۱	گونډ	تیکړا
۲			۲	۳	۲۰۶۷	شار	تیکړای
۹۸			۲۳	۱۰۱	۸۵۶۰۴	گونډ	قهزای
۱۰۰	۰	۰	۲۳	۱۰۴	۸۷۶۷۱	تیکړا	سلیمانی
۱۴			۱۴	۱۷	۳۳۹۹۷	شار	ناوهندی
۱۴	۰	۰	۱۴	۱۷	۳۳۹۹۷	گونډ	قهزای
۱۰			۲	۱۰	۱۲۷۹	شار	هله بجه
۱۹			۲	۱۹	۲۷۹۸۴	گونډ	سیروان
۲۹	۰	۰	۲	۲۹	۲۹۲۶۳	تیکړا	
۲			۲	۴	۳۳۹۲	شار	خورمال
۱۵			۱	۱۵	۱۶۵۸۵	گونډ	
۱۷	۰	۰	۱	۱۹	۱۹۹۷۷	تیکړا	
۶			۶	۸	۹۴۱۵	شار	بیاره
۱۵			۱۵	۱۸	۱۲۳۸۲	گونډ	
۲۱	۰	۰	۲۱	۲۶	۲۱۷۹۷	تیکړا	
۹			۹	۹	۱۱۹۷۷	شار	شاره زوور
۱۲			۱۲	۱۲	۲۲۴۶۱	گونډ	
۲۱	۰	۰	۲۱	۲۱	۳۴۴۳۸	تیکړا	
۴۱			۳۳	۴۸	۶۰۰۶۰	شار	تیکړای
۶۱			۵۸	۶۴	۷۹۴۱۲	گونډ	قهزای
۱۰۲	۰	۰	۹۱	۱۱۲	۱۳۹۴۷۲	تیکړا	هله بجه

ناوی به‌کمی ئیداری		ژماره‌ی دانیش‌توان	ژماره‌ی قوتابخانه	جوړی بینایه‌ی قوتابخانه‌کان				ژماره‌ی نهو بینایانه‌ی که قوتابخانه بوون
				بلوک	قوږ	صریفة	هیتړ	
ناوه‌ندی قه‌زای پینجوین	شار	۱۲۹۷۶	۵	۴				۴
	گوند	۲۰۹۳۳	۱۸	۱۸				۱۸
	تیکړا	۳۳۹۰۹	۲۳	۲۲	۰	۰	۰	۲۲
کرمک	شار	۵۸۱	۱	۱				۱
	گوند	۲۰۳۷۲	۱۶	۱۴	۲			۱۶
	تیکړا	۲۰۹۵۳	۱۷	۱۵	۲	۰	۰	۱۷
تیکړای قه‌زای پینجوین	شار	۱۳۵۵۷	۶	۵				۵
	گوند	۴۱۳۰۵	۳۴	۳۲	۲			۳۴
	تیکړا	۵۴۸۶۲	۴۰	۳۷	۲	۰	۰	۳۹
ناوه‌ندی قه‌زای شارباژیر	شار	۳۳۶۲	۴	۴				۴
	گوند	۲۳۲۵۷	۲۵	۲۱	۴			۲۵
	تیکړا	۲۶۶۱۹	۲۹	۲۵	۴	۰	۰	۲۹
سیوه‌یل	شار	۱۸۶۶	۱	۱				۱
	گوند	۱۶۳۲۰	۱۸	۱۷	۱			۱۸
	تیکړا	۱۸۱۸۶	۱۹	۱۸	۱	۰	۰	۱۹
ماوه‌ت	شار	۴۱۸۷	۳	۳				۳
	گوند	۲۴۹۱۷	۲۳	۲۲				۲۲
	تیکړا	۲۹۱۰۴	۲۶	۲۵	۰	۰	۰	۲۵
سروچک	شار	۲۲۳۰	۳	۱				۱
	گوند	۱۶۱۷۴	۱۵	۱۵				۱۵
	تیکړا	۱۸۹۴۴	۱۸	۱۶	۰	۰	۰	۱۶
تیکړای قه‌زای شارباژیر	شار	۱۱۶۴۵	۱۱	۹				۹
	گوند	۸۱۲۰۸	۸۱	۷۵	۵			۸۰
	تیکړا	۹۲۸۵۳	۹۲	۸۴	۵	۰	۰	۸۹
ناوه‌ندی قه‌زای پشده‌ر	شار	۲۰۷۶۰	۱۰	۵	۱			۶
	گوند	۱۷۸۶۳	۱۴	۱۴				۱۴
	تیکړا	۳۸۶۲۳	۲۴	۱۹	۱	۰	۰	۲۰

ژماره ی نه بینایانه که قوتابخانه بوون	جوړی بینایه ی قوتابخانه کان				ژماره ی قوتابخانه	ژماره ی دانیشتووان	ناو ی په که ی نیداری	
هیتر	صریفه	قور	بلوک					
۱			۱	۱	۲۷۵۳	شار	هیرق	
۷		۵	۲	۷	۹۷۷۳	گوند		
۸	۰	۵	۳	۸	۱۲۵۲۶	تیکړا		
۲			۲	۴	۴۹۳۶	شار	ناوډهشت	
۱۹		۳	۱۶	۱۹	۱۹۵۷۴	گوند		
۲۱	۰	۳	۱۸	۲۳	۲۴۵۰۰	تیکړا		
۹		۱	۸	۱۵	۲۸۴۳۹	شار	تیکړای	
۴۰		۸	۳۲	۴۰	۴۷۲۱۰	گوند	قهزای	
۴۹	۰	۹	۴۰	۵۵	۷۵۶۴۹	تیکړا	پشدر	
						شار	ناوډندی	
						گوند	قهزای	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	تیکړا	رانیه	
۲			۲	۲	۲۱۲۲	شار	مهرکه	
۱۱		۲	۹	۱۱	۲۵۲۰۲	گوند		
۱۳	۰	۲	۱۱	۱۳	۲۷۳۲۴	تیکړا		
۱۲		۲	۱۰	۱۳	۱۵۲۷۳	شار	رانیه	
۱۲	۰	۲	۱۰	۱۳	۱۵۲۷۳	تیکړا		
۱۱			۶۱	۱۱	۱۲۴۰۳	شار	بیتواته	
۱۱	۰	۰	۱۱	۱۱	۱۲۴۰۳	تیکړا		
۲			۲	۲	۲۱۲۲	شار	تیکړای	
۲۴		۲	۳۰	۳۵	۵۲۸۷۸	گوند	قهزای	
۲۶	۰	۲	۳۲	۳۷	۵۵۰۰۰	تیکړا	رانیه	
۵			۵	۶	۵۹۷۷	شار	ناوډندی	
۲			۲	۲		گوند	قهزای	
۷	۰	۰	۷	۸	۵۹۷۷	تیکړا	دووکان	

ژماره ی نه بینایانه ی که قوتابخانه بوون		جۆری بینایه ی قوتابخانه کان				ژماره ی دانیشتونان	ناوی یه که ی ئیداری	
		صریفه هاتر	قور	بلوک	ژماره ی قوتابخانه		شار	
۱				۱	۱	۶۱۱	شار	سورداش
۲۶			۶	۲۰	۲۶	۳۸۷۰۲	گوند	
۲۷	۰	۰	۶	۲۱	۲۷	۲۹۳۱۳	تیکرا	
۳				۳	۳	۲۱۹۸	شار	چناران
۸			۳	۵	۸	۱۰۵۱۹	گوند	
۱۱	۰	۰	۳	۸	۱۱	۱۲۷۱۲	تیکرا	
۹				۹	۱۰	۸۷۸۶	شار	تیکرای قهزای دوکان
۳۶			۹	۲۷	۳۶	۳۹۲۲۱	گوند	
۴۵	۰	۰	۹	۳۶	۴۶	۴۸۰۰۷	تیکرا	
۱۶				۱۰	۱۶	۲۱۷۸۳	شار	دهربه نندیخان
۱۶			۶	۱۰	۱۶	۲۱۷۸۳	گوند	
۱۶	۰	۰	۶	۱۰	۱۶	۲۱۷۸۳	تیکرا	
۱۶				۱۰	۱۶	۲۱۷۸۳	شار	تیکرای قهزای دهربه نندیخان
۱۶			۶	۱۰	۱۶	۲۱۷۸۳	گوند	
۱۶	۰	۰	۶	۱۰	۱۶	۲۱۷۸۳	تیکرا	
۱۶				۱۴	۱۶	۱۸۰۲۵	شار	ناوهندی قهزای چه مچمال
۱۶			۲	۱۴	۱۶	۱۸۰۲۵	گوند	
۱۶	۰	۰	۲	۱۴	۱۶	۱۸۰۲۵	تیکرا	
۲				۲	۲	۱۸۸۰	شار	ناغجه لهر
۱۰			۳	۷	۱۰	۲۱۱۹۷	گوند	
۱۲	۰	۰	۳	۹	۱۲	۲۳۰۷۷	تیکرا	
۳				۳	۳	۳۴۷۱	شار	سهنگاو
۱۱			۳	۸	۱۱	۱۵۱۲۱	گوند	
۱۴	۰	۰	۳	۱۱	۱۴	۱۸۵۹۲	تیکرا	
۲		۱		۲	۲	۱۰۴۲	شار	شوان
۱۸			۹	۸	۱۸	۲۴۵۸۹	گوند	
۲۰	۰	۱	۹	۱۰	۲۰	۲۵۶۱۳	تیکرا	

جۆرى بىنايەى قوتابخانەكان					ژمارەى	ژمارەى	ناوى يەكەى ئىدارى	
بىنايەنى كە	قوتابخانە بوون	هيتەر	صرىفە	قور	بلوك	دانىشتووان قوتا بخانە		
۳				۳	۳	۱۸۹۳	شار	قادر
۱۵				۱۵	۱۵	۱۹۷۸۹	گوند	كەرەم
۱۸	۰	۰	۰	۱۸	۱۸	۲۱۶۸۲	تيكرا	
۱۰				۱۰	۱۰	۸۲۶۸	شار	ناوہندی
۷۰		۱	۱۷	۵۲	۷۰	۹۸۷۲۱	گوند	قەزای
۸۰	۰	۱	۱۷	۶۲	۸۰	۱۰۶۹۸۹	تيكرا	چەمچەمال
۷				۵	۷	۲۳۵۸۹	شار	ناوہندی
۷	۰	۰	۵	۲	۷	۲۳۵۸۹	گوند	قەزای كەلار
				۵			تيكرا	
۵				۱	۵	۱۵۷۲۲	شار	پىياز
۵	۰	۰	۱	۴	۵	۱۵۷۲۲	گوند	
				۱			تيكرا	
۴				۲	۴	۱۱۳۶۳	شار	تيلاكۆ
۴	۰	۰	۲	۲	۴	۱۱۳۶۳	گوند	
				۲			تيكرا	
۱۶				۸	۱۶	۵۰۶۷۳	شار	تيكراى
۱۶	۰	۰	۸	۸	۱۶	۵۰۶۷۳	گوند	ناوہندی
				۸			تيكرا	قەزای كەلار
۲				۲	۴	۸۱۰	شار	سەر قەلا
۵				۱	۶	۷۹۶۴	گوند	
۷	۰	۰	۱	۶	۱۰	۸۷۷۴	تيكرا	
۱				۱	۱	۸۱۶	شار	نەوجول
۱۸				۱۱	۱۸	۱۴۹۴۴	گوند	
۱۹	۰	۰	۱۲	۷	۱۹	۱۵۷۶۰	تيكرا	
۳				۱	۵	۱۶۲۶	شار	تيكراى
۲۲				۱۲	۲۲	۲۲۹۰۸	گوند	قەزای كفرى
۲۶	۰	۰	۱۳	۱۳	۲۷	۲۴۵۳۴	تيكرا	

ژماره ی نه بینایانه که قوتابخانه بوون	ژماره ی دانیشتوان	ژماره ی قوتابخانه	جوړی بینایه قوتابخانه کان بلوک قور صریفه هیتر				ناوړی یه که ی نیداری	
			<p>له بهرنه وهی نهو ناحیانه له پیش سالی ۱۹۷۷</p> <p>تیکدراون، بویه هیچ زانیاریه کیان له مه پ تومار نه کراوه</p>				میدان	شار گوند تیکرا
							قوره توو	شار گوند تیکرا
							تیکرای قهزای خانه قین	شار گوند تیکرا
۱۲			۴	۸	۱۷	۴۷۱۴۲	شار گوند	ناوهندی قهزای
۱۲	۰	۰	۴	۸	۱۷	۴۷۱۴۲	تیکرا	کویسنجق
۲			۶	۸	۳	۲۰۷۷	شار	تهق تهق
۱۴			۶	۸	۱۸	۲۱۷۱۶	گوند	
۱۶	۰	۰	۶	۱۰	۲۱	۲۳۷۹۳	تیکرا	
۱				۱	۲	۵۱۳	شار	شورپش
۰			۳	۱۱	۱۷	۱۲۸۸۸	گوند	
۱	۰	۰	۳	۱۲	۱۹	۱۳۴۰۱	تیکرا	
۳				۳	۵	۲۵۹۰	شار	تیکرای قهزای
۲۶			۱۳	۲۷	۵۲	۸۱۷۴۷	گوند	کویسنجق
۲۹	۰	۰	۱۳	۳۰	۵۷	۸۴۳۳۶	تیکرا	
۹۳			۲	۸۳	۱۱۵	۱۳۹۱۶۰	شار	تیکرای نهو
۵۲۴			۱۰۸	۴۳۶	۵۶۷	۷۰۲۶۶۹	گوند	ناوچانه ی له
۶۱۷	۰	۰	۱۱۰	۵۱۹	۶۸۲	۸۴۱۸۲۹	تیکرا	ژیر ده سولاتی حکومته تی هرنمن

لەم زانیارییە تۆمارکراوانەدا دەرەکەوئ، کە حکومەتی عێراق، چەند بەفراوانی دژایەتیی گەلی کوردستان و خۆیندن و بڵاوبوونەوه و فێربوونی خۆیندەواری کردووه. زۆر کات لە ناوچە ئازاد کراوەکانی ژێردەسەلاتی شۆرشدا، مامۆستایانی شۆرش قوتابخانەکانیان بەپێی توانا نامادە کردووه و دەرسیان تێدا گوتوونەتەوه، وەک باسمان کرد لە سالی (١٩٧٤-١٩٧٥) لە ماوهی یەک سالدا لەتەک بەرپۆهەرایەتیی پەرورەدی سەر بە شۆرش، هەزارەها قوتابی و سەدان مامۆستای زانکۆ و قوتابخانەیی ئامادەیی و ناوەندی و سەرەتایی دەوامیان دەکرد. دواى هەلگیرساندەوهی شۆرش پاش نەسکۆی ١٩٧٥، کە لە ئاکامی پێککەوتنێکی شومى نۆڤدەولەتیی دژی شۆرشى کوردستان کرا، دیسان حزب و لایەنەکانى ناو شۆرش بەپێی توانا هەولیان داوه، بایەخ بەخۆیندن و بەرەوام قوتابخانەکان بەدەن. بەلام ئەمجارە بەهۆی بەرەوامی و خێرایى و فراوانی سیاسەتی راگواستن و تەختکردنی گوندەکان و رووخاندن و داخستنی قوتابخانەکان، سانا نەبووه خۆیندن لەسایەى شۆرشدا بەرپێکریکی بەرەوام بێ، بەتایبەتی ئەمجارە دڕندەیی و جینۆسایدی حکومەتی عێراق گەلیک سەخت بوو. هەم شێوازی تیکۆشانی پارتیزانی و شەری شار و دی دەرەتیی کەم و هەلومەرجی سەقامگیر و نەگۆری تێدا نییە، تا شۆرش بتوانی بەدروستی و هیمنی و بەرەوامی بایەخ بەخۆیندن بدات. ئەوهی دەزانری تا ناوەراستی هەشتاکانی شۆر قوتابخانەیی دیهاتەکان دەوامیان تێدا دەکرا، کە شەو و هەندیکیان بەپۆزیش لە ژێردەسەلاتی شۆرش بوون، ئەمەش وای کردبوو پێوەندییەکی راستەوخۆ و پتەو لە نێوان مامۆستاکان و شۆرش و قوتابخانەکاندا بۆ پێگەیانندی هۆشیاری نەتەوهیی و بڵاوەکردنەوهی هۆشیاری سیاسی و خۆیندەواری دروست کردبوو. وهلی وەک پێشتر بەژمارە و سەرژمێری ورد ئاماژەمان پێ کرد، سیاسەتی قێکردن و ئەنفال و کیمیاباران زۆر لەوه سەختتر بوو، شۆرش بکاریت و دەسەلاتی ئەوهی بۆ پەیدا بێ، خۆیندن و قوتابخانە راستەوخۆ بخاتە ژێر پکێف و ئیدارەى خۆی.

کورتبیینی نییە، ئەگەر لە ئاکامی راگواستن و کوشتاری گشتی لە کوردستاندا، ئاماژە بەرپۆلی هەر ژمارەیهک مامۆستای دلسۆز و شۆرشى کوردستان بەدین، کە دواى قۆناغی ئەنفال لەلایەن حکومەتی عێراق کە ژمارەیهک ئیجگار زۆر لە ترسی مەرگ ئاوارەى تورکیا و ئێران بوون. لە ویشدا بیرى خۆیندنى کوردی و کرانەوهی قوتابخانە نەکەوتە خانەى لە بیر چوونەوه. پاراستنی زمان کە بەهێزترین سەنگەری بەرگری لە مانەوهی

کورد، له جهرگه‌ی پاونان و په‌شه‌کوژی و نه‌نفال و کیمیا باراندا له ئاواره‌یی و له‌ژیر سه‌ختترین و دژوارترین حالدا ۱۹۸۹ له‌نیو خپوه‌تگاکانی ماردیندا، (قوتابخانه‌ی بارزانی) شه‌کرایه. (قوتابخانه‌ی بارزانی) (۱۵۰۰) قوتابی له‌خووه‌گرتبوو، (۴۵) ماموستاش له‌ژیر خپوه‌تگاکاندا نه‌لفابی کوردییان فی‌ری مندالی ئاواره و رزگار‌بووی مهرگی نه‌نفال و کیمیا باران ده‌کرد... چونکه‌ بر‌وای ماموستایان و ابوو، پېشمهرگایه‌تی هه‌ر نه‌وه‌ نییه، تو‌چه‌ک له‌ شان بکه‌ی، به‌لکو فی‌کردنی وشه‌یه‌کی کوردییان له‌ بو‌مبایه‌ک پی‌ چاکتر و به‌ه‌یتر بوو، بو‌ به‌زاندنی داگیرکه‌ران... سه‌ره‌تا له‌ نیو خپوه‌تگای ماردین نزیکه‌ی (۱۵) خویندگای بچووک بچووک، له‌ شپوه‌ی گروپ کراونه‌ته‌وه، دواتر هه‌ر هه‌موویان له‌ ژیر ناوی (قوتابخانه‌ی بارزانی) ری‌ک خران. ماموستایانی شو‌رش (ته‌یب بامه‌ر‌نی) و (سه‌لیم بناقی) و (عزیز بناقی) و (فه‌ریق قومه‌ری) و (شه‌فیق زاخوی) و (عه‌لی خانه‌قینی) پېشه‌نگی کردنه‌وه‌ی قوتابخانه له‌ خپوه‌تگای ماردین بوون.

له‌م قوتابخانه‌یه‌دا ده‌رس وتنه‌وه ری‌چکه‌ی ره‌سمی وهرگرتبوو. ده‌وامی به‌رده‌وام و لی‌پېچانه‌وه و تاقیکردنه‌وه و کارت و تو‌مارگه و بایه‌خدان به‌ به‌های په‌روه‌ده‌یی کراوه. ده‌رسی (ئاین و زمانی کوردی و لاتینی و ماتماتیک و ژيانداری و کشتوکالی و وینه و وهر‌زش) هه‌بوون. له‌ پۆلی پینجه‌م و شه‌شمی سه‌ره‌تاییدا (زمانی کوردی و عه‌ره‌بی و زمانی ئینگلیزی و بیرکاری و لاتینی و می‌ژوو و جوگرافیا و کومه‌لایه‌تی و زانیاری و کشتوکال و وینه و وهر‌زش) ده‌وترانه‌وه (۳۲۴).

قوتابخانه‌که له‌لایه‌ن لی‌ژنه‌یه‌کی هه‌لب‌ژیردراو به‌رپوه‌ براوه‌ که‌ پی‌ک هاتبوو له‌ ماموستایان (ته‌یب بامه‌ر‌نی و سه‌لیم بناقی و عزیز بناقی و فه‌ریق قومه‌ری و شه‌فیق زاخوی) به‌رپ‌ز ته‌یب بامه‌ر‌نی به‌رپوه‌به‌ری قوتابخانه‌که و سه‌لیم بناقیش کاروباری قوتابیانی له‌ نه‌ستو بوو.

دیاره له‌م بارودوخ‌ده‌دا خویندن سه‌خته. باری ده‌روونی مندالانی ئاواره‌ی پزگار‌بوو له‌ مهرگ، نه‌بوونی شو‌ین و که‌ره‌سته‌ی خویندن و کتیب و ده‌فته‌ر و قه‌له‌م... ئینجا چاودیری ده‌وله‌تی تورکیا. وه‌کو ماموستا ته‌یب بامه‌ر‌نی وتی، سه‌ره‌تا له‌سه‌ر سی‌ری نانی و به‌ردی سه‌پی ده‌نووسرا، له‌سه‌ر (کاغه‌زی زه‌رفی ئه‌رزاق) کتیب دروست ده‌کران. هه‌ر

(۳۲۴) دیداریکی تایبته له‌گه‌ل ماموستا ته‌یب بامه‌ر‌نی له‌ سه‌ره‌تای مانگی ۱۲ ی ۲۰۰۲ له‌ نه‌مریکا شاری (وه‌ته‌به‌ری) ده‌ریاره‌ی ئه‌م قوتابخانه‌یه‌ که‌ خو‌ی به‌به‌رپوه‌به‌ری هه‌لب‌ژیردراوه.

مامۆستايەكەش لەبەن چادری خووی دەرسی دەرگۆتەو. هەروەها ئەم مامۆستایانەش لەو کاتدا لە ئاوارەبوون دەرسیان لەم قوتابخانە گۆتووەتووە کە بۆ ئاوارەکان دروست کرابوو ژمارەیان (٤٥) مامۆستایە (تەیب بامەڕنی، عەزیز بناق، سەردار بناق، سەلیم بناق، مستەفا بناق، قاسم مائی، عەبدولپەحمان شرتی، ئەنوەر شرتی، سالم شەریفی، کەیفی بامەڕنی، سەعید بامەڕنی، سادق مائی، سادق تەلکەشکی، توفیق ھەدینی، سەباح ھەدینی، ناجیا سەیدی، مەھدی گەرەگوھی، مستەفا بیکداودی، عرفان تەلکەشکی، شەفیق زاخویی، ئازاد ئورەیی، شەخەر ئاسەیی، سەعید ئورەیی، نەزمی قومری، جەمیل بیدی، وەلید مائی، عەزیز بناق، شوکریا بیدی، دالمان ئامیدی، مەلا سەعید ئامیدی، مووسا کوڤلی، رەشید ئیکمالەیی، سەلمان قومری، ئەمین گەزەل، نەجمەدین گەزەل، شەوکەت ھەرووری، عەسەر ئورەیی، نەزەف ئیکمالەیی، ئیدریس ئەمین، فەریق قومری).

سەرژمێری سالی ١٩٤٧ و ئاستی خوێندهواری له کوردستانی باشوورد (٣٢٥)

چاکترین بەلگه سەرژمێری سالی (١٩٤٧)ه. یا هەر سەرژمێرییهکی تر که له واقعی به‌دواداگه‌ران و پشکنین نزیکمان ده‌خاته‌وه. نابێ ئه‌وه وه‌شێرین که کوردستان به‌هۆی بارودۆخی سیاسیه‌وه هه‌تا نووکه‌ژێ سەرژمێرییهکی دروست و په‌وا و ئازادانه‌ی تێدا به‌پێوه نه‌چوو، به‌لام ده‌کرێ له هه‌ندێک پوه‌وه، بۆ نزیکه‌وتنه‌وه له ژماره و دهرجه‌ماکانی هه‌ندێک بوار پشت به‌م سەرژمێریانه به‌ستری.

له‌م لیکۆلینه‌وه‌یه‌دا گه‌ره‌کمانه له واقعی خوێندن و خوێندهواری و ژماره‌ی ده‌زگاکانی فێرکردن و خوێندهواری نزیک بکه‌وینه‌وه. ئینجا له رێگه‌ی ئه‌م سەرژمێرییه‌وه‌ش که له سالی ١٩٤٧ ئه‌نجام دراوه، واقعی خوێندن و ئاسته‌کانی بلأوبوونه‌وه‌ی خوێندهواری له کوردستانی باشوورد پرون بکه‌ینه‌وه. بێ گومان لێره‌دا دهرقه‌تیکی وایته‌ پێشه‌وه بۆ به‌راوردکردنی ده‌گه‌ل ناوچه‌کانی تری عێراق، یاخود ئاستی خوێندهواری له ده‌قه‌ره‌که و جیهان.

هەر له‌م خه‌ستانه‌دا کوێره‌وه‌ری نه‌خوێندهواری و نه‌هامه‌تییه‌کانی دواکه‌وتنی کوردستانمان بۆ دیار ده‌که‌وێ که چۆن دوژمنان هه‌میشه و یستوویانه نه‌ته‌وه‌یی کورد نه‌خوێندهوار و دواکه‌وتوو به‌مێنیته‌وه، چونکه بلأوبوونه‌وه‌ی خوێندهواری ده‌بێته رێیه‌کی له‌بار بۆ په‌ره‌سهندنی هوشیاری و دوا‌ی ئه‌وه‌ش فکری نه‌ته‌وه‌ی و پرزگاری و ئازادی کلێ ده‌ستینیت. ئه‌م بۆچوونه‌ش سال به‌ سال ده‌گه‌ل پتر بلأوبوونه‌وه‌ی خوێندهواری و فراوانبوونی ژماره‌ی قوتابخانه‌کان، پتر ده‌سه‌لمیت تا ده‌گاته ئه‌وه‌ی له شه‌سته‌کان و پێشتریش له ئاستیکی به‌رته‌سکتر رۆشنبیر و خوێندهواری ده‌رچووی مه‌کته‌به زانستیه‌کان واته ئه‌فه‌ندییه‌کان پۆلیان له بزاقی سیاسی و پرزگاریخوازی پتر ده‌بێ، تا ده‌گاته وه‌رگرته‌ی سهرکرده‌یه‌تیکردنی ئه‌م بزاقه. له‌ته‌ک ئه‌وه‌شدا به‌هۆی فراوانبوونی بنکه‌کانی خوێندهواری و زۆر بوونی ژماره‌ی قوتابخانه و په‌ره‌سهندنی رێژه‌ی خوێندهوار، باری که‌لتووری و رۆشنبیری و هه‌تا که‌سیتی تاک‌ی کوردیش به‌ره‌و پێش هه‌نگاوی زۆری ناوه، به‌ جۆرێک که ئه‌م‌پۆ باری رۆشنبیری و نووسین، له ده‌ستی ته‌نیا

(٣٢٥) سەرژمێری په‌سمی سالی ١٩٤٧ی حکومه‌تی عێراقی. که هاو‌پێم (هاوکار محهمه‌د) به‌پێژه‌وه بۆ ئه‌م لیکۆلینه‌وه‌یه‌ بۆی هێنام و سەرژمێرییه‌کانم لێ ده‌رهێناوه.

گروپ و چەند كەسك نەماو، وەكو لە سەرەتای سەدەى بیستەم بینیمان بە كۆش و هەولێ تاكە كەسى بزاوتی رۆشنگیری و چاپەمەنى و خوێندەوارى لە ئارادا بوو.

لامان پوونە بەشیكى زۆرى كۆمەلگای كوردستان لە ژێر فشار و هەنگاوى سەخت بوون بە تايبەتیش ژيانى خوێندەوار و فكر كراوە و خەمخۆرانى كورد هەميشە لە ژێر پالەپەستوى دەسلەتداران بوو، بۆيەشە بارى خوێندەوارى لە كوردستاندا راشكاوانە كەوتە ژێر فشار و بە دوور نەبوو لە توندپەوى دەسلەتدارن لەوان سەردەمدا دين و مزگەوت رۆلى بالا دەستيان هەبوو، (مەلا و فەقى)یش لە كۆمەلگای كوردەواریدا جێى رێزى تايبەتيان هەبوو، لە كۆتايى چلەكاندا ژيانيان كەوتوووتە ژێر فشارو، بۆيە مەلاكانى سلیمانى پەنا وەبەر سكالانامەيەك دەبەن و دەردەلێ خۆيان لە ئاكامى سەختى ژيان دەردەبەن. بێ پەناش وەزعی ئەو ژمارە كەسەى مامۆستای قوتابخانە زانستییەكانیش لەمە چاكتر نەبوو.

دەقى سكالانامەكەى مەلایانى سلیمانى وەهاى (٣٢٦):

بۆ بەردەرگای جەنابى پایەبەرز پێ سپێردراوى تەخت و تاجى عێراق شانۆ شەو كەتى
هەر پایەدارى.

بەهۆى سەعادتەى فەرماندارى لىواى سلیمانییەو عەرزى پایە بەرزتان دەكرێ
ئێمە كۆمەلێ لە مەلایانى سلیمانىن كە لە بنەو ئیمزای خۆمانمان داناو، كاتى خۆى
ئەركى پیرۆزى سەرشان و خزمەتى دلسۆزانەمان كە بریتییە لە بلاوكردنەوى گيانى
برایەتى موسلمانى و ژيانندنەوى پێوهندى ئاینى، سەرنج و بايەخپێدانى خاوەن شكۆ
خوایخۆشبوو مەليك فەيسەلى يەكەمى بۆلاى خۆى راکێشابوو، كاتى كە تەشریفى هێنا
بۆ لىواكەمان و بەو هاتنەى سەربەرزى كرد، ئەوئەندەى لوتفى زۆر و زەبەندە و بەزەيبى
شاهانە دەربەرى تا دنيايە شوینەوارى كۆر نابیتهو. ئەنجامیكى ئەو لوتف و بەزەيبیەى
ئەو بوو فەرمانى دا. نزیکەى ٦٠ روپیە مانگانەى بۆ هەریەكێمان بریپیهو. ئەو
مانگانەيش لەبەر ئەوێ كە نیشانهى لوتفى خاوەن شكۆ بوو و بەشى ئەویشى دەكرد
ئىحتياجیمان نەهێلێت، زۆر بەنرخ بوو لە لامان بەلام بەداخه و خرابووه خانەى
(يارمەتى)یەو و بەو هۆیهو پەيتا پەيتا لێى كەم دەكرایه و تا واى لێهات رادەى هەرە

(٣٢٦) گۆفارى رەنگین عەرز و حالێكى ٥٤ سأل لەمەوبەرى مەلا گەورەكانى سلیمانى. محەمەدى مەلا
كەرىم، ژمارە (٦٠)، ١٩٩٣، ل. ١١.

زۆرى بوو به دوو دینار و نیو و لای که مه کهیشی به دیناری ئیستاش که لیواکه مان به ته شریف هیئانی پیروژتان سه ربه رز بووه و، هیوامان پته وه که وا ئهم تاقمه دلسۆزه ی رۆله کانی نیشتمان که له پیناوی داچاندنی تووی رهوشتی بهرز و کرداری چاک و بلا و کردنه وه ی پیره وه راسته کانی ئاینی ئیسلامی ئیسراحه تی له ش و گیانی خۆیانیان کردووه به قوریانی، له م ته لّخ گوزهرانییه رزگار ده که ن.

جا له بهر ئهمه و به مه بهستی دابه شکردنی دادپهروه ری و به پیتی به مای هاوسانی له نیوان هممو مه لایانی عیراقدا بی هیچ جوړه جیاوازی خستنه نیوانیکی رۆله کانی باکور و رۆله کانی باشوور و نه ته وه جیا جیاکان، هممو به یه که دهنگ داوای پهحم له پایه بلندتان ده کهین که لایه کمان لی بکه نه وه و به زه ییتان بکهینه راده یه کی و به شمان بکات تا به ئاسووده دلی بژین و له سایه ی ئالای عیراق و لوتفی پایه بلندتان به ماف پارێزراوی خزمه تی ئیسلامی بلند و بالا بکهین و، ئهمه ییش له نه ژادی پاک و نیازی چاکی پایه بلندتان دوور نییه.

ئهمه بوو داوامان، فه رمانییش له دهستی خۆتاندا یه.

دهرز بیژه وه موفتی عه بدولعه زیز

دهرز بیژه وه بابا عه لی

دهرز بیژه وه حوسهین

دهرز بیژه وه مه عروف

دهرز بیژه وه موحه مه د سه عید

دهرز بیژه وه موسته فا سه فوه ت

دهرز بیژه وه موحه مه دول خال.

ئهم سکا لانا مه سالی ۱۹۳۹ به هو ی موته سه ریفی لیوای سوله یمانییه وه پیشکه ش به عه بدول ئیلاهی خاوه ن شکو کراوه. وێرای باسکردنی وه زع خراپی، ئاماژه به وه ش ده که ن که جیاوازی له نیوان کوردستان و به شه کانی تری عیراق نه بی ئهمه نمونه یه کی بچووکی به راورده له نیوان باری گوزهران و بواره کانی خویندن و خویندوواری له کوردستانی باشووردا. پیشتیش ئاماژه مان به باری خویندن و ئاسته نگه کانی له سالانی سی کردووه، تا گه یشتوو ته ئه وه ی «ئهمین زه کی به گ» له نامه یه کی کراوه دا که ئاراسته ی به ره پرسانی ئه وکاتی عیراقی کردووه، ئاماژه به سه ختی و ناله باری و

دواکهوتنی خویندن و قوتابخانه له شارهکانی کوردستان دهکا.

بهپیی سه‌رژمیری سالی ۱۹۴۷ شاری هه‌ولیر ژمارهی دانیشتوانی (۲۶۸۸۵) کەس بووه، له ناویاندا (۳۰۲۲) کەس ده‌توانن بخویننه‌وه و بنووسن که (۲۴۴۷) یان پیاو (۵۷۵) که‌سیشیان ئافره‌تن. یانی پێژیه‌کی یه‌کجار که‌می خوینده‌وار هه‌بووه. له‌ناو شاری هه‌ولیردا (۵) قوتابخانه هه‌بوون که هه‌موویان هی کوران بوون. هه‌روه‌ها (۱۴۵) مزگه‌وت هه‌بوون (۱۳۳) یان بۆ پیاو و (۱۲) شیان بۆ ئافره‌تان بووه. ئینجا بۆ هه‌لسوورانی کاره‌کانی په‌روه‌رده (۷۷) کەس کاریان کردووه (۵۸) یان پیاو و (۱۹) شیان ئافره‌ت بوون بۆ زانیاری زیاتر بره‌وانه خشته‌ی ژماره (۵۹).

ئینجا له دهره‌وه‌ی شاردا خویندن و قوتابخانه و ژمارهی مامۆستایان به‌م جوړه‌ بوو. له ناحیه‌ی قوشته‌په و عه‌نکاوه و شه‌قلاوه‌دا که تیکرا (۱۷۵) گوندیان به‌سه‌روه‌ه بووه. ژمارهی دانیشتوانی عه‌نکاوه (۲۱۲۲) کەس بووه (۱۰۰۹) نێر و (۱۱۱۳) مێ. له ناویاندا (۲۵۶) نێری خوینده‌وار و (۵۸) مێ دهرکه‌وتوون. له قوشته‌په‌شدا (۴۰۱۲۰) کەس ژیاون ته‌نیا (۹۳۶ نێر و ۶ مێ) خوینده‌وار بوون (۹) قوتابخانه‌ی کوران و (۴۴) ده‌زگای ئاینی هه‌بووه له ناویاندا ته‌نیا (۳) بنکه‌ی ئاینی بۆ ئافره‌تان هه‌بووه تا سالی ۱۹۴۷ هه‌چ قوتابخانه‌یه‌کی ئافره‌تان له‌م ده‌قه‌ره‌ په‌رش و بلاوه‌دا نه‌بووه. له هه‌ردوو ناحیه‌شدا قوشته‌په و عه‌نکاوه ۱۲۴ مامۆستا و فه‌رمانبه‌ری فێرکردن هه‌بوون ته‌نیا (۲) یان ئافره‌ت بووه. ژمارهی دانیشتوانی شه‌قلاوه و گونده‌کانی (۱۶۶۴۳) کەس بووه، که (۷۶۹۲) نێر و (۸۹۵) مێ بوون، له‌ناو ئه‌م ژماره‌یه‌دا ته‌نیا (۱۷۳) نێر و (۹) مێ توانای خویندنه‌وه و نووسینیان هه‌بووه و له هه‌موو ده‌قه‌ری شه‌قلاوه (۸) قوتابخانه‌ی کوران و ۱۲ ده‌زگای ئایینی ئیسلامی هه‌بووه، ئاماژه به‌که‌نیه‌ و ده‌زگای ئایینی فه‌له‌کان نه‌کراوه و له‌ناو (۵۰) کەس بواری فێرکردنیشدا ته‌نیا (۱) ئافره‌ت هه‌بووه. هه‌ر بۆ ئه‌م مه‌به‌سته خشته‌ی ژماره (۶۰).

له خشته‌ی ژماره (۶۱) ییشدا ته‌نیا ژمارهی مامۆستا و فه‌رمانبه‌رانی بواری په‌روه‌رده له‌ناو شاری هه‌ولیر و قوشته‌په و شه‌قلاوه و گونده‌کانی دهره‌که‌وه‌ی (۲۵۱) کەس له‌م به‌واژه کاریان کردووه و (۷۳) پیاو و (۲۰) ئافره‌ت له شاره‌کان و (۱۵۶) پیاو و (۲) ئافره‌ت له گونده‌کان مامۆستایه‌تیان کردووه. ئه‌م ژماره‌یه‌ش له چاو پێژه‌ی ژمارهی دانیشتوان زۆر که‌مه و تیری ئه‌وه ناکات، بواری فێرکردنی به‌ره‌فره و پێویست بۆ سه‌رجه‌م منداڵانی کورد دا‌بین بکری.

هەر لەم سەرژمێرییە و ئەگەر لە خشتەى ژمارە (٦٢) بنۆرین بۆمان دەردەکهوێ
 ٨٣٥٢ کەس لە قەزای مەخمور ژیاون (٢٣٦ نۆر و ٢٥ مێ) توانای خوێندەوێ و
 نووسینیان هەبوو و هیچ قوتابخانەى ئە ئامارەى پێ نەکراوە، تەنیا (١٠) دەزگای
 ئاینى هەبوو (٢٥) پیاو لە بواری فێرکردندا کاریان کردوو، کە وێرای گەرەکهکانى ناو
 شارى مەخمور (١٠٤) گوندیش دەکهوێتە ناو چوارچێوەى ئەم سەرژمێرییە.

لە ناحیەى گوێرپێشدا، کە (٥٠) گوندیشى بەسەرەوێ بوو (١٣٦٩٢) کەس ژیاون و
 (٣٦٧ نۆر و ٨ مێ) توانیویانە بخوێننەو و بنووسن. (٤) قوتابخانەى کورانیان هەبوو
 و ئامارە بەهیچ مژگەوتێک نەکراوە و (٢١) کەس لە بواری پەرورەدا کاریان کردوو.

لە ناحیەى کەندێناوەشدا کە ناحیەى دیبەگە و ٦٩ گوندی گرتووەتەو (١٩٨٥٢) کەس
 ژیاون تەنیا (٤٢٨ نۆر و ٩ مێ) توانای خوێندن و نووسینیان هەبوو و هیچ
 قوتابخانەى هەکیان نەبوو و (١٦) دەزگای ئاینى هەبوو. کە (٦٥) کەس کاری
 فێرکردنیان لە ئەستۆ بوو. بەپێى سەرژمێرییە کە دەردەکهوێت بۆ (٣١٨٩٦) کەس تەنیا
 (٤) قوتابخانەى کورپان هەبوو دەگەڵ ٢٦ بنکەى ئاینى و (١١١) کەس لە بواری
 پەرورەدا کاریان کردوو، هیچ ئافەرەتێکیان تێدا بەدیار ناکەوێت. خشتەى ژمارە
 (٦٣) یش چاکتر و واقعیى مامۆستا و ژمارەى فێرکەرەن پوون دەکاتەو. لە شارى
 مەخمور و گوێر و کەندێناوە. تا رزگارى عێراق لە ئەوپەڕى زوڵم و چەوسانەو ژیاو
 و سیاسەتى بە عەرەبکردنى تێدا گەیهنرابوو لوتکە.

لەناو پەواندز سالى ١٩٤٧ (١٨١٥٥) کەس ژیاون و (٧٨٣ نۆر و ١٠٠ مێ) توانای
 خوێندەوێ و نووسینیان هەبوو، هەرەها (٥) قوتابخانەى کورپان و (١٠) مژگەوتى
 تێدابوو و (١٧) پیاو و (٣) ئافەرەت لە بواری فێرکردن ژمارەیان تۆمار کراوە و لە
 دەرەوێ پەواندز و بەلەک و هەریر و برادۆست و مێرگەسووریشدا کە ناحیەى بەلەک واتە
 ناوەندى ناحیەى گەلەلە و (٦٣) گوندی ئەو دەرە پێک هاتبوو لە نۆر (١٨٧٩٠) کەس
 دانیشتواندا (٤٥١ نۆر و ٢٧ مێ) توانای خوێندەواری و نووسینیان هەبوو و (١)
 قوتابخانەى کورپان و دوو مژگەوت هەبوو لە شار و گوند ٢٥ کەس دەرسیان وتووەتەو
 کە تەنا یەک کەسیان ئافەرەت بوو. ئینجا لە ناحیەى برادۆست کە دەکاتە ناحیەى
 سیدەکان و (٨٠) گوندی دەرە کە (٣٩٢٠) کەس ژیاون و تەنیا (٦٥ نۆر و ١ مێ) توانای
 خوێندەوارییان هەبوو هەرەها دوو مژگەوتیان هەبوو هیچ قوتابخانەى هەکیان نەبوو
 و (٨) کەس دەرسیان گوتووەتەو. لە ناحیەى مێرگەسووریشدا (٤١٥٨) کەس دانیشتوون

و ته‌ن‌ها (۵۸) نیر توانای خوینده‌واری تیدابووه، نه قوتابخانه و نه مزگه‌وته‌کان له‌م ناحیه‌ تۆمار نه‌کراون. بۆ ئەم مه‌به‌سته‌ بر‌وانه‌ خ‌شته‌ی ژماره‌ (۶۴ و ۶۵ و ۶۶). ئینجا به‌پێی سه‌رژمێرییه‌که‌ ده‌گه‌ینه‌ ئه‌و ئاکامه‌ی که‌ له‌و ساڵه‌دا له‌ ناو شاره‌کانی قه‌زای ره‌واندز و ناحیه‌ی دێره‌ هه‌ریر و ناحیه‌ی باڵه‌ک و ناحیه‌ی برادۆست (۲۵ پیاو ۳ ئافره‌ت) و له‌ گونده‌کانیشدا (۲۴ پیاو ۱ ئافره‌ت) له‌ بواری په‌روه‌رده‌ کاریان کردووه‌.

ئه‌گه‌ر به‌په‌رینه‌وه‌ به‌ری بادینان، هه‌ر له‌ پێگه‌ی ئەم سه‌رژمێرییه‌ ده‌توانین تا راده‌یه‌کی باش له‌ واقعیی خویندن و خوینده‌واری نزیک بکه‌وینه‌وه‌، ئه‌گه‌ر ئەم سه‌رژمێرییه‌ به‌شیوه‌یه‌کی کۆتایی ته‌واویش نه‌بن، به‌لام له‌ هه‌ندیک بار له‌ واقعیی نزیک ده‌که‌ونه‌وه‌.

له‌ناو شاری ده‌وک (۵۶۲۱) که‌س ژیاون (۸۱۴ نیر و ۱۸۰ مێ) توانای خویندنه‌وه‌ و نووسینیان هه‌بووه‌. (۸) قوتابخانه‌ی کوپان و ۱۳ مزگه‌وتی پیاوان و (۱) یه‌کی ژنان هه‌بووه‌ و ۲۲ مامۆستا و ده‌رس بیژی تیدابووه‌، ته‌نیا یه‌کیکیان ئافره‌ت بووه‌. له‌ ناحیه‌ی ده‌وک و (۱۰۳) گوندی سه‌ر به‌م ده‌قه‌ره‌ (۱۳۸۲۴) که‌س ژیاون (۱۴۸ نیر و ۳ مێ) توانای خوینده‌واریان هه‌بووه‌ ته‌ن‌ها (۸) مزگه‌وت و (۶) ده‌رس بیژره‌وه‌ی هه‌بووه‌ و ئاماژه‌ به‌هیچ قوتابخانه‌ و مامۆستایه‌ک له‌م ده‌قه‌ره‌ به‌ر‌فره‌یه‌ نه‌کراوه‌. وه‌کو له‌ خ‌شته‌ی ژماره‌ (۶۷) ده‌رده‌که‌وێ. هه‌روه‌ها له‌ ناحیه‌ی (دۆسکی و مزووری)یدا به‌م جو‌ره‌ تۆماری واقعیی ژماره‌ی دانیش‌تووان و ئه‌ژماری خوینده‌وار و مامۆستا و مزگه‌وته‌کانی کراون. ناحیه‌ی دۆسکی که‌ ناوه‌نده‌که‌ی مانگیش بووه‌ ده‌گه‌ل (۵۴) گوندی سه‌ر به‌و ناحیه‌یه‌ (۹۵۳۴) که‌س نه‌شته‌جی بوون و (۲۳۱ نیر و ۱۸ مێ) خویندن و نووسینیان زانیوه‌ ته‌ن‌ها ۴ مزگه‌وت و (۸) ده‌رس بیژیان هه‌بووه‌ و هیچ قوتابخانه‌یه‌کی زانستییان تا ئه‌و پوژه‌ نه‌بووه‌. له‌ ناحیه‌ی مزووریش که‌ ناوه‌ندی ئه‌ترووش بووه‌ و (۶۴) گوندی له‌ سنوور بووه‌، ژماره‌ی دانیش‌توانه‌که‌ی (۹۸۶۴) که‌س بووه‌. ۲۸۷ نیر و ۱۰ مێ خوینده‌وار بوون و ۹ قوتابخانه‌ی کوپان و ۶ مزگه‌وتیان هه‌بووه‌ و (۱۲) مامۆستا و ده‌رس بیژیان هه‌بووه‌ وه‌کو له‌ خ‌شته‌ی ژماره‌ (۶۸) دیاره‌.

له‌ قه‌زای (ئامیدی)شدا هه‌ر له‌ هه‌مان سه‌رژمێرییدا گوتراوه‌ (۲۵۰۳) که‌س ژیاون و ۳۳۶ نیر و ۵۱ ئافره‌ت توانای نووسین و خویندنه‌ویان هه‌بووه‌. ته‌ن‌یا ۹ مزگه‌وتی پیاوان و ۳ ئافره‌تانیان هه‌بووه‌، هیچ قوتابخانه‌یه‌کیان نه‌بووه‌ و ۶ ده‌رس بیژی پیاو و یه‌کیکی ئافره‌تیان هه‌بووه‌.

هەروەها لە گوندی ئەرادی فەلانی (۱۱۰۸) کەس هەبوون و ۳۷۱ پیاو و ۱۴ ئافرەت خۆبەخێر بوون و هیچ قوتابخانەیەک نەبوو هەر تەنیا ۲ کەنێسی پیاوان و یەکێکی ئافرەتانیان تۆمار کراوە. لە (بامەپنی)یش کە (۱۲۹) گوندی بەسەرەوه بوو (۲۱۲۰۶) کەس ژیاون لەناو بامەپنی (۲۱۱ پیاو ۴ ئافرەت) خۆبەخێر بوون و لە گوندەکانیشدا ۱۶۹ پیاو و ۳ ئافرەت خۆبەخێر بوون لە شارەکه و گوندەکانیدا هیچ قوتابخانەیەک ناوی نەهاتوو، تەنیا ۸ مزگەوت لە بامەپنی و ۵ مزگەوتی پیاوان و یەکێکی ئافرەتان لە گوندەکان هەبوو. ئەم زانیارییانەش پتر لە خشتە (۶۹)دا تۆمار کراون.

لە قەزای ئاکری و ناحیەکانی و ئەو گوندانەی کەوتوو نەتە سنووری ئاکری و ناحیەکانی سوورچی و عەشایر سەبعە و بێرەکیبەر، لە خشتە (۷۰) و بەپشت بەستنی بەهەمان سەرژمێری سالی ۱۹۴۷ی حکوومەتی عێراقی تۆمارەکانمان وەها چڕکردووە. لە ناحیە (۲۵۷۹) کەس تۆمارکراون و لە ناویاندا (۵۵۸ نێر و ۴۹ مێنە) توانای خۆبەخێر و نووسینیان هەبوو تەنیا یەک قوتابخانەی کۆڕان لە گەڕەکی قەبەگی هەبوو، هیچ مزگەوتێک تۆمار نەکراوە (۸) مامۆستای پیاو و ۳ ئافرەت ژمارەیان تۆمار کراوە. ئێنجا لە هەر سێ ناحیەیی سوورچی و عەشایر سەبعە و بێرەکیبەردا ۲۶۵۱۲ کەس سەرژمێری کراون لە ناحیەیی سوورچی (۳۹ پیاو و یەک ئافرەت) توانای خۆبەخێر و نووسینیان هەبوو و لە ناحیەیی عەشایر سەبعە (۱۴۴ نێر و ۱ مێ) و لە ناحیەیی بێرەکیبەردا تەنیا ۵۴ پیاو توانای خۆبەخێر و پیاوان هەبوو. هیچ قوتابخانە و مزگەوتێک لەم دەقەرە ئاماژەی پێ نەدراوە. تەنیا دەلێن ۹ کەس لە پیاوان لە بواری فێرکردن کاریان کردووە.

قەزای شێخان-یش بەهۆی هەلومەرجی سیاسی. ئەو هەلومەرجەیی پڕووبەپرووی کراوەتەوه و مزعی لە دەقەرەکانی تر باشتر نەبوو، ئەگەر دژوارترین نەبووی سەیر بکەین لە قەزای شێخان و (۵۰) گوندی سەر بەقەزاکە ۱۳۳۰۰ کەس ناویان تۆمار کراوە و لە ناویاندا (۲۰۸ نێر و ۱۶ مێ) توانای خۆبەخێر و پیاوان تێدا راگەیاندراوە. هیچ قوتابخانەکیان نییه، پێ دەچێ بەهەڵە ناوی (۶۷) دەزگای ئایینی تێدا تۆمار کرابێ. چوار دەرسبێژی پیاویان هەبوو. لە ناحیەیی (عین سفنی) سەریەم قەزایەدا (۱۶۸۵) کەس و (۱۳۵ نێر و ۱۳ مێ) تێیدا خۆبەخێر بوون، هەروەها گوندی سێخکەش کە هەر سەر بەم ناحیە (۷۸۳) کەس ژیاون تەنیا (۵) پیاو خۆبەخێر بوون و لە

سەرژمێرییه‌که‌دا (٨٨) گوندی سهریهم ناحیه‌ش به‌جیا تۆمار کراون، که ژمارهی دانیشتووانیان (١٠٨٤٢) کەس بووه و (٦٨ نێر و ٣ مێ)ی خۆینده‌واریان هه‌بووه له‌م ده‌قه‌ره‌ زل و به‌رفه‌ریه‌شدا هیچ قوتابخانه‌یه‌کی زانستی نه‌بووه ته‌نیا له‌ گونده‌کاندا (٢) مزگه‌وت تۆمار کراون و هاتوو‌شه‌ که ١٣ ده‌رسبێژیان هه‌بووه له‌ سهرجه‌م ناحیه‌ی (عین سفنی)دا. وه‌کو له‌ خشته‌ی ژماره (٧١)دا هاتوو.

ژهنگار، ده‌مێکه‌ که‌وتوو‌ته‌ به‌ر شالاوی شێواندن و داته‌کاندن له‌ کوردینی، گۆرینی نه‌ژاد و زمان و په‌چله‌کی په‌سه‌نیان. له‌ سهرژمێری ١٩٤٧ وه‌کو له‌ خشته‌ی (٧٢) ئاماژه‌ی پێ کراوه، قه‌زای سنجار و ناحیه‌ی شیمال له‌ گونده‌کانی سنووری، به‌پێی سهرژمێری دانیشتووانه‌که‌ی، ئاستی خۆیندن و پێژه‌ی خۆینده‌واری ده‌رده‌که‌وێت. ژمارهی دانیشتوانی قه‌زای سنجار (٩٠٠٠) کەس بووه. و ئاماژه‌ به‌ژمارهی خۆینده‌واری ئهم قه‌زایه‌ نه‌کراوه، گوايه (٩) قوتابخانه‌یان هه‌بووه، له‌گه‌ڵ سێ بنکه‌ی دینی پیاوان و (٣)ی ئافه‌رتان، (٩) مامۆستای پیاو و (٥) ئافه‌رتیان هه‌بووه. له‌ ناحیه‌ی شێخانیشتا (٦٠٤) کەس ژیاون و (٢١ نێر و ١ مێ) ده‌خویننه‌وه و له‌ باره‌ی خواروو و باره‌ی ژێری (٩١٩) کەس دانیشتون و که‌سیان خۆینده‌وار نه‌بووه و له‌ ستوونی (٩٠٤) کەس جێنشین بوون و که‌سیان خۆینده‌وه‌ی نه‌زانیوه و له‌ گونده‌کانی سهریهم مه‌لّه‌بنده (٨٢٩٣) کەس ناو‌نووس کراون ته‌نیا (٢١ نێرینه) خۆینده‌وه‌یان زانیوه. له‌م ناحیه و گوند و مه‌لّه‌بنده‌کانی سنووری ده‌سه‌لاتی ئیداره‌یدا هیچ قوتابخانه‌یه‌کی زانستی تۆمار نه‌کراوه و ته‌نیا (٥) ده‌زگای ئایینی پیاوان له‌ گونده‌کاندا تۆمارکراون و (١) وانه‌ بێژیش هاتوو‌ته‌ ژماردن.

قه‌زای زیبار مه‌لّه‌بنده‌ی گه‌رگه‌رتووی ته‌ژی له‌ ناکوکی و ململانیی درێژخایه‌ن بووه و ناوه‌نده‌که‌ی له‌ (بلی) بووه، ناوه‌ندی ناحیه‌ی بارزان و (١٣) گوندی سهریهم مه‌لّه‌بنده و ناوه‌ندی ناحیه‌ی شێروان مه‌زن (مزووری بالا) و (٤٩) گوندی ده‌وروپشتی له‌ سهرژمێری ١٩٤٧ تۆمار کراون. له‌ خشته‌ی ژماره (٧٣) ئاماژه‌ به‌تۆمارکردنی سهرژمێری ١٩٤٧ کراوه، له‌و ساڵه‌ی که‌ بارزانیی نه‌مر و له‌شکرێکی به‌هێز و گه‌وره‌ له‌ کوردستانی پۆژه‌لاه‌ندا له‌ پالپشتی (کو‌ماری کوردستان) بوون، ئهم ده‌قه‌ره‌ له‌ لایه‌ن حکومه‌ته‌وه جیگه‌ی مه‌ترسی و نیگه‌رانی و نا‌په‌زایی بووه، بۆیه ئاسایییه‌ که‌ دیقه‌ت له‌ سهرژمێریه‌که‌ ده‌هه‌ین، بۆمان ده‌رده‌که‌وێ ناوچه‌کی وێران و دوور له‌ خزمه‌ت و قوتابخانه‌ بووه، ژماره‌یه‌کی یه‌که‌جار که‌م ناو‌نووس کراون. وه‌کو له‌ خواره‌وه ئاماژه‌ی پێ ده‌که‌ین:

له گوندهكان)، له ناحیه ی دۆسكى (٦ پياو له شار) و (٢) ی تر له گوندهكان بووه. ههروهها له ئامېدى و ناحیه ی ئامېدى و ناحیه ی نېروهوړېكان و ناحیه ی بهروارى بالا (٣) مامۆستای پياو له شارهكان و (٣) ی تر له گوندهكان بوونه. ههروهها له شارى ئاكړى و ناحیه ی سوورچى و عشاير سهبعه و بیرهكبيره ١٧ مامۆستای پياو و ٣ ی ئافرهت له شارهكان ههبووه و گوندهكان هېچيان نهبووه. له ناوهندی قهزای زېبار و ناحیه ی بارزان و مزوورى بالا تهنيا (١) پياو و (١) ئافرهت له گوندهكان ئاماژهيان پى كراوه و له ناوهندی قهزا و ناحیه كاندا هېچ مامۆستا و دهرسبېژيک نهبووه. له قهزای شېخان و ناحیه كهدا تهنيا (١٢) كهس له شار و (٥) ی تر پياو له لادیهكان كاریان پى سپېردراوه. له قهزای سنجار و ناحیه ی شيمالدا (١٠) مامۆستای پياو و (٥) ئافرهت له ناوهندی قهزا و ناحیه كاریان ههلسوورانوووه و له گوندهكانیشدا هېچ كهس ئاماژه ی پى نهكراوه.

له ناو ناحیه ی مزوورى ٤ مامۆستای پياو و له گوندهكانى سنوورى ئهم ناحیه شدا (٨) دهرسبېژ و ٥ مامۆستای پياو كاریان ههلسوورانوووه. زاخۆش له ناو شارهكهدا ٢٦ مامۆستای پياو و ٦ ی ئافرهت ههبووه و له دیهاتهكانى سنوورى قهزای زاخۆدا ١٤ پياوى تر كاری مامۆستایهتى و دهرسبېژييان راپهپاندوووه. له ناحیهكانى سلېفانى و سندی و گلى تهنيا له لادیهكانیاندا (١٧) كهسى پياو ژمارهيان تۆماركراوه. بۆ پتر زانیارى بنۆره خستهكانى ژماره (٨٣،٨٢،٨١،٨٠،٧٩،٧٨،٧٧،٧٦،٧٥).

سلېمانى مهلبه ندىكى نوئ، مېژوویهكى پر له جموجۆلى سیاسى و رۆشنبیری ههیه، تا دهگاته ئهوهی لهم مهلبه ندهدا بزواتى نهتهوهی و شیعری و خویندهوارى دواتر دامهزاندنى بزاقى سیاسى و دامهزاندنى یهكهه حكومهتى كوردستان به سهروكایهتیی شېخى نهمر، ببېته هاندهریكى لهبار بۆ بهگه پخستنى پرۆسهی خویندهوارى. باسى بزوات و بهگه پكهوتنى فکرى رۆشنگهرى و جوولانهوهی نهتهوهی، پرۆسهی رۆشنبیری شیعری لهم دهقه ره هۆشيار بووه له سهردهستى پېشهنه رۆشنبیرهكانى باسیكى تایبته، پتویستى به لیكدانهوهی زانستى ههیه.

گه ره كمانه له پێگه ی خستنه پرووى لایه ندىكى سه رژمیری ١٩٤٧ وهكو دهقه رهكانى تر لایه نى خویندهوارى و بزواتى تر کرانه وهی قوتابخانه و دهرسبېژى و بوونى مزگه وتهكان بخهینه روو، كه لایه ندىكى گرنگى په ره سه ندنى پرۆسه ی خویندهوارى و بلا و بوونه وهی خویندن و فێربوونى ئه لف و بى و کرانه وهی قوتابخانه ی زانستى رۆشن دهکاته وه.

له‌ناوشاری سلیمانی و (۷۵) گوندی سەر به‌قه‌زای سلیمانی (۴۳۰۱۴) کەس ناو نووسی کران و (۴۵۴۲ کەسی نێر و ۹۸۶ مێ) خۆیندنه‌وه و نووسینیان زانیوه و (۴۵) قوتابخانه‌ی کوران و ۵۱ کچان، هه‌بوو له‌گه‌ڵ ۹۰۵ دزگا و مزگه‌وتی ئایینی پیاوان و ۷ ئافهرتان (۱۳۶ پیاو و ۲۹ ئافهرت) یش له‌ بوا‌ری په‌روه‌رده و فێرکردن کاریان کردووه و هه‌كو له‌ خشته‌ی ژماره (۸۴) دهرده‌كه‌وی.

له‌ ناحیه‌ی سوورداش که‌ ناوه‌ندی (سوورداش) ه (۵۳۴) کەس سەرژمێر کران و له‌ ناویاندا (۵۲ نێر و ۴ مێ) خۆینده‌وار بوون قوتابخانه و مزگه‌وتیان تۆمار نه‌کراوه، له‌ گوندی سه‌رگه‌لووشدا (۱۱۱۸) کەس ژیاون و (۲۷ نێر و ۱ مێ) خۆیندنه‌وه و نووسینیان زانیوه، ته‌نیا (۳) دزگای ئایینی و مزگه‌وت) ئاماژه‌ی پێی کراوه، ده‌گه‌ڵ (۱۳) پیاوی کارگر له‌ بوا‌ری فێرکردن و دهرسبێژیدا. هه‌روه‌ها له (۶۶) گوندی سەر به‌ناحیه‌ی سوورداشدا (۱۰۲۹۹) کەس ژماره‌یان تۆمارکراوه و له‌ ناویاندا (۱۴۸ نێر و ۴ مێ) خۆینده‌واریان زانیوه، هه‌یج قوتابخانه‌یه‌ك دیاری نه‌کراوه، ته‌نیا هاتووه‌ که (۷) مزگه‌وتی پیاوان و ۱۲ ئی تری ئافه‌رتانیان هه‌بووه.

ئینجا له‌ ناحیه‌ی تانجه‌پۆ که‌ ناوه‌نده‌که‌ی عه‌ربه‌ت بووه (۸۰۱) کەس سەرژمێر کران و له‌ ناویاندا (۱۲۱ نێر و ۲ مێ) توانای خۆیندنه‌وه و نووسینیان هه‌بووه. و هه‌یج قوتابخانه‌یان نه‌بووه، ۱ مزگه‌وت ئاماژه‌ی پێی کراوه ده‌گه‌ڵ (۶) پیاو که‌ له‌م بواره‌ بۆ فێرکردن و دهرسبێژی کاریان کردووه. ئینجا له (۶۵) گوندی سنووری ناحیه‌ی تانجه‌پۆدا (۹۶۸۹) ناو نووس کران (۹۷ نێر و ۱ مێ) ناویان به‌خۆینده‌وار تۆمار کراوه و ئاماژه‌ به‌هه‌یج قوتابخانه‌یه‌ك نه‌کراوه، ۸ مزگه‌وتی پیاوان و ۱ ئافه‌رتانیان هه‌بووه. له‌ ناحیه‌ی قه‌رده‌اخ و (۷۴) گوندی نێو سنووری ده‌سه‌لاتی ئیداری ئهم ناحیه‌دا پێکرا (۱۰۱۱۳) دانیش‌توانی هه‌بووه به‌پێی سەرژمێریه‌که‌ و له‌ ناویاندا (۳۰۶ نێر و ۲۵ مێ) ناویان به‌خۆینده‌وار تۆمار کراوه. (۵) قوتابخانه‌ی کورانیان هه‌بووه. ده‌گه‌ڵ ۲۶ مزگه‌وتی پیاوان و ۳ ئافه‌رتان. له‌م بواره (۳۵) کەس ناویان به‌کارگر و دهرسبێژی ئهم بواره‌ تۆمار کران که‌ هه‌ر هه‌موویان پیاو بوون. ئینجا له‌ ناحیه‌ی بازیان و (۳۶) گوندی سەر به‌ناحیه‌که‌ هه‌قرا (۴۲۰۰) کەس سەرژمێری کران و (۵۱ نێر و ۳ مێ) به‌خۆینده‌وار تۆمار کران و هه‌یج قوتابخانه‌یه‌ك ئاماژه‌ی پێی نه‌کراوه و (۸) مزگه‌وتی پیاوانیان هه‌بووه ده‌گه‌ڵ ۳ دهرسبێژی ئهم بواره‌ بۆ زیاتر زانیاری برۆنه‌ خشته‌ی ژماره (۸۵).

قەزای ھەلەبجەئی جەستە سارپژ نەبوو، مەلەبەندی وریا بوونەو، کە دواجار لە ١٩٨٨/٣/١٦ لە لایەن حکوومەتی داگیرکەری عێراقییەو بەر ژھەری کیمیای کەوت. بەم جۆرە و لە سەرژمێری ١٩٤٧ زانیارییەکانی تۆمارکراوە. ژمارەئەوانەکانی دەگەڵ (٩٨) گوندی سەر بەم قەزایە (٢٢٧٣٨) کەس تۆمارکراوە (١٠٠٨ نێر و ٩٩ مێنە) توانای خوێندەواری و نووسینیان ھەبوو، لەناو ھەلەبجە گەرەکی پیر محەمەد (١) قوتابخانەئە کورانی و لە گوندی عەبابەیلێ (١) کورانی و لە گەرەکی پاشا ٣ قوتابخانەئە کچان ھەبوو، دەگەڵ (٧٠) مزگەوتی پیاوان و ١١ ئافرەتان) لە سەر جەم سنووری قەزای ھەلەبجەدا. (٦٩) کەسی نێر و (٤) مێ لە بواری فێرکردن و دەرسبێژی سەرژمێر کراون. وەکو لە خستەئە ژمارە (٨٦) دا تۆمارکراوە.

ھەر لە ھەلەبجەدا دەچینە سەر ئەژمارەکانی ناحیەئە خورمال کە ناوەندی ناحیە لە خورمال و گوندی مالیدەئە تەوێلەو بیارە و (٨٣) گوندی سەر بەم ناحیە دەگرتەو، ژمارەئەوانەکانی بە (١٩٥٧٠) کەس تۆمار کراوە و لەناو ئەم ژمارەئەدا (٢٧٧) نێر و ٥ مێ) خوێندەواری بوون. ھیچ قوتابخانەئەکیان نەبوو، تەنیا ئامارە بە (٧٣) مزگەوتی پیاوان و (٢٨) دەرسبێژی پیاو کراوە. لە ناحیەئە واریماوە کە ناوەندەئەکی (قلیجە) بوو و (١٥٥) کەس تۆمارکراون و تەنیا (١) پیاو خوێندەواری بوو، نە مزگەوت و نە قوتابخانەئەکیان نەبوو. بەلام لە (٤٤) گوندی سەر بەم ناوەندە ئیدارییەدا (٦٧٠٢) کەس ژیاون و لەناو ئەم ژمارەئەدا (٧٢) نێر و ٢ مێ) بەخوێندەواری ناوونوس کراون و قوتابخانەئەکیان نەبوو و (٨) مزگەوت و (١١) دەرسبێژی پیاو لەم سەرژمێرییە تۆمار کراوە. ھەر ھەما پێنجوین کە ناوەندی ناحیەئەکی لە (بەری کەناو) بوو و تێکرا دەگەڵ دانیشتووانی بەرکیو و یەنکەلە و (١٠٢) گوندی تری سەر بەم ناحیەئە کە پێنجوینە. (٢٢٣٠٤) کەس سەرژمێرکراون و لە ناویاندا (٤٤٨) نێر و ٨ مێ) بەخوێندەواری ژمارەئەکی دیاری کراوە. ھیچ قوتابخانەئەکیان نەبوو، تەنیا (٢٣) مزگەوت و (٣٥) دەرسبێژی پیاوان ئامارەئە پێ کراوە. بۆ پتر زانیاری دیقەتی خستەئە ژمارە (٨٧) بە.

قەزای شارباژێریش کە پێوانەئەکی فراوان و بە بەرکەتی ھەیە، مەلەبەندیکی دیاری گەشەکردن و بەناویانگە لە کۆنەو ژیاون لەم مەلەبەندەدا دۆزراوەتەو لە گەرەکان و (١١١) گوندی ئەم سنوورەدا (١٧٣٤١) کەس سەرژمێرکراون و لە ناویاندا (٣٠٢) نێر و ١٤ مێ) خوێندەواری بوون، ئامارە بەبوونی ھیچ قوتابخانەئەکی نەکراوە، دوو مزگەوتی پیاوان و ١١ دەرسبێژی پیاو و (١) ئافرەت لەناو قەزاکە و (١٠) مزگەوتی پیاوان و

سی ئافرهتان) له گوندهکاندا تۆمار کراون.

له ناحیهی ماوه‌تیشدا که ناوه‌ندی ناحیه له ماوهت و (۵۴) گوندی ئەم مه‌لبه‌نده ده‌گرێته‌وه (۱۱۵۹۴) کهس ژیاون، (۲۶۷ نێر و ۳ مێ) توانای خوێندن و نووسینیان هه‌بووه و له سێ مزگه‌وتی ئافره‌تان هه‌یچی تر ئاماژه‌ی پێ نه‌کراوه و باسی قوتابخانه نییه و (۱۲) ده‌رسیژێ پیاوی هه‌بووه. پێ ده‌جێت ئەم زانیاریانه گه‌لێک جیگه‌ی بر‌وا نه‌بن. هه‌روه‌ها ناحیهی سروچک که ناوه‌نده‌که‌ی له (به‌رزنجه) بووه، ده‌گه‌ل (۵۴) گوندی ئیو ئاقاری ده‌سه‌لاتی ئەم ناحیه (۱۰۰۵۶) کهس تۆمارکراون به‌نیشته‌جێی ئەم ناحیه و گونده‌کانی بوون، که ته‌نیا (۱۳۳ نێر و ۳۵ مێ) به‌خوێنده‌وار تۆمارکراون و قوتابخانه‌یان نه‌بووه و (۱) مزگه‌وت تۆمارکراوه ده‌گه‌ل (۱۲) ده‌رسیژێ پیاو. ئەم زانیاریانه ده‌توانی له خشته‌ی ژماره (۸۸) به‌وردی تۆمارکراون و ده‌توانی سه‌رنجیان ده‌ی.

ئینجا بۆ پتر ده‌رخستنی توانا‌کانی فێرکردن له‌م ده‌قه‌ره به‌رفه‌ره و ئەژمار زۆره‌دا له سه‌رژمێری ۱۹۴۷دا به‌م جو‌ره ئاماژه به ژماره‌ی ئاگاداری بوا‌ری په‌روه‌رده له شار و لادێکان کراوه له پارێزگای سلێمانی و م‌کو له خواره‌وه ده‌رده‌که‌وێت.

له‌ناو سلێمانی و ناحیه‌ی تانجه‌رۆ و قه‌رده‌اغ و سوورداش و با‌زیان ۱۱۴ مام‌ۆستای پیاو و ۲۹ ئافه‌رت هه‌بوون و له لادێکانیشدا ته‌نیا ۸۳ پیاو سه‌رژمێری کراون. که تیک‌را‌یان (۲۲۲) کهس بوون بر‌وانه خشته‌ی ژماره (۸۹) ده‌رده‌که‌وێ. له‌ناو شاری هه‌له‌بجه و ناحیه‌ی خورمال و ناحیه‌ی واره‌ما و ناحیه‌ی پینج‌وینیش (۷۴) مام‌ۆستای پیاو و ۴ ئافه‌رت) تۆمار کراون و له لادێیه‌کانیشدا ته‌نیا (۷۱) پیاو ژماره‌یان دیاری کراوه که تیک‌را ده‌که‌نه ۱۴۷ کهس. بر‌وانه خشته‌ی ژماره (۹۰).

سه‌باره‌ت به‌ناوه‌ندی قه‌زای شاربازێ و ناحیه‌ی ماوه‌ت و ناحیه‌ی سروچک (۱۹) مام‌ۆستای پیاو و (۱) ئافه‌رت هه‌بوون و له تیک‌رای گونده‌کانی ئەم سنووره به‌رفه‌یه‌شدا (۱۶) پیاو ژماره‌یان دیاری کراوه. که تیک‌را (۳۶) کهس پێک ده‌هێن. بر‌وانه خشته‌ی ژماره (۹۱).

شاری کۆیه بنکه‌یه‌کی دیاری بزاشی پ‌ۆشن‌بیرییه، له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیست‌دا قوتابخانه‌ی لێ کراوه‌ته‌وه، کچ چووه‌ته به‌رخوێندن، پ‌ۆشن‌بیر و شاعیر و نووسه‌ر و سیاسیی دیاری لێ هه‌لکه‌وتوون. له سه‌رژمێری ۱۹۴۷دا به‌م جو‌ره سه‌رژمێری

دانیشتوانی شاری کۆیه و گوندهکانی و ناحیهی تهق تهق کراوه. لهناو گهرهکهکانی شاری کۆیه و (۷۵) گوندی ناو سنووری ئەم شارەدا (۲۰۱۰۵) کەس ژیاون و لە ناویاندا (۱۰۸۲ نێر و ۱۴۴ مێ) خۆیندەنەوه و نووسینیان توانیوه، تیکرا یەك قوتابخانەى کوربان و یەکی کچانیان هەبووه، هەروەها ۳۳ دەزگا و مزگەوتی ئاینى پیاوان و ۱ى ئافرهتانیان هەبووه و لەم بوارەدا (۶۰ پیاو و ۴ ئافرهت) کاری فێربوونیان راپەراندووه. لە ناحیهی تهق تهق کە ناوەندی (تهق تهق) و (۵۹) گوندی لە باوەش گرتووه. (۱۰۰۹۶) کەس سەرژمێری کراون و (۱۳۲ نێر و ۴ مێ) خۆیندەوار بوون، هیچ قوتابخانەیهك ئاماژەى پێى نەکراوه، تەنیا (۵) مزگەوتیان هەبووه و لەم بوارەشدا (۱۴) پیاو کارەکانیان هەلسوڕاندووه بۆ دەرستی و فێرکردنی خۆیندەواری وەکو لە خشتەى ژماره (۹۲) دەرەکهوئ. ئینجا لە لایەنى کارمەند و مامۆستا و دەرستیژەکانەوه هەر لەم سەرژمێرییەدا وەکو لە خشتەى (۹۳) چرکراوەتەوه دەرەکهوئ لەناو شارەکاندا ۵۲ پیاو و ۴ ئافرهت کاریان کردووه و لە گوندهکانیشدا (۲۲) پیاو ئاماژەیان بۆ کراوه.

دهه‌قەری پشدر، که بنگه‌یه‌کی گرینگ و ستراتیژی و خودانی میژوویه‌کی کۆن و کاریگهری له بزافی سیاسی هه‌بووه، ناوه‌ندی قه‌زای پشدر (له قه‌لادزی) ژمارهی دانیشتوانه‌که‌ی (٢٧٨٩) کهس بووه و (٢٩١ نێر و ٧ مێ) خویندەوار بوون له ساڵی ١٩٤٧ هیچ قوتابخانه‌یه‌ک ئاماژه‌ی بۆ نه‌کراوه ٢٠ مزگه‌وتی پیاوان و ٢ ئافره‌تان ئاوابوو. ده‌گهل بیست دهرسیژی پیاو. ئینجا له ناحیه‌ی بنگرد و (٥١) گوندی ده‌سه‌لاتی ئیداری ئەم ناحیه (١٢٤٧١) کهس سه‌رژمیڕ کران و له ریزیاندا (٢٤٦) نێر و ٢ مێ) توانای خویندن و نووسینیان هه‌بووه، (٨) قوتابخانه‌ی کوپانیان لهم سالهدا هه‌بووه له‌گه‌ل (٥٠ مزگه‌وتی پیاوان و ٢٤ ئافره‌تان)، که پێ ده‌چیت هی دوایییان ههنیک له راستی دور که‌وتبێته‌وه. لهم بواره‌شا (٣٢) دهرسیژ و ماموستای پیاو کاریان له‌ بوا‌ری فیڕکردن کردوو. هه‌ر له ناحیه‌ی قه‌لادزی که گوندی (هه‌لسۆ و هیرو) و (٧٤) گوندی تری گرتوووته‌وه به‌م جوړه ئاماره‌کان تو‌مارکران (١٩٨٣٤) کهس ژیاون و (٢٨٨ نێر و ٢ مێ) خویندەوارییان زانیوه، ١٢ قوتابخانه‌ی کوپان و ٢٣ مزگه‌وتی پیاوانیان هه‌بووه، (٤٤) پیاو له‌ بوا‌ری فیڕکردن و دهرسیژی کاریان را‌به‌ران‌دوو. ئەم زانیارییانه له خشته‌ی ژماره (٩٤) چڕ کرانوته‌وه و داوتریش بۆ کارمه‌ندانی بوا‌ری فیڕکردن و هه‌لسوورینه‌ران و دهرسیژه‌کان وه‌ها ها‌توووته. سه‌رژمیڕیکردن که له خشته‌ی ژماره (٩٥) وه‌دیار ده‌که‌ویت له‌ناو شاره‌کاندا (٢٤) ی

تهنیا پیاو له دېتهانه کانیښدا ۷۲ ی تری پیاو کاریان نه انجام داوه له کوی (۹۶) کهس هیج نافره تیک نابینری.

رانیه که ئیستا بوو ته دهر وازه ی راپه رین، سهنگاییه کی جیدی له بزاف و په یوه ندی نیم ده قهره هیه. ناوه ندی قه زای رانیه (۱۳۴۳۱) کهسی تیدا ژیاوه و (۲۸۶ نیر و ۱۰ می) تیدا خوینده وار بوون، (۱) قوتابخانه ی کوړان و (۵) مزگه وتی پیاو انیان هه بووه ده گهل (۱۳) ماموستا و دهر سبیز. نیم سر ژمی رییه (۵۸) گوندی سر به قه زاکه شی گرتووه ته وه. هه روه ها ناحیه ی چناران که ناوه نده که ی له (میرزا روسته م) بووه ژماره ی دانیش تونه که ی (۵۵۰) کهس و (۳۰) گوندی سر به م ناحیه ش (۴۱۸۶) کهسی به خووه گرتووه تیکرا (۸۱ نیر و ۲ می) خوینده وار بوون (۴) قوتابخانه ی کوړان له میرزا روسته م هه بووه ده گهل ۸ مزگه وت هه ر له ناحیه دا. (۳) ماموستا ئاماژه ی پی کراوه.

له ناحیه ی ناوده شت که ناوه نده که ی له سهنگه سر بووه (۱۸۷) کهسی تیدا ژیاوه و تهنیا (۲۵ نیر و ۱ می) خوینده وار ییان زانیوه. نه قوتابخانه و نه مزگه وت ئاماژه ی پی نه کراوه. له (۶۹) گوندی سر ناوه ندی ناحیه ی ناوده شت (۸۷۹۸) کهس سر ژمی ری کروان و (۵۴ نیر) خوینده وار بوون (۴) قوتابخانه یان هه بووه. له گهل (۷) کارمهن دی بواری فی کر دن. نیم زانیاریانه چاکتر له خشته ی ژماره (۹۶) تو مار کروان. له خشته ی ژماره (۹۷) یشدا ژماره ی کارمهن دان له شار و دېتهاته کان به م جوړه سر ژمی ری کروان (۶) پیاو له شاره کان و (۲۷) پیاوی تر له گونده کان، له ناو نیم (۲۳) کهسه دا هیج نافره تیک کاری نه کردووه.

که رکوک که خودانی نه وت، مه زترین کیشه ی نه مروی کوردستانه، به هو ی سر وه تی نه وت داگیر که ران ده یانه وی له کوردینی دامال ن و سالانکی در ژره پیلانی گوړینی ناسنامه و به عه ر بکردنی تیدا پیزه و ده کریت، که رکوک نه که هه ر مه لبه ندی کی ئابووری ده وله مه ند و ستراتیژییه، به لکه مه لبه ندی رو شنبیری و خوینده واری و کوردایه تیشه، به پیی سر ژمی ری ۱۹۴۷ ژماره ی دانیش توانی نیم شاره و (۸۳) گوندی سر به شاره که (۹۱۵۸۲) کهس بووه و (۱۲۱۱۲ نیر و ۳۰۲۵ می) خوینده وار بوون و هاتووه که ۵۹ قوتابخانه یان هه بووه، پی ده چیت هه له یه کی مه زن له تو مار کردنه که کرابی که هاتووه (۴۷) قوتابخانه له گه رکی ساری که هیه هه بووه، په نگه ۷ بووی، نه که (۴۷). له ناویاندا تهنیا (۳) قوتابخانه ی کچان هه بووه. ده گهل ۲۱۹ ده زگا و مزگه وت و بنکه ی ئاینی پیاوان و (۳۴) ی نافره تان تیکرا له م شاره دا (۱۸۵ نیر و ۷۲ می) کار هه لسو ورینه ری

بوارى فېربوون و دهرسىژى بوون. ئەمە لە خستەى ژمارە (۹۸) دەرەكەوئ.

ئىنجا لە ناحىەى قەرەحەسەن و (۵۵) گوندى سنوورى دەسلاتى ئىدارىى ئەم ناحىە و ناحىەى پردى و (۵۰) گوندى سەر پىي، (۲۸۸۱۸) كەس سەرژمىرى كراون و لە ناوياندا (۶۵ نىر و ۵۵ مى) تواناي خوئندن و نووسىنيان هەبوو و لە تىكرپاي ئەمانەدا تەنيا لە گەرەكى (تسن) پردى ۱ قوتابخانەى كوران و يەككى كچان و (۵) ى ترى كوران لە گوندەكانى سەر بەم ناحىە هەبوو، دەرەك سى مزگەوتى پياوان و تىكرپاش ۴۶ پياو و ۴ ئافرەت لە بوارى پەرەردە و فېركردن لە هەر دوو ناحىەدا لەناو ۲۸۸۱۸ كەس كاريان كردوو، وەكو لە خستەى ژمارە (۹۹) تۆمارمان كردوو.

هەر لەم پارىزگايە پانوپۆرە و بەرفرەيەدا، دەرەكەوئ لە ناحىەى ملحە و (۷۶) گوندى سنوورى ناحىەكە (۱۵۳۲۶) كەس ژياون و (۲۸۴ نىر و ۵ مى) خوئندەوار بوون و تەنيا (۱) قوتابخانەى كوران لە ناوەندى ناحىە هەبوو و هېچ مزگەوتىك ئاماژەى پى نەكراو، (۵) كارمەندى پياو لە بوارى فېركردن كاريان كردوو و لە ناحىەى (شوان) یش كە (۷۶) گوندى بەخۆو گرتوو لەم سالد، (۱۱۲۰۰) كەس لەم ناوچەى ژياون بەپىي سەرژمىرىيەكە (۱۳۲) نىر خوئندەوار بوون هېچ قوتابخانە و مزگەوتىكيان نەبوو، يا ئاماژەى بۆ نەكراو. هاتوو كە (۱۷) كەس لە بوارى فېركردن كاريان كردوو، واتە هەر دەبى هېچ نەبى مزگەوتيان هەبوو. بۆ زياتر زانبارى برۆانە خستەى ژمارە (۱۰۰).

قەزاي چەمچەمال و ناحىەى ئاغلەلەر و سەنگاويش كە سەر بەپاريزگاي كەرکووكن ژمارەيەكى زۆر حەشيمەتى هەبوو، تا ئىستاش بەدەست كۆيرەوهرى نەبوونى و زولمى شوڤىنيانەو دەنالىنى. گەرميان گەرمەگەرمى چەوسانەويە. بەپىي خستەى ژمارە (۱۰۱) بەم جۆرە سەرژمىرى كراون. ناوەندى قەزاي چەمچەمال و (۶۵) گوندى سەر بەم قەزايە (۱۱۹۳۷) كەس ژياون و (۲۹۴ نىر و ۳۱ مى) خوئندەوار بوون و قوتابخانەيان نەبوو و ۴ مزگەوتى پياوانيان هەبوو دەرەك ۱۳ دەرسيژى پياو.

لە ناحىەى ئاغلەلەر و (۵۵) گوندى ترى سەر بە ناحىەكە (۹۵۶۷) كەس ژياون، لە ناوياندا (۱۹۳ نىر و ۵ مى) تواناي خوئندن و نووسىنيان تيدا بوو نە قوتابخانە و نە مزگەوت تۆمارنەكراون و (۱۷) پياو لە بوارى فېركردن كاريان كردوو، لە ناحىەى سەنگاو (۶۶) گوندى سەر بە ناحىەكە (۸۳۰۱) كەس سەرژمىر كراون و (۸۴ نىر و ۲ مى) خوئندەوار بوون قوتابخانەيان نەبوو و ۴ مزگەوتى پياوانيان هەبوو و (۵) پياو كاري لە بوارى دەرسيژى كردوو.

شاری کفری و ناحیه‌کانی (پیپاز و قهرته‌په و شیروانه) ش. ناوه‌ندی قه‌زای کفری (۶۱) گوندی سر بهم ناوه‌نده ئیدارییه، (۱۰۶۴۰) کهس ژیاون و له نیو ئهم ژماریه‌دا (۷۶۳ نیر و ۱۱۶ مئ) خوینده‌وارن و دوو قوتابخانه‌ی کوپان و ۱۱ مزگه‌وتی پیاوان و ۱ ئافره‌تان هه‌بووه، که ۲۴ پیاو و ۴ ئافره‌ت له بواری فیژکردن و دهرسبیزییه‌وه کاریان کردووه، له ناحیه‌ی قهرته‌په و ۹۸ گوندی سر به‌ناحیه‌که، (۲۱۰۵۶) کهس سهرژمیری کران و (۴۳۲ نیر و ۱۹ مئ) خوینده‌وار بوون و قوتابخانه‌یان نه‌بووه و یه‌ک مزگه‌وت ئاماژیه‌ی پی کراوه و (۱۵) پیاو و له بواری دهرسبیزی و فیژکردنه‌وه کاریان کردووه. هه‌روه‌ها له ناحیه‌ی شیروانه، که سهرقه‌لا ناوه‌ندی ناحیه‌ بووه له‌گه‌ل گوندی که‌لار و (۱۳۰) گوندی تری سر به‌ئیداره‌ی ناحیه‌ی شیروانه (۱۷۵۶۶) کهس ژیاون و (۲۸۰ نیر و ۲۰ مئ) خوینده‌وار بوون و دوو قوتابخانه‌ی کوپان و دوو مزگه‌وتی پیاوانیان هه‌بووه (۵) پیاو له بواری دهرسبیزی و فیژکردنه‌وه کاریان کردووه، وه‌کو له خشته‌ی ژماره (۱۰۲) دا دهرده‌که‌وئ.

هه‌ر به‌پنی سهرژمیری ۱۹۴۷، که له خشته‌ی ژماره (۱۰۳) چپرکراوه‌ته‌وه له قه‌زای (داقووق) ناحیه‌ی (توزخورماتوو). که له ناوه‌ندی ناحیه‌ی توزخورماتوو سهر بهم گونده‌کانی نیو سنووری ناحیه‌که (۸۸) گوند هه‌بووه (۲۹۶۸۶) کهس سهرژمیری کران و له ناویاندا (۱۲۷۲ نیر و ۷۹ مئ) خوینده‌وار بوون ئاماژه‌ به‌هیچ قوتابخانه‌یه‌ک نه‌کراوه و ته‌نیا (۱) مزگه‌وت تو‌مارکراوه، له‌گه‌ل (۳۸) کارمه‌ند و ماموستا و وتاریژی، پیاو و (۳) ئافره‌ت.

ئینجا له قه‌زای داقووق و ۶۹ گوندی سر به‌ناوه‌ندی قه‌زا (۱۴۶۴۱) کهس سهرژمیری کران و له‌ناو ئهم ژماریه‌دا (۴۳۶ نیر و ۲۹ مئ) خوینده‌وار بوون، (۲) قوتابخانه‌ی کوپان و (۷) مزگه‌وتی پیاوان هه‌بووه و (۱۰) پیاو له‌م بواره‌دا کاریان کردووه. له ناحیه‌ی قادرکه‌رم و (۸۶) گوندی سنووری ناحیه‌که (۱۴۶۸۹) کهس سهرژمیری کران (۲۰۹ نیر و ۶ مئ) توانای خوینده‌وه و نووسینیان هه‌بووه، هیچ قوتابخانه‌یه‌کیان نه‌بووه و ۳ مزگه‌وتی پیاوان و (۵) ئافره‌تان هه‌بووه و ته‌نیا (۶) کهس له بواری دهرسبیزییه‌وه کاریان کردووه. ئه‌مانه له خشته‌ی ژماره (۱۰۴) تو‌مارکران.

بۆ زانیاری زیاتر له مه‌ر ژماره‌ی ماموستا و کارمه‌ند و دهرسبیزمه‌کانی ناوشار و لادییه‌کانی سر به‌پاریزگای که‌رکووکی کوردان و قه‌زا و ناحیه‌کانی سهر بهم ناوه‌نده ئیدارییه بنۆڤه خشته‌کانی ژماره (۱۰۵) و (۱۰۶) و (۱۰۷) و (۱۰۸). که بهم جوړه بووه

له كۆي (۳۲۹) كەس لەناو شاری كەركوك و ناحیە قەرەحەسەن و پردی و ملحە و شوان (۸۷) پیاو و (۷۳) ئافرەت لەناو شار و لە گوندەكانیشدا (۶۶) پیاو و (۳) ئافرەت تۆماركراون. لە شاری چەمچەمال و ناحیە ئاڭجەلەر و سەنگاویشتا لە كۆي (۳۵) كەس (۱۶) پیاو لە شار و (۱۹) پیاوی تر لە دێهاتەكان سەرژمێر كراون و هیچ ئافرەتێك نابینرێ و لە ناوەندی قەزای كفری و ناحیە قەرەتەپە و ناحیە شێروانەشتا لە كۆي (۴۴) كەس ۳۰ پیاو و ۳ ئافرەت لەناو شار و ۱۴ پیاوی تر لەناو دێهاتەكان ناویان تۆماركراوە. دوا دەقەر، قەزای داقوق و ناحیە قادەر كەرەم و ناحیە توزخورماتوو كە تێكرا (۵۶) كەس وەكو كارمەند و مامۆستا و دەرستیژ تۆماركراون و لە ناویاندا (۳۳) پیاو (۳) ئافرەت لە ناو شار و (۲۱) پیاویش لە دێهاتەكان کاریان كردوو.

ئەم سەرژمێرییە زۆر كارناسانی بۆ خوێندنەوەی میژووی كوردستان دەكا، دەگەڵ ئەوەشتا لە كورتییە و كەموكۆری و هەڵ بەدەر نییە، بەلام بەگشتی نەخشەییەکی ورد لە بواری سەرژمێری و واقعی خوێندەواری و سەرچەم قوتابخانە و بنكە نایینیەكاندا دەخاتە پوو، لە هەندێك شوێن کاریگەریی پووداوە سیاسییەكان بەناشكرا بەدیار دەكەوێ و لە هەندێکی تریش نادروستی هەندێك زانیاری تۆماركرا و بەزەقی پوویەپووت دەبنەو. ئینجا دەرەكەوێ ژمارە ئافرەتان لە پیاوان لە زۆریە دەقەر و ناوچە و شار و دێهاتەكان پتر، بەلام پێژەری خوێندەواری لەناو پیاوان بەپێژەییەکی یەكجار زۆر لە ئافرەتان پتر. زۆر ناوچە و گوند و شار تا ساڵی ۱۹۴۷یش قوتابخانەیان نەبوو، لە زۆر خزمەتی مرقانە بەدوور بوون، سەرباری سیاسەتی جینۆساید و پراگواستن و پشتگۆیخستن، كۆمەلگای كوردستان لەو سالاندا بەدەست كۆیرەوهری و نەخوێندەوارییەو نالاندووییەتی.

لەم سەرژمێرییەدا ئاماژە بەژمارە (ئەدیب و نووسەر و پۆژنامەنووسانی) كورد لەناو شار و دێهاتەكان كراوە، كە هەول دەدەین لێردا بیانخەینە سەر لاپەرەو. لەناو شاری هەولێر هاتوو كە (۱۰) ئەدیب و پۆژنامەنووس و هونەرەمەند هەبوون و هیچیان ئافرەت نین، لە شاری دەوكیش (۲) كەسی تر هەن كە ئافرەتیان لە پێزدا نییە، لە ناوەندی ناحیە مانگیش لە گەرەکی بەرپۆشکی (۱) كەس كە پیاو ناوی تۆماركراوە و چوار پیاوی تریش لە گوندەكانی سەر بەناحیە ئەترووش ناویان تۆماركراوە. لە ناوەندی قەزای ئاكری (۲) كەسی تر ناویان تۆماركراوە ئەدیب و هونەرەمەند بوون ئەمانیش ئافرەتیان تێدا نییە، لە قەزای شێخانی (۱) پیاو ناوی لەم بوارە تۆماركراوە و ئینجا لە

قەزای سنجار (۲) پیاو ناویان تۆمارکراوه و له ناحیهی شێخانی سەر بەژەنگاریش (۳) ئەدیپ و پۆژنامەنووس و ھونەرمەند ھەن. لەناو شاری سلێمانیشدا (۱۱) پیاو ناویان تۆمارکراوه له قەزای ھەلەبجەشدا، پیاویکی تر ھەبە ھەروەھا له ناحیهی ماوەتی سەر بەقەزای شارپاڤێ (۱) ئەدیپی تر تۆمارکراوه و له کۆبەشدا بەھەمان جۆر (۲) پیاو ناویان لەم ریزە تۆمارکراوه له پشدریش بەھەمان جۆر له قەلادزی (۲) پیاو ھەبوونە و له کەرکووکدا (۱۲) کەس ھەن ھیچ ئافەرەتیکیان لەگەڵدا نییە، له ناحیهی شوان (۱) کەسی تر ھەبە له توێخوورماتووشدا (۳) کەسی تر کە ئەوانیش ھیچ ئافەرەتیکێی نەگرتووەتەو. کۆی گشتیی تۆمارکراوان لەئەدیپ و ھونەرمەند و پۆژنامەنووس (۵۸) کەسە. لەم ژمارەیدا ھیچ ئافەرەتیک ناوی تۆمار نەکراوه یاخود بەدروستی ئافەرەتمان نەبوو لەم بوارە وەدیاریکەوتبێ. بێ گومان کۆیژەوهرییە له کۆی ژمارە ی نەتەوہیەکدا تەنیا (۵۸) کەس کاری پۆشنگەری و وشە و ئەدەبیان له ئەستۆ گرتبێ.

ھەروەھا له سەرچەم شار و دیھات و شارەدییەکانی کوردستانی باشووردا (۱۶۶۹) مامۆستا و دەرستیژ له بواری پەرورە و فێرکردن و دەرستیژییەو له قوتابخانە و مزگوتەکاندا تۆمارکراوان کە قەت جینگە بەراوردکردن لەگەڵ ژمارە دانیشتوان نییە، چونکە پێویستی مامۆستا و فێرکەر دەبێ چەندەھا قات لەمە زۆرتر بووایە و ژمارە قوتابخانەکانیش لەمە پتر بوونایە. کە لەناو ئەم ژمارەیدا تەنیا (۱۷۲) ئافەرەت لەم بوارە کاریان کردوو.

(۲۲۳) قوتابخانە ی کوپان له سەرچەم شار و شاروچەکان تۆمارکراوه، ھەروەھا (۲۲) قوتابخانە ی کچانیش بەپێی سەرژمێری ۱۹۴۷ ھەبوو.

تیکرای ژمارە دانیشتوانی ھەریمی کوردستان (۹۱۵۱۶۶) کەس بوو، دیارە لەم سەرژمێرییەدا نامازە بۆ کوردانی دانیشتووی بەغدا و مووسڵی له بیرکراوی کوردستان و ناوچە عەرەبییەکانی تری عێراق نەکراوه، کە ژمارەیکێ زۆری کوردیان تێدا دەژی بەتایبەتی ناو بەغدا و مووسڵ. ژمارە ی ئافەرەتان زۆر له ژمارە ی پیاوان زۆرترە.

ئەگەر لێکدانەوہیەکی ورد بکەین بۆمان دەرەکەوێ لەناو نزیکە یە ک ملیۆن کەس، کە بێ گومانە ژمارە ی دانیشتوانی کوردستانی باشوور له سالێ ۱۹۴۷ لەم ژمارە یە زۆرتر بوو، بەلام بەبەراورد دەرەکەوێ پێژە ی خوێندەواری زۆر نزم بوو (۳۹۶۲۸ نێر و ۷۶۵۶ مێ) توانای نووسین و خوێندنیان ھەبوو، کە تیکرا دەرکاتە (۴۷۲۸۴) کەسی توانادار بۆ خوێندو و نووسین تەنیا لەم وڵاتە گرگرتووی

پۆژھەلاتدا (۱۹،۳۵٪) خۆپەندەوار بوون. ئەگەر بەراوردی بکەین دەبینین نزیکی (۳۷۰۴۰) کەس یەك قوتابخانەیان بەر دەکەوی. ئەم ژمارەش دەردەسەری و کوێرەوهرییهکی زۆری بەدواوێهەر لەبەر ئەوەشە شاعیرانی سەدەیی بیستەم یەك ئامانجی جەماوەرییان هاندانی خەلک بوو بۆ خۆپەندەواری، ئەو بواری کە داگیرکەرەن دەستیان بەسەر داگرتبوو، تا میلەت لێی دووربکەوێتەو و نەخوێنی. هەر کۆیلە چاوبەستراو بمیێتەو، هەر وەك لایەنی دووهمیان دەرکەوتنیان لە قاوغی مزگەوت. پروکەردنە خۆپەندە زانستی بوو، چونکە مزگەوتەکان لە چوارچێوەی دیاریکراو و ژمارەیهکی یەكجار کەم توانیویانە دەرس بخوین، خۆپەندەکەشیان هەر لە چوارچێوەی زانستی قورئانی و ئیسلامیدا بوو، سەرباری ئەوێ کە پەشە خەلگە بەهۆی گرانی و نەبوونییهو نەیتوانیوێ مەندالی پەوانەیی شار و دیھاتە دورەکان بکا بۆ خوێندن. یا ئاغا و کوێخا و دەربەگی لادیکانی کوردستانیش تەگەرەیهکی گەورەیان لە بەردەم ئەم پڕۆسەیدا دروست کردووە، بەدوو ئامانج تا دەسلاتی خۆپەندەواری و زانست و مەعرفەت هەر لە چوارچێوەی مزگەوتدا بێنێتەو کە خۆیان دەتوانن بەسانایی دەستی تێوەردن و ئاراستەیی بکەن، دووهم تا مەندالی جوتیاری کرێ گرتە بەزەوییەو هەر وابەستەیی وەهمی دەسلەت و چارەنووسی گێردراو بەزەوییەکانەو بەمێنەو، تەنیا نەو و نەوهادی خۆیان سوود لە هەلومەرجی خوێندن وەرگیرن، ئینجا پۆلی مەلاش هاوشان و تەبا دەرگەل هەلوێستی ئاغاگان، پروپاگەندەیی زۆریان دژی ئەم پڕۆسە بەدەرکە ئەوێ بچێتە مەدرەسە، فەرەسۆنە! لە دین وەرەگەرپێت و فێری عیلمی شەیتان دەبی.

دەبی ئامارە بە سەرھەلەدان و دەرکەوتنی بزاقی پۆشەنگەری کوردی لەو ئان و ساتەدا بکری، کە لە پوانگەیی پێشکەوتن و وریاکردنەوێ گەل، هاوکات دەرگەل سەرھەلەدانی بزاقی سیاسی نوێخواز لە ژێر کاریگەریی گۆڕانکارییەکانی پێش و داوی شەپری دووهمی جیھانی، پەیدا بوون گرووپی سیاسی کوردی تازە بەعەقڵ و پڕۆژەیی تازە و لە دایکبوونی پارتی و پرووادیەکانی کۆماری کوردستان لە مەھاباد ئەمانە هەر هەموویان، پێگەخۆشکەرێک و هاندەرێک بوون بۆ وریابوونەوێ خەلک و پروکەردنە قوتابخانە. بزاقی پۆشەنگەری داوی خوێندن و خۆپەندەواری کردووە، داوی هەلکەردنی چرای زانستی کردووە، سەرباری بزاقی سیاسی کە ئامانجی هاندان و داواکردنی کردنەوێ قوتابخانەیی کوردی و بڵاوکردنەوێ خۆپەندەواری بوو لەناو کۆمەلگای کوردستاندا. و خوێندن بەتاکە پێگەیی دەرباز بوون لە کوێرەوهری و نەزانین بەگەشتن بەرێزگاری زانیو.

خشتهی ژماره (٦١)

سەرژمێری ئەوانەى له بوارى پەرەردە بەپێى سەرژمێرى ١٩٤٧ کاریان کردوووە
شار(هەولێر) ناحیه ()

شۆڤن		شار		لادى	
		پیاو	ئافرهت	پیاو	ئافرهت
ناوەندى قەزای هەولێر		٥٨	١٩	—	—
ناحیهى قوشتەپە		—	—	١٢٢	٢
ناحیهى شەقلاو		١٥	١	٣٤	—
تیکرا		٩٣	٢٠	١٥٦	٢

خشتهی ژماره (٦٢)

خشتهی سەرژمێرى و ژمارەى خوێندهوارو نهخوێندهوارانى كورد له شارو ديهاتەكان بەپێى سەرژمێرى ١٩٤٧
شار - قەزای (مەخمور) ناحیهى (گوێڤو كەندیناوه)

شۆڤن		ژمارەى دانیشتوان		ئەوانەى نهخوێندەر		ژمارەى قوتابخانه		دەزگا تائینەكان		ئەوانەى له بوارى	
		مى	نیر	مى	نیر	مى	نیر	مى	نیر	مى	نیر
گەرەكى سەراى		٢٢٣	١٩٥	٦٥	١٤	١٢٧	١٥٣	—	—	—	—
گەرەكى بىنديان		٣٣٥	٣٢٤	٥١	١	٢٢٩	٢٧٣	—	—	٢٥	—
گەرەكى شێروان		٢٢٦	٢٥٥	٤٧	٥	١٧٢	٢٠٣	—	—	—	—
ژمارەى گونەمکانى ١٠٦ گونە		٥٤١٤	٦٢٦٩	١٧٣	٤	٣٩٢٣	٤٩٣٠	—	١٠	—	—
ناحیهى گوێڤ											
ناوەندى ناحیه		٣٤٧	٣٥٣	٧٥	٢	١٩٤	٢٩٩	—	—	—	—
ژمارەى گونەمکانى ٥٠ گونە		٦٢٠٩	٦٧٨٤	٢٩٢	٦	٤٥٣٩	٥٤٤٦	—	—	٢١	—

ناحیه‌ی کهندیناوه															
—	—	—	—	—	—	—	—	—	٤٠٦	٣٠٦	٢	٦٧	٥٢٠	٤٩٨	ناوهندی ناحیه‌ی دییه‌گه
—	—	—	—	—	—	—	—	—	٧٧٩٦ ١	١٣١٥١	٧	٣٦١	٩٠٣٢	٩٨٠٢	ژماره‌ی گوندمه‌کانی ١٤٨ گونده
—	٦٥			—	١٦	—	—	—	٧٠٥٦	٥٤٥٢	٦٤	١١٩٢	٢٢٩١٥	١٩٣٢٧	
١١١				٢٦		٤			٣٣٧٠٨		١١٧٢		٤٧٧٨٥		تیکرا
ناحیه‌ی شه‌قلاوه															
—	—			—	٩	—	—	—	٨٢٩	٥٨٢	١٨	٢١١	١٠٣٩	٩٦١	گه‌ره‌کی ئیسلام
١	٤٩			—	—	—	—	—	٥٤٦	٤٠٤	١٢	١٣٧	٦٩٣	٦٦١	گه‌ره‌کی نه‌ساری
—	—			—	١	—	٨	٦٠٨١	٤٧٥٢	٩	١٧٣	٧٢١٩	٦٠٧٠		ژماره‌ی گوندمه‌کانی ٢٧ گونده
									٧٤٥٦	٥٧٣٨	٣٩	٥٢١	٨٩٥١	١٣٥٢	
٥٠		—		١٢		٨			١٣١٩٤		٥٦٠		١٠٣٠٣		تیکرا
١٧٤	—			٥٦		١٧			٤٥٦١٧		١٨١٦		٥٢٥٤٥		کۆی گشتی هه‌ردوو ناحیه

خشته‌ی ژماره (٦٣)

سه‌رژميري ئه‌وانه‌ی له‌ بوا‌ری په‌روه‌رده‌ به‌پيئي سه‌رژميري ١٩٤٧ کاريان کردووه
شاری (مه‌خمور) ناحيه ()

لادی		شار		شوین
نافه‌وته	پیاو	نافه‌وته	پیاو	
—	١٦	—	٩	ناوهندی قه‌زای مه‌خمور
—	٢١	—	—	ناحيه‌ی گوێر
—	٦١	—	٤	ناحيه‌ی كهنديناوه
١١١	٩٨	١٣		تيكرا

خشتەى ژمارە (٦٤)

خشتەى سەرژمێرى و ژمارەى خوێندەوارو نەخوێندەوارانى كورد لەشارو دێهاتەكان

بەپێى سەرژمێرى ١٩٤٧

شار - قەزای (رواندوز) ناحیەى ()

شوین		ژمارەى دانیشتوان		نەرێنى نەخوێندەوار		ژمارەى قوتابخانە		دەزگا ئایینیەكان		نەتەنەى لە یواری	
نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ
١٢٦٦	١٣٥٣	٤٢٤	٩٠	٦٢٥	١٠٤٥	٥	—	٤	—	—	—
٣٣٠	٢٦٢	٢٩	٣	٢٣٤	٢٨٨	—	—	—	—	—	—
٩٨١	٦٧٥	١٩٨	٦	٦٧٨	٥٥٨	—	—	٣	—	—	—
٣٨٥	٧٧٥	٢	—	٢١٣	٦٦٦	—	—	—	—	—	—
٥١٢٦	٦٩٢٢	١٣٠	١	٣٩٦٦	٥٨٠٥	—	—	٣	—	—	—
١٨١٥٥	٨٣٣	١٤١٧٨	٥	١٠	—	٢٠	—	—	—	—	—

خشتەى ژمارە (٦٥)

خشتەى سەرژمێرى و ژمارەى خوێندەوارو نەخوێندەوارانى كورد لەشارو دێهاتەكان

بەپێى سەرژمێرى ١٩٤٧

شار - قەزای (رواندوز) ناحیەى (بالەك و دێرە حەریرو برادۆست و میزگەسۆر)

شوین		ژمارەى دانیشتوان		نەوانەى نەخوێندەرە نەووس		نەخوێندەرە		ژمارەى قوتابخانە		دەزگا ئایىمەکان		ئەب و پۆشپەر و هونەرمانە		نەوانەى لە یواری فەرکەین کارمەکان	
		نێر	مى	نێر	مى	نێر	مى	نێر	مى	کۆر	کچ			نێر	مى
ناحیهى بالەک															
نامەندى ناحیهى گەلە															
٣٦٩	٢٣٨	٥٤	٥	٢٤٦	٢٨٠	١	—	—	—	—	—	—	—	—	—
٤٧١	٥٣٥	١٢	—	٣٥١	٤٤٩	—	—	—	—	—	—	—	—	١٠	١

—	—			—	—	—	—	۲۸۹۹	۲۵۸۷	۴	۱۳۷	۴۶۳۴	۳۴۰۲	ژماره‌ی گونده‌کانی ۱۳ گونده
ناحیه‌ی حریر														
—	۱۴	—	—	۱	۲	—	—	۳۹۱	۲۷۶	۱۱	۱۱۶	۴۶۲	۴۵۴	یاتاسی و نیسلام و ناشوری
—	—	—	—	—	—	—	۱	۳۷۹۳	۲۷۰۳	۷	۱۳۲	۴۵۷۰	۳۵۵۵	ژماره‌ی گونده‌کانی ۷۳ گونده
۱	۲۴	—	—	—	—	۱	۲	۸۸۱۲	۶۱۶۳	۲۷	۴۵۱	۱۰۵۳۹	۸۲۵۱	تیکرا
۲۵		—		۳		۲		۱۵۰۷۵			۴۷۸		۱۸۷۹۰	
ناحیه‌ی برادوست														
—	—			—	۲	—	—	۱۸۷	۱۷۴	—	۳۱	۲۲۴	۲۴۳	ناوندی ناحیه‌ی سیدمکان
—	—			—	—	—	—	۱۷۸۵	۱۰۰۸	۱	۳۴	۲۱۲۶	۱۳۲۷	گونده‌کانی ۸۰ گونده
—	۸			—	—	—	—	۱۹۷۱	۱۱۸۲	۱	۳۴	۲۳۰۰	۱۵۷۰	تیکرا
۸				۲				۳۱۵۴		۶۶		۳۹۲۰		
—	—	—	—	—	—	—	—	۲۲۹۳	۱۰۹۸	—	۵۸	۲۶۸۰	۱۴۷۸	ناحیه‌ی میرگه‌سور
								۳۳۹۱		۵۸		۴۱۵۸		تیکرا
۳۳	—			۴		۲		۲۱۶۲۰		۶۰۲		۳۱۸۶۸		تیکرا

خشته‌ی ژماره (۶۶)

سهرژمیری نه‌وانه‌ی له‌بوازی په‌روه‌ده به پټی سهرژمیری ۱۹۴۷ کاریان کردووه

شار (رواندن) ناحیه ()

لاری		شار		شوین
نافرمت	پیاو	نافرمت	پیاو	
—	۳	۳	۱۴	ناوندی قه‌زای پرواندوز
—	۸	—	۶	ناحیه‌ی حریر
۱	۸	—	۲	ناحیه‌ی بالک
—	۵	—	۳	ناحیه‌ی برادوست
۵۳	۲۵	۲۸		تیکرا

خشتهی ژماره (٦٧)

خشتهی سهرژمیری و ژمارهی خویندهوارو نه خویندهوارانی کورد له شارو دیهاتهکان

به پیی سهرژمیری ١٩٤٧

شار - قهزای (دهوک) ناحیهی (دهوک)

شوین	ژمارهی دانیشتوان	نوالانی یه خویندهوارو نه خویندهوار	ژمارهی قوتابخانه	دهزگا	نایب و رۆشنییر	نوالانی له بواری
نیر	مى	نیر	مى	نیر	مى	نیر
١٥٤٣	١٥٧٩	٤٧٣	١٣٢	٨٢٢	١٢٠٨	-
گهرهکی سهلام						
٤٠٨	٤٠٧	٧١	١٣	٢٦٧	٣٢٨	٢١
گهرهکی شیلی						
٣٨١	٣٦١	٨٧	١٦	٢٢٠	٢٩٩	٢
گهرهکی نهساری						
٦٢٢	٣٠٢	١٨٣	١٩	٣٩٧	٢٤١	-
گهرهکی یههود						
٢٩٥٤	٢٦٦٧	٨١٤	١٨٠	١٧٠٦	٢٠٧٦	٢١
تیکرا	٥٦٢١	٩٩٤	٣٧٨٢	٨	١٤	٢٢
ناحیهی دهوک						
ژمارهی گوندهکانی ١٣٠ گونده	٦٧٢٨	٧٠٩٦	١٤٨	٣	٥٢٣٨	٥٧٩٤
	١٣٨٢٤	١٥١	١١٠٣٢	-	٨	٦
تیکرا	٩٦٨٢	٩٧٦٣	٩٦٢	١٨٣	٦٩٤٤	٧٨٧٠
	١٩٤٤٥	١٠٤٥	١٤٨١٤	٨	٢٢	٢٨

خشته‌ی ژماره (٦٨)

خشته‌ی سه‌ژمیری و ژماره‌ی خوینده‌وارو نه‌خوینده‌وارانی کورد له شار و دیهاته‌کان

به‌پیتی سه‌ژمیری ١٩٤٧

شار - قه‌زای (دهۆک) ناحیه‌ی (دۆسکی و مزوری)

شوین		ژماره‌ی دانیشتوان		ئوتای یه‌زینتاره یغروس		نه‌خوینده‌وار		ژماره‌ی قوتابخانه		ده‌زگا ئایینه‌کان		ئوتای وێژشینه‌ی وه‌نه‌مانه‌		ئوتای له‌بوری ئێزکین کارمکه‌ن	
نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	کۆچ			نێر	مێ	
ناوه‌ندی ناحیه‌ی مانگیش		٥٨٠	٩١٥	١٣٥	١٤	٣٦٥	٥٠٨	-	-	-	-	-	-	-	-
به‌رووشکی		٤٢٩	٤٥٨	٢٤	-	٣١٦	٣٥٥	-	-	٢	-	-	-	-	-
ژماره‌ی گونته‌کانی ٥٤ گونته		٣٥٠٦	٣٩٤٦	٧٢	٤	٢٦٧٣	٣١٢٦	-	-	٢	-	پیاو	٨	-	-
		٤٥١٥	٥٠١٩	٢٣١	١٨	٣٣٥٤	٣٩٨٩	-	-	٤	-	-	-	-	-
تیکرا		٩٥٣٤	٢٤٩	٧٣٤٣	-	٤	١	٨							
ناحیه‌ی مزوری															
ناوه‌ندی ناحیه‌ی یغروس		٨٠٠	٨٢٧	١٢١	٤	٤٩٨	٦٥٩	-	-	-	-	-	-	-	-
ژماره‌ی گونته‌کانی ٦٤ گونته		٤٠٠٤	٤٢٣٣	١٦٦	٦	٢٨٣٧	٣٢٨٠	٩	-	٦	-	پیاو	١٢	-	-
		٤٠٨٤	٥٠٦٠	٢٧٨	١٠	٣٣٣٥	٣٩٣٩	٩	-	٦	-	٤	١٢	-	-
تیکرا		٩٨٦٤	٢٩٧	٧٢٧٤	٩	٦	٤	١٢							
تیکرا		٩٣١٩	١٠٠٧٩	٥١٨	٢٨	٦٦٨٩	٧٩٢٨	٩	-	١٠	-	٥	٢٠	-	-
		١٩٣٩٨	٥٤٦	١٤٦١٣	٩	١٠	٥	٢٠							

خشته‌ی ژماره (٦٩)

خشته‌ی سه‌ژمیری و ژماره‌ی خوینده‌وارو نه‌خوینده‌وارانی کورد له‌شارو دپهاته‌کان

به‌پیتی سه‌ژمیری ١٩٤٧

شار - قهزای (ئامیدی) ناحیه‌ی ()

شوین		ژماره‌ی دانیش‌توان		ئهراتی نه‌خوینده‌وار		ژماره‌ی قوتابخانه		دهزگا		ئهریب و پۆشپیر		ئهراتی له‌پواری	
نۆیر		مۆ		نۆیر		مۆ		نۆیر		مۆ		نۆیر	
ئانامندی قهزای ئامیدی													
گهره‌کی سرويکی		٤٠٥	٤٥١	١٥٢	٢٧	١٧٧	٢٥٢	-	-	٩	٢	-	-
گهره‌کی يه‌هود		١٤٦	١٦٣	٢٥	١	٩٩	١٣١	-	-	-	-	-	-
گهره‌کی مه‌يدان		٢٣٧	٢٢٧	٨٠	١٨	١٣٤	٢٦١	-	-	-	-	-	-
گوندی پۆيال		٤٣٣	٤١١	٧٩	٥	٢٦٢	٢٦١	-	-	-	-	-	-
گوندی ئهران ناساری		٥٧١	٥٣٧	٣٧١	١٤	٩٢	٤٠٠	-	-	٢	١	-	-
بامپرنی		٩٤٤	٩٩٤	٢١١	٤	٥٥٦	٨١١	-	-	٨	-	-	-
ژماره‌ی گونمه‌کان		٨٨٧١	٩٢٨٧	٧٥١	٢١	٦٨١٩	٧٤٦٤	-	-	٥	١	-	-
		١١٦٠٧	١٢١٠٢	١٠٨٧	٧٢	٨١٣٩	٩٦٨٦	-	-	٢٤	٥	٦	١
تۆیکرا		٢٣٧٠٩	١١٥٩	١٧٨٢٥	-	٢٩	٧						

خشته‌ی ژماره (۷۰)

خشته‌ی سهرژمیږی و ژماره‌ی خوینده‌وارو نه‌خوینده‌وارانی کورد له‌شارو دیهاته‌کان

به‌پیی سهرژمیږی ۱۹۴۷

شار - قه‌زای (ناکړی) ناحیه‌ی (سورچی و ع‌شایر سبعة و بیرم‌کبیره)

شوین		ژماره‌ی دانیش‌توان		ټولنه‌ی نه‌خوینده‌وارو نه‌نوسن		ژماره‌ی قوتابخانه		نمژگا نایینه‌کان		نم‌دیب و پوښ‌نښ و هونه‌رمه‌ند		ټولنه‌ی له بوری فیر‌کردن کاره‌ن‌کن	
نیر	می	نیر	می	نیر	می	نیر	می	کچ	کچ			نیر	می
۹۰۷	۱۰۴۰	۱۹۰	۳۰	۵۵۱	۸۳۷	-	-	-	-	-	-	-	-
۵۶۴	۵۵۵	۱۲۴	۱۲	۳۳۵	۴۴۵	-	-	-	-	-	-	-	-
۹۱۷	۹۳۷	۱۳۶	۷	۶۰۱	۷۸۶	-	-	-	-	۲ پیاو	۸	۳	
۵۴۳	۱۱۶	۱۰۸	-	۴۱۴	۹۶	-	-	-	-	-	-	-	-
۳۰۲۹	۴۳۸۴	۳۹	۱	۲۴۶۵	۳۷۳۶	-	-	-	-	-	۳	-	-
۴۲۴۴	۶۰۲۷	۱۴۴	۱	۳۳۸۵	۴۹۴۱	-	-	-	-	-	-	-	-
۳۹۰۲	۴۹۳۰	۵۴	-	۲۹۶۳	۴۴۲۶	-	-	-	-	-	-	-	-
۱۴۱۰۲	۱۵۳۴۱	۲۳۷	۲	۱۰۷۱۴	۱۵۲۶۷	۱	-	-	-	۲	۱۷	۳	
تیکړا	۲۳۰۹۱	۸۴۶		۲۵۹۸۱	۱	۲					۲۰		

خشته‌ی ژماره (۷۱)

خشته‌ی سهرژمیری و ژماره‌ی خوینده‌وارو نه‌خوینده‌وارانی کورد له‌شارو دیهاته‌کان

به‌پیتی سهرژمیری ۱۹۴۷

شار - قه‌زای (شێخان) ناحیه‌ی (عین سفنی)

شوین	ژماره‌ی دانیشتوان		ئەوانە‌ی ئەمفۆنتەرە ئەفرۆس		نە‌خۆ‌تێ‌ندە‌وار		ژماره‌ی قوتابخانە		دەزگا ئایینیە‌کان		ئە‌ب و رۆ‌ش‌ن‌پ‌یر و هونەرمانە		ئە‌وانە‌ی ل‌ه‌ ب‌ور‌ی ئە‌فر‌ک‌ر‌ن کارمە‌کان	
	ن‌یر	م‌ی	ن‌یر	م‌ی	ن‌یر	م‌ی	ن‌یر	م‌ی	ن‌یر	م‌ی	ن‌یر	م‌ی	ن‌یر	م‌ی
قە‌زا														
گەرە‌کی تە‌ختانی	۷۰۹	۷۴۹	۱۹۳	۳۰	۳۷۰	۶۰۲	-	-	-	-	-	-	-	-
گەرە‌کی سینا	۷۲۱	۷۴۴	۱۱۷	۱۱	۴۶۰	۶۰۸	-	-	-	-	پ‌یا‌و	-	۴	-
گەرە‌کی قاشا	۴۶۳	۴۸۰	۹۷	۲۲	۲۷۰	۳۷۸	-	-	-	-	-	-	-	-
گەرە‌کی ئورو	۱۲۹	۱۳۶	۴۰	۱۶	۶۸	۱۰۱	-	-	-	-	-	-	-	-
گوندی چنارە‌ی گەرە	۵۱۷	۵۳۲	۱	-	۴۱۷	۴۲۵	-	-	-	۶۷	۲	-	-	-
ژمارە‌ی گوندە‌کانی ۵۰ گوندە	۴۸۰۸	۶۰۳۴	۶۸	۳	۳۸۳۸	۴۹۴۴	-	-	-	۲	-	-	-	-
ناحیە‌ی عین سفنی	۸۴۴	۸۳۱	۱۳۵	۱۳	۵۸۸	۶۶۳	-	-	-	-	-	-	۱۳	-
گوندی شێ‌خ‌کە	۳۶۶	۴۱۷	۵	-	۲۹۵	۳۳۳	-	-	-	-	-	-	-	-
ژمارە‌ی گوندە‌کان	۴۸۰۸	۶۰۳۴	۶۸	۳	۳۸۳۸	۴۹۴۴	-	-	-	۲	-	-	-	-
	۱۳۳۷۰	۱۵۹۵۷	۷۲۴	۹۸	۱۰۱۴۴	۱۲۹۹۷	-	-	-	۷۱	۲	۱	۱۷	-
تیک‌را	۲۹۳۲۷	۸۲۲	۲۳۱۴۱		-	۷۳	۱	۱۷						

خشتی ژماره (۷۲)

خشتی سهرژمیری و ژمارهی خویندهوارو نه خویندهوارانی کورد له شارو دپهاتهکان

بهپیتی سهرژمیری ۱۹۴۷

شار - قهزای (سنجار) ناحیهی (شیمال)

شوین	ژمارهی دانیشتوان	نهموانی نه خویندهوارو نه نووس	نه خویندهوار	ژمارهی قوتابخانه	دهزگا ناینبهکان	نهدیب و پۆشنهپیر و هونهرمند	نهموانی له بواری فیزکردن کاربهکان
نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ
گهرمکی مهزی	۱۱۶۹	۱۶۱۸	-	-	-	۹	-
گهرمکی برسهی	۴۰۵	۴۰۶	-	-	-	-	۹
گهرمکی بروش	۵۶۳	۶۰۹	-	-	-	-	-
گهرمکانی (بورج) کلاهی پیرزگی نوریان	۲۸۲	۲۹۴	-	-	-	-	-
ناحیهی شیمال	۳۲۲	۲۸۲	۲۰	۱	۲۴۱	۲۱۵	-
بارهی خواریو، بارهی ژفری	۴۱۲	۵۰۷	-	-	۳۲۸	۴۲۰	-
ستونی	۳۷۰	۵۴۴	-	-	۳۱۲	۴۵۱	-
گوندمکان	۳۸۳۳	۴۴۶۰	۲۱	-	۳۰۰۷	۳۷۵۲	-
	۷۸۰۵	۱۱۹۱۵	۴۱	۱	۳۸۸۸	۴۸۳۸	۹
تیگرا	۱۹۷۲۰	۴۲	۸۷۲۶	۹	۱۳	۵	۱۵

خشتەى ژمارە (۷۳)

خشتەى سەرژمیری و ژمارەى خویندەوارو نه‌خویندەوارانى کورد له‌شارو دیهاته‌کان

به‌پێى سەرژمیری ۱۹۴۷

شار - قەزای (زێبار) ناحیەى (بارزان و مزوری بالا)

شوین	ژمارەى دانیشتوان	ئەوانەى نەخویننەوه نەخویندەوار نەنووسن	ژمارەى قوتابخانە	دەرگا ئایینەکان	ئەدیپ و پۆشنیپەر و هونەرمنەند	ئەوانەى له‌بوارى فێرکردن کاربەمکان
	نێر	مى	نێر	مى	نێر	مى
ناوەندى قەزای زێبار(بە)	۹۸	۳۷	۲۳	-	۵۸	۳۱
ناحیەى بارزان						
ناوەندى ناحیەى بارزان	۶۵	۲۷	۱۱	-	۵۰	۲۴
ژمارەى گونیمکانى ۱۲ گونە	۳۳۷	۳۹۷	-	-	۲۵۴	۳۴۱
ناحیەى مزوری بالا						
ناوەندى ناحیەى (شێروان مەزن)	۱۲۲	۱۲۰	۱۰	-	۱۰۳	۱۰۳
ژمارەى گونیمکانى ۴۹ گونە	۲۴۰۰	۲۹۳۰۰	۱	-	۱۶۸۲	۲۴۶۳
	۳۰۲۲	۳۵۸۲	۸۳	۱	۲۱۴۷	۲۹۶۲
تێکرا	۶۶۰۴	۸۴	۵۱۰۹	-	-	۲

خشته‌ی ژماره (۷۴)

خشته‌ی سه‌ژمیری و ژماره‌ی خوینده‌وارو نه‌خوینده‌وارانی کورد له‌شارو دیهاته‌کان

به‌پیتی سه‌ژمیری ۱۹۴۷

شار - قه‌زای (زاخۆ) ناحیه‌ی (سلیقانی و سندی و گلی)

شوین		ژماره‌ی دانیش‌توان		ئوانانی بفریننه نفرین		نه‌خوینده‌وار		ژماره‌ی قوتا‌بخانه		دمزگا نایینه‌کان		ئایب و رو‌شنبیر و هونەرماند		ئوانانی له‌بواری ئێزکرین کارن‌کان	
نیر	مى	نیر	مى	نیر	مى	نیر	مى	نیر	مى	کۆچ	کۆچ			نیر	مى
قه‌زای زاخۆ															
٤٠٠	٤٥٢	٦٨	١٨	٢٦٤	٣٦٣	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
٣٩٦	٣٣٣	١٣٣	٦٤	٢٣٣	٢٢٢	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
٥١٨	٤٨٦	٧٢	١٧	٣٤٦	٣٨٩	-	-	-	-	٢	١			٣٢	١٤
٧٦١	٧١٤	١١١	٢٨	١٨٧	١٢٣	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
٣١٦	٣٣١	١١٨	٢٥	١١٥	٧٦	-	-	-	-	٧	-	-	-	-	-
٣٦٧	٣٩٣	٦٦	٩	٢٤٥	٣٢٦	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
٤٠٣	٤٠٦	١٢٤	٣٦	٢١٢	٣١٤	-	-	-	-	٩	-	-	-	-	-
٤٠٤٤	٣٨٥٨	١٧٤	٦	٣١١٤	٣٢٠٦	٥	-	-	-	١٣	-	-	-	-	-
٤٢٤٧	٤٦٦٠	٢١١	١٨	٣٢٦٧	٣٨٠٠	١١	١	٢	-	-	-	-	-	١٥	-
٣٨٩٩	٣٧٣٦	٦٩	٤	٣٠٩٧	٣٠١٥	-	-	-	-	-	-	-	-	٢	-
٢٦٩٦	٢٦٦٢	٤٧	٣	٢١٠١	٢٠٧٢	-	-	-	-	١	-	-	-	-	-
٣٦٠٧٨	١٤٢١	٢٨٠٣٨	١٧	٣٧	-	٦٣	تێکرا								

خشتهی ژماره (۷۵)

سەرژمیری ئەوانەى له‌بوارى پەرورده به پێى سەرژمیری ۱۹۴۷ کاریان کردووه
شار (دهۆک) ناحیه (دهۆک)

شار		لادی		شوین
پیاو	ئافرمه	پیاو	ئافرمه	
۲۰	۱	—	—	قەزای دهۆک
—	—	۶	—	ناحیهی دهۆک
۲۱		۶	۲۷	تیکرا

خشتهی ژماره (۷۶)

سەرژمیری ئەوانەى له‌بوارى پەرورده به پێى سەرژمیری ۱۹۴۷ کاریان کردووه
شاری (دهۆک) ناحیه (دۆسکی)

شار		لادی		شوین
پیاو	ئافرمه	پیاو	ئافرمه	
۶	—	۲	—	قەزای دۆسکی
۶		۲	۸	تیکرا

خشتهی ژماره (۷۷)

سەرژمیری ئەوانەى له‌بوارى پەرورده به پێى سەرژمیری ۱۹۴۷ کاریان کردووه
شار (ئامیدی) ناحیه ()

شار		لادی		شوین
پیاو	ئافرمه	پیاو	ئافرمه	
۳	—	—	—	مەركەزى قەزای ئامیدی
—	—	۳	—	ناحیهی ئامیدی
—	—	—	—	ناحیهی نیرومێكان
—	—	—	—	ناحیهی پەرورای بالا
۳		۳	۶	تیکرا

خشته‌ی ژماره (۷۸)

سرژمیری نهوانه‌ی له بواری په‌روه‌ده به‌پتی سرژمیری ۱۹۴۷ کاریان کردووه
شاری (ناکرئ) ناحیه (ناحیه‌کانی ناکرئ)

لاری		شار		
نافرهت	پیوا	نافرهت	پیوا	شوین
—	—	۳	۸	قزای کفری
—	—	—	۳	ناحیهی سورچی
—	—	—	۶	ناحیهی عمشاییر سبعة
—	—	—	—	ناحیهی بیرمکبیره
۲۰	—	۲۰		تیکرا

خشته‌ی ژماره (۷۹)

سهرزميړی نهوانهۍ له‌بوارۍ په‌روم‌رده به‌پټۍ سهرزميړۍ ۱۹۴۷ کاريان کړدووه
شار (زيبار) ناحيه ()

شار		لائی		
پیوا	ٹافرہٹ	پیوا	ٹافرہٹ	شوین
-	-	-	-	ناوہندی قہزای زئبار
-	-	-	-	ناحیہی بارزان
-	-	۱	۱	ناحیہی مزوری بالا
-		۲	۲	تیکرا

خسته‌ی ژماره (۸۰)

سہرزمیری ٹھوانہ لہ بواری پھرومردہ بہ پیتی سہرزمیری ۱۹۴۷ کاریان کردوہ
شاری (شیخان) ناحیہ (عین سفنی)

لائی		شار		
ثافرت	پیوا	ثافرت	پیوا	شوین
—	۴	—	—	قہزای شیخان
—	۱	—	۱۲	ناحیہی
۱۷	۵	۱۲		تیکرا

خشتهی ژماره (۸۱)

سەرژمێری ئەوانەى له‌بوارى په‌روه‌رده به‌ پێى سەرژمێرى ١٩٤٧ کاریان کردووه
شار (سنجار) ناحیه (شیمال)

شار		لادى		شوین
پیاو	ئافەرت	پیاو	ئافەرت	
٩	٥	—	—	ناوه‌ندى سنجار
١	—	—	—	ناحیهى شیمال
١٥		—	١٥	تیکرا

خشتهی ژماره (٨٢)

سەرژمێری ئەوانەى له‌ بوارى په‌روه‌رده به‌پێى سەرژمێرى ١٩٤٧ کاریان کردووه
شارى (دهۆك) ناحیه (م‌زورى)

شار		لادى		شوین
پیاو	ئافەرت	پیاو	ئافەرت	
٤	—	٨	—	م‌زورى
٤		٨	١٢	تیکرا

خشتهی ژماره (٨٣)

سەرژمێری ئەوانەى له‌بوارى په‌روه‌رده به‌ پێى سەرژمێرى ١٩٤٧ کاریان کردووه
شار (زاخۆ) ناحیه (سلیقانى ، سندی ، گلى)

شار		لادى		شوین
پیاو	ئافەرت	پیاو	ئافەرت	
٢٦	٢	١٤	—	قەزای زاخۆ
—	—	١٥	—	ناحیهى سلیقانى
—	—	٢	—	ناحیهى سندی
—	—	—	—	ناحیهى گلى
٣٢		٣١	٦٣	تیکرا

خشته‌ی ژماره (۸۴)

خشته‌ی سه‌ژمیری و ژماره‌ی خوینده‌وارو نه‌خوینده‌وارانی کورد له‌شارو دێهاته‌کان

به‌پیتی سه‌ژمیری ۱۹۴۷

شار - قه‌زای (سلیمانی) ناحیه‌ی ()

شوین		ژماره‌ی دانیش‌توان		نێوانه‌ی بفرۆشانه		نه‌خوینده‌وار		ژماره‌ی قوتابخانه		ده‌زگا ئایینه‌کان		ئاب و پوشتیبه‌ی ئه‌وانه‌ی له‌بوری	
نیر	مێ	نیر	مێ	نیر	مێ	نیر	مێ	نیر	مێ	کۆچ	کچ		نیر مێ
۳۰۸۱	۳۰۷۲	۷۹۸	۱۸۰۶	۱۹۲	۲۴۳۴	-	-	-	-	۷۵	-	-	-
۳۴۹۹	۳۴۰۱	۸۸۰	۲۱۰۰	۱۷۰	۲۶۳۵	-	-	-	-	۴	-	-	-
۱۹۱۸	۱۹۸۱	۳۱۶	۲۶	۱۲۹۷	۱۶۲۶	-	-	-	-	۴	-	-	-
۳۳۳۹	۳۶۶۸	۹۱۳	۱۸۵۳	۳۵۳	۲۷۵۳	۲	۲	۲	۱۵	۴		۲۹	۱۳۶
۱۱۶۳	۱۲۶۳	۳۹۷	۵۷۴	۱۲۵	۹۸۱	-	-	-	-	۳۱	-	۱۱	پیاو
۲۳۶۴	۲۵۱۳	۵۶۷	۱۴۰۲	۱۰۴	۲۱۹۹۸	۳	۲۸	۲				-	-
۱۴۴۸	۷۶۵	۵۰۳	۱۵	۸۲۹	۶۳۷	-	-	-	-	۷۰۸	-	-	-
۴۶۵۹	۴۸۸۰	۱۶۸	۱	۲۳۶	۴۰۷۹	۷۹	-	-	-	۴۰	۱	-	-
۲۱۴۷۱	۲۱۵۴۳	۴۵۴۲	۹۸۶	۱۴۵۲۶	۱۷۱۴۳	۴۵	۵	۹۰۵	۷	۱۱		۲۹	۱۳۶
۴۳۰۱۴	۵۵۲۸	۳۰۶۶۹	۵۰	۹۱۲	۱۱	۱۶۵	تیکرا						

خشته‌ی ژماره (۸۵)

خشته‌ی سه‌رژمیری و ژماره‌ی خوینده‌وارو نه‌خوینده‌وارانی کورد له‌شارو دیهاته‌کان

به‌پێی سه‌رژمیری ۱۹۴۷

شار - قه‌زای (سلیمانی) ناحیه‌ی (سورداش و تانجه‌پۆ و قه‌ره‌داغ و بارزان)

شوین	ژماره‌ی دانیش‌توان	نه‌خویننه‌ره نه‌هوسن	نه‌خوینده‌وار	ژماره‌ی قوتابخانه	ده‌زگا نایینه‌کان	ئه‌دیپ و پۆشنییر و هونه‌رمه‌ند	ئه‌وانه‌ی له‌بواری فێرکردن کارمه‌کن
نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ
ناحیه‌ی سورداش							
ناوه‌ندی ناحیه‌ی سورداش	۲۴۹	۲۸۵	۵۲	۴	۱۵۵	۲۳۶	-
گوندی سه‌رگه‌لو	۴۹۲	۶۲۶	۲۷	۱	۳۸۷	۵۲۰	-
ژماره‌ی گونده‌کانی ۶۶ گونده	۴۶۹۷	۵۶۰۲	۱۴۸	۴	۳۶۸۹	۴۵۷۷	-
ناحیه‌ی تانجه‌پۆ							
ناوه‌ندی ناحیه‌ی عه‌ریه‌ت	۴۴۰	۳۶۱	۱۲۱	۲	۲۳۵	۲۹۲	-
ژماره‌ی گونده‌کانی ۷۴ گونده	۴۵۲۷	۵۱۶۲	۹۷	۱	۳۵۸۰	۴۱۳۷	-
ناحیه‌ی قه‌ره‌داغ							
ژماره‌ی گونده‌کانی ۷۴ گونده	۴۷۸۳	۵۳۳۰	۳۰۶	۲۵	۳۵۳۰	۴۲۰۹	-
ناحیه‌ی بازیان							
ژماره‌ی گونده‌کانی ۳۶ گونده	۱۹۰۶	۲۲۹۴	۵۱	۳	۱۵۷۴	۱۹۲۱	-
	۱۷۰۹۴	۱۹۶۶۰	۸۰۲	۴۰	۱۴۱۵۰	۱۵۸۹۲	-
تیکرا	۳۶۷۵۴	۸۴۲	۲۹۰۴۲		۵	۷۹	۵۷

خشته‌ی ژماره (۸۶)

خشته‌ی سه‌ژمیری و ژماره‌ی خوینده‌وارو نه‌خوینده‌وارانی کورد له‌شارو دیهاته‌کان

به‌پیتی سه‌ژمیری ۱۹۴۷

شار - قه‌زای (هه‌له‌بجه) ناحیه‌ی ()

شوین	ژماره‌ی دانیش‌توان		ئه‌وانه‌ی نه‌خویننه‌وه دهنوسن		نه‌خوینده‌وار		ژماره‌ی قوتابخانه		ده‌زگا ناینیه‌کان		ئه‌ریب و پۆشنبیر و هونه‌رمند		ئه‌وانه‌ی له‌بوا‌ری فێرکردن کارمه‌کن	
	نیر	مى	نیر	مى	نیر	مى	نیر	مى	نیر	مى			نیر	مى
گه‌ڕه‌کی پیر محممه‌د	۴۹۳	۴۹۱	۱۵۲	۳۳	۲۷۵	۳۹۱	۱	-	-	-			-	-
گه‌ڕه‌کی سه‌رای	۹۵۴	۹۴۱	۱۹۷	۲۴	۵۶۸	۷۴۳	-	۳	۸	۴			-	-
گه‌ڕه‌کی پاشا	۱۰۹۹	۹۲۲	۳۰۲	۳۹	۶۵۰	۷۴۴	-	-	-	-			-	-
گوندی ئابا عبیده	۷۴۹	۷۴۳	۱۰۴	۱	۵۲۴	۶۰۲	۱	-	۱۵	۱	ایاو	۶۹	۴	
ژماره‌ی گونده‌کانی ۹۸ گونده	۷۳۸۰	۸۹۶۶	۲۵۳	۲	۵۶۹۸	۷۳۷۵	-	-	۴۷	۶			-	-
	۱۰۶۷۵	۱۲۰۶۳	۱۰۰۸	۹۹	۷۷۱۵	۹۸۵۵	۲	۳	۷۰	۱۱۱			۴	۶۹
تیکرا	۲۲۷۳۸	۱۱۰۷	۱۷۵۷۰	۵	۸۱	۱	۷۳							

خشته‌ی ژماره (۸۷)

خشته‌ی سهرژمیږی و ژماره‌ی خوینده‌وارو نه‌خوینده‌وارانی کورد له‌شارو دی‌هاته‌کان

به‌پتی سهرژمیږی ۱۹۴۷

شار - قه‌زای (هه‌له‌بجه) ناحیه‌ی (خورمال و وارماواو پینجوین)

ژماره‌ی دانیش‌توان			نەخویندەوار			ژماره‌ی قوتا‌بخانه			دەزگا			نەویب و پۆشنییر		نەوانە‌ی له‌بواری		شوین
نۆیر	مۆ		نۆیر	مۆ		نۆیر	مۆ		نۆیر	مۆ		نۆیر	مۆ		نۆیر	
ناحیه‌ی خورمال																
ناوەندی ناحیه‌ی خورمال	۲۸۰	۲۳۵	۸۱	۳	۱۵۹	۱۸۸	-	-	۱۵	-	-	-	-	-	-	-
گو‌ندی مالیدمی تو‌یله	۷۱۰	۷۶۷	۷۳	-	۳۴۷	۵۱۷	-	-	-	-	-	-	-	-	۲۸	-
ناحیه‌ی جه‌لانه	۷۱۴	۷۴۰	۱۱۲	۷	۴۴۵	۵۸۶	-	-	۱۶	-	-	-	-	-	-	-
بیاره	۶۴۸	۷۸۴	۱۴۰	۶	۳۷۶	۶۴۷	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ژماره‌ی گو‌نەمکانی ۸۳ گو‌نە	۷۰۲۰	۷۶۷۲	۲۲۷	۵	۵۳۹۷	۶۳۰۱	-	-	۴۲	-	-	-	-	-	-	-
ناحیه‌ی وارمارا																
ناوەندی ناحیه‌ی قلیجه	۵۵	۱۰۰	۱	-	۳۲	۸۸	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ژماره‌ی گو‌نەمکانی ۴۴ گو‌نە	۲۷۴۲	۳۹۶۰	۷۲	۲	۳۳۱۵	۵۴۸۵	-	-	۸	-	-	-	-	-	۱۱	-
ناحیه‌ی پینج‌وین																
ناوەندی ناحیه‌ی (به‌ری کتار)	۶۴۳	۷۹۴	۸۳	۴	۴۴۰	۶۰۴	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
گو‌ندی به‌ر‌کۆو	۷۷۲	۹۰۸	۱۱۷	۲	۴۸۱	۷۲۶	-	-	۵	-	-	-	-	-	۳۵	-
یه‌ت‌که‌له	۱۲۶	۱۱۸	۳۰	۱	۷۵	۹۷	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ژماره‌ی گو‌نەمکانی ۱۰۲ گو‌نە	۶۹۲۸	۱۲۰۱۵	۲۱۸	۱	۴۹۶۳	۱۰۰۶۵	-	-	۱۸	-	-	-	-	-	-	-

خشته‌ی ژماره (۸۸)

خشته‌ی سەرژمێری و ژماره‌ی خوێنده‌وارو نه‌خوێنده‌وارانی کورد له‌شارو ديهاته‌کان

به‌پێی سەرژمێری ۱۹۴۷

شار - قه‌زای (شارباژێر) ناحیه‌ی (ماوه‌ت و سروچک)

شوین		ژماره‌ی دانیش‌توان		ئه‌وانی ئه‌م‌خوێنه‌وه له‌م‌ورس		نه‌خوێنده‌وار		ژماره‌ی قوتابخانه		ده‌زگا ئه‌دیپ و پۆششپیر وه‌نهرمانه‌ ئه‌فێرکێن کارمه‌کن		ئه‌وانی له‌بوری	
نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	کۆچ		نێر	مێ
ناحیه‌ی شارباژێر													
۸۱	۷۸	۳۱	۲	۳۸	۵۹	-	-	-	-	-	-	-	-
۱۲۳	۱۳۰	۳۷	۶	۶۳	۹۷	-	-	۲	-	-	-	-	-
۱۷۳	۱۷۳	۴۶	۴	۹۰	۱۳۷	-	-	-	-	-	-	۱۱	۱
۹۴	۸۰	۱۴	-	۵۹	۵۹	-	-	-	-	-	-	-	-
۷۱۵۰	۹۲۵۹	۱۷۶	۲	۵۴۲۱	۷۶۲۲	-	-	۱۰	۳	-	-	-	-
ناحیه‌ی ماوه‌ت													
۳۴۹	۳۶۶	۱۱۲	۱	۱۸۶	۲۹۲	-	-	-	-	۳	-	-	-
۴۳۹۸	۶۴۸۱	۱۵۵	۲	۳۳۴۷	۵۴۶۸	-	-	-	-	-	-	۱۲	-
ناحیه‌ی سروچک													
۹۲۰	۸۴۸	۸۰	۲	۶۳۲	۶۶۱	-	-	۱	-	-	-	۱۲	-
۳۸۰۵	۴۴۸۳	۵۳	۳۳	۳۰۷۵	۳۶۴۵	-	-	۱	-	-	-	-	-
۱۷۰۹۳	۲۱۸۹۸	۷۰۲	۷۲	۱۲۹۱۱	۱۸۰۴۰	-	-	۱۴	۱۶	۱	-	۳۵	۱
تێکرا		۳۸۹۹۱		۷۴۴		۳۰۹۵۱		-		۲۰		۱	
												۳۶	

خشته‌ی ژماره (۸۹)

سهرژمیږی ئه‌وانه‌ی له‌ بوازی په‌رومرده‌ به‌پټی سهرژمیږی ۱۹۴۷ کاریان کردووه

شاری (سلیمانی) ناحیه ()

لادی		شار		
ثافره‌ت	پیاو	ثافره‌ت	پیاو	شوین
-	۳۶	۲۹	۱۰۰	ناوهندی قه‌زای سلیمانی
-	۱۱	-	۵	ناحیه‌ی تانجه‌رو
-	۳۵	-	-	ناحیه‌ی قه‌ره‌داغ
-	۴	-	۹	ناحیه‌ی سورداش
-	۳	-	-	ناحیه‌ی بازیان
۲۲۲	۸۳	۱۴۳		تیکرا

خشته‌ی ژماره (۹۰)

سهرژمیږی ئه‌وانه‌ی له‌بوازی په‌رومرده‌ به‌ پټی سهرژمیږی ۱۹۴۷ کاریان کردووه

شار (هه‌له‌بجه) ناحیه ()

لادی		شار		
ثافره‌ت	پیاو	ثافره‌ت	پیاو	شوین
-	۳۵	۴	۳۴	ناوهندی قه‌زای هه‌له‌بجه
-	۳	-	۲۵	ناحیه‌ی خورمال
-	۱۱	-	-	ناحیه‌ی وارماوا
-	۲۲	-	۱۳	ناحیه‌ی پینج‌وین
۱۴۷	۷۱	۷۶		تیکرا

خشته‌ی ژماره (۹۱)

سهرژمیږی ئه‌وانه‌ی له‌ بوازی په‌رومرده‌ به‌پټی سهرژمیږی ۱۹۴۷ کاریان کردووه

شاری (شاربازیر) ناحیه ()

لادی		شار		
ثافره‌ت	پیاو	ثافره‌ت	پیاو	شوین
-	۵	۱	۶	ناوهندی مهرکه‌زی شاربازیر
-	۸	-	۴	ناحیه‌ی ماوه‌ت
-	۳	-	۹	ناحیه‌ی سروچک
۳۶	۱۶	۲۰		تیکرا

خشته‌ی ژماره (۹۲)

خشته‌ی سه‌رژمیری و ژماره‌ی خوینده‌وارو نه‌خوینده‌وارانی کورد له‌شارو دیهاته‌کان

به‌پیتی سه‌رژمیری ۱۹۴۷

شار - قه‌زای (کو‌یسنجق) ناحیه‌ی (ته‌فته‌ق)

شوین		ژماره‌ی دانیش‌توان		نهمویننه‌ره نهموینس		نهموانی		نهموینده‌وار		ژماره‌ی قوتا‌بخانه		ده‌زگا		نهمیب و پوشنبیر و هونەر‌مەند		نهموانی له‌بوار‌ی فێر‌کردن کار‌مەکن	
		نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ			نێر	مێ
قه‌زای کۆیس‌نجق																	
گه‌ڕه‌کی به‌فری قه‌ندی		۱۰۷۳	۱۱۶۲	۳۲۳	۴۲	۵۵۷	۹۵۰	-	-	-	-	۱۵	-	-	-	-	-
گه‌ڕه‌کی قه‌لا		۱۱۱۰	۱۱۶۵	۲۷۲	۳۰	۶۵۶	۹۲۱	-	-	-	-	۸	-	-	-	-	-
گه‌ڕه‌کی هه‌وار		۴۲۶	۴۷۱	۸۲	۲۱	۲۶۶	۳۹۸	-	-	-	-	۱	-	-	-	۶۰	۴
گه‌ڕه‌کی بایزا‌غا		۱۰۴۷	۱۲۴۸	۳۰۸	۴۹	۵۶۵	۱۰۱۲	۱	۱	۸	۱	-	-	-	-	-	-
گه‌ڕه‌کی خور‌ان		۴۹۰	۵۱۲	۷	-	۳۸۸	۴۱۲	-	-	-	-	-	-	۲	پیاو	-	-
ژماره‌ی گون‌ده‌کانی ۷۵ گون‌ده		۵۱۹۴	۶۲۰۷	۹۰	۲	۴۱۷۰	۵۱۵۵	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ناحیه‌ی ته‌فته‌ق																	
ناوه‌ندی ناحیه‌ی (ته‌فته‌ق)		۱۵۳	۱۴۴	۲۹	۴	۱۰۰	۱۱۵	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ژماره‌ی گون‌ده‌کانی ۵۹ گون‌ده		۴۰۵۷	۵۷۴۲	۱۰۳	-	۳۲۱۱	۴۷۵۹	-	-	-	-	۵	-	-	-	-	-
		۱۳۵۰۰	۱۶۶۵۱	۱۲۱۴	۱۴۸	۹۹۱۳	۱۳۷۲۲	۱	۱	۳۸	۱	۲	۱	-	-	۷۴	۴
تیکرا		۳۰۲۰۱	۱۳۶۲	۲۳۶۳۵		۲	۳۹	۲	۷۸								

خشته‌ی ژماره (۹۳)

سەرژمێری ئەوانەى لەبوارى پەرورەدە بە پێى سەرژمێرى ١٩٤٧ کاریان کردوو
شار (کۆیسنجق) ناحیە (تەقەقە)

شار		لادی		شوین
پیاو	ئافرەت	پیاو	ئافرەت	
٥٠	٤	١٠	-	ناوەندى قەزای کۆیسنجق
٢	-	١٢	-	ناحیهى تەقەقە
٥٦	٢٢	٧٨		تیکرا

خشته‌ی ژماره (۹۴)

خشته‌ی سەرژمێری و ژمارەى خویندەوارو نه‌خویندەوارانى کورد لەشارو دیهاته‌کان
بەپێى سەرژمێرى ١٩٤٧

شار - قەزای (پشدر) ناحیه‌ی (بنگردو قەلادزى)

ژمارەى دانیشتوان		ئەوانەى نه‌خوینتەه نەرووس		ژمارەى قوتابخانە		دەزگا ئایینه‌کان		ئەب و پۆشنیر ئەوانەى لەبوارى ئێزکیرن کارمەکان		شوین
نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	
١٤٣٢	١٣٥٧	٢٩١	٧	٩٢٢	١١١٢	-	-	٢٠	٢	ناوەندى قەزای پشدر (قەلادزى)
ناحیه‌ی بنگرد										
٢٥٥	٣١٥	٤٠	٢	١٦٣	٢٥٤	-	-	٢	-	ناوەندى ناحیه‌ی (بنگرد)
٥١٢١	٧٧٨٠	٢٠٦	-	٣٧١٩	٦٤٣٦	٨	-	٥٠	٢٤	ژمارەى گوندەکانى ٥١ گوندە
ناحیه‌ی قەلادزى										
٤٤٥	٥٦١	١١	١	٣٣٧	٤٥١	-	-	٣	-	گوندی هەلسۆ
٧٧٨	١٠٩٢	١٤	-	٥٨٥	٨٥١	-	-	-	٢ پیاو	گوندی هیز
٦٧١٤	١٠٢٤٤	٢٦٣	١	٤٩٦٥	٨٦١٤	١٢	-	٢٣	-	ژمارەى گوندەکانى ٧٤ گوندە
١٤٧٤٥	٢١٣٤٩	٨٢٥	١١	١٠٦٩١	١٧٧١٨	٢٠	-	٩٨	٢٦ ٢	
٣٦٠٩٤	٨٣٦	٢٨٤٠٩	٢٠	١٢٤	٢	٩٦				تیکرا

خشته‌ی ژماره (۹۵)

سەرژمێری ئه‌وانه‌ی له‌ بواری په‌روه‌رده‌ به‌پێی سەرژمێری ۱۹۴۷ کازیان کردووه
شاری (پشده‌ر) ناحیه ()

شار		لای	
شوین	پیاو	تافه‌رت	پیاو
ناوه‌ندی قه‌زای پشده‌ر	۲۰	—	—
ناحیه‌ی قه‌لاده‌زی	۲	—	۴۲
ناحیه‌ی بنگرد	۲	—	۳۰
تیکرا	۲۴	۷۲	۹۶

خشته‌ی ژماره (۹۶)

خشته‌ی سەرژمێری و ژماره‌ی خوینده‌وارو نه‌خوینده‌وارانی کورد له‌شارو دیهاته‌کان
به‌پێی سەرژمێری ۱۹۴۷

شار - قه‌زای (رانیه) ناحیه‌ی (چناران و ناوده‌شت)

شوین		ژماره‌ی دانیش‌توان		ئوانه‌ی نه‌خوینده‌وارو نه‌خوینده‌وار		ژماره‌ی قوتابخانه		دەرگا ئایینه‌کان		ئادیب و پوشتیبەر ئه‌وانه‌ی له‌ بواری	
نیر	م	نیر	م	نیر	م	نیر	م	نیر	م	نیر	م
قه‌زای رانیه											
گه‌ڕه‌کی قه‌لا	۳۱۵	۲۸۷	۷۰	۲	۲۱۱	۲۳۶	—	—	۵	—	—
گه‌ڕه‌کی قوله	۳۲۹	۳۷۰	۸۴	۳	۱۹۷	۳۱۹	۱	—	—	—	۲۳
گوندی (عه‌شیره‌تی باویلی و عه‌شیره‌تی کۆچه‌ره‌کان)	۷۷۸	۱۲۷۶	۷	—	۶۴۷	۱۱۶۲	—	—	—	—	—
ژماره‌ی گونده‌کانی ۵۸ گونده	۴۲۳۷	۵۸۳۹	۱۲۵	۵	۳۴۶۵	۵۰۷۹	—	—	۷	—	—

ناحيه‌ی چنارۆك												
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
١	٣	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ناحيه‌ی ناوده‌شت												
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	٧	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	٣٣	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
٣٣	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

خشته‌ی ژماره (٩٧)

سەرژمێری ئەوانەى له بوارى پەرۆمردە بەپێى سەرژمێرى ١٩٤٧ کاریان کردوووە
شارى (پانیه) ناحیه ()

شار		لادی	
شۆین	پیاو	ئافرەت	پیاو
ناوەندی قەزای پانیه	٤	—	١٩
ناحيه‌ی چناران	١	—	٢
ناحيه‌ی ناوده‌شت	١	—	٦
تێکرا	٦	٢٧	٣٣

خشته‌ی ژماره (۹۸)

خشته‌ی سهرژمیری و ژماره‌ی خوینده‌وارو نه‌خوینده‌وارانی کورد له‌شارو دیهاته‌کان

به‌پێی سهرژمیری ۱۹۴۷

شار - قه‌زای (که‌رکوک) ناحیه‌ی ()

شوین		ژماره‌ی دانیشتوان		ئه‌وانه‌ی به‌خویننه‌وه دهنوسن		نه‌خوینده‌وار		ژماره‌ی قوتابخانه		ده‌زگا ئایینه‌کان		ئه‌دیپ و پۆشنیبر و هونه‌رمه‌ند		ئه‌وانه‌ی له‌بواری فێرکردن کارمه‌کن	
		نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	کۆچ	کچ			نێر	مێ
که‌رکه‌کی ساری که‌په	۱۳۲۶۶	۸۰۰۹	۴۰۴۴	۸۹۳	۸۰۰۰	۵۹۴۰	۴۷	—	—	۲۰	—			—	—
که‌رکه‌کی شاترلو	۲۱۴۹	۲۱۱۶	۷۴۸	۳۱۰	۱۱۱۱	۱۴۹۶	۵	—	—	۳۲	—			—	—
که‌رکه‌کی به‌گلر	۴۲۴۹	۴۲۹۵	۱۲۰۱	۳۰۰	۲۲۸۶	۳۳۱۵	—	—	—	۱۸	—			—	—
که‌رکه‌کی ئیمام قاسم	۲۳۱۲	۲۳۴۲	۵۴۴	۹۱	۱۴۳۵	۱۹۳۱	۲	۳	۲۶	۵	—			—	—
که‌رکه‌کی بولاق	۱۵۵۲	۱۴۵۶	۳۹۶	۷۵	۹۳۰	۱۱۸۱	—	—	—	۵۰	—			—	—
که‌رکه‌کی ناخی حوسین	۹۸۷	۱۰۴۰	۳۳۴	۸۰	۵۰۵	۸۴۲	—	—	—	۲۵	—				
که‌رکه‌کی مه‌یدان	۶۱۸	۶۰۴	۲۰۹	۵۲	۳۳۹	۴۶۸	—	—	—	۵	—				
که‌رکه‌کی ناغالق	۷۸۶	۸۲۳	۲۰۵	۵۳	۴۴۸	۶۵۸	—	—	—	—	—	۱۲ پیاو		۱۸۵	۷۲
که‌رکه‌کی حمام مسلم	۱۰۸۱	۱۰۶۸	۳۸۹	۱۷۸	۵۱۵	۷۳۱	—	—	—	۲	—				

گهرهکی حمام مسیمی	۳۲۴	۴۰۸	۱۷۲	۱۴۱	۱۰۹	۲۲۵	۱	-	۲	۵	-	-	-
گهرهکی خفور	۱۵۸۴	۱۶۵۸	۳۶۱	۱۰۶	۹۵۸	۱۲۹۵	-	-	۴	-	-	۲۵	-
گهرهکی ناوچی	۶۴۸	۶۵۵	۶۵۲	۶۷	۲۸۲	۴۹۲	-	-	۳	-	-	-	-
گهرهکی نیمام قاسم	۲۳۱۲	۲۳۴۲	۵۴۴	۹۱	۱۴۳۵	۱۹۳۱	۲	۳	۲۶	۵	-	-	-
گهرهکی جای	۹۵۸	۷۵۹	۲۷۸	۵۹	۵۹۳	۵۹۶	-	-	-	-	-	-	-
گهرهکی تویز اووی حسین بهگ	۶۱۹	۶۶۱	۸	۱	۴۸۱	۵۳۵	-	-	-	-	-	-	-
کۆمپانیای نهوت	۱۳۷۸	۳۹۲	۶۲۰	۱۳۱	۸۸۷	۲۷۴	-	-	-	-	-	-	-
گوندی بهشیر	۷۸۱	۹۱۸	۸۹	۱	۵۲۵	۷۳۴	-	-	-	-	-	-	-
گوندی تازه	۹۳۹	۹۷۹	۱۱۰	۴	۷۵۲	۷۸۰	-	-	-	-	-	-	-
ژمارهی گوندهکانی ۸۳ گونده	۶۳۱۱	۸۰۴۵	۳۵۵	۴۲	۴۶۴۱	۶۴۱۶	-	-	-	-	-	-	-
	۴۷۹۴۷	۴۳۶۳۵	۱۲۱۱۲	۳۰۲۵	۲۹۰۹۰	۲۳۶۳۹	۵۶	۳	۲۱۹	۳۴	۱۲	۱۸۵	۷۲
تیگرا	۹۱۵۸۲	۱۵۱۳۷	۶۲۷۸۳	۵۹	۲۵۳	۱۲	۲۵۷						

خشتهی ژماره (۹۹)

خشتهی سه‌رژمیری و ژمارهی خوینده‌وارو نه‌خوینده‌وارانی کورد له‌شارو دیهاته‌کان

به‌پێی سه‌رژمیری ۱۹۴۷

شار - قه‌زای (که‌رکوک) ناحیهی (قه‌ره‌حسین و کوپری)

شوین		ژمارهی دانیش‌توان		ئوانی له‌فوتنه‌ره له‌فرس		نه‌خوینده‌وار		ژمارهی	ده‌زگا	ئای و پێش‌نێر	ئوانی له‌بولاری
نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ
ناحیهی قه‌ره‌حسین											
گهرهکی له‌یلانی سه‌رو	۴۲۷	۴۴۶	۹۱	۲	۲۵۹	۳۶۷	-	-	۵	-	-
گهرهکی له‌یلانی خوار	۱۵۸	۱۶۸	۱۳	-	۱۱۹	۱۳۸	-	-	-	-	-
گهرهکی له‌یلانی برنگه	۱۱۶	۱۳۲	۱۷	-	۷۰	۱۰۲	-	-	-	-	۱۰
گوندی به‌داوه	۵۴۷	۸۴۴	۲۳	-	۴۳۶	۷۱۱	-	-	-	-	-

ژماره‌ی گونده‌کاني ۵۵ گونده	۵۰۶۰	۵۹۸۰	۱۱۸	۴	۳۹۲۹	۴۹۰۶	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
نالتون کوپری																			
گه‌ره‌کی سه‌رای	۴۳۱	۴۷۴	۶۵	۱۲	۳۰۱	۳۹۳	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
گه‌ره‌کی سوق	۳۰۷	۴۳۱	۳۱	۷	۲۲۶	۲۷۱	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
سلاحیه	۴۱۵	۴۳۲	۸۲	۱۷	۲۷۴	۳۳۸	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
گه‌ره‌کی جامع	۱۳۹	۱۵۳	۱۹	۴	۱۰۱	۱۳۰	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
گه‌ره‌کی تسن	۳۲۶	۲۹۱	۲۳	۲	۲۵۷	۲۴۴	۱	۱	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
گه‌ره‌کی قهره‌بگ	۱۸۸	۲۳۲	۱۳	۵	۱۶۳	۱۹۵	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ژماره‌ی گونده‌کاني ۵۰ گونده	۴۷۳۱	۶۴۸۰	۱۵۶	۲	۳۶۰۹	۵۳۸۰	۵	۳	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	۱۲۸۴۵	۱۵۹۷۳	۶۵۱	۵۵	۹۷۴۴	۱۳۱۷۵	۶	۱	۳	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
تیک‌را	۲۸۸۱۸	۷۰۶	۲۲۹۱۹	۷	۳	۵۰	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

خشته‌ی ژماره (۱۰۰)

خشته‌ی سه‌رژمیری و ژماره‌ی خوینده‌وارو نه‌خوینده‌وارانی کورد له‌شارو دیهاته‌کان

به‌پیتی سه‌رژمیری ۱۹۴۷

شار - قه‌زای (که‌رکوک) ناحیه‌ی (ملحه و شوان)

شوین	ژماره‌ی دانیش‌توان	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ
ژماره‌ی ئاران‌ی نه‌خوینده‌وار	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر
نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ
ناحیه‌ی ملحه																			
گوندی ماحوز	۴۵۸	۴۴۴	۷۵	۵	۳۰۴	۳۴۸	۱	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
گوندی غریب	۳۷۲	۶۴۱	۶	-	۲۸۰	۵۲۱	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ژماره‌ی گونده‌کاني ۷۱ گونده	۴۷۱۶	۷۶۳۷	۱۸۶	-	۳۳۹۴	۶۱۹۸	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ناحیه‌ی شوان																			
ناوندی ناحیه (پیدار)	۱۹۸	۱۹۳	۳۶	-	۱۲۲	۱۶۱	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

ژماره‌ی گونده‌مکانی ۷۶ گونده	۵۰۷۱	۵۷۴۷	۹۶	—	۳۹۸۷	۴۷۴۳	—	—	—	—	—	—	۱۷	—
	۱۱۱۹۱	۱۵۳۳۵	۴۱۶	۵	۸۳۴۸	۱۲۴۹۰	۱	—	—	—	—	۱	۲	—
تیکرا	۲۶۴۲۶	۴۲۱	۲۰۸۳۸	۱	—	۱	۲۲	۱	—	—	—	—	—	—

خشتی ژماره (۱۰۱)

خشتی سهرژمیری و ژماره‌ی خوینده‌وار و نه‌خوینده‌وارانی کورد له شار و دیهاته‌کان

به‌پئی سهرژمیری ۱۹۴۷

شار - قهزای (چه‌مه‌مال) ناحیه‌ی (ئاغجه‌له‌ر و سه‌نگاو)

شوین	ژماره‌ی دانیش‌توان	نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	ژماره‌ی نه‌خوینده‌وار	قوتابخانه	ژماره‌ی دهمزگا	تاریب و روشنی‌بیر	ئەوانە‌ی له‌ به‌باری
		نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	نێر	مێ	نێر
ناوه‌ندی قهزای چه‌مه‌مال												
قهزای چه‌مه‌مال	۸۶۰	۹۵۱	۲۱۴	۲۶	۴۹۸	۷۷۱	—	—	—	—	—	—
ژماره‌ی گونده‌مکانی ۶۵ گونده	۴۵۲۹	۵۵۹۶	۸۰	۵	۳۶۰۴	۴۶۲۷	—	—	—	—	—	—
ناحیه‌ی ئاغجه‌له‌ر												
ئاغجه‌له‌ر	۳۳۳	۲۹۴	۴۰	۳	۲۲۷	۲۴۲	—	—	—	—	—	—
ژماره‌ی گونده‌مکانی ۵۵ گونده	۳۹۶۳	۴۹۷۷	۱۵۳	۲	۳۱۰۹	۴۰۸۶	—	—	—	—	—	—
ناحیه‌ی سه‌نگاو												
سه‌نگاو	۲۵۱	۲۷۳	۱۵	۱	۱۹۲	۲۲۵	—	—	—	—	—	—
ژماره‌ی گونده‌مکانی ۶۶ گونده	۳۱۱۳	۴۶۶۴	۶۹	۱	۲۴۲۸	۳۹۷۴	—	—	—	—	—	—
	۱۳۰۴۹	۱۶۷۵۵	۵۷۱	۳۸	۱۰۰۵۸	۱۳۹۲۵	—	—	—	—	—	—
تیکرا	۲۹۸۰۴	۶۰۹	۲۳۹۶۳	—	—	—	—	—	—	—	—	—

خشته‌ی ژماره (۱۰۲)

خشته‌ی سه‌ژمیری و ژماره‌ی خوینده‌وارو نه‌خوینده‌وارانی کورد له‌شارو دیهاته‌کان

به‌پێی سه‌ژمیری ۱۹۴۷

شار - قه‌زای (کفری) ناحیه‌ی (بیازو قهره‌ته‌په و شیروانه)

ژماره‌ی دانیش‌توان				نۆوانی نمفرینه‌وه نه‌خوینده‌وار		ژماره‌ی قوتابخانه		دەرگا		نەیب و رۆشنییر و هونەرماند		نۆوانی له‌بۆری فێرکردن کاره‌مکان	
نۆیر		مى		نۆیر		مى		نۆیر		مى		نۆیر	
ناوهندى قه‌زای کفری													
1312	1468	376	59	703	1185	-	-	-	-	-	-	-	-
900	1001	316	57	490	821	2	-	7	1	-	-	21	4
ناحیه‌ی بیياز													
2262	3697	71	-	1875	3077	-	-	4	-	-	-	3	-
ناحیه‌ی قهره‌ته‌په													
639	732	150	13	373	600	-	-	-	-	-	-	15	-
630	723	110	5	381	596	-	-	-	-	-	-	-	-
7999	10333	172	1	6067	8266	-	-	1	-	-	-	-	-
ناحیه‌ی شیروانه													
140	133	35	8	81	101	-	-	-	-	-	-	5	-
385	679	47	3	242	543	2	-	-	-	-	-	-	-
6529	9700	198	9	4939	8739	-	-	2	-	-	-	-	-
20796	28466	1475	155	15151	23028	-	-	14	1	-	-	44	4

خشته‌ی ژماره (۱۰۳)

خشته‌ی سهرژمیری و ژماره‌ی خوینده‌وارو نه‌خوینده‌وارانی کورد له‌شارو دیهاته‌کان

به‌پیتی سهرژمیری ۱۹۴۷

شار - قه‌زای (داقووق) ناحیه‌ی (توزخورماتوو)

شوین	ژماره‌ی دانیش‌توان				نهموینده‌وار				ژماره‌ی قوتابخانه				دەزگا ئایینه‌کان				ئەوی و بۆشایی و هونەرماند				ئەوانە‌ی له‌بواری فێزکردن کارمەکان			
	نۆڕ	مۆ	نۆڕ	مۆ	نۆڕ	مۆ	نۆڕ	مۆ	نۆڕ	مۆ	نۆڕ	مۆ	نۆڕ	مۆ	نۆڕ	مۆ	نۆڕ	مۆ	نۆڕ	مۆ	نۆڕ	مۆ		
گەرپەکی مەلا سغیر	۶۴۴	۶۸۹	۱۲۰	۷	۴۲۶	۵۶۶	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
گەرپەکی نۆرتە	۴۹۵	۵۶۲	۱۶۴	۸	۲۲۹	۴۴۶	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
گەرپەکی جقلە	۱۱۹۸	۱۶۴ ۱	۲۹۹	۱۴	۶۶۹	۹۶۷	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
گەرپەکی مستەفاغا	۸۰۶	۸۱۶	۱۹۱	۴۰	۴۶۵	۶۵۵	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۳۸	۳			
گوندەکان:																								
بابلان	۳۷۵	۴۸۴	۴۶	۱	۲۶۶	۳۷۷	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
بستاملی	۴۹۱	۵۰۶	۹۹	۱	۲۵۱	۳۹۶	-	-	-	-	-	-	-	-	۳ پیار	-	-	-	-	-	-	-		
ئەلبوسەباح	۳۱۷	۵۵۱	۱۲	-	۲۶۴	۴۶۶	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
ئەمرلی	۳۹۹	۹۶۳	۳۵	۱	۲۸۶	۷۵۱	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
ژماره‌ی گوندەکان ۸۸ گوندی تر	۷۲۸۸	۱۱۹۳۸	۳۰۶	۷	۵۵۰۳	۹۷۳۱	-	-	-	-	-	-	-	-	۱	-	-	-	-	-	-	-		
تیکرا	۱۲۰۱۳	۱۷۶۷۳	۱۲۷۲	۷۹	۸۳۵۹	۱۴۳۷۵	-	-	-	-	-	-	-	-	۱	-	-	-	-	۳۸	۳			
	۲۹۶۸۶	۱۳۵۱	۲۲۷۳۴	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱	-	-	-	-	۳	۴۱			

خشتهی ژماره (۱۰۴)

خشتهی سهرژمیری و ژمارهی خویندهوار و نه خویندهوارانی کورد له شار و ديهاتهکان

به پیتی سهرژمیری ۱۹۴۷

شار - قهزای (داقوو) ناحیهی ()

شوین		ژمارهی دانیشتون		ئهرانی بفریننه		نه خویندهوار		ژمارهی قوتابخانه		دهزگا		ئادیب و پوشتیب		ئهرانی له بواری	
نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	نیر	مئ	کچ				نیر	مئ
ناومندی قهزای داقوو															
۹۵۸	۱۰۲۹	۲۱۲	۱۵	۵۷۸	۸۲۰	-	-	۷	-	-	-			۱۰	-
۴۴۱۲	۸۲۴۱	۲۲۴	۱۴	۷۰۴۳	۳۳۰۸	۲	-	-	-	-	-			-	-
ناحیهی قادر کهرم															
۲۲۷	۳۴۳	۷۲	۳	۱۵۵	۲۸۸	-	-	-	-	-	-			۶	-
۵۲۳۹	۸۸۳۰	۱۳۷	۳	۲۹۴۲	۷۴۱۰	-	-	۳	-	۵	۵			-	-
۱۰۸۸۶	۱۸۴۴۴	۶۴۵	۳۵	۷۹۸۳	۱۵۵۶۱	۲	-	۱۰	۵	۱۰	۵			۱۶	-
۲۹۲۳۰	۶۸۰	۲۳۵۴۴	۲	۱۵	-	۱۶	-								
تیکرا															

خشتهی ژماره (۱۰۵)

سهرژمیری ئهرانهی له بواری پهرومرده به پیتی سهرژمیری ۱۹۴۷ کاریان کردووه

شاری (کهرکووک) ناحیه ()

شوین		شار		لادی	
پیاو	ئافهرت	پیاو	ئافهرت	پیاو	ئافهرت
۱۶۹	۶۹	۱۶	۳		
۴	-	۶	-		
۹	۴	۲۷	-		
۳	-	۲	-		
۲	-	۱۵	-		
۲۶۰	۶۹	۳۲۹			
تیکرا					

خشته‌ی ژماره (۱۰۶)

سەرژمێری ئەوانە‌ی له‌بوار‌ی په‌روه‌رده به پێی سەرژمێری ١٩٤٧ کاریان کردووه

شار (چه‌مه‌مال) ناحیه ()

شار		لادئ		
پیاو	ئافرهت	پیاو	ئافرهت	شوین
٦	—	٧	—	ناوه‌ندی قه‌زای چه‌مه‌مال
٨	—	٩	—	ناحیه‌ی ئاغ‌ج‌لەر
٢	—	٣	—	ناحیه‌ی سه‌نگاو
١٦		١٩	٣٥	تێک‌را

خشته‌ی ژماره (١٠٧)

سەرژمێری ئەوانە‌ی له‌ بوار‌ی په‌روه‌رده به‌پێی سەرژمێری ١٩٤٧ کاریان کردووه

شاری (کفری) ناحیه ()

شار		لادئ		
پیاو	ئافرهت	پیاو	ئافرهت	شوین
٢١	٤	٣	—	ناوه‌ندی قه‌زای کفری
٨	—	٧	—	ناحیه‌ی قه‌ره‌ته‌په
١	—	٤	—	ناحیه‌ی شێروانه
٣٠	٤	١٤	٤٤	تێک‌را

خشته‌ی ژماره (١٠٨)

سەرژمێری ئەوانە‌ی له‌ بوار‌ی په‌روه‌رده به‌پێی سەرژمێری ١٩٤٧ کاریان کردووه

شار (داقووق) ناحیه ()

لايه نىكى تىرى خوينده وارى

رىگايەكى درىز و سەخت

كورد كە سەدان سالە لەم دەفەرە سەختەدا دەژى، پووبەپووى گەلێك پووداوى دژوار و مەرگ هێن بووئەتەو، بەرگەى شالاوى سروسشتى و شالاوى پەلامار و داگیرکردنى ھۆزە بەرايىيەكانى گرتوو، سەختى دەفەرەكە ھاريكارى و پالەشتىيەكى زۆرى كوردى كردوو، لەم دەفەرە بمىنئىتەو و ژيانى درىزە پى بدا.

كوردى زەردەشتى. خاوەنى ئىمپراتورىيەتى ميديا كە بەرى لە لاشاوى ئاشورىيەكان گرتوو و بەرىيەستى لە بەردەم پاوانخووزىيەكانىدا دانائو، پووبەپووى گەلێك كارلێكردن و ئالوگۆرپى كەلتورى و دىنى ھاتوو. ئەگەر كاريگەرى زەردەشتىيەت تا ئىستاش لەناو ھەندىك بوار و ناو ژمارەيەكى كوردان مابىتەو و پێپەو بكرى ئەو مەسحىيەتیش كاريگەرى و پۆلى خوێ بىنيو. تا ئىسلام ھاتوو و بەشمشێر و پەيام، بەشێر و پێككەوتن، كورد پيشوازي لەم دىنە تازەيە كردوو و باوەرى پى ھىناو و كوردیش بەمىللەتێكى موسلمانى راستەقىنە و پاك و خواپەرست ناسراو.

كورد لە ناخى دىيەو بەو پەيوەى بەئىسلام ھىنا، لەناو شاخ و دۆل و ھەموو جىگايەكدا مزگەوت و قوتابخانەى بنیات ناو. ئەم بايەخدانەى كورد بەجۆرێك بوو گوندێك نەبوو قوتابخانە و مزگەوتى تىدا نەبوو. ھەر بۆيە ژمارەيان زۆر و زەوێن بوو، لە پووى گەشەپىدانى شارستانى ئىسلاميدا لە مێژووى پۆلى كورد لە بەرچاو. لە ھەموو سەردەم و قوتابخانەكانى مێژووى شارستانىيەتى ئىسلاميدا كورد لە پىناوى بەرگري كردن لە شارستانىيى ئىسلامى و پۆشنىبىرى عەرەبىدا، خزمەتى مەزن و قوربانى گەورەى پيشكەش كردوو، لەناو كوردا ئىمامى و سەريان ھەلداو لە بوارى تەفسىركردنى (حەدىث) واتە راڤەكردنى فەرمايشتەكانى پيغمبەر (د.خ) و ئوسوول و مێژوو، ئەدەب و زماندا دەستىكى بالايان ھەبوو... ھەرچەند ئاستى بالا دەستىتى كورد لە زانستە ئىسلامىيەكاندا ھاوتاي ئاستى بالا دەستىيان نەبوو لە بوارى ئاوەدانكردنەو و بنیاتناندا، لەگەڵ ئەو ھەشدا و لاتەكەيان بەقوتابى و قوتابخانە پەربوو و تىياندا قوتابىيان باشتري و بەكەلكەترين زانستيان خویندوو و ئەو خویندن و زانستە

ئىسلامىيەتتىكى لەقوتابخانانىڭ دەوترانە ھەيچى كەمىر نەبوو لەق زانست و وانانى
زانكۆگەرەكانى مەلەندە گرنگەكانى ئەوكاتى جىھانى ئىسلامى دەوترانە ۋە دانراۋە.
ۋە كىتەپ زانستىيەكانىيان لە بواری ھونەر و زانستدا، باشتىرین بەلگە ۋە قەسەيەن (۲۲۷).

كورد بەھۆى ئەم گۆرانانى بەسەر ناۋچەكە ۋە ژيانى ئابوورى، كەلتوورى ۋە
كۆمەلەيەتدا ھاتوون، دووچارى چەرمەسەرىيى زۆر ھاتوۋە، ھۆكار گەلى (دىن -
سىياسى) كاريگەرىيى زۆريان لەسەر دواكەوتنى كۆمەلگە ۋە كوردەۋارى ھەبوۋە، گەلەك
كەس ۋە لە پەنای ئاينە ۋە مەبەستەكانىيان ھىناۋەتە دى، مزگەوت لە سەردەمىدا
نەيتوانىۋە لە دەسلەتلى خىل ۋە دەرەبەگ ۋە خاۋەن زەۋىيەكان دەرېچى، كە ئەمەش ۋاى
كردوۋە گەلەك جار پۇلى ديار لە قالبدانى كۆمەلگا ۋە فراۋانكردنى دەسلەتلى (خىل ۋە
دەرەبەگ) دا بگرى ۋە بېيتە بەشەك لە سىستەمى دەسلەتپۇيى ۋە ھىزى ھىزدار ۋە
بەربەستىش لە بەردەم خويىندى ۋە خويىندەۋارى لەناۋ رەشە خەلگەكە. لە ھەمان كاتىشدا
لەناۋ نوخبەدا (دەستەبۇزى) پۇلى كاريگەرىيى بىنيۋە زاناي ناۋدار ۋە دەسلەت
پۇشتوۋمان لە زانستى ئىسلامىدا دەرەكەوتوون.

بۇ زياتر بەرچاۋخستنى چەند لايەتلىكى بچوۋكى ئەم بوۋە ۋەكو نەۋنە ھەۋلىر،
مەلەندى زانستى كۆن ۋە كۆنترىن مەلەندى ژيانى دەقەرەكە ۋە تەمەن دەرېچى قەلا ۋە
شارى ھەۋلىر دەھىنەنەۋە.

ئەبۇ ئەھمەد ئەلقاسمى كۆپى موزەفەرى كۆپى ھەلى قاسمى شارەزۋورى كە باۋكى
قازى ئەلخافقىن، ئەبى بەكر مەھمەد ۋە مورتەزاي ئەبى مەھمەدى عەبدوللا ۋە ئەبى
مەنسۋورى موزەفەرە، ئىبنۇلخەلەكان دەلى: ئەبۇ باپىرە گەۋرى شارەزۋورىيەكانە لە شام
ۋە مۇسۇل ۋە جەزىرە ۋە ھەموۋيان نەۋە ۋە ئون ۋە ماۋەيەك ھاكىمى شارى ھەۋلىر بوۋە ۋە
ماۋەيەكى دىكە ھاكىمى شىگار بوۋە، كۆرەكانىشى ۋە نەۋەكانىشى زاناي بەناۋبانگ بوون

(۲۲۷) گۆقارى ھەۋلىر، ھەۋلىر لە مېژوۋدا، زوبىر بىلال ئىسماعىل، ژ (۱) نىسان ۱۹۹۸ ل ۱۴۱ ۋە بىزانم
ئەم بۆچۈنە دەريارە ۋە بوۋى (قوتابخانە ۋە مزگەوت) لە سەرچەم گوندەكانى كوردان
زىندەپەۋىيى تەيدايە، راستە كورد لە دىلەۋە مۇسلمان بوون، بەلام بەھۆى كۆمەلەك ھۆكار
نەتوانراۋە لە ھەموو گوندەك قوتابخانە ۋە مزگەوت دروست بىكەن، ئىنجا تا ناۋەراستى
ھەقتاكان دواترىش ژمارەيەكى يەكجار زۆرى نەخویندەۋار لە كوردستان ھەبوون ۋە مزگەوت
لە مەملەتتى توند بوۋە لەگەل كرانەۋە قوتابخانە ژمارەيەك زاناي بەناۋبانگى كورد ھەبوون،
ۋەلى بەشى ھەرە سەرەكىي خەلەك نەخویندەۋار ۋە كۆلەۋار ماۋەنەتەۋە.

وله لای میر و پاشاکان پیگه و ناویانگی باش و بهرزیان بهدهست هیئاوه. بهتاییهتی قازی کهماله‌دین محممد که نه‌وهی ئەو بووه، ئەو قاسمه‌ی باس کرا سالی (٤٨٩ کۆچی ١٠٩٥) زاینی له مووسل مردووه.

محهممەدی کورپی عەلی کورپی جامع یەکیک له مامۆستا و فەقی شارمزاکانی ههولیر بووه له پیاوانی سه‌ده‌ی شه‌شهمی کۆچی بووه، باپیری (به‌نو موخته‌سه‌ب) بووه که له ههولیر (خه‌تیب) بووه له سه‌رده‌می (ئه‌بی هه‌جائی کورپی ئەبی عەلی خاوه‌نی ههولیر). ئه‌بن خه‌له‌کان، خضری کورپی نه‌سه‌یه‌که‌مین مامۆستای ههولیر داده‌نی. له سه‌رده‌می ئەتابه‌کیه‌کاندا (زه‌ینه‌دین عەلی کچک)ی دامه‌زرێنه‌ری میرنشینى ئەتابه‌کی له ههولیر، نوێنه‌ری خۆی بۆ هه‌رێمه‌کانی فه‌رمانه‌روایه‌تییه‌که‌ی ده‌نارد، یه‌که‌مین نوێنه‌ری له ههولیر (سرفتکین) بووه که سالی (٥٥٩) کۆچی مردووه، ئەم کابرایه له شاری ههولیر و گونده‌کانی مزگه‌وت و قوتابخانه‌ی زۆری دروست کردووه و قه‌لاشی بنیات ناوه.

ئەبو مه‌نسوری قایمازی کورپی عه‌بدوڵلا جێی گرتووه‌ته‌وه که له ههولیر قوتابخانه و خانه‌قای دروست کردووه، هه‌ر بۆیه شاره‌که گه‌شه‌کردنێکی دیاری به‌خۆوه بینی. له سه‌رده‌می سه‌عیدی که‌وکه‌ری (٥٨٦) کۆچی که ٤٤ سال حوکمی کرد له سه‌رده‌می ئەویدا ههولیر گه‌شه‌سەندێکی ناوه‌دانی و پۆشنه‌یری و کۆمه‌لایه‌تی گه‌وره‌ی به‌خۆوه بینی، له ههولیردا قوتابخانه‌ی موزه‌فه‌رییه و هه‌ندیک ده‌زگای کۆمه‌لایه‌تی و پۆشنه‌یری دامه‌زراند، ئەمه‌ش وای کرد زۆر له زانا و ئەدیپ له زۆر وڵاته‌وه‌ پووی تی بکه‌ن.

له ههولیر موزه‌فه‌ره‌دین خانه‌یه‌کی بۆ (حه‌دیث) دانا که له‌گه‌ڵ خانه‌ی حه‌دیثی موزه‌فه‌رییه له مووسل به‌کۆنترین خانه‌ی حه‌دیث له جیهانی ئیسلامی داده‌نرێن به‌پێی سه‌رچاوه‌کان و ئەو واقیعه‌ی له‌و سه‌رده‌ماندا زال بووه، ئەم خانه بووبووه بکه‌یه‌کی پۆشنه‌یری گه‌وره و پۆلیان له پیگه‌یاندنی ژماره‌یه‌کی زۆری پۆشنه‌یران و زانایانی ئەو ده‌م له ههولیر هه‌بووه.

عوسمانی کورپی عه‌بدوڵره‌حمانی کوردی که به‌کورپی سه‌لاح شه‌رخانی ناسراوه، دیارترین «ته‌فسیر» کارانی سه‌رده‌می خۆی بووه. «علوم الحدیث» که به‌موقه‌دیمه‌ی «ابن الصلاح» ناویانگی ده‌رکردووه، یه‌کیکه له کتێبه‌ دیاره‌کانی.

ئه‌بن‌ولمسته‌وفی (مویاره‌ک بن ئەحمه‌د)ی میژوونووس و ئەدیپ سالی (١١٦٨) زاینی له ههولیر له دایک بووه و له ١٢٣٩ له مووسل کۆچی دوا‌ی کردووه و خاوه‌نی کتێبی

میژووی ههولێره ئیبنولخهلهكان (ئهحمه‌دی كۆپی محهمه‌دی كۆپی ئیبراهیم) ی میژوونووس ساڵی ١٢١١ ی زاینی له دایك بووه و ساڵی (١٢٨١) زاینی مردووه و خاوه‌نی «وفیات الاعیان» ه.

حاجری شاعر (عیبادی كۆپی سه‌نجه‌ر) ساڵی ١٢٣٤ زاینی كۆچی دوا‌یی كردووه و ئه‌سه‌هه‌دی كۆپی ئیبراهیم شانی شاعیر بووه و ساڵی (١٨٨٦) له هه‌ولێر له دایك بووه و ساڵی ١٢٥٨ زاینی مردووه. نووسه‌ری ئینشای موزه‌فه‌ره‌دین بووه. ئیبنولفه‌خر ئه‌له‌ره‌ییلی ساڵی (٦٩٢) كۆچی مردووه و خاوه‌نی ئهم كتێبانه‌یه (نامه‌ی تارمایی)، (كشف الغمة في معرفة الأئمة). دوا‌ی هاتنی مه‌غوله‌كان بزاقی پۆشنبیری به‌ره‌و كزی و لاوازی رۆیشه‌توو و قوتابخانه سه‌ره‌خۆكان نه‌ماون (٣٢٨).

راسته ئه‌و باسانه‌ی له سه‌ره‌وه هاتوون مو‌لكی كوردین و زمانی كوردییان پیه‌و دیار نییه، زانستی ئیسلامی و مه‌سه‌له‌ی دینی به‌سه‌ریاندا زاله، به‌لام نابێ ئه‌وه وه‌شێرین كه هه‌ولێر ئه‌وكات بنكه‌یه‌كی پته‌و و فراوانی پۆشنبیری و خۆینه‌هاری سه‌رده‌مه‌كه‌ی بووه، قوتابخانه و قوژین و ژوو و خانه‌كانی خۆینه‌ن، مه‌یدانی پر له چالاکی و به‌ره‌م بوون، بۆ فره‌كردنی خۆینه‌هاری و قوتابخانه‌كان شوینی دیاریان له په‌ره‌پێدانی پۆشنبیری و فكری گێژاوه. سه‌رچاوه میژوویییه‌كانی كه ئه‌وكاته نووساون، په‌یوه‌ستن به‌میژووی كوردستان و ئه‌و پووداوو به‌سه‌ره‌هاتنه‌ی تییدا پووی داوه، بۆیه ئه‌مانه به‌شێکی زیندووی میژووی خۆینه‌هاری كوردستان پێك ده‌هێنن. راسته شه‌ر و په‌لاماره یه‌ك له دوا‌ی یه‌كه‌كان مه‌سه‌له‌ی خۆینه‌ن و ئارامی و گه‌شه‌كردنیان له كوردستان شیواندووه، چه‌ند سه‌د ساڵێك باره‌كه شله‌ژاوه، به‌لام دیسان زانا و پۆشنبیران هاتوونه‌ته‌وه مه‌یدانه‌كه‌وه و ده‌ست وه‌كار بوون.

له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی شازده ده‌ستپێکی بزاقی زانستی و پۆشنبیری ده‌ركه‌وت، ئه‌مه‌ش له‌سه‌ر ده‌ستی بنه‌ماڵه‌ی زانست په‌روه‌ری وه‌كو بنه‌ماڵه‌ی ئه‌بی به‌كر ئه‌ریلی و حه‌یده‌ری و جه‌لیزاده و ئیبنولئاده‌می با‌له‌کی و شیخ وه‌تمان و زیاره‌تی و هه‌رشه‌می و په‌نگه‌ رێژانی و گ‌راوی و... هتد بوو. وه‌كو جاران مزگه‌وته‌كان گ‌ر و تینیان تی كه‌وته‌وه و بوونه‌وه سه‌رچاوه‌ی زانست و پۆشنبیری هه‌رچه‌نده توانایه‌کی مادیه‌ی كه‌میان هه‌بوو، كه‌سان و خه‌لكانی زانای ئه‌و بنه‌ماڵه و خیزانه زانست و پۆشنبیرییه‌کی باشیان هه‌بوو، خه‌لكی زۆریان فێرکرد و به‌شیان دان. مامۆستا (زوبیر بیلال ئیسماعیل) له درێژه‌ی ئهم باسه‌دا

(٣٢٨) هه‌مان سه‌رچاوه

دەبیژێ مزگەوت و قوتابخانە ئاینییەکان بەخششێکی زۆریان پێشکەش کرد و بوویوونە تاکە دەزگای بلۆککردنەوی زانست هەر بەو شێوەیەش مانەو تا دوا سالی (١٨٧٠)، یەكەمین قوتابخانە لە شاری هەولێردا کرایەو (٣٢٩) هەروەها دەبی لێردا ئاماژە بەو هەش بەکەین کە لە نیوان سالاڤی (١٨٧٠-١٨٧٥) ی زاینی شارەوانی (بەلەدیە) و مەکتەبی پوشتدیە و چەند دەزگایەکی تر لە شاری هەولێر دروست کراون (٣٣٠).

لە هەولێر و هیچ گوندیکی هەولێریش نەبوو مزگەوت و قوتابخانە ی تێدا نەبی، هەرچەندە بینای قوتابخانەکان شتێکی ئەوتۆ نەبوون، بەلام ئەو وانه و زانستە ی تێدا دەوترایەو ناستیکی بەرز ی هەبوو. هەر لەو گوندانەو زۆر زانای دیار و بەناویانگ دەرکەوتوون خزمەتی زانست و ئاینی ئیسلامییان کردوو و زۆر خەلکی ناوچە و شارەکانی دیکەشیان فێری زانست و خوێندەواری و پۆشنبیریش کردوو، جێی خۆیەتی باسی گوندی (ماوەرانی) حەیدەری بەکەین کە بەگوندی زانست بەناویانگ بوو، قوتابخانەکانی ئەوکات درێژ بوووەو قوتابخانە ئاینی و ئەوانە بوون کە سەر بەمزگەوتەکان بوون، لە پێناو پاراستنی کەلەپووری ئیسلامی و زمانی عەرەبیدا ئەو قوتابخانانە پۆلیکی بەرچاویان هەبوو و پێداویستی کۆمەلگاکەشیان دەستەبەر کردوو، هەر لەو قوتابخانەدا بوو، زانستە ئیسلامییەکان وەک (فیقه) و (ئوسول) و (تەفسیر) و (ماتماتیک) خوێندراون (٣٣١).

لە کوردستاندا زۆر شوێن هەبوونە بۆ خوێندن، ئەگەر خوێندن بەشێوەیەکی میلی سەرتاسەری نەبووی، بەلام لە زۆر شوێن بەهۆی ئەو دامودەزگایانە ی لە سەردەمە جیا جیاکان پەیدا بوون دەرس گوتراوئەو. شێوەکانی دەرس گوتنەو و ئەو دامودەزگا و شیوازانە ی لە هەولێری کۆندا دەرسی پێ و تراوئەو بەلگەن بۆ گرینگیی پڕۆسە ی پەرەردە و فێرکردن و خوێندەواری کە هەزاران سالە لە کوردستاندا هەیە و بەردەوامە و گەشە ی کردوو. لەوانە ی تا ئێستا ناویان هاتوو: (مەکاتیب و مزگەوتەکان و قوتابخانە ی مزگەوتەکان و مالی حەدیس و رابیتە و خانەقا و گۆشەکان و نەخۆشخانە و کلێسا و دێرەکان) شوێنی دیار و زەق و راستەوخۆی فێربوون و پەرەردە بوون لە شێوە کلاسیکییە کەیدا.

(٣٢٩) هەمان سەرچاو.

(٣٣٠) گۆفاری هەولێر، لە پێناو کۆنۆلۆژیایەکی پیکۆپیک بۆ شاری هەولێر، د. عەبدوللا حەداد، ژمارە

(١) زستانی ١٩٩٨. ٥٣ل

(٣٣١) گۆفاری هەولێر، هەولێر لە مێژوودا. (١)

مەكتەپ شوئىنى فېركردنى قوتاببيانە و كۆيەكەشى مەكاتىبە، واتە ئەو شوئىنانەى كە مندالان تيايدا فېرى خويئندەوارى دەبن، مەكاتىب كۆنترين شوئىنى فېركردنە لە جيهانى ئىسلامى و ناوەكەشى لە فېركردنى نووسىنەو ھاتىبو. لەو مەكاتىبىانەدا بئەمايەك بۆ پۆشنىبىرى قوتابى لە سەرەتاي زيان لە كورته سورەتى قورئان بەرپىگەى تەلقين ئەزىزەركردن جگە لە فېربوونى خەت و نووسين دەستى پى كىردوو. لەو مەكاتىبىانەدا ھەندىك جار زمان و حىسابىشيان فېرى قوتاببيان دەكرد. شوئىنى مەكتەبى يا مالى مامۇستا يا لەسەر حىسابى ئەو خانووىك بەكرى دەگىرا، كە لە دوايى بوو بە بەشەك لە مزگەوت.

سولەيمان كورپى موزەفەر كورپى مووسا كورپى نەسر ئەبو رەبىع ئەلئەربىلى لە ھەولېر لەو مەكتەبانە مامۇستا بوو و سالى (۱۱۷۰) زايىنى لە قەلاى ھەولېر لە دايك بوو و قوتابخانەيەكى بۆ فېربوونى مندالان كىردووئەو ھەرچەندە زانىيارى زۆر لەم بارەو ىيە(۳۳۲).

ھەر ھەوھا مزگەوت شوئىنىكى پىر جموجۆل و گرىنگى خويئندەوارىيە لە كوردستاندا، مېژووى خويئند و خويئندەوارى لە مزگەوتەكاندا چەند سەدەيەكە و پۆلىكى بەبايەخى لەم بارەو گىپراو و ھەم لە زۆر شوئىن و ناوچەى كوردستاندا مزگەوت دروست كراو، خەلكى لەو پرا فېرى خويئند و نووسين بوون.

مزگەوت دەورىكى گەورەى لە بلأوكردنەو ى زانست و زانىيارى ئاينىدا گىپراو، گۆشەكانى لە چەند ھەلقەيەك پىك ھاتىبوون و مامۇستا لە يەكەك لە گۆشەكان دادەنيشت و قوتاببيان بەدەورىدا ھەلقەيان دەبەست و ھەر ھەلقەيەك جۆرە زانىيارىيەكيان دەخويئند. لەو مزگەوتانەى لە بەرايى سەدەى شەشەم دەورىان ھەبوو ئەمانەن:

مزگەوتى قەلا: ئەمە كۆنترين مزگەوتى ھەولېرە و ئىينولمۇستەوفى لە چەند بابەتەك باسى كىردوو و بەمزگەوتى قەلا ناوى دىنى. دەرسىژى ئەم مزگەوتە قازى بىلال كورپى پەمەزان كورپى بىلال كورپى مەلا كورپى ھەسەن كەدىندار بوو و كۆپ و مونا زەرەى زانستى سازداو، ئىين مستەوفى تيايدا ئامادە بوو و باسى دەكات، ھەر ھەوھا ئىمام ئەبو موزەفەر موبارەك كورپى زاھىر كورپى موبارەك خوزاعى بەغدايى لە سالى (۶۰۰) ى

(۳۳۲) گۆقارى ھەولېر، دامەرزەوكانى فېركردن لە ھەولېر سەدەى شەشەم تا نيو ى سەدەى ھەوتەم، ئومىد ئىبراھىم جۆزەلى ژ(۱) زستانى ۱۹۹۸ ل ۲۹.

کوچی له دایک بووه و سالی (۱۲۰۳) ی زاینی مردووه. هر له مندالی له ههولیر گیرساوتهوه و فقهیهکی شافیهی و سوفی بووه، له مزگهوتی قهلا قورنانی پیروزی وتووتهوه. له تهک ئەمه شدا ئیین مستهوفی باسی ئیمامی زاهیر ئەبو حهسنه علی کوری عومەر کوری محمهد دهکات که مشایهخ و وانه بیژی مزگهوتی قهلا بووه. هر له مزگهوتهدا خوتبه خوینیش هه بووه.

مزگهوتی په رگه: ئەم مزگهوته له په رگهی شار دروست کراوه، که شوینه کهی ئیستا مناره ی موزه فیهیه، له مزگهوتهدا مشایهخ و وانه بیژی دیار هه بوون له وانه ئەبا عهبدوللا محمهد کوری حهسان کوری ئەحمهد کوری ئەبی قاسم واسیتی (۵۹۶ هـ - ۱۱۹۹ زاینی مردووه). ههروهها شیخ ئەبو سهنا محممود کوری حسین کوری علی حهسن نهحوی که به کوری بیوهژن ناسراوه (۱۲۰۹ ز. مردووه) قورنات و نهحوی فیری قوتابییان کردووه. ده لێن له مزگهوتهدا خوتبه خوینهکان له بواری فیرکردندا دهوێکی گهوره یان هه بووه، له هه موویان دیارتر قازی ئەبو محمهد جهعفر کوری محممود کوری هه ییه توللا کفرعزی بووه (۱۲۰۷) ز مردووه، له لایهن سولتان موزه فیه کراوه به خوتبه خوین، فقهیهکی شافیهی بووه و له زانستهکانی قورنات و نهحو و ئەندازه و حیساب و زانستی کۆن و نوێ شارها بووه. یهکیکی تر ناوی قاسم کوری عهبدولسلام کوری موحه مه کوری عهبدولعهزیز ژدنگاری بووه (سالی ۱۲۰۸ ی ز. مردووه) له بنه ماله یهکی خوتبه خوین بووه.

مزگهوتی ناوله پ: قهزوینی باسی ئەم مزگهوتی کردووه و گوتهی مزگهوتیکی تیدایه ناوی مزگهوتی ناوله په، بهردیکی تیدایه پاشماوهی ناوله پی مروقیکی به سه ره وهیه. زانیارییهکی تهواو به دهسته وه نییه له مه پ دروستکردنی. وهلی هه ندیک مه زنده دهکن له لایهن ئەبو مه نسور سهرقه تکی کوری عهبدوللا زمینییه وه که جیگری زمینه دین علی کچک بووه، دروست کرابی.

راسته شوینهواری مزگهوته که نه ماوه، به لام مه رقه دی کف علی (په نجه علی) که دهکه وێته خوارووی پۆزه لاتی قهلاوه هر ئەوه بیته که مه رقه دی شیخ عهبدولقادر نه میری کوری بهختیار کوری ئەلخلل کوری داود کوری عهبدوللا ئەبو محمهد قوتبه دین نه شته بهی (۱۱۸۸ ز - ۱۲۲۴ ز) تیدایه. ئەم زانایه له ههولیر له دایک بووه، شیخیکی ئەدیب و حزی له زانست بووه. تا مردووه، مه شایخی ئەم مزگهوته بووه.

مزگهوتی دهرزیجانی: ئەم مزگهوتە بەناوی عومەر کوپی ئەبو بەکر دهرزیجانی ناوێر کراوە، ئەم زانایە تا مردووێ کاروباری مزگهوتەکەیی بەرپۆه بردوو.

مزگهوتی خەراتین: کەوتبوو نزیکی بازاری خەراتان و بەناویانگترین بەرپۆه بەرانی ئەم مزگهوتە ئەبو لهیجا عەلی کوپی ئەحمەد کوپی ئەبی نەسر هاشمی عەباسی بەغدادی کە بەئین خەلیفان ناسراوە.

مزگهوتی کفر عەزەش: لە لایەن غەزەنقەر کوپی ناسرولەولە دروست کراوە. زانای وەکو (ئەبراهیم کوپی عەلی کوپی مەحمود کوپی هەبیبەتوللا کوپی ئەحمەد کوپی یوسف کوپی ئەبی تالیب کوپی عەبدولرحمان کوپی عەلی ئەبو ئیسحاق کفرعەزەیی ئەریلی) و (عومەر کوپی عەلی کوپی محەمەد ئیبنو موزەفەر یەحیا کوپی محەمەد ئەبولقەزل شەیبانی) لەم مزگهوتە کاریان کردوو.

مزگهوتی پیاسیدا: ئەمە یەکیکە لە مزگهوتەکانی ئەو گوندانەی هەولێر کە مزگهوتی تێدا دروست کراوە. گوندەکە کەوتوووە خوارووی هەولێر. ئەبی مەنسور سەرفتکین کوپی عەبدوللا زەینی جیگری زەینەدین عەلی کچک لە هەولێر دروستی کردوو. ئیبن مستەوفی لە کاتی سەردانی ئەم مزگهوتە دەلی: لەسەر دیوارەکەیی نووسراوە ئەبو عەبدوللا محەمەد کوپی ئەبی عەبدوللا بەرازیجی. هەرەها زانا (کومی نەدرومی) کە بەئەسل مەغریبی بوو، دەرشیان تێدا گوتوووە. دەرگێزێکە دەلێن لە سەردەمی ئەمیر ئەبو مەنسور سەرفتکین لە هەولێر و گوندەکانی مزگهوتی دروست کردوو. (٢٣٣)

قوتابخانەکان

هەرەکو دەرزان ئەو قوتابخانانەی هەبوون سەرەتا سەر بەمزگهوتەکان بوون، دواوە بەهۆی فرەبوونی خوێندن و زیادبوونی ژمارەی قوتابیانی قوتابخانەش بەرە بەرە جیاپورنەو و شۆینی پەرەدەیی زانستی و کۆمەڵایەتی پتر بوو. بەپێی سەرچاوەکان پیشی نیزامولموک و مزیری سولتان مەلیکشای سەلجوقی قوتابخانە هەبوو، بەلام لە سەردەمی ئەمیاندا قوتابخانەیهکی زۆر دروست کراو زۆرینەی میر و سولتانەکان چاویان لێ کرد. ئەم قوتابخانانەی لە هەولێر دروست کراون، پیش سەدان سال.

قوتابخانەی قەلا: بەناوی قوتابخانەی عوقەیلیش ناسرابوو، کە بۆ ناوی ئەبو عەباس

نەسر كۆپى عوقەيلى ھەولئىرى (۵۶۷ كۆچى - ۱۱۷۱ز) دىگەن پىتەتو. لە سەردەمى ئەبو مەنسۇر سەرتكىن كۆپى عەبدوللا زەينى جىگىرى زەينەلەبىدىن عەلى كىچىك دروست كراو. لە سالى (۱۱۳۸ زەينى) لە قەللا ئەبو عەباسى نەسر كۆپى عوقەيلى ھەولئىرى كىردە مامۇستا. ئەم پىاۋە كە زانا و شارەزى مەزەھىب و فەرائىز و خىلاف بوو، چەندىن زانا و شارەزى لە سەردەستى ئەم زاتە پى گەيىون.

قوتابخانەى لاپەر: قوتابخانەى خضر كۆپى عوقەيلىشيان پى وتوۋ، ئەش بۇ ناۋى فەقىھ ئەبولعەباس خضر عوقەيلى ھەولئىرى (۶۵۷ كۆچى ۱۱۷۲ز) دىگەن پىتەتو، دواى گەرانەۋەى لە بەغدا دروستى كىرد، جگە لە قوتابخانەى قەللا، لىرەش دەرسى دەۋتەۋە. دواى خۆى عىزەدىن ئەبولقاسمى برازى دەرسى تىدا گوتوۋتەۋە. قوتابخانەى قەللا و لاپەر لە يەك كاتدا دروست كراون.

قوتابخانەى موحەيىدە: لە لايەن موحەيىدەدىن قايمازى دوۋەم جىگىرى مىر زەينەدىن عەلى كىچىك لە ھەولئىر كە لە سالانى (۱۱۶۳ز - ۱۱۷۵ز) حوكمى كىردوۋە دروستى كىردوۋە. ئىبىن خەلەكان ئامارەى بەمە كىردوۋە. دىارترىن ئەو زانايانەى لەم قوتابخانەىدا دەرسىيان وتىتەۋە ئەبو جەغفەر عومەر كۆپى ئىبراھىم كۆپى ئەبو بەكر ئىبىن خەلەكانى ھەولئىرى كە نازناۋى نەجمەدىن بوۋە فەقىھىكى شافىعى بوۋە سالى (۱۲۱۲ز. مەردوۋە). لەم قوتابخانەىدا تەنبا دەرسى فىقھ و مەزەھىبى شافىعى نەبوۋە، بەلكو زانىيارى نوئىش دەخوئندرا. مامۇستايەكى ترى قوتابخانەكە ئەبا فەۋارس كۆپى عەبدول لەتىف قەزۋىنى بوۋە سالى (۱۱۹۷ز) ھاتوۋتە ھەولئىر و زانايەكى فىقھى و شاعىر و ئەدىب بوو. يەككىكى زانا و دانائى ۋەكو ئەبو بەكر مەمەد كۆپى ئەبى سۇفى ئەسپەنانى كە شارەزى ھەدىس و تەسەۋف بوو، دەرسى وتوتەۋە.

قوتابخانەى موزەفەرىيە: ئەم قوتابخانەى لە لايەن مىر موزەفەرەدىن كەۋكەرى (۱۲۳۲ز) دروست كراو، قوتابخانەىكە گەۋرە بوۋە و لەسەر ھەردوۋ مەزەھىبى شافىعى و ھەنەفى دەرسى تىدا گوتراۋتەۋە، ئىبىن مستەۋفى ئەو قوتابخانەى بە «قور» يا «فەقىر» ناۋ دەبات. پى دەجىت لە ماۋىيەكى دەرنگدا قوتابخانەى لاپەر بەم قوتابخانەىدە لىكىندرابى و بوۋى بەيەك. زانائى ناۋدار ئەبو عەبدوللا مەمەد كۆپى ئىبراھىم كۆپى ئەبى بەكر كۆپى خەلەكانى ھەولئىرى تا مەردنى لە سالى (۱۲۱۳ز) دەرسى تىدا گوتوۋتەۋە. دواى ئەو ئەبولفەزل ئەمەد كۆپى كەمالەدىن كۆپى مەنە ھەولئىرى فەقىھى شافىعى دەرسى تىدا وتوتەۋە. كەسى تىش لە ھەردوۋ مەزەھەب

دەرسىيان لەم قوتابخانەيە وتووتەو.

قوتابخانەي ھەدىس: مەبەستى سەرھەكىي خویندنى ھەدىسەكانى پىقەمبەر (د.خ) ئەم بىكەيە دەورنىكى باشى لە فێركردن و بلاوكردەوێ زانستدا بىنيو. ئەو كەسەي مالى ھەدىسى بەرپۆو ەردوو پىيان گوتوو شىخى ھەدىس.

يەكەم كەس نوورەدين مەحمود عىمادەدين زەنگى لە ميژووى ئىسلامدا لە شارى مووسل مالى ھەدىسى دروست كردوو دواى ئەويش لە ھەولير سولتان موزەفەرەدين كوكەبەرى دروستى كردوو لە سالى (١١٩٧ز). ئەبولفەوارس كوپى عەبدول لەتيف قەزوينى بووتە شىخى ئەو مالا و يەكەم كەس بوو دەرسى تىدا وتۆتەو.

بەم جۆرە ئەو قوتابخانە بوونە دامەزراوێكى گەنگ بۆ بلاوكردەوێ زانست و زانيارى و بەتايبەتەش ھەر زانستى ھەدىسى تىدا نەدەخويندرا، بەلكو جۆرەها زانستى تىدا دەخويندرا. ئيبىن مستەوفى لە زۆر بابەتان باسى ئەو زانايانە دەكا كە پرويان لەم قوتابخانەيە كردوو، بۆ فێربوون، يا دەرس وتەو. بەجۆرێك گەشەي كرد تا بوو پەناگەي ئەو فووقەها و زانايانەي پرويان لە ھەولير كردوو. (٣٣٤)

رأبیتە و خانەقا و گۆشەكان

ئومید ئیبراھیم جۆزەلی (٣٣٥) لە لیكۆلینەو یەكی زانستى بەوردی باسی لەم بىكە پۆشنبیری و پەرورەدیيانەي ھەوليرى سەردەمى كۆن كردوو و زانيارى زۆرى لەمەر تۆمار كردوون. كە بەلگەيەكی پشت راستن بۆ بوونی پڕۆسەي فێركردن لە ھەوليردا، ئەو ھەوليرەي ھەزارەها سالە ژيانى تىدا بەردەوامە و كۆنترين شارەكانى دەقەرەكەيە. لەم بارەو دەلى: رأبیتە ھەر تەنیا شویتى عیبادەت و زوھد نەبوو، بەلكو شویتى پۆشنبیری و كۆرگێران و خویندەو بوو. كە لە سەردەمى ئەمەويیەكان بە تەكیە و خاناقا دەوترا رأبیتە. لە ھەوليرى سەدەي شەشەم ئەمانە ھەبوون:

خانەقاي موحامەدیە سالى (١١٩٨ز) دروست كراو. رأبیتەي زاھید و رأبیتەي جەننە و سۆفیەش دروست كراون. ئيبىن خەلەكان دەلى سولتان موزەفەرەدين كوكبوری چوار

(٣٣٤) گۆقارى ھەولير، دامەزراوەكانى فێركردن لە ھەولير، ئومید ئیبراھیم جۆزەلی، ژ (١) زستانى

خەناقای بۆ دەردەدار و کوژران دروست کردوو و پۆژانە ھەموو شتێکی بۆ دەستەبەر کردوون. ھەروەھا (رابیتەتی مەنزەرە) شان بەشانی دامەزراوەکانی تری ھەولێر پۆلی لە بلالوکردنەوی زانست و فێرکردن بینیوە.

ھەروەھا دەبی ھەي نەشێرین کە گۆشەکاتیش لە ھەولێردا بنکەي دیار و پێگەي باشی فێرکردن و خوێندەواری بوون ئەمەش لەو ھەواتوو کە گۆشەيەك لە گۆشەکانی مزگەوت بۆ خەلوت و خواپەرستی دەگیرێ. دواي بوو بەبێنايەکی سەر یەخۆ و نوێژ و عیبادەتی تێدا کراو و بوو تە شوێنی دیراسەت و ئەلقە، زانستییەکان و بەتایبەتیش لە لایەن مشایەخە سۆفیيەکانو بەرپۆ دەبران. ئەم گۆشانە ناویانگوییان ھەبوو «گۆشەي غەریبان» یا «گۆشەي شێخ محەمەد کوپی محەمەد کوپی حوسێن کوودی» کە سولتان موزەفەر بۆ شێخی ناویراوی دروست کردوو. «گۆشەي بستی»شی بۆ ئەبی عەبدوللّا محەمەد کوپی ئیبراھیم کوپی ئەحمەد بستی (١١١٨ز) کە خەلکی بست بوو، دەرگەپرێتەو. «گۆشەي نیسحاق کوپی ئیبراھیم» بۆ نیسحاق کوپی ئیبراھیم کوپی محەمەد کوپی ئیبراھیم کوپی یوسف کوپی عەلی عەبدوللّا ئەبو محەمەد خوزاعی ھەولێری دەرگەپرێتەو (٢٣٦).

جێی خۆیەتی لێردا ئاماژە بەو بکەین کە خەستەخانەکەي ئەو سەردەمی ھەولێر و ئەو کەنيسەي ھەبوو پۆلیان لە پەسپۆری و بلالوکردنەوی خوێندەواری و شارەزایی ھەبوو، دەبی وەکو دوو بنکەي زانست و زانیاری و بلالوکردنەوی پەسپۆری و خوێندەواری سەیریان بکری. کە جگە لە ئەرکە ئاینییەکانیان کلێسا و دێرەکان لە بلالوکردنەوی زانیاری و فێرکردن دەوری خۆیان بینیو و بوو تە شوێنی کۆبوونەوی قوتابییان بۆ تەواوکردنی خوێندن. دێرەکان پێ بوون لە کتێبی ئاینی و ئەدەبی و زانستی و توێژەرەوان بۆ توێژینەو پوویان تی دەرکردن (٢٣٧).

پێگای بلالوکردنەوی خوێندەواری پێگایەکی درێژ و سەختە، بەتایبەتیش لە کوردستاندا. کە پوویەرووی کۆمەلەي پووداوي سەخت و دانەپراو ھاتوو و پووداوي داگیرکاری نا ئەمڕۆش لە کوردستاندا درێژەي ھەيە لە سەردەمی کۆندا ھێزەکان کوردستانیان کردبوو پێخووستی پەلامار و داگیرکارەکانیان، کە بێ باج لەم خاکە

(٢٣٦) ھەمان سەرچاوم.

(٢٣٧) ھەمان سەرچاوم.

دەريازيان نەبوو، بەلام ئەيانەشتوو دەنيشتووانى ئەم دەقەرە ئۆقرە بگرئ و کاتي ئەويان ھەبئ بىر لە خوئندن و بيناکردن و ئاوەدانى بکەنەو. دواى ھاتنى ئيسلاميش ئەگەر ھەنگاويک نرابئ، ديسان زمانى کوردى لە خوئندن و فيزکردن دوورخاوەتەو، بەمەبەستى زمانى قورئان و ئيسلام! ئەم حالەتە تا ئەمڕۆش دريژەى ھەيە لە ھەندايک ولات زمانى کوردى بقیە لە قوتابخانەکان بخوئيرئ. دان بەبوونى کورد نانئ! بۆيە ئەم ريژگە سەختە، دريژە تا ئەمڕۆش لە سەرەتا ماوەتەو و پيوستى بەدەستپيکردن ھەيە. بۆ بەلگەى جوولان بزاف کەوتنە نيۆ کوردان لە ھەرەتى ئيسلامەتيدا، باشە ئەم چەند ديژەى (تۆما بوا) بخەينە سەر باسەکەمان، کە قامک دەخاتە سەر لايەنيکى بچووکى پەيوەندى پەرەسەندنى خوئندەوارى و ئيسلامى بوونى کوردان!

کوردەکان زۆر بەتوندى ئيسلاميان گرتووە و گەليک قوتابخانەيان کردووەتەو بۆ فيزبوونى قورئان، ئەوەندە مەلايان ھەيە کە ناژميردرين، لەوانەى کە زانيارى لاھوت و ياسا و زانياريەکانى ميژوو ليک دەدەنەو. لەوانەش وەکو مەولانا محيەدين ئەخلاى کە لە سەدەى سيانزەھەمدا ھاويەشى دانانى ئاسمان ناسيەکى کردووە. ھەرەھا کورپ سەلاحى شازەزورى (ابن الصلاح الشەھرزورى) دانەرى جياکەرەوئى بەناويانگ لە فەرمودەکانى پيغەمبەر (د.خ) (التصنيف الشهير عن الحديث) و بەرەسمى قوتابخانەى «الاشرفية» ياخود قوتابخانەى پاشماوەکانى پيشينان لە ديمەشق لە دەورەيە سالى (٦٣٠) يان (١٢٣٠) دا کردووەتەو.

ھەرەھا ماموستا حاجى خەليفە (١٦٥٨) ئەوئى دوويات کردووەتەو کە زانياريەکانى ھەتا سەردەمى سلیمانى گەرەش (١٥٢٠ - ١٥٦٦) ھەرلای تورکە عوسمانىيەکان بوو، دواى ئەو نووسيوئەتى و دەلي (ھەتا ئيستاش تەنيا لە کوردستاندا فەلسەفە و زانياريە سروشتيەکان گرنگيان پى دەري).

نيشانەشمان لەسەر ئەمە ئەوئە کە زياتر لە (٢٠٠٠) نووسراويان ماوەتەو کە (سولتان حسين) سەردارى بادينان (١٥٧٦) لە قوتابخانەى قويان لە عماريە ھەلى گرتوون، ھەرەھا نووسراوەکانى (عبدالخان) سەردارى بەتليس کە لە سالى (١٦٥٥) دا بەمەزات فروشتيان، چونکە سەرى دانەنەوان بۆ ئەو واليەى سولتان لەوان دايانابوو.

ئيتەر جيگەى سەرسوپمان نيە ئەگەر کوردستان توانيبيتي ژمارەيەك زانايانى ئيسلام و موفتيە پەسميەکان بنيرئ بۆ ئەستەمبول و بۆ سولتان خوشى. ھەتا ئيستاش زانکۆى

ئىسلامى بەناوياڭ زانكۆى ئەزھەر- لە قاھىرە بەشېك لە دەستەى مامۇستايانى ھەر كوردن(۲۳۸).

وھلى لە بىر نەكەين پېڭەى سەخت، بىئ كېشە و گىرتى نىو خودى كوردانىش بەرپوھ نەچوھ. گەلە گىرتىك ھەن، پاشەكشە و مەملانى و جىڭە بەيەكتەر چۆل كوردن و گىرتى تر ھەبوون. بەكورتى ئامازە كوردنىك بۇ پاشكەوتووى، بلاو بوونەوھى كۆرپەوھى و توند بوونى ناكۆكىيەكان جىي خۆيەتى ئەم بىرورپايەى (م. ھاوار) تۆمار بكةينەوھە كە گوتىەتى:

جياوازىي نىوان نەقشەندى و قادرى بووئە ھۆى ناكۆكى و كېشە لە نىوانى پياوھ ئاينىيەكانى ئەو سەردەمە و ھەردووكىشيان لە پېرپەوى بەرپەرەكانى كوردنى يەكتىرىدا بۇ پېشېركى لەگەل يەكتىردا و بۇ بەكېشكردنى زۆرتىن دەرۆش و سۆفى و مرىد بەلاى خۆياندا ھەريەكەيان بەجۆرىك بەرپەرەكانى سەرەتاي بزووتنەوھى ئەو پۆشنىبىرانەيان كىردووه كە پرىشكى چەخماخە بوون بۇ بزووتنەوھى نەتەوايەتى و ھەلايەيان بۇ دەرپىنى دىسۆزى خۆيان بەرامبەر بەكاربەدەستانى عوسمانى كە دژى ھەموو جۆرە پۆشنىبىرى و ھەستى نەتەوايەتىي كورد بوون، زۆرجار بەرەنگارى مەوقى پۆشنىبىر و خويندەوار و بگرە ھەندىك جار پووبەپرووى ھەندىك مەلاى خويندەوارىش بوونەوھە. فەقى و مەلا كە زۆرەيان خۆيان لە پەشە خەلكەكە جيانەكردووتەوھە و زۆر كەميان لايەنگرى ميرى و فيۇدالەكان بوون و بگرە لە ھەندىك ھەلوئىستاندا بەلاى خەلكى چەوساوه و پەشوپووتدا دايان شكاندووه.

حاجى قادرى كۆيى نمونەيەكى ئاشكراى ئەو مەلا و پۆشنىبىرانەى سەردەمى خۆى بووھە كە ھەستى نەتەوايەتى بزوا و بەھزى بوونى لە شوئىنىكى وەكو ئەستەمبولدا

(۲۳۸) تۆما بوا، ژيانى كوردەوارى، ھەمە سەعيد ھەمە كەرىم، چاپخانەى زانكۆى سلىمانى، ۱۹۸۰. ل. ۱۹۶.

بۇ زياتر زانىارى لە زۆر شار و شاروچكەكانى كوردستان مەزگوت و قوتابخانە كراونەتەوھ. لە گوندى (تۆمەراوھ) شېخ عەبدولكەرىم سەيد ئەحمەد بەرزنجى وەكو پاشكۆى مەزگەوتى (حاجى قادرى دەباغ) لە ھەولېر لەم گوندە لە ناوھەراستى سىيەكان قوتابخانەيەكى دىنى كىردووتەوھە و ئىجازەى فەقىيىانى داوھ، ھەروھە بەھەمان شېوھش لە بەھرەكە و پواندز و ناوچەكانى تر ھەبوو لە گوندەكانى دزەيى و لە گوندەكانى تىرى دەشتى ھەولېر زۆر قوتابخانەى بچوك بچوك كراونەتەوھ.

ئاگادارى زۆر شتى ئەو سەردەمە بوو ۋە يەككە بوو لەوانەى كە بى سەكردنەو پەلامارى ئەوانەى داو كە سوودى خۇيان خستوو تە پېش سوودى مىللەت ۋ نىشتمانەكەيان ۋ لە شوئىنى ۋەكو كۆيەشدا (مەلای گەورە) تا رادەيەك جېئ رەخنەى ئەو كەسانە بوو كە حەزىان بەخوئندەوارى ۋ كەردنەوئى قوتابخانە نەكردووە (۲۳۹).

ئەمە دەمانگىرپېتەو سەر ئەو پروداو ۋ بەسەرھاتە سەختانەى لەم رېگەيەو لە نئو كۆمەلگەى تەژى كۆيرەوئى كوردستان سەرى ھەلداو. بەرەى دژ بەكردنەوئى قوتابخانە ۋ بەرەى داواكارىيەكانى پۆشنگەرى... بەرەيەك كە لە پەنای دىن ۋ لە سايەى پاىەى كۆمەلەيەتى ئاينى ھەميشە ويستوويەتى خوئندەواران سووك ۋ ناسيرىن پيشان بدات. بەرەيەكيش بۆ دامالينى كۆيرەوئى ۋ تاريكى كۆششى كەردووە، تا ناوەرپاست ۋ سى چارەگەى ئەم سەدەيەش لە كوردستانى باشووردا پۇلى ھەبوو، دوور نيبە ئەم پۇلە لە سايەى ھەندىك بۆچوون ۋ رەوتدا لە سەرھەلدانەوئى بى، بۆ قۆزتنەوئى پروداو تازەكان ۋ گۆرپانكارىيە جىھانىيەكان. لەبەر ئەو بەھەلە ناچىن، ئەگەر بلىين ئەگەر رېگەكە دەستى پى كەردووە، بەلام ھىشتا سەرەتايە ۋ زۆر ماو، لەم رېگە دريژە ۋ سەختەدا كۆمەلگەيەكى مەدەنى پۆشنگەر ۋ داھينەر ۋ پەر لە بزاڤ ۋ پېشكەوتن بىنا بكرى.

(۲۳۹) م. ر. ھاوار، شېخ مەحمودى قارەمان ۋ حكوومەتەكەى خوارووى كوردستان، بەرگى يەكەم، ۱۹۹۰. ۱۷۹ ل.

رۆشه‌نگه‌ری

هه‌لگرانی چرای عیلم و مه‌عریفه‌ت

کۆمه‌لگای کوردیه‌واری تا ئیستاش له ته‌نگه‌به‌ری نه‌زانین و دواکه‌وتندا ده‌ژی، ئەمه‌ش بێ هۆکار نییه. کۆیره‌وه‌ریی دواکه‌وتن و بـلا‌وبـوونه‌وه‌ی نه‌خوینده‌واری پێچه‌وانه‌ی خواستی رابه‌ر و وشیار و هه‌لگرانی چرای رۆشه‌نگه‌ری بووه. گه‌لێک له شاعیر و پۆشنبیر و زانا و سیاس‌ی و پۆژنامه‌نووسی کورد، یا که‌سانی خودان ه‌زری نیشتمانی له خه‌می بـلا‌وبـوونه‌وه‌ی خوینده‌واریدا بوون، چونکه درکیان به‌مه‌ترسییه‌کانی نه‌خوینده‌واری کردووه، له‌م پـروانه‌یه‌ی نه‌هامه‌تی و مه‌ینه‌تی کۆمه‌لگا له نه‌زانین و نه‌خوینده‌واری سه‌رچاوه‌ ده‌گرێ، له کۆنیشه‌وه شاعیر و زاناکانی کورد، عیلم و مه‌عریفه‌ت، به‌بـالا‌ بوون و پێشکه‌فتنی کوردان ده‌زانن...

هه‌روه‌ها زانیویه‌انه ته‌گه‌ر خوینده‌واری و زانست بـلا‌و نه‌بێته‌وه چه‌وسانه‌وه و زوڵم و دواکه‌وتنیش هاوشان ده‌مێننه‌وه و کۆمه‌لگاش بـه‌پـرای نا‌توانی به‌ره‌و پێشکه‌وتن له‌سه‌ر پای خۆی بووه‌ستی.

«ئه‌حمه‌دی خانی» شاعیر و بیرزانی کورد له (١٦٥٠ - ١٨٠٧) له ئەنجامی ده‌رکه‌ردن به‌پـۆلی خوینده‌واری و کاریگه‌ریی له‌سه‌ر ئاینده‌ی په‌یکه‌ری نه‌ته‌وه‌یی له ته‌ک دیوانی شیعری فهره‌نگی شیعری به‌ناوی (نه‌و به‌هار) به‌شیع‌ر داناوه و به‌شێوه‌یه‌کی زۆر سانا زارۆکی کورد فی‌ری زاراوه‌ی تازه‌ ده‌کا. هه‌روه‌ها (ئیسماعیل) ناویکی پۆشنبیر که‌ خه‌لکی بایه‌زید بووه (١٦٥٤ - ١٧٠٩) فهره‌نگیک‌کی کوردی و عه‌ره‌بی و فارسیی داناوه به‌ناوی (گول‌عزار) له ته‌ک شیع‌ر و چامه‌کانی (عه‌لی ته‌رموکی) که‌ یه‌کێکه‌ له زانا پایه‌ بل‌ند و مامۆستا مه‌زنه‌کان، ده‌ستیک‌کی بال‌ای له زانست و ه‌ونه‌ر و به‌تایبه‌تیش ه‌ونه‌ره‌ جوانه‌کان و ده‌رس و ته‌نه‌وه هه‌بووه، دانه‌ری کتیبی رێزمانی کوردیه‌یه. ئینجا مه‌لا یونس‌ی هه‌له‌کاتینی خاوه‌نی سێ نامه به‌ناویانگه کوردیه‌یه‌که‌یه ده‌رباره‌ی فی‌رکردنی زمان‌ی عه‌ره‌بی له (تص‌ریف وظ‌روف و ترکیب) دا. (٣٤٠)

دياره، گەر بەلاپەرەكانى مېژوودا شۆرپىنەو گەلىك زانا و مامۇستاي دىنى و پۇشنىبىرى كورد دەبىنن، كۇشاۋن بۇ دروستكردى بنەماكانى فېركردن و بلاۋكردەنەوى خويندەوارى، راستە ھەولەكانيان گەلىك جار بەرتەسك و كورتخايەن بوو، بەلام مانا و بەھاي گرىنگيان لە مېژوو پېك ھىناو، بۇيە ناكرى لە باسىكى و ھەادا پۇلى پېشەنگى و پاھەرى ھەندىك لەو كەسانە تۇمار نەكەينەو كە جى پەنجەيان لەسەر رەوشى دەستپېكردن و كاريگەرى بەكردەو جى ھېشتوو، نەك ھەر ئەمە بەلكە چرا ھەلگىرى پۇشەنگەرى بوونەو و تېشك و تاۋيان خستوو تە ناو مىشكى مندال و گەنجى كورد، كاريان بۇ پېكھېتئانى پېرۇگرامى خويندن و دروستكردى قوتابخانە و ھاندانى رەشوپووتى گەلى كوردستان كردو. لەم بارەو رەويەپرووى دوژمنانى ھوكمرانى و كۈنەپەرست و ھەلپەرستانى ناوھەخۇش بوونەتەو، كە بەرەى ناوھەخۇ كارتېكردى سلبىيان زۆر بوو لەسەر كۆمەلگا و پۇليان بۇ تېكشكاندى كارى پۇشنگەرى لە دوژمنان كەمتر نەبوو.

خەلىل خەيالى دىگەل چەند ھاورپىيەكى كۆمەلەى (كورد تەمىم و مەارف جەمىيتى) دامەزراندوو و بايەخى زۆر بەلاۋكردەنەوى خويندەوارى داو. لەم بوارەدا لە ئەستەمبۇل قوتابخانەيەكى بەزمانى كوردى بۇ زارۇكانى كورد كردوو تەو.

ھەرەسا عەبدولرەزاق بەدرخانېش بەھەمان شېو، لە سالى ۱۹۳۱ لە شارى (خوى) كوردستانى پۇژھەلات قوتابخانەيەكى كردوو تەو و ۲۹ قوتابى لەم قوتابخانەيەدا بەزمانى كوردى و ئەلفويىيى پروسى دەرسيان خويندوو. ئىنجا ناكرى كەسانى وەكو عەرەبى شەمۇ و كەسانى پۇشنىبىرى وەكو ئەو لە بىر بگەين، لە تەك كۆكردەنەوى مندالى ئاوارەى كورد بۇ خويندن و فېركردن، سالى ۱۹۲۹ يەكەم كىتېبى خويندىنى چاپ كردوو و ۲۵۰۰ دانەى بەسەر قوتابخانە كوردىيەكاندا بلاۋ كردوو تەو كە ئەوكاتە لە (يەكىتېبى سۆفەت) دا دروست كرابوون (۳۴۱).

خواجه فەندى و قوتابخانەى زانستى

خواجه فەندى (عەزىز كورپى عوسمان ئاغاي كورپى رەسوول ئاغاي گەلالى) كە بەرەچەلەك دەچنەو سەر خان ئەحمەد خانى كورپى ھەلۇ خانى مىرى ئەردەلان، سالى

(۳۴۱) گۇشارى بەيان، چەند مۆمىك لە تارىكىستانى نەخويندەوارىدا، سۆران عىزەدەين فەيزى، ژمارە (۵)

۱۸۶۱ لە شارى سلىمانى لە دايك بووه. به هوى زيرهكويهوه، كاك ئهممهدى شىخ له خوى نزيك كردوووتهوه. سالى ۱۸۶۰ داواى لى كردوووه قوتابخانهيهك بۆ مندا لان بكاتوه، نهوئيش داواكهى جيبهجي دهكا و قوتابخانهكهى چوار پۆل بووه(۳۴۲).

ئهم قوتابخانهيه دهركاي زانستى بۆ خوئندن و فيزكردنى قوتاببيانى كورد كردوهوه، كه له دواييدا هيدى هيدى پهل و لقي نوئى لى دهبووهوه و پهلى تازى لى دروست دهبوو. به چه شنىك قوتابخانهكه شيوهى قوتابخانهيهكى هاوچهرخى شارستانيهتى به خوه گرت، ئيتير ئهوهندهى پى نهچوو بوو بهمهلبهنديكى خوئندن و زانستى و ناوى له كۆمهلگا بلاو بووه، له دواى گر و تين و تاو تيكهوتنى برياردرا له پۆلى چوارهمى زمانى فهپهنسى بخوئندريت، كه ئهمهش بووه هوى رق و كينى بهرى نهزان و دواكهوتن بهرزبىتهوه، تا كۆلكه مهلايهكان بۆ دژايهتيكردنى كهوتنه جموجۆل و چوونه لاي كاكه ئهممهدى شىخ و ويستيان ئهم برياره به بيانوى ئيسلامى پوچ بكهنهوه. پيچهوانهش كاكه ئهممهدى شىخ پتر هانى خواجه ئهفهندى دا مندا لهكان فيرى زمانى بيگانه بكا.

گهليك كهسى ناودارى وهكو سهعيد پاشاى سهروكى شووراي دهولهتى عوسمانى له قوتابخانهكهى ئهوپى گهپيووه. ههروهها زهكى بهگ قوتاببي خواجه فهندى بووه. دواى قوتابخانهكهى خواجه فهندى، قوتابخانهى روشدييهى عهسكهرى له سلىمانى كرايهوه و ئهمهش واى كرد خواجه فهندى پتر بكهويته كۆشش بۆ خزمهتى زانست و فيربوون و خوئندهوارى. ئينجا بهرنامهكانى خوئندنى بهم جوهره دارشتبوو: (۳۴۳)

۱- ئهلف و بى فيزكردن بۆ قوتاببيانى كورد و تازه پيگهشستوان.

۲- خوئندنى سهرهتايى بهزمانى عهربهى و توركى و فارسى.

۳- نووسينى خهت و ئيملا له قورئانى پيروز.

۴- خوئندنى عهربهى و كتيبى ئهممهدى و فارسى و توركى له گهله كيشهكانى ميژووى دهولهتهكان و تهرخانكردنى ماموستاي تايبهتى بۆ خوئندن و فيربوونى ههربهشى لهم بهشانه.

(۳۴۲) ههمان سهراچاوهى پيشوو.

(۳۴۳) گوڤارى بهيان چرا ههنگرى زانست خواجه فهندى، غهفوور ميرزا كهريم، ژ(۱۳۷) تشرينى دووهم ۱۹۸۷، ۲۵.

غهفوورى ميرزا كهريم دهلى ئهم قوتابخانهيه سالى ۱۸۵۸ كراوتهوه، من پيم وايه له سالى ۱۸۶۰ دروستتره، چونكه تهمهنى خواجه فهندى ئهوكاته (۲۰) سال بووه.

مامۇستا بۇ ھاندانى كۆمەلگا و دەستپېشخەرى يەكەم كەس بوو (ھەپسە) كچى خۇى نايە بەر خوئىندن. نازناوى (خواجە ئەفەندى) لە لاين تەحسىنى پاشاى والىى عوسمانى لە كاتى سەردانى بۇ سلىمانى و بىننىنى قوتابخانەكە و سەرسامبوونى بەرپىكوپىكى و تواناى ھوشيارى قوتابىيەكانى، پى دراو. ھەر دواى ئەمەش والى برىارى يارمەتى و پەرەپىدانى قوتابخانەكەى داو(۳۴۴).

كەشتى نوح-ى نەجمەدىن مەلا

نەجمەدىن كورپى مەلا غەفوورى مەلا عەلى مەلا ئىبراھىمى مەلا مستەفاى مەلا محەمەدى مەولانا عەبدوللايە كە بەرەچەلەك دەچىتەو سەر پىر خدرى شاھ. مەولانا عەبدوللا يەكەك بوو لە زانا بەرزەكانى كوردستان لەسەر خواستى (سلىمان پاشاى بابان) لە دىي (خانە خۇل)ى ناوچەى شارباژىرەو ھاتووتە (قەلاچولان)ى پايتەختى مىرنشنى بابان و لەوئ قوتابخانەيەكى بەناوى (قوتابخانەى غەزايى) يەو دامەزراندوو و گەلەك دەستووسى نووسىونوو و ھەمووى بۇ نەجمەدىن مەلا ماوتەو و ئەوئش پارسىتونى (۳۴۵) لەتەك بەرھەمى ئەدەبى و پۇشنىرى و كارى تر، لە تەمەنى نۆزدە سالىدا بۇ بلاوكردنەوئى خوئىندەوارى، و گەرمى گەياندە ھۆشى زارۇكى كورد، پەيامى پۇشەنگەرىيى راگەياندوو، دەستى بەبلاوكردنەوئى خوئىندەوارى كردوو، لە مالاكەى خۇى لە گەرەكى سابوونكەران كە ناوى نابوو كەشتى نوح. بۇ ماوئى ۴۰ سال دەستى بەدەرس گوتنەو كردوو و نزىكەى ۵۰۰ قوتابى فىرى زانست و خوئىندەوارى كرد. بەزمانى كوردى ھەمان بابەتەكانى قوتابخانە رەسمىيەكانى بەكار دەھىنا بۇ فىركردنى قوتابىيەكان و بايەخىكى زۆرىشى بەخوئىندەو و ژمىرىارى دەدا. زۆر لە دەرچووانى كەشتى نوح توانىويانە لە تاقىكردنەوكانى پۇلى شەشەمى سەرەتايى لە قوتابخانە رەسمىيەكاندا بەسەرگەوتووى دەرىچن(۳۴۶).

د. كەمال مەزھەر لە بارەى مامۇستا نەجمەدىن مەلا دەلئ: بەكەشتىيەكەى وەك نوح بى وەر بەردان چل سالى رەبەق بەشدار دەبئ لە شەپۇلى گەورەى پزگارىي كوردەوارى

(۳۴۴) بىيان ژمارە (۵).

(۳۴۵) ئالائى ئازادى، ھەلوئستەيەك لە يادى ۳۹ سالى مامۇستاي بەھەشتى نەجمەدىن مەلا «بەشى

يەكەم» سەكۆجەبارى ژ(۴۰۸) ۱/۴/۲۰۰۱.

(۳۴۶) بىيان ژمارە (۵).

گیانی خوی دہدا بہ ہر کہ سیک دہستی بۆ دریژ بکرایہ. بہ لام کی دہستی بۆ دریژ دہکرد؟
 ئہوانہی کہ لہ خوی ہہ ژارتہر بوون. ئہو ہہر زہکارانہی لہ برسانا توانای ئہوہیان نہبووہ
 پی بنینہ ئہو دیو دہرگای قوتابخانہوہ، بۆیہکا ماموستا قہت خوی داوای پارہی لی
 نہدہکردن، ئہوی بیبووایہ دہیدیائی کہچی لای ئہم مہبہست تہنیا فیژکردن بوو، وا
 نہبواہی، نہیدہتوانی بہکولہ مہرگی (۶۵۰۰) زہلام بہکہشتییہ بجووکہکھی لہ دہریای
 نہخویندہواری بہپرینیتہوہ:

ماموستا نہجمہدین مہلا قوتابیہکانی «ہہر فیژی خویندن و نووسین نہدہکرد»
 بہلکو سہرہرای ئہوہش میشکیانی بہمیژووی میللہتہکیان زاخاو دہدا، بۆیہکا ئہم
 «پیاوہ ئہفسانہییہ» شایانی ئہوہ بوو ناوینری «ماموستای میللہت» (۳۴۷). گہریدہی
 چیکوسلوفاکی دہریارہی نہجمہدین مہلا گوتیہتی: «نہجمہدین مہلا ماموستایہکی
 فۆلکلور و داستان زانی کورد بوو، ئامانجی ئہوہ بوو بہووی ئہم قوتابخانہیہوہ ہہستی
 نہتہوایہتی بخاتہ میشکی قوتابیانہوہ» (۳۴۸). ہہلاییسینہرانی بیرى پۆشہنگہری، بۆ
 وریاکردنہوہی نہتہوہ کاریان کردوہ.

قوتابخانہی میلی کوردی داودی

مہلا کاکہ جہمہی سہیفوللا سالی (۱۸۸۹) لہ سلیمانی لہگہرہکی دہرگہزین ہاتوہتہ
 دنیاوہ و خویندنئی ئاینی و زمانہکانی فارسی و عہری لہ لایہن مہلایانی سلیمانی و
 سنہ و مہاباد و سہقز خویندوہ و لہ کوہ باوہرنامہی لہسہر دہستی (مہلا بہہائہدین)
 وہرگرتوہ و بووہتہ مہلا. لہ شہری جیہانی یہکہم بہشداریی کردوہ و لہ سہردہمی
 دہسہلاتداریی شیخ مہحمود قازیی (سہنگاو) بووہ. شاکر فہتاح لہ باسی ئہم پیاوہ
 پۆشہنگہرہ دہلی: لہسہر راستی، توندوتیژ بووہ، کووی نہکردوہتہوہ لہ کەس، لہ
 چاوہکانیا ترووسکھی راستی پەرستی و کاردروستی و خواناسی پەرشنگی دہدا. پیاوکی
 دہروون ئازاد بوو، خوہختکەر بوو، لیوورده و دل فراوان و سہر راست و دلسوژ بوو...
 خزمہتی زانیاری کەساس و ہیچ دہست نہکەوتوہکان و ہیچ نہزانہکان بوو (۳۴۹).

(۳۴۷) گۆفاری برابہتی ژ (۶) سالی (۱) خولی دووہمی سہرہتای تشرینی یہکەمی ۱۹۷۰، د. کەمال

مہزہر ئہحمەد، کوردستان ولاتی راپہرین و ئہفسانہ و ہیوال ۱۷.

(۳۴۸) نالای ئازادی ژ (۶۰۹) ۸/۴/۲۰۰۱. بەشی دووہم، ۷.

(۳۴۹) گۆفاری بہیان ژ (۵).

ئەم پياۋە زانست پەرۋەرە دەستى داۋەتە كىرگەنەۋى قوتابخانەى زانستى لە گونەدە
 ھەژار نشىنەكان و بەھەموو دىسۆزى و لە دىلەۋە كارى بۇ پىگەياندىنى مندال و
 بلاۋ كىرگەنەۋى خويندەۋارى و فېركىردنى داۋە. لە چەكاندا (قوتابخانەى مىللى كوردى
 داۋدى) لە گوندى (چەۋرى) دەكەتەۋە. پياۋىكى ئەفسانەى و سەربازىكى ون بوۋە. لە
 مەيدانى قەلا چۆكردنى نەخويندەۋارى بەدرىژاى چارەكە سەدەيەك كارى كىردۈۋە،
 چوۋەتە ناو شەۋەزەنگى نەزانىنەۋە و ھەولى فېركىردنى مندالە جوتيارەكانى داۋە، لەم
 ئاۋايىيەدا (چەۋرى) لەسەر قوتابخانەكەى نووسىبوو (قوتابخانەى مىللى كوردى
 داۋدى). قوتابىيەكانى (۲۰-۲۵) كەس بوۋنە. پاك و خاۋىن و سەر تراشاۋ و
 خوۋپەۋىشت بەرز و چاپوك و زىرەك بوۋن. قوتابخانەكە برىتى بوۋە لە سى ژوۋر
 (يەكەمىيان) بۇ خويندەنەۋە و (دوۋەمىيان) بۇ ھەسانەۋە و (سىيەمىيان) بۇ شتومەك و
 ئازۋوقە. بىناى قوتابخانەكە لەسەر گىردۇلكەيەك بوۋە و پوانىۋىيەتە پىۋىيى (پۇخانە).
 قوتابىيەكان بۇخۇيان لە پارچە ئەرزىكدا كىشتوكال و مېۋەھات و سەۋزەيان چاندۈۋە.
 فەلسەفەى مەلا كاكە ھەمە برىتى بوۋە لەۋەى خويندەن و فېربوۋن بۇ ئەۋە نەبى ئەۋ
 كەسە بېيىتە فەرمانبەر ياخود (مەلا) و لەسەر خەلكى بژى، بەلكو بۇ ئەۋە بى،
 پۇشنىبىرىيەكى تەۋاۋى ھەبى كە بېيىتە ھاۋنىشتەمانىيەكى بەسۈۋە، بۇ بەجىيەننى
 ئامانجەكەى پەيپەۋ و مەنەجىكى دانابوۋ بەيىنچ سال (۲۵-۳۰) قوتابىي دەشتەكى
 دەگەياندە رادەى پىنجى ئامادەىي و ھەموو زانستەكانى ۋەك (كۆمەلەيەتى، ئاينى،
 بىركارى، ھونەرى) پى دەۋتن. بەزەمانى كوردى دەرەسى پى دەۋتن و شارەزى
 (عەرەبى) شى دەكردن. مەسرەفى پىنج سالى قوتابىيان لەسەر باۋكى ئەۋ مندالانە و
 پياۋە ئاۋدارەكانى ئاۋچەكە بوۋ، قوتابخانەكە لە خۇيدا ھەم بۇ فېركىردن بوۋ، ھەم بۇ
 خواردن و ھەسانەۋە (۳۵۰).

مامۇستا كاكە ھەمە بۇ بەردەۋامبوۋن لەسەر كارەكانى و پىتر بلاۋبوۋنەۋەى
 خويندەۋارى و ساناكىردنى كارى خويندەن و فېربوۋن، ئەلفبايەكى كوردى داھىناۋە و
 (۲۱) كىتپى بەدەست نووسىۋەتەۋە ۋەك (مەلۇوماتى ئاين، ئەخلاق، قەۋاعىدى كوردى،
 مەلۇوماتى مەدەنى، جوگرافىيائى عىراق بەكورتى، جوگرافىيائى گىشتى، تارىخى عموۋى
 موختەسەر، مەبادى ھەندەسە، ھىسابى ساغ و پارچە، ئەشيا (ھەيۋانات)، تەجۋىدى
 قورئان، قانۋونى عقوۋىياتى بەغدادى ھتد....). بۇ چاك و دروست بەرپۈۋەچۈۋى

کاره‌کانی شیواز و به‌نامه‌ی تایبەت و نوویی به‌کار ده‌هینا. وه‌کو مسته‌فا نه‌ریمان ده‌لی له‌ده‌رس وتنه‌وه (مامۆستا مه‌لا کاکه‌ همه‌ له‌سه‌ر شیوازیکی نووی ده‌رسی ده‌وته‌وه و داری به‌کار نه‌ده‌هینا، دلی فراوان بوو، قه‌ت له‌ قوتابی تووچه‌ نه‌ده‌بوو، کوپم، پۆلهم، بڕام، ئەم وشانه‌ی به‌کارده‌هینا، قه‌ت کوئی نه‌ده‌دا و ماندوویتی نه‌ده‌زانی، ئارامیکی سه‌رسامگه‌ری هه‌بوو، هه‌موو پێگایه‌کی ده‌گرت بۆ ئه‌وه‌ی زانین به‌ریتنه‌ می‌شکی قوتابییه‌وه) (٣٥١).

ئهمانه‌ به‌لگه‌یه‌کی بچوکی ژبان و تیکۆشانی ئەم رابه‌ره‌ پۆشه‌نگه‌رانه‌یه‌، که‌ ژبانیا‌ن پهریه‌تی له‌ کۆشش و له‌ خۆبردوویی له‌ پێداو پۆشکرده‌وه‌ی کۆمه‌لگا و په‌واندنه‌وه‌ی تاریکی و راوانانی نه‌زانین و بالا‌کردنه‌وه‌ی کۆمه‌لگا و ده‌ربازکردنی له‌ نه‌زانین و کویره‌وه‌ری که‌ به‌هۆی نه‌خوێنده‌واری بلاو بوونه‌ته‌وه‌.

ئەم رێگا سه‌خته‌ به‌هه‌ول و خه‌بتینی دلسۆزانی کورد و پۆشنه‌بیرانی ئازاد ده‌ستی پێ کردووه‌ و ئەم‌پروکاروانی ئەم رێگایه‌ له‌ زۆر بوونه‌ و ئاستی خوێنده‌واری و فێربوون زۆر گه‌شه‌ی کردووه‌، ته‌نیا وای لێ هاتوو پێژێ نه‌خوێنده‌واری گه‌لێک که‌م بێته‌وه‌، هه‌روه‌ها تا هه‌نووکه‌ش گه‌لێک که‌سی زانست په‌روه‌ر و هه‌لگری بیرێ کوردینی له‌ به‌شه‌کانی کوردستانی داگیرکراودا و یا ولاتانی ده‌روه‌ و ئه‌وروپا و ئه‌مریکا و ئوسترالیا و که‌نده‌ا قوتابخانه‌ی کوردی ده‌که‌نه‌وه‌، تا بتوانن مندا‌لان فێری زمانی کوردی بکه‌ن... له‌م رێگه‌یه‌شه‌وه‌ بتوانن بوونی کوردینی و بوونی نه‌ته‌وه‌ییان لا بپوێنن، ئه‌گه‌ر پێشتر له‌ کاروانی نه‌زانین بوون، ئەم‌پرو هه‌ول ده‌دن نه‌خزێنه‌ کاروانی دا‌په‌چران له‌ نه‌ته‌وه‌ و نه‌ب‌نه‌ قوربانیی نامۆیی و ده‌ربه‌ده‌ری و زمانی زگماکی نه‌ته‌وه‌ییان له‌ بیر بکه‌ن... که‌ له‌ رێگه‌ی ئەم پۆشه‌نگه‌رانه‌، زمانی کوردی بووته‌ هۆکاریکی سه‌ره‌کی و بالا بۆ مانه‌وه‌ و خۆپا‌گریی کورد له‌ به‌رده‌م شالاوی توانه‌وه‌ و له‌ناوچوون...

به‌دروستی ئهمانه‌ی له‌ سه‌ره‌تا‌کانی سه‌ده‌ی رابردوو، له‌ کۆتایی سه‌ده‌ی نوێ ده‌هه‌م ده‌ستیان به‌کاری فێرکردن و خوێندنی زمانی کوردی کرد، به‌ردی بناغه‌ی بووژانه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌ییان له‌ نامۆبوون و داشۆزان له‌ناو پۆشنه‌بیری زمانی بالا‌ده‌ستی ئایینی و هوکمرانی نه‌ته‌وه‌ بالا‌ده‌سته‌کان له‌ رێگه‌ی کردنه‌وه‌ی قوتابخانه‌ی کوردی دا‌په‌شت، شایانی ئه‌وه‌ن... مه‌دالیا‌ی زمانیا‌ن پێ ببه‌خه‌شێ، بکێنه‌ په‌مزی بووژانه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی.

جدول تحليلي برياض الاطفال على مستوى محافظة اربيل ودهوك لسنة الدراسية عام

١٩٩٨ - ١٩٩٩

صفوف	عدد الرياض	عدد الاطفال	عدد المعلمات	عدد الابنية	عدد الشعب	نسبة الاطفال الى المعلمات	نسبة الاطفال الى الابنية	نسبة الاطفال الى الشعب
اربييل	٢٦	٤٧٩٦	٢٦١	٢٦	٩١	١٨:١	١٨٤:١	٥٣:١
دهوك	٧	٩٢٤	٣٦	٦	١٧	٢٦:١	١٥٤:١	٥٤:١
مجموع	٣٣	٥٤٢٠	٢٩٧	٣٢	١٠٨	١٨:١	١٦٩:١	٥٠:١

جدول تحليلي خاص بالمدارس الابتدائية على مستوى محافظة اربيل ودهوك لسنة الدراسية عام

١٩٩٨ - ١٩٩٩

صفوف	عدد المدارس	عدد التلاميذ	عدد المعلمين و المعلمات	عدد الابنية	عدد الشعب	نسبة التلاميذ الى المعلمين	نسبة التلاميذ الى الابنية	نسبة التلاميذ الى الشعب
اربييل	٧٠٩	١٨٦٧٩٥	١٠٠٩٧	٥٩٦	٥٩٧٤	١٩:١	٣١٣:١	٣١:١
دهوك	٤٦٠	١٣٣٩٢٧	٤٤٧٣	٤٤١	٤٣٠٥	٣٠:١	٣٠٤:١	٣١:١
مجموع	١١٦٩	٣٢٠٧٢٢	١٤٥٧٠	١٠٣٧	١٠٢٧٩	٢٢:١	٣٠٩:١	٣١:١

سەزىمىرى بەزىمىرى قوتايان قوتايخانەى دوئانارەندەكىيان بەشى پۇل و رەگىز لەسەر ئاستى پارىژگاكانى ھەرىمى كىردىستان پۇسالى خويىندىن

۱۹۹۷-۱۹۹۸

[ناوھەلى + دوئانارەندەى + ئامادەى]

پۇلەكان	پارىژگاكان		ھەلىز	دەۋك	كۇڭا گىشتى
	كۇپ	كەچ			
پۇلى يەكەم	۰۰3۱	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰
	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰
پۇلى دووم	۰۰۱۰۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰
	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰
پۇلى سىيەم	۰۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰
	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰
پۇلى چارەم	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰
	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰
پۇلى زانستى	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰
	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰
پۇلى وىژەنى	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰
	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰
پۇلى شەشەس	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰
	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰
پۇلى وىژەنى	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰
	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰
كۇڭا گىشتى	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰
	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰
پۇلى	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰
	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰	۷۱۷۰

احصائية بعدد الطلاب التارخين حسب بيان لاسباب للمعاهد على مستوى محافظة اربيل و دهوك

١٩٩٨-١٩٩٧

اسباب محافظة	الحالة اجتماعية	مرض	غيايات	الحالة اقتصادية	الحالة اسياسية	بدون سبب	الحالة اخرى	مجموع
اربيل	-	-	٤٤	-	-	-	-	٤٤
دهوك	٥	٤	-	-	-	٣	-	١٢
مجموع	٥	٤	٤٤	-	-	٣	-	٥٦

احصائية بعدد الطلاب التارخين (المتسرين) للمعاهد حسب الصفوف على مستوى محافظة اربيل و دهوك

السنة الدراسة ١٩٩٧-١٩٩٨

اسباب محافظة	الصف الاول	الصف الثاني	الصف الثالث	الصف الرابع	الصف الخامس	مجموع
اربيل	١٧	٢٧	-	-	-	٤٤
دهوك	٧	-	٢	٢	١	١٢
مجموع	٢٤	٢٧	٢	٢	١	٥٦

احصائية بعدد الطلاب التارخين (المتسرين) للمدارس المهني حسب الصفوف على مستوى محافظة

اربيل و دهوك السنة الدراسة ١٩٩٧-١٩٩٨

اسباب محافظة	الصف الاول	الصف الثاني	الصف الثالث	مجموع
اربيل	٢٢	٨	٤٩	٧٩
دهوك	٢٣	٢	٢٨	٥٣
مجموع	٤٥	١٠	٧٧	١٣٢

احصائية بعدد الطلاب التاركن حسب بيان لاسباب للمدارس المهنية على مستوى محافظة

اريل ودهوك ١٩٩٧ - ١٩٩٨

اسباب محافظة	الحالة اجتماعية	مرض	غيابات	الحالة اقتصادية	الحالة اسياسية	بدون سبب	الحالة اخرى	مجموع
اريل	٩	-	٤٩	٢١	-	-	-	٧٩
دهوك	٥	١	٣٥	-	-	١٠	٢	٥٣
مجموع	١٤	١	٨٤	٢١	-	١٠	٢	١٣٢

احصائية بعدد التلاميذ التاركن (المتسرين) لليافعين حسب الصفوف على مستوى محافظة

اريل ودهوك للسنة ١٩٩٧ - ١٩٩٨

صفوف محافظة	الصف الاول	الصف الثاني	الصف الثالث	الصف الرابع	الصف الخامس	الصف السادس	مجموع
اريل	٤٤	٣٧	٤٠	٢٦	٩	١٥	١٧١
دهوك	١٢	٢٩	١٨	٢٢	٢١	١٤	١١٦
مجموع	٥٦	٦٦	٥٨	٤٨	٣٠	٢٩	٢٨٧

احصائية بعدد التلاميذ التاركن حسب بيان الاسباب للمدارس لليافعين على مستوى محافظة

اريل ودهوك للسنة ١٩٩٧ - ١٩٩٨

صفوف محافظة	الحالة اجتماعية	مرض	غيابات	الحالة اقتصادية	الحالة السياسية	بدون سبب	حالات اخرى	مجموع
اريل	٥٤	-	٧٠	٣٥	-	١٢	-	١٧١
دهوك	٢	٢	٤٧	-	-	٥٦	٩	١١٦
مجموع	٥٦	٢	١١٧	٣٥	-	٦٨	٩	٢٨٧

احصائية بعدد التلاميذ التاركن (التسرين) للمدارس الابتدائية حسب الصفوف على مستوى محافظة
اربيل ودهوك لسنة الدراسية ١٩٩٧-١٩٩٨

صفوف / محافظات	الصف الاول	الصف الثاني	الصف الثالث	الصف الرابع	الصف الخامس	الصف السادس	مجموع
اربيل	٢٠١٤	١٠٩٠	٩٨٣	٨٥٢	١٢٣٥	٧٢٨	٦٩٠٢
دهوك	١٢٠٢	٥٧٧	٥٠٩	٤٩٨	٨٢٦	٦٣٢	٤٢٤٤
مجموع	٣٢١٦	١٦٦٧	١٤٩٢	١٣٥٠	٢٠٦١	١٣٦٠	١١١٤٦

احصائية بعدد التلاميذ التاركن حسب بيان لاسباب للمدارس الابتدائية على مستوى محافظتي اربيل
و دهوك لسنة الدراسية ١٩٩٧-١٩٩٨

صفوف / محافظات	الحالة الاجتماعية	مرض	غيابات	الحالة الاقتصادية	الحالة السياسية	بدون سبب	حالات اخرى	مجموع
اربيل	٢٤٨٠	٣٤٢	١٤٩٤	١١٨٦	٦٥	٩٣٢	٤٠٣	٦٩٠٢
دهوك	١٠٤٩	١٧١	١٠٧٦	٤٩٢	٤٦	١٣٩٧	١٣	٤٢٤٤
مجموع	٣٥٢٩	٥١٣	٢٥٧٠	١٦٧٨	١١١	٢٣٢٩	٤١٦	١١١٤٦

مهنية

محافظة	عدد رحلات ذات مقعد واحد	عدد رحلات ذات مقعدين	مجموع
اربيل	٦٤٤	١٤٢	٧٨٦
دهوك	٤٤٦	-	٤٤٦
مجموع	١٠٩٠	١٤٢	١٢٣٢

محافظة	عدد رحلات ذات مقعد واحد	عدد رحلات ذات مقعدين	مجموع
اريل	١٨٤	٤١٥	٥٩٩
دهوك	٣١٠	٢٦٠	٥٧٠
مجموع	٤٩٤	٦٧٥	١١٦٩

احصائية بعدد الرحلات الدراسية لمحافظة اريل و دهوك للسنة الدراسي

١٩٩٧-١٩٩٨

محافظة	عدد رحلات ذات مقعد واحد	عدد رحلات ذات مقعدين	مجموع
اريل	٥٠٢٥	٣٨٥٥٤	٤٣٥٧٩
دهوك	٨٤٢١	٣٧٢٦٠	٤٥٦٨١
مجموع	١٣٤٤٦	٧٥٨١٤	٨٩٢٦٠

احصائية بعدد الرحلات الدراسية لمحافظة اريل و دهوك للسنة الدراسي

١٩٩٧-١٩٩٨

١-الابتدائية

محافظة	عدد رحلات ذات مقعد واحد	عدد رحلات ذات مقعدين	مجموع
اريل	١٤٣٧	٢٩٣٦٢	٣٠٧٩٩
دهوك	١٧١٩	٣٠٦٥١	٣٢٣٧٠
مجموع	٣١٥٦	٦٠٠١٣	٦٣١٦٩

محافظة	عدد رحلات ذات مقعد واحد	عدد رحلات ذات مقعدين	مجموع
اريل	۲۷۶۰	۸۶۳۵	۱۱۳۹۵
دهوك	۵۹۴۶	۶۳۴۹	۱۲۲۹۵
مجموع	۸۷۰۶	۱۴۹۸۴	۳۶۹۰

سەرژمىرى بەزمارەى مندالانى باخچەى ساوايان بەينى پۇل و رەگەز لەسەر ئاستى پارىزگاكانى
 ھەرىمى كوردستان بۇ سالى خويندىنى ۱۹۹۷ - ۱۹۹۸

پارىزگا	ژمارەى مندالان		كۆى گشتى
	كوپ	كچ	
ھەولير	۲۲۷۸	۲۱۲۴	۴۴۰۲
دھوك	۴۳۴	۴۴۵	۸۷۹
كۆى گشتى	۲۷۱۲	۲۵۶۹	۵۲۸۱

سەرژمىرى بەزمارەى قوتايانى بەينى پۇل و رەگەز لەسەر ئاستى پارىزگاكانى ھەولير و دھوك بۇ سالى
 خويندىنى ۱۹۹۷ - ۱۹۹۸

پۇل پارىزگا	پۇلى يەكەم		پۇلى دووم		پۇلى سىيەم		كۆى گشتى		كۆى گشتى
	كوپ	كچ	كوپ	كچ	كوپ	كچ	كوپ	كچ	
ھەولير	۶۹	۲۵	۳۴	۱۳	—	—	۱۰۳	۳۷	۱۴۱
دھوك	۵۸	۳	—	—	۷	—	۶۵	۳	۶۸
كۆى گشتى	۱۲۷	۲۸	۳۴	۱۳	۷	—	۱۶۸	۴۱	۲۰۹

احصائية بعدد التلاميذ الابتدائية وعدد الابنية وعدد الشعب للمحافظين اربيل ودهوك للدراسة
السريانية للسنة الدراسية ١٩٩٧-١٩٩٨

محافظات	عدد المدارس	عدد الابنية	عدد الشعب
أربيل	١٢	٥	٧٨
دهوك	١٦	—	١٢٨
مجموع	٢٨	٥	٢٠٦

احصائية بعدد التلاميذ الابتدائية وعدد الهيئة التعليمية للدراسة السريانية للمحافظة اربيل
و دهوك للسنة الدراسية ١٩٩٧-١٩٩٨

محافظات	عدد التلاميذ			عدد الهيئة التعليمية		
	بنين	بنات	مجموع	ذكور	اناث	مجموع
اربييل	٨٧٨	٨٢٠	١٦٩٨	٧٥	١٥٧	٢٣٢
دهوك	٩٥٢	٨٩٨	١٨٥٠	٢٧	٨١	١١٨
مجموع	١٨٢٠	١٧١٨	٣٥٤٨	١١٢	٢٣٨	٣٥٠

احصائية بعدد التلاميذ الابتدائية وعدد الابنية وعدد الشعب للمحافظين اربيل ودهوك للدراسة
السريانية للسنة الدراسية ١٩٩٨-١٩٩٩

محافظات	عدد المعاهد	عدد الطلبة	عدد المدرسين والمدرسات	عدد الابنية	عدد الشعب	نسبة الطلبة الى المدرسين	نسبة الطلبة الى الابنية	نسبة الطلبة الى الشعب
اربييل	١٤	١٤٩٣	١٢	٤	٦٦	١٢:١	٣٧٣:١	٢٣:١
دهوك	٦	١١٧٥	٩٦	٤	١٢	١٢:١	٢٩٤:١	٢١:١
مجموع	١٠	٢٦٦٨	٢١٦	٨	١٢٢	١٢:١	٣٣٤:١	٢٢:١

احصائية بعدد التلاميذ التارخين (المتسربين) للمدارس الابتدائية حسب الصفوف على مستوى
محافظة اربيل ودهوك لسنة الدراسية ١٩٩٧-١٩٩٨

صفوف / محافظات	الصف الاول	الصف الثاني	الصف الثالث	الصف الرابع	الصف الخامس	الصف السادس	مجموع
اربيل	٢٠١٤	١٠٩٠	٩٨٣	٨٥٢	١٢٣٥	٧٢٨	٦٩٠٢
دهوك	١٢٠٢	٥٧٧	٥٠٩	٤٩٨	٨٢٦	٦٣٢	٤٢٤٤
مجموع	٣٢١٦	١٦٦٧	١٤٩٢	١٣٥٠	٢٠٦١	١٣٦٠	١١١٤٦

احصائية بعدد التلاميذ التارخين حسب بيان لاسباب للمدارس الابتدائية على مستوى
محافظة اربيل ودهوك لسنة الدراسية ١٩٩٧-١٩٩٨

صفوف / محافظات	الحالة الاجتماعية	مرض	غيبات	الحالة الاقتصادية	الحالة السياسية	بدون سبب	حالات اخرى	مجموع
اربيل	٢٤٨٠	٣٤٢	١٤٩٤	١١٨٦	٦٥	٩٣٢	٤٠٣	٦٩٠٢
دهوك	١٠٤٩	١٧١	١٠٧٦	٤٩٢	٤٦	١٣٩٧	١٣	٤٢٤٤
مجموع	٣٥٢٩	٥١٣	٢٥٧٠	١٦٧٨	١١١	٢٣٢٩	٤١٦	١١١٤٦

احصائية بعدد الطلاب التاركة (المتسربين) للمدارس الثانوية حسب الصفوف على مستوى
محافظة اربيل ودهوك لسنة الدراسية ١٩٩٧-١٩٩٨

صفوف / محافظات	الصف الاول	الصف الثاني	الصف الثالث	الصف الرابع العام	الصف الخامس العلمي	الصف الخامس الادبي	الصف السادس العلمي	الصف السادس دبي	مجموع
اربيل	٧٨٣	٦٠٣	٨٤١	١٣١	٣٦	٣٠	١٢٨	١٠٤	٢٦٥٦
دهوك	٣٧٥	٢٦٦	٣٨٥	٩٩	٥١	٢١	١٢٥	٢٧	١٣٤٩
مجموع	١١٥٨	٨٦٩	١٢٢٦	٢٣٠	٨٧	٥١	٢٥٣	١٣١	٤٠٠٥

احصائية بعدد الطلاب التاركين حسب بيان الاسباب للمدارس الثانوية على مستوى محافظتي

اربيل ودهوك لسنة الدراسية ١٩٩٧-١٩٩٨

صفوف	الحالة اجتماعية	مرض	غيابات	الحالة اقتصادية	الحالة السياسية	بدون سبب	حالات اخرى	مجموع
اربيل	٥٢٣	٥٩	١٣٨٢	٣٩٦	٥	٢٥٨	٣٣	٢٦٥٦
دهوك	١٢٤	٣٦	٦١٥	٦٤	٣	٤٧٣	٢٤	١٣٤٩
مجموع	٦٤٧	٩٥	١٩٩٧	٤٦٠	٨	٧٣١	٦٧	٤٠٠٥

احصائية بعدد الطلاب التاركين (المتسرين) للمدارس المهني حسب الصفوف على مستوى

محافظتي اربيل و دهوك للسنة الدراسي ١٩٩٧-١٩٩٨

صفوف	الصف الاول	الصف الثاني	الصف الثالث	مجموع
اربيل	٢٢	٨	٤٩	٧٩
دهوك	٢٣	٢	٢٨	٥٣
مجموع	٤٥	١٠	٧٧	١٣٢

احصائية بعدد الطلاب التاركين حسب بيان الاسباب للمدارس المهنية على مستوى محافظتي

اربيل ودهوك

اسباب	الحالة اجتماعية	مرض	غيابات	الحالة اقتصادية	الحالة السياسية	بدون سبب	حالات اخرى	مجموع
اربيل	٩	-	٤٩	٢١	-	-	-	٧٩
دهوك	٥	١	٣٥	-	-	١٠	٢	٥٣
مجموع	١٤	١	٨٤	٢١	-	١٠	٢	١٣٢

احصائية بعدد التلاميذ التارفين حسب بيان الاسباب للمدارس اليافين على مستوى محافظتي

اريل ودهوك ١٩٩٧-١٩٩٨

صفوف	الحالة	مرض	غيابات	الحالة	الحالة	بدون	حالات	مجموع
محافظات	اجتماعية			اقتصادية	السياسية	سبب	اخرى	
اريل	٥٤	-	٧٠	٣٥	-	١٢	-	١٧١
دهوك	٢	٢	٤٧	-	-	٥٦	٩	١١٦
مجموع	٥٦	٢	١١٧	٣٥	-	٦٨	٩	٢٨٧

احصائية بعدد التلاميذ من التارفين (المترسين) لليافعي حسب الصفوف على مستوى محافظتي

اريل ودهوك ١٩٩٧-١٩٩٨

صفوف	الصف	الصف	الصف	الصف	الصف	الصف	مجموع
محافظات	الاول	الثاني	الثالث	الرابع	الخامس	السادس	
اريل	٤٤	٣٧	٤٠	٢٦	٩	١٥	١٧١
دهوك	١٢	٢٩	١٨	٢٢	٢١	١٤	١١٦
مجموع	٥٦	٦٦	٥٨	٤٨	٣٠	٢٩	٢٨٧

احصائية بعدد الطلاب التارفين حسب بيان لاسباب للمعاهد على مستوى محافظة اريل

و دهوك ١٩٩٧-١٩٩٨

اسباب	الحالة	مرض	غيابات	الحالة	الحالة	بدون	الحالة	مجموع
محافظات	اجتماعية			اقتصادية	اسياسة	سبب	اخرى	
اريل	-	-	٤٤	-	-	-	-	٤٤
دهوك	٥	٤	-	-	-	٣	-	١٢
مجموع	٥	٤	٤٤	-	-	٣	-	٥٦

احصائية بعدد الطلاب التارکين (المتسربين) للمعاهد حسب الصفوف على مستوى محافظة
اربيل ودهوك السنة الدراسية ١٩٩٧ - ١٩٩٨

اسباب / محافظات	الصف الاول	الصف الثاني	الصف الثالث	الصف الرابع	الصف الخامس	مجموع
اربيل	١٧	٢٧	-	-	-	٤٤
دهوك	٧	-	٢	٢	١	١٢
مجموع	٢٤	٢٧	٢	٢	١	٥٦

سەرژمێری بەژمارەى قوتابیانى پەیمانگای هونەرەپەشەییەکان بەئێى پۆل و ورەگەز لەسەر
ئاستى هەرێمى کوردستان بۆ سالى خوێندنى ١٩٩٧ - ١٩٩٨

پۆلهكان / پارێزگاكان	پۆلى يەكەم		پۆلى دووهم		پۆلى سێيەم		كۆى گشتى		كۆى گشتى
	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	
هەولێر	١٨٤٧	٥٤٣	١٥٠٣	٣٨٥	١٢٧٧	٤٣٦	٤٦٢٧	١٣٤٦	٥٩٩١
دهوك	-	-	-	-	-	-	-	-	-
كۆى گشتى	١٨٤٧	٥٤٣	١٥٠٣	٣٨٥	١٢٧٧	٤٦٣	٤٦٢٧	١٣٤٦	٥٩٩١

سەرژمێرى ژمارەى قوتابیانى بەشەکانى پەرورەدى تايبەت لەسەر ئاستى هەرێمى
کوردستان بۆ سالى خوێندن ١٩٩٧ - ١٩٩٨

پۆلهكان / پارێزگاكان	پۆلى يەكەم		پۆلى دووهم		پۆلى سێيەم		پۆلى چوارەم		پۆلى پێنجەم		پۆلى شەشەم		كۆى گشتى		كۆى گشتى
	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	
هەولێر	١٩	٢	٧	١٢	٧	-	٢٤	١١	-	-	-	-	٥٧	٢٥	٨٢
دهوك	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
كۆى گشتى	١٩	٢	٧	١٢	٧	-	٢٤	١١	-	-	-	-	٥٧	٢٥	٨٢

احصائية بعدد الطلاب التاركين حسب بيان الاسباب للثانويات الاسلامية على مستوى محافظتي

اربيل ودهوك للسنة ١٩٩٧-١٩٩٨

صفوف / محافظات	الحالة الاجتماعية	مرض	غيايات	الحالة الاقتصادية	الحالة السياسية	بدون سبب	حالات اخرى	مجموع
اربيل	-	-	٣٢	٢	-	-	-	٣٤
دهوك	٤	-	٤	-	-	-	-	٨
مجموع	٤	-	٣٦	٢	-	-	-	٤٢

احصائية بعدد الطلاب التاركين (التسريين) للثانويات الاسلامية حسب الصفوف على مستوى محافظتي

اربيل ودهوك للسنة ١٩٩٧-١٩٩٨

صفوف / محافظات	الصف الاول	الصف الثاني	الصف الثالث	الصف الرابع	الصف الخامس	الصف السادس	مجموع
اربيل	١	٥	٧	٦	١	١٤	٣٤
دهوك	-	١	٢	١	١	٣	٨
مجموع	١	٦	٩	٧	٢	١٧	٤٢

احصائية بعدد التلاميذ التاركين حسب بيان الاسباب لمدارس ابتدائية الاسلامية على مستوى

محافظلة اربيل ودهوك للسنة ١٩٩٧-١٩٩٨

صفوف / محافظات	الحالة الاجتماعية	مرض	غيايات	الحالة الاقتصادية	الحالة السياسية	بدون سبب	حالات اخرى	مجموع
اربيل	-	-	-	-	-	-	-	-
دهوك	-	-	-	-	-	٤	-	٤
مجموع	-	-	-	-	-	٤	-	٤

احصائية بعدد التلاميذ التارکين (المترسبين) للمدارس الابتدائية الاسلامية حسب الصفوف على مستوى
محافظة اربيل ودهوك للسنة ١٩٩٧-١٩٩٨

صفوف	الصف الاول	الصف الثاني	الصف الثالث	الصف الرابع	الصف الخامس	الصف السادس	مجموع
اربيل	-	-	-	-	-	-	-
دهوك	-	١	١	-	٢	-	٤
مجموع	-	١	١	-	٢	-	٤

سەرژمێری بەژمارەى قوتابیانى قوتابخانە دواناوەندیە ئایینیەکان لەسەر ئاستى ھەرێمى کوردستان بۆ سالى

خوێندنى ١٩٩٧-١٩٩٨

پۆلهكان	پۆلى يەكەم		پۆلى دووهم		پۆلى سێيەم		پۆلى چوارەم		پۆلى پێنجەم		پۆلى زانستى		پۆلى پێنجەمى		پۆلى شەشەمى		پۆلى شەشەمى		پۆلى وێژەى		كۆى گشتى		كۆى گشتى
	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	
هەولێر	٧	-	١٧	-	١٧	-	٢٤	٥٤	٧٦	٢٧	٢٨	-	-	٣٣	٧٠	-	-	-	-	-	١٥٥	٢٠٠	٣٥٥
دهوك	١١	-	١٦	-	٢٥	-	٣٢	١٩	-	-	-	-	-	٢٣	-	-	-	-	-	-	١٢٦	-	١٢٦
كۆى گشتى	١٨	-	٣٣	-	٤٢	-	٢٤	٨٦	٧٦	٤٦	٢٨	-	-	٥٦	٧٢	-	-	-	-	-	٢٨١	٢٠٠	٤٨١

سەرژمێرى بەژمارەى قوتابیانى قوتابخانە ئایینیە سەرەتایەکان بەپێى پۆل و رەگەز لەسەر ئاستى پارێزگاكانى

ھەرێمى کوردستان بۆ سالى خوێندنى ١٩٩٧-١٩٩٨

پۆلهكان	پۆلى يەكەم		پۆلى دووهم		پۆلى سێيەم		پۆلى چوارەم		پۆلى پێنجەم		پۆلى شەشەم		كۆى گشتى		كۆى گشتى
	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	
هەولێر	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
دهوك	١٥	-	١٩	-	١٢	-	١١	-	١٣	-	١٠	-	٨٠	-	٨٠
كۆى گشتى	١٥	-	١٩	-	١٢	-	١١	-	١٣	-	١٠	-	٨٠	-	٨٠

سەرژمیری بەژمارەى قوتابىيانى قوتابخانە نەوجەوانەکان بەپێى پۆل و رەگەز لەسەر ئاستى پارێزگاکانى هەريەمى
کوردستان بۆ سالى خوێندنى ١٩٩٧ - ١٩٩٨

پۆلهكان	ياريزگا		پۆلى يەكەم		پۆلى دووهم		پۆلى سێيەم		پۆلى چوارەم		پۆلى پێنجەم		پۆلى شەشەم		كۆى گشتى		كۆى گشتى
			كچ	كوپ	كچ	كوپ	كچ	كوپ	كچ	كوپ	كچ	كوپ	كچ	كوپ	كچ	كوپ	
هەولێر	١٨٢	٤٨	١٥٣	٥٨	١٩٠	٣٢	١٩١	٢٥	—	—	—	—	—	—	٧١٦	١٦٣	٦٧٩
دهۆك	٢١	٣٩	٣٩	٥٣	٦٠	٤٠	٨١	٤٣	—	—	—	—	—	—	٢٠١	١٧٥	٣٧٦
كۆى گشتى	٢٠٣	٨٧	١٩٢	١١١	٢٥٠	٧٢	٢٧٢	٦٨	—	—	—	—	—	—	٩١٧	٣٣٨	١٢٥٥

سەرژمیری بەژمارەى قوتابىيانى پەيمانىگای (السياحة والفندقة) بەپێى پۆل و رەگەز لەسەر ئاستى هەريەمى
کوردستان بۆ سالى خوێندنى ١٩٩٧ - ١٩٩٨

پۆلهكان	ياريزگا		پۆلى يەكەم		پۆلى دووهم		پۆلى سێيەم		پۆلى چوارەم		پۆلى پێنجەم		كۆى گشتى		كۆى گشتى
			كچ	كوپ	كچ	كوپ	كچ	كوپ	كچ	كوپ	كچ	كوپ	كچ	كوپ	
هەولێر	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
دهۆك	٢٦	٣	١٣	٦	٧	٢	—	—	—	—	—	—	٤٦	١١	٥٧
كۆى گشتى	٢٦	٣	١٣	٦	٧	٢	—	—	—	—	—	—	٤٦	١١	٥٧

سەرژمیری بەژمارەى قوتابىيانى قوتابخانە پەيمانىگای مەلەبەندى بەپێى پۆل و رەگەز لەسەر ئاستى پارێزگاکانى
هەريەمى کوردستان بۆ سالى خوێندنى ١٩٩٧ - ١٩٩٨

پۆل	پۆلى يەكەم		پۆلى دووهم		كۆى گشتى		كۆى گشتى
			كچ	كوپ	كچ	كوپ	
هەولێر	١٦٠	٣١٧	١٨١	٣٥٧	٣٤١	٦٧٤	١٠١٥
دهۆك	٤٣	١٩٧	٣٢	١٨٣	٧٧	٣٨٠	٤٥٧
كۆى گشتى	٢٠٣	٥١٤	٢١٥	٥٤٠	٤١٨	١٠٥٤	١٤٧٢

سەرژمیری بەژمارەى قوتايانى قوتابخانە ھونەرە جوانەکان بەینی پۆل و رەگەز لەسەر ئاستى پارێزگاکانى ھەرمى

کوردستان بۆ سالى خویندى ۱۹۹۷ - ۱۹۹۸

پۆلەکان پارێزگا	پۆلى يەكەم		پۆلى دووهم		پۆلى سێيەم		پۆلى چوارەم		پۆلى پێنجەم		کۆى گشتى	
	کۆپ	کچ	کۆپ	کچ	کۆپ	کچ	کۆپ	کچ	کۆپ	کچ	کۆپ	کچ
هەولێر	۶۷	۲۱	۷۷	۱۹	۴۷	۲۹	۴۵	۱۷	۵۹	۵۶	۲۹۵	۱۴۲
دهۆك	۳۹	۱۹	۳۳	۲۰	۲۷	۱۴	۱۱	۲۷	۲۷	۲۵	۱۳۷	۱۰۵
کۆى گشتى	۱۰۶	۴۰	۱۱۰	۳۹	۷۴	۴۳	۵۶	۴۴	۸۶	۸۱	۴۳۲	۲۴۷

سەرژمیری بەژمارەى قوتايانى پەیمانگاکان بەینی پۆل و رەگەز لەسەر ئاستى ھەرمى کوردستان بۆ سالى خویندى

۱۹۹۷ - ۱۹۹۸

پەیمانگای ینگیاندى کوران و کچان + پەیمانگای مەلەبەندى + پەیمانگای ھونەرە جوانەکان + پەیمانگای (السياحة و الفنادق)

پۆلەکان پارێزگا	پۆلى يەكەم		پۆلى دووهم		پۆلى سێيەم		پۆلى چوارەم		پۆلى پێنجەم		کۆى گشتى	
	کۆپ	کچ	کۆپ	کچ	کۆپ	کچ	کۆپ	کچ	کۆپ	کچ	کۆپ	کچ
هەولێر	۲۹۰	۴۲۸	۲۵۸	۳۷۶	۴۷	۲۹	۴۵	۱۷	۱۰۳	۸۷	۷۴۳	۹۳۷
دهۆك	۲۱۵	۳۴۱	۸۰	۲۰۹	۳۴	۱۶	۱۱	۲۷	۴۲	۴۰	۳۸۴	۶۳۳
کۆى گشتى	۵۰۵	۷۶۹	۳۳۸	۵۸۵	۸۱	۴۵	۵۶	۴۴	۱۴۷	۱۲۷	۱۱۲۷	۱۵۷۰

سەرژمیری بەژمارەى قوتايانى قوتابخانە کشتوکالییەکان بەینی پۆل و رەگەز لەسەر ئاستى پارێزگاکانى ھەرمى

کوردستان بۆ سالى خویندى ۱۹۹۷ - ۱۹۹۸

پۆل پارێزگا	پۆلى يەكەم		پۆلى دووهم		پۆلى سێيەم		کۆى گشتى	
	کۆپ	کچ	کۆپ	کچ	کۆپ	کچ	کۆپ	کچ
هەولێر	۲۱	—	۱۵	—	۲۶	—	۶۲	—
دهۆك	—	—	—	—	—	—	—	—
کۆى گشتى	۲۱	—	۱۵	—	۲۶	—	۶۲	—

سەرژمیری بەژمارەى قوتابیانى پەیمانگاكانى پێگەیاندى كوردان و كچانى بەینى پۆل و رەگەز لەسەر ئاستى
پاریزگاكانى هەرمى كوردستان بۆ سالى خویندى ۱۹۹۷ - ۱۹۹۸

پۆل / یاریزگا	پۆلى یەكەم		پۆلى دووهم		پۆلى سێهەم		پۆلى چوارەم		پۆلى پێنجەم		كۆى گشتى		كۆى گشتى
	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	
هەولێر	۶۳	۹۰	-	-	-	-	-	-	۴۴	۳۱	۱۰۷	۱۲۱	۲۲۸
دەوك	۱۰۷	۱۲۲	-	-	-	-	-	-	۱۷	۱۵	۱۲۴	۱۳۷	۲۶۱
كۆى گشتى	۱۷۰	۲۱۲	-	-	-	-	-	-	۶۱	۴۶	۲۳۱	۲۵۸	۴۸۹

سەرژمیری بەژمارەى قوتابیانى قوتابخانە پێشەبەكان بەینى پۆل و رەگەز لەسەر ئاستى پاریزگاكانى هەرمى
كوردستان بۆ سالى خویندى ۱۹۹۷ - ۱۹۹۸
(پێشەسازی + كشتوكال + بازارگان)

پۆلەكان / یاریزگاكان	پۆلى یەكەم		پۆلى دووهم		پۆلى سێهەم		كۆى گشتى		كۆى گشتى
	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	
هەولێر	۳۲۷	۱۰۱	۹۴	۱۱	۲۴۵	۶۳	۶۶۶	۱۷۵	۸۴۱
دەوك	۱۴۳	۱۱۷	۴۷	۲۳	۷۶	۳۲	۲۶۶	۱۷۲	۴۳۸
كۆى گشتى	۴۷۰	۲۱۸	۱۴۱	۳۴	۳۲۱	۹۵	۹۳۲	۳۴۷	۱۲۷۹

سەرژمیری بە ژمارەى قوتابیانى قوتابخانە پێشەسازییهكانى بەینى پۆل و رەگەز لە سەر تا سەرى پاریزگاكانى
هەرمى كوردستان بۆ سالى خویندى ۱۹۹۷ - ۱۹۹۸

پۆل / یاریزگا	پۆلى یەكەم		پۆلى دووهم		پۆلى سێهەم		كۆى گشتى		كۆى گشتى
	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	
هەولێر	۲۸۶	۴۰	۷۵	۵	۲۱۴	۳۷	۵۷۵	۸۲	۶۵۷
دەوك	۱۴۳	-	۴۷	-	۷۶	-	۲۶۶	-	۲۶۶
كۆى گشتى	۴۲۹	۴۰	۱۲۲	۵	۲۹۰	۳۷	۸۴۱	۸۲	۹۲۳

سەرژمىرى بە ژمارەى قوتايىانى قوتابخانە بازارگانىەكان بە پىنى پۇل و ڧەگەز لە سەر تا سەرى پارىزگانى هەرىمى
 كوردستان بۆ سالى خویندنى ۱۹۹۷ - ۱۹۹۸

پۇل	پۇلى يەكەم		پۇلى دووم		پۇلى سىيەم		كۆى گشتى		كۆى گشتى
	كۆپ	كچ	كۆر	كچ	كۆر	كچ	كۆر	كچ	
هەولير	۲۰	۶۱	۴	۶	۵	۲۶	۲۹	۹۳	۱۲۲
دەھۆك	—	۱۱۷	—	۲۳	—	۳۲	—	۱۷۲	۱۷۲
كۆى گشتى	۲۰	۱۷۸	۴	۲۹	۵	۵۸	۲۹	۲۶۵	۲۹۴

سەرژمىرى بە ژمارەى قوتايىانى قوتابخانە ئامادىيەكان بە پىنى پۇل و ڧەگەز لە سەر ئاستى پارىزگانى هەرىمى
 كوردستان بۆ سالى خویندنى ۱۹۹۷ - ۱۹۹۸

پۆلەكان	پۆلى چوارەم		پۆلى پىنجەم		پۆلى پىنجەمى ويزەبى		پۆلى شەشەمى زانستى		پۆلى شەشەمى ويزەبى		كۆى گشتى		كۆى گشتى
	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	
پارىزگاكان	۹۱۶	۲۸۵	۶۰۵	۱۴۵	۱۸۴	۱۱۴	۱۱۶۳	۳۳۳	۳۹۳	۱۷۳	۳۲۶۱	۱۰۵۰	۴۳۱۱
هەولير	۷۷۲	۵۲۱	۴۴۵	۳۵۲	۱۶۶	۲۲۷	۷۷۹	۴۱۴	۲۰۹	۱۹۱	۲۳۷۱	۱۷۰۵	۴۰۷۶
دەهۆك	۱۶۸۸	۸۰۶	۱۰۵۰	۴۹۷	۳۵۰	۳۴۱	۱۹۴۲	۷۴۷	۶۰۲	۳۶۴	۵۶۳۲	۲۷۵۵	۸۳۸۷
كۆى گشتى													

سەرژمیری بەزمارەى قوتابیانى قوتابخانە ناوەندییەکان بەئێ پۆل و رەگەز لەسەر ئاستى پارێزگاكانى
 ھەرمى كوردستان بۆ سالى خویندنى ١٩٩٧ - ١٩٩٨

پۆل	پۆلى يەكەم		پۆلى دووهم		پۆلى سێيەم		كۆى گشتى		پاريزگا
	كۆپ	كچ	كۆر	كچ	كۆر	كچ	كۆر	كچ	
ھەولير	٤٠٢٣	١٨٢٩	٣٠٣٦	١٢١١	٣٠١٣	١٢٨٢	١٠٠٧٢	٤٣٢٢	١٤٣٩٤
دھوك	٣٧٧٣	٢٢٣٥	٢١٩٥	١٦٧٩	٢٠٣٥	١٤٧٩	٨٠٠٣	٥٣٧٣	١٣٣٧٦
كۆى گشتى	٧٧٩٦	٤٠٤٤	٥٢٣١	٢٨٩٠	٥٠٤٨	٢٧٦١	١٨٠٧٥	٩٦٩٥	٢٧٧٧٠

احصائية بعدد المكتبة وعدد الخدمين لكافة المراحل الدراسية على مستوى محافظة اربيل و دهوك

محافظة	عدد المكتبة			عدد الموظفين الخدمين		
	ذكور	أناث	مجموع	ذكور	أناث	مجموع
اربيل	١٥٨	١٠٠٦	١١٦٤	٢٦٣٦	١٣٧٩	٤٠١٥
دهوك	٣٣	٥٩	٩٢	١١٥٦	٢٨٥	١٤٤١
مجموع	١٩١	١٠٦٥	١٢٥٦	٣٧٩٦	١٦٦٤	٥٤٥٦

سەرژمیری بەزمارەى قوتابیانى قوتابخانە سەرەتائى بەئێ پۆل و رەگەز لەسەر ئاستى پارێزگاكانى ھەرمى
 كوردستان بۆ سالى خویندنى ١٩٩٧ - ١٩٩٨

پۆل	پۆلى يەكەم		پۆلى دووهم		پۆلى سێيەم		پۆلى چوارەم		پۆلى پێنجەم		پۆلى شەشەم		كۆى گشتى		پاريزگا
	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	كۆپ	كچ	
ھەولير	٣٢٥٣٤	١٨٣٦١	١٩٠١٩	١٤٦٣٨	١٧٣١٩	١٣٠٤٢	١٥١٤٠	١٠٥٦٠	١٥١٣١	٩٦٠٤	١١٠٩٣	٧٠٣٢	١٠٠١٣٦	٧٣١٢٧	١٧٣٣٦٢
دھوك	١٥٦٥٥	١٢٠٠١	١٣٥٣٧	٩٣٧٦	١٢٣٦٢	١٣١١٥	١١٦٤٠	٧٠١٠	١٢٣٤٣	٦٧٥١	٩٦٦٢	٤٦٩٦	٧٤١٠٠	٤٨١٥٩	١٣٣٢٥٩
كۆى گشتى	٣٨١١٨٩	٢٠٣٦٩	٣٢٥٥٦	٢٣٩٠٩	٢٩٤٨١	٢١٣٥٧	٢٦٧٨٠	١٧٥٧٠	٢٧٤٧٤	١٦٤٢١	١٩٧٥٦	١١٧٣٢	١٧٤٣٣٦	٢١٢٢٨٥	٣٩٥٥٢١

احصائية بعدد المدارس وعدد الابنية وعدد الشعب للمدارس التركمانية في محافظة اربيل
للسنة الدراسة ١٩٩٧ - ١٩٩٨ المراحل الابتدائية

عدد المدارس	عدد الابنية	عدد الشعب
٩	٤	٧٧

احصائية بعدد المدارس وعدد التلاميذ وعدد الهيئة التعليمية للمدارس التركمانية في
محافظة اربيل للسنة الدراسة ١٩٩٧ - ١٩٩٨ المراحل الابتدائية

عدد التلاميذ			عدد الهيئة التعليمية		
بنين	بنات	مجموع	ذكور	اناث	مجموع
٩٤٥	٩٩٤	١٩٣٩	٣٧	١٣١	١٦٨

احصائية بعدد المدارس وعدد الابنية وعدد الشعب للمدارس التركمانية في محافظة اربيل
للسنة الدراسة ١٩٩٧ - ١٩٩٨ المراحل الثانوية

عدد المدارس	عدد الابنية	عدد الشعب
٤	٢	٢٦

احصائية بعدد المدارس وعدد التلاميذ وعدد الهيئة التعليمية للمدارس التركمانية في
محافظة اربيل للسنة الدراسة ١٩٩٧ - ١٩٩٨ المراحل الثانوية

عدد التلاميذ			عدد الهيئة التعليمية		
بنين	بنات	مجموع	ذكور	اناث	مجموع
٢٣١	٢٥٧	٤٨٨	١٧	٤٨	٦٥

احصائية بعدد اعضاء الهيئة التعليمية والتدريسي لكافة مراحل الدراسية على مستوى محافظتي
اربيل ودهوك للسنة الدراسية ١٩٩٧-١٩٩٨

محافظات	رياض الاطفال			الابتدائية			الثانوية			المهنية			المعاهد		
	ن	ا	م	ن	ا	م	ن	ا	م	ن	ا	م	ن	ا	م
اربيل	-	٢٥٣	٢٥٣	٣٩٢٧	٦٣٧٨	١٠٢٠٥	١٤١٢	١٧٩٢	٣٢٠٤	٢٣٤	١٠٤	٣٣٨	٩٣	٣٨	١٣١
دهوك	-	٤٥	٤٥	١٧٢٤	٢٧٦٠	٤٤٨٤	٦١٣	٤٤٣	١٠٥٦	٤١	١٤	٥٥	٦٢	٢٥	٨٧
مجموع	-	٢٩٨	٢٩٨	٥٦٥١	٩١٢٨	١٤٧٨٩	٢٠٢٥	٢٢٣٥	٤٢٦٠	٢٧٢	١١٨	٣٩٣	١٥٥	٦٣	٢١٨

مجموع الكلي	الابتدائية الاسلامية		الثانوية الاسلامية			يافعين ويافعات			اقسام التربية الخاصة			اقسام الفنون الصناعية			المجموع	
	ن	ا	م	ن	ا	م	ن	ا	م	ن	ا	م	ن	ا	ن	ا
١٤٥١٢	-	-	-	٢٦	٥	٣١	٨٧	٩	٩٦	٣	٦	٩	٦٦	٧٩	٥٨٤٨	٨٦٦٤
٥٧٧٦	١١	-	١١	١٥		١٥	١١	١٢	٢٣	-	-	-	-	-	٢٤٧٧	٣٢٩٩
٢٠٢٨	١١	-	١١	٤١	٥	٤٦	٩٨	٢١	١١٩	٣	٦	٩	٦٦	٧٩	٨٣٢٥	١٠٩٦١

خلاصة احصائية عدد المدارس والتلاميذ والطلبة واحصاء الهيئة التعليمية والتدريسية
* في عدد المدارس

المحافظات	رياض الاطفال	الابتدائية	المتوسطة	الثانوية	الأعدادية	التكميلية	معد المعلمين المركزي	معد اعداد المعلمين	معد اعداد معلمي الفنون
اربيل	٢٦	٧٠٩	٦٦	٧٧	١٢	٢٣	١	١	١
دهوك	٧	٤٦٠	٥٤	٣٤	١١	٣	١	٢	١
المجموع	٣٣	١١٦٩	١٢٠	١١١	٢٣	٢٦	٢	٣	٢

**** عدد التلاميذ والطلبة**

المحافظات		رياض الاطفال		الابتدائية		المتوسطة		الثانوية	
بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات
٢٤٣٧	٢٣٥٩	١٠٧٧٦٠	٧٩٠٣٥	١٣٣٧٨	٥٦٠٠	١١٧٦٩	١٣٢٢٥	اريل	
٤٨٠	٤٤٤	٧٩٨٣٧	٥٤٠٩٠	٨٤٥٣	٦١١٧	٦٠٣٢	٣٤٧١	دهوك	
٢٩١٧	٢٨٠٣	١٨٧٥٩٧	١٣٣١٢٥	٢١٨٣١	١١٧١٧	١٧٨٠١	١٦٦٩٦	المجموع	

الأعدادية		التكميلية		م. المعلمين المركزي		م اعداد المعلمين		م اعداد المعلمات		م الفنون الجميلة	
بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات
٤٠٧٩	١٥٣٨	٢٨٣	٣٨	٣٢١	٦١٤	٨١	-	-	١٠٩	٢٦٢	١٠٦
٢٩٥١	٢١٩٧	٧٨	١٣	٥٣	٣٣٢	٢٢١	٣٣	-	٢٤٧	١٣٧	٨٥
٧٠٣٠	٣٧٣٥	٣٦١	٥١	٣٧٤	٩٤٦	٣٠٢	٣٣	-	٣٥٦	٣٩٩	١٩١

***** عدد اعضاء الهيئة التعليمية والتدريسية**

المحافظات		رياض الاطفال		الابتدائية		الثانوية		م. المعلمين المركزي		م اعداد المعلمين	
بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات
اريل	-	٢٦١	٣٧٩٠	٦٣٠٧	١٤٤٨	١٦٧٢	٣٩	٦	١٢	-	
دهوك	-	٣٦	١٦٧٠	٢٨٠٣	٦٠٨	٤٦٩	١٨	١	١٠	٣	
المجموع	-	٢٩٧	٥٤٦٠	٩١١٠	٢٠٥٦	٢١٤١	٥٧	٧	٢٢	٣	

م اعداد المعلمات		م الفنون الجميلة		م. السياحة والفندقة		الصناعة		الزراعة	
ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث
٢	٢١	٣٣	٧	-	-	٢٠٠	٧٣	٢٧	٨
٤	١٤	٢٧	١٠	٦	٣	٣٣	٧	-	-
٦	٣٥	٦٠	١٧	٦	٣	٢٣٣	٨٠	٢٧	٨

محافظتي أربيل ودهوك للسنة الدراسية ١٩٩٨ - ١٩٩٩

معهد السياحة والفندقة	الصناعة	الزراعة	التجارة	الابتدائية الاسلامية	الثانوية الاسلامية	اليافعين واليافعات	التربية الخاصة	اقسام الفنون الصناعية	المجموع الكلي
-	٦	١	٢	-	١	٧	١١	١٥	٩٦٠
١	٢	-	٢	٢	٢	٤	-	-	٥٨٧
١	٨	١	٤	٢	٣	١١	١١	١٥	١٥٤٧

م. السياحة والفندقة		الصناعة		الزراعة		التجارة		الابتدائية الاسلامية		الثانوية الاسلامية	
بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات
-	-	٥٤٣	٩٨	٦١	٢	٣٢	١١٣	-	-	١٩٩	١٨٩
٥٥	١٢	٢٨٢	-	-	-	-	٢٠٧	٧٣	-	١٣٥	-
٥٥	١٢	٨٢٥	٩٨	٦١	٢	٣٢	٣٢٠	٧٣	-	٣٣٤	١٨٩

مجموع الكلي	المجموع		اقسام الفنون الصناعية		التربية الخاصة		يافعين ويافعات	
	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين
٢٥١٤٦٦	١٠٤٤٩٥	١٤٦٩٧١	١٣١٢	٤٧٦٤	٢٣	٣٧	١٣٤	٩٦٥
١٦٦٥٠٧	٦٧٤٨٧	٩٩٠٢٠	-	-	-	-	٢٣٩	٢٣٣
٤١٧٩٧٣	١٧١٩٨٢	٢٤٥٩٩١	١٣١٢	٤٧٦٤	٢٣	٣٧	٣٧٣	١١٩٨

مجموع الكلي	المجموع		اقسام الفنون الصناعية		التربية الخاصة		يافعين ويافعات		الثانوية الاسلامية		الابتدائية الاسلامية		التجارة	
	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور
١٤٢٣٤	٨٤٨٧	٥٧٤٧	٨٠	٧٧	٦	٥	٧	٩٠	١٠	١٥	-	-	٢٩	٩
٥٧٩١	٣٣٦٨	٢٤٢٣	-	-	-	-	١٢	١١	-	١١	-	١٠	١٠	١٥
٢٠٠٢٥	١٨٥٥ ١	٨١٧٠	٨٠	٧٧	٦	٥	١٩	١٠١	١٠	٢٦	-	١٠	٣٩	٢٤

خلاصة احصائية عدد المدارس والتلاميذ والطلبة واحصاء الهيئة التعليمية والتدريسية في
عدد المدارس*

المحافظات	رياض الاطفال	الابتدائية المتوسطة	الثانوية الاعدادية	التكميلية	معهد المعلمين المركزي	معهد اعداد المعلمين	معهد اعداد المعلمين	معهد الفنون الجميلة
اريل	٢٥	٦٦٤	٥٩	٧١	٨	٨	١	١
دهوك	٧	٤٠٧	٤٧	٣٧	٤	٤	١	١
المجموع	٣٢	١٠٧١	١٠٦	١٠٨	١٢	١٢	٢	٢

**** عدد التلاميذ والطلبة**

المحافظات		رياض الاطفال		الابتدائية		المتوسطة		الثانوية	
بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات
٢٢٧٨	٢١٢٤	١٠٠١٢٦	٧٣١٢٧	١٠٠٧٢	٤٣٢٢	١١٧٣٤	١٢٠٣٢	اربييل	
٤٣٤	٤٤٥	٧٤١٠٠	٤٨١٥٨	٨٠٠٣	٥٣٧٣	٥٦٨٣	٣٨٠١	دهوك	
٢٧١٢	٢٥٦٩	١٧٤٢٣٦	١٢١٢٨٥	١٨٠٧٥	٩٦٩٥	١٧٤١٧	١٥٨٣٢	المجموع	

الأعدادية		التكميلية		م. المعلمين المركزي		م اعداد المعلمين		م اعداد المعلمات		م الفنون الجميلة	
بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات
٣٢٦١	١٠٥٠	١٠٣	٣٨	٣٤١	٦٧٤	١٠٧	—	—	١٢١	٢٩٥	١٤٢
٢٣٧١	١٧٠٥	٦٥	١٣	٧٧	٣٨٠	١٢٤	٣٣	٢١	١١٦	١٣٧	١٠٥
٥٦٣٢	٢٧٥٥	١٦٨	٥١	٤١٨	١٠٥٤	٢٣١	٣٣	٢١	٢٣٧	٤٣٢	٢٤٧

***** عدد اعضاء الهيئة التعليمية والتدريسية**

المحافظات		رياض الاطفال		الابتدائية		الثانوية		م. المعلمين المركزي		م اعداد المعلمين	
بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات
اربييل	—	٢٥١	٣٧٧٠	٥٩٧٤	١٣٥٦	١٦٢٦	٣٧	٣	١٣	—	—
دهوك	—	٣٦	١٦٣٨	٢٦٠٩	٥٨٦	٤٣٤	١٨	٣	٧	—	—
المجموع	—	٢٨٧	٥٤٠٨	٨٥٨٣	١٩٤٢	٢٠٦٠	٥٥	٦	٢٠	—	—

م اعداد المعلمات		م الفنون الجميلة		م. السياحة والفندقة		الصناعة		الزراعة	
ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث
٢	٢١	٣٩	٦	—	—	٢٠٣	٧١	٢٨	٤
٤	١٣	٣٠	١١	٦	٣	٣٢	٥	—	—
٦	٣٤	٦٩	١٧	٦	٣	٢٣٥	٧٦	٢٨	٤

محافظتي أربيل ودهوك للسنة الدراسية ١٩٩٧ - ١٩٩٨

معهد السياحة والفندقة	الصناعة	الزراعة	التجارة	الابتدائية الاسلامية	الثانوية الاسلامية	اليافعين واليافعات	التربية الخاصة	اقسام الفنون الصناعية	المجموع الكل
—	٦	١	٢	—	٢	٧	٩	١٥	٨٨١
١	٢	—	٢	٢	٢	٤	—	—	٥٢٩
١	٨	١	٤	٢	٤	١١	٩	١٥	١٤١٠

م. السياحة والفندقة		الصناعة		الزراعة		التجارة		الابتدائية الاسلامية		الثانوية الاسلامية	
بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات
—	—	٥٧٥	٨٢	٦٢	—	٢٩	٩٣	—	—	١٥٥	٢٠٠
٤٦	١١	٢٦٦	—	—	—	—	١٧٢	٨٠	—	١٢٦	—
٤٦	١١	٨٤١	٨٢	٦٢	—	٢٩	٢٦٥	٨٠	—	٢٨١	٢٠٠

مجموع الكلي	المجموع		اقسام الفنون الصناعية		التربية الخاصة		يافعين ويافعات	
	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين
٢٣٠١٠٥	٩٥٥٥٧	١٣٤٥٤٨	١٣٦٤	٤٦٢٧	٢٥	٥٧	١٦٣	٧١٦
١٥٢١٧٨	٦٠٤٦٥	٩١٧١٣	—	—	—	—	١٧٥	٢٠١
٣٨٢٢٨٣	١٥٦٠٢٢	٢٢٦٢٦١	١٣٦٤	٤٦٢٧	٢٥	٥٧	٣٣٨	٩١٧

مجموع الكلي	المجموع		اقسام الفنون الصناعية		التربية الخاصة		يافعين ويافعات		الثانوية الاسلامية		الابتدائية الاسلامية		التجارة	
	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور
١٣٧١٦	٨٠٧٨	٥٦٣٨	٧٩	٦٦	٦	٣	٧	٨٥	٤	٢٦	—	—	٢٦	١٠
٥٤٩٧	٣١٣٣	٢٣٦٤	—	—	—	—	١٣	٨	—	١٦	—	١٦	٦	٩
١٩٢١٣	١١٢١١	٨٠٠٢	٧٩	٦٦	٦	٣	٢٠	٩٣	٤	٤٢	—	١٦	٣٢	١٩

اسماء المدارس التي رخصت من قبل وزارة التربية للعام ١٩٩٢

اسماء المدارس	المبالغ المقررة:	تاريخ بدء العمل	تاريخ انتهاء العمل
د.أ. توفيق د. رواد في نجران	٢٠٦٤٠	١٩٩٢/١٢/٢٨	١٩٩٢/١٢/٢٩
المبسر الثاني / ٢٠٦٤٠			
١- توفيق امان	١٠٢٠٠	١٩٩٢/١١/١٥	
٢- فليطان	٤٠٠٠	١٩٩٢/١١/٢٤	
٣- د.أ. بكر كمشتران	٤٢٩٠		
٤- ش.أ. هادي م.أ. م. م. م.	١٦٠٠	١٩٩٢/١١/١٥	١٩٩٢/١٢/٢٩
٥- م.أ. توفيق م.أ. ت.أ. م. م.	٢٠٩٨٠	١٩٩٢/١١/١١	١٩٩٢/١٢/٢٩
٦- م.أ. هادي م.أ. ت.أ. م. م.	٢٩٠٠	١٩٩٢/١٢/٢٠	
٧- م.أ. هادي م.أ. ت.أ. م. م.	١٠٢٥٢	١٩٩٢/١١/١٣	١٩٩٢/١٢/١٣
٨- م.أ. هادي م.أ. ت.أ. م. م.	٣٢٢٠	١٩٩٢/١٢/٢٠	١٩٩٢/١٢/٢٥
٩- م.أ. هادي م.أ. ت.أ. م. م.	٥٠٢٠		
١٠- م.أ. هادي م.أ. ت.أ. م. م.	٢٢٠٠	١٩٩٢/١٢/١٩	١٩٩٢/١٢/٢٩
١١- م.أ. هادي م.أ. ت.أ. م. م.	١٠٦٠		
١٢- م.أ. هادي م.أ. ت.أ. م. م.	١٦٦٠٠		
المبسر الثاني /			

اسماء المدارس	البالغ الصيرة	تاريخ بدء العمل	تاريخ انتهاء العمل
١- روضة جبين	١٢٥٢		
٢- ياسمين	١١٢٥		
٣- جنود بركة	١١١٢٦		
٤- ازادان	٥٠٦٥		
٥- بهمنشاه	١١٢٥		
٦- فيلا	١٠٠٠		١٣٨/١/١٢
٧- قوشته	٢١٨٥		
٨- بصر حسن	٢٩٦٠		
٩- باغشاه و كوكب	٦٦٠	١١٢/١٢/١٥	١٣٨/١/١٢
١٠- خياشورك	٤٠٠٠		"
١١- خاوي	١٢٠٤٥		"
١٢- شاهدي شيخ سيدون نصير	١١٠٠	١١٢/١٢/١٥	
١٣- الاولاد كيان	١٠٨٢٨		"

١٩٨/١/١	١٩٨/١/٥	١٠٢٠	١- ديوان التريب
	١٩٨/١/٢	١٠٠٠٠	٢- تريبية شة نزوة
		٤٦١٠٠	٣- استرواف تهور
		١١٢٩٠٠	٤- بيتايد الواسايف التعلية
١٩٩٠/١٢/١١		٦٠٠٠	٥- دار المعلمين باشتيان
		١٠٦٨٠	٦- مسجد اعداد العلماء
			٧- خانوون باورشا پاراك
١٩٩٠/١٢/١١	١٩٩٠/١١/١	٦٠١٥	٨- باشتان
		١٤٠٠٠	٩- تشاخد مدري
	١٩٩٠/٨/١	٩٨٥٥	١٠- محل تجارة ابييل
		١٦٤٠٠	١١- مكتب مركز لوزة التريب
		٥٣٨٧٢	١٢- منطقة وزارة التريب

البلغ الطي ٢٨٩١٤ طبع في المطبعه العامه في القاهرة في سنة ١٣٢٥ هـ

أ. س. دارم. التي. وخمس. من. ثوب. وراثة. في. العام. ١٩٩٥

[illegible]

المدارس التي رتبته من قبل وزارة التعليم للعام ١٩٩٠

اسماء المدارس	المبالغ المصروفة	تاريخ بدء العمل	تاريخ انتهاء العمل
دوا طوقند			
اسجد به دواب	٣٥٠٠	١٩٩٠/١٢/٨	١٩٩٠/١٢/٢٢
آذنانحني			
كردارميس			
الجميع	٣٥٠٠ دينار		

روضة باصين			
مدرسة زاكسور			
ثانوية موكه			
مدرسة كسندر	١١٦٥٠	١٩٩٠/١٠/١١	١٩٩٠/١١/٢٠
مدرسة تمارين			
ثانوية ملاهر			
المدرسة ميرزا			
الجميع	١١٦٥٠ دينار		

١- ثانوية جنار الفيات			
٢- = شطون الفينين			
٣- = حيات جديد			
٤- صلاح الدين الفيات			
٥- مسكون الفينين			
٦- قاضي فزاله			
٧- زعفران الفيات			
٨- مدرسة زباني			
٩- اعدادية كورستان			
١٠- ثانوية صاخولان			
الجميع	١٠٢١٥١/٦٥٠ دينار		

اسماء المدارس المبلغ المصروف تاريخ بدء العمل تاريخ انتهاء العمل

••••• **الحاج عمران**

٢- المسمى المسمى

۱- عذیبیگانی کیش	۲۲۰۰		
۲- عاشقانی سرطانی	۲۲۱۰	۹۹۷/۱۲/۲۰	
۳- ۱۱ هزارن سرطانی	۲۲۶۰	-	۹۹۷/۱۲/۲۰
۴- روستای سرطانی	۲۲۰	-	
۵- چاه گانی سرطانی	۲۳۰۰	۹۹۷/۱۲/۱۵	۹۹۷/۱۲/۱۰
۶- بیستگانی سرطانی	۲۳۱۰	۹۹۷/۱۲/۱۲	۹۹۷/۱۲/۲۱
۷- شایسی تنگل	۲۳۶۰	-	
۸- شمع و ششانی سرطانی	۲۴۶۲	۹۹۷/۱۲/۲۱	۹۹۷/۱۲/۱۵
۹- گانی قرالای سرطانی	۲۴۶۸	۹۹۷/۱۲/۲۱	۹۹۷/۱۲/۱۵
۱۰- روستای سرطانی	۲۴۰۰	-	

البسمة الثاني / ٢١١٩٥ هـ

۱- نورثی سدرتاویس	۱۹۲۹ - دیکار	۱۹۲۷/۱۱/۱۰	۱۹۳۵/۱/۱۹
۲- کارخانای سدرتاویسی	- ۱۹۴۶	۱۹۳۸/۱۱/۲۹	۱۹۳۸/۱/۱۰

الجزء الثاني ٢١٨٤

لا تفتروا على الله شيئا
وإذا جازاكم في الدين فاحكموا

المجلد الثاني / ١٩٨١ : ١٩٨٠

اشتراكات في رتبته من قبل وزارة التجهيز للعام ١٩٧٧

اسماء المدرسين	المبلغ المستحق	تاريخ بدء العمل	تاريخ انتهاء العمل
١- زهران / باران	٨٢٥٥ - دينار		
٢- زهران / باران	٨٤٥١ - دينار		
٣- كندس	٢٠٤٠	١٩٧٧/١٢/٢٦	١٩٧٧/١٢/٣٠
٤- هادي / هادي	٨٦٠٤		
٥- هادي	٢٨٠٠	١٩٧٧/١٢/٢٦	١٩٧٨/١/١
٦- كندس	١٠١٨٠		
٧- كندس / لان	١٢٨٥		
٨- هادي / هادي	٤٨٠٠		
٩- هادي	٤٦٠٠		

المجموع الكلي ٦٠١١٨ - دينار

١- كندس / كندس	١٠٦٦١ - دينار
٢- كندس / كندس	٢٤٠٠ - دينار
٣- كندس / كندس	٢٥٢٥
٤- كندس / كندس	١٢٧٠٠
٥- كندس / كندس	١٢٣٠
٦- كندس / كندس	٨٢٠٠
٧- كندس / كندس	١٢٨١١
٨- كندس / كندس	١٢٤٠

المجموع الكلي ١٢٦٠٨٦ - دينار

١- كندس / كندس	١٠٥٠٠ - دينار
٢- كندس / كندس	١٥٨٨ - دينار

المجموع الكلي ٤٠١٨٨ - دينار

پروپوزیټیو پروگرامون: سرکاری:

۱. داميزاندي ۱۰۰۳ مائزسي سرکاري بڼه پرومدي هولوو ۵۵۲ مائزسي بڼه پرومدي دهوك و ۱۷ مائزسي بڼه پرومدي سايحي و ۱۴ مائزسي له سر ميلاکي پرومدي کړکړک.
۲. داميزاندي ۳۹ پردست و پاسوان بڼه پرومدي هولوو ۴۲ پردست بڼه پرومدي دهوك.
۳. گرامسوي ۳۰ مائزسي سرکاري بڼه سر کاري پيشو له سر ميلاکي پرومدي ۷ مائزسي له سر ميلاکي پرومدي دهوك.
۴. گرامسوي ۴۰ مائزسي بڼه پرومدي دهوك بڼه پرومدي هولوو ۸ پاسوان و پردست له سر ميلاکي پرومدي دهوك بڼه هولوو.
۵. خاندنيز کړنې ۳۷ مائزسي ۵۰ پردست له ميلاکي پرومدي هولوو ۳۶ مائزسي و ۲۲ پردست له سر به ميلاکي پرومدي دهوك.

پروپوزیټیو چالاكي لوانځانه کان:

۱. لاکانار کړنوي لوانځانه کان به لوانځانه چالاكي کالي لوانځانه تاپت له زوي پرومدي بڼه لوانځانه کړنوي لوانځانه کان.
۲. دابن کړنې پيدايستي لوانځانه بڼه نېهام داني چالاكي کالي.
۳. هڅي چالاكي کان وکړن لوانځانه هلووچ ديوار:

قائمة وانشاطات المدرسة لمحافظة اربيل ودهوك

ت	المحطة	نوع انشائية	السنه القومية	الابتدائية	المتوسط	الثانوية	مجمد المصلين	مجمد اعداد المصلين	مجمد اعداد القتون	المجموع
۱	اربيل	الموسيقى	۹۷/۹۶	۱۲	-	-	-	-	۱	۱۳
-	-	فنون تشكيلية	-	۷	۲	۲	۲	۱	۲	۱۷
-	-	مجلس الآباء	-	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۱۴
-	-	نشرات مدرسية	-	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۷
-	-	السفرات	-	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۷
۲	دهوك	الموسيقى	-	۳	۱	-	۱	۱	۱	۸
-	-	فنون تشكيلية	-	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۱۴
-	-	مجلس الآباء	-	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۱۴
-	-	نشرات مدرسية	-	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۷
-	-	السفرات	-	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۷

پروپوزیټیو خويندې دواناو هڅې:

۱. داميزاندي ۳۳۸ مائزسي له پرومدي هولوو ۹۶ مائزسي له پرومدي دهوك و ۵ مائزسي له پرومدي ناکړي و ۱۳ مائزسي تر کوليزي لېش و ۳ مائزسي بڼه پرومدي کړکړک.
۲. گرامسوي ۵ مائزسي له پرومدي هېرم بڼه ناو هېرم.
۳. ۵ پرومدي له سر ميلاکي وغازاتي لوانځانه کړنوي بڼه پرومدي دهوك.
۴. داميزاندي ۳ کليپ تباد و ۷ پردست و ۵ پاسوان و پک توپسرو پک پانډه کړي لېسې و پک مرشد تربوي له سر ميلاکي پرومدي دهوکي هولوو سېسټمي سوزان شقلاوه.

مصنوعه باعداد الطلبة للتاجين والراسين من المشاركين

في الأمتحانات العامة للصف السادس الابتدائي للسنة الدراسية ١٩٩٧/١٩٩٦

المحافظة	الدور	المشاركون	التحزون	التاجون	للكملون	الراسون	نسبة النجاح
منبولوج	عول بهكم	١٢٥٩٠	١٢٥٠٧	٨٥٧٩	-	٤٩١٠	
منبولوج	عول بهكم	٤٩١٠	٤٥٥٣	٣٠٦٢	-	١٤٩١	
دهوك	عول بهكم	١٠٢٣٨	١٠٢٣٨	٥٥٣٦	-	٦٥٥	
دهوك	عول دوروم	-	٥٤٨٧	٣١٤٧	-	١٧٠٢	

مركز فحص للدراسة المتوسطة

في بنفلة اعدافية كورنستان للبنين/الربيل

لقائمة بسماء الطلبة المشفرة الأول للدراسة المتوسطة

في محافظة دهوك السنة الدراسية ١٩٩٧/١٩٩٦ للدور الأول

ت	اسم الطالب الثاني	رقمه الأمتحاني	مدرسته	مجموع درجاته	ترتيبه
١	جهان هشام طه	١٠٥٨٩	م.خليل للبنات	٦٦٢	الأول
٢	شفيق شمس الدين حفظ الله	١١٧٦٦	ث.شولانزي	٦٥٢	الثاني
٣	جرا مصطفى طه	١٢٠٠٥	ث.سولاف للبنات	٦٥٢	الثاني/مكرر
٤	برون نبي محمد	١٢٥٥١	م.كورنستان للبنات	٦٥١	الثالثة
٥	برين مصطفى خالد	١٢٠٠٣	ث. سولاف للبنات	٦٤٨	الرابعة
٦	أنوش وزنكن مومين	١٢٥٤٧	م.كورنستان للبنات	٦٤٧	الخامسة
٧	شاكور عبدالعزيم محمد علي	١٢٧٩٠	ث.خديووك للبنين	٦٣٧	السادس
٨	أناد عبدالجبار حليم	١٠٠١٠	م.أنشي للبنين	٦٣٢	السابع
٩	ريزان محمد حسين	١٢٦٦٧	م.بيروس المختلطة	٦٢٩	الثامنة
١٠	مهله ز احمد علي	١٠٤٢١	ث. كلستان للبنات	٦٢٤	التاسعة
١١	سروود خليل اسماعيل	١١٢٠٥	ث.كومانا للبنات	٦٢٢	العاشر

مركز فحص الدراسة المتوسطة

في بنلة اعدادية كوردستان للبنين/الربيع

قائمة باسماء الطالبة العشرة الأوائل للدراسة المتوسطة

في محافظة اربيل للسنة الدراسية ١٩٩٢/١٩٩١ للدراسة الأولى

ت	اسم الطالب الثاني	رقمه الامتحاني	مدرسته	مجموع درجاته	ترتيبه
١	ريزين محمد موسى	٣٩٠٨	م. لاول للبنات	٦٧٩	الأول
٢	شه وين زياد جميل	٢٦٥٢	ث. الزهراء للبنات	٦٧٩	الأول/مكرر
٣	داليا دينا فائق	٢٦١٠	ث. الزهراء للبنات	٦٧٠	الثانية
٤	رزكار احمد محمدامين	١٢٦٠	م. سيدارة للبنين	٦٦٨	الثالث
٥	لبناس دريد نور الدين	٣٢١٧	ث. سيديا للبنات	٦٦٨	الثالثة/مكررة
٦	بدر الدين نجم الدين حسين	٩١٥	م. جمهورية للبنين	٦٦٤	الرابع
٧	محمد حيدالله علي	٤٩٦	ث. كلوان للبنين	٦٥٩	الخامس
٨	زين عمر عارف	٣٨٥٢	م. لاول للبنات	٦٥٧	السادسة
٩	دينا شيردل سليم	٢١١٦	ث. الزهراء للبنات	٦٥٧	السادسة/مكررة
١٠	طارق عزيز علي	١٥٢٥	م. دندار للبنين	٦٥٧	السادس/مكرر
١١	سوزان محمد قادر	٢١٣٧	ث. الزهراء للبنات	٦٥٢	السابعة
١٢	سوز فرمان محمد	٢٦٤٠	ث. الزهراء للبنات	٦٤٧	الثامنة
١٣	دنيا ياور محمد زكي	٤٠٤٠	م. كارا للبنات	٦٤٦	التاسعة
١٤	نيلز فارس ياسين	١٤٦٢	م. رونكي للبنين	٦٤٦	التاسع/مكرر
١٥	زانا احمد مصطفى	١٣٥٦	م. قنديل للبنين	٦٤٤	العاشر
١٦	نوروز ابراهيم حمدامين	٣٠٨١	م. شارستان للبنات	٦٤٤	العاشر/مكررة

مركز فحص للدراسة الاعدادية والمهنية

في بنلة اعدادية التجربة للبنات

خلاصة نتائج الفرع العلمي لمحاظلات وتعليم كوردستان

للسنة الدراسية ١٩٩٢/١٩٩١ للدراسة الأولى

للمحافظة	المستحقون	المتفحون	التاجحون	المكملون	الراسبون	نسبة نجاح	نسبة نجاح
اربيل	٢٤٦٠	٢٢٢٦	٣٧٤	١٦٧٠	٤١٦	٪١١,٨٠	٪١٥,٢٠
السليمانية	٢١٧٣	١٩٩٨	٤٦٢	١٣٠٦	٣٠٥	٪٢٢,١٢	٪٢١,٢٦
دهوك	١٠٢٩	٩٥٧	١٩١	٦٧٩	١٥٩	٪١٩,٩٥	٪١٨,٥٦
كركوك	٣٨٠	٣٤٣	١٣	٢٥٢	٦٥	٪١٨,٣٦	٪١٦,٥٧
تعليم كوردستان	٦٠٤٢	٥٥٤٤	١٠٩٠	٣٩٠٧	٩٤٥	٪١٨,٤	٪١٨,٤

للمنة الدراسية ١٩٩٦/١٩٩٧ الدور الأول

المحافظة	المشتركون	المنفردون	القائمون	المكملون	الرعيون	نسبة نجاح المشتركين	نسبة نجاح
اربيل	١٤٧١	١٣٤١	١٧٦	١٠٦٢	٢٣٣	Z11,٩٦	Z1٣,١٢
السليمانية	١٣٣١	١٢٨٦	٢٥٩	٩٤٧	١٢٨	Z1٩,٤٥	Z٢٠,١٣
دهوك	٥٩٧	٥٧٦	٨٦	٤٦٦	٤٥	Z1٤,٤٠	Z1٤,٩٣
كركوك	٣٣٨	٣١٧	٣٤	٢٧٤	٣٠	Z1٠,٥	Z1٠,٧٢
تلعفر كورستان	٣٧٢٧	٣٥٢٠	٥٥٥	٢٧٤٩	٤٣٦	Z1٤,٨٥	Z1٥,٧٦

خلاصہ نتائج الفرع العلمي، محافظات واقليم كورستان

للمنة الدراسية ١٩٩٦/١٩٩٧ الدور الثاني

المحافظة	المشركون	المستوفون	القائمون	الراسيون	نسبة نجاح المشاركين	نسبة نجاح المتستفين
ازبيل	١٧٢٥	٨٨٨	٦٧٠	١٠٥٥	٢٣٨,٨٤	٢٧٥,٤٥
السلومنية	١٤٦٠	٨١٠	٥٧٨	٨٨٢	٢٢٩,٥٨	٢٧١,٢٥
دهوك	٦٧٩	٣٦٧	٢٤٥	٤٢٤	٢٢٦	٢٦٦,٧٥
كر كوك	٢٤٩	١٦٥	٩١	١٥٨	٢٢٦,٥٤	٢٥٥,١٥
عليه كوردستان	٤١١٣	٢٢٣٠	١٥٨٤	٢٥٢٩	٢٣٨,٥١	٢٧١,٠٢

خلاصة نتائج الفرع الأدبي لمحاكمات ولقائم كوردستان

المحافظة	المؤثرون	المتحورون	القائمون	الراسبون	نسبة نجاح المشاركين	نسبة نجاح المتحدين
الربيع	١٠٦٠	٧٤٩	٤٤٧	٦١٣	٢٤٢,١٦	٢٥٩,٦٧
سليمانيه	٩٩٥	٧٤٦	٤٩٠	٥٠٥	٢٤٩,٢٤	٢٦٥,٦٨
دهوك	٤٦٨	٣٣٠	٢١١	٢٥٧	٢٤٥,٠٨	٢٦٣,٩٢
كركوك	٢٧٤	٢٣٠	١٣٢	١٤٢	٢٤٨,١٧	٢٥٧,٣٩
قليم كوردستان	٢٧٠٧	٢٠٩٥	١٢٨٠	١٥١٧	٢٤٥,٧٦	٢٦١,٠٩

۴. هـ: بیشتر کردن له گنجل بیشتر و در دهی پروانه کان له کولیچی ماف که له لایین سر و کاییتی (انگیزی) سه لاسنتینن پیکهاترو.

۵- به این نووسازی پیشگیری بزرگقایی دهر کواده کانی پاریز گای کر کوک و سلجانی به گوهری نمر نمایانسی که هیه له لمان بو
سپهمنشی هم او کردنی خوبند چنان

جوارم بہرہ و ہدایتی کارگیری و دارایی :-

۱. خانقاه میزبانان مالانده بی خودانی و عزیزان و پادشاهان گشته کانی سحر به و عزیزان بی سالی تازه.

پھر یہ بھی رہا ہے کہ:

۲. دایمیکر دتی ۲۰۰۰ هفتاد و پنج کیلو گرامی سر پاشی به سر قو ۱۵۰۰۰ سر پاشیه کاتی حمل و نقل.

دوره سلامت و کانون پهل گر به پیری پیوسته دایم همگرازه به سراسر حضور و آفرینش کانی پهل و مرد دای پهل و گرگان

۵. دایمیشکر دتیر کاشغری تیزوونه کان به بی بی زلمیزی قوالبیان به بی بی ۲۰۰۰۰۰۰ کاشغری

۷. دایم شکر دینی دایم نیکو کنی عیسیٰ بنکالنبی بر روی صوری نورانیاته کان .

۹. دایهشکر دنی: ۲۵۰۰۰ همزار پانزک یو قهزای کویه.

۱۰۔ چاہکرن ودایہشکر دینی ۵۰۰۰ پھرتو کی خوبتلی لسانی۔

۱. ریکست، پارتی، که نهایت به امپاری و کودتای کودتا، سرحدات له سال خونی ۱۹۹۸/۱۹۹۷ تا.

۳. زور کو واسی جزو جو نلاندہ کرا یو چاپ نہ رہنما یو تھمیم و تعلیمات.

۴. دوست کردنی و انجمنی کولابی به همورو چالاکه کاتی و وزارت به بهردوایی .

طریق

را بورت له سهر خه لایحه کانی به روه به رایه تی پروگرامه کان له دیوانی وزارتین
به روه رده ی هه ریم له به روری (۱/۱/۱۱۱۶ تا ۱۱۱۶/۸/۲۱)

خه لایحه کانی (۱/۱/۱۱۱۶ تا ۱۱۱۶/۸/۲۱)

۱ - خه کتێبی خه روه کتێبی خه روه له هه له ی خه به ی روه له هه له ی خه روه ناوی
کتێبه کانه

- ۱ - کتێبی کیمیا ی بولی ته شه سی زانستی
- ب - میژووی ته شه سی وێژیه ی
- ج - زمان و ته ده ی کوردی

۲ - خه کوردی ته کتێبه له ی خه روه

- ۱ - کتێبی خه روه کوردی بو فونا خه به روه ناوی ۱۱۶/۰۰۰ هاته
- ب - سهرانی بو فونا خه له کانی سهرانی ۲۶/۰۰۰ هاته
- ج - به زیده تی به له هه ی به زیدی ۶/۰۰۰ هاته
- د - کیمیا ی بولی ته شه سی زانستی ۵/۰۰۰ هاته
- ه - فیزیا ی بولی ته شه سی زانستی به زمان کوردی ۲/۰۰۰ هاته
- و - زمان و ته ده ی کوردی بو بولی به ته شه سی ته مه له ی ۵/۰۰۰ هاته
- ز - میژووی ته ده ی کوردی به زمان کوردی بو بولی ته شه سی ۱۵/۰۰۰ هاته
- ح - زمان و ته ده ی کوردی بو بولی خه روه ی کتێبی ۶/۰۰۰ هاته
- خ - میژووی ته ده ی کوردی به زمان ته ده ی بو خه روه ی ۵/۰۰۰ هاته
- ی - ته ده ی ته ده ی ته ده ی بو ته مه له ی کتێب کال ۰/۸۰۰ هاته

کوی گشتی ۸۰۰ / ۱۸۰ هاته

ماوه تی

(

۱- با اکتیبه شاند، برزیده رایحه نسبی پروگرامه کان له دیوانی و زار و نسبی پروژده له ۱۳۱۲/۱ تا ۱۳۱۳/۸

- [illegible]

جاء ايشيه گاني ئاڭادار كوردنە دەي قوتا پىخانە گاني ھەرىم بە پلوتىرانا دەي خوارە دە

- ۱ - قوتا پىخانە گاني سىرپاني و سىورگىلان بە غىشىشەي وائە گاني ھەلنەي
- ۲ - دوانا وەندى و ئامادەي ئاكا دىس و بىشەي بە گورائىكارىنەي كراو لە پروگراسي (بەرەردەي ئىسلامي) ي بولي شەشەي ئامادەي
- ۳ - قوتا پىخانە گاني ئامادىي و دوانا وەندى بە گورائىكارىنەي كراو لە پروگراسي (۱ دەي و نىسور اللہ العربى)
- ۴ - قوتا پىخانە گاني دوانا وەندى و ئامادەي گاني ئاكا دىس و بىشەي بە گورائىكارىنەي كراو لە پروگراسي (قواعد اللہ العربى)
- ۵ - قوتا پىخانەي ئامادەي پەكان بەر گورائىكارىنەي كراو لە پروگراسي (زمان و ئەدەبىي كوردى) ي بولي شەشەي ئامادەي
- ۶ - قوتا پىخانە گاني ئا وەندى بە غوشتە دەي نە غوشتەي (ئا پەز) لە بولي سىپەي ئا وەندى وە سە پارت بە پاپەتە ئامادە كرا و گوروا و سەر زمانى كوردى و جاپ گرا و دا پەز كرا سەر گشت قوتا پىخانە گاني ھەرىم
- ۷ - پلوتىرانا دەي سوردى (ھەرىم) بە زمانى سىرپاني بە سەر گشت قوتا پىخانە سىرپاني سەرەتا پە ۱۰
- ۸ - ئامادە ئىردەي پروگراسي (بەرەردەي كشتوكال) بۆ بولي پەكەم و دوزەم و سىرپەي سەرەتا پە ۱۰ پلوتىرانا بە سەر قوتا پىخانە گان بەش جاپ كوردى
- ۹ - ئاڭادار كوردە دە بەرپە پەرا بەش قوتا پىخانە سەرەتا پە ۱۰ ئىرىم
- ۱۰ - پلوتىرانا دەي ئوگاني سەرەتا پەي (المستر الثانوى) پەكان بۆ وەرگرتنى دانە پەك لە كىيىي (پىروگراسي بولي شەشەي سەرەتا پەي / جاپى سالى ۱۹۱۱) بۆ پە سىپا پاني پىروگراسي بۆ ئا وەي سىپتوانىي (۱ ھەمدا داي پەكەم سەر ئەم جاپە
- ۱۱ - بۆ پە سىپتوانىي جاپا لا كىيە گاني وەرژى و شىپە گاني لە گشت قوتا پىخانە گاني ھەرىسي كوردە سەر ۱۰ دە پە تە دەي وەرژى پەگاتە ئا سىپىكى بەرژى ئاڭادار گشت بەرپە پەرا بەش قوتا پىخانە گاني سەرەتا پەي و ئا وەندى و ئامادەي و ئىسلامى و بىشەي كرا بۆ رىپا و كوردى ئەم ھەلە دەي خوارە دە
- ۱ - ئا پە بە ۱۰ جۆرىك وائەي وەرژى بە وائە پەكەي بەرا وىژ و رىپا دە سەر پەكەي
- ۲ - جاپا پە داني ئا پەكە بە وائەي و جاپا كى وەرژى لە گشت قوتا پە گاني غوشتەي
- ۳ - رىپە تە دەر بە ماسوشتا پە گاني دىپە بە پە كوردە دەي وائەي وەرژى بە گوتنە دەي وائە گاني تىر
- ۴ - سە تاني وائە دە وەرژى پەكەم پەكان وائە دا پەرىت لە غوشتەي رىپا دە

۱ -	له لومړي ژوند	په کښې سهره تايي	۱۰۰۰۰۰
۲ -	رايه د ژوند ښه ليدنه	سپه يي تاووندي	۱۰۰۰
۳ -	په پولي	پولي ژوراني	۱۰۰۰
۴ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۵ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۶ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۷ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۸ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۹ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۱۰ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۱۱ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۱۲ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۱۳ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۱۴ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۱۵ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۱۶ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۱۷ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۱۸ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۱۹ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۲۰ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۲۱ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۲۲ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۲۳ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۲۴ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۲۵ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۲۶ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۲۷ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۲۸ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۲۹ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰
۳۰ -	په پولي	په پولي	۱۰۰۰

۱۹۱۰ء کو ترقی شدہ

-٤-

ل. ش. وای چاپشردن کتیبی خویندن

١١/٠٠٠ دانه	بولی (١) سه رتایی	٢٠ - القراء العربیه للمعارف المنصوره
٠٢٠/٠٠٠ دانه		- بالدراسه التدریجیه فی اقلیم کوردستان
٢٠/٠٠٠ دانه	بولی (٥) سه رتایی	T١ - دوزوویی سه رتایی نیکلسی
٤٠/٠٠٠ دانه	بولی (٦) =	T١ - بزرگاری
٧٠/٠٠٠ دانه	بولی (٢) =	T٢ - بزرگاری

٥٧١/٠٠٠

کوی گشتی

پنج سده در سه قتاو به ک
هزار و پنجا کتیب

ع

خاله حسن رضا

په روه به ری پروگرامه کان

شی پچی

له بهر نه وای هندی له چه لایحیه کانمان له سه روه نه نوسراوه له خواروه

توسار بان ده کین

٤٤ - (١) نو سه زار کتیبی خویندن به زمانه تورکمانی بو لوتنا بختانه تورکمانیه کان

چاپ گراوه ته تیا به رکک کردنه وهی ساو بهیت

٤٥ - (٢) سی جوړه جوړ کتیبی خویندن له زیر چاپ له روزانه تاسیاده ده بهیت

و کتیبه کان نه مانه

٤٦ - نه لغوسی کوردی بو بولی به کتیبی سه رتایی ٢٥ / ٠٠٠ دانه

٤٧ - بزرگاری بو بولی به کتیبی سه رتایی ٢٥ / ٠٠٠ دانه

٤٨ - خویندنه وهی کوردی بو بولی دووه سې سه رتایی ٦٥ / ٠٠٠ دانه

کوی گشتی ٢١٥ / ٠٠٠ دانه

ع

د - چا لایبه کانی بېلگه هېڅکله نه لېږته پیکي تاپه په کتېبه کانی خوښېدنې قوتا پخپله کانه ده په ډېر ژوره غواړه ده .

۱ - لېږته ی دراسته کړه شي په کار هېڅکله نه شي کړم له خوښېدنې زمانې کوردي له قوتا غي قوتا پخپله . په رڼا پیکه کان .

۲ - لېږته ی پو دانی پېر وگړي لېږته کوردي پو پولي په کور و دروغي په پیکه کانی په لېږته ی ما موسسا پان ده هر ده ها پو پوله کانی توار و پېښه ی په پیکه کانی پیکه کانی ما موسسا پان .

۳ - لېږته ی ده پیکه پو ته نسیق کوردي له نیوان وده زار شي په رڼا وده و کومې شي غزلو په رڼا وده یي توروکي .

۴ - لېږته ی پو دانی پېر وگړي پېر کاري پو هر پېر پولي تا ما ده یي پېښه کان .

۵ - لېږته ی پو دانی پېر وگړي پېر کاري پو هر پېر پولي تا ما ده یي پېښه کان .

۶ - لېږته ی پو دانی پېر وگړي پېر کاري پو هر پېر پولي تا ما ده یي پېښه کان .

۷ - لېږته ی پو دانی پېر وگړي پېر کاري پو هر پېر پولي تا ما ده یي پېښه کان .

۸ - پیکه کانی لېږته پیکه پو گڼه پیکه پېر وگړي پېر کاري (دېا نه تا غېږنېا شي)

۹ - لېږته ی پو دانی پېر وگړي پېر کاري (دېسوکرا تېت و نه زسوکري

کورستان)

۱۰ - پیکه کانی لېږته پو وده رڼا پیکه پو هر پېر پولي په کور شي هر ده یي

له زمانې کوردي پو هر ده هېڅکله نه کوردي کورم له خوښېدنې زمانې کوردي

۱۱ - پیکه کانی لېږته پو وده رڼا پیکه پو هر پېر پولي په کور شي هر ده یي

له زمانې کوردي وده رڼا پیکه پو هر پېر پولي په کور شي هر ده یي

چه آئینه کانی تر *

۱ - داناتی ریاضی سهری کردنی کسری (أجور) داناتی کتبی خویندن بو گشت قوناغه کانی قوتا پخت و باندردن و ورتن و ورتن چا ۱۰۰ و ۱۰۰۰ ریاضیه نارینه بو و وزارت ناچار بو نوسرا و سان قساره (۱۱۱۱) له بهرواری (۱۱۱۱ / ۲ / ۱۱۱۸) بو بریار له سهر دان و به سند کردنی *

۱ - تار دنی (۲) سی لیسته به ناوی له و کتیبه ای که به بیویستی قوتا پختانه کانی قوناغی دوانا وندی (ناوندی و ثا ساد هی) هه ولیر و دهوکی بو سالی خویندنسی (۱۱۱۸ - ۱۱۱۱) بو ریکسراوی پرتیکو بو تهوی له سهر بودجه دیار کراوی له خیرسی نهوت بهرام سهر خوراک جا ب پکسرت *

۲ - تار دنی (۲) لیستم به ناوی له و کتیبه ای که به بیویستی قوتا پختانه کانی قوناغی سهره تایی درایر و دهوکی بو سالی خویندنسی (۱۱۱۸ - ۱۱۱۱) بو ریکسراوی پونسیه بو تهوی له سهر بودجه دیار کراوی له خیرسی نهوت بهرام سهر خوراک جا ب پکسرت *

۳ - تار دنی (۱) جوار لیسته به ناوی له و کتیبه ای که به بیویستی قوتا پختانه کانی گشت قوناغه کانی له هه ولیر و دهوکی هه به سالی خویندنسی (۱۱۱۸ - ۱۱۱۱) بو ریکسراوی پونسیه بو تهوی به پوندی بکهن به لیسراوان له به لفا - بو نا بین کردنی پیداوشتی تان به بی دهرا کراوه کانی لیسته کانی کتیب *

* - هه وکساری کردن له گهل وزارت ری ورتنیری بو ثا ساد کردنی وانه کانی برلی سی ناوندی و شش سی زانستی وه پاز کردنی له تلفزوتی هه ریم بو له و قوتا پختانه به جی ساون (نیکسالن) سودی لی ورتن * وه هه رهعا بریار دراوه پلوتیکرته وی (وانه کانی لیر کردن) به رده وام بیت له بهرواری (۱۱۱۸ / ۱ / ۱ تا ۱۱۱۹ / ۵ / ۲۱) بو تهوی قوتا بیانی بولی سوبه سی نا وندی و شش سی ثا ساد هی زیاتر سودی لی ورتن

یونانی و سینه کتبی خونا بیان له سچو سو خالی غلغلی مایه ها شور (۱۱۵۸ تا ۱۱۶۱)

۱ -	یونانی و سینه کتبی خونا بیان له سچو سو خالی غلغلی مایه ها شور (۱۱۵۸ تا ۱۱۶۱)	۱ / ۲۲۰ / ۵۰۰	کتبی
۲ -	دوانه و سینه کتبی	۱ / ۲۲۱ / ۱۵۰	کتبی
۳ -	سینه کتبی	۱۲ / ۵۰۰	کتبی
۴ -	دوانه و سینه کتبی	۶ / ۵۰۰	کتبی
۵ -	سینه کتبی	۸ / ۵۰۰	کتبی
۶ -	سینه کتبی	۱۵ / ۵۰۰	کتبی
۷ -	سینه کتبی	۲ / ۵۰۰	کتبی
۸ -	سینه کتبی	۱ / ۵۰۰	کتبی
۹ -	سینه کتبی	۱ / ۵۰۰	کتبی
۱۰ -	سینه کتبی	۵ / ۱۰۰	کتبی
۱۱ -	سینه کتبی	۵ / ۷۵۰	کتبی
۱۲ -	سینه کتبی	۷ / ۵۰۰	کتبی

کوی گشتی ۴ / ۸۱۲ / ۲۰۰

۱

عالم حسین رضا
پروگرامه کتبی

خلاصة احصائية عدد المدارس والتلاميذ والطلبة واحصاء الهيئة التعليمية والتدريسية في
* عدد المدارس

المحافظات	رياض الاطفال	الابتدائية	المتوسطة	الثانوية	الأعدادية	التكميلية	معهد المعلمين المركزي	معهد اعداد المعلمين	معهد اعداد معاهد الفنون الجميلة
اربيل	٢٥	٦١٨	٤٨	٧٠	٨	٨	١	١	١
دهوك	٧	٣٨٤	٤٠	٣٨	٧	١١	١	١	١
المجموع	٣٢	١٠٠٢	٨٨	١٠٨	١٥	١٩	٢	٢	٢

** عدد التلاميذ والطلبة

المحافظات	رياض الاطفال		الابتدائية		المتوسطة		الثانوية	
	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات
اربيل	١٨٨٩	١٩٠٧	٩١٣٧٢	٦٦١٠٢	٨٤٠٦	٤٠٠٤	١١١٩٩	١٠٣٢٢
دهوك	٤٦٤	٤٣٨	٦٨٣٢١	٤٣٣٠٥	٦١٨٦	٣٩٦٣	٥٤٦٣	٤٢٣١
المجموع	٢٤٥٣	٢٣٤٥	١٥٩٦٩٣	١٠٩٤٠٧	١٤٥٩٢	٧٩٦٧	١٦٦٦٢	١٤٥٥٣

الأعدادية		التكميلية		م. المعلمين المركزي		م. اعداد المعلمين		م. اعداد المعلمات		م. الفنون الجميلة	
بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات
٢٨٩٥	٧٧٤	١٢٠	٤٤	٣٥٢	٥٦٠	٢٢٣	—	—	٤٢٦	٣٢٨	٢٠٨
٢٠٥٨	١٣٠٢	١٩٦	٦٠	٦٧	٣٠٨	١٣٦	—	—	٢١٠	١٤٥	١٨٥
٤٩٥٣	٢٠٧٦	٣١٦	١٠٤	٤١٩	٨٦٨	٣٥٩	—	—	٦٣٦	٤٧٣	٣٩٣

*** عدد اعضاء الهيئة التعليمية و التدريسية

المحافظات	رياض الاطفال		الابتدائية		الثانوية		م. المعلمين المركزي	
	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث
اربيل	-	٢٤٤	٣٣٦٠	٥٢٥٥	١١٥٧	١٤٦٢	٣٩	٣٠
دهوك	-	٤٤	١٥٠١	٢٢٧٨	٥٩٧	٣٦٦	١٧	٣
المجموع	-	٢٨٨	٤٨٦١	٧٥٣٣	١٧٥٤٠	١٨٢٨	٥٦	٣٣

م اعداد المعلمين		م اعداد المعلمات		م الفنون الجميلة		م. السياحة والفندقة		الصناعة		الزراعة	
ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث
٢١	-	١	٢٧	٤٥	٥	-	-	١٧٥	٧٢	٢٥	٧
٢٣	-	-	١٤	٢٩	٦	٩	٢	٤٢	٤	-	-
٤٤	-	١	٤	٧٤	١١	٩	٢	٢١٧	٧٦	٢٥	٧

محافظتي أربيل ودهوك للسنة الدراسية ١٩٩٦ - ١٩٩٧

معهد السياحة والفندقة	الصناعة	الزراعة	التجارة	الابتدائية الاسلامية	الثانوية الاسلامية	اليافعين واليافاعات الخاصة	التربية	اقسام الفنون الصناعية	المجموع الكلي
-	٥	١	٢	-	٢	٧	٨	١٤	٨٢٠
١	٢	-	٢	٢	٢	٤	-	-	٥٠٤
١	٧	١	٤	٢	٤	١١	٨	١٤	١٣٢٤

م. السياحة والفندقة		الصناعة		الزراعة		التجارة		الابتدائية الاسلامية		الثانوية الاسلامية	
بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات
-	-	٤٠٥	٥٧	٤٥	-	١١	٥٦	-	-	١١١	١٥٧
٢٧	١٥	٢٢٣	-	-	-	٨	٨٢	٦١	-	١٤٤	-
٢٧	١٥	٦٢٨	٥٧	٤٥	-	١٩	١٣٨	٦١	-	٢٥٥	١٥٧

يافعين ويافعات		التربية الخاصة		اقسام الفنون الصناعية		المجموع		مجموع الكلي
بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	بنين	بنات	
٥٤٥	١٩٤	٢٨	٣٥	٣٨٣٨	١٦٨٧	١٩٨٦٦	٨٦٥٣٣	٢٠٨٣٩٩
١٣٧	١٨٨	-	-	-	-	٨٣٦٢٦	٥٤٢٨٧	١٣٧٩٢٣
٦٨٢	٣٨٢	٢٨	٣٥	٣٨٣٨	١٦٨٧	٢٠٥٥٠٢	١٤٠٨٢٠	٢٤٦٣٢٢

التجارة		الابتدائية الاسلامية		الثانوية الاسلامية		يافعين ويافعات		التربية الخاصة		اقسام الفنون الصناعية		المجموع		مجموع الكلي
ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	ذكور	اناث	
٧	٣١	-	-	٢٦	٦	٧٥	٥	٤	١٠	٤٧	٤٠	٤٩٨٢	٧١٩٤	١٢١٧٦
١٣	١١	١٠	-	٢٢	-	١٣	٥	-	-	-	-	٢٢٧٦	٢٧٣٣	٥٠٠٩
٢٠	٤٢	١٠	-	٤٨	٦	٨٨	١٠	٤	١٠	٤٧	٤٠	٧٢٥٨	٩٩٢٧	١٧١٨٥

وی لایحه‌ها و ...	نوع	پاریش تهران کراو
ترباطخانه‌ی پاسکن سرخانی	میل	۱۳۵۰۱۶
دواناوردی کوبانه‌ی کچان	"	۵۱۴۴۶
" سید ساعری کچان	"	۲۷۶۰۰
" " " "	"	۱۸۴۰۱۰
<hr/>		
دواناوردی زانجه	لایحه سرستک	۷۱۵۴۰
" شپانی سرخانی	دهسوک	۸۰۱۲۵
" " " "	"	۸۱۴۲۰
" " " "	"	۱۵۳۸۰۰
" " " "	دهسوک	۱۳۲۲۸۰
<hr/>		
۵۱۱۱۷۰		
<hr/>		
برونجلم (خلاصه)		
۱- اقزای واخو	۲۴۴۷۱۴	
۲- " " " "	۱۸۶۷۷۷	
۳- " " " "	۱۳۱۳۰۷	
۴- اقزای دعوک	۵۱۱۱۷۰	
۵- " " " "	۴۰۱۱۵۲	
<hr/>		
۱۵۰۰۰۰		

قوتاپشاندگان و پسران و پسران و پسران

تیرا پدانه	شماره	پارسی سرخان کوا
ای کلاکین خیرانی	۴۴۴	۲۳۰۸۰ دلار
آبی نازیدی مهر	=	= ۸۲۱۱۶

لغیا سعد و بنت هزار و چوار سعد و نعد و شمش و یار *

مرحمان / ۱۷ / ۱ / ۱۸

نوتا پخانگان ی سر به ناحیه ی شفق لاره

نوتا پخانگه	شونبه	بار ی نمرغان گسراو
- چا کرد نموه ی پنا ی پروزه ی شفق لاره	شفق لاره	۹۱۳۶
- نوتا پخانگه ی دوا غاوند ی شفق لاره	"	۲۰۹۶۶
- " " رزگاون	"	۱۸۲۶۰
- " " پنگینه ی سمرتا ی	"	۱۶۶۲۰
- " " دور ی هیرانی سمرتا ی	شفق لاره	۱۰۰۸۲
- " " گورگوسکی سمرتا ی		۱۵۵۵۲
- " " فانیات سمرتا ی		۳۴۱۸۸
- " " مورو پانسی		۱۲۶۰۵

۱۵۷۸۱۶

تخیا سه دو پنجا و سورت هزار و سورت سدر جوار ده دینسار ۰۰۰۰

توتابخانه کانی سرپناحیه صلاح الدین

نمای توتابخانه	شماره	باری تهرخان کسراو
۱- توتابخانهی دستوری سرخای	صلاح الدین	۶۵۴۹۰
۲- = نمکوانی خرابو	=	۲۵۱۱۰
۳- = تروی سرخای	=	۵۶۲۲۰
۴- = کسراو	=	۱۵۳۵۰
۵- = کوی ریانی سرخای	=	۵۱۸۵۰
۶- = سوهکی	=	۲۰۵۰
۷- = کسره ۷۷۷۷ سرخای	=	۱۳۱۱۵
۸- = شعید نیدرس بارانی	=	۲۱۵۰۰۰
۹- = همایان سرخای	=	۱۲۸۲۰
۱۰- = زمرای سرخای کسراو	=	۸۶۱۵
		۵۶۰۴۳۰

اواز- / / / /

کتابخانه کانی سمریه بهروردی مسردان

[illegible]

* ثانوية للسنة الدراسية ١٩٩٧ - ١٩٩٨

محافظة	عدد المدارس	عدد الطلبة	عدد المدرسين و المدرسات	عدد الشعبة	عدد الأبنية
اربيل	٧١	٢٣٧٦٦	١٦٥٣	٨٣٢	٤٩
دهوك	٣٧	٩٤٨٤	٣٨٠	٣٢١	٣٠
المجموع	١٠٨	٣٣٢٥٠	٢٠٣٣	١١٥٣	٧٩

* ثانوية اسلامية للسنة الدراسية ١٩٩٧ - ١٩٩٨

محافظة	عدد المدارس	عدد الطلبة	عدد المدرسين و المدرسات	عدد الشعبة	عدد الأبنية
اربيل	٢	٣٥٥	٣٠	١٥	٢
دهوك	٢	١٢٦	١٦	١١	١
المجموع	٤	٤٨١	٤٦	٢٦	٣

* ثانويات السنة الدراسة ١٩٩٧ - ١٩٩٨

محافظة	عدد المدارس	عدد الطلبة	عدد المدرسين و المدرسات	عدد الشعبة	عدد الأبنية
اربيل	١٤٦	٤٢٦١٢	٢٩٨٢	١٤٠٣	٩١
دهوك	٩٧	٢٧٠٠٤	١٠٢٠	٧٩٥	٧٠
المجموع	٢٤٣	٦٩٦١٦	٤٠٠٢	٢١٩٨	١٦١

للسنة الدراسية ١٩٩٧-١٩٩٨
الاحصاء الاول

محاافظات	عدد الرياض	عدد الاطفال	عدد المعلمات	عدد الشعب	عدد الابتدية
اربيل	٢٥	٤٤٠٢	٢٥١	٨٥	٢٥
دهوك	٧	٨٧٩	٣٦	١٩	٧
مجموع	٣٧	٥٢٨١	٢٨٧	١٠٤	٣٢

ابتدائية ١٩٩٧-١٩٩٨

محاافظات	عدد المدارس	عدد التلاميذ	عدد المعلمين والمعلمات	عدد الشعب	عدد الابنية
اربيل	٦٦٤	١٧٣٢٦٣	٩٧٤٤	٥٤٩٧	٥٤٧
دهوك	٤٠٧	١٢٢٢٥٨	٤٢٤٧	٣٨٦٤	٣٧٢
مجموع	١٠٧١	١٩٥٥٢١	١٣٩٩١	٩٣٦١	٩١٩

للسنة الدراسية ١٩٩٧-١٩٩٨

(٣) الابتدائية الاسلامية

محاافظات	عدد المدارس	عدد التلاميذ	عدد المعلمين والمعلمات	عدد الشعب	عدد الابنية
اربيل	-	-	-	-	-
دهوك	٢	٨٠	١٠	١١	-
مجموع	٢	٨٠	١٠	١١	-

به نازد و از حلقه که نام و میزبان کالی محرم نام گرفته بود زوئی به جاوای و از برای پرونده به دیار دعوت که گشتندانی
دو کلا و فرمانده کلا که سرجم جنگ کالی مشغول زانسان بپایه پیوسته گردگی بی بیعت له دوست گردنی و لسانه کردنی
بیان بسته کالی فریاد که ماؤست پروتوک و رحلتو کول و پله کالی بز همرو قزاق کالی می بندد. بنده نبر کالی و میزبان
دو زره که به بر سر دی لم نبر که پرواز که به پیوستی به گول کفری کلا گردید و میو میو خولون عیوه همه بز کاری گیر کردنی و بدو میو
پیش بردی زانست که نازکی مشغولی و از برای پرونده به .

به کم -- بهرین و برایانی گشتی کارگیری و دارایی :-

۱. پانویسهای زنی زنی: در روز دهمی .
 ۲. پانویسهای زنی: خنجر: کشتن .
 ۳. پانویسهای زنی: کازواری: یاسی .
 ۴. پانویسهای زنی: پانویسهای زنی: کازواری .
 ۵. پانویسهای زنی: خنجر: کشتن .
 ۶. پانویسهای زنی: کازواری: یاسی .
 ۷. پانویسهای زنی: پانویسهای زنی: کازواری .
 ۸. پانویسهای زنی: خنجر: کشتن .
 ۹. پانویسهای زنی: کازواری: یاسی .
 ۱۰. پانویسهای زنی: پانویسهای زنی: کازواری .

دوہم - ہریوہر اپنی گشتی فر کردنی گشتی :-

۱. بهر صورتی که بخواهید، می‌توانید به هر یک از این روش‌ها عمل کنید.

۲. به هر صورتی که بخواهید، می‌توانید به هر یک از این روش‌ها عمل کنید.

۳. به هر صورتی که بخواهید، می‌توانید به هر یک از این روش‌ها عمل کنید.

۴. به هر صورتی که بخواهید، می‌توانید به هر یک از این روش‌ها عمل کنید.

۵. به هر صورتی که بخواهید، می‌توانید به هر یک از این روش‌ها عمل کنید.

۶. به هر صورتی که بخواهید، می‌توانید به هر یک از این روش‌ها عمل کنید.

۷. به هر صورتی که بخواهید، می‌توانید به هر یک از این روش‌ها عمل کنید.

۸. به هر صورتی که بخواهید، می‌توانید به هر یک از این روش‌ها عمل کنید.

۹. به هر صورتی که بخواهید، می‌توانید به هر یک از این روش‌ها عمل کنید.

۱۰. به هر صورتی که بخواهید، می‌توانید به هر یک از این روش‌ها عمل کنید.

مسئله - بتاریخ: ۱۳۰۱/۱۲/۲۵ گشتی پروگرام و نه خسته پرونده دبیہ کان :-

[illegible]

چوارم - پلويو هېوايي گشتي لمزموونه كان :-

پلويو هېوايي گشتي كه پرواندي زانگزي هيت لښ و كوه كاني جېمې ده كات خپره هيت له جمل لمزموونه كان و هېروها نړۍ هميز كړنې راندي قرانايي قرانغه كاني كړنلې له لمزموونه له گڼل پړاندي پړووهې و وزارت بڼ جېمې كړنې لمزموونه كان بڼ قرانغه كاني خپلې كړنلې كېه شپږه كې پاك نېلېم پړوت كېله په ك هيت :

- ا . پلويو هېوايي لمزموونه كان .
- ب . = پروانده كان .
- ج . ليزې پلاي لمزموونه كان .

چالاكېه كاني وزارت له مانگه كاني / ت ۱ - ت ۲ - ۱ك

په كېم / پلويو هېوايي گشتي پړوگرام و له خشه پړووهېه كان :

پلويو هېوايي له خشه دانان :

- ۱ . دېلې كړنې قرسي (الانسايه) بڼ پړول دووم پلسو پلويو هېوايي گشتي كاني پړووه له پلويو گانې هېروم بڼ وړووهې كړنې و تسلسل كړنې كړي تره كان و دېلې كړنې قرانايي د پړووهې بڼ سېمې نولمې پلسو قرانغه كاني خپلې وېك بڼن لېم خشه دېاره :

پلويو	زامرې قرانايي د پړووه	چاري گشتي	مهد لښمېن		مهد لښمېن		پښتېه كان		مېن پېسې
			كې	كړ	كې	كړ	كې	كړ	
دېولر	۳۷۰۶	۱۵۷۹	۱۳۱۷	۴۴	۵۰	۴۲	۱۴	۲۶۸	-
دېوك	۶۶۲۴	۸۱۹	۱۳۹	۹۵	۹۰	۴۷	۱۷	۱۴۰	۲۵
كړي گشتي	۵۵۳۰	۴۴۲۸	۱۹۵۶	۱۲۹	۱۴۰	۸۹	۳۱	۵۱۸	۲۵

۲ . دداني پړاندي سالانه بڼ پلويو كړنې و جېمې كړنې لږكه كاني خپلې له دېرو پړووه كان .

پلويو هېوايي نامار :

- ۱ . دېلسان به كړ كړدېوې لښمېنك بڼ زامرې قرانغه كان به دېرو قرانغه كاني خپلې بڼ سالي ۱۹۹۷/۱۹۹۶ دېرووه زامرې قرانايي دېرو قرانغه كان و زامرې مامزستايي كړو كې و زامرې وانه پړووه كاني سر به وزارت كسان . وېك بڼن له خشه كاني هارېچ به دېار ده كېوت :

۲ . زامرې مېزي كار كې له دېواني وزارت ددېو گانې سر به وزارت پم شپږهېه خوارووه

دېوك	كړ	كې	كړي گشتي
۱. دېواني وزارت	۶۷	۸۰	۱۴۲
۲. جېلېخاني وزارت	۱۰۰	۴۸	۱۴۸
۳. ب. گشتي خپلې روځاني	۵	۲	۷
۴. كړ كاني دېلېندي	۱۰	۳	۱۰۰
ب. گشتي پړووهې د وېر	۸۷۷۶	۱۱۰۶۳	۹۸۸۹
ب. گشتي پړووهې د وېر	۳۳۶۰	۴۰۸۶	۷۴۴۶
كړي گشتي	۱۲۳۱۳	۱۱۱۹۶	۱۷۶۰۵

ژماره‌ی نوایمان له معمو و نوایمانه‌ی خرمیندن

له پاریزگاکانی هه‌رێ کوردستاندا

ت	نۆزانه‌ی کانی خرمیندن	معمو	هه‌زله	سلیحانی	کر کوک	کۆی گه‌شی
١	پاڤچه‌ی ساواپان	٣٨٩٦	٩٠٢	-	-	٤٧٩٨
٢	سورخانی	١٥٧٤٧٤	١١١٦٢٦	-	-	٢٦٩١٠٠
٣	ناو فله‌ی	١٢٤١٠	١٠١٤٩	-	-	٢٢٥٥٦
٤	دواوا و فله‌ی	٢١٥٢١	٩٦٩٤	-	-	٣١٢١٥
٥	ئاماده‌ی	٣٦٦٩	٣٣٦٠	-	-	٧٠٢٩
٦	په‌یانه‌ی مێله‌ی مامۆستان	٩١٢	٣٧٥	-	-	١٢٨٧
٧	په‌یانه‌ی په‌یگه‌ی مامۆستان	٤٢٦	٢١٠	-	-	٦٣٩
٨	په‌یانه‌ی په‌یگه‌ی مامۆستان	٢٢٣	١٣٧	-	-	٣٥٩
٩	ئاماده‌ی گه‌ش کال	٤٥	-	-	-	٤٥
١٠	ئاماده‌ی په‌یسه‌ی	٤٦٢	٢٢٣	-	-	٦٨٥
١١	ئاماده‌ی بازو گاتی	٦٧	٩٠	-	-	١٥٧
١٢	په‌یانه‌ی مامۆستان و فله‌ی	-	٤٢	-	-	٤٢
١٣	ئاماده‌ی سه‌ و فله‌ی کال	-	٦١	-	-	٦١
١٤	ئاماده‌ی دواوا و فله‌ی کال	٢٦٨	١٤٤	-	-	٤١٢
١٥	په‌یانه‌ی هه‌له‌ و جواره‌ کال	٥٣٦	٣٣٠	-	-	٨٦٦
١٦	په‌یانه‌ی و په‌یانه‌ی	٧٣٩	٣٢٥	-	-	١٠٦٤
١٧	په‌یانه‌ی په‌یسه‌ی	٥٥٢٤	-	-	-	٥٥٢٤
١٨	ئاماده‌ی مامۆستان	١٩٤	٢٥٦	-	-	٥٢٠
١٩	په‌یانه‌ی په‌یسه‌ی	٦٣	-	-	-	٦٣
	کۆی گه‌شی	٢٠٨٣٩٩	١٢٧٩٢٤	-	-	٣٤٦٢٢٣

ژماره‌ی قوتخانه‌کان له هه‌روو قوتخانه‌کانی خرمین له پاریز گاکانی هه‌رمی کوردستان

ت	قوتخانه	هه‌روو	ده‌وێک	سایه‌بانی	کر کوک	کۆی گشتی
١	باجه‌دی ساریان	٢٥	٧	-	-	٣٢
٢	سهره‌لایی	٧١١	٣٨٤	-	-	١٠٥٩
٣	ناره‌ندی	٤٨	٤٠	-	-	٨٨
٤	دوله‌ندی	٧٠	٣٨	-	-	١٠٨
٥	ناده‌یی	٨	٧	-	-	١٥
٦	په‌یوانگی مه‌یاندی مام‌سایان	١	١	-	-	٢
٧	په‌یوانگی په‌یواندی مام‌سایانی که‌جان	١	١	-	-	٢
٨	په‌یوانگی په‌یواندی مام‌سایانی کوروان	١	١	-	-	٢
٩	ناده‌یی کشتو کال	١	-	-	-	١
١٠	ناده‌یی په‌یوانی	٥	٢	-	-	٧
١١	ناده‌یی بازو گانی	٢	٢	-	-	٤
١٢	سهره‌لایی دوانه‌نیه‌ی نه‌یینه‌کان	٢	٤٢٢=٤	-	-	٦
١٣	په‌یوانگی هه‌روو و سهره‌کان	١	١	١	-	٣
١٤	په‌یوانی و په‌یوانی	٧	٤	-	-	١١
١٥	په‌یوانی په‌یوانی په‌یوانی	١٤	-	-	-	١٤
١٦	قوتخانه‌ی دوا قوتخانه‌کان	٨	١١	-	-	١٩
١٧	په‌یوانی په‌یوانی په‌یوانی	٨	-	-	-	٨
١٨	په‌یوانی په‌یوانی په‌یوانی	-	١	-	-	١
١٩	کۆی گشتی	٩١٣	٥٠٤	١	-	١٤١٨

سهره‌لایی نه‌یینه‌کانی مام‌سایان له هه‌روو و نازاد (کورو کچ) له پاریز گاکانه‌ی هه‌رمی کوردستان

پاریز گاکانه	مام‌سایانی باجه‌دی	مام‌سایانی سهره‌لایی	مام‌سایانی قوتخانه	مام‌سایانی په‌یوانی	مام‌سایانی په‌یوانی	مام‌سایانی په‌یوانی	مام‌سایانی په‌یوانی	مام‌سایانی په‌یوانی	مام‌سایانی په‌یوانی	کۆی گشتی
	کورو	کچ	کورو	کچ	کورو	کچ	کورو	کچ	کورو	کچ
هه‌روو	-	٢٤٤	٤٤١٠	٦٥٥٤	-	-	٧٥	٥	٤٧	٤٠
ده‌وێک	-	٤٢	٦٥٨٥	٢٥٣٣	١٠	-	١٣	٥	-	-
سهره‌لایی	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
کر کوک	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
کۆی گشتی	٢٨٠٠	٥٩٩٥	٩٠٨٧	١٠	-	٨٨	١٠	٤٧	٤٠	١٥٥٦٥

۸. دیاری شریڼ بڼ دوست کردنی (۶) قوتايخانهی سوهنایی له ناو شاری همولیر که له لایه د ریکهراوی یونسف جی پدی ده کریت.
 ۹ - پاریو هیرایه پتی پرتو کخانه :

۱. جی پدی کردنی بهسار کردنوهی سالانه بڼ گشت پرتو کخانه کان له قوتايخانه کانی سر به پاریو هیرایه پتی گشتی پرتو کردهی همولیر - دغزک.

۲. پیک هینای لیزنه پک بڼ پاریو هیرایه پتی پرتو کخانه کان به سارو کایه پتی پاریو هیرایه پتی گشتی پرتو کردهی له نندامان (پاریو هیرایه پتی کار گریو ساریو شیری پرتو کردهی لپرسراوی پرتو کخانه).

۳. پیکه پاتی لیزنه پک لایه پت بڼ هملوژاردنی کریتی پارتو وک و سهرچلو به دیوانی پاریو هیرایه پتی پرتو کردهی به سارو کایه پتی پاریو هیرایه پتی گشتی پرتو کردهی له نندامان (پاریو هیرایه پتی کواکو ساریو شیری پرتو کردهی پسیژو لپرسراوی پرتو کخانه کان و نویسری زیری).

۴. هملسای پاریو هیرایه پتی پرتو کخانه له دیوانی وزارت بڼ ساردانی پاریو هیرایه پتی گشتی پرتو کردهی له پاریو گاکان و ساردانی چمند قوتايخانه پک بر وصال له سهر گرو گرفت و پشپار دانی بڼ پاریو هیرایه پتی پرتو کخانه کان.

۵. لگادار کردنوهی پاریو هیرایه پتی پرتو کخانه له پاریو هیرایه پتی گشتی کانی پرتو کردهی بڼ کردنوهی پشپانگای سالانه به بڼه پتی هملسای پرتو کخانه.

پاریو هیرایه پتی پرتو گرام :

۱. چا کردنوهی چمند جزوه کتیبکی خویندن و چاپکردن له چاپخانهی وزارت.

۲. پلاو کردنوهی سرودنی (خو) به زمایی سربایی بهسار قوتايخانه سربایه کانی همریم.

۳. پاریو هیرایه پتی پرتو گرام لهم له نهمیه پتی کردوه :

ا: گوزانکاری کراوه له پرتو گرامی پرتو کردهی پاتی نیسلی بڼ شمشی تامادجیه کان.

ب: - - - - - الأدب والنصوص بڼ بڼ شمشی له نهمیه.

ج: - - - - - زمان و له نهمیه کوردی - - - - -

د: - - - - - قواعد اللغة العربیه بڼ بڼ به کتبی ناروندی لاکو شمشی دواناوندی.

ه: لگادار کردنوهی قوتايخانه ناروندیه کان بڼ خویندن له نهمیه (نه خویشی لایند) که چاپکراوه و دایش کراوه بهسار قوتايخانه کانی همریم.

و: دایش کردنی دانیه پک له (پرتو گرامی) بڼ شمشی سهرنایی وک (اعتقاد) بڼ ماموستایانی پرتو گرامی.

ز: لگادار کردنوهی قوتايخانه ناروندیه کان به خشمی وانه کان و قوتايخانه تورکمانی و سربایه کان به خشمی وانه کان بڼ سالی خویندن ۱۹۹۷/۱۹۹۶.

۴. چاپکردنی چمند جزوه کتیبک له نهمیه :

ا. الخدیث الشریف العلوم الاسلامیه / بڼ بڼ جوارهی دواناوندی نیسلی (۵۰۰) دانه.

ب. الزییه الاسلامیه / بڼ بڼ سربایی دواناوندی نیسلی (۵۰۰) دانه.

ج. الخدیث الشریف / بڼ بڼ شمشی دواناوندی نیسلی (۵۰۰) دانه.

د. ریسری ماموستایانی نیسلی / بڼ بڼ کانی دواناوندی (۶۰۰۰) دانه.

ه. خویندنوهی کوردی / بڼ بڼ سربایی سهرنایی (۶۰۰۰۰) دانه.

و. کتبی قواعد العربیه / بڼ بڼ جوارهی سهرنایی بڼ قوتايخانه کانی خویندن کوردی (۵۰۰۰۰) دانه.

ز. کتبی قواعد اللغة العربیه بڼ بڼ شمشی سهرنایی (۳۰۰۰۰) دانه.

نعم كېيىنئىش لە زېر چاڭداڭ :

- ا. كىيىسى الدىن المىسحىي بۇلى شىشىسى سىرەقايى بۇ قۇتايخانى سىرەقايە كاتىي ھەمىم (۱۰۰۰) دانە .
- ب. كىيىسى زامىيارى بە شى دووم بۇ بۇلى شىشىسى سىرەقايى بە زامىي سىرەقايى (۱۵۰۰) دانە .
۵. پىكەيتىيىنى لىزىيەت دىرەمسات كوردن لە بە كارەيتىيىنى شىوۋى كورمانىي ژوورو لە زامىي كوردىدا لە پىزۇگراھە كاتىي خويىنىنى سىرەقايى كە ۱۹۹۷/۱۲/۲۸ يە كىم كۆپۈنلەمۋى خىزى سازدەدا .
۶. چارەسەر كوردى كىشىى وانەى مېزوۋى گىلى كورد لە قۇتايى يە كىمى پەيتايىگى مەلەندى مامۇستايان لە ھەملىو دىھۆك بۇ سالى خويىندىن ۱۹۹۸/۱۹۹۷ و بىرەردا بە دانايى پىزۇگراھىك بۇ سالى داھانلو .

بەريوھەبەريەتتى سىرەقايەتتى:

۱. دانايى بەرنامە بۇ بۇ سىرەقايەتتى بۇ سىرەدان و مەتبەئە كوردى قۇتايخانىكان و چۆنەيتى بەريوھەبەريەتتى خويىندى .
۲. بەريوھەبەريەتتى تامادە مەشھۇر كورد بە ھەكارى رىكەراۋى پولىسەف ھەلسان بە كوردەمۋى چەند خويىنى شىيەند بۇ مامۇستايانى

ھەملىو دىھۆك نەم شىشىنى خورەھە :

ز	ز. خولەكان	جۆرى خولەكان	ماۋىي خولەكە	ژ. پىشدارىپوان	پارەى تياچو
۱	۴	نەلف وىيى بۇلى يە كىم	۲۲زۇ	۱۵۹ مامۇستا	۱۵۶۱۲۰ دىنار
۲	۴	كوردى بۇلى دووم	۲۲زۇ	۱۴۹ مامۇستا	۱۴۱۵۴۰ دىنار

دووم / بەريوھەبەريەتتى گىشىنى لىر كوردى گىشىنى:--

بەريوھەبەريەتتى خويىنىنى پىشەيى :

۱. داين كوردى (۵) كورسى خويىندى لە زانكۆ سەلاھەدەين بۇ مامۇستايانى پىشەيى كە دەرچورى پەيتايىگىكان و (۱۰) دە كورسى خويىندى لە پەيتايىگە لە كىيىكى بۇ مامۇستايانى پىشەيى كە دەرچورى ئامادەين .
۲. داين كوردى پەيتايىگە ئامادەيى كىشتوكال لە ئىسكى كەلەك بە ھەكارى رىكەراۋى (قاي) لە رىگى و مەزارەيى كىشتوكال و ئاۋدەيى .
۳. داين كوردى دەرمانى قۇتايىنى قۇتايخانى پىشەيەكان .
۴. كوردەمۋى پەيتايىگە لىر كوردى كۆمەھۆر (زىيە) لە ھەملىو (پاشەروژ) لە دىھۆك و پەيتايىگە (زەنگەنە) بۇ زامىي ئىنگىلىزى و پەيتايىگە ھەمچۆر لە رىكەراۋى جىۋاي خورايى .

بەريوھەبەريەتتى پەيتايىگەكان :

۱. داين كوردى ۶۹ كورسى خويىندى لە زانكۆ سەلاھەدەين و ۱۱ كورسى خويىندى لە زانكۆ دىھۆك و مۇلەت دان بە مامۇستايان بۇ تەۋا كرى خويىندىن لە كۆلچى ئاداب . پەرۋەردە لە ۱۰ پىشۆرى جىۋاۋ .
۲. كوردەمۋى دەرمانى ۋا، گورن لە پەيتايىگەكاننى پىگەيتىنى مامۇستايان لە ھەملىو دىھۆك بۇ سالى خويىندى ۱۹۹۸/۱۹۹۷ .
۳. رىكەشى سىلاكى پەيتايىگەكان بە گۇاستەمۋى مامۇستايانى زىاد بۇ سىۋورى پەرۋەردە ھەملىو .
۴. گورسى بەريوھەبەريەتتى پەيتايىگەكان ھەنەرە جۋانەكان لە ھەملىو دانايى يازىدەدەرەيك .
۵. ھەملىو بۇ داين كوردى دەرمانى قۇتايىنى پەيتايىگەكان لە رىگى زامىيارەمۋە بۇ مەزارەيى دارايى .
۶. ھەرگىشى دەرمانەندى و: مەزارەيى دارايى بۇ كوردەمۋى بەشى ئاۋەتۇ بۇ قۇتايىنى پەيتايىگەكان مەلەندى بە ۳۰۰۰۰ دىنار كرىيى يىتا .

پیرست

- ۱- باری گشتی خویندهواری ۷
- ۲- خویندن به کوردی ریگهی یه که می داوانه ته و بییه کانمان ۱۹
- ۳- عه شیرت مه کتیب ۲۱
- ۴- کۆشی کۆمه له سیاسیه کان ۲۵
- ۵- یه کهم قوتابخانه ی کوردی ۲۴
- ۶- ههنگاوێک بۆ پهره گپیدانی خویندهواری له سهرده می ئینگلیزدا ۴۳
- ۷- خویندنی کوردی له کۆماره وه: بۆ شۆرش میلبی ئه یلول ۶۰
- ۸- ریکه وتنامه ی ۱۱ ی ئازار و بایه خدان به خویندنی کوردی ۷۴
- ۹- قوتابخانه و خویندنی کوردی له سلیمانی ۱۱۶
- ۱۰- خویندن له سهرده می یه که می حکومه تی کورددا ۱۳۲
- ۱۱- گه شه کردنی خویندن له هه ولێر ۱۳۸
- ۱۲- کۆیه و خویندن و خویندهواری ۱۷۰
- ۱۳- خویندنی کوردی... که رکووکی کوردانی نه وت ۱۸۸
- ۱۴- خویندن له بادینان و پارێزگای دهۆک ۲۰۰
- ۱۵- خویندنی پیشه یی له کوردستاندا ۲۱۰
- ۱۶- خویندنی کوردی له خوی بۆ کۆمار ی کوردستان ۲۲۷
- ۱۷- کوردهکانی سۆقیهت و خویندنی کوردی ۲۴۳
- ۱۸- خویندنی کوردی له ده ره وه ی کوردستان ۲۵۳
- ۱۹- خویندن له سایه ی شۆرش و نهفالی قوتابخانه ۲۶۲
- ۲۰- سه رژمیری سالی ۱۹۴۷ و ئاستی خویندهواری له کوردستانی باشووردا ۲۸۷
- ۲۱- لایه نیک ی تری خویندهواری رینگایه کی درێژ... و سه خت ۳۴۰
- ۲۲- رۆشنه گه ری... هه لگری چرای عیلم و مه عریفهت ۳۵۴